

ΕΙΛΑΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΠΟΥΛΟΥ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
1071

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

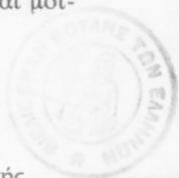
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΜΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1981

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΣΤΟΡΙΑ
Α/Λ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Με απόφαση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ δημοτικοῦ, τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η παρούσα έκδοση αποτελεί μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η ιστορία της επιστήμης των αρχαίων χρόνων με τρόπο που να είναι εύκολα κατανοητή και ενδιαφέρουσα για όλους τους αναγνώστες. Η συγγραφή έγινε με τη βοήθεια πολλών φίλων και συναδέλφων, οι οποίοι βοήθησαν με κριτικές και προτάσεις. Η ευχαρίστησή μου απευθύνεται σε όλους αυτούς. Η έκδοση αυτή είναι η πρώτη έκδοση της σειράς «Επιστήμη των Αρχαίων Χρόνων».

ΣΤ

89

ΕΧΒ

Βρανούτσου, Γραφ. Α

ΕΠΑΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΓΙΑ ΤΗΝ Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

002
Κ1Σ
ΙΤ2Β
1071

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΙΩΝ

ΤΑ ΤΡΙΑ ΑΙΣΙΩΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ
<i>Όργι. Σω. Βελγίων</i>
ΛΟΞ. Αριθ. Είσαγ. 2381 Έτος 1981

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ι. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΚΑΥΧΗΜΑ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ

Σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι να εξιστορήσει τη δραματική πορεία του ανθρώπου από τα βάθη των αιώνων προς την κατάκτηση του πολιτισμού του. Αντικείμενο της ιστορικής έρευνας είναι το σύνολο της συμπεριφοράς και των επιτευγμάτων του ανθρώπου σε όλους τους τομείς της δραστηριότητάς του. Τό σπουδαιότερο ίσως κατόρθωμά του ήταν, όταν για πρώτη φορά χρησιμοποίησε εργαλείο. Ή παραγωγή εργαλείων αποτέλεσε ιδιομορφία της ανθρώπινης ιστορίας. Μετά εργαλεία τό χέρι του ανθρώπου έγινε τό βασικό όργανο εργασίας και ό νους του άρχισε να πλαταίνει. Καταλαβαίνοντας ό άνθρωπος τήν άδυναμία του μπροστά στους κινδύνους τής φύσης και για να εξασφαλίσει τήν τροφή του αποτελεσματικότερα, ζούσε όμαδικά. Ή όμαδικότητα αυτή τής ζωής του και ή δημιουργία κοινωνιών ήταν τό δεύτερο μεγάλο βήμα, πού δημιούργησε τή βάση για τήν ανάπτυξη του πολιτισμού και τή βαθμιαία κυριαρχία του ανθρώπου στή φύση.

Στή δημιουργία του πολιτισμού οι άνθρωποι τής έποχής του λίθου και οι λαοί έπειτα τής μακρινής αρχαιότητας (κι από τούς πρώτους μεταξύ αυτών οι άρχαίοι Έλληνες) πρόσφεραν πολλά. Άλλά κάθε λαός πρόσθεσε τό λιθάρι του στό οικοδόμημα του ανθρώπινου πολιτισμού από τούς προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα.

Ή γνώση τής πορείας αυτής του ανθρώπου, από τό άπώτατο μέχρι τό πρόσφατο παρελθόν του, μάς δίνει τή δυνατότητα να άσκήσουμε τήν ιστορική μας σκέψη και μέσα από τήν κατανόηση του παρελθόντος να καταλάβουμε καλύτερα τήν έποχή μας.

Γνωρίζοντας άλλωστε τί πρόσφερε ή κάθε γενιά και ή κάθε έποχή στόν πολιτισμό μας αισθανόμαστε περηφάνια για τή δημιουργία του ανθρώπου ή ντροπή για τούς πικρούς καρπούς πολλών πράξεών του και συναισθανόμαστε περισσότερο τίς ευθύνες μας καθώς και τήν ύποχρέωσή μας να γίνουμε συνειδητά μέλη τής ανθρώπινης κοινωνίας γενικότερα. Προϋπόθεση γι' αυτό είναι ή βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος πού πετυχαίνεται μέ μελέτη ίδιως κριτική.

2. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ. ΠΗΓΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥΣ

Τήν ιστορία κάθε λαού μελετούμε κυρίως από τά γραπτά του μνημεία. Τήν προϊστορική περίοδο όμως, για τήν όποία δέν υπάρχουν γραπτά κείμενα, προσπαθούμε να τήν έρευνήσουμε μέ τή μελέτη των ανθρωπολογικών λειψάνων, των εργαλείων, των όπλων και των ίχνών τής καλλιτεχνικής, τής οικοδομικής και τής όποιασδήποτε άλλης δραστηριότητας του ανθρώπου.

Τά παλιότερα εργαλεία τοποθετούνται χρονολογικά στό 700.000 π.Χ. Ή άπέραντη χρονική περίοδος μέχρι τήν εμφάνιση των γραπτών μνημείων όνομάζεται **προϊστορική** και ή έπιστήμη πού άσχολείται μέ τήν έρευνά της **προϊστορία**. Τό χρονικό διάστημα των προϊστορικών χρόνων είναι εκατό φορές τουλάχιστο μεγαλύτερο από τό σύνολο των ιστορικών χρόνων. Ή διάκριση όμως σε προϊστορία και ιστορία είναι συμβατική, άφου ή πρώτη άποτελεί τμήμα τής δεύτερης και άφου και οι δύο έχουν σάν κύριο στόχο τής έρευνας τους τήν ανθρώπινη δραστηριότητα. Κά ή ιστορία άλλωστε έκτός από τά γραπτά μνημεία στηρίζεται, όπως και ή προϊστορία,

στην αρχαιολογική έρευνα. Τί θα γνωρίζαμε π.χ. για την αρχαία ελληνική όχυρωτική τέχνη, αν δέν σώζονταν μερικά αρχαία ελληνικά φρούρια ή για τόν τρόπο πού ναυπηγοῦσαν οί αρχαίοι Έλληνες τά πλοία τους, αν δέν είχαν μελετηθεί κάποια ναυάγια αρχαίων ελληνικών πλοίων; Για τήν προϊστορία πάντως είναι φυσικό νά γνωρίζουμε λιγότερα. Μπορούμε όμως νά καλύψουμε πολλές φορές τά κενά της καταφεύγοντας στη βοήθεια άλλων επιστημών όπως της Κοινωνιολογίας, της Έθνογραφίας καί της Άνθρωπογεωγραφίας.

Η έρευνα αντίθετα τών ιστορικών χρόνων, αν καί οί πληροφορίες πού έχουμε για τούς χρόνους αυτούς από τίς γραπτές πηγές είναι περισσότερες, παρουσιάζει τό μειονέκτημα ότι μπορεί νά μήν είναι αυτές αντικειμενικές καί έπομένως αξιόπιστες. Γι' αυτό, όταν στηριζόμαστε για τήν έρευνα μιās έποχής σέ έναν αρχαίο συγγραφέα, πρέπει νά εξετάζουμε τίς περιστάσεις κάτω από τίς όποιες έγραψε τό έργο του, (για νά διαπιστώσουμε αν είναι ειλικρινής καί αντικειμενικός) καθώς έπίσης κι αν είναι σύγχρονος τών γεγονότων πού περιγράφει ή μεταγενέστερος. Πρέπει ακόμη νά διερευνηθεί αν ή αξιολόγηση τών γεγονότων πού κάνει ό αρχαίος συγγραφέας είναι σωστή ή όχι. Αυτό μπορεί νά γίνει, εάν όσα περιγράφει συσχετισθούν μέ άλλα σύγχρονα ή μεταγενέστερα γεγονότα κι αν αναζητηθούν τά κίνητρα, οί αιτίες καί οί σκοποί τών ανθρώπινων ενεργειών ή πράξεων. Η αξιολόγηση τών ιστορικών πληροφοριών μπορεί νά τεκμηριωθεί μέ διασταύρωση πληροφοριών από άλλους συγγραφείς κατά προτίμηση της ίδιας περιόδου. Στην έξαγωγή τών συμπερασμάτων μας μπορούμε νά βοηθηθούμε καί από τίς αρχαίες έπιγραφές, τά αρχαία νομίματα κι από τήν αρχαιολογική έρευνα γενικότερα.

Μερικοί έρευνητές προσπαθούν νά στηρίξουν τήν ιστορική γνώση σέ θεωρίες, σύμφωνα μέ τίς όποιες τά οικονομικά συμφέροντα ή ή αντίθεση τών τάξεων αποτελούν τούς μόνους παράγοντες πού κατευθύνουν τήν ιστορική εξέλιξη. Οί παράγοντες όμως αυτοί, όσο κι αν είναι βασικοί, δέν είναι οί μόνοι πού επηρεάζουν ή κατευθύνουν τήν ιστορική εξέλιξη.

3. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΕΠΟΧΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ

Άπό τό 18^ο αι. επικράτησε ή συνήθεια νά χωρίζουμε τήν ιστορία σέ αρχαία, μεσαιωνική καί νεώτερη. Έτσι, ή Έλληνική ιστορία διαιρείται στην Άρχαία, από τά τέλη περίπου της 2ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τό 330 μ.Χ. (ίδρυση Κωνσταντινουπόλεως), στη Μεσαιωνική, από τό 330 μ.Χ. ως τό 1453 μ.Χ. (άλωση Κωνσταντινουπόλεως) καί τή Νεώτερη, από τήν άλωση ως σήμερα.

Αυτά όμως τά χρονολογικά όρια είναι συμβατικά. Μετά τήν ανακάλυψη π.χ. τών γραπτών πινακίδων της Πύλου μπορεί νά υποστηριχθεί ότι ή ιστορία μας αρχίζει άρκετά χρόνια νωρίτερα. Πρέπει δηλαδή νά κατανοηθεί ότι οί χρονολογίες πού όρίζουν τήν άρχή καί τό τέλος τών ιστορικών περιόδων χρησιμοποιούνται για λόγους καθαρά πρακτικούς. Γιατί, όπως κάθε κάθε γεγονός έχει έσωτερική συνάφεια μέ τό προηγούμενο καί τό έπόμενο, τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τίς ιστορικές περιόδους, πού δέν πρέπει νά τίς εξετάζουμε μεμονωμένα αλλά ως πορεία ανθρώπινης ζωής, πού έχει συνέχεια, συνέπεια καί ένότητα, όσο κι αν παρουσιάζει διαφορετικές φάσεις μέ χαρακτηριστικά ιδιαίτερα. Δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε βαθύτερα μιιά έποχή, αν δέν ξέρουμε τί προηγέθηκε καί τί ακολούθησε. Ούτε είμαστε σέ θέση νά εκτιμήσουμε τήν συμβολή της στόν πολιτισμό, αν δέν γνωρίζουμε τί κληρονόμηση από τήν

προηγούμενη ιστορική περίοδο. Τέχνη, κοινωνία, θρησκεία, πολίτευμα, γράμματα, έπιστημες δέν είναι δυνατό νά αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας χωρίς τή γνώση τής προγενέστερης έποχης.

Τούτο ισχύει ιδιαίτερα γιά τή μελέτη τών μεταβατικών περιόδων, όπως είναι ο λεγόμενος «Μεσαίωνας τής Άρχαιότητας».

4. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ή πολιτική ιστορία ενός λαού εξέτάζει τίσ προσωπικότητες, τίσ δυναστείες, τούς πολέμους, τίσ έπαναστάσεις, τίσ συνθήκες, τίσ σχέσεις μέ τούς άλλους λαούς καί τή διπλωματία.

Ή ιστορία τού πολιτισμού περιλαμβάνει τήν εξέταση τής κοινωνίας, τής οικονομίας, τών γραμμάτων, τών τεχνών, τών έπιστημών, τής θρησκείας, τών ήθών καί τών θεσμών (πολιτικών, στρατιωτικών, θρησκευτικών, δικαστικών καί οικονομικών) καθώς καί τού ιδιωτικού βίου.

Ή μελέτη τών πολιτιστικών έκδηλώσεων, πού αποτελούν άναπόσπαστο μέρος τής ιστορίας, είναι βασική προϋπόθεση τής ιστορικής γνώσης. Γιατί μόνο ή εξέταση τού καθενός κλάδου τού πολιτισμού σέ συνδυασμό μέ τή γνώση τών πολιτικών γεγονότων μπορεί νά οδηγήσει στήν ολοκλήρωση τής βαθύτερης γνωριμίας καί τής έρμηνείας τού χαρακτήρα μιάς έποχης.

Ή κοινωνία, ή τέχνη, τά γράμματα, οί έπιστημες, οί τεχνικές έπιτεύξεις, ή παιδεία, ή θρησκεία καί ή καθημερινή ζωή πρέπει όλα νά εξεταστούν σάν χωριστοί τομείς ενός πολιτισμού ένιαίου. Στούς θεοκρατικούς π.χ. πολιτισμούς πρέπει νά τονιστεί ή επίδραση τής θρησκείας σ' όλες τίσ έκδηλώσεις τους ή στήν οικονομική όργάνωση ενός λαού πρέπει νά γίνει συσχετισμός μέ τό φυσικό του περιβάλλον.

5. ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ή μάθηση τής ιστορίας δέ σημαίνει άπομνημόνευση όνομάτων, δυναστειών ή χρονολογιών μαχών αλλά βαθύτερη γνώση τού παρελθόντος, πού μās δίνει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν έποχή μας, άφου αυτή άποτελεί συνέχεια τού ιστορικού παρελθόντος.

Ή μορφωτική άξία τής ιστορικής γνώσης δέ θρίσκεται μόνο στήν καλλιέργεια πού προσδίνει ή στό ένδιαφέρον πού άφυπνίζει. Όταν ή ιστοριομάθεια είναι βαθύτερη, μετουσιώνεται σέ γνώση - φρόνηση καί σέ έμπειρία χρήσιμη γιά τή δραστηριότητα τού ανθρώπου. Δέν είναι π.χ. σύμπτωση ότι οί έπιτυχημένοι άρχηγοί κρατών ύπήρξαν θαθείς γνώστες τής ιστορίας.

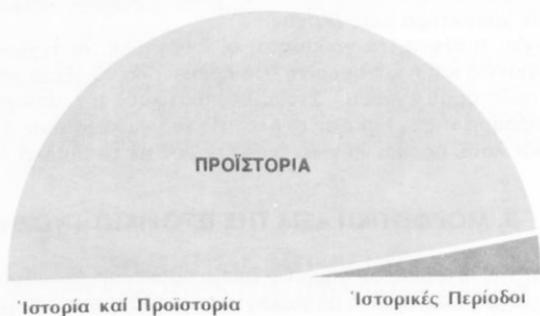
Ήπειδή ή ιστορία μελετά τά ανθρώπινα έργα, συμβάλλει καί στήν άνθρωπογνωσία καί μπορεί έτσι νά οδηγήσει όχι μόνο στήν κατανόηση τού παρόντος αλλά καί σέ πρόβλεψη γιά τήν οικοδόμηση τού μέλλοντος. Ό Θουκυδίδης, στήν άρχή τού ιστορικού του έργου (Α, 22), λέει: «Θά είναι ικανοποίηση γιά μένα, άν βρούν ωφέλιμο τό σύγγραμμά μου, όσοι θελήσουν νά σπουδάσουν καί νά εξακριβώσουν καί τήν περασμένη καί τή σύγχρονη ιστορία, έπειδή καί τά μέλλοντα νά συμβούν θά είναι παρόμοια πρός τά σύγχρονα, σύμφωνα μέ τούς ανθρώπινους νόμους: καί έτσι συνέγραφα έργο προορισμένο νά χρησιμεύσει ως κτήμα αιώνιο μάλλον παρά ως άνάγνωσμα χρήσιμο σέ άνάγκη προσωρινή».

Μέ τη γνώση της ιστορίας ο νέος αναπτύσσει ισχυρότερη κρίση, καθώς αναζητεί τὰ βαθύτερα αίτια, τὰ κίνητρα ή τούς σκοπούς τών ανθρώπινων πράξεων στην ιστορική πορεία. Αντιμετωπίζει τότε τό παρόν πιό υπεύθυνα καί συνειδητοποιεί τίς εϋθύνες του για τό μέλλον, καθώς αντίλαμβάνεται μέ τή βοήθεια τής ιστορίας ότι είναι μέρος συνόλου, πού για τίς πολιτικές, πνευματικές καί κοινωνικές συνθήκες του φέρνει καί αυτός εϋθύνη.

Κάθε λαός δίνει μεγαλύτερη έμφαση στή γνώση τής ιστορίας του. Καί αυτό επιβάλλεται, επειδή, για νά ζει κανείς συνειδητά καί αρμονικά στην κοινωνία πού ανήκει, πρέπει νά γνωρίζει τό παρελθόν του.

Αυτό ισχύει περισσότερο, όταν ή ιστορία του σέ όρισμένες περιόδους τυχαίνει νά είναι από τίς σπουδαιότερες τής ανθρωπότητας, όπως συμβαίνει μέ τήν αρχαία ελληνική ιστορία.

Είναι γνωστό ότι οί ξένοι δίνουν ξεχωριστή βαρύτητα στην αρχαία ελληνική ιστορία. Τό ίδιο οφείλουμε νά κάνουμε κι ακόμη περισσότερο έμεις, αφού ή μελέτη της είναι για μάς ή γνώση τών ριζών τής φυλής μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η προϊστορία του ανθρώπου χάνεται στα βάθη εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων. Άλλα για τον ιστορικό αρχίζει από τότε που διαπιστώνεται από τα αρχαιολογικά εύρηματα ή παρουσία και η δράση του ανθρώπου. Τίς διάφορες περιόδους της προϊστορίας έχουν ονομάσει οι μελετητές της από τα εργαλεία που ο άνθρωπος χρησιμοποίησε. Η εξέλιξη του είχε ένα εξαιρετικά βραδύ ρυθμό. Πέρασαν 700 - 800 χιλιάδες χρόνια, για να κάνει το πρώτο βήμα προς τον πολιτισμό. Δηλαδή να δαμάσει και να χρησιμοποιήσει τη φωτιά.

2. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (700.000 – 9.000 π.Χ.)

Η εποχή αυτή αρχίζει γύρω στα 700.000 χρόνια π.Χ. Ο άνθρωπος ξέριε τώρα να δίνει στο λίθο, με χονδροειδή επεξεργασία, μία πολύ πρωτόγονη μορφή εργαλείου ή όπλου. Άγνοει όμως τό συστηματικό κυνήγι και τη γεωργία. Τρέφεται με ρίζες και καρπούς και πιό σπάνια με ζώα που πετυχαίνει να σκοτώσει. Μπορεί να φτιάχνει για κατοικία κλαδόπλεκτες καλύβες. Έξακολουθεί όμως να εξελίσσεται με εξαιρετικά άργό ρυθμό.

Ο άνθρωπος του Νεάντερταλ. Γύρω στο 100.000 π.Χ., όπως διαπιστώνεται από ανθρωπολογικά εύρηματα που βρέθηκαν στο Νεάντερταλ, κοντά στην πόλη Ντύσσελτοφ, ο άνθρωπος έχει μέσο ύψος 1,55 περίπου, σκύβει λίγο προς τα εμπρός και είναι πολύ δυνατός. Στο διάστημα όμως μεταξύ των ετών 100.000 και 40.000 π.Χ. περίπου παρουσιάζει μία γοργότερη, σχετικά με τον ως τότε ρυθμό εξέλιξής του, πρόοδο.

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν. Ο τύπος αυτός του ανθρώπου, που ονομάστηκε έτσι από τον τόπο της εύρεσής του, στη νοτιοδυτική Γαλλία, είναι πολύ πιό εξελιγμένος από τον άνθρωπο Νεάντερταλ. Για τουτό λέγεται και «σοφός άνθρωπος» (*HOMO SAPIENS*). Έμφανίζεται στην Ευρώπη γύρω στα 40.000 π.Χ., έχει ύψος 1,80 μ. και μεγαλύτερο εγκέφαλο. Μπορεί τώρα να επικοινωνεί με τό λόγο και εμφανίζει μία

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν είναι πολύ πιό εξελιγμένος από τον άνθρωπο Νεάντερταλ. Γι' αυτό λέγεται «σοφός άνθρωπος». Φοράει περιδέραιο από κόκκαλο και δόντια ζώου. (Κέρινο όμοιομα που έγινε με βάση τα ανθρωπολογικά εύρηματα).

κοινωνική ζωή και κάποια θρησκευτικότητα. Βραχογραφίες των σπηλαίων της Γαλλίας και της Ισπανίας από την περίοδο εκείνη δείχνουν ότι ο «σοφός άνθρωπος» διέθετε και καλαισθησία, πού την εξέφραζε με έκπληκτική επιδεξιότητα.

3. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (9.000 – 6.000 π.Χ.)

Σε αντίθεση με τις εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια της Παλαιολιθικής εποχής ή Μεσολιθική και ή Νεολιθική εποχές διαρκούν συγκριτικά πολύ λίγο. Στη Μεσολιθική περίοδο ο άνθρωπος κατεργάζεται επιδεξιότερα το λίθο. Ξημερώνοντας το σκύλο και οργανώνοντας αποτελεσματικότερα το κύνηγι και το ψάρεμα μπαίνει σε μία περίοδο ενός στοιχειώδους πολιτισμού.

4. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (6.000 – 3.000 π.Χ.)

Ο άνθρωπος τώρα γνωρίζει να κατεργάζεται με μεγάλη δεξιότητα το λίθο με επίμονη λείανση και όχι πιά με άπλη έπεξεργασία. Ξημερώνει αρκετά ζώα και μαθαίνει την κτηνοτροφία. Μαθαίνει σε λίγο για πρώτη φορά τη γεωργία, την κεραμική και την ύφαντική και σημειώνει έτσι μία πολύ σημαντική και ραγδαία εξέλιξη στην ιστορία του πολιτισμού.

5. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Η εποχή του Μετάλλου σημειώνει τις έκπληκτικότερες επιτυχίες του ανθρώπου στο μακροχρόνιο και τιτανικό αγώνα του για τη δημιουργία του πολιτισμού. Η πρώτη της φάση, πού ονομάζεται Έποχή του Χαλκού, διαρκεί από το 3.000 ως το 1400 π.Χ. περίπου. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τά χρονικά όρια της περιόδου αυτής δεν είναι ακριβώς τά ίδια σε κάθε χώρα. Γιατί σε άλλες χώρες ή χρήση του χαλκού έγινε γνωστή νωρίτερα (Μέση Ανατολή) και άλλου αργότερα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Τί δημιουργεί εντύπωση στή σύγκριση της Παλαιολιθικής εποχής με την Μεσολιθική και τή Νεολιθική;
- 2) Ποιά κατορθώματα του προϊστορικού ανθρώπου μπορούν να θεωρηθούν σημαντικότερα κι από τις μεγαλύτερες τεχνολογικές επιτεύξεις; Γιατί;
- 3) Ποιά είναι ή διαφορά των εργαλείων της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής περιόδου;
- 4) Ποιός άνθρωπος ονομάστηκε «σοφός» και γιατί;
- 5) Γιατί δεν είναι ίδια τά χρονικά όρια της εποχής του χαλκού σε κάθε χώρα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από τον αθηναϊκό τύπο μετά την ανακάλυψη

των παλαιολιθικών ερυθμάτων του σπηλαίου Πετραλώνων Χαλκιδικής)

Ο θάνατος του παλαιολιθικού ανθρώπου

«Ανακάθισε και σκάλισε τή φωτιά. Για κένα λόγο δεν έπρεπε να τή αφήσει να σβήσει. Ήταν τό μοναδικό όπλο πού του άπομεινε. Άκουμπούσε τήν πλάτη του στό θράχο της σπηλιάς κι άφηνε τή φωτιά να καίει μπροστά στά πόδια του, πύρινο τείχος ανάμεσα σ' αυτόν και στά θηρία πού κατοικούσαν στον ίδιο χώρο. Δεν νοιαζόταν τόσο για τό ζευγάρι τά λιοντάρια πού χαιδολογούνταν στό βάθος. Θυμόταν πολύ καλά πώς δεν όρμουν ποτέ, αν δεν είναι πεινασμένα. Και μόλις είχαν κατασπαράξει ένα ταλαίπωρο έλάφι, πού δεν μπορούσε να ξεφύγει τρέχοντας, καθώς ή σπηλιά ήταν άβολη για κάτι τέτοιο. Ούτε οι ρινόκεροι τόν τρόμαζαν. Εκεί πού είχε καθήσει, ήταν πολύ δύσκολο να τόν φτάσουν. Φοβόταν τήν

ὑπουλη ὕαινα καί, πᾶν ἀπ' ὄλα, τίς ἀγριόγα-
τες, πού δέν τό εἶχαν σέ τίποτα νά πηδήξουν
πᾶν ἀπό τίς φλόγες καί νά τοῦ χυμήξουν.

Κοίταξε τό τσεκούρι του. Ἡ κόψη ἀπό χαλα-
ζία ἀντιφέγγιζε στή φλόγα. Ἀνώφελο ὄπλο.
Χρειαζόταν δύναμη σβελλάδα καί ἐπιδει-
ότητα γιά νά τό χειριστεῖ. Δέν ἦταν πιά γιά
τέτοια. Εἶχε γεράσει. Κόντευε τά 25 του, ἴσως
τά τριάντα. Δέν ἤξερε. Τόνιωσε ὅμως πῶς
ἦταν πιά γέρος. Κρύωνε. Βόλεψε καλύτερα τά
δέρματα πού σκέπαζαν τήν πλάτη του καί τᾶ-
μιξε καρφισώνοντάς τα μέ τήν κοκκάλινη
παραμάνη πού τούχε φτιάξει ὁ γιός του.

Πάλι κρύωνε. Σίμωσε στή φωτιά. Ἵσως ἐ-
φταιγε αὐτή ἡ καταραμένη βροχή, πού μέρες
τώρα δέν ἔλεγε νά σταματήσει. Κυνηγοί πού-
χαν φτασει ἀπό τά νότια τοῦλεγαν πῶς αὐτή ἡ
βροχή εἶχε κάνει τούς πάγους νά λιώσουν σέ
μερικά σημεῖα. Θάθελε νά ζήσει νά τό δεῖ αὐτό
μέ τά μάτια του. Δέν μπορούσε νά φανταστεῖ
ὑπαιθρο δίχως πάγο.

Ἀτέλειωτες γενιές οἱ πρόγονοί του γεννή-
θηκαν, ἐζήσαν καί πέθαναν μέ τούς πάγους
συντροφιά. Γνώριζε ὅμως πολύ καλά ὅτι κάτι
τέτοιο δέν μπορούσε νά γίνει. Καταλάβαινε
τίς δυνάμεις του νά τόν ἐγκαταλείπουν. Ἡ
τροφή του εἶχε τελειώσει. Χρησιμοποίησε
κάμποσο ἀπό τό ψημένο κρέας, γιά νά διώξει
τίς ὕαινες. Πετοῦσε ἕνα κομμάτι, ὅταν ἡ πείνα
τίς ἔκανε νά πλησιάζουν ἀπειλητικά. Καί τά
ποντίκια τοῦ εἶχαν φάει ἄρκετό, ὅταν τόν
πῆρε ὁ ὕπνος. Καί οἱ ἄντρες καί οἱ γυναῖκες
τῆς φυλῆς ἀργούσαν νά γυρίσουν.

Κρύωνε ὄλο καί περισσότερο. Τά βλέ-
φαρα βάραιναν. Ἡ φωτιά λιγότευε, ἀλλά δέν

ἀντεχε νά τήν τροφοδοτήσει. Σκεπάστηκε κα-
λύτερα μέ τά δέρματα. Κι ἀποκοιμήθηκε γιά
νά μὴν ξαναξυπνήσει πιά!...

Συνέβη στή σπηλιά τῶν Πετραλῶνων τῆς
Χαλκιδικῆς, πρὶν ἀπό 700.000 χρόνια. Ποτέ δέν
θά μάθουμε τό ὄνομα τοῦ γέρου πού πέθανε
ἐκεῖ. Ἐμεῖς τόν βαφτίσαμε Ἀρχάνθρωπο τῶν
Πετραλῶνων. Οἱ ἄνθρωποι κατοῖκησαν τή
σπηλιά γιά 100.000 ἀκόμη χρόνια, ὡσπου οἱ
προσχωσεις τήν ἐκλείσαν. Ὁ Ἀρχάνθρωπος
θάφτηκε ἐκεῖ ἀπό τά στοιχεῖα τῆς φύσης, πού
τόν σκέπασαν μέ πετρώματα καί χῶμα. Σάρκες
καί ὀστά ἔλιωσαν. Ἐμειναν μόνο τό κρανίό του,
τά ὄπλα του καί στάχτες ἀπό τή φωτιά. Κι
ἀνεκαλύφθηκαν πρὶν ἀπό εἴκοσι περίπου χρῶ-
νια».

(Ἄ. Λαζάρου. Ἡ Ἱστορία ἀπό τās πηγās, σελ.
7).

Ἡ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου

«Τί ἡλικίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος; Εἰς ποίαν ἐπο-
χὴν ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς γῆς; Εἰς τό ἐρώτημα
δέν εἶναι δυνατόν νά δοθῇ ὠρισμένη ἀπάντη-
σις, διότι τό πρόβλημα τοῦτο συνδέεται μέ
σειράν ἀπό ἄλλα προβλήματα ἄλυτα ἐως τῶ-
ρα. Ἐξαρτᾶται πρωτίτως ἀπό τήν γενικωτέ-
ραν ἀντίληψιν διὰ τήν ἀρχήν καί τήν καταγω-
γὴν τοῦ ἀνθρώπου... Ἄν λάθωμεν ὡς θάσιν
τήν χρῆσιν τῶν ἐργαλείων, ἡ ἡλικία τοῦ ἄν-
θρώπου ἀνέρχεται πέραν τοῦ ἐνός ἑκατομ-
μυρίου ἐτῶν, διότι εὐρέθησαν παλαιότατοι
ἠώλιθοι (ἐργαλεῖα πολὺ ἀτελῶς ἐπεξεργα-
σμένα) φέροντες ἐλαφρότητα ἀλλά ἀδιαφι-
λονίκητα σημεῖα ἐπεξεργασίας.»

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ι. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Η ΧΩΡΑ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Η παλαιότερη κοιτίδα του πολιτισμού. Άνασκαφές που άρχισαν στη Μεσοποταμία στα μέσα του προηγούμενου αιώνα άφησαν έκπληκτο τον κόσμο. Τά ευρήματά τους έριχναν φώς στην αρχή της Ιστορίας του ανθρώπου και τη μετέθεταν μερικές χιλιάδες χρόνια νωρίτερα. Τά επίτευγματα των αρχαίων κατοίκων της ακολουθούσαν τό ένα τό άλλο. Στη χώρα αυτή πρωτοεπινοήθηκε ή γραφή και τελειοποιήθηκε ή τέχνη. Στη Μεσοποταμία πρωτογράφηταν νόμοι και συντέλεστηκε πρόοδος στά μαθηματικά και τήν άστρονομία. Στη Μεσοποταμία ακόμη θεμελιώθηκε ή φιλολογία και δημιουργήθηκαν τά πρώτα άστικά κέντρα με τή σύνθετη, ποικίλη και πλούσια ζωή τους. Ποιά όμως είναι τά αίτια που προηγήθηκε ο πολιτισμός της;

Η χώρα. Μεσοποταμία ονομάστηκε από τούς αρχαίους Έλληνες ή μεταξύ τών ποταμών Τίγρη και Εϋφράτη χώρα, όπου βρίσκεται περίπου τό σημερινό Ιράκ. Τό κλίμα της είναι ξερό και ζεστό. Δέν υπάρχουν πηγές αλλά ούτε τά αναγκαία γιά τήν αρχιτεκτονική ύλικά: ξυλεία και πέτρες. Όμως στόν τόπο εκείνο, τόν κάθε άλλο παρά ιδανικό γιά διαβίωση, αναπτύχθηκε ο πρώτος άληθινός πολιτισμός και ή πρώτη

Η Άρχαία Μεσοποταμία.

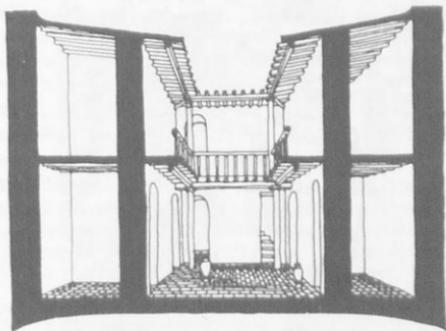
κοινωνία, πού ή τότε οργάνωση της επηρεάζει, ως σήμερα, τή σύγχρονη ζωή. Τόν πολιτισμό αυτό δημιούργησαν οι Σουμερίοι. Μεταγενέστεροι κάτοικοι τής Μεσοποταμίας, οι Βαβυλώνιοι καί οι Άσσύριοι, υιοθέτησαν καί ανάπτυξαν τόν πολιτισμό τών Σουμερίων.

Η πρώτη παραγωγική οικονομία. Η Μεσοποταμία είναι ή χώρα όπου ο άνθρωπος μεταβαίνει από τή ζωή του κυνηγιού τών θηρίων καί τής συλλογής τών καρπών στήν πρώτη πρωτόγονη μορφή μιάς ομαδικής ζωής παραγωγικής οικονομίας. Έκει παρουσιάζονται τά πρώτα χωριά, όπου οι κάτοικοί τους ζοῦν μέ τήν κτηνοτροφία καί τή γεωργία. Τοῦτο διαπιστώθηκε μέ τίς ανασκαφές στό Τζάρμο, στίς ὑπώρειες του Ζάγρου, στά ανατολικά του Εύφρατη ποταμού. Τά εὑρήματα τής γεωργικής κοινότητας του Τζάρμο χρονολογήθηκαν στό 7.000 π.Χ. περίπου. Οι γεωγραφικές συνθήκες τής παραποτάμιας Μεσοποταμίας βοήθουσαν στήν ανάπτυξη μαζικότερης καί συστηματικότερης γεωργίας. Έτσι δέν είναι σύμπτωση ότι ο πολιτισμός προηγήθηκε σέ χώρες παραποτάμιες, ὅπως ἐγινε καί στήν Αἴγυπτο, στίς Ἰνδίες καί στήν Κίνα.

Δημιουργία τών πρώτων πόλεων. Τήν 5η χιλιετία οι κάτοικοι τής Β. Μεσοποταμίας κατέβηκαν σέ περιοχές νοτιότερες. Έκει ή γή από τίς πλημμύρες τών ποταμῶν Τίγρη καί Εύφρατη ἦταν πιό εὐφορη. Από τά νερά τών ποταμῶν εἶχαν σχηματιστεῖ λίμνες καί ἔλη, ὅπου τό ψάρεμα ἦταν εὐκολο καί ἀποδοτικό. Η πεδιάδα μεταξύ τών ποταμῶν σύντομα γέμισε ἀπό χωριά καί κωμοπόλεις. Μερικές ἀναπτύχθηκαν μετά τήν ἀφιξη ἰδίως τών Σουμερίων ἀπό τήν Κεντρική Ἀσία, στά μέσα τής τέταρτης χιλιετίας, στίς γνωστές ἀπό τίς ἀνασκαφές πλούσιες πόλεις τής Μεσοποταμίας: Έριντού, Οὐρ, Λαγκάς, Νιπούρ καί Κίς. Σ' αὐτές τίς πόλεις, στά τέλη τής τέταρτης καί στίς ἀρχές τής τρίτης χιλιετίας, ο άνθρωπος δημιούργησε μερικά ἀπό τά ἐπιβλητικότερα ἐπιτεύγματα του στήν τέχνη, στήν ἀρχιτεκτονική, στήν κοινωνική οργάνωση, ἀκόμη καί στήν ἐκπαίδευση καί στήν ἐπικοινωνία. Πῶς πραγματοποιεῖται ὁμως ή ραγδαία αὐτή μετάβαση ἀπό τό πρωτόγονο χωριό στήν εὐρύτερη πόλη καί στήν προηγμένη κοινωνία;

Ἀπό τότε πού ο προϊστορικός ἄνθρωπος ἄφησε τό νομαδικό βίο καί μέ τή βοήθεια τής γεωργίας βρήκε μόνιμη πιά στέγη, ἐξασφάλισε καί μιά ζωή πιό ἀνετη. Δέ μετακινιόταν πιά, δέν ἀπουσίαζε ἀπό τήν οἰκογένεια, δέν κινδύνευε. Η σχετική ἀνεση, πού τόν λευτέρωσε ἀπό τήν καθημερινή ἀγωνία γιά τήν ἀνεύρεση τής τροφῆς, του ἔδωσε τή δυνατότητα νά ὀργανώσει ἀποτελεσματικότερα τή ζωή του. Ὅσο πιό πολλά χέρια θά τόν βοηθοῦσαν στό χωράφι, τόσο μεγαλύτερη ἔκταση θά καλλιέργουσε. Η οἰκογένεια γίνεταί ἔτσι πολυμελής, ἐνῶ οι συστάδες τών κλαδοπλεκτων

Σπίτι στήν ἀρχαία Μεσοποταμία. Γιά τήν προστασία ἀπό τήν ἀφόρητη ζέστη τά δωμάτια ἐβλεπαν μόνο πρὸς τήν αὐλή, στό κέντρο του σπιτιοῦ. Τό σχέδιο ἐγινε μέ βάση τά εὑρήματα τών ἀνασκαφῶν τής Οὐρ, πού ἀποκάλυψαν σπίτια του τέλους τής 3ης π.Χ. χιλιετίας.

καλυβιών μετατρέπονται σε χωριά που έχουν σπίτια κτισμένα με πλιθιά. Από την οικογένεια ο άνθρωπος προχωρεί στην κοινότητα. Ο δεσμός των μελών της ενισχύεται από την κοινή τοπική λατρεία και από την ανάγκη επίτευξης ομαδικής εργασίας που δημιουργεί το αίσθημα της ομαδικής ευθύνης. Αυτό ήταν το κύριο κίνητρο της μετάβασης από τις γεωργικές κοινότητες στις πρώτες μεγάλες άστικές.

Οι πρώτοι ναοί. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν ότι σε κάθε μία από τις πρώτες αυτές στον κόσμο γεωργικές κοινότητες υπήρχε ένα κτίσμα επιβλητικότερο, που χρησιμοποιε ως έστια της τοπικής θεότητας. Από αυτά τα ταπεινά πλιθόκτιστα κτίσματα θά προκύψει ο ναός, που θά αποβεί αργότερα το κέντρο της πνευματικής ζωής της κοινότητας, όταν σιγά σιγά το χωριό θά έξειλιχτεί σε πόλη.

Η πρώτη αυτοδιοίκηση. Η ομαδική και συντονισμένη εργασία έδωσε τη δυνατότητα στους κατοίκους της Μεσοποταμίας να τελειοποιήσουν ένα άρδευτικό σύστημα έξελιγμένης μορφής. Στις άπέραντες εκτάσεις της όπου, όπως και στην Αίγυπτο, ποτέ σχεδόν δέ βρέχει, έπρεπε να άνοιχτούν πλήθος κανάλια και μεγάλες δεξαμενές. Κι όταν αυτό πραγματοποιήθηκε, έπρεπε να καθαρίζονται και να επισκευάζονται κατά διαστήματα. Έπρεπε ακόμη ή γη και τό νερό να μοιράζονται με δικαιοσύνη. Αυτή ήταν ή αίτία, που τά πρώτα χωριά και οι κωμοπόλεις στή Μεσοποταμία άνάπτυξαν μία μορφή κοινοτικής αυτοδιοίκησης. Καθώς όμως τά χωριά άναπτύχθηκαν σε πόλεις, οι συντησιμένες μικροσυγκρούσεις μεταξύ τους για κτηματικές διαφορές ή για την άρδευση άρχισαν να παίρνουν μορφή πολέμου. Τά μέλη της κοινότητας άνάθεταν τότε στό ικανότερο μέλος της να τούς οδηγήσει στις συγκρούσεις. Έτσι άρχισε να δημιουργείται ο θεσμός της βασιλείας. Από τότε οι πόλεμοι μεταξύ των Σουμερικών πόλεων πολλαπλασιάστηκαν.

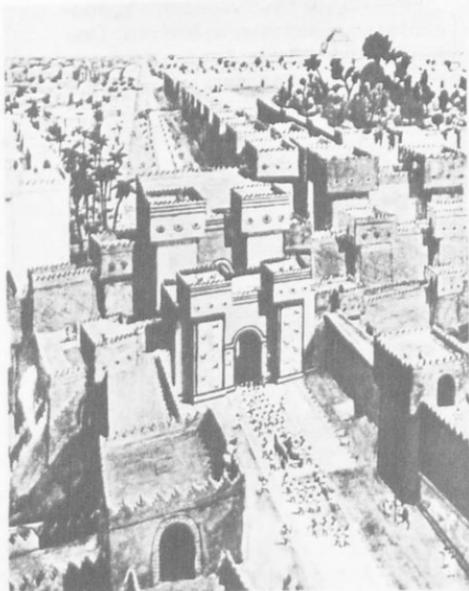
ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ ΑΠΟ ΣΗΜΙΤΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

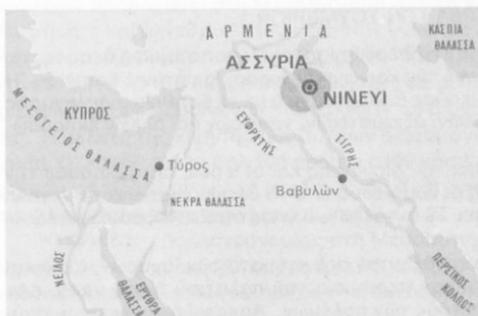
Η περίοδος των ισχυρών βασιλείων. Οι συνεχείς συγκρούσεις είχαν εξασθενήσει τις πόλεις των Σουμερίων, όταν στή διάρκεια της τρίτης χιλιετίας σημιτικοί λαοί εισέβαλαν στή Μεσοποταμία από την Άραβία. Ο ισχυρότερος από τούς σημίτες βασιλιάδες Σαργκόν, γύρω στά 2500 π.Χ.,

άπλωσε την έξουσία του σε μεγάλο μέρος της χώρας και με πρωτεύουσα την Άκκάδ δημιούργησε τό πρώτο στήν περιοχή ένιαίο, ισχυρό και έκτεταμένο κράτος. Άκολούθησαν και άλλα κύματα σημιτικών λαών, που εισέβαλαν ως κατακτητές. Μέχρι τό 18^ο αιώνα π.Χ. οι Σουμέριοι είχαν ύποταχτεί και άφομοιωθεί. Ο πολιτισμός τους όμως δέν έσβησε. Οι Βαβυλώνιοι, όπως ονομάστηκαν οι νέοι κατακτητές της Μεσοποταμίας, συνέχισαν τον πολιτισμό των Σουμερίων, γνωστό τό έξης ως Βαβυλωνιακό.

Η Βαβυλώνα. Σε μία από τις πόλεις, όπου έγκαταστάθηκαν νέοι σημίτες κατακτητές, βασίλευσε γύρω στό 1750

Άναπαράσταση της Βαβυλώνας με τό τείχος και μία πύλη του.

Χάρτης των Άσσυριακών κατακτήσεων.

‘Ο βασιλιάς Σαργκόν πού μέ πρωτεύουσα τήν Άκκάδ ίδρυσε τό πρώτο ένιαίο καί ισχυρό κράτος στή Μεσοποταμία.

π.Χ. ο Χαμμουραμί. Μέ πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα ο Χαμμουραμί ένωσε όλη τή Μεσοποταμία καί άπλωσε τήν έξουσία του από τόν Περσικό κόλπο ως τά σύνορα τής σημερινής Τουρκίας. ‘Ο μεγάλος όμως αυτός κατακτητής είναι περισσότερο γνωστός γιά τούς νόμους του.

‘Ο Ποινικός Κώδικας του Χαμμουραμί. Οι νόμοι του Χαμμουραμί, πού είναι οι παλιότεροι στόν κόσμο, είναι χαραγμένοι σέ μία λίθινη στήλη, πού βρίσκεται σήμερα στό Παρίσι, στό Μουσείο του Λούβρου. Στόν πρόλογο ο Χαμμουραμί καυχιέται ότι ή Βαβυλώνα ήταν ή πρώτη χώρα στόν κόσμο καί πώς τό βασιλείο του ήταν τόσο γερά θεμελιωμένο, όσο γερά ήταν τά θεμέλια του ούρανού καί τής γής. Προσθέτει άκόμη ότι οι θεοί τόν συμβούλευσαν νά νομοθετήσει «για νά θριαμβεύσει στή γή ή δικαιοσύνη, για νά εξοντωθει τό κακό καί για νά μήν εκμεταλλεύεται ο ισχυρός τόν άδύνατο».

‘Η παρακμή. Φαίνεται όμως ότι ο Χαμμουραμί δέν κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει όσα ύποσχέθηκε. Μετά τό θάνατό του ξεέσπασαν έξεγέρσεις παντού. Γύρω στό 1600 π.Χ. ή δυναστεία του έφθασε σέ άδοξο τέλος μέ τήν εισβολή των Χετταίων από τή ΝΔ Άσία. Κι ένώ ή χώρα θαυμαία παρήκμαζε, αώνες άργότερα οι Άσσυριοί (λαός πολεμικός, πού κατοικούσε στά όρεινά τής Β. Μεσοποταμίας) εισέβαλαν στόν τόπο καί άπλωσαν τήν κυριαρχία τους ως τή Συρία καί τήν Αίγυπτο. Τόν καιρό τού βασιλιά Άσσορμπανιπάλ τό Άσσυριακό κράτος άπλωνόταν μέ έπίκεντρο τή Μεσοποταμία από τήν Άρμενία ως τήν κοιλάδα του Νείλου. ‘Η σκληρότητα όμως των Άσσυρίων, ή άπέραντη έκταση των συνόρων τους καί οι έξεγέρσεις πού σημειώθηκαν παντού όδήγησαν τό κράτος τους σέ διάλυση. Τελικά οι Βαβυλώνιοι μέ τή βοήθεια των Μήδων άνάκτησαν τήν άνεξαρτησία τους. Κατόρθωσαν μάλιιστα καί νά καταστρέψουν τήν πρωτεύουσα των Άσσυρίων Νινευί.

‘Η τελευταία περίοδος τής άνεξαρτησίας. ‘Η Βαβυλώνα ξαναπόκτησε τή δύναμη καί τήν άκμή της στά χρόνια του Ναβουχοδονόσορα, ό όποιος άπλωσε τήν έξουσία του μέχρι τή Μεσόγειο. Τότε κατέστρεψε τό ναό του Σολομώντα (586 π.Χ.) καί όδήγησε τούς Έβραίους στή Βαβυλώνα αιχμαλωσία. Είναι ή εποχή πού ή Βαβυλώνα φημιζεται σάν κέντρο κοσμοπολιτικό καί στολιζεται μέ κτήρια όπως ο πύργος τής Βαβέλ καί τά περίφημα άνάκτορα τής η οι κρεμαστοί κήποι της, ένα από τά έπτά θαύματα του κόσμου. Τό 539 π.Χ. όμως φθάνει στό όριστικό τέλος τής άκμής της μέ τήν κατάληψή της από τό βασιλιά των Περσών Κύρο. Από τότε ή Μεσοποταμία ή Βαβυλώνα γίνεται περσική έπαρχία.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Ο Βασιλιάς. Από τό 2800 π.Χ., πού καθιερώθηκε στή Μεσοποταμία ό θεσμός τής κληρονομικής βασιλείας, στήν κορυφή τής κοινωνικής ιεραρχίας ήταν ό βασιλιάς. Ή θέλησή του ήταν παντοδύναμη. Διοικούσε άπολυταρχικά μέ τή βοήθεια μιιάς ισχυρής γραφειοκρατικής μηχανής, συμβούλων, άξιωματικών, γραφέων καί άλλων έκπροσώπων τής κρατικής έξουσίας.

Ή Άριστοκρατία. Οί έκπρόσωποι τής διοίκησης καί οί ιερείς άποτελοΰσαν τήν άριστοκρατική τάξη. Άντλοΰσαν τή δύναμή τους άπό τό βασιλιά καί άπό τά μεγάλα κτήματα, πού τούς είχε παραχωρήσει. Σέ άντάλλαγμα ύποστήριζαν τή βασιλική έξουσία.

Οί δούλοι. Πολυάριθμοι δούλοι εργάζονταν στά κτήματα τών ισχυρών, άλλα καί στίς πόλεις πολλοί δούλοι άποτελοΰσαν περιουσία τού παλατιού ή τού ναού. Δέν προέρχονταν όλοι άπό τούς αιχμαλώτους τών πολέμων. Άρκετοί ήταν εκείνοι, πού, ένώ πρίν ήταν έλεύθεροι πολίτες, είχαν μεταπέσει οικογενειακά στήν τάξη τών δούλων, έπειδή δέν είχαν πληρώσει έγκαιρα τά χρέη τους.

Οί έλεύθεροι. Στίς πολυάριθμες πόλεις τής Μεσοποταμίας – μερικές άπ' αυτές ξεπέρασαν τόν πληθυσμό τών 100.000 – ποικίλα ήταν τά έλεύθερα επαγγέλματα. Άρχιτέκτονες, γραφείς, έμποροι, γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ψαράδες, ταπητουργοί, σιδηρουργοί, θυροσδέψες, άγγειοπλάστες έδιναν ζωντάνια καί κίνηση στίς πλιθόκτιστες Σουμερικές πόλεις.

Τό έμπόριο. Ή εϋημερία τής Μεσοποταμίας πιστοποιείται άπό τίς άνασκαφές τής Οϋρ, όπου άνασκάφτηκαν σπίτια τού 2000 π.Χ. Ό,τι άπόμεινε άπό αυτά δείχνει ένα έκπληκτικά ψηλό επίπεδο άνετης ζωής γιά τά μέτρα τής έποχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οί τοίχοι τών σπιτιών τής Οϋρ είχαν πάχος 2 μ. γιά καλύτερη μόνωση άπό τόν ήλιο, πού πυρπολεί τά πάντα στή Μεσοποταμία. Ή εϋημερία τών κατοίκων τής Μεσοποταμίας δέν όφειλόταν μόνο στήν εϋφορία τού τόπου άλλα καί στήν άνάπτυξη τού έμπορίου. Ριψοκίνδυνοι καί δραστήριοι έμποροι έμαθαν οί Σουμεριοί νά οδηγούν τά καραβάνια τους μέσα άπό έρήμους σέ χώρες μακρινές. Πουλώντας τό σάρι, τό μαλλί καί τά ύφάσματα έφερναν πίσω μέταλλα, ξυλεία, πολύτιμους λίθους καί έλεφαντοστό.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. ΤΕΧΝΕΣ

Ή γραφή. Μέ τήν άποκρυπτογράφηση τής σφηνοειδούς γραφής προστέθηκε ή γνώση 2.000 χρόνων ιστορίας γιά λαούς καί πολιτισμούς πού είχαν πρό πολλού ξεχαστεί. Μόνο στήν πόλη Νιππούρ, πνευματικό κέντρο τών Σουμεριών, οί άνασκαφές άποκάλυψαν πάνω άπό 30.000 πινακίδες σφηνοειδούς γραφής. Πολλές άπό αυτές, χαραγμένες μέ ιδεογράμματα τής παλιότερης φάσης τής γραφής, πού λέγεται ιδεογραφική, χρονολογούνται στό έτος 3100 π.Χ.

Οί γραφείς. Μέ τήν αύξηση τής χρήσης καί τής σπουδαιότητας τής γραφής,

οί γραφείς έξελίχθηκαν σέ ειδικευμένους επαγγελματίες πού, κατέχοντας έπίζηλη κοινωνική θέση, εργάζονταν στό παλάτι. Στούς ναούς καί στά κτήματα ώς γραμματείς, λογιστές καί ποιητές έπών ή ύμνων.

Ή επιστήμες. Ή άποκρυπτογράφηση τών πινακίδων άποκάλυψε ότι καί οί επιστή-

Σφηνοειδής έπιγραφή.

μες είχαν προσδεύσει στη Μεσοποταμία από τη 2η κιόλας χιλιετία π.Χ. Γεωμετρικά θεωρήματα και αλγεβρικές γνώσεις ήταν γνωστές στους χρόνους του Χαμουραμί. 'Αργότερα σύμβουλοι του βασιλιά είχαν αρκετές γνώσεις για τις κινήσεις των άστρων, ώστε να τόν συμβουλευόσουν, πώς να ρυθμίσει τη διαίρεση του έτους και τó ημερολόγιο. Οι Βαβυλώνιοι καθιέρωσαν άστρονομικό έτος με 12 σεληνιακούς μήνες. 'Η μελέτη τής κίνησης τών άστρων δημιούργησε στη Μεσοποταμία τήν 'Αστρολογία. Οι κάτοικοί της δηλαδή πρώτοι στόν κόσμο πίστεψαν ότι οι άστρολόγοι μπορούσαν να προβλέψουν τó μέλλον ενός ανθρώπου από τή θέση τών πλανητών τή στιγμή τής γέννησής του (ώροσκοπιο).

'Η πρόοδος τής 'Αστρονομίας στη Μεσοποταμία οφειλόταν στήν άκμή τών Μαθηματικών, πού προηγήθηκε χρονικά λόγω τής ανάγκης τών κατοίκων τής εϋφορίας μεσοποτάμιας πεδιάδας να όρίζουν τίσ εκτάσεις τών χωραφιών τους και να συντονίζουν τήν άρδευσή τους.

Γιά τόν ίδιο λόγο οι νόμοι έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη ζωή τής Μεσοποταμίας από τούς παλαιότερους χρόνους τής. Πολλές πινακίδες περιέχουν άποσπάσματα νομικών κωδίκων. 'Η νομοθεσία τών Βαβυλωνίων, άν κρίνουμε από τούς νόμους τού βασιλιά Χαμουραμί, τούς παλαιότερους στόν κόσμο, ήταν ιδιαίτερα σκληρή και έπηρεάσε φαίνεται τή νομοθεσία τών 'Εβραίων. 'Ενας νόμος όρίζει: «'Αν ένας κτίστης έκτισε ένα οίκημα και από λάθος του τó κτίσμα γκρεμίστηκε και προκάλεσε τó θάνατο τού ιδιοκτήτη, ό κτίστης πρέπει να θανατωθεί. Κι άν σκοτώθηκε ό γιός τού ιδιοκτήτη, να θανατωθεί αντίστοιχα ό γιός τού αρχιτέκτονα». 'Άλλος νόμος προβλέπει: «'Αν γιός κτυπήσει τόν πατέρα του, να τού κοποϋν τά χέρια».

'Η 'Ιατρική είχε άναπτυχτεί στη Βαβυλώνα τόσο πολύ, ώστε, όπως διαπιστώνεται από τίσ πινακίδες, διδασκόταν και στα σχολεία τής. Βρέθηκαν π.χ. κείμενα περιγραφής άσθενειών με τά συμπτώματα και τά σύνδρομά τους. Παράλληλα με τίσ άσθένειες άναφέρονται τρόποι θεραπείας και φάρμακα. Οι Χαλδαίοι ιερείς τής Βαβυλώνας είχαν φήμη ξακουστών γιατρών. Οι γιατροί τής Μεσοποταμίας έπιχειρούσαν λεπτές χειρουργικές έπεμβάσεις άκόμη και στα μάτια. Δέ θά αισθάνονταν όμως και τόσο άσφαλείς, γιατί ό κώδικας τού Χαμουραμί όριζε: «'Αν γιατρός χειρούργησε μάτι με χάλκινο έργαλειό και κατέστρεψε τήν όραση τού άρρώστου, να τού κοπεί τó χέρι».

Λογοτεχνία. Δύο είδη ποιητικού λόγου καλλιεργήθηκαν στη Μεσοποταμία: οι θρησκευτικοί ύμνοι και τά έπη. Με τούς ύμνους ύμνοϋσαν τούς θεούς, με τά έπη τούς ήρωες και τούς βασιλιάδες. 'Η μεγάλη άκμή τής Σουμερικής φιλολογίας τελειώνει τόν 21ο αιώνα π.Χ. με τήν καταστροφή τής πόλης Οϋρ. Τό γεγονός αυτό ύπήρξε αίτία να δημιουργηθεί ένα είδος θρηνητικής ποίησης, πού έπέδρασε στη μεταγενέστερη εξέλιξη τής

«Ό,τι άπόμεινε από τήν πόλη τών Σουμερίων Νιππούρ. Άμμόλοφοι τής έρήμου σκεπάζουν σήμερα τά έρείπια και τά χωράφια τής, πού πότηζε κάποτε ό ποταμός Εϋφράτης. Στο κέντρο τής φωτογραφίας τά έρείπια τού «Ζιγκουράτ».

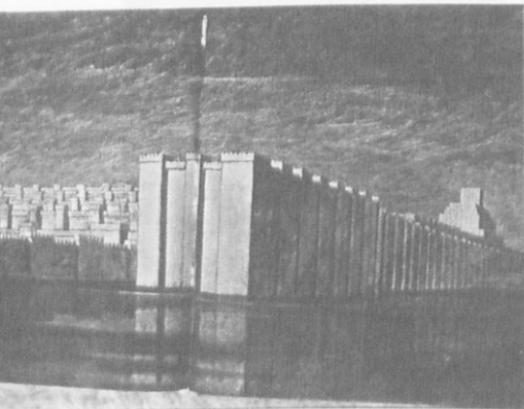
ποιητικής παράδοσης της χώρας. Ἡ ἐπίδραση μάλιστα αὐτὴ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν ποίηση τῶν Ἑβραίων. Ἡ ποίηση τῶν Σουμερίων δὲν εἶχε οὔτε ρυθμὸ οὔτε μέτρο. Χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἐπαναλήψεις, παραλληλισμούς, παρομοιώσεις καὶ μεταφορές. Τὸ ὕφος τῆς ἦταν ἐπικό.

Ἀρχιτεκτονική. Στὴ Μεσοποταμία χτίστηκαν οἱ πρῶτοι ναοί. Ἐκεῖ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος συνέλαβε γιὰ πρώτη φορά τὴν ἰδέα, ὅτι ἦταν ἱερό καθήκον τοῦ νὰ οἰκοδομήσει οἴκημα, ὅπου νὰ κατοικεῖ ὁ θεὸς τοῦ. Στὶς ἀνασκαφές τῆς σουμερικῆς πόλης Ἐριντοῦ, κάτω ἀπὸ δέκα ἐπτά ἑδαφολογικά στρώματα μεταγενέστερων ἐποχῶν, ἀνακαλύφθηκε ἕνας μικρὸς ναός, ὁ ἀρχαιότερος στὸν κόσμον. Ὁ ναὸς αὐτὸς πού χτίστηκε γύρω στὰ μέσα τῆς 5ης χιλιετίας π.Χ. εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν σημερινῶν ἐκκλησιῶν, τῶν συναγωγῶν καὶ τῶν τζαμιῶν.

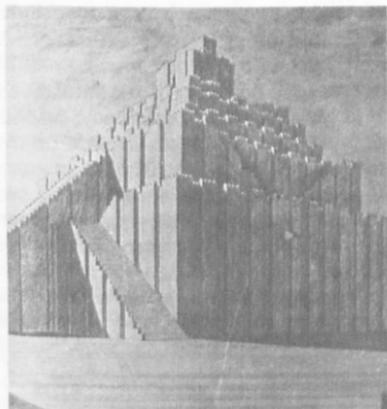
Μὲ τὸ μεγάλωμα τῶν πόλεων ὁ ναὸς ἐξελίχθηκε σὲ θρησκευτικὸ καὶ πολιτικοκοινωνικὸ κέντρο τῆς κοινότητος. Οἱ κάτοικοι τῆς Μεσοποταμίας πίστευαν ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους δικαιοῦνταν, μόνον ἀν ὑπηρετοῦσαν τὸ θεό. Ἔτσι ἀπὸ τὸ ναὸ κατευθύνονταν ὅλες οἱ δραστηριότητες ἀκόμη καὶ οἱ πνευματικές. Ἀργότερα καὶ ἐπὶ δύο χιλιάδες χρόνια ὁ ναὸς κτιζόταν σὲ μεγαλοπρεπὴ βάση, πού ἦταν πιὸ ἐπιβλητικὴ ἀπὸ τὸ κύριο οἰκοδόμημα. Ἡ βάση αὐτὴ ἦταν στὴν πραγματικότητά πλατύς καὶ ψηλὸς τετράγωνος πύργος, πού τὸ ὕψος τοῦ μπορούσε νὰ φτάνει τὰ ἑκατὸ μέτρα. Ἐξωτερικὴ σκάλα ἢ κεκλιμένο ἐπίπεδο ὀδηγοῦσε ἀκολουθώντας ἐξωτερικὰ τὶς τέσσερις βαθμιδωτὲς πλευρές τοῦ μέχρι τὴν κορυφή, ὅπου θρῆσκονταν ὁ κύριος ναός. Τὸ ὅλο κατασκευάσμα λεγόταν ζιγκουράτ. Ἡ θρησκεία τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν πολυθεϊστικὴ. Ἀργότερα ἐπικράτησε ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς Βαβυλώνας Μαρντούκ.

Παλάτια. Παρὰ τὴν ἔλλειψη τοῦ μαρμάρου καὶ τῆς πέτρας τὰ παλάτια τῆς Μεσοποταμίας εἶχαν μυθικὴ πολυτέλεια. Τὸ παλάτι π.χ. τοῦ βασιλιᾶ Ζιμριλίμ εἶχε μιά

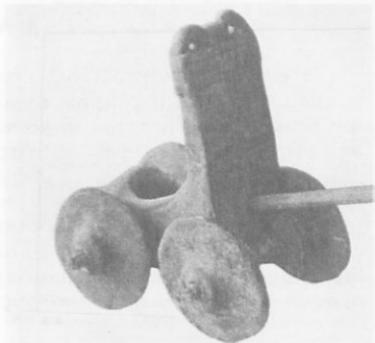
Ἀναπαράσταση τῶν τειχῶν τῆς Βαβυλώνας. Τὸ δυτικὸ τῆς τοίχου, κτισμένο στὴν ὄχθη τοῦ Εὐφράτη, προστάτευε τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ. Πύργοι, σὲ πικνὰ διαστήματα, ἐξασφάλιζαν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα.

Ὁ πύργος τῆς Βαβέλ ἦταν βαθμιδωτὸ πυραμιδοειδὲς κατασκευάσμα ὕψους 92 μ. Κάθε πλευρὰ τῆς βάσης τοῦ εἶχε μήκος 92, ἐπίσης, μέτρων. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο στὴν κορυφὴ τοῦ κτίσματος ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Διὸς Βήλου (Μαρντούκ). Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑπῆρχε χρυσοὶ τράπεζα καὶ κλινὴ γιὰ τὴν ἀνάπαυση τοῦ θεοῦ.

Στή Μεσοποταμία κατασκευάστηκε τό πρώτο ἄρμα με τροχούς, τήν 4η π.Χ. χιλιετία. Ὁ ἔυλι-
νος συμπαγής τροχός τῶν Σουμερίων ἔχει χα-
ρακτηριστέι ὡς ἡ μεγαλύτερη μηχανική ἐπι-
νόηση ὄλων τῶν ἐποχῶν.

ἀπέραντη κεντρική αὐλή, ἐπενδυμένη με ἀλάβαστρο. Τό παλάτι στή Βαβυλώνα με
τούς ναούς, τά ζιγκουράτ καί τά βοηθητικά κτήρια ἀποτελοῦσαν ἐπιθλητικό σύνολο
καί σύμβολο ταυτόχρονα τῆς παντοδυναμίας τοῦ βασιλιά.

Κολοσσιαῖα ἀγάλματα πτερωτῶν ταύρων στίς πύλες τοῦ ἀνακτόρου καί ἡ ἐσω-
τερική διακόσμηση τῶν ἐπενδυμένων με σμάλτο τοίχων του θύμιζαν παντοῦ τῆ δόξα
τοῦ μονάρχη. Οἱ τοῖχοι αὐτοί πολλές φορές εἶχαν πάχος πάνω ἀπό 3 μέτρα γιά
προστασία ἀπό τόν ἀδυσώπητο ἥλιο τοῦ τόπου. Γιά τόν ἴδιο λόγο οἱ ἐξωτερικοί τοῖχοι
δέν εἶχαν παράθυρα.

Οἱ πόλεις. Πίσω ἀπό τά ἐπιθλητικά τεῖχη πού περιέκλειαν τίς πόλεις τῆς Μεσοπο-
ταμίας οἱ περισσότεροι δρόμοι ἦταν στενοί, χωρίς σχέδιο, θρώμικοι καί λασπεροί. Σέ
ἀντίθεση με τά μεγαλόπρεπα παλάτια καί τά ζιγκουράτ τά πολλά πλίνθινα καί φτω-
χικά οἰκήματα φανέρωναν τῆ μεγάλη κοινωνική ἀντίθεση.

Ἡ τέχνη. Ξεκινώντας οἱ Σουμέριοι ἀπό τήν ἀνάγκη κατασκευῆς χρήσιμων ἀντι-
κειμένων κατόρθωσαν ἐπειτα νά κατασκευάσουν τά παλιότερα στόν κόσμο καλλιτε-
χνήματα. Ἄλλά ἡ τέχνη τους μπῆκε σύντομα στήν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιά καί τοῦ
ἱερατείου. Τό ἴδιο ἔγινε καί με τῆ γραφή. Τά πρώτα γλυπτά τῆς Σουμερικῆς θρησκείας
ἀνάγονται στήν 4η χιλιετία. Στήν πόλη Λαγκάς, ὅπου ἡ γλυπτική προόδευσε πολύ, τά
ἀγάλματα τῶν βασιλιάδων ἐκφράζουν γαλήνη καί αὐτοπεποίθηση. Τά ἀνάγλυφα,
ἀκόμη πιά ἐντυπωσιακά, εἰκονίζουν τά πολεμικά τους κατορθώματα. Με τήν πάροδο
τῶν αἰῶνων ἡ τέχνη τῶν Σουμερίων καταντᾷ στερεότυπη καί μονότονη. Ὡστόσο τό
γλυπτά ἔργα τους εἶναι τά παλιότερα στόν κόσμο.

Ἐπίδραση στή Δύση. Ὁ Βαβυλωνιακός πολιτισμός μέσω τῶν Χετταίων*, τῶν
Αἰγυπτίων καί τῶν Ἑβραίων εἶχε τήν ἐπίδρασή του καί στή Μυκηναϊκή Ἑλλάδα. Σ'
αὐτό βοήθησε καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου μέσω τῆς Κύπρου καί τῆς
Κρήτης. Ἰδέες τῶν Βαβυλωνίων εἰσέδυσαν στήν Ἑβραιοχριστιανική παράδοση. Τό
ἴδιο ἔγινε καί με τεχνικές ἐφαρμογές τῶν Σουμερίων, ὅπως ἦταν ὁ τροχός καί τό
ἄρτρο. Οἱ πρώτες ἀστρονομικές γνώσεις, τό ἐξηκονταδικό ἀριθμητικό σύστημα
(διαίρεση τοῦ κύκλου σέ μοῖρες καί τῆς ὥρας σέ λεπτά καί δευτερόλεπτα), οἱ ὀνομα-
σίες τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου καί ἡ ἀστρολογία κληρονομήθηκαν στήν ἐποχή μας ἀπό
τούς Βαβυλωνίους μέσω τῶν Ἑλλήνων.

* Ἰνδοευρωπαϊκός λαός πού στίς ἀρχές τῆς 2ης χιλιετίας εἰσέβαλε καί ἐγκαταστάθηκε στή
Μ. Ἀσία. Μακροχρόνιοι πόλεμοι τῶν Χετταίων κατά τῶν Αἰγυπτίων, Βαβυλωνίων καί Ἀσσυρίων
ὀδήγησαν σέ βαθμιαία ἐξαφάνιση τό κράτος τους.

2. ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Ἡ πρῶιμότητα καὶ ἡ ἰδιοτυπία τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως καὶ τοὺς πρῶτους κατοίκους τῆς Μεσοποταμίας, ἔτσι καὶ τοὺς πανάρχαιους κατοίκους τῆς Αἰγύπτου προσεῖλκυσαν στίς παραποτάμιες πεδιάδες τοῦ Νείλου οἱ εὐνοϊκές συνθήκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, σέ μιά περίοδο ποῦ ἡ ἐπιθυμία γιὰ μονόθερη ἐγκρατάσταση ἀλλὰ καὶ τὸ κυνήγι ποῦ ἄρχισε νά σπανίζει ὠθοῦσαν τὸν ἀνθρωπο σέ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς του. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔγιναν μὲ τὸν καιρὸ ἐξαιρετοὶ γεωργοί. Ἐκτίσαν ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἐπινόησαν τὸ ἡμερολόγιο καὶ τὴ γραφὴ. Ὁ πολιτισμὸς τους ἦταν ἐπιθλητικὸς καὶ ἰδιότυπος. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Αἰγύπτιοι θεώρησαν τὴ ζωὴ σάν προετοιμασία γιὰ τὸ θάνατο, μπορεῖ ὁ αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς νά ὀνομασεῖ δίκαια πολιτισμὸς τοῦ θανάτου.

Η ΧΩΡΑ

Στὰ Β.Α. τῆς Ἀφρικής καὶ στό σημεῖο ἐπαφῆς τῆς μὲ τὴν Ἀσία βρίσκεται μιά εὐνοημένη ἀπὸ τὴ φύση χώρα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, ἡ Αἴγυπτος. Εἶναι μιά εὐφορη λουριδα γῆς, ποῦ τὴ διαρρέει κατὰ μῆκος τῆς ὁ ποταμὸς Νεῖλος. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὁ Νεῖλος, ὅλη ἡ Αἴγυπτος θά ἦταν μιά ἔρημος, γιὰτὶ στή χώρα αὐτὴ ποτὲ δὲ βρέχει. Ἀκόμη καὶ τὸ πόσιμο νερὸ τῆς προέρχεται ἀπὸ τὸ Νεῖλο. Ἐτσι δὲν εἶναι παράξενο ποῦ ὁ ποταμὸς αὐτὸς λατρεύτηκε ὡς θεὸς. Κάθε καλοκαίρι ὁ Νεῖλος μεταμόρφωνε τὴν κοιλάδα σέ μιά ρχη λίμνη. Ὅταν τὰ νερά ὑποχωροῦσαν, τὰ χωράφια μὲ τὰ δημητριακὰ καὶ τὰ βοσκοτόπια ἦταν σκεπασμένα ἀπὸ παχὺ στρῶμα γόνιμης λάσπης, ποῦ τὰ ἔκανε πολὺ εὐφορα. Ἡ καλλιεργήσιμη γῆ δὲν περιοριζόταν μόνο στὴν παραποτάμια κοιλάδα. Γιὰτὶ ἔνα σύστημα πολὺπλοκο μικρῶν διωρῶγων καὶ πηγαδιῶν ἔφερνε τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Νείλου ὡς τὰ ψηλότερα ἐπίπεδα - κι ἔνα περιπλοκότερο ἀκόμη ἀρδευτικὸ σύστημα τὸ διοχέτευε σέ ὅλη τὴ χώρα. Ἐτσι ὁ Νεῖλος δὲν ἦταν μόνο ζωοδότης γιὰ τοὺς Αἰγύπτιους, ἀλλὰ τοὺς διδάξε καὶ τὴν ἀρετὴ

τῆς συνεργασίας. Γιὰτὶ ἔπρεπε νά συνεργάζονται, γιὰ νά συντηροῦν τὰ φράγματα καὶ νά κατασκευάζουν τίς διώρυγες. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τῆς εὐρύτερης συνεργασίας ὀδήγησε στὴ συγκρότηση κράτους. Ἡ Αἴγυπτος ὀφείλει τὸν πολιτισμὸ τῆς στό Νεῖλο. Δίκαια ὁ Ἡρόδοτος τὴν ὀνόμασε **δῶρο τοῦ Νείλου**.

Ἡ Γεωργία. Ἀπὸ τὴν 5η χιλιετία π.Χ. ζοῦσαν στίς ὄχθες τοῦ Νείλου γεωργοί. Ἡ συστηματικὴ γεωργία ἀρχίζει στὴν Αἴγυπτο τὴν 4η χιλιετία μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν πρώτων χαλκινων εργαλείων. Παράλληλα γίνεται συστηματικότερη τότε καὶ ἡ κτηνοτροφία. Μὲ τὴν ὑφαντικὴ, τὴ μεταλλουργία, τὴν ἀγγειοπλαστικὴ καὶ τὴ βαθμιαία ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ποῦ ὁλοένα γίνεται πιὸ σύνθετη, ἀπαιτεῖται καὶ μεγα-

Χαρτῆς τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Ο Νείλος μετατρέπει τήν ἔρημο σέ εὐφορή γῆ. Μὲ ἐξαίρεση ὅμως τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου ὅλη ἡ Αἴγυπτος εἶναι μιά στενὴ λουρίδα γῆς ἀπὸ τῆ μιά καὶ τήν ἄλλη πλευρά του.

Ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς ἀρδευτικῶν καναλιῶν καὶ τῆς ἀνεύρεσης τῶν ὀρίων τῶν ἀγρῶν, πού χάνονταν ἀπὸ τίς ἐτήσιες πλημμύρες τοῦ Νείλου, στάθηκε ἡ αἰτία τῆς προόδου τῆς Γεωμετρίας στήν ἀρχαία Αἴγυπτο.

λύτερη εἰδίκευση. Ἔτσι στίς γεωργικές κοινότητες ἀρχίζουν γρήγορα νά ξεχωρίζουν οἱ ἐπαγγελματίες βιοτέχνες. Δηλαδή γίνεται πρῶιμα στήν Αἴγυπτο ὁ ἀποχωρισμός τῆς βιοτεχνίας ἀπὸ τήν ἀγροτική οἰκονομία. Σ' ὅλη τῆ διάρκεια ὅμως τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας τὸ σημαντικότερο ρόλο ἀσκοῦσε ἡ γεωργία. Ἡ παρακολούθηση κι ὁ ἔλεγχος τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' τόν ὁποῖο ἐξαρτιόταν ἡ ἐτήσια σοδιά, ἦταν προσεκτική καὶ ὑποδειγματικά ὀργανωμένη. Κάθε τόσο καταγραφόταν τὸ ὕψος τῆς στάθμης τῶν νερῶν καὶ ὑπολογίζοταν ἡ περίοδος τῆς πλημμύρας, ἀπ' τήν ὁποία ρυθμιζόταν καὶ ὁ χρόνος τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν. Τοῦτο,μαζὶ μὲ τήν ἀνάγκη νά ξαναβρίσκονται μετὰ τίς πλημμύρες τὰ ἐξαφανιζόμενα κάθε τόσο ἀπ' τὰ νερά ὄρια τῶν ἀγρῶν, στάθηκε ἡ αἰτία τῆς προόδου τῶν Μαθηματικῶν στήν Αἴγυπτο.

ΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ἀρχαῖο βασίλειο. (3100 - 2270 π.Χ.). Στήν ἀρχὴ ὑπῆρχαν καὶ στήν Αἴγυπτο αὐτοδιοικούμενα χωριά. Μὲ τόν καιρὸ τοπικοὶ ἄρχοντες πού ἀπόκτησαν δύναμη ἀπλῶσα τήν ἐξουσία τους στὰ γειτονικά χωριά καὶ ἐπειτα σέ ἐυρύτερες περιοχές. Γύρω στὰ 3100 π.Χ. εἶχαν δημιουργηθεῖ δύο βασίλεια. Τῆς Κάτω Αἴγυπτου μὲ πρωτεύουσα τῆ Μέμφιδα, κοντὰ στὸ σημερινὸ Κάιρο καὶ τῆς Ἄνω Αἴγυπτου, πού ἐφθανε μέχρι τὸ Ἄσουάν. Τότε ὁ Φαραὼ τῆς Ἄνω Αἴγυπτου Μήνης κατέλαβε τήν Κάτω Αἴγυπτο καὶ ἴδρυσε ἐνιαῖο κράτος μὲ κέντρο τῆ Μέμφιδα. Τὸ κράτος αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἰσχυρὸ βασίλειο πού ἰδρύθηκε στὸν κόσμο. Μὲ τῆ βασιλεία τοῦ Μήνη ἄρχισε ἡ ἔνδοξη περίοδος τοῦ ἀρχαίου βασιλείου, πού διάρκεσε ὀκτακόσια χρόνια. Τότε χτίστηκαν οἱ πυραμίδες τῆς Γκίζας, ἐπιθλητικοὶ τάφοι καὶ μαζὶ μνημεῖα τῆς δόξας τῶν Φαραῶ. Γιά τήν πυραμίδα τοῦ Χέοπα λένε ὅτι χρειάστηκε ἡ ἐργασία 100.000 ἐργατῶν ἐπὶ εἴκοσι χρόνια. Κάθε μιά ἀπὸ τίς πέτρες τῆς ζυγίζει πολλοὺς τόνους. Ἡ ἐξόρυξή τους, ἡ μεταφορὰ καὶ ἡ τοποθέτησή τους στὸ οἰκοδόμημα αὐτό, πού εἶχε ὕψος 146 μ. ὑπῆρξε ἀπίστευτο ἐπίτευγμα γιά τήν ἐποχὴ ἐκείνη. Εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι ἓνα τόσο δύσκολο καὶ σύνθετο ἔργο σχεδιάστηκε καὶ ὀλοκληρώθηκε μὲ ἐπιτυχία σέ μιά τόσο πρῶιμη περίοδο.

‘Ο Τούθμωσης ο Γ΄, από τούς ισχυρότερους Φαραώ της περιόδου του Νέου Βασιλείου.

Τό Μεσαίο Βασίλειο (2060 - 1785 π.Χ.). Μετά από δύο αιώνες έμφύλιων συγκρούσεων επικράτησαν οι ήγεμόνες τών Θηβών, στον Άνω Νείλο και ένωσαν πάλι τή χώρα μέ πρωτεύουσα τίς Θήβες. Στήν περίοδο αυτή ή Αίγυπτος έγινε πλούσια και δυνατή. Αύξηθηκαν οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, θελτιώθηκε ή άρδευση και προόδευσαν οι τέχνες και τά γράμματα. Η χώρα όμως έξασθένησε από νέο έμφύλιο πόλεμο. Έπιωφελήθηκαν τότε οι Ύξώς, νομαδικός λαός τής Άσίας, και κατέλαβαν τήν Αίγυπτο (1680 π.Χ.). Οι άρχηγοί τους (οί ποιμένες - βασιλείς) τήν κυβέρνησαν έκατό περίπου χρόνια. Από τούς Ύξώς οι Αιγύπτιοι έμαθαν τή χρήση του πολεμικού άρματος,πού χροσμιοποιήσαν έντατικά τήν επόμενη περίοδο.

Νέο Βασίλειο (1580 - 1085 π.Χ.). Άρχοντες τών Θηβών, μέ τή βοήθεια ήγεμόνων του Νότου, έδιωξαν τούς Ύξώς και άποκατέστησαν τήν αιγυπτιακή κυριαρχία. ‘Ο ισχυρότερος Φαραώ τής νέας περιόδου, ό Τούθμωσης ο Γ΄, πού βασίλευσε τό πρώτο μισό του 15ου αιώνα π.Χ., όδηγησε τούς Αιγύπτιους σέ νίκες στήν Παλαιστίνη, στή Φοινίκη και στή Συρία. Τό εμπόριο πού αναπτύχθηκε πολύ και τά λάφυρα άπ’ τίς κατακτημένες χώρες έδωσαν στήν Αίγυπτο μεγάλο πλούτο. Ναοί, παλάτια και αγάλματα δείχνουν στίς Θήβες άκόμη και σήμερα τήν εύημερία πού γνώρισε στή διάρκεια του Νέου Βασιλείου.

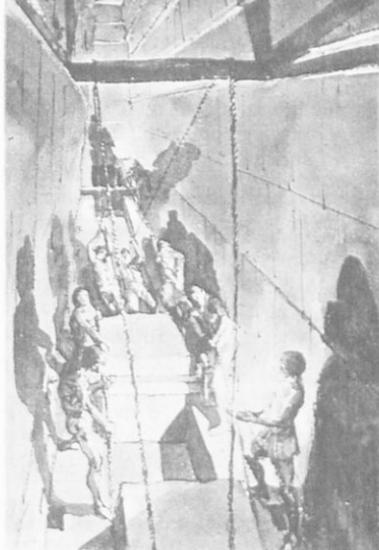
Άπό τό 1100 π.Χ. ή Αίγυπτος μπήκε σέ νέα περίοδο παρακμής, από τίς επιδρομές έχθρικών λαών, από τίς έξεγέρσεις τών Αιγυπτίων και από τίς έσωτερικές διαμάχες. Οι Άσσύριοι και μετά οι Πέρσες κατέλαβαν τελικά τή χώρα (525 π.Χ.).

ΘΡΗΣΚΕΙΑ – ΝΑΟΙ

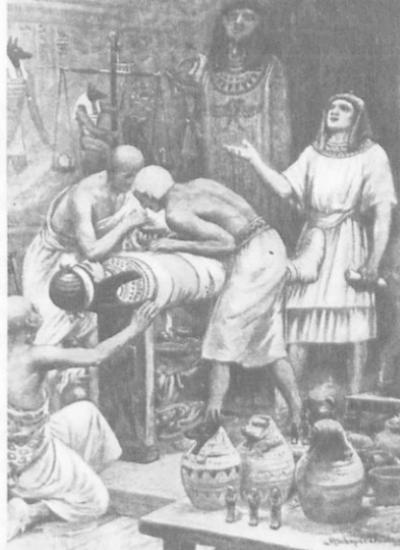
Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι ή ψυχή ξαναγεννιέται μετά τό θάνατο· και ότι θά ζούσε μόνο, άν διετηρείτο τό σώμα, στο όποιο είχε ζήσει. Η πίστη αυτή τούς έκανε νά φθάσουν σέ ένα ψηλό επίπεδο ταρίχευσης πτωμάτων. Σ’ αυτό βοήθησε κατά κύριο λόγο τό ξερό κλίμα τής Αιγύπτου. Η προσπάθεια τών Αιγυπτίων νά διαφυλάξουν τή μούμη όδηγήσε στήν κατασκευή τών μεγαλοπρεπέστερων στον κόσμο ταφικών μνημείων. Μέσα σ’ αυτά, πρós χάρη τών νεκρών, τοποθετήθηκαν οι πλουσιότεροι θησαυροί.

Η αιγυπτιακή θρησκεία ήταν πολυθεϊστική. Βασικός θεός ήταν ό Άμμων-Ρά (ήλιος) και οι θεοί του Κάτω Κόσμου ‘Όσιρις και ‘Ισις’. ‘Ο Φαραώ ‘Ακενατών, του Νέου Βασιλείου, πού κυβέρνησε τήν Αίγυπτο τό 14^ο π.Χ. αιώνα, προσπάθησε νά επιβάλει μονοθεϊστική θρησκεία γιά πρώτη φορά στον κόσμο, τή λατρεία του θεού - ήλιου Άτών. Μετά τό θάνατο όμως του Άκενατών τό ισχυρό ιερατείο ξανάφερε τον πολυ-

“Η λατρεία της σχετιζόταν και μέ τήν έναλλαγή τών εποχών.

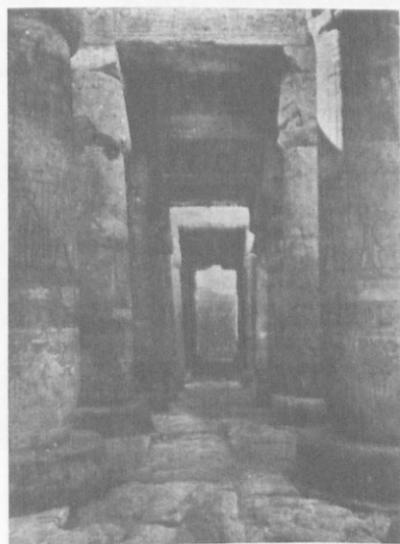
Ο διάδρομος που οδηγεί με μεγάλη ανηφορική κλίση στο νεκρικό θάλαμο της πυραμίδας του Χέοπα. Μετά τον ένταφιασμό του η είσοδος στην πυραμίδα σφραγίστηκε με την κατολίθωση τεράστιων λίθινων δγκων κατά τον τρόπο που δείχνει η εικόνα.

Ταρίχευση μούμιαι από τούς ειδικούς στην αρχαία Αιγυπτο. Τά αγγεία, τά αγαλματάκια και τά επιπλα θά τοποθετηθούν σόν τάφο. Η ανθρωπόμορφη όρθια σαρκοφάγος μιμείται τά χαρακτηριστικά του νεκρού.

Αγαλματίδια που εικονίζουν Αιγύπτιους στρατιώτες. Βρέθηκαν σε τάφο άξιωματούχου. Ό,τι είχαν ανάγκη οί Αιγύπτιοι στη ζωή τό έβαζαν σε αγαλματάκια σούς τάφους ή τό άπεικόνιζαν στις τοιχογραφίες τους.

Η ύπόστυλη αίθουσα του ναού του Άμμωνα στο Καρνάκ τών Θηβών. Οί κολόνες της έχουν ύψος 21 μ.

θεϊσμό. Ὁ μονοθεϊσμός θά ξαναγεννηθεῖ ἀπό τούς Ἑβραίους. Οἱ αἰγυπτιακοί ναοί εἶναι οἱ ἐπιβλητικότεροι στόν κόσμο. Ἀπό τούς Αἰγύπτιους ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες τήν αἰσθητική ἀξία τῶν κινῶν· τήν τελειοποίησαν στό ἔπακρο.

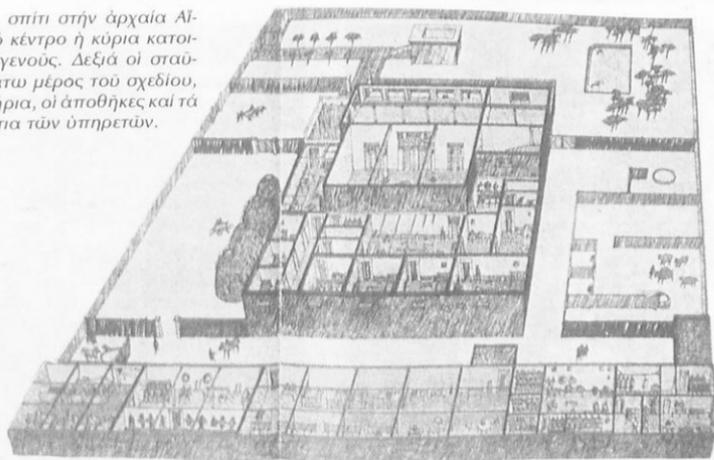
ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ἀπό τήν παλιότερη κυρίαρχη τάξη τῶν εὐγενῶν καί τῶν πριγκήπων προήλθαν ἀργότερα οἱ πρῶτοι Φαραῶ. Ὁ Φαραῶ ζοῦσε μέ μεγάλη χλιδή στό ἐπιβλητικό του ἀνάκτορο (ἡ αἰγυπτιακή λέξη φαραῶ σημαίνει τό μεγάλο σπίτι) ἀνάμεσα σέ μιά ἰσχυρή αὐλή συμβούλων, ἀξιωματούχων, γραφένων καί ὑπηρετῶν. Ἡ ἐξουσία του ἦταν θεοκρατική καί παντοδύναμη. Ἦταν κύριος ὅλης τῆς γῆς, ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ καί διόριζε τούς ἀξιωματούχους τῆς πολὺπλοκης διοίκησης, πού ἐπέβαλλε τήν ἀπόλυτη ἐξουσία του στό λαό.

Τήν κοινωνία ἀποτελοῦσαν τρεῖς τάξεις. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν, στήν ὁποία ἀνήκαν οἱ ἱερεῖς, τά μέλη τῆς αὐλῆς καί οἱ τιτλοῦχοι, πού τούς εἶχε ὁ Φαραῶ ἐμπιστευθεῖ τή διαχείριση τῶν ἀπέραντων κτημάτων του. Πολλοί ἀπ' αὐτούς ἦταν ἀξιωματοῦχοι τοῦ στρατοῦ.

Τή μέση τάξη ἀποτελοῦσαν οἱ τεχνίτες, οἱ βιοτέχνες, οἱ καλλιτέχνες καί οἱ ἔμποροι. Ὅλοι αὐτοί ζοῦσαν μέ σχετική ἀνεση. Στήν κατώτερη τάξη, πού τήν ἀποτελοῦσε ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ, ἀνήκαν οἱ γεωργοί, οἱ ἐργάτες τοῦ περιπλοκου ἀρδευτικοῦ συστήματος καί τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων καί οἱ δούλοι. Ἡ ζωὴ τῶν ἐλεύθερων ἐργατῶν καί γεωργῶν δέ διέφερε καί πολύ ἀπό τή ζωὴ τῶν δούλων. Ἡ φορολογία ἦταν βαριά καί οἱ συνθήκες διαβίωσης ἄθλιες.

Ἀρχοντικό σπίτι στήν ἀρχαία Αἴγυπτο. Στό κέντρο ἡ κύρια κατοικία τοῦ εὐγενούς. Δεξιά οἱ σταῦλοι. Στό κάτω μέρος τοῦ σχεδίου, τά ἐργαστήρια, οἱ ἀποθήκες καί τά δωμάτια τῶν ὑπηρετῶν.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Ἡ οἰκονομία βασιζόταν στή γεωργία κυρίως. Ἄλλα καί τό ἐμπόριο στήν Αἴγυπτο γνώρισε ἀξιόλογη ἀνάπτυξη. Τοῦτο συνέβη στήν περίοδο τοῦ Νέου Βασιλείου ἰδιαίτερα, πού τά αἰγυπτιακά προϊόντα κυριαρχοῦσαν στίς ἀγορές τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου εὐνοήθηκε ἀπό τό ρεῦμα τοῦ Νεῖλου καί ἀπό τά μελτέμια. Πολυάριθμα πλοίαρια ἐπλεαν στό Νεῖλο μέ τή φορά τοῦ ρεύματος καί ἔπαιρναν τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, μέ φουσκωμένα τά πανιά τους ἀπό τά μελτέμια, ἀντίθετα στό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' τό Μάιο μέχρι τόν Ὀκτώβριο. Ἡ ζέστη δηλαδή τῆς ἐρήμου τό καλοκαίρι θερμαίνει τά ὑπερκείμενα στρώματα τοῦ ἀέρα, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπικρατεῖ στήν Αἴγυπτο χαμηλή ἀτμοσφαιρική πίεση στό διάστημα τῆς ἡμέρας. Τότε ἄνεμοι θερμοί πνέουν ἀπό τή Μεσόγειο πρὸς τό ἐσωτερικό τῆς Αἴγυπτο (τά μελτέμια). Καθώς τό θράδυ πέφτει ψύχρα στήν ἐρημο, ὁ ἀέρας ψύχεται καί γίνεται πυκνότερος. Ἐτσι τῆ νύχτα σταματοῦν τά μελτέμια. Μέ τή βοήθεια λοιπόν τῆς φυσικῆς ροῆς τῶν ὑδάτων καί τῶν μελτεμιῶν ὁ Νεῖλος ἔγινε μιά τεράστια ὑγρὴ λεωφόρος, ὅπου διακινουῦνταν τά ἐμπορεύματα καί πρὸς τίς δύο του κατευθύνσεις. Γι' αὐτό στίς ὄχθες του δημιουργήθηκαν σπουδαῖα ἐμπορικά καί διοικητικά κέντρα. Ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη βοήθησε τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ στήν Αἴγυπτο.

Καί σήμερα στό Νεῖλο οἱ φελοῦκες (χαμηλά πλοίαρια μέ πανύψηλα πανιά), ταξιδεύουν ἀντίθετα στό ρεῦμα, μέ τόν ἴδιο κι ἀπαράλλακτο τρόπο ὅπως στήν ἀρχαία Αἴγυπτο.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΤΕΧΝΗ

Ἀρχιτεκτονική. Οἱ Αἴγύπτιοι, ἔξοχοι τεχνίτες τῆς πέτρας, ἀρχιτέκτονες καί μηχανικοί, δημιούργησαν τήν πιό μεγαλειώδη καί ἐπιβλητικὴ ἀρχιτεκτονική, πού ἐπιβάλλεται ὁμως κυρίως μέ τόν ὄγκο τῆς. Ὁ περίφημος ναός τοῦ Ἄμμωνα, στό Καρνάκ τῶν Θηβῶν, εἶναι μιά ἀτέλειωτη σειρά ἀλλεπάλληλων περιστυλων αὐλῶν καί ὑπόστυλων αἰθουσῶν. Ὁ προθάλαμος μόνο τοῦ ναοῦ ἔχει μήκος 130 μ. καί τό ὕψος του εἶναι περίπου 27 μ. Ἡ στέγη στηρίζεται σέ δάσος κίωνων. Οἱ Αἴγύπτιοι εἶναι οἱ πρῶτοι πού χρησιμοποίησαν στήν ἀρχιτεκτονική τους κίονες.

Ἐπίδραση τῆς θρησκείας στήν ἀρχιτεκτονική. Οἱ πυραμίδες καί ἡ Σφίγγα τῆς Γκίζας εἶναι ἄλλα δείγματα τῆς ἐπιβλητικότητος καί τοῦ ὄγκου τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ πυραμίδα τοῦ Χέοπα χτίστηκε γύρω στό 2600 π.Χ., μέ 2.000.000 περίπου ὀγκόλιθους, πού καθένας ζυγίζει δυόμιση τουλάχιστο τόνους. Κάθε χωριό

Προτομή του νεαρού Φαραώ Τουταγχαμών.
Βρέθηκε στον ασύλητο τάφο του.

έπρεπε να στείλει έναν αριθμό κατοίκων του για ύποχρεωτική εργασία στην πυραμίδα. Άναριθμητοι εργάτες θά χάθηκαν στη μεταφορά των όγκολίθων και την τοποθέτησή τους στην πυραμίδα που είχε ύψος 146 μ. και πλάτος πλευράς 220 μ. και πού για τό μέγεθός της θεωρήθηκε ένα από τά επτά θαύματα του κόσμου. Ή κατασκευή των πυραμίδων απέβλεπε στην υπόμνηση τής δόξας των Φαραά και κυρίως στην προφύλαξη των θησαυρών τους και τής μούμιας από τούς τυμβωρύχους, άφου οι Αιγύπτιοι συνήθιζαν νά μαζεύουν στούς τάφους τους όσα περισσότερα πλούτη μπορούσαν, έπειδή πίστευαν, ότι ή ψυχή τους θά τά άπολάμβανε στή μεταθανάτια ύπαρξή της. Άλλά ή έξαθλίωση του λαού δημιούργησε έκτεταμένη τυμβωρυχία. Άπό τούς άρχαίους ήδη χρόνους οι περισσότεροι τάφοι είχαν συληθει.

Τό αιγυπτιακό ήμερολόγιο. Για νά προγραμματίζουν τις εργασίες τής σποράς και του θέρους, οι Αιγύπτιοι μετρούσαν τό χρόνο μέ βάση τις πλημμύρες του Νείλου. Μελετώντας τις κινήσεις των άστρων, τής σεληνης και του ήλιου δημιούργησαν από τις άρχές τής 4ης ήδη χιλιετίας τό ήμερολογιακό τους σύστημα. Είχαν παρατηρήσει ότι στην περίοδο των πλημμυρών, ένα άστρο – ό Σίρειος – εμφανιζόταν πρό τής άνατολής του ήλιου, μία φορά τό χρόνο. Μετρώντας τις μέρες, μεταξύ δύο εμφανίσεων του άστρου, όρισαν τή διάρκεια του έτους σέ 365 μέρες.

Μαθηματικά. Ή ανάγκη νά μετρούν συχνά τις έκτάσεις των κτημάτων, πού τά όριά τους χάνονταν από τις πλημμύρες, ώθησε τούς Αιγύπτιους στην άνάπτυξη τής πρακτικής γεωμετρίας. Μέ τήν κατασκευή των πυραμίδων άργότερα προχώρησαν πολύ στή μαθηματική γνώση.

Ϊατρική. Οι Αιγύπτιοι γιατροί γνώριζαν τήν άνατομία του ανθρώπινου σώματος και έκτελούσαν λεπτές έγχειρήσεις. Συγγράμματά τους άναφέρονται σέ άσθένειες και θεραπευτικά βότανα. Ϊπήρχαν μάλιστα γιατροί ειδικοί για τά σπλάχνα, τά μάτια, τά δόντια κ τ λ. Παρά τήν πρόδό τους όμως στην ιατρική δέν μπόρεσαν οι Αιγύπτιοι νά διαχωρίσουν τήν έπιστήμη αυτή από τή μαγεία.

Γραφή. Οι Αιγύπτιοι άνάπτυξαν τήν ιερογλυφική γραφή τους τήν 4η χιλιετία. Ξεκινώντας από σύμβολα άντικειμένων έφτασαν σέ ιδεογράμματα, πού συμβόλιζαν και ιδέες. Ένα μάτι π.χ. μπορούσε, έκτός από τό μάτι, νά σημαίνει και τή λέξη όραση. Τά ιερογλυφικά σύμβολα σιγά - σιγά εξέλιχτηκαν σέ άπλοποιημένα σύμβολα φθόγγων. Έτσι οι Αιγύπτιοι, άν και δε δημιούργησαν οι ίδιοι φθογγικό άλφάβητο, όδήγησαν άλλους λαούς στην ιδέα του άλφάβητου.

Τό 1799 μ.Χ., κατά τή διάρκεια τής έκστρατείας του Μ. Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, Γάλλοι στρατιώτες άνακάλυψαν στή Ροζέττα του Νείλου τήν όμώνυμη στήλη μέ τρίγλωσση έπιγραφή, μέ γραφή δηλαδή ιερογλυφική, δημοτική (μεταγενέστερη έξε-

Δείγμα τής αιγυπτιακής χρυσοχοΐας καί ταυτόχρονα τής ιερογλυφικής γραφής. Ίερογλυφικά σέ χρυσή επιφάνεια, πού κοσμεῖ νεκρική κλίνη αιγυπτίας βασίλισσας.

λιγμένη αιγυπτιακή γραφή) καί ἑλληνική Ἡ ἐπιγραφή ὑμνοῦσε τόν Πτολεμαῖο τόν Ε', τόν Ἑλληνα βασιλιά τής Αἰγύπτου. Μετά μακροχρόνια ἔρευνα ὁ αιγυπτιολόγος Σαμπολλιόν (J. R. Champollion), κατόρθωσε νά ἀποκρυπτογραφήσει, μέ βάση τά ἑλληνικά γράμματα, τή σημασία τῶν ιερογλυφικῶν συμβόλων. Ἐτσι διαβάσθηκαν χιλιάδες κείμενα χαραγμένα στούς τοίχους τῶν ναῶν καί τῶν τάφων τής Αἰγύπτου καί ἀποκαλύφθηκε ἕνας πολιτισμός ὀλόκληρων χιλιετιῶν, πού εἶχαν λησμονηθεῖ στά βάθη τῶν αἰῶνων.

Βιοτεχνία. Οἱ Αἰγύπτιοι ἤξεραν τόν ὀρείχαλκο ἀπό τό 2.000 π.Χ. καί τή χρήση τοῦ χαλκοῦ ἀπό πολύ νωρίτερα. Ἡ χώρα τους ἦταν πλούσια σέ πολύτιμους λίθους. Περισσότερο ὅμως κι ἀπό τοῦς πολύτιμους λίθους χρησιμοποιοῦσαν τό ἐλεφαντόδοντο. Τό ἐνδιαφέρον τους γιά τά ἀντικείμενα ἀπό ἐλεφαντόδοντο πρέπει νά στάθηκε ἡ αἰτία τής ὀλοκληρωτικῆς ἐξόντωσης τοῦ ἐλέφαντα στήν Αἰγύπτο.

Ὁ αιγυπτιακός πολιτισμός ἐξυπηρέτησε πρακτικές μόνο ἀνάγκες. Ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική, ἀκόμη καί ἡ ζωγραφική εἶχαν μοναδικό σκοπό νά δοξάσουν τοῦς Φαραῶ. Γι' αὐτό δέν ἐκφράζουν ἀρμονία ἢ χάρη ἀλλά μόνο δύναμη καί ἐπιβλητικότητα. Ὁ αιγυπτιακός πολιτισμός βασίστηκε στήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνῶνυμου πλήθους. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀπό τόσες χιλιετίες δράσης καλλιτεχνικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἐλάχιστα ὀνόματα Αἰγυπτίων γνωρίζουμε. Ἐνῶ ἀπό τήν ἀρχαία Ἀθήνα μόνο γνωρίζουμε χιλιάδες ὀνόματα καλλιτεχνῶν, φιλοσόφων καί πολιτικῶν. Τέλος, μοναδικό κίνητρο τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν στήν Αἰγύπτο ἦταν ἡ ἐξυπηρέτηση πρακτικῶν ἀναγκῶν καί ὄχι ἡ δίψα γιά τή γνώση, πού ὑπῆρξε τό κίνητρο τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Αἰγυπτιακό κομφοτένημα πού βρέθηκε στόν τάφο τοῦ Φαραῶ Τουτααχαμών.

Ψηφιοποιήθηκε

από τήν Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

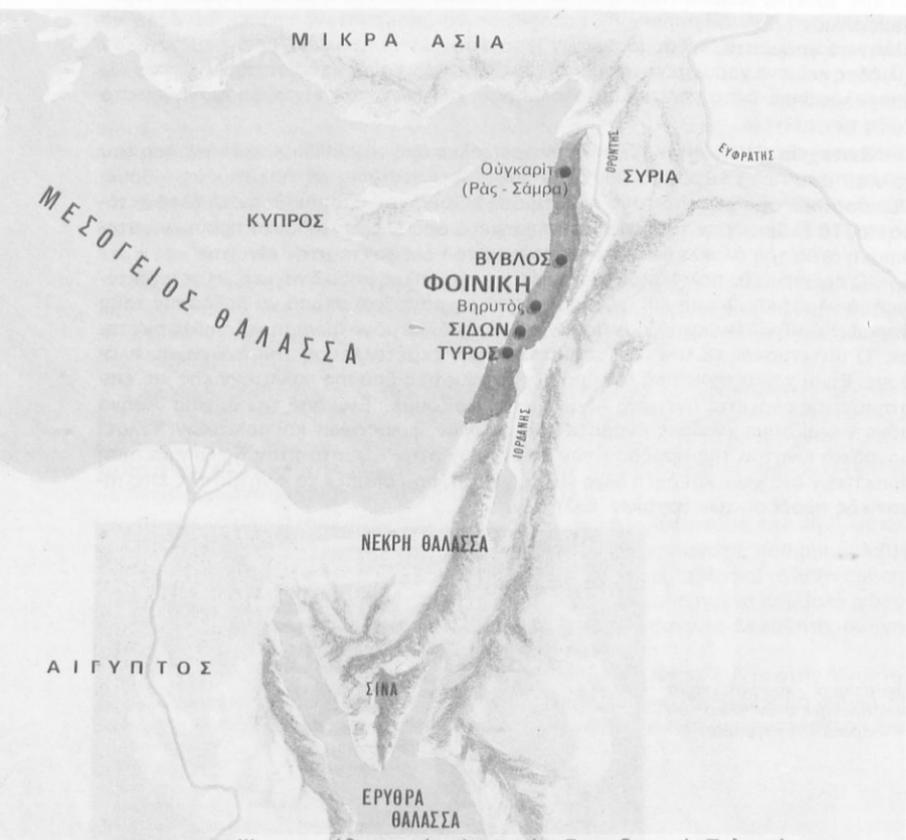
3. ΦΟΙΝΙΚΗ

Κατά μήκος των ακτών της Συρίας, ανάμεσα στο όρος Λίβανο και στη θάλασσα, σέ μιά στενή ζώνη όπου εύδοκιμούσαν φοινικιές, εγκαταστάθηκε από τά μέσα τής 3ης χιλιετίας Ένας λαός σημπικός στήν καταγωγή και τή γλώσσα, οι Φοίνικες, πού έξελιχθηκαν γρήγορα σέ σπουδαίους εμπόρους. Στίς ακτές τής χώρας έκτισαν νωρίς μιά σειρά εμπορικων πόλεων. Οι Φοίνικες, αν και ήταν ολιγάριθμοι, επέδειξαν καταπληκτική δραστηριότητα στή θάλασσα. Είχαν εμπορικές επαφές μέ τή Μεσοποταμία, τήν Αίγυπτο, τήν Άσσυρία. Τά πλοία τους έφθαναν στήν Έλλάδα, τήν Ίταλία, τή Γαλατία, τήν Ίσπανία, άκόμη και τή Βρεττανία.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

Άπό τά κύρια προϊόντα του έμπορίου των Φοινικών ήταν τά γυάλινα σκεύη, πού τήν πρώτη ύλη τους (άμμο) εύρισκαν άφθονη στίς ακτές τους. Πρώτοι μάλιστα στόν κόσμο έφτιαξαν οι Φοίνικες διαφανή γυάλινα σκεύη. Τό σπουδαιότερο όμως έμπορεύμά τους ήταν ή πορφύρα, τό βαθυκόκκινο δηλαδή χρώμα, πού έβγαζαν από ένα

Ή Φοινική και οι πόλεις της πού διακρίθηκαν στο έμπόριο.

είδος όστράκου, πού άφθονεί καί σ' όρισμένα παράλια τής 'Ελλάδας*. Σέ πολλά άπ' αυτά είχαν έγκατασταθει Φοίνικες από τά τέλη τής 2ης χιλιετίας π. Χ.

Οί Φοίνικες έμπορεύονταν έπίσης πολύτιμους λίθους, χρυσό, ξυλεία καί ύφάσματα. 'Ο 'Όμηρος άναφέρεται στά ώραία πολύχρωμα ύφάσματα τών Φοινίκων.

ΝΑΥΤΙΛΙΑ

Σημαντικότερη ήταν ή προσφορά τών Φοινίκων στήν εξέλιξη του πολιτισμού στήν Εύρώπη εξαιτίας τής ανάπτυξης τής ναυτιλίας τους. Προϊόντα τής Αιγύπτου του 14ου αιώνα π. Χ. έχουν βρεθεί στήν 'Αγγλία. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι τά μετέφεραν οί Φοίνικες εκεί μέ τά πλοία τους. Συχνή έπικοινωνία είχαν οί Φοίνικες μέ τήν Κύπρο λόγω τών εκεί όρυχείων χαλκού. 'Ίδρυσαν μάλιστα στό νησί τήν άποικία Κίτιο**. Στήν Κύπρο οί Φοίνικες βρήκαν ένα ντόπιο άναπτυγμένο πολιτισμό καί ένα σύστημα γραφής διαφορετικό καί παλιότερο από τό δικό τους. Φοινικικά κοσμήματα καί άγγεία, πού έχουν βρεθεί σέ τάφους τής Κύπρου, έχουν έντονη τήν έλληνική επίδραση. 'Αποτελούν τά εύρήματα αυτά ένδειξη προσαρμογής τών Φοινίκων στήν τέχνη τών χωρών, όπου ίδρυσαν τίς έμπορικές άποικίες τους. Μεσίτες τών έμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στους λαούς τής 'Ανατολής καί τής Δύσης, μετέφεραν οί Φοίνικες άμοιβαία τά ήθη, τά έθιμα, τήν τέχνη. Κι αυτό ήταν ή μεγαλύτερη συμβολή τους στήν εξέλιξη του πολιτισμού.

Φοίνικες έμποροι επιδεικνύουν τά έμπορεύματα τους στίς άκτές τής 'Αγγλίας.

ΠΟΛΕΙΣ

'Η όροσειρά του Λιβάνου, πού κλείνει τήν παραλία από τό έσωτερικό, προστάτευε τούς Φοίνικες από επιθέσεις ισχυρότερων λαών τής 'Ασίας. 'Ετσι μέ τή βοήθεια του έμπορίου άναπτύχθηκαν κατά μήκος τών άκτών του Λιβάνου πόλεις πλούσιες, όπως ή Βύβλος, ή Σιδώνα καί ή Τύρος. 'Ανάμεσα στό 16ο καί τό 13ο αι. π.Χ. τήν πρώτη θέση πήρε ή Σιδώνα, πού ίδρυσε πολλές άποικίες στήν 'Ανατολική Μεσόγειο. 'Η

*Στό Μούλκι τής Σαλαμίνας π.χ. ύπάρχουν άκόμη τά κομμάτια ενός μεγάλου τριβέα, τεράστιου δηλαδή χερόμυλου από λίθο, όπου συνέθλιβαν τά όστρακα, γιά νά βγει ή χρωστική τους ύλη. Μέ αύτήν οί Φοίνικες έβαφαν όμορφα βαθυκόκκινα τά ύφάσματα. Στόν παρακείμενο όρμο ή θάλασσα είναι πάντα γαλήνια. 'Ετσι οί Φοίνικες από τή σημερινή λέξη σαλάμ, πού σημαίνει γαλήνη, όνόμασαν τό νησί Σαλαμίνα.

**Πολύ κοντά στή σημερινή Λάρνακα.

Κατά τόν Όμηρο οί Σιδώνιοι
άρπαζαν από τίς έλληνικές άκτές
άγόρια καί κορίτσια, γιά νά τά
πουλήσουν σάν δούλους.

Σιδώνα (ή λέξη σημαίνει τόν τόπο τής άλίειας), ήταν γνωστή από τόν Όμηρο, πού χαρακτηρίζει τούς Σιδώνιους πειρατές, πού άρπαζαν μάλιστα από τίς έλληνικές άκτές άγόρια καί κορίτσια, γιά νά τά πουλήσουν γιά δούλους. Τά πολιτεύματα τών φοινικικών πόλεων ήταν όλιγαρχικά. Άκόμη καί μετά τήν ανάπτυξη του άποικισμού τούς διατήρησαν οί Φοίνικες τήν όλιγαρχική μορφή τών πολιτευμάτων τους. Ό Άριστοτέλης σχετικά μέ τό πολίτευμα τής Καρχηδόνας, τής σπουδαιότερης άποικίας τών Φοινικών, λέει ότι τήν πόλη κυβερνούσε μία άριστοκρατική όλιγαρχία τών ικανότερων καί ισχυρότερων οικονομικά κύκλων.

Άποικισμός. Οί Φοίνικες ίδρυσαν άποικίες στήν Κύπρο, στα δυτικά παράλια τής Σικελίας (τά ανατολικά καί τά νότια τά άποίκισαν οί Έλληνες), στή Β. Άφρική καί στήν Ίσπανία (Ταρτησός). Οί περισσότερες φοινικικές άποικίες ήταν άρχικά άποικίες έμπορικής έκμετάλλευσης καί όχι μόνιμης έγκατάστασης.

Βασικό κίνητρο τής δραστηριότητας τών Φοινικών υπήρξε τό κέρδος. Ό Όρόδοτος λέει ότι, αντίθετα πρός τούς Έλληνες, πού ταξίδευαν *κατ' έμπορίαν καί θεωρίαν*, οί Φοίνικες ταξίδευαν μόνο *κατ' έμπορίαν*. Ίσως αυτό νά ήταν αίτία πού ό πολιτισμός τους δέν έξελιχτηκε περισσότερο.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ό θρησκεία τών Φοινικών ήταν πολυθεϊστική. Κύριοι θεοί ήταν ό Άδωνης, ή Άστάρτη καί ό Βάαλ (Μολώχ). Στόν τελευταίο θυσίαζαν παιδιά, ιδίως τήν ώρα του κινδύνου, γιά νά έξευμενίσουν τήν όργή του. Τά παιδιά, κατά προτίμηση νεογέννητα,

Θυσία παιδιού στό
Μολώχ από τούς Φοί-
νικες.

τά τοποθετούσαν στα άπλωμένα χέρια του όμοιώματος του θεού, από όπου γλιστρούσαν σέ αναμμένη φωτιά πού έκαιγε μπροστά του. Στις άνασκαφές τής Καρχηδόνας (στό προάστειο CARTHAGE τής σημερινής Τύνιδας) άποκαλύφθηκε νεκροταφείο βρεφών, πού όλες οι σαρκοφάγοι του είχαν μέγεθος παιδικού άναστήματος.

ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Οι Φοίνικες πρόσφεραν στόν πολιτισμό κάτι σημαντικό. Τό άλφάβητο. Χρησιμοποίησαν δηλαδή πρώτοι (άπό τό 13^ο αί. π.Χ.) σύμβολα πού άντιπροσώπευαν φθόγγους. Ή λέξη άλφάβητο προέρχεται άπό τά δύο πρώτα φοινικικά γράμματα τό ΑΛΕΨΗ και τό ΒΕΤΗ. Τό φοινικικό άλφάβητο τό άποτελοΰσαν είκοσι δύο σύμβολα συμφώνων. Άργότερα οι Έλληνες, πού τό υιοθέτησαν, πρόσθεσαν τά φωνήεντα. Μέ τή νέα του μορφή τό φοινικικό άλφάβητο διαδόθηκε διαμέσου των έλληνικών άποικιών τής Ν. Ίταλίας στους λαούς τής Εΰρώπης. Τά παλαιότερα φοινικικά γράμματα πού έχουν βρεθεί είναι χαραγμένα σέ αιχμές βελών και άνήκουν στό 12ο αιώνα π.Χ.

4. ΕΒΡΑΙΟΙ

Η ΧΩΡΑ – ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Ή Παλαιστίνη, μεταξύ Αιγύπτου και Συρίας, χωρίζεται σέ τρεις περιοχές. Τήν πεδινή παραλιακή, όπου άναπτύχθηκε ή γεωργία, τή μέση όρεινή, όπου κυριάρχησε ή κτηνοτροφία, και τήν κοιλάδα του ποταμού Ίορδάνη ανατολικότερα. Πιο εκεί αρχίζουν οι στέπες πού καταλήγουν στή Συριακή έρημο. Μιά άλλη έρημος, του Σινα, άπλώνεται στή λουριδα γής πού χωρίζει τήν Παλαιστίνη άπό τήν Αίγυπτο.

Χάρτης πορείας των μεταναστεύσεων των Έβραίων.

Ψηφιοποιήθηκε άπό το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Κοιτίδα των Έβραίων, λαού σημαντικής καταγωγής, ήταν η Μεσοποταμία. Στην Παλαιά Διαθήκη διασώζεται η παλιότερη Ιστορία των Έβραίων. Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη υπό το γενάρχη τους Άβραάμ εγκαταστάθηκαν γύρω στο 1.750 π.Χ. μετά χρόνια περιπλανήσεων στη γη Χαναάν. Άργότερα μετανάστευσαν στην Αίγυπτο. Κατά την εκδίωξη των Ύεζώ από την Αίγυπτο οι Αιγύπτιοι έδωξαν μαζί τους και τους Έβραίους. Τότε πραγματοποιήθηκε η Έξοδος με άρχηγό το Μωϋσή (1220 π.Χ.). Όταν οι Έβραίοι περνούσαν την ερημο του Σινά, ο Θεός παρουσιάστηκε στο Μωϋσή, και του υπαγόρευσε τις Δέκα Έντολές, σύμφωνα με το σχετικό κεφάλαιο της Εξόδου. Για να ξαναεγκατασταθούν όμως οι Έβραίοι στην Παλαιστίνη, έκαναν σκληρούς αγώνες με τους Χαναανίτες και τους Φιλιστίους. Γύρω στα 1025 π.Χ. βασιλιάς των Έβραίων έγινε ο Σαούλ, πού τον διαδέχτηκε ο Δαβίδ, ο ποιητής των Ψαλμών. Ο Δαβίδ όρισε πρωτεύουσα του κράτους του τα Ίερουσόλυμα και νίκησε τους Φιλιστίους. Τον διαδέχτηκε ο γιός του Σολομών, ο φημισμένος για τη δικαιοσύνη του. Ο Σολομών έκτισε το ναό πού έφερε το όνομά του και ίδρυσε λιμάνι στην Έρουθρά Θάλασσα. Η φορολογία όμως πού επέβαλε δυσάρεστησε τους κατοίκους της Βόρειας Παλαιστίνης, οι οποίοι επαναστάτησαν και ίδρυσαν χωριστό κράτος με πρωτεύουσα τη Σαμάρεια.

Έτσι δημιουργήθηκαν δύο έβραϊκά κράτη. Το βόρειο κράτος του Ίσραήλ με πρωτεύουσα τη Σαμάρεια και το νότιο του Ίούδα με πρωτεύουσα την Ίερουσαλήμ. Η διάσπαση εξασθένησε τους Έβραίους. Τόν 8^ο π.Χ. αιώνα κατέλαβαν τη χώρα τους οι Άσσύριοι και τόν 6^ο αιώνα π.Χ. οι Βαβυλώνιοι, πού όδηγησαν τους Έβραίους στη «Βαβυλώνεια» αιχμαλωσία. Άργότερα τους έλευθέρωσε ο βασιλιάς των Περσών Κύρος, πού κυριέυσε ωστόσο τη χώρα τους.

Η συμβολή των Έβραίων στον πολιτισμό είναι ότι πρώτοι αύτοί στον κόσμο ιουθέτησαν κι έπισημοποίησαν μονοθεϊστική θρησκεία.

5. ΚΙΝΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Η κινεζική παράδοση περιέχει όνόματα βασιλιάδων, πού χάνονται στα βάθη των χιλιετιών μεταξύ πραγματικότητας και θρύλου. Άνάμεσα σ' αύτά αναφέρεται το

όνομα του κινέζου αυτοκράτορα Φού-Χσί, πού κατά την παράδοση βασίλευσε στις άρχές της τρίτης π.Χ. χιλιετίας και διδάξε στο λαό του την άλεια, τό κυνήγι και την κτηνοτροφία. Ίδρυτής της πρώτης κινεζικής δυναστείας θεωρείται ο Γιού, πού βασίλευσε γύρω στα 2200 π.Χ. Σ' αύτόν αποδίδεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση άπεραντων έκτάσεων έλών μεταξύ του Κίτρινου Ποταμού και

Κινέζικο σχεδιάσμα του βασιλιά Γιού, στον όποίο αποδίνεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση των έλών της χώρας.

του ποταμού Γιάνγκ-Τσέ, που ήταν τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Κίνας. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ μύθους, πού κρύβουν μιὰ πρῶιμη μετάβαση στὴ γεωργικὴ οἰκονομία ἔξαιτίας τῶν γόνιμων πεδιάδων πού διαρρέονταν ἀπὸ τὰ ποτάμια. Δηλαδή ὑπῆρχαν στὴν Κίνα οἱ ἴδιες εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ ἀνάπτυξη πολιτισμοῦ μὲ ἐκείνες τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Πρῶτὴ ἱστορικὴ δυναστεία ἦταν τῶν Σάνγκ, πού κράτησε ἀπὸ τὸ 16^ο ὡς τὸν 11^ο αἰῶνα π.Χ. Ὄνόματα βασιλιάδων τῆς δυναστείας αὐτῆς ἔχουν θρηθεῖ γραμμῆνα σὲ χάλκινα ἀγγεῖα τῆς περιόδου. Στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰῶνα π.Χ. τῆ δυναστεία τῶν Σάνγκ διαδέχτηκε ἡ δυναστεία τῶν Τσοῦ, πού διάρκεσε ἄλλους τέσσερις περίπου αἰῶνες. Μὲ τὴ δυναστεία τῶν Τσοῦ, πού ἤλθε στὴν ἐξουσία μὲ ἐπανάσταση, ἡ ἱστορία μπορεῖ νὰ θεωρωθεῖ μιὰ περίοδο ἀκμῆς τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ. Βάση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς Κίνας ἦταν ἡ φεουδαρχία. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων κινεζικῶν κρατιδίων, πού δημιουργήθηκαν μὲ τὴν ἐπανάσταση, συγκρότησαν ἓνα εἶδος κράτους ὁμοσπονδιακοῦ καὶ ὀρκίζονταν πίστη στὸν αὐτοκράτορα. Ἀπὸ τὸν 8^ο ὁμως αἰῶνα π.Χ. ἐμφύλιες διαμάχες ἐξασθένισαν τὴ συνοχὴ τῆς Κίνας.

Γιὰ τὴν περίοδο πού ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸ 722 μέχρι τὸ 484 π.Χ. βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κίνας εἶναι τὰ χρονικά τῆς Λοῦ, πατρίδας τοῦ Κομφούκιου. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό, πού ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ κινέζος σοφός (ἔζησε τὸν 6ο κυρίως αἰῶνα π.Χ.), μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ τότε πολιτικὸ σύστημα τῆς Κίνας. Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία τὴν περίοδο ἐκείνη ἦταν ἐντελῶς τυπικὴ. Ἡ χώρα καὶ τότε συγκλονιζόταν ἀπὸ ἐμφύλιες διαμάχες. Συχνὰ ὀλόκληροὶ στρατοὶ ἢ πόλεις τῆς Κίνας καταστρέφονταν ἀπὸ αὐτές. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ Κίνα παρέμεινε ἡ πιὸ πολιτισμένη χώρα τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς.

Ὁ Κομφούκιος. Ἡ φήμη τοῦ κινέζου σοφοῦ ἐξαπλώθηκε ἰδιαίτερα μετὰ τὸ θάνατό του, ὅποτε λατρεύτηκε ὡς θεός. Ἡ διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου γιὰ ἐπιστροφή στὴν

παλιὰ χρυσὴ ἐποχὴ τῆς Κίνας, πού ἡ ζωὴ ἦταν καλύτερη καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι, βρῆκε ἀπὴχηση στὸν συντηρητικὸ κινέζικο λαό.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ κείμενα πού γράφτηκαν ἀπὸ μαθητές του μετὰ τὸ θάνατό του. Τὸ πιὸ γνωστὸ ἀπὸ αὐτὰ ἔχει τὸν τίτλο «Ἀνάλεκτα». Στὰ Ἀνάλεκτα παρουσιάζεται ὁ Κομφούκιος σὲ διαλόγους μὲ μαθητές του νὰ τοὺς διδάσκει τὸ σεβασμὸ στὴν παράδοση, στὴν ἠθικὴ καὶ στὸ καθῆκον.

Ὁ παλαιότερος πολιτισμὸς

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη περίοδο τῆς Κίνας οἱ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες μποροῦν νὰ ἐπιβεβαιώσουν μόνο μιὰ ἀναπτυγμένη βιοτεχνία χάλκινων κομψῶν ἀγαλ-

Ὁ Κομφούκιος σὲ παλιὸ κινέζικο σχεδίασμα.

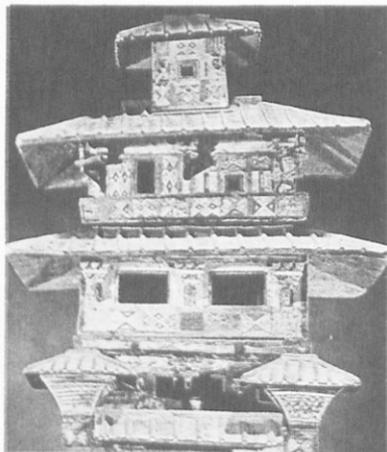

ματιδίων, τελετουργικών σκευών και παρόμοιων κομφοτεχνημάτων. Ή τέχνη τους δείχνει σεβασμό και αγάπη για τη φύση.

Η ΙΔΙΟΤΥΠΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ

Η οικογένεια ήταν ιερή. Το ίδιο και το σπίτι, που οι πλούσιοι το διακοσμούσαν με κομφοτεχνήματα, ώστε να δημιουργεί ατμόσφαιρα ιερού μάλλον παρά οικογενειακής στέγης. Τοῦτο ὀφειλόταν στήν ἔμφαση πού δινόταν ἀπό τούς Κινέζους στή λατρεία τῶν προγόνων τους. Ὁ Κινέζος πατέρας ἀνέτρεφε ἔτσι τὰ παιδιά του, ὥστε τὸ πνεῦμα του νά ἀπολαύσει ἀπὸ αὐτὰ μετὰ θάνατο τίς ἴδιες τιμές πού εἶχε καί αὐτός προσφέρει στούς γονεῖς του.

Οἱ Κινέζοι πίστευαν ὅτι τὰ πνεύματα τῶν βασιλιάδων, τῶν ἡρώων ἀλλά καί τῶν ταπεινῶν προγόνων τους μπορούσαν νά ἐπηρεάσουν καί νά κατευθύνουν τή ζωή τους. Στήν ἀρχαιότερη μάλιστα περίοδο τῆς κινεζικῆς ἱστορίας, γιά νά εὐχαριστήσουν τὰ πνεύματα τῶν ἀρχόντων, θυσίαζαν καί δούλους στούς τάφους τους. Τό ἔθιμο αὐτό σταμάτησε στή λεγόμενη κλασική ἐποχή τῆς Κίνας, πού ἀρχίζει γύρω στά 600 π.Χ. Ἡ ἐξημέρωση τῶν ἡθῶν στήν Κίνα ὀφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στή διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου.

Σπίτι Κινέζου φεουδάρχη τῆς ἐποχῆς τῆς δυναστείας Χάν. Προκείται γιά πῆλινο ὁμοίωμα πού θρέθηκε σέ Κινέζικο τάφο.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τήν ἀνώτερη τάξη ἀποτελοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μέ τούς αὐλικούς του, οἱ ἰσχυροί φεουδάρχες πού κυβερνοῦσαν στό ὄνομά του τίς ἐπαρχίες καί οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ στρατοῦ. Τήν κατώτερη τάξη ἀποτελοῦσαν οἱ γεωργοί, οἱ θιοτέχνες, οἱ καλλιτέχνες καί οἱ δούλοι. Ἀποτελεῖ ἰδιότητα τῆς κινεζικῆς κοινωνίας ὅτι ἐκτιμοῦσαν τούς γεωγούς περισσότερο ἀπό ὅλους τούς ἄλλους, πού ἀποτελοῦσαν τήν κατώτερη τάξη. Ἐπειδή δηλαδή ἡ ἐργασία τῶν γεωργῶν ἐξασφάλιζε τήν εὐημερία τῶν εὐγενῶν, τούς παρῆχαν οἱ τελευταῖοι κάποια στοιχειώδη ἀνεση.

Ὁ αὐτοκράτορας. Στήν ἀρχαία Κίνα ὁ αὐτοκράτορας δέ νομιζόταν θεός, ὅπως συνέβαινε σ' ἄλλους λαούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλά ἐκλεκτός ἐκπρόσωπος του, πού τόν εἶχε ὁ θεός ἐπιλέξει, γιά νά τόν ἔχει σύνδεσμο μεταξύ τοῦ γῆινου καί τοῦ οὐράνιου κόσμου. Ὅπως φαίνεται ὅμως ἀπό ἀποσπάσματα τῆς παλιότερης κινεζικῆς φιλολογίας, οἱ Κινέζοι πίστευαν ὅτι ὁ αὐτοκράτορας μπορούσε νά εἶχε γεννηθεῖ ἀπό ἔνωση θεοῦ καί θνητῆς. Μέ παρόμοιες ἀντιλήψεις δέν εἶναι περιεργό πού ἔθεωρετο ὁ αὐτοκράτορας στήν Κίνα καί ἀνώτατος ἱερέας. Ἀκόμη κι ὅταν μέ τήν αὔξηση τῆς δύναμης τῶν φεουδαρχῶν ἡ ἐξουσία του κατάντησε τυπική, κανεῖς δέν τοῦ ἀμφισβήτησε τὰ ἱερατικά ἢ τελετουργικά του καθήκοντα.

Ἐξάιρετο δείγμα τῆς κινέζικης μεταξο-
τεχνίας.

ΤΕΧΝΗ

Ἀπό τίς τέχνες προόδευσε στήν Κίνα περισσότερο ἡ ζωγραφική. Οἱ Κινέζοι ζωγράφοι χρησιμοποιοῦσαν μελάνι ἀνεξίτηλο καί ὑδροχρώματα πάνω στό μετάξι. Προσπαθοῦσαν ὄχι μόνο νά ἀποδώσουν τή φύση πιστά, ἀλλά καί νά τήν ἐκφράσουν μέ ἐσωτερικότητα καί πνευματικότητα. Ἡ ἐπιδεξιότητά τους στή σύνθεση καί στή χρωματική ἄρμονία ἦταν μεγάλη. Ἐκτιμοῦσαν περισσότερο τήν κομψότητα τῆς γραμμῆς παρά τή φωτοσκίαση, πού χαρακτηρίζει τήν εὐρωπαϊκή ζωγραφική. Ξεκινώντας ἀπό τήν ἀντίληψη αὐτή ἔκαναν οἱ Κινέζοι ἀκόμη καί τήν καλλιγραφία τους τέχνη.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ἡ ἐπιστήμη, στήν ὁποία οἱ Κινέζοι προόδευσαν περισσότερο, ἦταν ἡ Ἀστρονομία. Γιά αἰῶνες ὥστόσο ἡ μελέτη τοῦ οὐράνιου θόλου καί τῆς κίνησης τῶν ἀστρῶν παρέμεινε ἀποκλειστικό προνόμιο τῶν εὐγενῶν καί μάλιστα αὐτῶν πού περιέβαλλαν τόν αὐτοκράτορα. Στήν Κίνα πίστευαν πώς ἡ μελέτη τῆς ἀστρονομίας ἔδινε ὑπεροχή. Γι' αὐτό δέν ἐπιτρεπόταν στόν ὁποιοδήποτε ἡ ἔρευνα τῶν ἀστρῶν. Ἐπιβάλλονταν μάλιστα καί πρόστιμα σ' ὅποιον καταγινόταν μέ τήν ἀστρονομική ἔρευνα, χωρίς νά ἔχει γι' αὐτό εἰδική ἄδεια. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ περισσότερες ἐπιτεύξεις τῶν Κινέζων στόν τομέα τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καί τῶν ἐπιστημῶν σημειώθηκαν πολύ μετά τόν 5^ο αἰῶνα π.Χ. Ἡ κινεζική ἀρχιτεκτονική, ἡ τυπογραφία, ἡ πυρίτιδα, ἡ πυξίδα καί τό χαρτί εἶναι ἐπινοήσεις τῶν Κινέζων στούς μετὰ Χριστόν αἰῶνες. Στήν περίοδο ἐκείνη οἱ Κινέζοι ἔδειξαν ἐξαιρετική καλαισθησία στήν κατασκευή κομψοτεχνημάτων ἀπό ἔλεφαντόδοτο καί πορσελάνη.

6. ΙΝΔΙΕΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Μεγάλη ἔκταση τῶν Ἰνδῶν κατέχει ἡ πεδιάδα τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Σπάνια βρέχει ἐκεῖ, ἀλλά ἀπό τή λάσπη τοῦ Ἰνδοῦ ἡ πεδιάδα εἶναι πολύ εὐφορη. Ὅμοιες γεωγραφικές συνθήκες κι ἐδῶ μέ τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Μεσοποταμίας βοήθησαν στή δημιουργία μιᾶς πρώιμης γεωργικῆς οἰκονομίας καί στήν ἀνάπτυξη πολιτισμοῦ. Μογγολικά καί ἄλλα ἄσιατικά φύλα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν Ἰνδική Χερσόνησο πρῖν ἀπό τήν κάθοδο σ' αὐτή τῶν Ἰνδοευρωπαίων, πού ἔγινε γύρω στά τέλη τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. Ἡ ἔνωση τῶν φυλῶν αὐτῶν ἀποτέλεσε τόν πληθυσμό τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν.

Παρουσίαση αιχμαλώτων σε ινδό άρχοντα.

Οι Ίνδοι δέν είχαν τήν ιστορική αντίληψη πού διέκρινε τούς Έλληνες. Γι' αυτό δέν άφησαν γραπτά μνημεία τού πολιτισμού τους ούτε ανάδειξαν ιστορικούς συγγραφείς. Έπομένως κύριο μέσο τής έρευνας γιά τή γνώση τής ινδικής προϊστορίας είναι οι άρχαιολογικές άνασκαφές. Από αυτές διαπιστώθηκε ή ύπαρξη μεγάλων πόλεων στίς Ίνδιες, ίσων στόν πλούτο καί στήν παλαιότητα μέ τίς πόλεις τής Αιγύπτου καί τής Μεσοποταμίας.

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΙΝΔΙΚΑ ΚΡΑΤΙΔΙΑ

Μετά τήν έγκατάσταση των Ίνδοευρωπαίων στίς Ίνδιες ή χώρα διαιρέθηκε σε δεκαέξι ανεξάρτητες ήγεμονίες, πού εύημέρησαν στίς μεγάλες κοιλάδες των ποταμών Ίνδου καί Γάγγη. Γιá τήν ιστορία των κρατών αυτών λίγα είναι γνωστά, γιατί οι Ίνδοι είχαν μεγάλη φαντασία, πού έπηρέασε τίς ιστορικές παραδόσεις τους σε τέτοιο σημείο, πού δέ γνωρίζουμε σήμερα τί είναι πραγματικότητα καί τί μύθος.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Η ινδική φιλολογία είναι από τίς παλιότερες στόν κόσμο. Η άρχική της μορφή είναι θρησκευτική. Από τή 2η χιλιετία π.Χ. χρονολογούνται οι Ίνδικοί *βεδικοί* ύμνοι. Τά ποιήματα αυτά είναι τόσο παλαιά, ώστε μπορούμε σ' αυτά να άνιχνεύσουμε τίς πηγές τής πρώτης θρησκείας τής ίνδοευρωπαϊκής όμοεθνίας. Στους βεδικούς ύμνους άποθεώνεται ό ήλιος καί ή φωτιά, ενώ έφράζεται τό μίσος γιά τό σκοτάδι, γιατί γράφτηκαν, όταν οι Ίνδοι ζούσαν στήν ποιμενική άκόμη περίοδο τής ιστορίας τους. Στή διάρκεια τής νύκτας στίς Ίνδιες, πού άφθονούσαν πάντα οι τίγρεις, οι νομάδες ήταν άναγκασμένοι να άγρυπνούν, γιά να προστατεύουν τά κοπάδια καί τούς έαυτούς τους από τά θηρία. Η Βεδική ποίηση τερματίζεται στόν 6° αιώνα π.Χ. μέ τήν εμφάνιση τού Βουδισμού. Στήν έποχή αυτή δημιουργείται στήν τελική του μορφή καί τό έπος Μαχαβαράτα, πού άποτελείται από 50.000 περίπου στίχους.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Η άστρονομία άναπτύχθηκε από τούς Ίνδούς, άλλα δέν άπαλλάχθηκε από θρησκευτικές δοξασίες. Οστόσο από τόν 5° αιώνα π.Χ. καί μετά έξελίχτηκε κάτω από τήν έλληνική επίδραση. Η ινδική φιλοσοφία χωρίστηκε σε 6 συστήματα, ένα από τά όποια είναι τό Γιόγκι. Τό σύστημα αυτό ύπόσχεται τήν εκμάθηση μεθόδων γιά τήν ένωση τού άτομου μέ τό θείο. Τά μαθηματικά, ιδίως ή άλγεβρα, δείχνουν τήν έπινοητικότητα των Ίνδων. Από αυτούς φαίνεται τήν παρέλαβαν άργότερα οι Άραβες. Καί στήν ιατρική οι Ίνδοι ύπήρξαν δάσκαλοι των Άράβων, άφου όμως διδάχτηκαν πολλά από τούς Έλληνες. Άλλά στήν άνατομία δέν προόδευσαν, γιατί ή θρησκεία τους άπαγόρευε τήν νεκροτομή.

Οι περισσότερες πολιτιστικές επιτεύξεις των Ίνδων σημειώθηκαν μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ. Η παρατήρηση αυτή αφορά πρό πάντων τήν τέχνην. Καί ἡ ἀρχιτεκτονική προόδευσε στίς Ίνδιες ἀλλά πολύ ἀργότερα.

ΒΡΑΧΜΑΝΙΣΜΟΣ

Ὁ Βραχμανισμός εἶναι ἡ παλιότερη θρησκεία τῶν Ίνδιων. Οἱ ἱερεῖς τῆς θρησκείας αὐτῆς ὀνομάζονταν Βραχμάνοι καί ἀνήκαν στήν ἀνώτερη τάξη. Τά πρόσωπα τοῦς ἦταν ἱερά, δέν πληρώναν φόρους, οὔτε ἦταν νόμιμο νά καταδικαστοῦν. Μέ τόν καιρό ἔγιναν παντοδύναμοι κι ἀποτέλεσαν μιά κλειστή τάξη (κάστα), ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν ὄχι μόνο οἱ ἱερεῖς ἀλλά κι οἱ ποιητές κι οἱ φιλόσοφοι. Οἱ βραχμάνοι διδασκαν ὅτι γιά νά λυτρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ὀδηγηθεῖ στή γνώση. Πίστευαν στήν ὑπαρξη πολλῶν θεῶν καί πνευμάτων. "Ένας ὅμως θεός ἦταν ὁ «κύριος τῶν ὄντων» κι ὁ δημιουργός τοῦ κόσμου. "Όλοι οἱ ἄλλοι ἦταν κάτω ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐξάρτησή του. Οἱ βραχμάνοι διδασκαν τή γνώση ὄχι ὅμως καί τήν ἀφοσίωση στό θεό.

ΒΟΥΔΙΣΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Βουδισμός ὀνομάστηκε ἡ Ίνδική θρησκεία ἀπό τόν ἰδρυτή της Βούδα, πού γεννήθηκε στά μέσα τοῦ 6^{ου} αἰῶνα π.Χ. Σέ ἡλικία εἴκοσι ἔννεα ἐτῶν ἔγινε ἀσκητής, ὅπως ἔκαναν πολλοί ἄλλοι στίς Ίνδιες, γιά νά ἀποκτήσουν μέ τόν ἀσκητισμό τή γνώση καί τή μακαριότητα. Μετά ἀπό περίοδο αὐτοσυγκέντρωσης καί ὀριμότητος ὁ Βούδας περιήλθε τίς Β.Α. Ίνδιες διδάσκοντας τήν ἀλήθεια, πού σύμφωνα μέ τή διδασκαλία του ἦταν ἡ ἄρνηση τῆς ζωῆς κι ἡ ἀπολύτρωση ἀπό τά ὑλικά ἀγαθά. Οἱ ὄπαδοί του ἀργότερα αὐξήθηκαν καί ἀποτέλεσαν θρησκευτική κοινότητα δασκάλων καί μαθητῶν, πού φοροῦσαν ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό ἔνδυμα. Οἱ Ίνδοι πίστευαν ὅτι ὁ Βούδας ἦταν ἕνας ἀπό τοῦς θεούς, πρὶν κατέβει στή γῆ, γιά νά ἐλευθερώσει τοῦς ἀνθρώπους. Οἱ παλιότεροι βουδιστές ὅμως δέ δέχονταν τό Βούδα σάν θεό ἀλλά σάν ἅγιο δάσκαλο. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τό πλῆθος τῶν ἰνδικῶν θρύλων ἔκαναν μερικούς θρησκευτολόγους νά πιστεύσουν ὅτι ὁ Βούδας δέν εἶναι ἱστορικό πρόσωπο. Ὁ Βουδισμός ἦλθε σέ ἀντίθεση μέ τό Βραχμανισμό, γιάτ κήρυξε ἔνθερμα τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων καί πολέμησε τήν τάξη τῶν ἱερέων Βραχμάνων. Γι' αὐτό οἱ Βραχμάνοι ἀντέδρασαν τόσο στήν ἐξάπλωση τοῦ Βουδισμού, ὥστε κατόρθωσαν νά τόν ἐξαφανίσουν ἀπό τίς Δ. Ίνδιες. Διατήρησαν μάλιστα οἱ Βραχμάνοι τήν ἐπιρροή τους στήν περιοχή αὐτή μέχρι καί τήν περίοδο τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας στίς Ίνδιες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι ἡ συμβολή τῶν Σουμερίων στόν πολιτισμό καί ποιά τῶν Αἰγυπτίων;
2. Γιατί ὁ πολιτισμός προηγήθηκε στίς παραποτάμιες χώρες;
3. Τί κοινό ὑπάρχει στή δομή τῆς κοινωνίας τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Κίνας;
4. Γιατί ἡ τέχνη τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Σουμερίων καί τῶν Ἀσσυρίων τυποιοήθηκε ἀπό τότε πού μπήκε στήν ὑπηρεσία τῶν βασιλιάδων;
5. Ποιά εἶναι ἡ προσφορά στόν παγκόσμιο πολιτισμό τῶν Φοινίκων καί ποιά τῶν Ἑβραίων;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ἀπό σφηνοειδή κείμενα)

Συμβουλές πατέρα στό γιοῦ:

«Μή περιφέρεσαι ἄσκοπα. Πήγαινε σχολεῖο... Μή στέκεσαι στήν πλατεία... οὔτενά περιδιαβάξεις στούς δρόμους... Νά εἶσαι ταπεινός καί νά δείχνεις φόβο στό δάσκαλο. Ἔτσι θά κερδίσεις τή συμπάθειά του».

Παροιμίες τῆς Μεσοποταμίας

«Τήν πόλην, πού δέν ἔχει σκυλιά, ἡ ἀλεπού τή φυλάει».
«Ὅποιος ἔχει πολύ ἀσῆμι, εἶναι εὐτυχής ὁποιος ἔχει πολύ στάρι, εἶναι χαρούμενος».
«Ὅποιος δέν ἔχει τίποτε, κομάτια ἡσυχος».

(Από τόν κώδικα του Χαμμουραμί)

Οί πρώτοι νόμοι στον κόσμο

«Αν κάποιος ληστευθεί σε ένα τόπο, θά απαριθμησει αυτά που του έκλεψαν ορκιζόμενος στο θεό. Ο έπαρχος και οι κάτοικοι της περιοχής, όπου ληστευθήκε, θά τόν άποζημιώσουν γιά ό,τι του έκλεψαν οι ληστές».

«Αν κανείς χωρίσει τή γυναίκα του, επειδή δέν του έκανε παιδιά, θά τής άποδώσει τήν προίκα της και θά τής πληρώσει τόσα λεπτά, όσα είχε δώσει στον πατέρα της, γιά νά τήν έξαγοράσει».

(Ηροδότου Α 179.Μετάφρ. Α. Σκαλίδου)

Η πόλη Βαβυλώνα

«Όυδεμία έκ των γνωστών εις ήμάς πόλεων είναι τόσον κοσμημένη. Πρώτον τάφος βαθεία και πλήρης ύδατος ρέοντος περιβάλλει αυτήν. Έπειτα ύψοίται τείχος του οποίου τό μέν πλάτος είναι πενήτηκοντα πήχων βασιλικών, τό δέ ύψος διακοσίων... Έπί του τείχους έκτισαν μονορόφους πύργους άντικρύζοντας άλλήλους και μεταξύ αυτών άφησαν διάστημα, διά νά δύναται νά στρέφεται τέθριππον άρμα. Πέριξ του τείχους κατασκευάσθησαν 100 πύλαι όλοι χάλκινοι μέ παραστάδας και μέ ύπέρθυρα από χαλκόν».

(Από τό έπος Γκιλγκαμές)

Τό εφήμερο των ανθρώπων

«Ποίός, φίλε μου, μπορεί νά τά βάλει μέ τό θάνατο;

Μόνο οι θεοί ζοϋν γιά πάντα κάτω από τόν ήλιο. Όσο γιά τούς θνητούς, μετρημένες είναι οι μέρες τους. Ό,τι κι άν δημιουργήσουν, σθηνει από τόν άνεμο».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο των άρχων του Νέου Βασιλείου)

Υμνος στο Νείλο

«Δόξα σε σένα, Νείλο, πού δίνεις στην Αϊγυπτο ζωή. Σύ, πού ποτίζεις τήν έρημο και τόν τόπο μακριά από τό νερό... Γενεές παιδιών σε δοξάζουν και οι άντρες σε προσκυνούν σά βασιλιά... Όταν πίνουν νερό, τό βλέμμα τους στρέφεται σε σένα, πού δίνεις γενναϊόδωρα πολύτιμο αγαθό».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο του Νέου Βασιλείου)

Υμνος του Φαραώ Άκενατών στο θεό - ήλιο (Ατών)

«Τά ζώα άπολαμβάνουν τή βοοκή τους· δέντρα και φυτά άνθίζουν- τά πουλιά, άφήνοντας

τίς φωλιές τους, πετούν, μέ τά φτερά τους άνοικτά, γιά νά σε δοξάσουν. Ζώα και πουλιά ζυμνούν, όταν σύ γι' αυτά ανατέλλεις. Σύ, μοναδικέ θεέ· δέν υπάρχει άλλος σάν εσένα· σά μόνος δημιούργησες τούς ανθρώπους, τά κοπάδια, τά άγρια θηρία και ό,τι υπάρχει στη γή και στον ούρανό».

(Ηροδότου Β, 14. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Η σπορά στην Αϊγυπτο

«Οί Αϊγύπτιοι κοπιάζοντες πολύ λιγότερο από όλους τούς άλλους άνθρώπους άπολαμβάνουν τούς καρπούς τής γής. Διότι ούτε κοπιάζουν νά άνοιξουν αulάκια μέ άροτρο, ούτε σκάβουν, ούτε εργάζονται όπως οι άλλοι άνθρωποι γιά τήν καλλιέργεια του σίτου. Άλλ' όταν ό ποταμός ποτίσει μόνος του τή γή και άποσურθεί έπειτα πίσω, ό καθένας ρίχνει τό σπόρο του στο χωράφι και φέρνει σ' αυτό χοίρους. Άφου δέ οι χοίροι καταπατήσουν τό σπόρο, περιμένει τό θερισμό».

(Ηροδότου Β, 95. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Τά κουνούπια στην Αϊγυπτο

«Γιά τό κουνούπιο πού είναι άφθονο, οι Αϊγύπτιοι έχουν σοφιστεί τά έξής: Αύτοί πού κατοικούν τή χώρα τήν επάνω από τά έλη, χρησιμοποιούν άμφεφλώς τούς πρόγους, εις τούς όποιους ανεβαίνοντας κοιμώνται. Γιατί τά κουνούπια, ένεκα των άνέμων, δέν είναι ικανά νά πετούν ύψηλά».

(Ηροδότου Β, 124.Μετάφρ. Κ. Άραπόπουλου)

Η εργασία γιά τήν πυραμίδα του Χέοπα

«... Η εργασία έξετελείτο από εκατόν χιλιάδας άνδρας, οι όποιοι ήλλαζαν κάθε τρεις μήνας. Έτσι ό λαός αυτός έταλαιπωρείτο πολύν καιρόν και έχρειάσθη δέκα χρόνια, διά νά κατασκευάση τήν όδόν, διά τής όποίας έσυρε τούς λίθους· μου φαίνεται δέ ότι ή κατασκευή αυτής τής όδου δέν είναι έργον καθόλου κατώτερον από τήν πυραμίδα... Διά τήν κατασκευή τής έχρειάσθησαν είκοσι χρόνια».

Χ. Θεοδοωρίδη, Α. Λαζάρου, Η ιστορία από τας πηγάς, σελ. 32 - Maspero, Histoire Ancienne.Μετάφρ. Α. Λαζάρου.

Οί πυραμίδες

Είναι τάφοι βασιλικοί. Διά νά τούς κτίσουν έκαστος βασιλεύς είχε διατάξει νά κόψουν τούς λίθους και νά μεταφέρουν τό χόμα από τής άρχής τής βασιλείας του. Τά σημαντικώτερα πρόσωπα τής χώρας είχαν διατρέξει όλον τό βασίλειον πρός αναζήτησιν άλαθά-

στρου και γρανίτου, άξιου να κατασκευασθής έξ αυτού ή βασιλική σαρκοφάγος. Ό πληθυσμός πόλεων όλοκληρων είχαν άποσταλή εις τά λατομεία και τά ξυλουργεία.

(Όμηρου Όδύσσεια, 415 - 470.Μετάφρ. Ί. Πολυλά)

Οί Φοίνικες

(Ό Εύμαιος, ό πιστός χοιροβοσκός του Όδυσσέα, του διηγείται πώς τόν άπήγαγαν Φοίνικες έμποροι από την πατρίδα του και τόν πούλησαν δούλο).

Τότ' ήλθαν αύτου Φοίνικες στή θάλασα' άκουσμένοι πανούργοι, κι' είχαν άπειρα στολιδία στό καράβι.

Ήταν γυναίκα, φοίνισσα στό σπίτι του πατρός μου, ώραία, μεγαλόσωμη, σ' έργα λαμπρά τεχνίτρα

Έκείνην έξεγέλασαν οί Φοίνικες οί πλάνοι. ... Από τό χέρι μ' έπιασε κ' έξω μ' έπήρ' εκείνη ...κι' έγώ, παιδάκι άστόχαστο, κατόπι άκολουθούσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ή σημασία της θέσης, της γέωγραφικής διαμόρφωσης και του κλίματος της χώρας. Ή Ελλάδα, στό Ν. άκρο της Χερσονήσου του Αίμου, εισχωρεί βαθειά στή Μεσόγειο. Τά 80% του έδάφους της είναι βουνά. Οί διακλαδώσεις της όροσειράς της Πίνδου φτάνουν ως τή θάλασσα και σχηματίζουν άκρωτήρια. Οί πεδιάδες της είναι μικρές όπως του Εύρωτα, της Μεσοητίας, του Άργους, της Άττικής, της Θήβας. Μεγαλύτερες πεδιάδες είναι της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Αναρίθμητοι κόλποι και φυσικά λιμάνια έξασφαλίζουν την έπικοινωνία και την έπαφή με τή θάλασσα. Τό ανάπτυγμα των έλληνικών άκτών είναι τριπλάσιο του φαινομενικού. Για τόν ίδιο περίπου λόγο, έξαιτίας του ύψους των έλληνικών βουνών, τό έδαφος της χώρας έχει πολύ μεγαλύτερη έκταση από τή φαινομενική στό χάρτη. Οί ποταμοί στήν Ελλάδα, καθώς ήταν μικροί και όρμητικοί, απομόνωναν και δέν ένωναν, όπως στις ανατολικές χώρες, τίς διάφορες περιοχές μεταξύ τους. Δέν ήταν δηλαδή πλωτοί. Για τούτο στις όχθες τους δέ χτίστηκαν πόλεις. Ή χλωρίδα ήταν ποικίλη, τό κλίμα ψυχρότερο και υγρότερο ή η βλάστηση πυκνότερη.

Τά νησιά του Αιγαίου και ή «γέφυρα» Μαλέα - Κρήτης - Κνίδου διευκόλυναν την έπικοινωνία με την Άσία.

Όλα αυτά άσκησαν σημαντική επίδραση στήν εξέλιξη του πολιτισμού που δημιούργησαν οί κάτοικοι της χώρας.

Ή διαμόρφωση της έκανε τους Έλληνες βοσκούς, άγρότες και ναυτικούς. Τό φτωχό έδαφος τους άνάγκασε να γίνουν εργατικοί, δραστήριοι και έπινοητικοί. Ή ζωή στά βουνά έξάλλου τους έμαθε να αγαπούν την έλευθερία και ή θάλασσα να είναι ριψοκίνδυνοι. Ή ποικιλία και ή όμορφιά της έλληνικής φύσης προίκισε τους Έλληνες με μιá τάση για μετακίνηση και περιπέτεια. Ή διαύγεια της άτμόσφαιρας και τό λαμπρό της φώς έδωσαν καθαρότητα και φαντασία στήν έλληνική σκέψη. Ή

απομόνωση τέλος με τά θουνά και τά ποτάμια τών περιοχών τής χώρας ενίσχυσε τήν τάση γιά αὐτοτέλεια, ἀλλά ὑπῆρξε ταυτόχρονα καί ἡ αἰτία τής ἀνάπτυξης καί τής δημιουργίας ἀργότερα μικρῶν ἄμεσων δημοκρατιῶν, ὅπου οἱ πολῖτες κυβερνοῦσαν προσωπικά καί ὄχι μέ ἐκπροσώπους τους. Γιά τόν ἴδιο λόγο δέν ἦταν εὐκόλη στήν Ἑλλάδα ἡ δημιουργία κεντρικῆς ἐξουσίας, ὅπως ἔγινε στήν Αἴγυπτο καί τή Μεσοποταμία, ὅπου ἡ ζωή ἦταν ὁμοίμορφη καί ἡ βασιλική ἐξουσία ἀκλόνητη.

1. ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (700.000 - 8.500 π.Χ.)

Ἡ χώρα μας κατοικήθηκε χιλιάδες χρόνια πρὶν ἀπό τή μετανάστευση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τὸ Βορρά. Ὀλοένα καί νεώτερα εὐρήματα ἐρχονται νά βεβαιώσουν ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν ἦταν στήν παλαιολιθική περίοδο τόσο ἀραιά κατοικημένη, ὅπως πιστευόταν ἀκόμη καί πρόσφατα. Τό παλαιότερο ἐργαλεῖο, πού ἔχει θρεθεῖ στόν ἐλλαδικό χώρο, εἶναι ὁ παλαιολιθικός πέλεκυς τής Σιάτιστας, πού φυλάγεται στό Μουσεῖο τής Βέροιας. Ἀνήκει στό 100.000 π.Χ. περίπου. Σημαντικά εἶναι τά παλαιολιθικά εὐρήματα στίς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ στή Θεσσαλία καί στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Λούρου στήν Ἥπειρο, ὅπου θρέθηκαν 800 ἐργαλεῖα τής περιόδου μεταξύ τοῦ 50.000 ὡς 35.000 π.Χ. Μεταγενέστερα παλαιολιθικά εὐρήματα ἀποκαλύφθηκαν στό σπήλαιο Φράγχι τής Ἐρμιονίδας καί πολύ πρόσφατα (1978) στήν Ἀρτάκη τής Εὐβοίας.

2. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (8500 - 6000 π.Χ.)

Μεσολιθικά εὐρήματα ἔχουν ἀνακαλυφτεῖ στό Σιδάρι τής Κέρκυρας, στή Βοίθη τής περιοχῆς τής λίμνης Κάρλας στή Θεσσαλία, καί στό σπήλαιο Φράγχι Ἐρμιονίδας. Τά εὐρήματα στό Φράγχι ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ μεσολιθικοί κάτοικοι τής περιοχῆς ἤξεραν νά ψαρεύουν μεγάλους τόννους στήν ἀνοικτή θάλασσα.

3. ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (6000 - 2.800 π.Χ.)

Σπουδαῖα νεολιθικά εὐρήματα ἔχουν θρεθεῖ στό Σέσκλο καί Διμήνι τοῦ Βόλου, στήν Ἀργίσα (κοντά στή Λάρισα) καί στή Νέα Νικομήδεια ἔξω ἀπό τή Βέροια. Οἱ νεολιθικοί αὐτοὶ οἰκισμοὶ θεωροῦνται ἀπό τούς παλιότερους στήν Εὐρώπη. Στήν Κνωσό ἔχουν θρεθεῖ τά μεγαλύτερα νεολιθικά στρώματα, βάθους ἐπτά μέτρων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ νεολιθική ἐποχή στήν Κρήτη ἀρχίζει νωρίτερα ἀπό ἄλλοῦ. Ἡ Λέρνα τής Ἀργολίδας ἐπίσης κατοικήθηκε ἀπό τά ἀρχαιότερα νεολιθικά χρόνια. Ἄλλα νεολιθικά κέντρα ἔχουν ἀνασκαφεῖ στήν Ἐλάτεια (Δραχμάνι), στήν Εὐτρηση τής Βοιωτίας, στό σπήλαιο Ἀλεπότρυπα Διροῦ Μάνης, στή Θάσο, στή Σκύρο, κ. ἄ.

Τό ἀνάπτυγμα τῶν ἐλληνικῶν ἀκτῶν μέ τίς πολυοχεδεῖς πτυχώσεις τους εἶναι, περίπου, τριπλάσιο τοῦ φαινομενικοῦ στό χάρτη.

4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ - Ο ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ - ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ π. Χ.

Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα αρχίζει το 2800 π.Χ. Λέγεται έλλαδική και διαιρείται στις εποχές:

Πρωτοελλαδική (Π.Ε.)	2800 - 1900 π.Χ.
Μεσοελλαδική (Μ.Ε.)	1900 - 1600 π.Χ.
Ύστεροελλαδική (Υ.Ε.)	1600 - 1100 π.Χ.

Οί κάτοικοι της Ελλάδας, πρό του 2000 π.Χ., είναι γνωστοί με τό όνομα Πελασγοί και των νησιών της μέ τό όνομα Αιγαίοι.

Ο Κυκλαδικός πολιτισμός, δημιούργημα των Αιγαίων, φυλής μεσογειακής πού έχει εκλείψει, διαιρείται στόν:

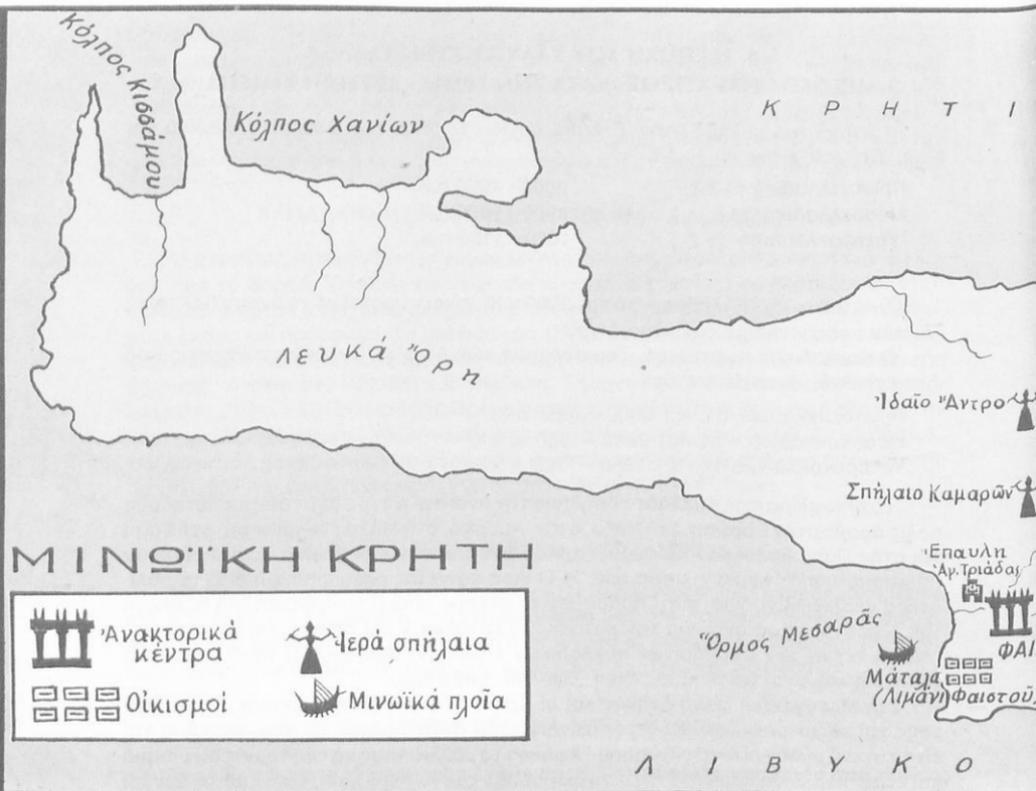
Πρωτοκυκλαδικό (Π. Κ.)	3000 - 2000 π.Χ.
Μεσοκυκλαδικό (Μ. Κ.)	2000 - 1550 π.Χ.
Ύστεροκυκλαδικό (Υ. Κ.)	1550 - 1100 π.Χ.

Τό ήπιο κλίμα στις Κυκλάδες βοήθησε τήν ανάπτυξη ενός από τούς παλιότερους πολιτισμούς στην Εύρώπη. Στή Νάξο, στην Άμοργό, στή Μήλο (Φυλακωπή), στή Σύρο και στην Πάρο βρέθηκαν άντικείμενα, πού βεβαιώνουν τήν ύπαρξη αναπτυγμένου πολιτισμού από τήν 3η χιλιετία π.Χ. Η Μήλος φαίνεται γνώρισε άκμή από τά παλιότερα νεολιθικά χρόνια, γιατί πρόσφερε τό σκληρό μαύρο και γυαλιστερό πέτρωμά της, γνωστό ως όψιανό, γιά τήν κατασκευή έργαλείων και όπλων. Χαρακτηριστική είναι ή τέχνη των μαρμάρινων κυκλαδικών ειδωλίων, πού θυμίζει πολύ μοντέρνα γλυπτική και είναι γενικά μία τέχνη ύψηλου επίπεδου.

Στή Μεσογειακή φυλή άνήκαν και οι Κρήτες. Όπως διαπιστώνεται από σκελετούς και τοιχογραφίες οι Κρήτες ήταν μέτριου άναστήματος (1,50 μ. περίπου) και είχαν στενή μέση και πλατείς ώμους. Άφηναν τά μαλλιά τους νά πέφτουν πίσω μακριά και είχαν κόμμωση κομψή. Στή μέση φορούσαν στενό περιζώμα, όμοιο μέ τό ζωνάρι της σημερινής κρητικής ένδυμασίας. Οι Κρήτες είναι οι δημιουργοί του Μινωικού πολιτισμού, πού τά χρονικά του όρια είναι αντίστοιχα μέ τά όρια του Έλλαδικού και του Κυκλαδικού πολιτισμού. Μέ βάση δηλαδή τίς διαφορές στην κεραμική ό Έβανς, πού άνέσκαψε τήν Κνωσό, είχε διαιρέσει τήν εποχή του χαλκού στην Κρήτη στην Πρωτομινωική, στή Μεσομινωική και στην Ύστερομινωική περίοδο. Σήμερα όμως θεωρείται όρθότερη ή έξης διάκριση, πού έγινε μέ βάση τήν έξέλιξη του Μινωικού πολιτισμού, όπως συμπε-

Καθιστή άνδρική μορφή πού παίζει άρπα.
Έργο της 3ης χιλιετίας π.Χ. Βρέθηκε στην Άμοργό και φυλάγεται στό Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Χάρτης της Μινωικής Κρήτης. Σημειώνονται οι κύριοι χώροι της μεγαλονήσου, όπου οι άνασκαφές έφεραν

ραίνεται από τά εύρήματα τών άνασκαφών στο άνάκτορο της Κνωσού:

Προανακτορική έποχή	2800 – 1900 π.Χ.
Παλαιοανακτορική έποχή	1900 – 1700 π.Χ.
Νεοανακτορική έποχή	1700 – 1450 π.Χ.
Μετανακτορική έποχή	1450 – 1100 π.Χ.

α. ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η ιδιορρυθμία και ή όνομασία του Μινωικού πολιτισμού. Άν και ή σχέση του με την Άνατολή ύπήρξε στενή, ό Μινωικός πολιτισμός ήταν πολύ διαφορετικός από τον Λιγυπτιακό και τό Βαβυλωνιακό και μετάδωσε κάτι από την ιδιορρυθμία του, που έκφραζόταν ως αγάπη και χαρά για τή ζωή, στον εύρωπαϊκό πολιτισμό.

Ο Μινωικός πολιτισμός έφθασε στο κορύφωμά του και παρήκμασε μέσα στη διάρκεια της έποχής του Χαλκού στην Κρήτη, που διαρκεί από τό 3.000 ως τό 1.000

στο φάος τὰ λείψανα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πρώτου ὑψηλῆς στάθμης πολιτισμοῦ στὴν Εὐρώπη.

π.Χ. περίπου. Ὁ ἀγγλος ἀρχαιολόγος Έβανς, πού ἔκανε τίς πρώτες μεγάλες ἀνασκαφές στὴν Κνωσό, ὀνόμασε τὸν πολιτισμὸ τῆς μινωικό, ὄχι ἀπὸ τὸ Μίνωα, τὸ μυθικό βασιλιά τῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ λέξη μίνως, πού ἐκφράζει βασιλικὸ τίτλο, ὅπως ἡ λέξη φαραώ.

Ὁ τόπος. Ἡ Κρήτη εἶναι ἓνα ὄρεινὸ νησί, πού ἐκτείνεται 240 χιλιόμετρα περίπου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Οἱ πεδιάδες τῆς Μεσαράς, τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν Μαλλίων εἶναι ἀπὸ τίς εὐφορότερες στὴν Κρήτη. Δέν ἀποτελεῖ σύμπτωση βέβαια ὅτι ἐκεῖ βρέθηκαν τὰ πλουσιότερα μινωικὰ παλάτια.

Τὸ κλίμα τῆς προϊστορικής Κρήτης δὲ διέφερε ἀπὸ τὸ σημερινό. Ἡ διαρκὴς σχεδόν ἀνοιξη τοῦ νησιοῦ ἐπηρέασε τὸν πολιτισμὸ του, πού τὸν χαρακτηρίζει σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις του μίᾱ ἰδιαίτερη ἀγάπη γιὰ τὴ φύση.

Κέντρα τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ κυριότερα κέντρα ἔχουν ἀποκαλυφτεῖ, μὲ τίς ἀνασκαφές τοῦ Έβανς στὰ 1.900 στὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ, μὲ τίς ἀνασκαφές τῶν Ἰταλῶν στὸ ἀνάκτορο τῆς Φαιστοῦ, τῶν Γάλλων στὸ ἀνάκτορο τῶν Μαλλίων καὶ

τῶν Ἑλλήνων στό ἀνάκτορο τῆς Ζάκρου. Στά Γουρνιά, στήν Τύλισο καί στό Παλαίκα-στρο ἀποκαλύφθηκαν μινωικές πόλεις, ἐνῶ ἄλλα σημαντικά εὐρήματα βρέθηκαν στό Μόχλο, στήν Ἀμνισσό, στήν πεδιάδα τῆς Μεσαράς καί σέ πολλά ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

Τά ἀνάκτορα ἦταν πολυδαίδαλα, πολυώροφα καί ἄνετα. Εἶχαν μεγαλοπρεπεῖς αἰθουσες καί πρόπυλα καί περικύκλιζαν ὅλους τοὺς ἀπαραίτητους χώρους γιά τὸ βασιλιά, τὴν αὐλή, τὴ φρουρά καί τὸ ἄλλο προσωπικό του. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς χώρους ὑποδοχῆς καί ἀκροάσεων ὑπῆρχαν θρησκευτικοὶ χώροι, διαμερίσματα τῆς βασιλείας, λουτρά μὲ ἐντυπωσιακές ἀποχετεύσεις, ἀποθήκες ὀπλων καί τροφίμων, ἀκόμη καί ἐργαστήρια τεχνιτῶν καί θεατρικοὶ χώροι. Τὰ διαμερίσματα τῶν παλατιῶν βρίσκονταν γύρω ἀπὸ μεγάλη ὑπαίθρια αὐλή, χρήσιμη γιά τὸν ἀερισμὸ, τὸ φωτισμὸ καί τὴν ἄνετη ἐπικοινωνία. Πολυἄριθμοι διάδρομοι δίνουν ἐντύπωση λαβύρινθου, ιδιαίτερα στό παλάτι τῆς Κνωσοῦ, πού ἦταν τριώροφο ἢ τετράωροφο καί εἶχε ἔκταση 22.000 τ.μ. Ἀεραγωγοὶ μέσα ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ἀνακτόρου ἔφεραν τὴν αὐρα τῆς θάλασσας στοὺς πιὸ ἐσωτερικοὺς χώρους του. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀρμονικὰ δεμένη μὲ τὸ περιβάλλον καί τὴ γύρω φύση.

Γραφή. Ἡ γραμμικὴ Β' γραφὴ τῆς Κρήτης εἶναι ἴδια μὲ τὴ γραφὴ τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς Β' πού βρέθηκαν στήν Πύλο καί ἄλλου στήν Ἑλλάδα. Τοῦτο ἔδωσε τὴν ὑπόνοια ὅτι ἡ γραμμικὴ Β' ἦταν γραμμένη σέ γλῶσσα ἐλληνικὴ. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώθηκε μὲ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς στὰ 1952 ἀπὸ τὸν ἄγγλο ἀρχιτέκτονα Μιχ. Βέντρις. Ἡ γραμμικὴ Β' ἀποτελεῖται ἀπὸ 87 σύμβολα κυρίως συλλαβῶν. Ἀνήκει στὴ φάση τῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τὴ συλλαβογραφικὴ γραφὴ, πού τὰ σύμβολά της ἐκφράζουν συλλαβές, στὴ φθογογραφικὴ (γραμμικὴ) πού τὰ σύμβολά της σημαίνουν φθόγγους. Ἡ παλιότερη φάση, πρὶν ἀπὸ τὴν συλλαβογραφικὴ γραφὴ, ἦταν ἡ ἰδεογραφικὴ. Τὰ σύμβολά της ἰδεογραφικῆς γραφῆς εἶναι ἀπλοποιημένες εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων πού δηλώνουν.

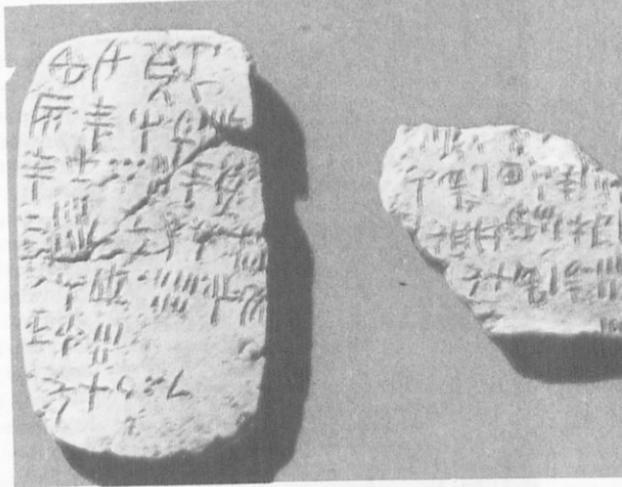
Δεῖγμα τέτοιας γραφῆς εἶναι τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ, πού χρονολογεῖται γύρω στὸ 1700 π.Χ. καί εἶναι ἡ παλιότερη πού ἔχει βρεθεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἰδεογραφικὴ γραφὴ ἦταν πολὺ δύσκολη, γιατί γιά κάθε λέξη χρειαζόταν εἰδικὸ σύμβολο. Δέν μπορούσε ἀκόμη νὰ ἐκφράσει ἔννοιες ἀφηρημένες. Γιά τοῦτο ἡ ἰδεογραφικὴ γραφὴ ἀποτέλεσε προνόμιο τῶν ὀλίγων, ιδιαίτερα στοὺς ἀνατολικούς λαούς. Ὅσο ἐξελισσεται ὁμως ἡ γραφὴ ἀπὸ τὴν ἰδεογραφικὴ στὴ συλλαβικὴ καί ἀπὸ τὴ συλλαβικὴ στὴ γραμμικὴ, τόσο λιγοστεύουν τὰ σύμβολά της καί ἡ χρῆση της γενικεύεται, ἐπειδὴ γίνεται εὐκολότερη. Μὲ τὸ συνδυασμὸ τέλος τῶν συμβόλων πού ἐκφράζουν φθόγγους, ἐπιπόνηση πού ἀποδίδεται στοὺς Φοίνικες, ἡ γραφὴ ἀπλουστεύθηκε στὴ σημερινὴ περίπου μορφή της.

Οἱ πινακίδες τῆς γραμμικῆς Α' δέν ἔχουν ἀποκρυπτογραφηθεῖ καί τοῦτο εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ γίνει, ἀφοῦ ἡ προελληνικὴ γλῶσσα τῶν Κρητῶν παραμένει ἀγνωστὴ. Ὅταν οἱ Ἀχαιοὶ ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Κρήτης (πού ἔγινε γύρω στὰ 1450 π.Χ. ἀπὸ τὴν τεράστια ἔκρηξη καί τὸν καταποντισμὸ τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης) καί κατέλαβαν τὴν Κρήτη, υἱοθέτησαν τὴ γραφὴ τῆς. Τῶν ἀπλοποίησαν στὴ μορφή πού εἶναι γνωστὴ σήμερα ὡς γραμμικὴ Β' καί τὴν προσαρμόσαν στὴ γλῶσσα τους, δηλαδή τὴν ἐλληνικὴ.

Ἄν καί ἡ γραμμικὴ Α' δέν ἔχει διαβαστεῖ, ἀποκρυπτογραφήθηκε τὸ ἀριθμητικὸ της σύστημα. Οἱ μονάδες σημειώνονται σ' αὐτὸ μὲ κάθετες γραμμές, οἱ δεκάδες μὲ κοικκίδες, οἱ ἑκατοντάδες μὲ λοξές γραμμές καί οἱ χιλιάδες μὲ ρόμβους.

Κοινωνία. Τὰ μεγάλα παλάτια βεβαιώνουν τὴν ὕπαρξη βασιλιάδων, ἐνῶ οἱ πλοῦ-

Ἐπιγραφές πηλινές πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Α'. Βρέθηκαν στήν Ἁγία Τριάδα, ὅπου εἶχε ἀνασκαφρῆ καί τό θερινό ἀνάκτορο τῶν βασιλιάδων τῆς Φαιστού.

οιες ἐπαυλίες ἀνήκαν στούς εὐγενεῖς. Ἀλλά καί οἱ πόλεις μέ τήν ποικιλία τῶν οἰκημάτων, ὡς πρός τό μέγεθός τους, δείχνουν ὅτι ὑπῆρξε στή Μινωική Κρήτη μιᾶ ἀναπτυγμένη κοινωνία ἐμπόρων, ναυτικῶν καί βιοτεχνῶν.

Ἡ θέση τῆς γυναίκας στή μινωική κοινωνία ἦταν ἐξυψωμένη. Οἱ γυναῖκες λάβαιναν μέρος στίς τελετουργίες, στίς δημόσιες γιορτές, ἀκόμη καί σέ ἐπικίνδυνα ἀγωνίσματα, ὅπως τά ταυροκαθάψια, εἶδος δηλαδή ἐπικίνδунου ἀγωνίσματος, στό ὁποῖο χορευτές ἤ ἀκροβάτες πηδοῦσαν πάνω ἀπό τόν ἐπιτιθέμενο ταῦρο.

Οἱ τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ δείχνουν γυναῖκες μέ περίτεχνη κόμμωση καί πολύ κομψή ἐνδυμασία. Ἡ πολυτέλεια τῆς ζωῆς στά παλάτια διαπιστώνεται ἀπό πολλὰ εὐρήματα, ὅπως τό «ζατρίκιο» τῆς Κνωσοῦ, πού φτιάχτηκε μέ χρυσό, ἀσήμι, ὀρυκτῆ κρύσταλλο καί ἔλεφαντοστό. Πολυτελέστατα σκευῆ καθημερινῆς χρήσης βρέθηκαν ἐπίσης στή Ζάκρο, στή Φαιστό κι ἄλλοῦ.

Τό ἐμπόριο. Οἱ Κρήτες στή 2η χιλιετία π.Χ., πολύ πρῖν ἀπό τούς Φοῖνικες, εἶχαν κυριαρχήσει μέ τά πλοῖα τους στήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Στήν παντοδυναμία τοῦ στόλου τους ὀφειλόταν ἡ ἔλλειψη τειχῶν στήν Κρήτη. Ἡ ἀνάμνηση τῆς θαλασσοκρατορίας τῶν Κρητῶν δημιούργησε μύθους, πού ἐκφράζουν τήν οἰκονομική κυριαρχία

Τοιχογραφία τοῦ παλατιοῦ τῆς Κνωσοῦ μέ τό ἐπικίνδυνο ἀγώνισμα τῶν Ταυροκαθαψίων. Τήν ὥρα πού ὁ ταῦρος ὀρμοῦσε, ὁ ἀθλητής τόν ἀρπαζε ἀπό τά κέρατα. Βοηθούμενος, ἐπειτα, ἀπό τήν ἐκτίναξη τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ταύρου πρός τά ἐπάνω, πηδοῦσε μέ στροφή στόν αἶρα πάνω ἀπό τό ζῶο καί βρισκόταν ὀρθιος πίσω του.

Χρυσόδετοι σφραγιδόλιθοι της νεοανακτορικής περιόδου και χρυσό δακτυλίδι, στη μέση, με λατρευτική παράσταση. Στόν πάνω σφραγιδόλιθο: Λιοντάρι και θηριοδαμαστές. Στόν κάτω: Θεός ή ήρωας με λιοντάρι. Μουσείο Ήρακλείου.

όρθωγνίο. Οι παραστάσεις τους φανερώνουν αναπτυγμένη τέχνη και έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τόν έρευνητή του μινωικού πολιτισμού με τά ποικίλα θέματα πού παρουσιάζουν.

Τά κομφοτεχνήματα της Κρήτης βρέθηκαν σε διάφορα μέρη της Μεσογείου και κοσμοῦν σήμερα τά μουσεία πολλῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων. Πρὶν ἀπὸ τοὺς Φοίνικες οἱ Κρήτες ὄργανον τῆ Μεσόγειο θάλασσα. Ἀπὸ αἰγυπτιακῆ ἐπιγραφῆ διαπιστώνεται ὅτι ὁ φαραὼ Τούθμωσης ὁ Γ΄ ἀνάθεσε σὲ Κρήτες μεταφορὰ ξυλείας ἀπὸ τὸ Λίβανο, ἐνῶ ἄλλα αἰγυπτιακὰ κείμενα χαρακτηρίζουν τοὺς Κρήτες (Κεφτιοῦ στὴ γλῶσσα τῶν Αἰγυπτίων) ὡς ἐξοχούς ἔμπορους καὶ βιοτέχνες.

Θρησκεία. Βασικὴ θεὰ τῶν Κρητῶν, ἂν ὄχι μοναδική, πρέπει νὰ ἦταν ἡ Μεγάλῃ Μητέρα Φύση, πού ἀποτελοῦσε προσωποποίηση τῆς Φύσης. Στὴ μινωικὴ θρησκεία περιλαμβανόταν καὶ ἡ λατρεία ἐνός δευτερεύουσας σημασίας ἀρσενικοῦ θεοῦ τῆς βλάστησης, πού ὁ ἐτήσιος θάνατος καὶ ἡ ἀναγέννησή του συμβόλιζαν τὴν ἀνοιξὴ καὶ

τῆς Κρήτης, ὅπως ὁ μύθος πού διηγεῖται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ στέλνουν κάθε χρόνο ἐπτὰ νέους καὶ ἐπτὰ νέες γιὰ βορὰ στό Μινώταυρο. Ἡ θέση τῆς Κρήτης στό μέσο τῆς κυανῆς θάλασσας, ὅπως λέει ὁ Ὅμηρος, εὐνόησε ἐξαιρετικὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Ἀπὸ τὴν Κύπρο οἱ Κρήτες ἔμποροι ἔφερναν στό νησί μέ τά πλοῖα τους χαλκὸ καὶ ἀπὸ τά λιμάνια τῆς Ἀδριατικῆς κασσίτερο, γιὰ νὰ φτιάξουν ὄρειχάλκινα ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα. Ἀπὸ τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἔφερναν χρυσὸ καὶ ἀσήμι. Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ἀμέθυστο καὶ ἐλεφαντοστό. Ἀπὸ τὴν Κυρηναικὴ σίλφιο, ἕνα φυτὸ πού τὸ χρῆσιμοποιοῦσαν γιὰ καρύκευμα καὶ φάρμακο. Στὴν Κρήτη βρέθηκαν ἀφθονοὶ σκαρβαῖοι* ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ σφραγιδόλιθοι ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία. Τά εὐρήματα δείχνουν ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία μέ αὐτὲς τὶς χώρες. Σημαντικὸ ἦταν καὶ τὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο τῶν Κρητῶν, πού περιλάμβανε ἀγγεῖα, ὅπλα, κοσμήματα, ὑφάσματα κ.ἄ.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ μινωικοῦ ἐμπορίου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν σφραγιδόλιθων πού βρέθηκαν στὴν Κρήτη. Μὲ αὐτοὺς σφράγιζαν τὶς ἐπιστολὲς ἢ καὶ τά ἐμπορεύματα. Εἶναι συνήθως φτιαγμένοι ἀπὸ ἡμιπολύτιμος λίθους σὲ σχῆμα φακοειδές, στρογγυλὸ ἢ

* Σφραγιδόλιθοι σὲ σχῆμα κανθάρου. Χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὡς φυλακτὰ μέ προστατευτικὴ δύναμη. Ὅταν ταρῖχευαν οἱ Αἰγύπτιοι τὰ πτώματα, στὴ θέση τῆς καρδιάς τοποθετοῦσαν λίθινο σκαρβαῖο.

τό φθινόπωρο. Δέν ξέρουμε αν ή μινωική θρησκεία ήταν ανθρωπομορφική, γιατί τά γυμνόστηθα γυναικεία ειδώλια, πού βρέθηκαν στην Κνωσό, δέν είναι βέβαιο αν εικονίζουν τή θεά ή ιέρειές της. Τά ειδώλια αυτά είναι φτιαγμένα από φαγεντιανή, δηλαδή ένα είδος πορσελάνης. Τό γυμνό στήθος είναι σύμβολο τής γονιμότητας, ενώ τά φίδια πού κρατάει στά χέρια της ή θεότητα ή ή ιέρεια συμβολίζουν τήν εύφορία τής γής καί τής θλάστησης. Σχέση μέ τή μινωική θρησκεία πρέπει νά έχουν καί τά πηλίνα ειδώλια, πού εικονίζουν τό Μινώταυρο μέ σώμα ανθρώπου καί κεφάλι ταύρου. Τήν ίδια εποχή στην Αίγυπτο λάτρευαν ζωόμορφες θεότητες. Πρόκειται λοιπόν γιά αιγυπτιακή επίδραση. Τά ειδώλια αυτά θά έπαιξαν άσφαλώς τό ρόλο τους στη δημιουργία άργότερα του μύθου του Μινώταυρου.

Στήν Κρήτη δέν έχουν βρεθεί ναοί αλλά μόνο μικρά ιερά στις κορυφές των βουνών, σε σπήλαια καί στο άνάκτορο τής Κνωσού.

Μέ τή θρησκεία των Κρητών σχετίζονται καί άλλα εύρήματα των άνασκαφών, όπως ρυτά (τελετουργικά άγγεία γιά χοές στις χθόνιες θεότητες) σε σχήμα κεφαλιού ταύρου, κερατόμορφοι θωμοί καί διπλά πελέκια (λάβρνες). Πολλά από αυτά βρέθηκαν στο άνάκτορο τής Κνωσού, πού τά έκτεταμένα χαλάσματα του έδιναν μετά τήν καταστροφή του τήν εντύπωση του λαβύρινθου. Ή λέξη λαβύρινθος σήμαινε αρχικά τόν «οίκο των πελέκων».

Στίς μινωικές τελετουργίες περιλαμβάνονταν πομπές, χοροί καί τά ταυροκαθάψια, στα οποία ποτέ δέν πλήγωνα ή πολύ περισσότερο δέ σκότωναν τόν ταύρο. Γιατί τό άτίθασο ζωο συμβόλιζε γιά τούς Κρητες τή δύναμη καί τήν όμορφιά τής φύσης.

Ή τέχνη. Οι παραστάσεις των άγγείων, των σφραγιδόλιθων καί των τοιχογραφιών έκφράζουν τήν αγάπη των Κρητών γιά τή φύση καί τή θάλασσα (άγγεία θαλάσσιου ρυθμού, τοιχογραφία δελφινιών στην Κνωσό κ.ά.).

Ή μινωική κεραμική φτάνει σε επίπεδο τελειότητας στην Παλαιοανακτορική περίοδο. Τό ζωγραφικό στοιχείο συνδυάζεται μέ τό πλαστικό, ενώ ή πολύχρωμη διακόσμηση έκφράζει δυναμική κίνηση. Περίφημα είναι τά *καμαραϊκά* άγγεία. Όνομάστηκαν έτσι από τό σπήλαιο των Καμαρών τής Ίδης, όπου πρωτοβρέθηκαν, κι είναι γνωστά καί ως *άοκέλυφα* γιά τό λεπτό τους τοίχωμα. Τά χρώματα πού κυριαρχούν στα άγγεία αυτά είναι τό μαύρο, τό άσπρο, τό κόκκινο καί τό πορτοκαλί. Τά θέματα τους είναι διακοσμητικά. Άρκετές φορές όμως οι άγγειογράφοι ζωγραφίζουν φυσικές μορφές, όπως χταπόδια, ψάρια, φοίνικες καί άνθη. Περί τό 16^ο αιώνα ό νατουραλι-

Ειδώλιο από φαγεντιανή (είδος πορσελάνης) πού εικονίζει τη θεά ή τήν ιέρεια μέ τά φίδια. Τά φίδια καί τό γυμνό στήθος συμβολίζουν τή γονιμότητα τής φύσης. Βρέθηκε στο ιερό τής Κνωσού.

Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Λίθινο άγγείο οπονδών των νεοανακτορικών χρόνων. Το μάτι του ζώου είναι από όρυκτη κρύσταλλο και το άσπρο ρύγχος του από όστρεο. Τα κέρατα ήταν επενδυμένα με φύλλα χρυσού.

έπιδειξίότητα, γιατί έπρεπε να ολοκληρωθούν πριν στεγνώσει ο τοίχος (νωμαγραφίες). Αυτό ήταν αναγκαίο να γίνει, για να διατηρείται η λαμπρότητα των χρωμάτων τους. Η μινωική ζωγραφική, ή πλαστική και ή άγγειογραφία έκφράζουν έντονα τό σεβασμό προς τή φύση. Τό ήπιο κλίμα τής Κρήτης, ή διαρκής άνοιξη και ή γοητεία του τοπίου τής έπηρέασαν και έπισφράγισαν τόν πολιτισμό τής, που δίκαια μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρόδρομος του εύρωπαϊκού πολιτισμού.

Άριστερά: Ο πρίγκηπας με τά κρινα.
Ανάγλυφη τοιχογραφία από τήν Κνωσό (1500 π.Χ)

Δεξιά: Ο ρυτοφόρος. Από τοιχογραφία που εικονίζει θρησκευτική πομπή στη Μινωική Κρήτη. Η άνδρική μορφή που κρατάει τό τελετουργικό άγγείο βαδίζει με εϋλάβεια και έπισημότητα.

*Η κατά τό δυνατό πιστή μίμηση τής φύσης (όρος νεώτερος).

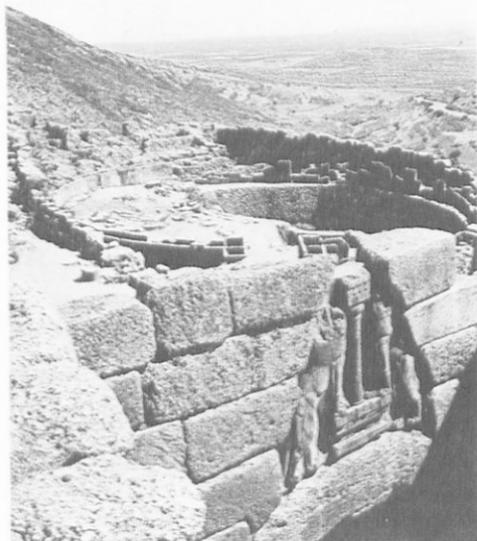
6. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι Άχαιοί, δημιουργοί του Μυκηναϊκού πολιτισμού, ήταν από την πρωτοπορία των ινδοευρωπαϊκών φύλων, που ακολούθησαν το δρόμο προς την Ελλάδα την ίδια περίπου εποχή, που οι πρόγονοι των σημερινών ευρωπαίων διείσδυαν στη δάση της Κεντρικής Ευρώπης, οι πρώτοι Λατίνοι κατέβαιναν στην Ιταλία, οι Μήδοι και οι Πέρσες έφθασαν στο Ιράν και οι Ινδοί προχωρούσαν ανατολικότερα στις Ινδίες. Όπλισμένοι οι Άχαιοί καλύτερα από τους Προέλληνες τούς υπόταξαν εύκολα, φέρνοντας για πρώτη φορά στην Ελλάδα τα άλογα, που τα χρησιμοποιούσαν και στον πόλεμο. Στη νοτιότερη Ελλάδα, που βρισκόταν κάτω από την επίδραση του Μινωικού πολιτισμού, ήρθαν σε επαφή με τους Κρήτες. Υιοθετώντας τον πολιτισμό τους και προσθέτοντας σ' αυτόν δικά τους στοιχεία δημιούργησαν το Μυκηναϊκό πολιτισμό, που ονομάστηκε έτσι από το σπουδαιότερο κέντρο του, τις Μυκήνες. Η άκμή των Μυκηνών οφειλόταν στην επίκαιρη θέση της. Ο Όμηρος όνόμασε τη σπουδαία αυτή άχαική πόλη πολύχρυση Μυκίνη και τα ευρήματά των ανασκαφών δικαίωσαν το χαρακτηρισμό του. Η ύπεροχη των Μυκηνών φαίνεται και στους μεγάλους μυθικούς κύκλους και ιδιαίτερα στον Τρωικό, όπου ο βασιλιάς τους Αγαμέμνονας είναι ο άρχιστράτηγος όλων των Ελλήνων.

Η άρχη της Μ.Ε. εποχής σημειώνει με την κάθοδο των πρώτων Ελλήνων (Ινδοευρωπαίων) αλλαγή στον τρόπο της ζωής και στά ξημα, όπως μπορεί να διαπιστωθεί ακόμη και από τον τρόπο ταφής. Με βάση γλωσσολογικές κυρίως ενδείξεις τοποθετούν την κοιτίδα της Ινδοευρωπαϊκής ομοσπονίας ανάμεσα στην Κεντρική Ευρώπη και στη γραμμή Ουραλίων και της λίμνης Βαϊκάλης. Η διάσπαση του συμπαγούς πληθυσμού της Ινδοευρωπαϊκής ή Αρίας ομοσπονίας σημειώθηκε στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. Μερικές ομάδες κατευθύνθηκαν προς το Ιράν και τις Ινδίες (Ινδοί, Πέρσες, Μήδοι). Άλλες φυλές προχώρησαν προς την Ουγγαρία. Από εκεί διασπάστηκαν σε τρεις ομάδες. Οι Κέλτες μετακινήθηκαν προς τη Γαλιτία, οι Λατίνοι στην Ιταλία και οι Πρωτοέλληνες στη χώρα που άργότερα ονομάστηκε Ελλάδα. Η μετακίνηση αυτή κράτησε μερικούς αιώνες.

Η κάθοδος των Ινδοευρωπαίων στην Ελλάδα συνοδεύτηκε και από καταστροφές προελληνικών οικισμών, που δείχνουν ότι η μετακίνηση δέν γινόταν πάντα χωρίς συγκρούσεις. Έτσι το 2100 καταστράφηκε π. χ. η Αργισσα στη Θεσσαλία και η Λέρνα στην Πελοπόννησο από ομάδες Πρωτοελλήνων. Η άφιξη των νέων κατοίκων φαίνεται και από την εισαγωγή στον έλλαδικό χώρο μιας νέας κεραμικής, που χαρακτηρίζεται από τα Μινυακά άγγεια κυρίως. Τα άγγεια αυτά είχαν γκριζωπό χρώμα και μιμούσαν τη στιλβωτή επιφάνεια των μεταλλικών άγγείων. Ο νέος πολιτισμός της Μεσοελλαδικής περιόδου διαπιστώνεται και από τους τάφους του τύπου Κουρβάν, που ήταν λακκοειδείς, κτισμένοι έσωτερικά και καλύπτονταν από ένα τύμβο. Οι σπουδαιότεροι τάφοι του τύπου αυτού άποκαλύφθηκαν πρόσφατα στο Μαραθώνα. Στο κέντρο ενός από αυτούς βρέθηκε ο σκελετός άλόγου, που θυσιάστηκε στην ταφή του κυρίου του.

Πρωτοελληνικά φύλα ήταν οι Δαναοί, οι Άβαντες, οι Ίωνες, οι Αιολείς, οι Βοιωτοί και οι Αρκάδες. Ο κύριος όγκος των Πρωτοελλήνων κατέβηκε στην Ελλάδα μεταξύ των έτων 2100 - 1900 π.Χ. Ακολούθησαν οι Άχαιοί που δημιούργησαν άργότερα το Μυκηναϊκό ή Ύστεροελλαδικό πολιτισμό (1600 - 1000 π.Χ.). Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός δέχτηκε την άμεση επίδραση του Μινωικού, γιατί στην Υ. Ε. περίοδο ήταν

*Ἡ πόλη τῶν Λεόντων. Πάνω ἀπὸ τὸ ὑπερ-
θυρὸ τῆς τῆς ἀνάγλυφο γιρίζει τὸ ἀνακουφι-
στικὸ τρίγωνο. Τὰ λιοντάρια πού ἔδωσαν
στὴν πόλη τὸ ὄνομά της ἔχουν ὄψος 3 μ. Τὰ
κεφάλια τους ἦταν ἐνθετα, ἀλλὰ ἔχουν χαθεῖ.
Πιο ἀπὸ τὴν πύλη ὁ βασιλικὸς περιβόλος μὲ
τούς ἑξή λακκοειδεῖς τάφους.*

ναϊκὸ πολιτισμὸ. Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις ἦταν ἤδη πυκνὲς μὲ τούς Κρήτες καὶ ἔγιναν στενότερες στὴν περίοδο πού ἀκολούθησε. Μὲ τίς σχέσεις αὐτές ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἐπηρεάστηκε πολὺ ἀπὸ τὸ Μινωικὸ, διατήρησε ὅμως τὴν αὐτοτέλειά του. Γιὰ τὴν ἐνῶς ἡ Μυκηναϊκὴ τέχνη ἀντέγραψε σὲ πολλὰ τὴ Μινωικὴ, ἡ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ διατήρησε τὴν ἰδιομορφία της. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀχαιῶν μὲ τὴν ἐστία τους δειχνουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τίς χιονισμένους χώρες τοῦ Βορρᾶ. Τὰ κυκλώπεια τείχη τους, οἱ τοιχογραφίες μὲ τὰ θέματα πολέμου καὶ κυνηγιῶν καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Ἀχαιῶν ἀποτελοῦν ἄλλες ἰδιοτυπίες τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ τόσο ὅμοιοι ἀλλὰ καὶ τόσο διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν Μινωικὸ.

Κέντρα. Τὰ κύρια κέντρα τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι οἱ Μυκῆνες, ἡ Τίρυνθα, ἡ Πύλος, οἱ Ἀμύκλες, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Θήβα (Καδμεία) καὶ ἡ ἀκρόπολη τοῦ Γλαῖ στὴν Κωπαΐδα. Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τοῦ Γλαῖ (σήμερα Κάστρο) περιβάλλεται ἀπὸ κυκλώπειο τείχος μήκους τριῶν χιλιομέτρων. Ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα ὑπάρχουν στὴ Μαγνησία (Ἴωλκός, Παγασές) καὶ στὴν Ἀττικὴ (μυκηναϊκοὶ τάφοι Μαραθῶνα, Ἀχαρνῶν καὶ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν – κυκλώπεια τείχη Ἀκρόπολης).

στενὲς οἱ σχέσεις τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν. δημιουργῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐνῶ ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς βρισκόταν στὴν ἀκμὴ του ἡ δύναμη τῶν Ἀχαιῶν αὐξανόταν. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι, πού ὄλοένα κατασκευάζονταν ἐπιβλητικότεροι καὶ τὰ κτερίσματά* τους πού γίνονταν πλουσιότερα, δειχνουν τὴ μετὰβαση ἀπὸ τὸ γένος στὴ φατρία καὶ ἀπὸ τὴ φατρία στὴ φυλὴ. Τὰ χωριά στὴν Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα γίνονται κωμοπόλεις καὶ οἱ κωμοπόλεις πόλεις. Βασιλικὲς δυναστείες ἐγκαθίστανται τώρα στὸ βοιωτικὸ Ὀρχομενὸ, στὸ Γλαῖ, στὴ Θήβα, στὶς Μυκῆνες. Τὰ χρυσὰ εὐρήματα τῶν λακκοειδῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (1600 π.Χ.) δειχνουν τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι θολωτοὶ τάφοι τοῦ 14ου αἰ. π.Χ. ταιριάζουν στὴν ἐπιβλητικότητά καὶ τὴ δύναμη τῶν βασιλιάδων τῆς περιόδου. Τὰ χρυσὰ κύπελλα τοῦ Βαφειοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν φανερῶν τὴν πολυτέλεια μὲ τὴν ὁποία οἱ βασιλίδες αὐτοὶ ζοῦσαν. Περί τοῦ 1600 π.Χ. οἱ Μυκῆνες ἔχουν ἐξελιχθεῖ στὴν πόλη, πού ἔδωσε τὸ ὄνομά της στὸ Μυκη-

*δῶρα γιὰ τούς νεκρούς, πού ἄφηναν στοὺς τάφους τους.

Οί άνασκαφές στίς Μυκήνες άρχισαν τό 1876 από τό γερμανό άρχαιολόγο Σλήμαν. Ή μεγαλύτερη έπιτυχία του Σλήμαν στίς Μυκήνες ήταν ή άνακάλυψη τών 6 μεγάλων λακκοειδών τάφων στό έσωτερικό τής άκρόπολης τών Μυκηνών, δίπλα στήν Πύλη τών Λεόντων. Έκεί ήταν θαμμένα τά μέλη βασιλικής δυναστείας, πού βασίλευσε στίς Μυκήνες γύρω στό 1600 π.Χ.

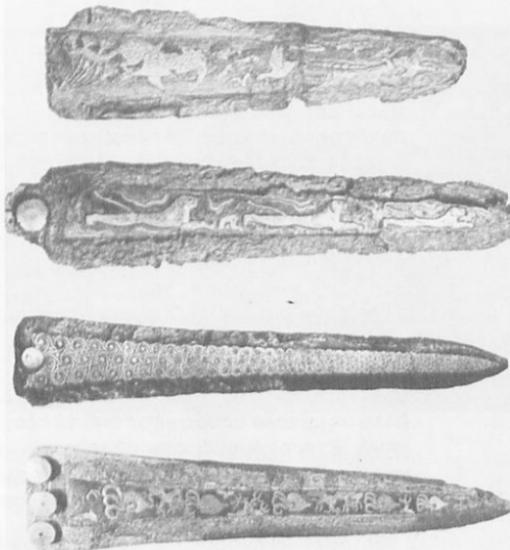
Χρυσές μάσκες, θώρακες, ξίφη, έγχειρίδια μέ χρυσές λαβές, άσημένα καί χρυσά κύπελλα, βραχιόλια, σκουλαρίκια, δακτυλίδια, όλα από άτόφιο χρυσάφι καθώς καί πολύτιμοί λίθοι βρέθηκαν στούς λακκοειδείς τάφους. Ύπήρχαν άκόμη μέσα σ' αυτούς έκατό λεπτοί χρυσοί δίσκοι, πού κάποτε σκέπαζαν τά ρούχα τριών βασιλισσών. Βρέθηκαν επίσης δύο σκελετοί βρεφών σκεπασμένοι όλόσωμα μέ έλάσματα χρυσού.

Σπουδαίες άνασκαφές έκαναν στήν Πύλο ό Άμερικανός Μπλέγκεν καί ό Σπ.

Μαρινάτος. Ό Μπλέγκεν άνακάλυψε τό άνάκτορο του Νέστορα καί ό Μαρινάτος μυκηναϊκούς τάφους μέ πλούσια εύρήματα. Στούς πριγκηπικούς τάφους τής Πύλου ό Μαρινάτος βρήκε μεταξύ πολλών άλλων όπλων δύο θαυμάσια έγχειρίδια· τά λεπίδα του ένός παριστάνονταν μέ χρυσό καί άσήμι θαλάσσια όστρακα σέ φόντο σμάλτου καί στή λεπίδα του άλλου εικονίζονταν αϊλουροειδή ζωά μέ άπαράμιλλη φυσικότητα.

Άρχιτεκτονική. Ή μυκηναϊκή άρχιτεκτονική παρουσιάζει ιδιοτυπία τόσο στήν κατασκευή τών άνακτόρων όσο καί στήν άνέγερση τών κυκλωπειών τειχών καί τών θολωτών τάφων. Τό μυκηναϊκό «μέγαρον» κάλυπτε συνήθως έκταση 5-6 στρεμμάτων καί ήταν δώροφο. Τόν πυρήνα του άποτελοΐσε τό πρόπυλο, ή αύλη, ή αίθουσα (προστώο), ό πρόδομος καί τό μέγαρο, δηλαδή ή αίθουσα του θρόνου. Ή πρόσοψη τής αίθουσας στολιζόταν από 2 κολόνες (πού, όπως καί οι μινωικές, ήταν στενότερες στή βάση) καί από 2 πεσοούς, δηλαδή τετράγωνες κολόνες, πού ήταν ουσία προεκτάσεις τών τοίχων του προδόμου.

Άπό τό μυκηναϊκό μέγαρο θά προκύψει άργότερα ό έλληνικός ναός μέ παραστάδες. Έτσι στή Μυκηναϊκή άρχιτεκτονική βρίσκουμε τόν πρόδρομο τής μεταγενέστερης άρχαίας έλληνικής. Στή δεξιά πλευρά του μεγάρου, πάνω σέ κτιστή χαμηλή βάση, βρίσκόταν ό θρόνος καί στό κέντρο ήταν μία μεγάλη χαμηλή καί στρογγυλή έστία, στή μέση τετράγωνου χώρου, πού όριζόταν από τέσσερις κολόνες. Στο δεύτερο όροφο βρίσκονταν τά ύπνοδωμάτια, τά λουτρά καί οι ξενώνες. Γύρω από τόν κεντρικό πυρήνα του άνακτόρου, ήταν βοηθητικοί χώροι καί άποθήκες, πού χωρίζονταν μεταξύ τους μέ διαδρόμους καί αύλές. Έντυπωσιακές είναι οι άποχετεύσεις, ιδιαίτερα του λουτρού στό άνάκτορο τής Τίρυνθας.

Μυκηναϊκά έγχειρίδια του 16ου π.Χ. Βρέθηκαν στούς βασιλικούς τάφους τών Μυκηνών. Μέ ένθετη τέχνη εικονίζον: Τό πρώτο πουλιά καί αϊλουροειδές ζωά πού έπιτίθεται. Τό δεύτερο λιοντάρι πού καλπάζουν. Τό τρίτο, ρόδακες καί σπείρες καί τό τέταρτο, κοράλλια μέ ναυτίλους.

Τά τείχη. Τά πιό έντυπωσιακά κυκλώπεια τείχη είναι τών Μυκηνών. Μερικοί όγκόλιθοι τους έχουν μήκος 6.50 μ. Ή λιθοδομή είναι άκανόνιστη καί δέν υπάρχει συνδετικό ύλικό, γιατί οί πέτρες μέ τό τεράστιο θάρος τους στέκουν στερεά στή θέση τους. Τέσσερις πελώριοι μόνολιθοί σχηματίζουν τήν πύλη τής άκρόπολης τών Μυκηνών. Πάνω από τό τεράστιο υπέρθυρό τής υπάρχει ένα κενό τρίγωνο, γιά νά μεταφέρει τό θάρος του υπερκείμενου τείχους πρός τά πλάγια, ώστε νά μή ραγίσει τό υπέρθυρο. Τό κενό σκεπάζεται από άνάγλυφη πλάκα, πού παριστάνει δυό λιοντάρια από τή μία καί τήν άλλη πλευρά μικρής μυκηναϊκής κολόνας. Από τό άνάγλυφο αυτό όνομάστηκε ή είσοδος τής άκρόπολης «Πύλη τών Λεόντων». Στά δεξιά τής υπάρχει ένας προμαχώνας. Από αυτόν κτιπούσαν άποτελεσματικότερα όποιους προσπαθούσαν νά παραβιάσουν τήν πύλη, γιατί ή δεξιά πλευρά τών επιτιθεμένων ήταν άκάλυπτη. Στή μέση περίπου του θορινού τείχους ύπόγειος διάδρομος όδηγει από τό έσωτερικό τής άκρόπολης σέ μυστική δεξαμενή, πού βρισκόταν έξω από τά τείχη αλλά σέ μεγάλο βάθος κάτω από τό έδαφος. Τή δεξαμενή τροφοδοτούσε έξωτερική πηγή. Έτσι οί άμυνόμενοι ύδρευόνταν από χώρο πού βρισκόταν έξω από τά τείχη, χωρίς νά τούς αντίλαμβάνονται οί πολιορκητές. Ή πηγή αύτή λέγεται «Περσεία Κρήνη». Τό όνομα τής δίδεωσε ό Πausανίας.

Οί τάφοι. Ή άνοδος τής δύναμης τών βασιλιάδων τών Μυκηνών είναι φανερή καί από τούς μνημειώδεις *θολωτούς* τάφους, πού χτίστηκαν περί τά μέσα του 14ου αϊ. π.Χ. Ο επίθλητικότερος καί καλύτερα διατηρημένος άπό αυτούς είναι ό λεγόμενος «θησαυρός του Άτρέα», πού άνασκάφτηκε από τόν άρχαιολόγο Σταματάκη τό 1876. Άρμονικός στις αναλογίες του καί επίθλητικός στις διαστάσεις του έχει θόλο ύψους 13 περίπου μέτρων. Χτίστηκε γύρω στό 1250 π.Χ. Ένας διάδρομος, ό «δρόμος», μήκους 36 μ., όδηγει στό έσωτερικό του τάφου πού έχει σχήμα θολωτής κυψέλης. Τό υπέρθυρο τής είσοδου του άποτελεί μία τεράστια πλάκα πού έχει θάρος 120 τόνων καί διαστάσεις 6Χ9 μ. Πρόδρομοι τών θολωτών τάφων είναι οί *Θαλαμωτοί*, πού είναι άκανόνιστα λαξευμένοι στην πλαγιά τών λόφων καί δέν έχουν έσωτερικά λιθοδομή. Οί τελευταίοι λέγονται καί θαλαμοειδείς.

Ή τέχνη. Ή μυκηναϊκή τέχνη χωρίς νά χάνει τήν ιδιοτυπία τής παρουσιάζει έντονη τήν επίδραση τής μινωικής ιδιαίτερα στό 15ο αιώνα π.Χ. Τά άγγεία του λεγόμενου «άνακτορικού ρυθμού» παρουσιάζουν διακόσμηση, πού έκφράζει δεξιοτεχνία, τόλμη καί ποικιλία μορφών. Οί τοιχογραφίες θυμίζουν κρητική τεχνοτροπία, αλλά τά θέματά τους, πού είναι συνήθως σκηνές πολέμου καί κυνηγιού, όπως τό περίφημο κυνήγι άγριόχοιρου τής Τίρυνθας, δείχνουν τίς διαφορετικές προτιμήσεις

Τά κυκλώπεια τείχη τών Μυκηνών. Δεξιά διακρίνεται ή Πύλη τών Λεόντων.

Ὁ καλύτερα διατηρημένος θολωτός τάφος στίς Μυκῆνες, γνωστός ὡς τάφος τοῦ « Ἀτρέως». Μακρὺς διάδρομος, ἐπενδυμένος μὲ τεράστιες πέτρες ὀδηγεῖ στὴν εἴσοδο. Ἀπὸ πάνω τῆς τῶ ἀνακουφιστικῆ τρίγωνου ποὺ μοιράζει τὸ βάρος τοῦ τοίχου δεξιὰ καὶ ἀριστερά, γιὰ νὰ μὴ σπᾶσει ἀπὸ κάτω τὸ ὑπέρθυρο. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς φωτογραφίας εἶναι ἕνας μονόλιθος μήκους 9 μ., πλάτους 6 μ. καὶ ὕψους 1.20 μ.

τῶν φιλοπόλεμων Ἀχαιῶν. Στίς ἀγγειογραφίες εἰκονίζονται μυκηναῖοι πολεμιστές, ποὺ βαδίζουν στὴ μάχη μὲ ὑψωμένα δόρατα ἢ ἔνοπλιο πάνω σὲ κατάστρωμα πλοίου. Συχνὰ ὅμως ζωγραφίζονται καὶ ζῶα, φυτὰ, ψάρια, χταπόδια καὶ ἄλλες θαλάσσιες μορφές. Μὲ τὸν καιρὸ ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων σχηματοποιεῖται ὅπως καὶ στὴν Κρήτη.

Διοίκηση – Κοινωνία – Ζωή. Τὰ περισσότερα ἀπὸ ἕνα ἀνάκτορα στὴν Πελοπόννησο δεῖχνουν, ὅπως καὶ στὴν Κρήτη, τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινωνίας φεουδαλικῆς ἢ «ὀμοσπονδιακῆς», ποὺ στηριζόταν κατὰ τὴν πρῶμη φάση στὴ γεωργία καὶ στὴν κτηνοτροφία. Οἱ δυναστείες, ποὺ ἀσκούσαν κατὰ περιοχὴ ἀπολυταρχικὴ διοίκηση, εἶχαν ἴσως μεταξὺ τους συγγενικούς δεσμούς, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ παράδοση. Ὁ βασιλιάς εἶχε καὶ θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ὡστόσο, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς Πύλου, ὑπῆρχαν καὶ ἱερεῖς. Ἐκτός τῶν ἱερῶν ἀναφέρονται στίς πινακίδες ἱέρειες καὶ ἱεροουργοί. Οἱ τελευταῖοι δὲ γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἦταν. Ὁ βασιλιάς περιστοιχίζονταν ἀπὸ συμβούλιο, ποὺ τὰ μέλη του ὀνομάζονται στίς πινακίδες *τελεστές*. Ὁ τίτλος διατηρήθηκε στὴν κλασικὴ Ἡλιδα.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πινακίδων τῆς Πύλου διαπιστώθηκε ὅτι τὸ μυκηναϊκὸ κράτος τῆς Πύλου ἦταν χωρισμένο σὲ δέκα ἐξιδιοκτητικὲς περιφέρειες, στίς ὁποῖες ὑπῆρχαν καὶ τοπικοὶ ἄρχοντες τῶν δήμων, ποὺ ὀνομάζονταν *κορέτες*. Στίς πινακίδες συχνὰ γίνεται μνεῖα τῆς λέξης *δάμος* (δήμος).

Ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τῶν Ἀχαιῶν μὲ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τοὺς Κρήτες ἀναπτύχθηκε ἀργότερα τὸ ἐμπόριο καὶ δημιουργήθηκε ἕνα πλῆθος ἐιδικευμένων ἐπαγγελματιῶν, ποὺ ζοῦσαν στὸ παλάτι ἢ γύρω ἀπὸ αὐτό. Οἱ ὑπῆκοοι πλήρωναν στὸ βασιλῆα φόρο σὲ εἶδος. Ὑπῆρχαν καὶ δοῦλοι ποὺ προέρχονταν ἀπὸ αἰχμάλωτους πολέμων.

Τοιχογραφία τοῦ 13ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Πύλου. Πολεμιστὲς μὲ περικεφαλαία, περιζῶμα καὶ περικνημίδες ἐξοντώνουν τοὺς ἀντιπάλους μὲ δόρατα καὶ ἐγχειρίδια.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

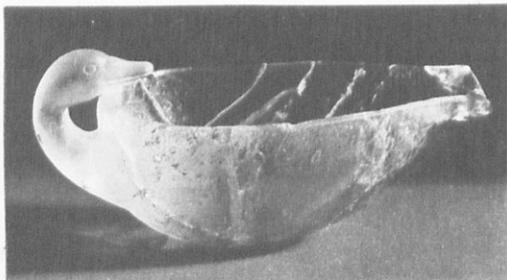

Μυκηναϊκή πανοπλία και περικεφαλαία. Βρίσκεται στο Μουσείο Ναυπλίου. Οι Άχαιοι είχαν ύψος περίπου 1.80 μ. Έφεραν γένι (πολλές φορές χωρίς μουστάκι) και κούρευαν τὰ μαλλιά τους.

Σιγά - σιγά στά κύρια κέντρα οί κάτοικοι από αγρότες καί κτηνοτρόφοι έγιναν βιοτέχνες, ναυτικοί καί έμποροι. Ζούσαν τώρα μέ άνεση, πού θύμιζε τή ζωή τής μινωικής Κρήτης. Πήραν μάλιστα καί τή γραφή τους καί τήν προσάρμοσαν στή γλώσσα τους. Τοῦτο έγινε μετά τήν κατάληψη τής Κρήτης από τούς Άχαιούς, πού άκολούθησε τήν καταστροφή τής από τήν έκρηξη τοῦ ήφαίστειου τής Θήρας γύρω στοῦ 1450 π.Χ.

Τό έμπόριο έλεγχόταν από τό βασιλιά. Ὁ βασιλιάς, ὁ «Ἰάναξ» ὅπως τόν ἀναφέρουν οί πινακίδες, ἦταν ὁ ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ ἀλλά καί ὁ ρυθμιστής τής βιοτεχνικής καί ἐμπορικής δραστηριότητας. Ὁ στρατός ἦταν μόνιμος καί κατανεμόταν σέ περιοχές τής ἐπικράτειας. Στίς πινακίδες τής Πύλου μνημονεύονται δέκα στρατιωτικές περιοχές τοῦ κράτους τής Πύλου. Οί ὄπλιτες ἦταν πεζοί καί φοροῦσαν κράνη στολισμένα μέ δόντια ἀγρίοχοιρου. Κρατοῦσαν μικρές ἀσπίδες κυκλικές ἢ ἡμικυκλικές καί πολεμοῦσαν μέ ξίφη, δόρατα καί τόξα.

Έμπόριο. Μετά τήν κατάλυση τής μινωικής θαλασσοκρατορίας τό μυκηναϊκό έμπόριο επέκτάθηκε. Μέ τήν οικονομική εξέλιξη δημιουργήθηκαν βαθμαία πόλεις, ὅπου κατοικοῦσαν καί πλούσιοι έμποροι. Πρίν ἀπό τό 1300 π.Χ. μυκηναϊκά ἀγγεῖα στέλνονταν στήν Τροία καί στήν Ἴταλία. Μυκηναϊκή κεραμική βρέθηκε στήν Κιλικία, τή Συρία, τήν Παλαιστίνη

Εξαιρετής τέχνης μυκηναϊκή λυχνία ἀπό ὀρική κρύσταλλο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ κίνηση τοῦ λαιμοῦ καί ἡ πλαστικότητα τοῦ κεφαλοῦ τής πάτιας. Βρέθηκε στίς ἀνασκαφές τῶν Μυκηναίων.

καί τήν Αίγυπτο. Στίς άνασκαφές τοῦ Τάραντα βρέθηκαν πολλά μυκηναϊκά άγγεία, πού κοσμοῦν σήμερα τό Μουσείο του. Τά πλοία τῶν Μυκηναίων έξασφάλιζαν τήν έπικοινωνία μέ όλόκληρη τήν τότε γνωστή Μεσόγειο. Άνάμνηση τῶν ταξιδιῶν αὐτῶν διαφύλαξε ὁ μύθος τῆς Ἀργοναυτικῆς έκστρατείας. Περί τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. τό κράτος τῶν Μυκηνῶν έφτασε στό άπόγειο τῆς δύνάμεις του. Τότε πραγματοποιήθηκε καί ἡ έκστρατεία τῶν Ἀχαιῶν έναντίον τῆς Τροίας.

Ὁ έλληνικός χαρακτήρας τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Μέ τήν άποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β΄ ἡ έλληνική ιστορία μετατίθεται τέσσερις τουλάχιστο αἰῶνες πίσω. Γιατί, άν καί πρόκειται γιά καταλόγους ἢ άρχεῖα βασιλικῶν άποθηκῶν, άναφέρονται σ΄ αὐτές ὀνόματα θεῶν, ὀνομασίες στρατιωτικῶν περιοχῶν, έπαγγέλματα, γεωργικά προϊόντα, βιοτεχνικά είδη, άκόμη καί τίτλοι άξιωματῶν τῆς έκτελεστικῆς έξουσίας. Διαπιστώνεται άκόμη άπό τίς πινακίδες τῆς Πύλου ὅτι γύρω στό 1200 π.Χ. είχαν συγκεντρωθεῖ ὄπλα στό άνάκτορά της. Αὐτό πρέπει νά έχει σχέση μέ τήν προετοιμασία πού έγινε τότε στήν Πύλο, γιά τήν έκστρατεία έναντίον τῆς Τροίας.

Ἡ έλληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ άποδείχτηκε, ὅταν μέ τήν άποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρεις φάνηκε, ὅτι οἱ πινακίδες τῆς Πύλου ήταν γραμμένες σέ γλώσσα ελληνική. Γιά τήν άποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρεις διατυπώθηκαν στήν άρχή αντίρρῆσεις, πού έπαυσαν ὅμως, ὅταν θρέθηκε πινακίδα πού, σύμφωνα μέ τήν άποκρυπτογράφηση, έπρεπε νά γράφει τίς λέξεις *φάσσανον* (ὀμηρικῆ λέξη πού σημαίνει ξίφος) καί τρίπους. Πράγματι δίπλα σ΄ αὐτές τίς λέξεις ὑπῆρχαν χαραγμένες στήν πινακίδα οἱ εἰκόνες τῶν αντίκειμένων πού αντιπροσώπευαν.

Πρέπει νά άναφερθεῖ ὅτι στίς πινακίδες τῆς Πύλου διαβάστηκαν καί ὀνόματα ελληνικῶν θεῶν ὅπως Δίας, Ἥρα, Ποσειδῶνας, Ἀθηνά, Ἄρτεμη, Διόνυσος καί Ἑρμῆς. Τοῦτο έχει έξαιρετικῆ σημασία, γιατί φανερώνει ὅτι ἡ λατρεία τῶν Ὀλύμπιων θεῶν έφτασε στήν Ἑλλάδα στό άρχές τῆς Μεσοελλαδικῆς εποχῆς καί ὄχι άργότερα μέ τήν κάθοδο τῶν Δωριέων.

Ἀλλά καί ἡ μυκηναϊκή άρχιτεκτονική φανερώνει άπό ἄλλη πλευρά τήν ελληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Στήν πρόσοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου βλέπουμε τόν πρόδρομο τοῦ αρχαίου ελληνικοῦ ναοῦ. Ὡς καί τίς ραβδώσεις στίς κολόνες, έπινόηση τῆς αρχαίας ελληνικῆς άρχιτεκτονικῆς, τίς βλέπουμε στή λίθινη θάση ξύλινης κολόνας, πού διασώθηκε στό παλάτι τῆς Πύλου. Ἀπό τίς πινακίδες έπίσης διαπιστώνεται ὅτι στό μικρότερα μυκηναϊκά κέντρα ὑπῆρχαν τοπικοί άρχοντες δευτερεύουσας σημασίας καί συμβούλια προκρίτων. Δομές δηλαδή τῆς πολύ μεταγενέστερης ελληνικῆς κοινωνίας προϋπήρξαν στό μυκηναϊκά ἤδη χρόνια.

Φαίνεται τέλος άπό τίς πινακίδες ὅτι τό «ΕΛΑΩΝ» (λάδι) ήταν, άπό τή μυκηναϊκή ἤδη εποχή, τό κύριο ελληνικό προϊόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς τό κλίμα μπορεί νά επηρεάσει τόν χαρακτήρα τοῦ ανθρώπου;
2. Ποιά έπαγγέλματα ήταν φυσικό νά άναπτυχθοῦν στήν Ἑλλάδα λόγω τῆς γεωγραφικῆς της διαμόρφωσης;
3. Γιατί τά ταυροκάθια καί οἱ σύγχρονες ταυρομαχίες δέν έχουν τίποτε τό κοινό εκτός άπό τήν έφόρμηση τοῦ ζώου;
4. Γιατί ἡ γραφή ήταν προνόμιο τῶν ὀλιγών, ὅσο θρισκόταν στήν ιδεογραφική μορφή της;
5. Τί σημαίνει αρχικά ἡ λέξη λαθύρινθος; Πώς πήρε τή σημερινή της έννοια;
6. Ποιές είναι οἱ κύριες διαφορές μεταξύ τοῦ Μινωικοῦ καί τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;
7. Πού φαίνεται ἡ ελληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Scientific American, Ιούνιος 1976, σ. 76. Μετάφρ. Ν. Βρατσάνου).

17.000 Χρόνια Έλληνικής Προϊστορίας Τό σπήλαιο Φράγγχι

Μέχρι τώρα ξέραμε πάρα πολλά πράγματα για την Κλασική Περίοδο της 'Αρχαίας' Ελλάδας και για τους πρώτους πολιτισμούς της εποχής του 'Ορειχάλκου, τό Μικηναϊκό και τό Μινωϊκό. Για τή Λιθική περίοδο όμως είχαμε ελάχιστες γνώσεις εξαιτίας τών λίγων εύρημάτων.

'Αλλά τώρα ή άρχαιολογική σκαπάνη έφερε στην επιφάνεια ένα σπουδαίο υπόλειμμα τής λιθικής περιόδου: Τό σπήλαιο Φράγγχι στην 'Αργολική χερσόνησο, στην Πελοπόννησο. Τά γεωλογικά στρώματα τού σπηλαιού και τά εύρηματά του καλύπτουν μιά περίοδο από τό 20.000 μέχρι τό 5.000 π.Χ.

'Η πιό άρχαία άνθρωπινη δραστηριότητα στό Φράγγχι τοποθετήθηκε στην ψυχρότερη φάση τής «Βουρμίας Περιόδου», πού είναι ή τελευταία περίοδος τών πάγων στην Εύρωπη.

Στήν άρχή τό κλίμα τής 'Αργολίδας ήταν ξερό και ψυχρό, όπως είναι σήμερα στην Βορειοανατολική 'Ελλάδα. 'Όσο όμως άποτραβιόνταν οι πάγοι, τόσο αύξανε ή ζέση και ή ύγρασία και ή στάθμη τής θάλασσας ανέβαινε όλο και πιό πάνω από τό λυώσιμο τών πάγων.

'Όπως φαίνεται από τά εύρηματά ή άλλαγή αυτή έπιδρασε πάρα πολύ στην ζωή τών κυνηγών τού Φράγγχι.

'Από τούς καταγκρεμισμένους θράχους καταθαβαίνουμε πώς έγινε μιά μερική καταστροφή τού σπηλαιού πρό του 3.000 π.Χ. και αυτό ήταν ή αιτία τής έγκατάλειψής του από τόν άνθρωπο.

'Από λείψανα πού βρέθηκαν φαίνεται πώς οι πρώτοι κάτοικοι τού σπηλαιού ήταν μιά ομάδα κυνηγών πού πήγαινε έποχιακά εκεί.

Τά εργαλεία τών κατοίκων από χαλαζία ή σκληρή πέτρα (τοξέρι) περιελάμβαναν και λεπιδούλες μέ μιά κόψη, πού στην Εύρωπη βρίσκονται σέ σπήλαια τής άνω παλαιολιθικής έποχής. Είναι από κόκκαλα άγριοκάτσιων, έλαφιών, βισώνων και ένα είδους αλόγου, μάλλον ονάγρου. Έκτός από τά υπόλειμματά ζώων τής στεριάς βρέθηκαν και θαλασσινά, όπως όστρακα από σαλιγκάρια και μύδια και τό πιό περίεργο, ψαροκόκκαλα πού δείχνουν, πώς από τότε είχε άρχισέ τό ψάρεμα. 'Εργαλεία βρέθηκαν άφθονα. 'Αξιοσημείωτο είναι ότι σέ άπόσταση έξι χιλιομέτρων από τό σπήλαιο βρέθηκαν ίχνη ανθρώπων, πού πρέπει να ήταν από ένέδρες κυνηγών.

'Η άφθονία όστών έλαφιών και τσόφλων από ξηρούς καρπούς στά νεολιθικά στρώματα δείχνει τήν άλλαγή τού περιβάλλοντος.

56

Στά τελευταία μεσολιθικά στρώματα τού σπηλαιού (7.250 π.Χ.), ανακαλύφθηκαν δύο σημαντικά εύρηματα. Τό ένα είναι χοντρά ψαροκόκκαλα. 'Αν κρίνουμε από τούς σπονδύλους, τά ψάρια αυτά πρέπει να ήταν οι σημερινοί τόννοι, πού συνήθως ζυγίζουν μερικές κατοσαριές κιλά και βρίσκονται μόνο στό πέλαγος. *Δηλαδή άποδεικνύεται πώς ό μεσολιθικός άνθρωπος ήξερε τήν «άλεια άνοικτής θαλάσσης».*

Τό δεύτερο είναι ή εύρεση πολλών εργαλείων από όψιδιανό (ύλικό πολύ άνώτερο τού χαλαζία). 'Από μελέτες πού έχει κάνει ό COLIN RENFREW (τού πανεπιστημίου τού SOUTHAMPTON) βρέθηκε ότι ό όψιδιανός αυτός προέρχεται από τή Μήλο, πού τήν χωρίζουν 150 χιλιόμετρα θάλασσα από τό Φράγγχι, δηλαδή, έπιβεβαιώνεται ότι ό μεσολιθικός άνθρωπος μπορούσε να ξανοικιστέ στό πέλαγος.

'Εκτός από τά εργαλεία και τά ζωικά υπόλειμματά βρέθηκαν στό Φράγγχι και τάφοι. 'Ενας άντρικός σκελετός μάλιστα είναι ό άρχαιότερος άκέραιος σκελετός πού έχει θρεβεί ποτέ στην 'Ελλάδα.

'Από τά νεολιθικά στρώματα (6.000 π.Χ.) συμπεραίνουμε πώς οι κάτοικοι τού Φράγγχι είχαν έγκαταλείψει πιά τό κυνήγι και τό ψάρεμα και άπασχολούνταν μέ τή γεωργία και τήν κτηνοτροφία. Βρέθηκαν δρεπανοειδή εργαλεία για τήν εκχέρωση τού δάσους και πρωτόγονες μυλόπετρες για τό άλεσμα. 'Ακόμα βρέθηκαν και μαρτυρίες κεραμεικής σ' αυτή τήν περίοδο.

Σάν συμπέρασμα άπ' όλα αυτά θγαίνει πώς τό σπήλαιο τού Φράγγχι και τά εύρηματά του μάς δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τή μελέτη τής σκοτεινής αυτής περιόδου τής 'Ελληνικής προϊστορίας, δηλαδή τής μεσολιθικής και νεολιθικής και μιάς βοηθούν να γνωρίσουμε τίς συνθήκες διαβίωσης και τήν τεχνική κατασκευής τών εργαλείων και όπλων τής έποχής.

(Α. VAUGHAN, Τό παλάτι τών διπλών πελέκων σ. 33. Μετάφρ. Π. Λιομπιν).

'Η άνακάλυψη τής Κνωσού

'Ενα πρωί τό 1878 ό κρητικός έμπορος Μίνως Καλοκαφινός έσκαβε στόν έλαϊώνα του, στην κορυφή ενός μεγάλου ύψώματος, πού έβλεπε πρός τό βουνό Γιωϊάκτας. Ξαφνικά ή άζίνα του κτύπησε κάτι σκληρό πού έμοιαζε μέ βράχο. 'Ηταν μέρος τοίχου κτισμένου μέ τεράστιες πέτρες. Ποτέ δέν είχε δει παρόμοιο τοίχο. Σκάθοντας θαύτερα όδηγήθηκε στην άνακάλυψη ενός κτιρίου. 'Ηταν και αυτό κτισμένο μέ πελώριες πέτρες. 'Επειτα άνακάλυψε μερικά μεγάλα πιθάρια. Είχαν ύψος πάνω από 1,5 μέτρο. 'Ηταν διακοσμημένα μέ φωτεινά χρώματα και αινιγματικά σχέδια. Νόμισε ότι ήταν δοχεία για λάδι και άναρωτιόταν,

γιατί τὰ είχαν θάψει στο δικό του έλαιώνα. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός συνέχισε νὰ σκάβει μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεῖ κάτι μεγαλύτερης ἀξίας ἀπὸ τὰ χρωματισμένα ἀγγεῖα. Ὅταν ἀπομάκρυνε τὸ χῶμα σὲ βάθος 2,15 μέτρων περίπου, διέκρινε μικρὰ ἀνοίγματα στοῦ τοίχου, ποὺ φαίνονταν νὰ ὀδηγοῦν σὲ μικρὰ δωμάτια.

Τὸ πῶς παράξενο ἦταν ἰδιόρρυθμα σημάδια λαξευμένα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σὲ πέτρινους ὀγκούς.

Ἄν καὶ ὁ Μίνως Καλοκαιρινός προσπάθησε νὰ κρατήσῃ κρυφές αὐτές τὶς ἐνέργειές του, τὰ νέα διέρρευσαν. Ἐφτάσαν στ' αὐτιά του W.J. STILLMAN, ἑνὸς ἀμερικανοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν TIMES.

Ἐνδιαφερόμενος ἀλλὰ καὶ ἀμφιβάλλοντας ἔφτασε ὁ STILLMAN στὴν Κρήτη. Οἱ δύο ἄνδρες ἔρπονταν μπῆκαν ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν τοίχων σὲ στενοὺς διαδρόμους, μερικοὶ τῶν ὁποίων εἶχαν ὕψος λιγότερο ἀπὸ ἓνα μέτρο καὶ πιγμένοι ἀπὸ τὸ χῶμα καὶ τὰ ἔρειπια φθάσανε σὲ δωμάτια, ὅπου διέκριναν τοιχογραφίες στὸ ἐσωτερικὸ τους.

Ὁ ἀέρας ἦταν πιγνῆρος καὶ ἔτσι βγήκαν γρήγορα ἔξω. Ὁ STILLMAN εἰδεξε στὸ συνεργάτη του τὸν τρόπο ποὺ γῶνιαιζε καὶ ἔστριβε ὁ τοίχος. Οἱ δύο ἄνδρες ξαναεξέτασαν τὰ σκαλισμένα σημάδια ἐπάνω στὶς πέτρες, ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τί παρίσταναν, ἐκτός τοῦ ὅτι ἔμοιαζαν σάν τὸ περίγραμμα ἑνὸς διπλοῦ πέλεκυ. Ἡ τοποθεσία τῶν εὐρημάτων, ἡ ἀνομοιομορφία τοῦ τοίχου, ὁ πολὺπλοκος διάδρομος καὶ τὰ χαραγμένα σημάδια ὀδήγησαν τὸν STILLMAN νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ ἔμπορος εἶχε πέσει στὸ λαβύρινθο τοῦ μύθου, ὅπου εἶχε φυλακιστεῖ ὁ Μινώταυρος. Τὰ σημάδια, νόμιζε ὁ STILLMAN, ἦταν οἱ πρῶτες προσπάθειες γραφῆς, ἴσως ἱερογλυφικά ἢ σημάδια μὲ τὰ ὁποῖα ἔμπαινε καὶ ἔβγαινε στὸ λαβύρινθο ὁ φύλακας τοῦ Μινώταυρου.

Ἡ ἀνακάλυψη, γιὰ τὴν ὁποία δημοσίευσε ἀργότερα ἄρθρο του ὁ STILLMAN στοὺς Λον-

δρέζικους TIMES, τράθηξε ἀμέσως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Κρητικῶν. Ὁ φθόνος ἔκανε τὶς τουρκικὲς ἀρχές νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ ἀπαγορεύσουν τὴν ἔρευνα τῆς περιοχῆς. Πικρὰ ἀπογοητευμένος ὁ STILLMAN ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κρήτη. Σήμερα ὁ Μίνως Καλοκαιρινός καὶ ὁ W.J. STILLMAN ξεχάστηκαν. Κι ὁμως ἀξίζει νὰ λάβουν τὴν θέση τους στὴν ἱστορία, γιατί ἦταν οἱ πρῶτοι ποὺ ἔδειξαν τὸν δρόμο γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς προϊστορικῆς Κρήτης.

(Αἰγυπτιακὸ κείμενο ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπιδρομὴ τῶν λαῶν τῆς θάλασσας)

«...Ἐπανελημμένα εἰσέβαλαν στοὺς ἀγρούς τῆς Αἰγύπτου μέχρι τὸ μεγάλο ποτάμι. Ἐμειναν μέρες καὶ μῆνες στὴ χώρα περιφερόμενοι γιὰ νὰ τὴ λεηλατήσουν. Ἐρχονται στὴ γῆ τῆς Αἰγύπτου, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ διατροφή τους. Αὐτοὶ οἱ θόροισι ἀπὸ ὅλες τὶς χώρες ὀνομάζονται Σακάλα, Ἀχαιθάσα, Σαρδάνα...».

(Θουκυδίδης Α, 8. Μετάφρ. Ἰ. Δημαρᾶ)

Ἡ πειρατεία

«Τὴν πειρατεῖαν πρό πάντων ἐξήσκουν οἱ νησιῶται, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Κἄρες καὶ Φοίνικες: διότι οὗτοι, ὡς γνωστόν, κατέφκησαν τὰς πλείστας τῶν νήσων. Ἀποδείξεις δὲ εἶναι ἡ ἐξῆς: ὅταν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐκαθαρίζετο ἡ Δῆλος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐσπκώθησαν αἱ θῆκαι τῶν νεκρῶν, ὅσαι εὐρίσκοντο εἰς τὴν νῆσον, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἡμίσεις ὀπεκαλύφθησαν Κἄρες, ἀγανγνωρισθέντες καὶ ἐκ τοῦ θαμμένου των ὀπλισμοῦ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον, σήμερον ἀκόμη, θάπτονται. Ἀφοῦ δὲ ἡ ναυτικὴ δύναμις τοῦ Μίνως ἐστερεώθη, διηκολύνθη περισσότερο ἡ διάθλασσις συγκωνωνία, διότι οἱ πειραταὶ ἐξεδιώχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ.».

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (11 - 9ος αἰ. π.Χ.)

1. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

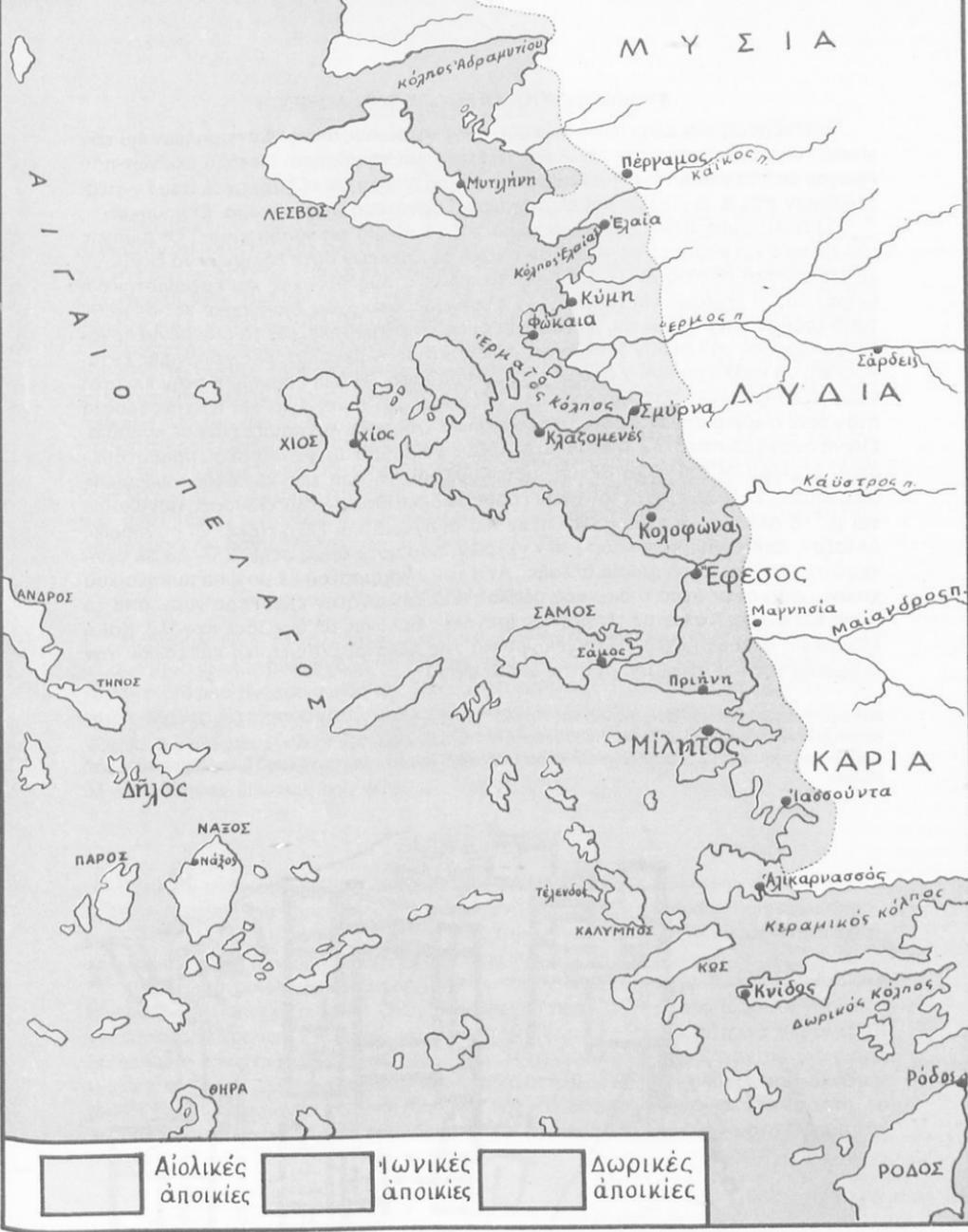
Ἡ ἀραίωση τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή μετακίνηση πρὸς Α. καί ἡ ἀναστάτωση πού ἀκολοῦθησε τὸν Τρωικὸ πολέμο διευκόλυναν τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων, τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ φύλου, πού ἔφτασε ἀπὸ τὰ βόρεια. Ἡ ἀνάμιξη τους μέ τούς παλαιότερους κατοίκους τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἔδωσε τὴν τελικὴ μορφή στὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ ἀνασκαφές βεβαιώνουν ὅτι ἀρκετές ἀρχαῖες πόλεις πού ἀντιστάθηκαν καταστράφηκαν. Οἱ Δωριεῖς ἐπικράτησαν εὐκολα, γιατί ἦταν πολεμικότεροι καί ὀπλισμένοι μέ σιδερένια ὄπλα. Τὰ σιδερένια ἐργαλεῖα πού ἔφεραν στὴν Ἑλλάδα βοήθησαν στὴν καλύτερευση τῆς γεωργίας. Ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ὅμως δέχτηκε πλήγμα. Ἡ τέχνη ἐσθρεσε καί ἡ γραφὴ ξεχάστηκε. Γιὰ τοῦτο ὀνόμασαν τὴ μέταβατικὴ ἐποχὴ, πού ἀκολοῦθησε τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων, Μεσαίωνα τῆς Ἀρχαϊότητος. Ἡ μετακίνηση τῶν Δωριέων πρὸς Ν. ἀνάγκασε κι ἄλλους πολλοὺς ἀπὸ τούς παλαιότερους κατοίκους τῆς χώρας νά μεταναστεύσουν πρὸς Α. Ἀργότερα τούς ἀκολοῦθησαν καί οἱ Δωριεῖς. Ἡ μετανάστευση αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς Ἀ΄ Ἑλληνικὸς Ἀποικισμὸς. Στὴν περίοδο ὅμως τοῦ «Μεσαίωνα» ἐγίναν διεργασίες πού ἐπέφεραν μεγάλες ἐξελίξεις. Γιὰ τοῦτο ἡ ὀνομασία «Μεσαίωνα» δέ θεωρεῖται εὐστοχη.

ΠΡΟΕΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Μέ πιθανὴ ἀφειτηρία τὴν Ἠπειρο καί τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καί μέ αἰτία τὴν πίεση ἀπὸ μέρους Ἰλλυρικῶν καί Ἠπειρωτικῶν φύλων, οἱ Δωριεῖς χωρισμένοι σέ ὁμάδες μετακινήθηκαν πρὸς Ν. ἀκολουθώντας δύο κατευθύνσεις. Ἡ μιά ἦταν ὁ δρόμος ἀπὸ τὴν Αἰτωλοκαρνανία καί τὴ Ναύπακτο στὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καί τὴν Ἄν. Στερεὰ πρὸς τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καί τὴν Ἄν. Πελοπόννησο. Ἡ παράδοση λέει ὅτι στὴ Ναύπακτο οἱ Δωριεῖς ναυπήγησαν τόλο γιὰ νά διαπλεύσουν τὴ θάλασσα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο μῦθο, πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ σημασία τῆς τοπωνυμίας Ναύπακτος*. Στὴν Ἀττικὴ ὁ μῦθος τοῦ Κόδρου βεβαιώνει ὅτι δέν εἰσέβαλαν οἱ Δωριεῖς. Ποτέ ἄλλωστε δέ μιλήθηκε ἐκεῖ ἢ δωρικὴ διάλεκτος καί οἱ κάτοικοί της ὑπερηφανεύονταν ὅτι ἦταν αὐτόχθονες.

Οἱ Δωριεῖς πού κατέβηκαν στὴν Πελοπόννησο κατάστρεψαν τῖς Μυκῆνες καί τὴν Πύλο καί ὑπόταξαν τῖς Ἀμύκλες στὰ νότια τῆς Σπάρτης. Οἱ προδωρικοί κάτοικοι τῆς χώρας πού ὑποτάχθηκαν στοὺς νεοφερμένους εἶναι γνωστοὶ ἀργότερα μέ τὸ ὄνομα *εἰλωτες* στὴ Λακωνία καί στὴ Μεσσηνία, *γυμνήται* στὸ Ἄργος καί *πενέσται* στὴ Θεσσαλία. Ἀντίσταση πρόβαλαν καί οἱ κάτοικοι τῶν Μυκηνῶν καί τῆς Πύλου. Οἱ ἀνασκαφές στῖς Μυκῆνες ἀπόδειξαν ὅτι τὰ οἰκήματα μέσα ἀπὸ τὰ τείχη καταστράφηκαν ἀπὸ πυρκαγιά. Ἴδια καταστροφὴ ἐπισημάνθηκε καί στῖς ἀνασκαφές τοῦ ἀνακτοροῦ τῆς Πύλου. Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων τοποθετεῖται στὰ 1100. Στὴν πραγματικότητα κράτησε μερικοὺς αἰῶνες. Ἀλλὰ τὸ ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ πιὸ πάνω χρονολογία.

* Ἡ λέξη σημαίνει τὸν τόπο τῆς ναυπήγησης πλοίων.

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Στόν 10^ο και στόν 9^ο π.Χ. α. Αιολείς, Ίωνες και Δωρείς μετακινούνται στά νησιά και στόη Μ. Ασία.

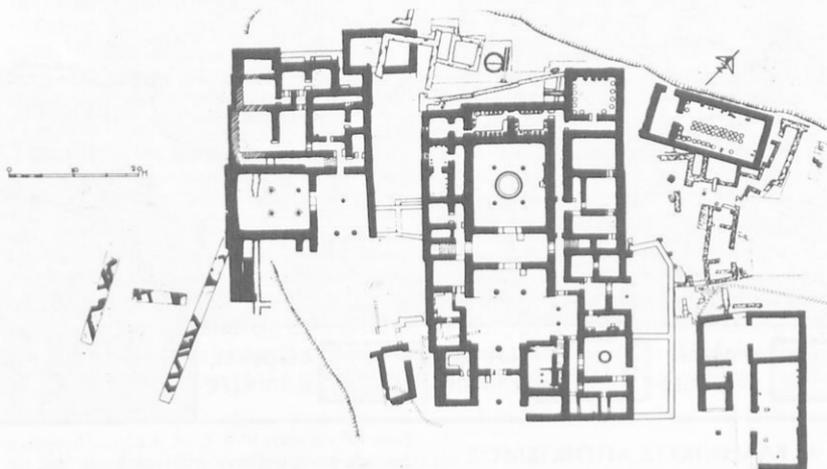

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Ἡ ἐπιδρομή τῶν Δωριέων ἀνάγκασε τοὺς κατοικοὺς ἰδίως τῶν παραλίων καὶ τῶν νησιῶν νὰ μετακινήσουν στὴ Μ. Ἀσία, τὴ Συρία καὶ τὴν Κύπρο. Μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὰ νησιά τότε ἦταν σύμφωνα μὲ μίᾶ ἀποψη καὶ οἱ Τυρρηνοί, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Β. Δ. Ἰταλία καὶ εἶναι γνωστοὶ ἀργότερα μὲ τὸ ὄνομα Ἐτρούσκοι.

Ὁ πολιτισμὸς στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ τὸ Αἰγαῖο ὀπισθοδρόμησε. Οἱ Δωριεῖς πολεμιστὲς καὶ νομάδες δὲ γνῶριζαν τὴ ζωὴ τῶν πόλεων οὔτε ἐδεῖχαναν νὰ ἐκτιμῶν τὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ. Τὸ ἐμπόριο περιήλθε στοὺς Φοῖνικες καὶ ἐμφανίστηκε ἡ πειρατεία. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν διακόπηκε καὶ σὲ κάθε τόπο ζοῦσαν ἀπομονωμένοι. Ἡ γεωργία ὁμως ἀναπτύχθηκε. Μὲ τὰ σιδερένια ἐργαλεῖα μπόρεσαν νὰ κόψουν δέντρα, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν μεγαλύτερες γεωργικὲς ἐκτάσεις καὶ νὰ καλλιεργήσουν ἀκόμη καὶ χέρσα ἐδάφη. Ἡ ζωὴ ἐπανήλθε στὴν κλειστὴ γεωργικὴ οἰκονομία. Στὰ ὀμηρικὰ ἔπη θλέπουμε ὅτι ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἦταν τότε ἡ κύρια ἀπασχόληση. Τὰ πλούτη τοῦ Ὀδυσσεᾶ λογαριάζονταν σὲ κοπάδια. Συχνὰ ἀναφέρονται στὴν Ὀδυσσεια οἱ λέξεις χοιροβοσκοί, γιδοβοσκοί, προβατοβοσκοί, χειρόμυλοι καὶ ἄλλα σκεύη, ποὺ θυμίζουν τὴ ζωὴ τῆς κλειστῆς γεωργικῆς οἰκονομίας. Σὲ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἴδιου ἔπους δώδεκα δούλες τοῦ Ὀδυσσεᾶ ὄσχολοῦνται μὲ τὸ ἄλεσμα. Ἡ γραφή δὲν ἦταν πιά ἀναγκαία καὶ ξεχάστηκε. Οἱ συνήθειες ἄλλαξαν. Καθιερώθηκε ἡ καύση τῶν νεκρῶν, ποὺ ποτὲ ὁμως στὴν Ἑλλάδα δὲ γενικεύτηκε. Ὡς καὶ ἡ ἐνδυμασία ἄλλαξε. Ἀντὶ τοῦ ἐφαρμοστοῦ μὲ μανία κα μνηναϊκοῦ χιτῶνα, φοριόταν τώρα ὁ δωρικὸς πέπλος, ποὺ διπλώνονταν ἐλεύθερα γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ στερεωνόταν μὲ τὶς πόρπες (μεγάλεις θελόνες μὲ ὀγκῶδες κεφάλι). Καὶ ἡ κεραμεικὴ ἄλλαξε ριζικά. Ἡ ἀγγειογραφία τῆς λέγεται *γεωμετρικὴ* καὶ ἔδωσε τὴν ὀνομασία τῆς καὶ στὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνήκει.

Κάτοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σινοννάτι, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἀρχαιολόγου Μπλέγκεν, συνεχιστὴ τοῦ Σλήμαν στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Τροίας. Τὰ εἰρήτια τοῦ παλαιοῦ βρίσκονται στὴ θέση Πάνω Ἐγκλιανός τῆς Πύλου.

2. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Στήν περίοδο του «Μεσαίωνα» δέ χτίζονται πιά ανάκτορα αλλά ούτε καί κατασκευάζονται πολυτελή σκευή ή κοσμήματα. Ἡ ζωή ἀπλοποιεῖται στό ἐπακρο. Ἡ μόνη τέχνη πού συνεχίζεται εἶναι ἡ κεραμική. Ἄλλά ἡ τεχντροπία τῆς εἶναι τώρα διαφορετική στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων. Ὁ νατουραλισμός ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ πρό πολλοῦ καί ἐπικρατεῖ ἀπόλυτα ἡ σχηματοποίηση τῶν σχεδίων καί μάλιστα σέ φόρμες ἐντελῶς γεωμετρικές, ὅπως εἶναι οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι, τά τρίγωνα, οἱ ῥόμβοι καί οἱ εὐθεῖες. Τά σχέδια τοποθετοῦνται σέ παράλληλες ζώνες, πού θυμίζουν τή στρατιωτική πειθαρχία τῶν Δωριέων. Τά ἀγγεῖα τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ κατασκευάζονταν ἀπό τόν 11^ο ὡς τόν 8^ο αἰ. π.Χ. Ὅσο εἶναι μεταγενέστερα, τόσο καλύπτονται ἀπό περισσότερες ζώνες διακόσμησης. Στό τέλος σκεπάζεται ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου μέ τή γεωμετρική διακόσμηση. Στά μεταγενέστερα γεωμετρικά ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἄνθρωποι, ζῶα καί πτηνά. Κι ἐδῶ ἐπικρατεῖ ἡ γεωμετρική ἔκφραση. Τά πόδια π.χ. τῶν ἀλόγων εἰκονίζονται μακρόστενα καί γωνιώδη καί τό στήθος τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζεται σάν τρίγωνο.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Περίφημα εἶναι τά χάλκινα γεωμετρικά εἰδῶλια πού εἰκονίζουν ἀνθρώπους ἢ ζῶα μέ αὐστηρά γεωμετρικά σχήματα. Ἡ διάπλαση τῶν μελῶν τους εἶναι σχηματική. Εἶναι χαρακτηριστικό τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ὅτι κυριαρχεῖ ἡ ἀνδρική μορφή στά γεωμετρικά εἰδῶλια. Τά περισσότερα εἶναι χάλκινα καί κοσμοῦσαν χάλκινα σκευή ἢ ἀφιερώνονταν αὐτοτελῆ στά ἱερά. Παρόμοια εἰδῶλια ἔφτιαναν καί ἀπό πηλό. Αὐτά τά στολίζαν μέ ζωγραφική διακόσμηση. Τέλος ἔφτιαναν καί ξύλινα λατρευτικά «ξόανα», πού δέ διασώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ φθαροῦ ὑλικοῦ τους.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἐπειδὴ στήν οἰκοδομική ἐκείνων τῶν χρόνων χρησιμοποιοῦσαν εὐτελῆ ὑλικά, βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές ἐλάχιστα μόνο ἔχνη οἰκημάτων καί ναῶν τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ἄλλος λόγος τῆς καταστροφῆς τους εἶναι ὅτι στή θέση τους ἀναπτύχθηκαν ἀργότερα οἱ μεγάλες ἑλληνικές πόλεις τῶν ἱστορικών χρόνων.

Οἱ γεωμετρικοί ναοί εἶναι οἱ πῶτοι πού χτίστηκαν στήν Ἑλλάδα, γιατί στή Μινωική Κρήτη καί στή Μυκηναϊκή Ἑλλάδα ὑπῆρχαν μόνο μικρά ἱερά. Οἱ ναοί τῶν γεωμετρικών χρόνων χτίζονταν μέ ξύλα ἢ πλίνθους καί εἶχαν πέτρινα θεμέλια. Οἱ διαστάσεις τους εἶναι συνήθως μικρές. Ἡ στέγη τους στηριζόταν σέ μιά σειρά κίονων πού ἔγινε ἀργότερα διπλή. Ἐξωτερικά στολίζονταν μέ πολύχρωμη διακόσμηση. Οἱ γνωστότεροι ναοί τῆς ἐποχῆς εἶναι τῆς « Ὀρθίας Ἀρτέμιδος » στή Σπάρτη, τό Ἡραῖο τῆς Σάμου, τό Ἡραῖο τοῦ Ἄργους καί ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στό Θέρμο τῆς Αἰτωλίας.

3. ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΙΟΛΕΩΝ

Μέ την επιδρομή των Δωριέων Αιολείς από τη Φωκίδα, τη Λοκρίδα, τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία διάπλευσαν τό Αιγαίο προς αναζήτηση νέας πατρίδας και εγκαταστάθηκαν στις Β.Δ άκτές της Μ. Άσίας και στα απέναντι νησιά Τένεδο και Λέσβο. Ή πιο γνωστή από τις αιολικές αποικίες στις άσιατικές άκτές ήταν ή Κύμη της Αιολίδας. Από την Κύμη και τη Λέσβο ιδρύθηκαν άργότερα άλλες άποικίες στην περιοχή της Τρωάδας. Ή μετανάστευση των Αιολέων πρέπει νά τοποθετηθεί μεταξύ των ετών 1130 και 1000 π.Χ. ή λίγο άργότερα.

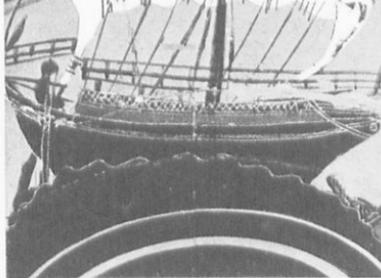
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΙΩΝΩΝ

Ίωνες από την Άττική, τη Β. Α. Πελοπόννησο, την Εύβοια και τά νησιά εγκαταστάθηκαν στα κεντρικά παράλια της Μ. Άσίας, στη Χίο και στη Σάμο. Ή Μίλητος, ή Έφεσος, ή Πριήνη, ή Τέως, οι Κλαζομενές και ή Φώκαια εξελίχθηκαν γρήγορα στις κυριότερες Ίωνικές άποικίες. Ή παραλιακή περιοχή όπου ιδρύθηκαν δέν προσφερόταν για άμυνα έναντι των ηπειρωτικών κρατών της Άσίας. Ήταν όμως κατάλληλη από άποψη κλίματος, ευφορών εδαφών και επίκαιρων θέσεων για την οικονομική ευημερία τους. Σε μία εποχή πού τά ευθραστα πλοία δέν άπομακρύνονταν από τις άκτές, ή Σάμος και ή Χίος έλεγχαν τούς θαλάσσιους δρόμους από βορρά προς νότο. Ή Μίλητος και ή Έφεσος κυριαρχούσαν επίσης στους έμπορικούς δρόμους, πού από τά βάθη της Άσίας κατέληγαν στις πεδιάδες των ποταμών Μαιάνδρου και Καύστρου. Οι κοινοί κίνδυνοι ένωναν τούς Ίωνες στη λατρεία του Ποσειδώνα. Ό ναός του στο άκρωτήριο της Μυκάλης έγινε τό θρησκευτικό κέντρο των Ίωνικών άποικιών, γνωστό ως *Πανιώνιο*. Άν και οι πόλεις τους δέν άπόκτησαν ποτέ πολιτική ένότητα, τουλάχιστο υιοθέτησαν τό κοινό για όλους όνομα Ίωνες και άπ' αυτό οι Άσιάτες όνόμασαν έτσι όλους τούς Έλληνες (Γιαβάν και στην τουρκική σήμερα Γιουνάν). Τή μετανάστευση των Ίώνων ό Θουκυδίδης τοποθετεί στό τέλος της περιόδου των άναστατώσεων, πού άκολουθεί την κάθοδο των Δωριέων.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΔΩΡΙΕΩΝ

Άπό την εποχή πού οι Δωριείς εισέβαλαν στην Άργολίδα, στη Λακεδαίμονα και στη Μεσηνία, άλλα δωρικά φύλα μετακινήθηκαν προς τά νησιά και κυρίως προς τά Κύθηρα, τη Θήρα, την Κρήτη, τη Ρόδο και τη Νίσυρο. Άκολουθήσαν άργότερα κι άλλες δωρικές ομάδες και τελικά οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν και στα νότια παράλια της Μ. Άσίας, μέ έπίκεντρο την Άλικαρνασσό. Σε σπουδαία άποικία εξελίχτηκε επίσης και ή Κνίδος. Τήν επίκαιρη θέση της επισήμαναν Δωριείς άποικοι πού ήλθαν από τό Άργος και τη Λακωνία. Οι Δωρικές πόλεις της Μ. Άσίας είχαν ως κέντρο τό ναό του Τριοπίου Άπόλλωνα στο άκρωτήριο της Κνίδου. Στο σημείο αυτό τά πλοία, πού ταξίδευαν από τις άκτές της Άνατολικής Μεσογείου προς Βορρά, παρακάμπτοντας τό άκρωτήριο συναντούσαν συνήθως κακοκαιρία ή σφοδρούς άνέμους. Τά πολλά άρχαία ναυάγια στο θυθό της περιοχής θυμίζουν τούς κινδύνους πού άντιμετώπιζαν οι ναυτικοί της εποχής εκείνης.

Έμπορικό πλοίο σε μελανόμορφη κόλπα του 8ου π.Χ. αιώνα. Η μελέτη των αρχαίων ελληνικών ναυαγίων απέδειξε την ομοιότητά τους με τα σημερινά παραδοσιακά ελληνικά καΐκια. Βρετανικό Μουσείο Λονδίνου.

4. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΑΤΩΝ-ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Κοινωνικές μεταλλαγές. Στις περιοχές που έγκαταστάθηκαν Δωριείς παρατηρείται μία ιδιορρυθμία στις κοινωνικές δομές της εποχής. Τουτό φαινόταν στην παραδοσιακή τάση των Δωριέων για ισότητα μεταξύ τους, που είχε βασική αιτία το ολιγαριθμο των ομάδων τους, αφού δεν είχαν ξεπεράσει ακόμη οι Δωριείς τη φάση της φυλής. Πολλά γένη συγγενικά μαζί άποτελούσαν τη φατρία και πολλές φατρίες τη φυλή. Στη μετακίνησή τους προς Ν. διάλεγαν, για να έγκατασταθούν, τα εύφορότερα μέρη στις πεδιάδες και οργανώνονταν σε χωριά, που στη δωρική διάλεκτο ονομάζονταν *κώμαι* ή *δάμοι*. Ένα μόνο γένος μάλλον αποτελούσε τον πληθυσμό κάθε δάμου και ο άρχηγός του είχε τον τίτλο του βασιλιά. Σε κάθε οικογένεια δινόταν με κλήρωση ένα κομμάτι γης (*κλάρος*), του οποίου δεν μπορούσε να μεταβιβαστεί η κυριότητα. Τό δικαίωμα της καλλιέργειας σ' αυτό εξασφάλιζε και πλήρη πολιτικά δικαιώματα στο μέλος της κοινωνικής ομάδας. Σε περιοχές μη δωρικές αντίθετα συνεχίζεται η κοινωνική διαφοροποίηση, που φαίνεται στην ανισότητα κατοχής καλλιεργήσιμης γης. Οι ιδιοκτήτες των μεγαλύτερων κτημάτων έχουν εκεί αποκλειστικά σχεδόν την ευθύνη και θεωρούνταν πειουσία της κοινότητας. Στις δωρικές όμως κοινωνίες, η ευθύνη αυτή μοιράζεται με ισότητα, γιατί με ισότητα μοιράζονται και τα κτήματα. Και στις δύο πάντως κοινωνίες, ιδιαίτερα στις δωρικές, η εργασία βασίζεται στους δούλους. Στις τελευταίες οι δούλοι προέρχονταν από τους ύποταγμένους προδωρικούς κατοίκους και θεωρούνταν πειουσία της κοινότητας. Στην αρχή ο άρχηγός της κοινότητας ήταν αϊρετός. Αν αποκτούσε δύναμη, μεταβαλλόταν σε κληρονομικό άρχοντα άργότερα (βασιλιά). Ο βασιλιάς περιτοχιζόταν από ένα συμβούλιο εύγενών. Τα μέλη του, που ήταν οι μεγαλύτεροι κτηματίες ή οι άρχηνοι των φατριών, τον συμβούλευαν στην άσκηση της εξουσίας. Ο τόπος που συνεδρίαζε το συμβούλιο λεγόταν βουλή. Τα μέλη της ονομάζονται από τον Όμηρο *γέροντες* ή *δημογέροντες*.

Τόν 9^ο αιώνα άρχισαν οι πρώτες περιορισμένες έμπορικές έπαφές. Η ανάπτυξη της ναυτιλίας, του έμπορίου και της πολυμέρειας στην οικονομική δραστηριότητα έχει έξαιρετική σημασία. Τό φυλετικό κράτος, που κυριαρχούσε στον ελληνικό κόσμο ως τις άρχές του 8ου αιώνα, ύποχώρησε βαθμιαία στη διαμόρφωση ενός νέου τύπου κράτους, του κράτους - πόλης. Πριν από τη διαμόρφωση του κράτους αυτής της μορφής η ελληνική κοινωνία παρέμενε βασικά, όπως ήταν και στα μυκηναϊκά χρόνια. Τήν άποτελοούσαν: α) ο βασιλιάς και οι εύγενείς που περιόριζαν την έξουσία του. Οι εύγενείς από την παιδική τους ηλικία εκπαιδευόνταν να είναι ικανοί στον πόλεμο και ήταν οι πολεμιστές της φυλής. Απόδιδαν την καταγωγή τους σε ήρωες. β) ο κοινωνικός λαός, που τον άποτελοούσαν οι άγρότες και οι υιοτέχνες. γ) οι θήτες, που ήταν έλευθεροι εργάτες των άγρων συνήθως και δεν είχαν καμιά πειουσία ή μόνιμη εργασία. Για τούτο η ζωή τους ήταν πολλές φορές πιο δύσκολη και από τη ζωή των δούλων. δ) οι δούλοι, που προέρχονταν από αιχμαλωσία ή άγορά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιό άρχαιο φιλολογικό έργο άπηχεί τή γεωργική ζωή τής μεταβατικής περιόδου του 11ου-9ου αι. π.Χ;
2. Ποιά είναι τά αίτια τής άλλαγής του φυλετικού κράτους στό κράτος τής πόλης;
3. Τι συνέπειες είχε στό χαρακτήρα του άνθρώπου ή δημιουργία, τόν 9^ο και τόν 8^ο αι. π.Χ., συνθηκών ζωής και κοινωνικής άτομικής ιδιοκτησίας;
4. Από ποιά ανάγκη δημιουργήθηκε ό θεομής τής βασιλείας και πώς μέ τήν πάροδο του χρόνου οι βασιλιάδες έγιναν κληρονομικοί;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από έπιστημονική άνακοίνωση, του άγλου άρχαιολόγου Β. Νέσμπορω, στη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή).

Κάθοδος τών Δωριέων

«... Φαίνεται ότι γύρω στό 1230 π.Χ. στην Άργολίδα σημειώθηκαν μεγάλες καταστροφές. Ίδιες καταστροφές παρατηρούνται και στην Πύλο, όπως απέκάλυψε ό καθηγητής Blegen. Οι καταστροφές αυτές έδωσαν άφορμή νά γίνουν μετακινήσεις πληθυσμών προς διάφορες κατευθύνσεις. Τήν υπόθεση για κάθοδο τών Δωριέων κάνει ισχυρότερη τό τείχος πού έπιχείρησαν νά κτίσουν στόν Ίσθμό τής Κορίνθου οι Μυκηναίοι».

(Θουκυδίδου Α, 2. Μετάφρ. Ά. Λαζάρου)

Μεταναστεύσεις τών έλληνικών φυλών

«Είναι πιθανόν ότι ή χώρα, ή όποία τώρα ονομάζεται Έλλάς, τόν παλαιόν καιρόν δέν είχε μονίμους κατοίκους. Έγίνοντο μεταναστεύσεις και οι κάτοικοι εύκόλως έγκατέλειπον τήν πατρίδα των, όταν έπιέζοντο από έχθρους πολυαριθμότερους. Διότι δέν υπήρχεν έμπόριον και άσφαλής έπικοινωνία ούτε εις τήν Ήρην ούτε εις τήν θάλασσαν. Ό καθείς έδημιούργει τόσην μόνον περιουσίαν, όση ήτο άρκέτον διά νά ζή. Δέν υπήρχε περίσυμα χρήματος ή προϊόντων. Δέν έγινετο

οστηματική καλλιέργεια τής γής, διότι ήτο πιθανόν από στιγμής εις στιγμήν νά γίνη επιδρομή ισχυροτέρων, οι όποιοί θα διήρπαζον τάς άτειχίστους κώμας. Άφ' έτέρου έπειδή ένόμιζον, ότι ήτο δυνατόν νά έξοικονομήσουν τήν καθημερινήν των τροφήν, όπου κι άν εύρίσκοντο, εύκόλως μετηνάστευον».

(Όμηρου Όδύσσεια Σ, 365-375. Μετάφρ. Ίάκ. Πολυλά)

Οί άσχολιές του άγρότη

«Απάντησε ό πολύνωμος σ' έκεινον Όδυσσεάς: Ήθελ' άγώνα, Εύρύμαχε, του κόπου έμεις οι δύο νά είχαμε, τήν άνοιξη, που ν'αι μεγάλ' ή μέρα στην χλόη νά κρατούσα έγώ καλόγυτρο δρεπάνι, παρόμοιο νά κρατής έσύ, στό έργο νά φανούμε, ως νά βραδιάση νηστικοί και νά μή λείπ' ή χλόη. Ή νά όδηγήσω άν μ' έβαζαν δυο θόδια πρώτα μόνος, λαμπρά, μεγάλα, και τά δυο χορτάτα στό γρασιδί, όμήλικα, ισόδυναμα, και άδάμαστα θηριο, κι ό σβώλος στό τετράπλευρο νά πέφτη έμπρός στ' άλέτρι, θά μ' έβλεπες πώς πάσχιζα τ' αύλάκι άπ' άκρη εις άκρη...».

(C. Clotz, Histoire générale. Μετάφρ. Ά. Λαζάρου, Χρ. Θεοδωρίδη, Ά. Λαζάρου, Ήστορία από τάς πηγάς, σ. 93.)

Ίστορική αξία τής Ίλιάδας και τής Όδύσσειας

«Ο Όμηρος έπωφελήθη τά μέσα τά όποία του παρέχον οι άίδιοι των προγενεστέρων χρόνων... Δέν είναι άρχαιολόγος ούτε ιστορικός ούτε γεωγράφος. Είναι άπλώς ποιητής... λέγει άσυνειδήτως πολλά περί των αίωνων, τούς όποιους ουδόλως έγνώριζεν. Άλλοτε διηγείται τάς θαυμαστάς περιπετειάς του πολυμηχάνου Όδυσσεώς, ό όποίος διασχίζει τάς θαλάσσας κατά πάσαν διεύθυνσιν προς άναζήτησιν τής πατρίδος του και τόν βλέπομεν ν' άναπολή εις τήν Όδύσσειαν τά θέλητρα τής ζωής εις τά αιγιαλά παλάτια κατά τάς παραμονάς τής δωρικής έπιδρομής και συγχρόνως τούς άθλους τούς συντελεσθέντας επί άγνώστων άκτών κατά τήν εποχή των μεγάλων μεταναστεύσεων. Ζή εις τήν εποχήν του σιδήρου και μολταυτά μνημονεύει τόν σιδήρον 14 φορές όλιγώτερον από τόν όρείχαλκον...».

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 8ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

1. Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. ο ελληνικός αποικισμός πήρε μία πλατιά ανάπτυξη. Οι ελληνικές αποικίες έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στον ιστορικό βίο τόσο των Ελλήνων όσο και των λαών των χωρών όπου ιδρύθηκαν. Δεν είναι υπερβολή να λεχθεί πως η ίδρυση των ελληνικών αποικιών στις άκτες της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου ήταν ένα μεγάλο βήμα προς τη δημιουργία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. η επέκταση του ελληνικού αποικισμού επέφερε μεγάλες οικονομικές μεταβολές, που είχαν σαν συνέπεια κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η βελτίωση της γεωργίας και η έντακτη καλλιέργεια της ελιάς και του άμπελιού αύξησαν το εισόδημα των αγροτών. Η τελειοποίηση των πλοίων, που συντελέστηκε στη περίοδο αυτή, διευκόλυνε την αναζήτηση νέων αγορών και την ανάπτυξη του εμπορίου. Παράλληλα εξελίχτηκε και η βιοτεχνία, που απαιτούσε φτηνά εργατικά χέρια. Γι' αυτό αναπτύχθηκε και το εμπόριο των δούλων. Στη διάρκεια των εξελίξεων αυτών σημειώθηκαν και λαϊκές εξεγέρσεις.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ Β' ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η κυριαρχία της άριστοκρατίας του γένους με τη συγκέντρωση της γης στα χέρια της, η ανεπάρκεια της γης, η παραδοσιακή στους Έλληνες τάση για μετανάστευση και η φυγή των νικημένων στους έσωτερικούς κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες, ήταν τα κύρια αίτια της ίδρυσης των αποικιών. Οι *στάσει εκπίπτοντες* ίδρυναν τις αποικίες λέει ο Θουκυδίδης. Στά αίτια αυτά του αποικισμού πρέπει να προστεθεί και η αύξηση του πληθυσμού. Έτσι τις ομάδες των αποίκων αποτελούσαν φτωχοί, μικροί και μεσαίοι γαιοκτήμονες, βιοτέχνες, που τη θέση τους άρχισαν να παίρνουν οι δούλοι αλλά και άριστοκράτες, όταν επιρατούσαν οι πολιτικοί τους αντίπαλοι. Όταν όμως άργότερα με την ανάπτυξη των αποικιών πύκνωσαν οι εμπορικές ανταλλαγές, το εμπόριο έγινε η σπουδαιότερη αιτία της ίδρυσης αποικιών. Οι παλαιότερες όμως ελληνικές αποικίες, σε αντίθεση με τις φοινικικές, που ήταν συνήθως σταθμοί εμπορικοί, ήταν γεωργικές αποικίες μόνιμης εγκατάστασης. Τέτοιες ήταν στην αρχή οι αποικίες των Μεγαρέων στο Βόσπορο ή των Ευβοέων στη Χαλκιδική και στη Μεγάλη Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι της όρεινης και άγονης Ευβοίας πρωτοστάτησαν στον αποικισμό, ενώ περιοχές εύφορες, όπως η Θεσσαλία και η Βοιωτία, δε διακρίθηκαν καθόλου για την αποικιακή δραστηριότητά τους.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

Οι πόλεις που ηγήθηκαν στον αποικισμό ήταν η Μίλητος, η Χαλκίδα, η Έρέτρια, τα Μέγαρα και η Κόρινθος. Από τις εκατό περίπου αποικίες του Ευξείνου Πόντου (Μαύρης Θάλασσας) οι εξήντα τουλάχιστο είχαν ιδρυθεί από τη Μίλητο. Η πολιτεία ανέλαμβανε την όλη οργάνωση της αποικίας και ανάθετε στον *οικιστή*, που άνηκε

συνήθως σε έπιφανές γένος, τή σχετική ευθύνη. Ή άποστολή τών άποίκων κατευθυνόταν από χρησμό πανελληνίου ιερού. Οί Ίωνες τής Μ. Άσίας συμβουλευόνταν τό μαντείο του Άπόλλωνα στά Δίδυμά τής Μιλήτου, ενώ οί άποικοί από τήν Έλλάδα άκολουθοΰσαν τούς χρημούς του Μαντείου τών Δελφών ή τής Δωδώνης. Τά μαντεία στην περίπτωση αυτή άσκοΰσαν πανελλήνια πολιτική, γιατί μέ βάση τής πληροφορίας τους οδηγούσαν τούς άποίκους έτσι, ώστε νά κατευθύνονται σε τόπους κατάλληλους και νά μή συγκροτούνται μεταξύ τους. Οί άποικοί έπαίρναν μαζί τους τήν ιερή φωτιά από τόν ναό τής Έστίας στή μητρόπολη και φρόντιζαν νά τή μεταφέρουν άσβηστη στή νέα τους πατρίδα. Ό νέος ναός τής Έστίας, όπου έναπέθεταν τήν ιερή φλόγα, ήταν μεταξύ τών πρώτων τους κτισμάτων στην άποικία.

Οί άποικίες κτίζονταν συνήθως στις άκτές. Οί έκτάσεις γής πού τούς άνήκαν ήταν μικρές. Χαρακτηριστική είναι ή έκφραση του Πλάτωνα γιά τς ελληνικές άποικίες, πώς καθώς ήταν σκόρπιες από τόν Καύκασο ως τό Γιβραλτάρ θύμιζαν βάτραχους γύρω σε μία λίμνη.

Οί άποικίες έσφυζαν από οικονομική δραστηριότητα και ή ζωή σ' αυτές συνεχώς καλύτερευε. Έτσι πολλοί νεοϊδρυμένοι οικισμοί μεταβάλλονταν γρήγορα σε μεγάλες πόλεις, πού δέ διέφεραν από τς μητροπόλεις και πού μέ τή σειρά τους γίνονταν κι αυτές μητροπόλεις άλλων άποικιών. Οί Συρακούσες π.χ., πού είχαν ιδρυθεί στή Σικελία από Κορινθίους, δέν ύστερούσαν από τήν Κόρινθο κι άποίκισαν τήν Κασμένη, τς Άκρες και τήν Καμάρινα. Οί πρώτοι άποικοί ήταν συνήθως γεωργοί. Σε περιοχές πού αναμείνονταν συγκρούσεις μέ τούς ντόπιους οί άποικοί συνοδεΰονταν κι από πολεμιστές. Άκολουθοΰσαν και άλλα κύματα άποίκων, πού μπορούσαν νά προέρχονται κι από άλλες πόλεις. Οί τελευταίοι ονομάζονταν έποικοί.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

Μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, όπως π.χ. στην περίπτωση Κέρκυρας - Έπιδάμνου, όπου σημειώθηκαν και συγκρούσεις, οί σχέσεις μητροπόλεων - άποικιών ήταν άριστες και έκδηλώνονταν και μέ διοργάνωση αγώνων και έορτών στή μητρόπολη, όποτε προσκαλοΰνταν άθλητές από τς άποικίες. Στους αγώνες πάλι τών άποικιών συμμετείχαν εκπρόσωποι από τή μητρόπολη. Έπιγραφή πού θρέθηκε σε εύβοική άποικία βεβαιώνει συμμετοχή άθλητών από τή Χαλκίδα σε αγώνες τής. Άλλά και προνόμια χορηγούσαν στή μητρόπολη, Έτσι ή Όλβία, άποικία τής Μιλήτου στον Εύξεινο, είχε παραχωρήσει φορολογική άτέλεια σε Μιλήσιους πού διέμεναν εκεί. Ή μητρόπολη δέν πρόβαλλε δικαιώματα έξουσίας στην άποικία, μέ εξαίρεση τήν Κόρινθο, πού έστελνε έτήσιους άρχοντες στην άποικία τής Ποτειδαία. Έπειδή οί άποικίες συνδέονταν μέ ισχυρούς οικογενειακούς, συναισθηματικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, πού τς ένωναν μέ τή μητέρα - πόλη, πολλές φορές είχαν και τό ίδιο πολιτικό σύστημα. Ό Τάραντας, μοναδική άποικία τής Σπάρτης στην Ίταλία, κυβερνιόταν από έφόρους. Έφόρους είχε και ή Ήράκλεια, άποικία πού έκτισαν άργότερα οί Ταραντίνοι. Οί Εύεσπεριδες, δωρική άποικία στή σημερινή Λιβύη, είχε έφόρους και γερουσία. Οί άποικοί είχαν τέλος τά ίδια ήθη και έθιμα, τήν ίδια διάλεκτο, τό ίδιο άλφάβητο και τό ίδιο ήμερολογιακό σύστημα μέ τή μητρόπολη.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΘΑΓΕΝΩΝ

Οί Έλληνες βρίσκονταν συνήθως σε ειρηνικές σχέσεις μέ τς ντόπιες φυλές εξαιτίας τών έμπορικών συναλλαγών. Τά προϊόντα τής ελληνικής βιοτεχνίας ήταν

Το αρχαίο ελληνικό θέατρο τών Συρακουσών.

περιζήτητα. Άλλωστε οι Έλληνες μέ τήν έντυπωσιακή γιά τούς ίθαγενείς ζωή τους, πού τήν έποίκιλαν γιορτές, άγώνες καί διάφορες άλλες πολιτιστικές έκδηλώσεις, μετέδιδαν ένα τρόπο ζωής, πού προκαλούσε θαυμασμό καί σεβασμό. Άλλά καί οι συγκρούσεις μέ τούς ντόπιους δέν έλειπαν, όπως μαρτυρούν τά λειψάνα άκροπόλεων καί όχυρών, πού οι άποικοί αναγκάζονταν νά κτίσουν. Καθώς ήταν ολιγάριθμοι, έπρεπε νά βρίσκονται πολλές φορές σέ πολεμική έτοιμότητα. Η έπιδεξιότητα στά όπλα άπόκτησε μεγάλη σημασία. Στά μέσα του 7ου αϊ. π.Χ. Ίωνες χρησιμοποιήθηκαν ως μισθοφόροι άπό τό φαράω Ψαμμήτιχη σέ έκστρατεία του κατά λαών τής Νουβίας. Καθώς περνούσαν άπό τό Άμπου Σιμπέλ τής Άνω Αίγύπτου, ένας άπ' αυτούς χάραξε τό όνομά του στό πόδι του κολοσσιαίου άγάλματος του Φαράω Ραμεσή. Τό όνομά του «Άρχων Άμοιβίκου» σώζεται ως σήμερα. Ήταν ή έποχή πού οι Έλληνες είχαν φήμη έκλεκτών πολεμιστών, γι' αυτό ήταν καί περιζήτητοι ως μισθοφόροι. Ίδιαίτερα αξιόμαχη ήταν ή όπλιτική τους φάλαγγα. Τό ίδιο επιτήδειοι ήταν οι Έλληνες στή χρησιμοποίηση του ξίφους, του τόξου, τής σφεντόνας καί του άκόντιου.

Πολλές άποικίες τής Μεγάλης Έλλάδας (στή Ν. Ίταλία) άπόκτησαν σημαντικές έκτάσεις άπό εύφορα έδάφη καί άνάγκασαν τό ντόπιο πληθυσμό νά ύποταχθεί σ' αυτές, πράγμα πού δημιούργησε έχθρικές σχέσεις. Στή Σικελία συχνά έρχονταν σέ ρήξη μέ τούς Καρχηδόνιους, πού άποίκισαν τά βορειοδυτικά παράλια του νησιού, ένών οι Έλληνες είχαν άποικίσει τά νοτιοανατολικά. Ό τάφος Έλληνα όπλίτη, πού θρέθηκε πρόσφατα στήν Υτική τής Β. Άφρικής, στή σημερινή Τύνιδα, δείχνει ότι πολλά άγνοούμε γιά τις συγκρούσεις αυτές.

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΙΣ ΑΚΤΕΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ

Οί άποικίες τής Μαύρης Θάλασσας. Οι παλαιότερες άποικίες του Εύξεινου κτίστηκαν άπό τή Μίλητο, τό πρώτο μισό του 8ου αϊ. π.Χ., στά νότια παράλια. Οι πιό σπουδαίες άπό αυτές ήταν ή Σινώπη, πατρίδα του κυνικού Διογένη, ή Άμισός καί ή Τραπεζούντα. Οι δύο τελευταίες άποικίες ήταν έκτεθειμένες σέ επιθέσεις νομαδι-

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Χρυσά νομίσματα της αποικίας Παντικάπαιου του Β. Ευξείνου Πόντου. Στην πρόσθια όψη κεφαλή Πανός. Στην οπίσθια γρύπας και στάχυ. Νομισματική συλλογή Έθν. Αρχ. Μουσείου.

Ἑλλήνων, ιδρύθηκαν τὸ Παντικάπαιο (Κέρτς) καὶ ἡ Φαναγόρεια. Ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν τὰ ἑλληνικά πλοῖα, γιὰ νὰ πλεύσουν στὴν Ἀζοφικὴ Θάλασσα, τὴ Μαϊώτιδα λίμνη τῶν ἀρχαίων. Στὴ βορειότερη παραλία τῆς κτίστηκε ἡ ἀποικία Ταναΐδα, ὁ πιὸ προχωρημένος στὸ βορρὰ φρουρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ ἀπομακρυσμένα αὐτὰ μέρη οἱ Ἕλληνες

Χρυσὴ κτένα ἀπὸ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀποικία τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀριστοῦργημα τῆς χρυσοχοΐας. Τὸ χερούλι τῆς κτένας εἰκονίζει Ἕλληνα ἱππέα. Ἐναντίον τοῦ ὄρμου δύο ἐχθροὶ ποῦ φοροῦν παντελόνια (σκύθες). Μουσεῖο Ἑρμιτάζ - Λένινγκραντ.

ἐπικοινωνούσαν μέ τίς σκυθικές φυλές εἰρηνικά συνήθως μέ τό ἐμπόριο. Μέ μερικές ὅμως ἀπ' αὐτές συγκρούονταν.

Στά Β.Δ. παράλια ἰδρύθηκε ἀπό Μιλήσιους ἡ Ὀλβία, στή δεξιά ὄχθη τῆς λιμνοθάλασσας πού σχηματίζει στίς ἐκβολές του ὁ ποταμός Δνεῖπερ – ὁ Βορυσθένης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Στή Δ. παράλια, στίς ἐκβολές τοῦ Ἰστροῦ (Δούναβη), κτίστηκε ἡ ἀποικία Ἰστρος, πού, καθῶς ἦταν ὁ Δούναβης πλωτός, εὐνοήθηκε ἀπό τό ἐμπόριο τῆς ἐνδοχώρας ἀλλά κι ἀπό τά πλοῖα ἀλιεύματα τῆς περιοχῆς. Νοτιότερα κτίστηκαν οἱ Τόμοι (στά παράλια τῆς Ρουμανίας, σήμερα Κωσταντζα), ἡ Ὀδησσός*, ἡ Ἀπολλωνία καί ἡ Μεσημβρία (στά παράλια τῆς Βουλγαρίας, κοντά στή σημερινή Βάρνα). Ἡ Μεσημβρία κτίστηκε ἀπό Μεγαρεῖς, πού ἱδρυσαν καί τήν Ἡράκλεια τήν Ποντική στά νότια παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Ἀποικίες Βοσπόρου, Προποντίδας, Ἑλλησπόντου. Στό πρώτο μισό τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Μεγαρεῖς, προβλέποντας πρώτοι τή σπουδαία γεωγραφική σημασία τοῦ στενοῦ, ἱδρυσαν στήν ἀσιατική ἀκτὴ τῆ Χαλκηδόνα καί στήν Εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου τό Βυζάντιο μέ οἰκιστὴ τό Βύζαντα.

Στήν Προποντίδα Μεγαρεῖς ἱδρυσαν τῆ Σηλυμβρία καί Μιλήσιοι τήν Κύζικο. Στόν Ἑλλησπόντο Λέσβιοι ἔκτισαν στήν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τῆ Σηστό καί Μιλήσιοι τήν Ἄβυδο στήν ἀσιατικὴ. Στήν περιοχή τῆς ὑπῆρχαν καί χρυσορυχεῖα. Ὅλες αὐτές οἱ ἀποικίες, πού κτίστηκαν στόν 7^ο αἰ. π.Χ., εὐνοήθηκαν ἀπό τή θέση τους, πού ἐξασφάλιζε τήν ἐπικοινωνία Μαύρης Θάλασσας καί Μεσογείου, στό σημεῖο ὅπου ἐνώνεται ἡ Ἀσία μέ τήν Εὐρώπη.

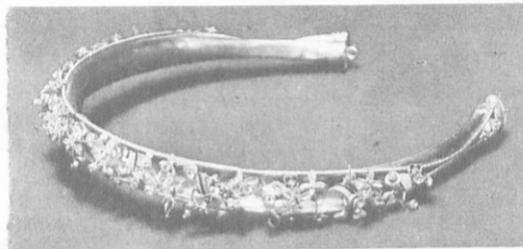
Ἀποικίες Θράκης καί Χαλκιδικῆς. Στίς ἐκβολές τοῦ Ἐβρου Αἰολεῖς ἱδρυσαν τήν Αἴνο. Χιῶτες ἔκτισαν Β. Α. τῆς Θάσου τήν περίφημη γιά τό κρασί της Μαρώνεια καί Κλαζομένιοι τὰ Ἄβδηρα, πατρίδα τοῦ ἀτομικοῦ φιλόσοφου Δημόκριτου καί τοῦ ὀνομαστοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα.

Ἡ Χαλκιδικὴ μέ τά ὄρυχεῖα χαλκοῦ καί τῆ ναυπηγήσιμη ξυλεία τῶν δασῶν της προσεῖλκυσε τούς ἐμπειρους στή χαλκουργία Χαλκιδαῖους καθῶς καί ἀποίκους ἀπό τήν Ἑρέτρια. Τό ἀκρωτήριο τῆς Παλλήνης τό ἀποίκισαν Ἑρετριεῖς, μέ ἐξαίρεση τήν Ποτειδαία πού ἱδρυσαν οἱ Κορίνθιοι. Τό μεσαῖο ἀκρωτήριο τῆς Σιθωνίας ἀποικίστηκε ἀπό τῆ Χαλκίδα, πού ἱδρυσε τριάντα ἀποικίες στήν περιοχή. Ἡ κυριότερη ἦταν ἡ Ὀλυνθος, πού ἔγινε ἀργότερα κέντρο ὁμοσπονδίας τῶν εὐβοϊκῶν ἀποικίων τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀνασκαφές πού ἔγιναν στήν Ὀλυνθο δείχνουν τήν εὐημερία της μέ τά οἰκοδομικά της τετράγωνα, τούς πλατεῖς δρόμους καί τά ὄραια της ψηφιδωτά.

Ἀποικίες Β. Δ. Ἑλλάδας καί Ἰλλυρίας. Στόν ἀποικισμό τῆς περιοχῆς αὐτῆς πρωτοστάτησαν οἱ Κορίνθιοι, πού ἱδρυσαν τόν 8^ο αἰ. π.Χ. τήν Κέρκυρα. Τό νησί ἐξασφάλισε στήν Κόρινθο τήν κυριαρχία τῶν θαλάσσιων δρόμων πρὸς τῆ Δύση. Τόν 7^ο αἰ. π.Χ. ἀποίκισαν τῆ Λευκάδα καί τήν Ἀπολλωνία στίς ἀκτές τῆς Ἰλλυρίας. Τόν ἴδιο αἰῶνα ἡ Κέρκυρα ἱδρυσε μέ τῆ σειρά της στίς ἴδιες ἀκτές τήν Ἐπίδαμνο.

Ὁ ἑλληνικός ἀποικισμός στήν Ἰταλία. Οἱ ἀρχαιότερες ἀποικίες στήν Ἰταλία καί στή Σικελία ἰδρύθηκαν ἀπό τῆ Χαλκίδα καί τήν Ἑρέτρια. Ἀποικοὶ ἀπό τίς πόλεις αὐτές καί τήν εὐβοϊκὴ Κύμη ἔκτισαν τό 754 π.Χ. τήν Κύμη τῆς Ἰταλίας κοντά στή Ρώμη. Ἀργότερα ἀποικοὶ τῆς Κύμης ἔκτισαν τήν Παρθενόπη, γνωστότερη ὡς Νέα Πόλη

* Ἄσχετη μέ τῆ σημερινή Ὀδησσό τῆς Ρωσίας.

Ἐκπληκτικῆς τέχνης ἀρχαῖο ἑλληνικὸ διαδήμα. Βρίσκεται στὸ ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τοῦ Τάραντα.

Ρώμη, ὅπου βρέθηκαν εὐβοϊκὰ ἀγγεῖα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ Ρωμαῖοι ὀνόμαζαν ὅλους τοὺς Ἕλληνας Χαλκιδαίους.

Τὸ σπουδαιότερο ἐμπορικὸ λιμάνι στὴ Ν. Ἰταλία ἦταν ἡ δωρική ἀποικία Τάραντας, στὸ μυχὸ τοῦ ὁμώνυμου κόλπου. Κτίστηκε ἀπὸ τὴ Σπάρτη στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Οἱ Ταραντῖνοι ἀνέπτυξαν βιοτεχνία μάλλινων ὑφασμάτων, πού τὰ ἔβαφαν βαθυκόκκινα ἀπὸ χρωστικὴ οὐσία τῶν κοχυλῶν τῆς περιοχῆς. Προόδευσαν ἐπίσης στὴν κεραμεικὴ καὶ στὴ μεταλλοτεχνία. Ἐκπληκτικῆς τέχνης εἶναι τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ διαδήματα πού βρέθηκαν στουὺς τάφους τοῦ Τάραντα. Στὴν πόλη διδάξε ὁ πυθαγόρειος φιλόσοφος Ἀρχύτας, φίλος τοῦ Πλάτωνα.

Ἀχαιοὶ ἀποικοὶ ἴδρυσαν στὴν παραλία τοῦ ἴδιου κόλπου τὴ Σύβαρη, τὸ Μεταπόντιο καὶ τὸν Κρότωνα. Οἱ ἀνασκαφές στὴ Σύβαρη, πού ἄρχισαν τὸ 1968, βεβαιώνουν τὸν πλοῦτο καὶ τὴν εὐημερία τῆς ἀποικίας ἀπὸ τὴ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριο. Ὁ ἀνταγωνισμὸς προκάλεσε ἐχθρότητα μετὰ τὸν Κρότωνα, πού κατόρθωσε νὰ καταστρέψει τὴ Σύβαρη στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. π.Χ.

Στὸν Κρότωνα ἴδρυσε ὁ ἀριστοκράτης φιλόσοφος Πυθαγόρας τὴ σχολὴ τῶν Πυθαγορείων, ὅταν κατέφυγε στὴν Ἰταλία μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν πολιτικῶν τῶν ἀντιπάλων στὴ Σάμο. Στὸν Κρότωνα ὑπῆρξε καὶ περίφημη ἱατρικὴ σχολὴ. Οἱ Κροτωνιάτες διακρίθηκαν σὲ πανελλήνιους ἀγῶνες στὸ ἀγώνισμα ἰδιαίτερα τῆς πάλης. Θρυλικὸ ἔμεινε τὸ ὄνομα τοῦ Μίλωνα τοῦ Κροτωνιάτη. Νοτιότερα ἀπὸ τὸν Κρότωνα ἀποικοὶ ἀπὸ τὴ Λοκρίδα ἔκτισαν τοὺς Ἐπιζεφύριους Λοκρούς καὶ στὸ νότιο ἄκρο τῆς Ἰταλίας Χαλκιδαῖοι ἀποικοὶ ἔκτισαν τὸ Ρήγιο*.

Ἀποικίες Σικελίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ στενοῦ στὴ Β. ἀκτὴ τῆς Σικελίας Χαλκιδαῖοι ἀποικοὶ ἴδρυσαν τὴ Ζάγκλη. Ὁ λόγος πού ἐγκαταστάθηκαν στὰ στενὰ πού χωρίζουν τὴ Ν. Ἰταλία ἀπὸ τὴ Σικελία δὲν ἦταν μόνον ἡ γεωγραφικὴ σημασία τους, ἀλλὰ καὶ ἡ συνήθεια τῶν ἀποίκων νὰ κτίζουν τὶς ἀποικίες σὲ μέρη πού θύμιζαν τὴν πατρίδα τους καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ, τὰ στενὰ τοῦ Εὐρίπου.

Ὅταν στὴ Ζάγκλη μετοίκησαν Μεσσήνιοι μετὰ τὴν ἥττά τους ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες ἡ πόλη μετονομάστηκε σὲ Μεσσήνη κι ἔδωσε τὴ νέα της ὀνομασία πού παραμένει ὡς σήμερα καὶ στὰ Στενά.

*Στὰ ὄρεινὰ τοῦ Ρέτζιο, τῆς σύγχρονης πόλης στὴ θέση τῆς ἀρχαίας εὐβοϊκῆς ἀποικίας, οἱ κάτοικοι ὀκτῶ χωριῶν τῆς περιοχῆς, μετὰ ἐπίκεντρο τὸ Γκαλιτσιανό, μιλοῦν ἀκόμη ἓνα γλωσσικὸ ἑλληνικὸ ἰδίωμα ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τουρκικές, ολαβικές καὶ ἀρβανιτικές λέξεις. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἔνδειξη, ὅτι πρόκειται γιὰ ἀπόγονους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει σὲ ἕννεα χωριὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Σαλέντο, μετὰ ἐπίκεντρο τὴν κωμόπολη Καλημέρα, Β. τοῦ Τάραντα.

Νοτιότερα, στην ανατολική άκτῆ τῆς Σικελίας, ἰδρύθηκε ἀπὸ Εὐβοεῖς ἀποίκους τὸ Ταυρομένιο (σήμερα Ταορμίνια). Στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο τῆς γίνεται σήμερα γνωστὸ στὴν Ἰταλία ἐτήσιο φεστιβάλ ἑλληνικῶν τραγωδιῶν.

Στὴν ἀνατολικὴ παραλία τῆς Σικελίας κτίστηκε ἀπὸ Χαλκιδαῖους καὶ Ναξίους τὸ 734 π.Χ. ἡ Νάξος, ἡ παλιότερη ἀποικία στὴ νῆσο. Κάτοικοι τῆς Νάξου ἴδρυσαν τοὺς Λεοντίνους καὶ τὴν Κατάνη στοὺς πρόποδες τῆς Αἴτνας.

Ἡ σπουδαιότερη ὁμαθία ἀποικία στὴ Σικελία, οἱ Συρακοῦσες, ἰδρύθηκε ἀπὸ Κορίνθιους τὸ 733 π.Χ. Ἡ πόλη κτίστηκε στὸ νησάκι Ὀρτυγία, γιὰ νὰ ἐπεκταθεῖ ἀργότερα στὴν ἀπέναντι ἀκτῆ. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Συρακουσῶν, πού λεγόταν καὶ Πεντάπολη, φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς, πού ἔχει μῆκος 27 χιλιόμετρων. Οἱ Συρακοῦσοι ἔφεραν τὸ κύριο βῆρος τῶν συγκρούσεων μὲ τοὺς Καρχηδόνιους. Τὶς ὀχυρώσεις τῶν Συρακουσῶν, θαῦμα τῆς ὀχυρωτικῆς τέχνης, μιμήθηκαν ἐπανεπιλημμένα οἱ μεταγενέστεροι. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀποικίας τὴν ἔκανε τὸ σπουδαιότερο λιμάνι τῆς Δ. Μεσογείου. Τὰ νομίσματά τῆς θεωροῦνται τὰ τελειότερα πού κόπηκαν στὸν κόσμον καὶ ἔχουν τέχνη μοναδική. Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὶς Συρακοῦσες, πού κτίστηκε σὲ ἀνάμνηση τῆς νίκης τῆς Ἰμέρας, διατηρεῖται σήμερα σχεδὸν ἄθικτος, γιὰτὶ μετατράπηκε σὲ χριστιανικὸ ναὸ ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατακτητῆς τῆς Σικελίας τὸν 9^ο αἰ. μ.Χ. καὶ μέχρι τώρα παραμένει ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς σύγχρονης πόλης. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι σήμερα ἡ ἐπίσκεψη στὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν, ὅπου βρῆκαν τὸ θάνατο 7.000 ἀθηναῖοι αἰχμάλωτοι. Θεωροῦνται τὰ μεγαλύτερα τεχνητὰ σπήλαια στὸν κόσμον.

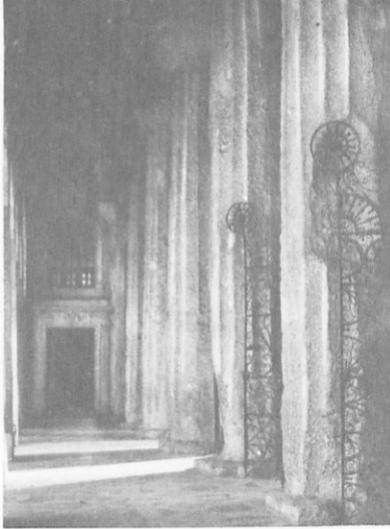
Μεγαρεῖς ἀποικοὶ ἔκτισαν στὴν Ἀ. παραλία τὰ Ὑβλαῖα Μέγαρα. Ἡ μεγαρικὴ ἀποικία, μεταξὺ τῶν Συρακουσῶν καὶ τῆς Κατάνης, δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβίωσει στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν δύο μεγάλων πόλεων κι ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τῆς, πού ἔκτισαν στὴ Ν.Δ. παραλία τοῦ νησιοῦ τὸ Σελινούντα, προχωρημένο σταθμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στοὺς Καρχηδόνιους, γιὰτὶ οἱ τελευταῖοι κατεῖχαν ὅλη τὴ Δ. παραλία τῆς Σικελίας. Στὰ νότια παράλια ἀποικοὶ ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὴν Κρήτη ἔκτισαν τὴν ἀποικία Γέλα. Οἱ κάτοικοι τῆς Γέλας ἀργότερα ἴδρυσαν δυτικότερα τὸν Ἀκράγαντα. Στὸ Σελινούντα καὶ στὸν Ἀκράγαντα σειρά ἐρειπωμένων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν, κολοσσιαίων στὸ μέγεθος, δείχνει πῶς οἱ Ἕλληνες τῆς περιόχης ἐξέφυγαν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας, πού χαρακτηρίζε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς μητροπολιτικῆς

Τὸ νησί Ὀρτυγία ὅπως εἶναι σήμερα. Σ' αὐτὸ ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρῶτοι ἀποικοὶ ἀπὸ τὴν Κορίνθο τὸ 734/33 π. Χ.

Ὁ ἰχθυοπώλης. Παράσταση ἐρυθρόμορφου ἀγγείου ἀπὸ τὴ Σικελία.

Τό εσωτερικό του ναού της Αθηνάς στις Συρακούσες. Ο ναός κτίστηκε από Καρχηδόνιους αιχμάλωτους της μάχης της Ίμερας.

Ο ναός της Αθηνάς στις Συρακούσες μετασκευάστηκε σε χριστιανικό ναό τον 9ο αιώνα μ.Χ. και έως σήμερα είναι ο καθεδρικός ναός της σύγχρονης πόλης.

Ἑλλάδα. Καί εἶναι πολύ πιθανό ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἀντέγραψαν τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἰταλίας στήν ἀρχιτεκτονική τους, ὄχι μόνο ὡς πρός τόν ρυθμό ἀλλά καί ὡς πρός τό κολοσσιαῖο μέγεθος τῶν δημόσιων οἰκοδομημάτων τους.

Στή Β. παραλία τῆς Σικελίας τέλος κτίστηκε, ἀπομονωμένη ἀνάμεσα στοὺς Καρχηδόνιους καί τοὺς ντόπιους, ἡ εὐβοϊκή ἀποικία Ἰμέρα.

Οἱ δυτικότερες ἀποικίες. Στά τέλη τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Φωκαεῖς ἴδρυσαν στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ροδανοῦ, στά νότια παράλια τῆς Γαλλίας, τήν περίφημη γιά τοὺς ἀμπελώνες καί τοὺς ἐλαιῶνες τῆς Μασσαλία. Ναυάγιο ἀρχαῖο ἑλληνικοῦ πλοίου μέ φορτίο ἑκατοντάδων ἀμφορέων, πού ἀνεκλύστηκαν πρόσφατα, θυμίζει τά κέρδη τῶν Μασσαλιωτῶν ἀπ' τό ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ τους. Ἀπό τοὺς Μασσαλιώτες ἔμαθαν οἱ κάτοικοι τῆς Γαλιτίας νά καλλιεργοῦν τήν ἐλιά καί τό ἀμπέλι. Μέ τή σειρά τῆς Μασσαλία ἔκτισε ἄλλες ἀποικίες στήν περιοχή. Γνωστότερες εἶναι ἡ Νίκαια, ἡ Ἀντίπολη (σήμερα Ἀντίμπ), ἡ Ἰεράπολη (Ἰέρ) καί ἡ Μόνοικος (Μονακό). Στά παράλια τῆς Ἰσπανίας γνωστότερες ἀποικίες ἦταν ἡ Ζάκανθα καί ἡ Καλλιπόλη, πού ἀποτελέσσε τόν ἀρχικό πυρῆνα τῆς Βαρκελώνας.

Ἀποικίες τῆς Β. Ἀφρικής. Περισσότερο ἐμπορικός σταθμός παρα ἀποικία μόνιμης ἐγκατάστασης ἡ Ναύκρατη ἰδρύθηκε στό δεύτερο μισό τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. σέ ἕνα ἀπό τοὺς βραχίονες τοῦ Νείλου ἀπό τοὺς Ἴωνες, πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι ἀπό τό Φαραῶ Ψαμμήτιχο. Ἡ Ναύκρατη ἀνέπτυξε μεγάλη βιοτεχνία καί ὑπῆρξε κέντρο ἐμπορείας τοῦ λευκοῦ χρυσοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδή τοῦ παπύρου. Στήν παραλία τῆς Λιβύης ἡ ἔνωση πέντε ἀποικίων μέ ἐπικεφαλῆς τήν Κυρήνη, πού ἰδρύθηκε στά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἀπό Δωριεῖς τῆς Θήρας, ἀπλώθηκε σέ μία μεγάλη περιοχή, πού μέχρι πρόσφατα ὀνομαζόταν Κυρηναϊκή. Ὁ τόπος φημιζόταν γιά τήν ἐξαιρετή γονιμότητα τῶν ἀγρῶν του. Ἀπό ἐπιγραφές διαπιστώνεται πῶς γίνονταν μεγάλες ἐξαγωγές δημητριακῶν πρός τήν Ἑλλάδα. Ἐξαγόταν ἀκόμη λάδι καί σίφιλο.

Αριστερά: 'Αρχαίος Έλληνικός ναός δωρικού ρυθμού στο Σελινόυντα. Δεξιά ψηφιδωτό από τό 'Ελ Τζεμ τής Τυνησίας. Εικονίζει τό θεό Διόνυσο πάνω σέ καμήλα.

Φημισμένα ήταν τά γρήγορα άλογα τής Κυρήνης, πού άπόσπασαν νίκες στήν Όλυμπία. (βλ. άπόσπασμα έπινίκειας ώδης τού Πινδάρου γιά τόν άρχοντα τής Κυρήνης Άρκεσίλαο στή σ. 76.).

Σύγχρονοι συγγραφείς έχουν έκφράσει τή γνώμη ότι κάθε προσπάθεια τών Έλλήνων νά διεισδύσουν δυτικότερα στήν παραλία τής Β. Άφρικής απέτυχε. Όρισμένα όμως εύρήματα στή σημερινή Τυνησία δείχνουν ότι άγνοουσε πολλά γιά τόν άποικισμό τής περιοχής εκείνης. Άλλωστε Τυνησίοι άρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ή σημερινή Τυνησιακή πόλη Ναμπέλ θρίσκειται στή θέση έλληνικής άποικίας, πού είχε τό όνομα *Νεάπολις*. Παραφθορά τού άρχαιοελληνικού «Νεάπολις» είναι και τό σύγχρονο όνομα τής πόλης.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τό έμπόριο. Στήν ανάπτυξη τών άποικιών τής Μαύρης Θάλασσας καί τής Μεσογείου, έκτός από τή γεωργία καί τή βιοτεχνική παραγωγή, μεγάλο ρόλο έπαιξε τό έμπόριο. Νωρίς οι έλληνικές πόλεις είχαν άρχίσει νά αισθάνονται τήν άνάγκη νά φέρνουν στάρι καί άλλα γεωργικά προϊόντα από άλλοι. Οι άποικίες τής Μαύρης Θάλασσας έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στήν οικονομική ζωή τής Έλλάδας, γιατί τής προμήθειαν τά προϊόντα αυτά, πού οι άποικοι άντάλλαζαν μέ τά κομψά άντικείμενα τής έλληνικής βιοτεχνίας. Οι ντόπιοι άρχοντες έδειχναν μεγάλη άδυναμία γιά τά κομψοτεχνήματα αυτά, όπως βεβαιώνουν τά πολυάριθμα έλληνικά άγγεία, όπλα καί κάτοπτρα πού βρέθηκαν σέ ταφικούς τύμβους Θρακών, Σκυθών καί Κιμμερίων. Τήν ανάπτυξη τών έμπορικών άνταλλαγών διευκόλυνε καί ή πρόοδος τής ναυπηγικής. Οι τενηκόντοροι, πολεμικά πλοία μέ 50 κωπηλάτες, είχαν κατάστρωμα καί θάλαμο γιά τούς πολεμιστές. Στήν πλώρη υπήρχε, στό ύψος τού νερού, ένα έμβολο μέ αϊχμή χάλκινη γιά έμβολισμούς. Τά έμπορικά πλοία (*στρογγύλαι νήες*) είχαν τήν πλώρη καί τήν πρύμνη στρογγυλεμένες καί ψηλές καί διέθεταν εύρύχωρο άμπάρι. Άπό τό

Σ' ολόκληρη τή Μεσόγειο και στον Εύξεινο έχουν βρεθεί αμφορείς του αρχαίου ελληνικού εμπορίου. Σ' αυτούς μετέφεραν τό λάδι και τό κρασί. Ή βάση τους είναι σχεδόν μυτερή, για νά στερεώνεται σέ ειδική όπή υποδοχής στό άμπάρι του αρχαίου πλοίου. Έτσι οι αμφορείς δέν προστριβονταν μεταξύ τους και δέν έσπαγαν μέ τις τρικυμίες. (Μουσείο Άγοράς κλασ. χρόνων, Άθήνα).

Θουκυδιδη γνωρίζουμε ότι ή Κόρινθος πρώτη κατασκεύασε τριήρεις (πλοία μέ 3 σειρές κουπιών και 200 κωπηλάτες) από τά τέλη ήδη του 8ου αιώνα π.Χ. Σέ άπεικονίσεις άγγείων τής περιόδου εκείνης βλέπουμε πολεμικά πλοία νά συνοδεύουν τά έμπορικά, πράγμα πού δείχνει, ότι ή πειρατεία δέν είχε ακόμη εκλείψει.

Άλλες άποικίες έμπορεύονταν μέταλλα, όπως ή Σινώπη και ή Τραπεζούντα στή Μαύρη Θάλασσα, ή Κύμη και ή Νάξος στήν Ίταλία. Άλλά και στήν Έλλάδα άρχισαν τότε νά θγάζουν σιδηρομετάλλευμα, όπως π.χ. από τά μεταλλεία τής Χαλκίδας, πού οι φλέβες τους όμως δέν ήταν άρκετά πλούσιες.

Τά βιοτεχνικά έργαλεία τελειοποιήθηκαν. Στίς παραστάσεις άγγείων του 8ου αι. π.Χ. παρουσιάζεται μεγάλη ποικιλία σιδερένιων έργαλείων. Ή τελειοποίησή τους στήν περίοδο εκείνη είχε ως άποτέλεσμα νά καλύτερευσει και ή καλλιέργεια. Ο Ησίοδος, πού έζησε τον 8^ο αι. π.Χ., περιγράφει τό άλέτρι τής έποχής μέ τό σιδερένιο ύνι. Τά έργαλεία, τόν όπλισμό, τά ύφαντά και τά άγγεία οι Έλληνες άποικοι τά προμηθεύονταν στήν άρχή από τις μητροπόλεις τους. Έπειτα άνέπτυξαν δική τους βιοτεχνική παραγωγή. Ο άποικισμός πλαταίνοντας τά όρια του έλληνισμού αλλά και δυναμώνοντας τό δεσμό τών Έλλήνων μέ τούς άλλους λαούς ένίσχυε τήν άνάπτυξη του εμπορίου και τής ναυτιλίας τόσο στίς μητροπόλεις όσο και στίς άποικίες. Έτσι συνέβαλε στήν άποσύνθεση του παλιότερου κοινωνικού συστήματος, όχι μόνο τών Έλλήνων αλλά και τών λαών εκείνων, πού άνάμεσά τους ίδρύνονταν οι άποικίες. Μέ τήν άνάπτυξη τών ισχυρών οικονομικά νέων τάξεων (έμπόρων, έφοπλιστών, βιοτεχνών), ή κοινωνία από άριστοκρατική έγινε τιμοκρατική. Ο λαός όμως και πάλι καταπιεζόταν. Στίς πόλεις τής Μεγάλης Έλλάδας ξεσπασαν κοινωνικές εξέγέρσεις, ο λαός άπαιτούσε νά συνταχθεί γραπτή νομοθεσία. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γράφτηκαν από Έλληνες νομοθέτες οι πρώτοι νόμοι στήν Εύρώπη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί οι οικονομικές εξελίξεις όδηγοϋν σέ πολιτικές μεταβολές;
2. Τί όφειλει ό ευρωπαϊκός πολιτισμός στον άποικισμό τών Έλλήνων;
3. Τί συμβολίζει ό μύθος του χρυσόμαλλου δέρατος;
4. Γιατί οι έλληνόφωνοι κάτοικοι τής Ίταλίας πρέπει νά είναι άπόγονοι τών αρχαίων ή τών βυζαντινών Έλλήνων και όχι άπόγονοι τών Έλλήνων πού κατέφυγαν στη Δύση στούς χρόνους τής Τουρκοκρατίας;
5. Σέ ποió συμπέρασμα μάς όδηγει τό κολοσσιαίο μέγεθος τών ελληνικών ναών του Άκράγαντα και του Σελινούντα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(W. Hutchinson, *History of the Nations*, σ. 353-4)

Ή σημασία του ελληνικού άποικισμού

«Ή ίδρυση τών Έλληνικών Άποικιών ήταν ένα μεγάλο θήμα για τήν άνάπτυξη όχι μόνο του ελληνικού αλλά και του ευρωπαϊκού πολιτισμού».

(Πινδάρου, 5ος Πυθιονίκης, στ. 60 ν 70. Μετάφρ. Παν. Λεκατσά)

Ή νίκη σέ άγώνα άρματοδρομίας τό 462 π.Χ. του βασιλιά τής Κυρήνης Άρκεσιλάου

«Του Άλεξιβίου γιεύ, σου φλογανάθου/ οι

όμορφόμαλλες χάρες τ' ὄνομά σου./ Τρισκαλότυχες ὑστερα ἀπ' τὸ μέγα/ κάματο σου πού ἀπότρانا τραγούδια/ κρατοῦν τή θύμησή σου. Γιατί μέσα/ σέ σαράντα ὀδηγότερες ἀρμάτων/ πού κακόψευρα, μ' ἄτρεμα τὰ φρένα/ ξανάφερες τ' ἀμάξι ὀλόβολά σου/ κι' ἀπ' τ' ἄθλα τὰ λαμπρά ῥθες στής Λιβύας/ τόν κάμπο καί στό κάστρο τῶν γονιῶν σου».

(Θουκυδίδου ΣΤ', 3. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἵδρυση τῆς Νάξου, τῶν Συρακοῦσῶν, τῶν Λεοντίων καί τῆς Κατάνης

« Ἀπό δέ τούς Ἕλληνας πρῶτοι οἱ Χαλκιδεῖς ἀπό τήν Εὐβοίαν ἦλθον καί ὤκησαν τήν Νάξον ὑπό τήν ἀρχηγίαν τοῦ οἰκιστοῦ Θουκλέους, καί ἀνήγειραν θωμόν τοῦ Ἀρχηγέτου Ἀπόλλωνος... Κατά τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Ἡρακλείδης Ἀρχίας, προερχόμενος ἀπό τήν Κόρινθον, ἀποικίζει τās Συρακοῦσας, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς νήσου (Ὀρτυγίας) τούς Σικελούς, εἰς τὸ μέρος, ὅπου τώρα εὐρίσκεται ἡ ἐσωτερικὴ πόλις, πού δέν περιβρέχεται πλέον ἀπὸ τήν θάλασσαν. Μὲ τήν πάροδον τοῦ χρόνου καί ἡ ἐξωτερικὴ πόλις, ἀφοῦ περιετειχίσθη, ἔγινε πολυάνθρωπος. Κατά τὸ πέμπτον ἔτος μετὰ τήν ἀποίκισιν τῶν Συρακοῦσῶν, ὁ Θουκλῆς καί οἱ Χαλκιδεῖς ὀρμηθέντες ἀπὸ τήν Νάξον καί ἐκδιώξαντες διὰ πολέμου τούς Σικελούς, ἀποικίζουν τούς Λεοντίους καί ὑστερον τήν Κατάνην».

(Θουκυδίδου ΣΤ', 5. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἵδρυση τῆς Ἰμέρας

« Ἡ Ἰμέρα ἐκτίσθη ἀπὸ τήν Ζάγκλην μὲ οἰκιστὰς τούς Εὐκλείδην, Σίμον καί Σάκωνα οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς ἀποικίας ἦσαν Χαλκιδεῖς, μαζὶ μὲ αὐτούς ὅμως κατέφκησαν καί ἐξόριστοι ἀπὸ τās Συρακοῦσας, οἱ ὀνομαζόμενοι Μυλητίδαι, ὅταν ἐνίκηθησαν εἰς μίαν στᾶσιν πού ἔκαμαν· καί ἡ μὲν γλῶσσα τῶν ἀποίκων τούτων ἀπετελέσθη ἀπὸ ἀνάμειξιν τῆς Χαλκιδικῆς καί τῆς Δωρικῆς, ἔθιμα δὲ ἐπεκράτησαν τὰ Χαλκιδικά ».

(Ἀπὸ τόν Ἀθηναϊκὸ τύπο)

Ἀπὸ τυχαῖο γεγονός ἀνεκαλύφθη ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις εἰς Κριμαίαν

Ἀετός καί δελφίνι τὸ ἔμβλημα τῆς

« ΜΟΣΧΑ. Ὀκτώβριος. Ἰδιαίτερα ὑπηρεσία – Πρὶν ἀπὸ λίγον καιρὸ στὰ δίχτυα τῶν ψαράδων, στῆ νοτιοανατολικὴ παραλία τῆς Κριμαίας, πιάστηκε ἕνας ἀμφορέας – ἀρχαῖο πηλῶν

ἄγγειο γιὰ μεταφορὰ κρασιοῦ καί λαδιοῦ. Κατόπιν τούτου τὸ παράρτημα τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὸ Λένινγκραντ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. ἀπέστειλε μιά ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ στῆ Μαύρη θάλασσα. Σ' αὐτὴ μῆκαν οἱ φοιτητὰί τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λένινγκραντ, Μ. Πρόπ, οἱ Α. καί Λ. Ζόσιν καί Ντ. Κοροζκόφ, ἄθληταί δῦται. Οἱ πρῶτες ἀσκήσεις καί ἡ ἐξερρύνση τῆς παραλίας ἔγιναν στὸν ὄρμον κοντὰ στὸ χωριὸ Πλανιέρσκι, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τῆ Θεοδοσία. Ἐκεῖ στῆν παραλία οἱ ἀρχαιολόγοι ἀνεκάλυψαν πολλούς ἀρχαίους συνοικισμούς, πού ἀνάγονται στὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνος. Οἱ ἐπιστῆμονες ὑπελόγησαν ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ νερὸ θά πρέπει νὰ ἔχουν διατηρηθῆ ἀπομεινάρια λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων. Καί πραγματικά, ὑστερα ἀπὸ μερικές μέρες, σὲ βάθος 5 ἕως 10 μέτρα, οἱ δῦται ἀνεκάλυψαν ὑπολείματα προκυμαίας – μερικές μεγάλες τέτρες, καί τίς ρυμολίχσαν στῆν ξηρὰ. Οἱ μεγάλες γρανιτένιες πέτρες, πού ντύνανε ἀπ' ἔξω τήν προκυμαία, ζυγίαν ἑκατοντάδες κιλὰ καί ἦταν καλοδολεμένες. Σύμφωνα μὲ ὑπολογισμούς τῶν ἀρχαιολόγων ἡ προκυμαία κτίστηκε περίπου τὸν 4 – 5 αἰῶνα μ.Χ. Στὸν τομέα τοῦ Σουντὰς ἡ ἀποστολὴ ἔπρεπε πᾶν σὲ ἐμπορικὰ καράβια τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Μεσαίωνος. Τὰ καράβια ἀνήκαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, σὲ Ἕλληνας ἐμπορούς πού εἶχαν στενές ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τούς κατοίκους τῆς Κριμαίας. Ἀγοράζαν ἐδῶ κρασί, λάδι, σιτηρὰ καί δέρματα. Ἀητός καί Δελφίνι ἦταν τὸ ἔμβλημα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πόλεως Ὀλβίας, πού ἐξαφανίσθηκε πρό πολλοῦ. Αὐτὴ ἡ πόλις ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ πόλις – κράτος στῆ βορειοδυτικὴ Μαύρη θάλασσα. Ἐκεῖτο στῆ δεξιὰ παραλία τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Μπούγκοκ. Ἡ Ὀλβία κτίσθηκε πρὶν ἀπὸ 2500 χρόνια καί διατηρήθηκε πᾶν ἀπὸ χίλια χρόνια. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ Ρῶσοι ἀρχαιολόγοι ἀρχισαν τίς ἀνασκαφές στῆν Ὀλβία. Πέρασαν πολλοὶ αἰῶνες ἀπὸ τότε πού ἡ Ὀλβία ἔπρεπε σὲ παρακμὴ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιδρομῆς τῶν νομάδων. Ὑστερα ἐξ ἰτίας καί τῆς καθιζήσεως τῆς παραλίας ἕνα σημαντικό μέρος τῆς πόλεως σκεπδόθηκε ἀπ' τῆ θάλασσα καί εἶναι ἀπρόσιτο στοὺς ἀρχαιολόγους. Ὅχι ὅμως καί γιὰ τούς δύτες. Τοῦ χρόνου ἡ ἀποστολὴ θά γίνει σύνθετη. Ἐκτός ἀπὸ τούς ἀρχαιολόγους, θά κατεβοῦν στὸ βυθὸ καί ὑδροβιολόγοι καί γιατροὶ – φυσιολόγοι. Πολλὰ μυστικὰ κρύβει ἡ Μαύρη θάλασσα. Πολλές γενιές ἐπιστημόνων θά χρειασθοῦν νὰ ἐξερευνηθοῦν τίς βουλαιμένες ἀρχαίες πόλεις, τῆ Φαναγόρια κοντὰ στὸ Ταμάν, τῆ Χερσόνησο κοντὰ στῆ Σεβαστούπολι καί τὸ Παντικαΐαιον κοντὰ στὸ Κέρτς».

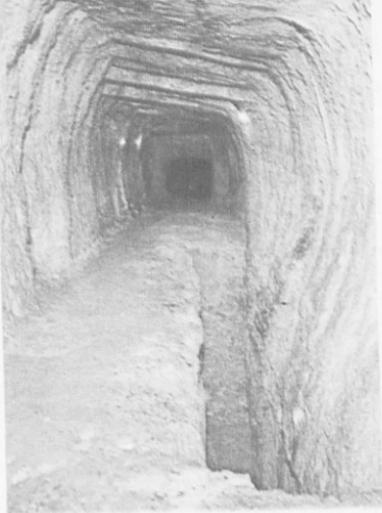
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟΝ 8^ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙ. π.Χ.

1. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

Οι κοινωνικές μεταβολές από τη δημιουργία ισχυρής τάξης εμπόρων, βιοτεχνιών και έφοπλιστών, είχε ως αποτέλεσμα πολιτικές μεταβολές, που ήταν συνέπεια τόσο της οικονομικής εξέλιξης, όσο και της ανεπάρκειας των παλιών διοικητικών συστημάτων. Οι εξελίξεις με την επίδραση του άποικισμού ήταν ραγδαίες. Η βασιλεία περί τον 7^ο αι. π.Χ. είχε καταργηθεί στα περισσότερα μέρη του έλληνισμού, με εξαίρεση τις άκρως περιοχές του (Μακεδονία, Ήπειρο, Κύπρο). Την εξουσία παίρνουν στην αρχή οι άριστοκράτες κάτοχοι γής. Το πολίτευμα σ' αυτή του τη φάση λέγεται *ἀριστοκρατικό*. Τους άριστοκράτες διαδέχονται οι ισχυροί του χρήματος, που ανακλύπτουν από τις νέες οικονομικές δραστηριότητες. Οι πλουσιότεροι δηλαδή (έμποροι, βιοτέχνες και έφοπλιστές) στην αρχή με επαγίες και έπειτα με την ικανότητά τους έκτοπιζουν βαθμιαία τους παλιούς άριστοκράτες από την εξουσία. Στη φάση του αυτή τό πολίτευμα λέγεται *τιμοκρατικό*. Ο λαός όμως δέν είναι ικανοποιημένος. Ξεπούν εξέγερσεις. Όπου επικρατούν αρχηγοί λαϊκών κινημάτων, εγκαθιδρύεται συνήθως πολίτευμα υπό τύραννο. Το πολίτευμα αυτό, που λεγόταν *τυραννίδα*, αποτελούσε γιά την εποχή εκείνη αναγκαία φάση γιά τη μετάβαση στό επόμενο χρονικά πολίτευμα, τό *δημοκρατικό*.

Ή κοινωνία της πόλης. Ή δημιουργία τών πόλεων εξαιτίας της ανάπτυξης του άποικισμού, της ναυτιλίας και της έμπορευματικής παραγωγής, έπαιξε τό βασικότερο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Στην περίοδο με έπίκεντρο τά έτη 750 - 650 π.Χ. ολοκληρώθηκε ή αλλαγή από την κοινωνία του γένους και της φυλής στην κοινωνία της πόλης. Αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής ήταν ή κατάργηση της βασιλείας στις περισσότερες έλληνικές πόλεις. Στα όμηρικά έπη βλέπουμε βασιλιάδες με μειωμένη δύναμη. Ο Άλκίνοος, βασιλιάς τών Φαιάκων, παρουσιάζεται στην Όδύσσεια ως πρώτος μεταξύ άλλων ίσων άρχόντων. Με την οικονομική πρόοδο ή ζωή εξελίσσεται πρός νέα μορφή ζωής, που κάνει περιττές τις μετακινήσεις τών φυλών και τις πολεμικές κατακτήσεις, που άπαιτούσαν στό παρελθόν την ήγεσία του ισχυρότερου. Ή βασιλεία έτσι καταντά περιττή. Ο βασιλιάς απογυμνώνεται από τις άρμοδιότητές του. Άλλοι έκθρονίζεται με εξέγερσεις και άλλοι χάνει την εξουσία του με τρόπο ειρηνικό. Ειρηνικά π.χ. φαίνεται ότι έληξε ή βασιλεία στην Άττική, όπως δείχνει ό μύθος του Κόδρου, του τελευταίου σύμφωνα με την παράδοση βασιλιά στην Άθήνα, που θυσιάστηκε, γιά νά τη σώσει από την εισβολή τών Δωριέων. Ο μύθος φανερώνει ότι οι Άθηναίοι κράτησαν καλή άνάμνηση γιά τόν τελευταίο βασιλιά τους.

Όταν ιδρύθηκαν οι άποικίες, ή βασιλεία είχε πιά παραμεριστεί από την άριστοκρατία. Γι' αυτό στις άποικίες δέν υπήρχαν βασιλιάδες. Τόσο όμως στις άποικίες όσο και στις μητροπόλεις τά μέλη τών βασιλικών οικογενειών περιλαμβάνονταν ως *ενιαύσιοι* άρχοντες στη σειρά τών άλλων. Στην Άθήνα π.χ. ό βασιλιάς έγινε δεύτερος άρχοντας στό σώμα τών άρχόντων της πόλης. Στην Κόρινθο τά μέλη του βασιλικού γένους τών

Άριστερά:Το αρχαίο ύδραγωγείο των Συρακουσών λειτουργεί και σήμερα. Δεξιά, από τα έργα του Πολυκράτη στη Σάμο: Τό ύδραγωγείο που κατασκεύασε ο Εύπαλιнос από τὰ Μέγαρα. Ἡ σήραγγα ἔχει μήκος 1.000 μ. Διανοίχτηκε στό θουνό μέ ἔργασία ταυτόχρονη ἀπό τὰ δύο ἄκρα.

Βακχιαδῶν διορίζονταν ἐνιαύσιοι ἄρχοντες μέ τόν τίτλο τῶν πρυτάνεων. Τό ἴδιο περίπου γίνονταν στήν Ἔφεσο μέ τό γένος τῶν Βασιλιδῶν. Καί τό νέο ὅμως αὐτό καθεστῶς ὁ λαός τό θεωροῦσε καταπιεστικό, γιατί οἱ εὐγενεῖς ἀπόβλεπαν στήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους.

Γιά τὰ ἐσωτερικά τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Στό γνωστό ἔπος τοῦ Ἡσιόδου *Ἔργα καί Ἡμέραι*, βλέπουμε τόν ποιητή νά παραπονεῖται, γιατί ὁ ἀδελφός του τόν πῆγε στά δικαστήρια καί κέρδισε τή δίκη μέ τήν ὑποστήριξη τῶν εὐγενῶν. Ἄλλου μιλάει γιά τή δύναμη τοῦ χρήματος καί ἄλλου σέ στίχους ἀπαισιόδοξους προσθέτει: «Τρελλός, ὅποιος τολμήσει νά σηκώσει κεφάλι στό δυνατό. Θά νικηθεῖ καί θά προσθέσει τόν πόνο στή ντροπή».

Ἀπό τήν καταπίεση πρῶτα τῶν ἀριστοκρατῶν κι ἔπειτα τῶν πλούσιων ξεσπασαν ταραχές. Προηγῆθηκαν ἐξεγέρσεις τοῦ λαοῦ ἀπό τόν 7^ο ἤδη αἰῶνα π.Χ. στίς πόλεις τῆς Μεγάλῆς Ἑλλάδας. Ὁ Πολύβιος θεβαιώνει ὅτι οἱ ἐξεγέρσεις προηγῆθηκαν στίς ἀποικίες. Ὁ λαός ἀξίωνε νά γραφοῦν νόμοι, γιατί χωρίς γραπτή νομοθεσία οἱ ἰσχυροί δίκαιζαν αὐθαίρετα μέ θάση τό συμφέρον τους. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἀστῶν καί τοῦ λαοῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν καταγραφή τῶν νόμων. Οἱ πρῶτοι νόμοι γράφτηκαν τό 650 π.Χ. στούς Λοκρούς τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπό τό Ζάλευκο, τοῦ ὁποῖου ἡ νομοθεσία ἐπηρεάσε μεταγενέστερους νομοθέτες στήν Ἑλλάδα, ὅπως τό Δράκοντα, τό Σόλωνα καί τόν Κλεισθένη.

Οἱ νόμοι τοῦ Ζάλευκου ἀπαγόρευαν κάθε μεσιτικό ἐμπόριο. Ὁ γεωργός προστατευόταν, ὥστε νά πωλᾷ τὰ προϊόντα του ἀπ' εὐθείας στόν καταναλωτή. Ἄλλοι νομοθέτες (*αἰσουμνήται*) τῆς ἀρχαιότητος ἦταν ὁ Χαρώνδας στήν Κατάνη, ὁ Πιττακός στή Μυτιλήνη, ὁ Ἀρίσταρχος στήν Ἔφεσο, ὁ Δράκων καί ὁ Σόλων στήν Ἀθήνα κι ὁ Φιλόλαος στή Θήβα. Οἱ ταραχές ὅμως συνεχίστηκαν καί μετά τήν καταγραφή τῶν πρώτων νόμων, πού δέν ἦταν ἀρκετοί νά θεραπεύσουν τήν κατάσταση. Ἐπιωφελοῦμενοι τότε ἀπό τούς πολιτικούς ἀγῶνες σέ πολλές πόλεις τύραννοι κατέλαβαν τήν ἐξουσία. Οἱ σπουδαιότεροι ἦταν: Ὁ Θρασύβουλος στή Μίλητο, ὁ Πολυκράτης στή

Σάμο, ὁ Φεΐδων στό Ἄργος, ὁ Κύψελος καί ὁ Περίανδρος στήν Κόρινθο, ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κι ὁ Ὀρθαγόρας στή Σικυώνα. Τό πολίτευμα τῶν τυράννων ὀνομαζόταν *τυραννίς*. Ἡ τυραννίδα ἦταν γιά τήν ἐποχή ἐκείνη συνθημιόμηνη φάση στήν πορεία γιά τή δημοκρατία. Γιατί ἂν καί εἶχαν οἱ τύραννοι ἀριστοκρατική καταγωγή σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἦταν ἀρχηγοί τῶν λαϊκῶν τάξεων καί, ὅταν πῆραν τήν ἐξουσία, καταπίεσαν τούς ἀριστοκράτες πρὸς ὄφελος τῶν ὀπαδῶν τους. Εἶναι γνωστά τὰ ἔργα πού κατασκεύασαν, ὅπως π.χ. στή Σάμο τὴ *Πολυκράτεια**. Ὁ Κύψελος στήν Κόρινθο ἔκανε μέ χρήματα τῶν πλουσιῶν τὸ ὕδραγωγεῖο τῆς Πειρήνης. Ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κατασκεύασε τὸ ὕδραγωγεῖο πού ὀνομάστηκε *Ἐννεάκροννος* ἢ *Καλλιρόη*, τὸ *Τελεστήριο* στήν Ἐλευσίνα, τὸ *Ἐκατόμπεδον* στήν Ἀκρόπολη (τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς πρὶν ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα) καί τὸ ναὸ τοῦ Δία, πού ἔμεινε μισοτελειωμένος καί ὀλοκληρώθηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀδριανό. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν τυράννων ὅμως γιά τὸ λαὸ φαίνεται περισσότερο στήν ἴδρυση Βιβλιοθήκης στήν Ἀθήνα καί στήν ὀργάνωση τῶν Παναθηναίων καί τῶν Διονυσίων ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο. Στὴ διοργάνωση ἐπίσης τῶν Ἰσθμίων ἀπὸ τὸν Περίανδρο ἢ στήν προστασία τῶν ἐργαζόμενων τάξεων ἀπὸ τὸν Πολυκράτη στή Σάμο. Πολλὰ μέτρα τῶν τυράννων ὠφέλησαν τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Παράδειγμα ἐκεῖνα πού ἔλαβε ὁ Περίανδρος ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας, γιά νὰ μὴ ἐγκαταλειφθεῖ ἢ ὑπαιθρος καί ὁ περιορισμός ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δοῦλων, πούμποροῦσαν νὰ ἔχουν οἱ πλοῦσιοι. Ὁ λαὸς στὸν Ἀκράγαντα περιέβαλλε μέ ἀγάπη τὸν τύραννο Θήρωνα. Ὁ Ἴερων στὶς Συρακοῦσες ἔφτιαξε θέατρο καί ὕδραγωγεῖο πού λειτουργεῖ ὡς σήμερα. Στὴν αὐλὴ του ἐζήσαν οἱ ποιητὲς Βακχυλίδης, Σιμωνίδης, Ἐπίχαρμος καί Αἰσχύλος. Ἀλλὰ ὑπῆρξαν θέβαια καί περιπτώσεις τυράννων πού ἦταν στυγνοὶ καταπιεστές, ὅπως π.χ. ὁ τύραννος τοῦ Ἀκράγαντα Φάλαρης.

2. Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΥΡΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ. (ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ)

Ὁ 7ος καὶ ὁ 6ος αἰ. π.Χ. ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ «Μεσαίωνα τῆς ἀρχαιότητος» στό μεγάλο καί παγκόσμιο ἐπίτευγμα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὴ μεταβατικὴ αὐτὴ ἐποχὴ, πού λέγεται *ἀρχαϊκὴ*, παράλληλα μέ τὴν πολιτικὴ, τὴν κοινωνικὴ καί τὴν οἰκονομικὴ πρόοδο, συμπεριέχεται ἡ πνευματικὴ καί ἡ καλλιτεχνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση τοῦ «Μεσαίωνα» καλλιεργήθηκαν στὶς αὐλὲς τῶν ἡγεμόνων. Γιά τὸτο ἐξέφραζαν τὸν κόσμον τῶν εὐγενῶν. Στὴν ἀρχαϊκὴ ὅμως περίοδο ὁ πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ ὀλοένα καί σὲ εὐρύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

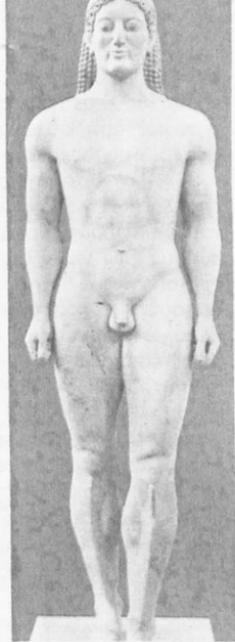
Ἡ τέχνη τοῦ 7ου καί τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. λέγεται *ἀρχαϊκὴ*. Τὰ προϊόντα τῆς προκαλοῦν τὸ θαυμασμό, παρόλο πού τὴ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ ἔργα φθαρμένα ἀπ' τοὺς αἰῶνες. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη, πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς τέχνης τοῦ Μεσαίωνα, ὀδηγεῖ στὴν τελειότητα τοῦ 5ου αἰῶνα καί ἔχει ὄλο τὸ σφρίγος καί τὴ χάρη μιᾶς τέχνης πού ἐξελίσσεται δυναμικά.

Ἀπὸ τὰ κύρια αἷτια τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ἦταν ἡ γνωριμία τῶν Ἑλλήνων μέ τὴν τέχνη τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν καί τῆς Αἰγύπτου, πού ὑπῆρξε ἀποτέ-

*Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί ἔγιναν ἀπὸ τὸν τύραννο Πολυκράτη.

Ἀριστερά. Ἀρχαϊκή κόρη τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης. Διατηρεῖ ἀρκετά χρώματα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς πολυχρωμία.

Δεξιά. Ὁ Κούρος τῆς Ἀναθύσου. Τὸ ἀγαλμα ἔχει ὕψος 1,94 μ. Κατασκευάστηκε τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. Βρίσκεται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μοσεῖο.

λεσμα τοῦ ἀποικισμού καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἄλλη αἰτία ἦταν οἱ πολιτικὲς μεταβολές. Μετὰ τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας ἀνεγείρονται ναοὶ καὶ κατασκευάζονται δημόσια ἔργα ἀπὸ τοὺς τυράννους. Τὴν πρόοδο τῆς τέχνης βοήθησε ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἡ καλύτερευση τῆς ζωῆς, πού σημειώνεται στὴν περίοδο αὐτή. Ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ὑπῆρξε ἀνεξάντλητη πηγὴ θεμάτων γιὰ τὴν ἔμπνευση τῶν καλλιτεχνῶν, τοὺς ὁποίους ἐνέπνεαν καὶ τὰ σώματα τῶν ἀθλητῶν, σὲ μιά ἐποχὴ πού ἡ γυμναστικὴ ἦταν ἀπασχόληση ἀγαπητὴ ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη.

Πλαστικὴ. Ἡ διακόσμηση τῶν ναῶν στὰ ἀετώματα, στὶς ζωφόρους, στὶς μετόπες καὶ στὰ ἀκρωτήρια ἔδωσε ὠθηση στὴ γλυπτικὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς, πού δέχτηκε ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα, πού παριστάνουν ὄρθιους ἄνδρες μὲ τὰ χέρια κολλημένα σὲ γροθιές στοὺς μηρούς καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ πόδι προταμένο ἔμπρός, ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο τῶν πῶ χαρακτηριστικῶν ἀγαλμάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, πού εἶναι γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα *κούροι*.

Τὰ ἀντίστοιχα ἀγάλματα γυναικῶν τῆς ἐποχῆς εἶναι γνωστὰ σὰν *ἀρχαϊκὲς κόρες*. Περιφημες εἶναι οἱ ἀρχαϊκὲς κόρες τῆς Ἀκρόπολης, πού ἐκφράζουν ὄχι μόνον μιά ἐξελιγμένη τέχνη ἀλλὰ καὶ μιά πρῶμα ἀναπτυσσόμενη πνευματικὰ κοινωνία στὴν Ἀθῆνα. Στὰ πρόσωπα δηλαδὴ τῶν κορῶν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης διακρίνεται μιά ἰδιαίτερη προσωπικότητα καὶ ἔντονη πνευματικότητα. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἀποτελοῦν κτυπητὸ παράδειγμα τῆς φιλόκαλης ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο κατασκευάστηκαν καὶ κοῖλα χυτὰ ἀγάλματα. Ἡ τέχνη τους διαδόθηκε στὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἰωνία. Ὡς ἐφευρέτες τῆς ἀναφέρονται οἱ Σάμιοι τεχνίτες Ροῖκος καὶ Θεόδωρος, πού ἔζησαν τὸν 6^ο αἰ. π.Χ.

Ἀρχιτεκτονικὴ. Τὸν 7^ο αἰ. π.Χ. τὰ λίθινα οἰκοδομήματα ἀντικαθιστοῦν τὰ ξύλινα ἢ πλίνθινα κτίσματα τῆς προηγούμενης περιόδου. Κυριαρχεῖ τώρα ὁ **Δωρικὸς** καὶ ὁ **Ἰωνικὸς** ρυθμός. Ὁ δωρικὸς ρυθμὸς δημιουργήθηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἐκφράζει τὴ στιβαρότητα, τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὴν ἀπλότητα τῶν Δωριέων. Ὁ ἐλαφρό-

τερος και λεπτότερος ιωνικός ρυθμός ταιριάζει στη μεγαλύτερη εύκινησία, κομψότητα και χάρη του ιωνικού πνεύματος. Στην Αθήνα συνδυάστηκαν οι δύο ρυθμοί, που ξεχωρίζουν ιδίως από τους διαφορετικούς κίονές τους.

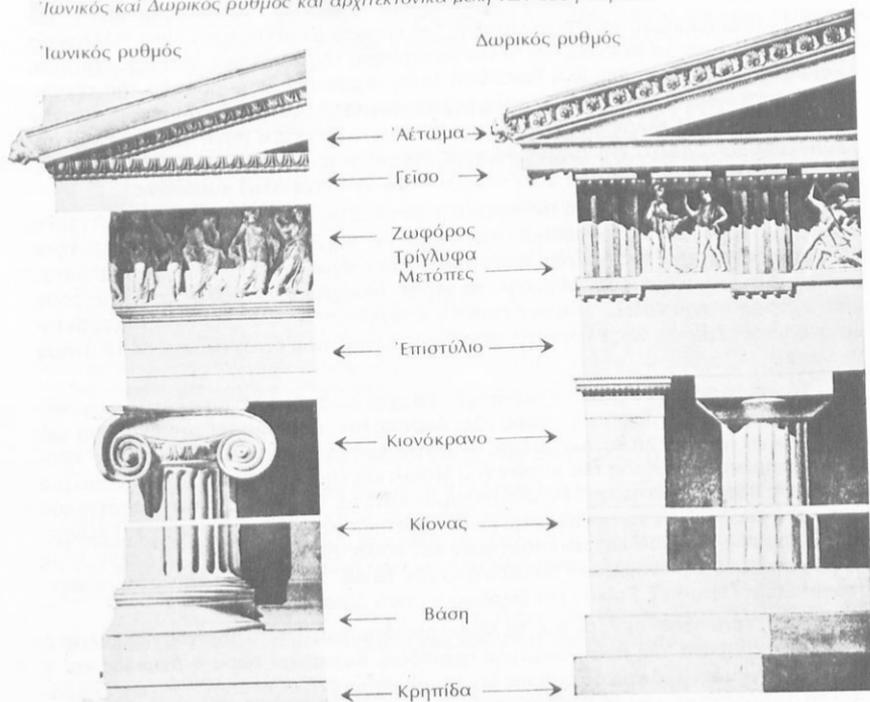
Άλλο χαρακτηριστικό του δωρικού ρυθμού είναι ότι πάνω από το επιστόλιο εναλλάσσονται μετόπες και τρίγλυφα, ενώ στη θέση τους στον ιωνικό ρυθμό βρίσκεται η ζωφόρος, δηλαδή συνεχής ζώνη ανάγλυφων παραστάσεων. Ός προς τους τύπους των ναών από την είσοδο του Μυκηναϊκού Μεγάρου με τις παραστάδες δημιουργείται ο πρόστυλος ναός με σειρά κίωνων, τεσσάρων στην αρχή, μόνο στην πρόσοψη (τετράστυλος πρόστυλος). Αργότερα δημιουργείται ο άμφιπρόστυλος ναός με κολόνες στις δύο στενές πλευρές του και ο περιπτερος με κιονοστοιχία και στις τέσσερες πλευρές του. Όταν η εξωτερική κιονοστοιχία είναι διπλή, ο ναός λέγεται διπτερος. Ξεάστυλος λέγεται όταν η στενή του πλευρά έχει έξι κίονες και όκτάστυλος όταν έχει οκτώ.

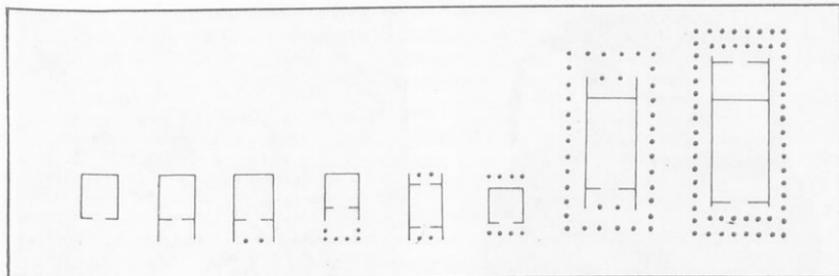
Ο δωρικός ρυθμός διαδόθηκε στη μητροπολιτική και στη Μεγάλη Ελλάδα, όπου οι ναοί πήραν και τό μεγαλύτερο μέγεθος, όπως π.χ. του Σελινούντα. Παραδείγματα του δωρικού ρυθμού στην κυρίως Ελλάδα είναι οι ναοί της Αφαιάς στην Αίγινα, του Απόλλωνα στην Κόρινθο και στους Δελφούς, της Ηρας στην Όλυμπια και οι ναοί του θου αϊ. στην Ακρόπολη των Αθηνών. Ο ιωνικός ρυθμός κυριάρχησε στη Μ. Ασία και στα νησιά. Περιφημος ήταν ο ναός της Ηρας (τό Ηραϊόν) στη Σάμο.

Ίωνικός και Δωρικός ρυθμός και αρχιτεκτονικά μέλη των δύο ρυθμών.

Ίωνικός ρυθμός

Δωρικός ρυθμός

Η εξέλιξη του αρχαίου ναού. Στην αρχή ο ναός είναι ένα τετράπλευρο κτίσμα. Έπειτα επεκτείνονται στην πρόσοψη οι πλάγιοι τοίχοι (παραστάδες) και προστίθενται δύο κίονες στην πρόσοψη (έν παραστάσι). Το τέταρτο σχέδιο δείχνει ναό τετράστυλο πρόστυλο. Το πέμπτο, άμφιπρόστυλο. Το έκτο τετράστυλο άμφιπρόστυλο. Το έβδομο, ναό περίπτερο. Και τό όγδοο δίπτερο.

Στους Δελφούς, όπου άπό όλο τον έλληνικό κόσμο αφιέρωναν τούς Θησαυρούς (κτήρια για τή φύλαξη τών αφιερωμάτων) συνυπάρχουν και οι δύο ρυθμοί. Στους έκει Θησαυρούς τών Σιφνίων και τών Κνιδίων αντί ιωνικών κίωνων χρησιμοποιήθηκαν άπό τόν 6^ο ήδη αϊ. γυναικεία αγάλματα, οι Καρυάτιδες, που είναι πρόδρομοι τών Καρυάτιδων του Έρεχθειού.

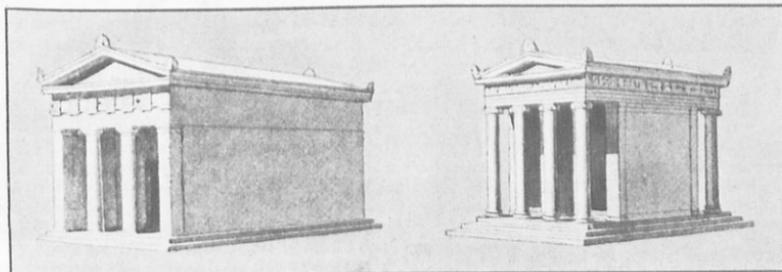
Ζωγραφική. Στην αρχιτεκτονική τής έποχής γίνεται χρήση χρωματικής διακόσμησης σέ όρισμένα μέρη του έπιστύλιου και στα άετώματα τών ναών. Έτσι προβάλλονται έντονότερα τά άλλα μέρη του οικοδομήματος που παρέμεναν λευκά.

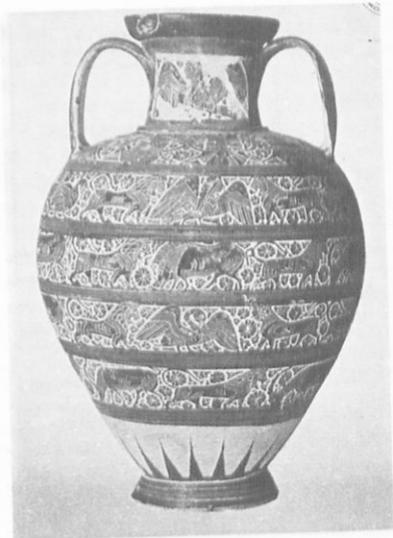
Τό ίδιο γινόταν και στα αγάλματα, που ζωγραφίζονταν σέ όρισμένα μόνο μέρη. Τό ζωγράφισμα τών ματιών π.χ. έδινε στα αγάλματα ζωντάνια και έκφραστικότητα.

Η ζωγραφική εξέλισσόταν παράλληλα και ως τέχνη ανεξάρτητη. Τά έργα τής χάθιχαν, αλλά μπορούμε νά τή μελετήσουμε κι άπό τίσ διακοσμήσεις τών άγγείων.

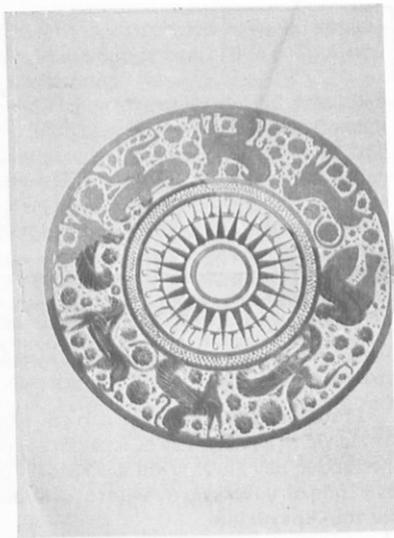
Κεραμική. Τά άγγεία του 7ου και του 6ου αϊ. π.Χ. λέγονται *αρχαϊκά*. Τά αρχαϊκά άγγεία του 7ου αϊ. π.Χ. ονομάζονται ρυθμοί *άνατολιζοντος*. Έχουν δηλαδή στή διακόσμησή τους έντονη τήν επίδραση τής άνατολικής τέχνης. Στή συνήθως κιτρινωπή επιφάνειά τους παριστάνονται μέ χρώμα καστανό ή μαύρο άγρια ζώα ή μυθολογικά τέρατα, όπως σφίγγες, γρύπες κ.ά. Στόν 6^ο αϊ. όμως τά άνατολιζόντα θέματα έκτοπίζονται άπό παραστάσεις τής έλληνικής μυθολογίας. Τά άγγεία αυτά λέγονται

Άριστερά, στήν εικόνα, δωρικός ναός «έν παραστάσι». Δεξιά Ίωνικός ναός τετράστυλος άμφιπρόστυλος.

Πρώιμος Κορινθιακός ἀμφορέας (τέλη 7ου αἰ. π.Χ.) ρυθμοῦ ἀνατολιζόντος.

Ἐσωτερικὴ διακόσμηση κύλικας ρυθμοῦ ἀνατολιζόντος. Μουσεῖο Βραυράνας.

Χαλκιδικὸς κρατήρας τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. με παράσταση ἰππέων.

Μελανόμορφη κύλικα τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (535 π.Χ.). Ἡ ἀγγειογράφηση ἐγένε ἀπὸ τὸν ἀγγειογράφο Ἐξηκία καὶ δείχνει συμπλοκὴ πολεμιστῶν πού διεκδικοῦν νεκρό. Δίπλα παράσταση ματιῶν ἀποτροπιαστικοῦ χαρακτῆρα.

διηγηματικά. Στις μορφές των απεικονίσεων κυριαρχεί βαθμιαία το μαύρο χρώμα. Έτσι δημιουργείται ο *μελανόμορφος* ρυθμός. Οι μορφές ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα στην έρυθρωπή ή κιτρινωπή (φυσική) επιφάνεια του αγγείου. Περί τά τέλη του βου αι. ο μελανόμορφος ρυθμός αντικαθίσταται από τον *ερυθρόμορφο*.

Στά άγγεια της περιόδου αναγράφονται για πρώτη φορά όνόματα είτε για να δηλώσουν σε ποιούς ανήκουν οι εικονιζόμενες μορφές είτε για να αναφέρουν από ποιόν ζωγραφίστηκε ή φτιάχτηκε τό άγγείο. Πρόκειται για ελληνική συνήθεια, χαρακτηριστική τής επιθυμίας του Έλληνα καλλιτέχνη να διαιωνίσει τ' όνομά του, αντίθετα μέ τόν καλλιτέχνη στήν Άνατολή πού παραμένει άνώνυμος. Κι όσο κι αν ή Άνατολή έδωσε στήν αρχή αυτής τής περιόδου μερικά στοιχεία τής τέχνης τής στούς Έλληνες, μεταξύ τών δύο κόσμων υπάρχει μεγάλη διαφορά, πού θά γίνει τεράστια στή μεταγενέστερη περίοδο τών κλασικών χρόνων.

Μουσική. Καί ή μουσική άναπτύχθηκε στίς ελληνικές πόλεις κατά τήν αρχαϊκή περίοδο. Μεγάλοι μουσικοί τής εποχής ήταν ο Πολύμνηστος, ο Σακάδας και ο Τέρπανδρος. Στόν τελευταίο αποδίδεται ή επινόηση τής επτάχορδης λύρας αντί τής παλαιότερης τετράχορδης. Στήν ίδια περίοδο ανήκει κι ο Άλκμάν, Έλληνας από τίς Σάρδεις τής Λυδίας, πού έγραψε τραγούδια για τά *Παρθένια*, τίς γιορτές τών παρθένων στή Σπάρτη. Η μουσική διαδόθηκε από τή Μ. Άσία στήν Έλλάδα και καθιερώθηκε ως μάθημα στήν εκπαίδευση τών νέων. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι είχε θεϊκή προέλευση. Η παράδοση για τόν Όρφέα είναι χαρακτηριστική τής σημασίας πού είχε ή μουσική για τούς Έλληνες.

Τά γράμματα. Στήν ποίηση τής περιόδου συνεχίζεται ή καλλιέργεια του ήρωικού έπους. Ο τελειότερος εκπρόσωπός του σ' όλες τίς εποχές και σ' όλους τούς λαούς θεωρείται ο Όμηρος, ο ποιητής πού έψαλε τόν Τρωικό πόλεμο.

Η επίδραση του έργου του στήν παγκόσμια πολιτιστική εξέλιξη υπήρξε τεράστια. Ο Όμηρος έζησε τόν 8^ο αιώνα π.Χ. Πιθανή του πατρίδα είναι ή Σμύρνη ή ή Χίος*. Τά όμηρικά έπη διαδόθηκαν φαίνεται πρώτα στή Μ. Άσία, από τήν ανάγκη πού αισθάνονταν οι απομονωμένοι εκεί ανάμεσα στούς Άσιάτες Έλληνες να θυμολοίσουν τά κατορθώματα τών προγόνων τους. Έπειτα διαδόθηκαν και αγαπήθηκαν τόσο πολύ στήν Έλλάδα, αλλά κι όπου άλλου υπήρχε ελληνισμός, ώστε επηρέασαν βαθιά κάθε τομέα τής αρχαίας ελληνικής τέχνης, καθώς και τά ήθη και έθιμα τών Έλλήνων.

Στήν αρχαϊκή εποχή παίρνουν ή Ίλιάδα και ή Όδύσεια τήν όριστική μορφή τους, μέ τήν όποία μās είναι γνωστές σήμερα. Μεγάλη αλλαγή σημειώνεται στό έπος μέ τόν Ήσιοδο πού δημιούργησε τό διδακτικό έπος. Ποιήματά του γραμμένα σε δακτυλικό εξάμετρο είναι ή *Θεογονία* και τό *Έργα και Ημέρα*.

Η λυρική ποίηση έμφανίστηκε στίς αρχές τής περιόδου από τήν ανάγκη πού αισθάνθηκε ο άνθρωπος να εκφράσει τό συναισθηματικό του κόσμο. Ονομάστηκε έτσι, γιατί οι στίχοι τής απαγγέλλονταν στήν αρχή με συνοδεία λύρας. Αυτό τό είδος τής ποίησης δέ χρησιμοποιεί τό δακτυλικό εξάμετρο. Οι στίχοι του είναι μικροί και τά μέτρα ποικίλα.

3. ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΛΟΓΟ. ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Στόν 7^ο αι. σημειώθηκαν εξελίξεις και στό θρησκευτικό τομέα. Οι θεοί δέ συμβο-

*Τό έρώτημα τής πατρίδας του Όμήρου, τό αν ο ίδιος έγραψε τήν Ίλιάδα και τήν Όδύσεια, ή γνησιότητα τών στίχων τών δύο έπων κ.ά. αποτελούν τό λεγόμενο όμηρικό πρόβλημα.

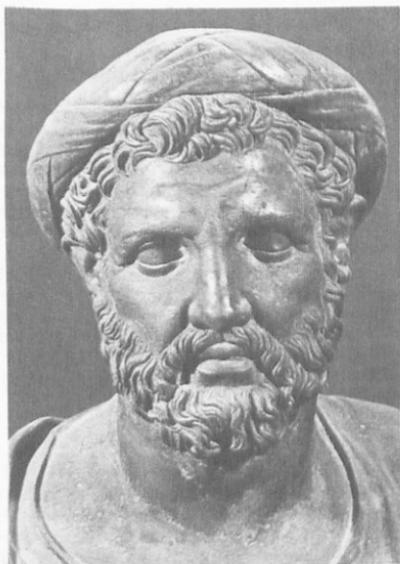
λίζουν πιά φυσικές δυνάμεις αλλά ήθικες. Ένισχύεται τώρα και ή πίστη στη μαντική δύναμη των θεών. Στά παλιά μαντεία, σάν κι αυτό τής Δωδώνης, προσιθενται νέα. Σπουδαιότερο έγινε τὸ Μαντείο τοῦ Ἀπόλλωνα τοῦς Δελφούς. Ἡ ἐπιθυμία παράλληλα τῶν ἀνθρώπων γιά μεταθανάτια ζωή ὀημιουργεῖ τίς μυστικές λατρεῖες τῶν *Μουσηρίων*, πού ἔδιναν στοῦς μνημένους τή βεβαιότητα τῆς αἰώνιας ζωῆς. Αὐτή ἦταν ή βασική ἰδέα τῶν Ἐλευσινίων καί τῶν Ὀρφικῶν Μουσηρίων. Ἀπό αὐτά τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς προήλθε ή ὀρφική θρησκεία, πού διαμορφώθηκε ὀριστικά τόν 6^ο αἰ. π.Χ. στήν Ἀττική. Καθώς παρουσιαζόταν σάν θρησκεία «ἐξ ἀποκαλύψεως» βρέθηκε σέ ἀντίθεση μέ τίς φιλελεύθερες ἀντιλήψεις τῶν Ἐλλήνων.

Κατά τήν ὀρφική διδασκαλία ή ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἀθάνατη. Στήν ἐπίγεια ζωή ἔμενε στό σῶμα, σάν νά ἦταν αὐτό ὁ τάφος τῆς (σῆμα). Γιά τήν κάθαρόση τῆς ἔπρεπε νά περάσει ἀπό πολλές ζωές ἀνθρώπων ή καί ζῶων. Ἡ ὀρφική διδασκαλία διαδόθηκε στά λαϊκότερα ἰδίως στρώματα. Ἀντίθετη πρὸς τή δογματικότητα τοῦ Ὀρφισμοῦ, πού ἔβαζε φραγμό στίς πνευματικές ἀναζητήσεις ἤλθε ἀπό τήν Ἰωνία, μία διαφορετική πνευματική κίνηση, πού ἀρνιόταν τήν παράδοση καί κάθε εἶδος «ἀποκάλυψης» καί δίδασκε τήν πνευματική ἔλευθερία. Τό ρεῦμα αὐτό ἐκφράστηκε μέ τοῦς ἴωνες φυσικούς φιλόσοφους, πού ἔφθασαν γιά πρώτη φορά στόν κόσμο στόν ἐπιστημονικό στοχασμό καί τήν ὀρθολογική φιλοσοφία. Ἡ μυθολογική ἐξήγηση τῶν φυσικῶν φαινομένων δέν ἱκανοποιοῦσε πιά. Οἱ ἴωνες πίστευσαν πρῶτοι στή νομοτέλεια τῆς φύσης καί ἄρχισαν νά ἀσχολοῦνται μέ τή διερεύνηση τῶν νόμων τῆς. Καί πρῶτοι ἔθεσαν τὸ πρόβλημα τῆς πρωταρχικῆς ὕλης τοῦ κόσμου ἀποβλέποντας στή γνώση τῆς ἀλήθειας, χωρίς νά ἐνδιαφέρονται γιά τήν πρακτική ἐφαρμογή τῆς. Πρόκειται γιά μεγάλο ἐπίτευγμα, πού εἶναι ὀρόσημο στήν Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. ἀφοῦ κανεῖς ὡς τότε δέν εἶχε συλλάβει τήν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης. Οἱ Αἰγύπτιοι καί οἱ Βαβυλώνιοι εἶχαν φτάσει σέ ἐμπειρικές μόνο παρατηρήσεις, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά πρακτικές ἀνάγκες. Ἀλλά δέ διατύπωσαν ποτέ γενικές ἀρχές. Ἡ εὔρεση καί ή διατύπωση θεωρημάτων ἦταν ἀγνωστη ἔννοια γι' αὐτούς. Ἀλλωστε ή φιλοσοφία στήν Ἀνατολή δέν ἀποδεσμεύτηκε ποτέ ἀπό τίς θρησκευτικές καί τίς μυθολογικές ἀντιλήψεις.

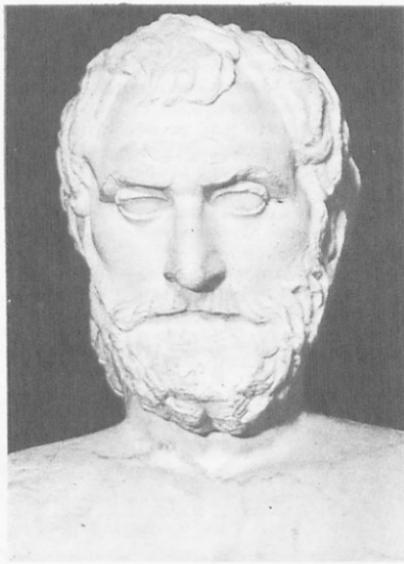
Κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ **Θαλῆς**, ὁ **Ἀναξίμανδρος** καί ὁ **Ἀναξίμενης**. Καί οἱ τρεῖς ἔζησαν στή Μίλητο, τόν 6^ο αἰ. π.Χ. Τήν ἴδια περίπου ἐποχή ἔζησε στήν Ἐφεσο καί ὁ δημιουργός τῆς διαλεκτικῆς σκέψης **Ἡράκλειτος**. Ὁ Θαλῆς, πού περίφημος ὑπῆρξαν καί οἱ γεωμετρικές γνώσεις του, πίστευε ὅτι ή πρωταρχική ὕλη (πρώτη ἀρχή) τῆς ζωῆς ἦταν τὸ νερό. Ὁ Ἀναξίμανδρος δίδασκε ὅτι ή πρώτη ἀρχή ἦταν τὸ *ἄπειρο*, δηλαδή κάτι τὸ ἀγνωστο. Εἶχε κι αὐτός μεγάλες γνώσεις ἀστρονομικές καί γεωμετρικές. Πίστευε ὅτι ή γῆ ἦταν κύλινδρος μετέωρος τὸ σῦμμα καί ὅτι ὁ κόσμος καταστρέφεται καί ξαναδημιουργεῖται κατὰ περιόδους. Δίδασκε ἀκόμη ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔζησε στήν ἀρχή στό νερό περιβλημένος ἀπό κέλυφος.

Ὁ Ἀναξίμενης ἔλεγε ὅτι ή πρώτη ἀρχή ἦταν ὁ ἀέρας πού, ὅταν ἀραιωνόταν, γινόταν φωτιά κι ὅταν πυκνωνόταν, γινόταν ἀνεμος ή χῶμα. Ἐδῶσε φυσική ἐρμηνεία στίς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καί τῆς σελήνης, γιά τήν ὀποία δίδασκε ὅτι ἔπαιρνε τὸ φῶς τῆς ἀπό τόν ἡλιο. Κι ὁ Ἀναξίμενης πίστευε ὅτι ὁ κόσμος γεννιόταν καί ξανακαταστρεφόταν περιοδικά.

Ὁ Ἡράκλειτος δίδασκοντας γιά τή συνεχή ἀλλαγὴ καί τή ροή ὄλων τῶν πραγμάτων στόν κόσμο συνήθιζε νά λέει: *Πάντα ρεῖ, πάντα χωρεῖ καί οὐδέν μένει*. Ἡ: *Δίς εἰς τόν αὐτόν ποταμόν οὐκ ἄν ἐμβαίης*. Πίστευε ὅτι ή πρώτη ἀρχή εἶναι τὸ *πῦρ*. Τόν Ἡράκλειτο ἀποκαλοῦσαν σκετεινὸ δηλαδή δυσνόητο. Ἐλχίστα ἀποσπάσματα μόνο σώζονται τῆς διδασκαλίας του. Ἐνα ἀπό αὐτά λέει ὅτι ὁ κόσμος ὑπῆρχε πάντα καί θά ὑπάρχει πάντα σάν μία φωτιά αἰώνια, πού μόνη τῆς ἐκεῖ πού πάει νά σθῆσει ἀναζω-

Πυθαγόρας ὁ Σάμιος. Ἀντίγραφο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Ἐθνικὸ Μουσεῖο Νεάπολης.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος. Ἀντίγραφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Μουσεῖο Βατικανού.

ογονεῖται, πάλι μαζεύεται, γιά νά προχωρήσει ἔπειτα καί μετά νά ὑποχωρήσει.

Δηλαδή ὁ Ἡράκλειτος εἶχε συλλάβει τήν εἰκόνα τοῦ παλλόμενου σύμπαντος πού συστέλλεται καί διαστέλλεται, χωρίς τά γιγαντιαῖα τηλεσκοπία πού διαθέτει ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη.

Στούς ἀντίποδες τῆς Ἴωνικῆς φιλοσοφίας βρέθηκε ἡ Ἑλεατική, πού καλλιιεργήθηκε στή Μεγάλη Ἑλλάδα μέ ἐπίκεντρο τήν ἀποικία Ἑλέα. Ἐκπρόσωποί της εἶναι ὁ **Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος**, πού διαφωνώντας πρός τή συνεχή ροή τῶν Ἴωνων δίδασκε ὅτι *Ἐν τό πᾶν* ὑπάρχει στόν κόσμο καί ὅτι αὐτό εἶναι ὁ ἀφθαρτος θεός. Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε καί ὁ **Παρμενίδης**, πού ἀντέταξε στήν ἀλλαγὴ τοῦ Ἡρακλείτου τήν ἀκίνησία καί τήν ἀρνηση τῆς μεταβολῆς. Γιά τή ροή ἔλεγε ὅτι εἶναι φαινόμενο μόνο καί ὅτι οἱ αἰσθήσεις μας μᾶς γελοῦν, γιατί παρά τή φαινομενική ἀλλαγὴ ἡ οὐσία ὄλων εἶναι ἀμετάβλητη.

Ὁ **Πυθαγόρας** καταγόταν ἀπό τή Σάμο, ἀλλά δίδαξε στόν Κρότωνα, ὅπου ἴδρυσε τήν περίφημη σχολή τῶν Πυθαγορείων. Ἡ βασική θεωρία τῆς σχολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων βρίσκεται στούς ἀριθμούς καί στίς μαθηματικές σχέσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει πῶς οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν ὅτι οἱ ἀρχές τῶν μαθηματικῶν καί τῶν ὄντων συμπίπτουν καί ὅτι οἱ ἀριθμοί ἔχουν ἀπόλυτη σχέση μέ τή φύση καί τό σύμπαν.

Στήν Ἑλεατική Σχολή καί στήν φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων βρίσκονται οἱ βάσεις, στίς ὁποῖες στηρίχτηκε ἀργότερα ἡ περί ιδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνα καί ἡ μεταφυσική τοῦ Ἀριστοτέλη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς οι οικονομικές μεταβολές του Β' ελληνικού άποικισμού κατέληξαν σε μεταβολές κοινωνικές;
- 2) Πώς εξηγείται τό γεγονός ότι οι έξεργέρσεις του λαού προηγώθηκαν στις ελληνικές πόλεις τής Μ. Ελλάδας;
- 3) Γιατί οι Έλληνες επίθυμούσαν νά διαιωνίσουν στά καλλιτεχνικά τους έργα τό όνομά τους, αντίθετα πρός τούς καλλιτέχνες τής άνατολής;
- 4) Ποιά είναι ή βασική διαφορά στις φιλοσοφικές αντίληψεις τών Ίώνων και τών Έλεατών φιλοσόφων;
- 5) Ποιές από τίς αντίληψεις τών Ίώνων φιλοσόφων παραδέχεται ή σύγχρονη επιστήμη;
- 6) Ποιά είναι τό βαθύτερο νόημα τής πρότασης του Ήράκλειτου: «Δίς έν τώ αύτώ ποταμώ ούκ άν έμβαίης»;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Λυκοῦργος, 4. Μετάφρ. Ά. Ραγ-
κάβη)

Τά Όμηρικά έπη διαδίδονται πρώτα στη Μ. Ασία

«Από δέ τής Κρήτης ό Λυκοῦργος έπλευ-
σεν εις τήν Άσίαν, θέλων, ώς λέγεται, πρός
τήν δίαίταν τών Κρητών, ήτις είναι αύστηρά
καί εύτελής νά παραβάλη τήν πολυτέλειαν καί
τροφήν τών Ίώνων, καθώς ίατρός συγκρίνει
πρός ύγιή σώματα τά κακόχυμα καί νοσώδη,
καί νά μελετήσει τήν διαφοράν τών βίων καί
τών πολιτειών. Έκεί δέ άπαντήσας κατά πρώ-
τον τά ποιήματα του Όμήρου... καί ιδών εις
αύτά πολλά άναμεμγμένα πολιτικά καί ήθο-
λογικά, μεγάλης σπουδής άξια, άντέγραψεν
αύτά προθύμως καί τά συνέλεξε διά νά τά
φέρει ένταύθα».

(Η σύγχρονη αντίληψη για τή διαρκή «ροή».
Άπό τόν επιστημονικό τύπο)

Η γή μας αλλάζει

«Ό Άτλαντικός διευρύνεται, ό Ειρηνικός
στενεύει, αί Άλπεις ψηλώνουν, τό Λός Άν-
τζελες γλυστρά πρός Βορρά, ή Άφρική χωρί-
ζεται, νησιά καταποντίζονται καί άλλα έμφανί-
ζονται σάν μανιτάρια. Αύτές είναι οι τελευ-
ταίες δραματικές άνακαλύψεις τών επιστημό-
νων για τήν γή μας, πού μεταβάλλεται συν-
εχώς».

Άργά αλλά σταθερά οι ήπειροι ταξιδεύ-
ουν πάνω στον πλανήτη μας καί μάς μεταφέ-
ρουν σάν ταξιδιώτες. Κατά τό χρονικό διά-
στημα τής ζωής ενός ανθρώπου ή θέρειος
Άμερική καί ή Εύρώπη θά άπομακρυνθούν ή
μία από τήν άλλη τόσο, όσο είναι περίπου τό
ύψος του.

(W. Hutchinson, History of the Nations, σ. 303)

«Κάθε ιστορική έπισκόπηση δείχνει πόσο
ύπερέχει ή ποιότητα από τήν ποσότητα. Γιατί
τά φημισμένα έθνη ποτέ δέν διέθεταν μεγάλη
έκταση χώρας... Τό θέλωμε αυτό στην περι-
πτωση τής Παλαιστίνης, τής Ελλάδας, τής
Βενετίας...».

(Θουκυδίδη, ΣΤ, 57. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ό φόνος του Ήπαρχου

«Καί όταν ήρχισεν ή έορτή, ό μέν Ήπίας
εύρίσκειτο έξω τής πόλεως εις τόν καλούμε-
νον Κεραμεικόν καί μέ τούς δορυφόρους του
έτακτοποιεί τās λεπτομερείας τής πομπής,
πώς έπρόκειτο νά προχωρήσει, ό δέ Άρμόδιος
καί Άριστογείτων έχοντες τά έγχειρίδια
έπροχώρουν πρός τήν πράξιν. Όταν όμως ει-
δον ένα από τούς συνωμότας νά συνομιλή φι-
λικώς μέ τόν Ήπϊαν (ό δέ Ήπϊας ήτο καταδε-
κτικός πρός δόλους), έφοβήθησαν νομίσαντες
ότι κατηγολήθησαν καί εντός όλίγου θά συλ-
ληφθούν... Αμέσως έπιτιθέντες έναντίον
του... κτυποῦν τόν Ήπαρχον έπανειλημμένως
καί τόν φονεύουν. Καί ό μέν Άριστογείτων
διέφυγε πρός στιγμήν από τās χείρας τών δο-
ρυφόρων, διότι έτρεξε εν όχλος πολύς εις τό
μέρος εκείνο, συλληφθείς όμως άργότερον
έφονεύθη κατά τρόπον σκληρόν. Ό δέ Άρμό-
διος έφονεύθη άμέσως επί όπου».

ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗ ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

1. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΩΣ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΑΝ ΠΟΛΟΙ ΕΛΕΞ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Στή μεταβατική περίοδο ολοκληρώνεται στήν Ελλάδα ή αλλαγή από τό κράτη φυλετικού τύπου σέ κράτη τύπου πόλης, ενώ ή πολιτιστική πρόοδος, πού χαρακτηρίζει τήν εποχή, στενεύει τό δεσμό ανάμεσα στά μέλη τής κοινότητας. Σέ όρισμένες μάλιστα περιοχές τής Ελλάδας δημιουργήθηκαν καί κ ο ι ν ά , χαλαρές δηλαδή όμοσπονδίες πόλεων*. Οί Βοιωτοί π.χ. σχημάτισαν κ ο ι ν ό ν μέ μέλη τīs βοιωτικές πόλεις από τόν Ζ΄ ήδη αι. π.Χ.

Ίδιαίτεροι παράγοντες στή Σπάρτη καί στήν Άθήνα οδήγησαν στή δημιουργία δύο βασικά αντίθετων κοινωνιών, τών Άθηνών, πού προσδευτικά εξέλιχθηκαν στήν ιδανικότερη μορφή δημοκρατίας στήν Άρχαία Ελλάδα, καί τής Σπάρτης, πού ξεκινώντας από προσδευτικότερα πρότυπα κατόνησε νά γίνει ολιγαρχική πολιτεία, απολιθωμένη στό χρόνο καί άδιάφορη στίς οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις. Αίτια πού ή Σπάρτη δέν εξέλιχθηκε πολιτικά, αλλά όπισθοδρόμησε, ήταν ή ιδιοτυπία του πολιτεύματός της, πού δέν επέτρεψε τήν αποικιακή επέκταση ούτε τήν ένασχόληση μέ τό εμπόριο. Έτσι στή Σπάρτη δέν υπήρξαν οι οικονομικές μεταβολές, πού οδήγησαν άλλες πόλεις στίς γνωστές πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις.

Στή Λακωνία, μετά τήν ύποταγή τής μυκηναϊκής πόλης τών Άμυκλών, οι κατακτητές Δωριείς εγκαταστάθηκαν ανάμεσα στους πολυπληθέστερους Άχαιούς καί τους έκαναν ειλωτες. Οί Σπαρτιάτες όμως ζούσαν μέ τό μόνιμο φόβο τής εξέγερσής τους. Οί Α΄ καί Β΄ Μεσσηνιακοί πόλεμοι, πού έγιναν στον 8^ο καί 7^ο αι. αντίστοιχα δέν ήταν παρά έξεγέρσεις τών ειλωτών τής Μεσσηνίας. Λίγο μετά τό Α΄ Μεσσηνιακό πόλεμο στά τέλη του 8ου αι., στον όποιο ήγήθηκε τών Μεσσηνίων ό Άριστόδημος, οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν από τούς Τεγεάτες. Ή ταπείνωση τής Σπάρτης έκανε τούς ευγενείς της πιό διαλλακτικούς προς τό λαό, μέ τόν όποιο είχαν έλθει παλιότερα σέ αντίθεση. Νέα όπλα καί νέα τακτική χρησιμοποιήθηκε τότε στό Σπαρτιατικό στρατό, όπως δείχνουν λακωνικά ειδώλια τής περιόδου πού εικονίζουν «όπλιτες». Είvai ή εποχή πού συγκροτήθηκαν στίς ελληνικές πόλεις οι όπλιτικές φάλαγγες. Κάθε πόλη θάσισε στό έξής τή δύναμή της στό πλήθος. Καί για νά επιτευχθεί αυτό, έπρεπε νά στρατευτεί ό λαός. Από τότε όμως πού στρατεύονταν εκείνοι πού ανήκαν στίς λαϊκότερες τάξεις, άρχισαν νά αποκοτούν καί πολιτικά δικαιώματα.

Έτσι καί στή Σπάρτη οι ευγενείς αναγκάστηκαν υπό τήν πίεση του κινδύνου νά ανανεώσουν παλιά προνόμια του δήμου καί νά προθούν σέ παραχωρήσεις.

Ή κυριότερη ήταν ή αποκατάσταση τών άκτημόνων. Όσο περισσότεροι θά αποκοτούσαν κλήρους, τόσο ισχυρότερη θά ήταν ή όπλιτική φάλαγγα. Καί μόνη λύση για τό πρόβλημα αυτό ήταν νά αναληφθεί ένας νέος κατακτητικός πόλεμος. Πράγματι, μετά

* Δέν πρέπει νά συγχέονται μέ τīs άμφικτιονίες, θρησκευτικοπολιτικές δηλαδή ενώσεις πόλεων, όπως τής Καλαυρείας (Πόρου), τής Δήλου, τών Δελφών κ.ά.

τήν άποκατάσταση κοινωνικής ειρήνης στή Σπάρτη, οί Σπαρτιάτες εισέβαλαν στήν Άργολίδα. Στή μάχη μέ τούς Άργεΐους, γύρω στό 669 π.Χ., είχαν βαρειές άπώλειες. Τοϋτο έδωσε άφορμή για νέα εξέγερση τών Μεσσηνίων, πού από τήν Ίθώμη διενεργούσαν έπιδρομές έναντίον τής Σπάρτης. Τά κατορθώματα κατά τήν παράδοση του άρχηγού τών Μεσσηνίων Άριστομένη άπηχοϋν τή δυσκολία, στήν όποία βρέθηκαν τότε οί Σπαρτιάτες. Από τούς στίχους του Τυρταίου, πού πολέμησε ο ίδιος στίς τάξεις τών Σπαρτιατών, προβάλλουν εικόνες του πολέμου τής παλιάς παράδοσης. Οί πολεμιστές κρατούσαν μεγάλες άσπίδες, πού τούς προστάτευαν ολόσωμα, πολεμοϋσαν μεμονωμένα και πρόσβαλλαν τόν έχθρό μέ τό δόρυ. Οί Σπαρτιάτες τελικά νίκησαν. Άλλά ό νέος κίνδυνος συμφιλίωσε περισσότερο τίς κοινωνικές τάξεις στή Σπάρτη. Οί ευγενείς δέχτηκαν νά χάσουν και τά τελευταία τους προνόμια. "Όλοι οί Σπαρτιάτες έγιναν κάτοχοι κλήρων ίσης έκτασης. "Ο δήμος συναποτελέστηκε από τούς «όμοιους». Οί ευγενείς κράτησαν μόνο τό δικαίωμα νά εκλέγονται στή γερουσία. "Έτσι, περί τά μέσα του 7ου αι. π.Χ., η Σπάρτη έφτασε σέ έκπληκτικό στάδιο πολιτικής εξέλιξης, πού άποδόθηκε στή νομοθεσία του Λυκούργου. Στήν περίοδο εκείνη οί Σπαρτιάτες πολίτες ήταν 9.000, γιατί ύπάρχουν ιστορικά στοιχεία, ότι τόσοι ήταν οί κληροί τής γής μετά τό Β΄ Μεσσηνιακό πόλεμο.

Άντίθετα πρós τή Λακεδαίμονα, όπου οί Σπαρτιάτες επέβαλλαν τήν έξουσία τους στίς γύρω κοινότητες, οί κάτοικοι τής Άττικής ήταν όλοι Άθηναίοι πολίτες μέ τά ίδια δικαιώματα πού είχαν και οί πολίτες τών Άθηνών. Τό άθηναϊκό κράτος είναι τό πρώτο στήν Ελλάδα, πού δέν τό άπέτέλεσαν οί πολίτες μιάς μόνο πόλης. "Η συνένωση τών κατοίκων τής Άττικής, πού άποδίδεται στό μυθικό βασιλιά Θησέα, δέ θά έγινε χωρίς συγκρούσεις, όπως ύποδηλώνει ό μύθος τής φιλονικίας Άθηνās και Ποσειδώνα για τό ποιός θά έδινε τό όνομά του στήν πόλη τών Άθηνών. "Ο συνοικισμός έορταζόταν μέ τά *Συνοίκια*, γνωστά άργότερα ως *Παναθήναια*.

Στήν Άττική πρίν από τήν κατάργηση τής βασιλείας οί κάτοικοι της διαιρούταν σέ τέσσερες φυλές: Τούς *Γελέοντες*, τούς *Άργαδείς*, τούς *Αίγικορείς* και τούς *Όπλητες*. Τά όνόματα άνταποκρίνονταν φαίνεται σέ τοπικές λατρείες, όπως φανερώνει έπιγραφή πού αναφέρει «Δία Γελέοντα».

Οί κληρονομικοί βασιλιάδες τών Άθηνών άντικαταστάθηκαν μετά τήν κατάργηση τής βασιλείας από άρχοντες πού εκλέγονταν για μιά δεκαετία. Σύμφωνα μέ όρισμένες πηγές η άλλαγή αύτή πρέπει νά τοποθετηθεί γύρω στό 753 π.Χ.

Άπό τόν 8^ο αι. παρουσιάζεται μία οικονομική πρόοδος πού συμβαδίζει μέ τήν κοινωνική και τήν πολιτική. "Η νέα διαίρεση τών κατοίκων τής Άττικής σέ *εϋπατίδες*, *γεωμόρους* (γεωργούς) και *δημιουργούς* (βιοτέχνες) άπηχεί τήν άρχή τής έποχής τής κατάργησης του πρωτόγονου κοινοτικού σιστήματος. Στήν άριστοκρατική περίοδο

Άττικό τετράδραχμο του 6ου π.Χ. αιώνα

μόνο οι ευγενείς ήταν ενεργοί πολίτες. Έκλέξιμοι στις θέσεις των αρχόντων ήταν οι πλουσιότεροι απ' αυτούς, ενώ οι λιγότερο πλούσιοι συμμετείχαν στην εκκλησία του δήμου. Σ' αυτή τη διάκριση φαίνεται όφειλότητα ή μετέπειτα διαίρεση σε *πεντακοσιομεδιμνους* και *τριακοσιομεδιμνους* ή *ιππείς*.

Αλλά και οι μη ευγενείς χωρίζονταν σε δύο τάξεις. Στους *ζευγίτες*, που λέγονταν έτσι, επειδή υπηρετούσαν στο «ζυγό», δηλαδή την όπλιτική φάλαγγα (είτε κατά μία άλλη γνώμη, γιατί είχαν τόση έκταση γης όση μπορούσε να καλλιεργηθεί από ζευγος βοδιών), και στους *θήτες*, που δεν είχαν ούτε γη ούτε μόνιμη εργασία. Η διαίρεση αυτή των κατοίκων της Άττικής προϋπήρξε της νομοθεσίας του Σόλωνα. Η διάκριση πάντως με βάση το «τίμημα», δηλαδή το επίπεδο του εισοδήματος που είχαν οι πολίτες, δείχνει την επικράτηση στην Αθήνα τιμοκρατικού πολιτεύματος.

Τό καθεστώς των αρχόντων, που παρέμεναν κατά μαρτυρία του Αριστοτέλη δέκα χρόνια στην εξουσία, έληξε τό 683 π.Χ. Από τό επόμενο έτος εκλέγονταν άρχοντες ένιαύσιοι, δηλαδή για ένα χρόνο. Κι άκόμη ή εξουσία μοιράστηκε σε έννέα εκπροσώπους της. Στόν *επώνυμο άρχοντα*, τόν *πολέμαρχο*, τόν *βασιλέα* και τούς *έξη θεομοθέτες*.

Ο επώνυμος άρχων, που τό έτος της διακυβέρνησής του όνομαζόταν από αυτόν, συγκαλούσε την εκκλησία και τή βουλή και διεύθυνε τίς συνεδριάσεις τους.

Ο *πολέμαρχος* ήταν άρχηγός του στρατού και δίκασε τά άδικήματα όσων είχαν έπιστρατευτεί.

Ο *βασιλιάς* είχε τήν ύπευθυνότητα των θυσιών, τήν έπιμέλεια των μυστηρίων και όρισμένες δικαστικές άρμοδιότητες.

Οι έξη θεομοθέτες κατέγραφαν τούς νόμους. Άργότερα όμως ανέλαβαν και καθήκοντα δικαστικά ειδικής άρμοδιότητας. Οι άρχοντες, όταν τέλειωνε ή θητεία τους, γίνονταν μέλη του *Άρειου Πάγου*, που όνομαζόταν έτσι από τόν τόπο των συνεδριάσεών του, στό λόφο τόν αφιερωμένο στό θεό Άρη. Ο Άρειος Πάγος, που προερχόταν από τό παλιότερο συμβούλιο των βασιλιάδων, ήταν τώρα όργανο της άριστοκρατίας. Περί τά μέσα του 7ου αι. π.Χ. παρουσιάστηκε ή ανάγκη μιάς νομοθεσίας νέας και μάλιστα γραπτής. Οι πρώτες ταραχές στην Άττική άρχισαν μέ τό αίτημα των λαϊκών τάξεων νά γραφτούν νόμοι. Ο Άριστοτέλης, περιγράφοντας τήν κατάσταση που είχε δημιουργηθεί γύρω στό τέλος του 7ου αι. στην Άττική, λέει πώς οι φτωχοί ήταν ύποδουλωμένοι στους πλούσιους, όχι μόνο οι ίδιοι αλλά και οι γυναίκες και τά παιδιά τους. Όνομαζόταν *έκτήμοροι* έξαιτίας των όρων, μέ τούς όποιους καλλιεργούσαν τά χωράφια των πλουσίων. Η όνομασία δηλαδή *έκτήμοροι* έξηγγείται από τό γεγονός, ότι πλήρωναν τό 1/6 τής σοδιάς.* Άν δέν παρέδιναν έγκαιρα τό μίσθωμα,μπορούσαν νά τούς πάρουν οι πλούσιοι ως δούλους κι αυτούς και τά παιδιά τους.

Οι παραγωγικές δυνάμεις όμως τής άθηναϊκής κοινωνίας άναπτύσσονταν γρήγορα. Τό θαλάσσιο έμπόριο και ή βιοτεχνία προόδευαν. Καθώς μειωνόταν ή εξουσία των ευγενών, άρχισαν νά διακρίνονται τά εύπορα και τά μεσοία στρώματα. Πρόβαλε τότε στην Άττική μιά καινούργια κοινωνική δύναμη – ό *δήμος*. Η κυριαρχία τής άριστοκρατίας των άθηναϊκών γενών άρχισε νά κλονίζεται. Τή στροφή τής Άττικής από τή γεωργία πρós τό έμπόριο διευκόλυναν οι όρμοι τής παραλίας της, που εύνοούσαν τήν άνάπτυξη τής ναυτιλίας. Άλλωστε, επειδή ήταν πετρώδης και πολύ λίγο εύφορη, δέν προσφερόταν στην άνάπτυξη τής γεωργικής παραγωγής.

* Και τά 5/6 που κρατούσαν δέν τούς έφταναν νά ζήσουν, γιατί τά χωράφια ήταν μικρά.

2. ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΚΥΛΩΝΑ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΑ

Μετά τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσιῶν δημιούργησε εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τυραννικοῦ πολιτεύματος. Γύρω στὸ ἔτος 632 π.Χ. ὁ ἀθηναῖος ὀλυμπιονίκης Κύλων, πού μετὰ τὴν νίκη του στὴν Ὀλυμπία τὸ 640 π.Χ. εἶχε γίνει δημοφιλής, ἠγήθηκε κινήματος, πού καταπνίγηκε ὅμως εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν ἀριστοκρατῶν, ἐπειδὴ οἱ πολιτικές συνθήκες δὲν ἦταν ὠριμες καὶ οἱ χωρικοὶ ἔμειναν πιστοὶ στοὺς εὐγενεῖς. Ὁ Κύλων διέφυγε στὰ Μέγαρα, οἱ ὀπαδοὶ του ὅμως κατέφυγαν στὴν Ἀκρόπολη, ὅπου ἐξοντώθηκαν δίπλα στὸ βωμὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ σφαγὴ τους στὸν ἱερὸ χῶρο ἦταν βεβήλωση καὶ ὅταν ἐπῆσαν ἀργότερα ἐπιδημίες στὴν Ἀθήνα, ἀποδόθηκαν στὴν ὄργη τῶν θεῶν. Ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἱεροσυλία τῆς σφαγῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κύλωνα (*Κυλώνειο ἄγος*) θεωρήθηκε τὸ ἀριστοκρατικὸ γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Ὅτι ὅμως δὲν καταπνίγηκε ὀλίγοτελα ἡ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ φαίνεται ἀπὸ τὴν νομοθεσία τοῦ Δράκοντα πού ἐπακολούθησε (621 π.Χ.). Ἀλλὰ ἡ κατάσταση καὶ πάλι δὲ θεραπεύτηκε. Τὰ πολιτικὰ μέτρα πού πῆρε ὁ Δράκοντας εἶναι ἀβέβαια. Ἐκανε πάντως ὑποχρεωτικὴ τὴν προσέλευση στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ ἔδωσε δικαίωμα πολίτη στοὺς «ὄπλα παρεχομένους». Ὁ Δράκων μεταξὺ τῶν μεγάλων ἀδικημάτων κατέταξε καὶ τὴν κλοπὴ καὶ ἔκανε τὴν πρώτη διάκριση τοῦ φόνου σέ φόνο ἐκ προμελέτης καὶ ἐξ ἀμελείας. Ἰδρυσε ἐπίσης τὸ δικαστήριον τῶν 51 ἐφετῶν. Ἡ πολιτικὴ νομοθεσία τοῦ Δράκοντα καταργήθηκε ἑνωρίς. Ἡ ποινικὴ ὅμως διατηρήθηκε ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο ἀθηναῖο νομοθέτη, τὸ Σόλωνα.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσιῶν συνεχίστηκε. Τὶς ἀντίπαλες μερίδες ἀνέλαθε νὰ συμβιβάζει ὁ Σόλων τὸ 594 π.Χ. ὡς ἐπώνυμος ἄρχων, νομοθέτης καὶ «διαλλακτῆς». Ἡ προσωπικότητά του γιὰ τὸ ρόλο αὐτὸ ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη, γιατί ἦταν εὐπατρίδης, ἔμπορος, ποιητῆς καὶ εἶχε φήμη σοφοῦ. Ἦταν λοιπὸν ὁ Σόλων πρόσωπο κοινῆς ἐμπιστοσύνης.

Ὁ ἀθηναῖος σοφὸς προχώρησε σέ τολμηρὲς γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ οἰκονομικοκοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μεταρρυθμίσεις. Ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ μέτρα του τὸ σπουδαιότερο ἦταν ἡ *σεισάχθεια*, μέ τὴν ὁποία ἀπελευθέρωσε τοὺς ὀφειλῆτες καὶ τοὺς ἀπέδωσε τὰ ὑποθηκευμένα τους κτήματα, ἀπαγόρευσε δὲ τὸ δανεισμὸ μέ ὑπόθηκὴ τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία.

Τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τοῦ Σόλωνα εἶναι ὅτι υἱοθέτησε τὸ εὐθροικὸ νομισματικὸ σύστημα, πού τὰ νομίσματά του εἶχαν μικρότερο βάρους ἀργύρου κατὰ τὸ 1/3 ἀπὸ τὰ παλιότερα ἀθηναϊκὰ νομίσματα. Ἔτσι τὸ κράτος ἐξοικονόμησε χρήματα γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, πού εἶχαν πουληθεῖ δοῦλοι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄριά της.

Στὰ πολιτικὰ του μέτρα ἀνήκουν τὰ πιὸ κάτω:

1. Διατήρησε τὶς τέσσερις φυλές καθὼς καὶ τὴ διαίρεση τῶν πολιτῶν σέ τάξεις μέ βάση τὸ εἰσόδημά τους (πεντακοσιομέδιμνους, τριακοσιομέδιμνους, ζευγίτες, θῆτες).
2. Οἱ ἄρχοντες προέρχονταν ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις.
3. Παραχωρήθηκαν περιορισμένα πολιτικὰ δικαιώματα καὶ στοὺς θῆτες, πού γιὰ

πρώτη φορά μετείχαν στην έκκλησία του δήμου. Μπορούσαν δηλαδή οι θήτες να εκλέξουν άρχοντες, αλλά όχι να εκλεγούν.

4. Ο Άρειος Πάγος περιορίστηκε σε δικαστικά κυρίως καθήκοντα, αλλά έξακολούθησε να εϋθύνεται για την τήρηση των νόμων και την προστασία του πολιτεύματος.

5. Ίδρύθηκε η Βουλή των Τετρακοσίων. Από κάθε μία από τις 4 φυλές εκλέγονταν έκατο βουλευτές. Το έργο τους ήταν προβουλευτικό.

6. Οι άρχοντες εκλέγονταν με συνδυασμό έκλογής και κλήρωσης, για να μοιράζονται τα αξιώματα πιο δημοκρατικά.

7) Η έκκλησία του δήμου, στην οποία συμμετείχαν και οι θήτες, είχε δικαιώματα έκλογής των αρχόντων και επιψήφισης των προτάσεων της Βουλής.

Ο χαρακτήρας του Σολώνειου πολιτεύματος είναι συμβιβαστικός, γιατί προσά-
θηκε να γεφυρώσει αντίθετες απόψεις και συμφέροντα. Έθεσε ακόμη τα συμφέ-
ροντα του κράτους πιο πάνω από τα συμφέροντα κομμάτων και φυλών. Ωστόσο το
πολίτευμα του Σόλωνα δεν ήταν δημοκρατικό αλλά τιμοκρατικό με τάσεις δημοκρα-
τικές. Ορισμένοι πάντως από τους νόμους του Σόλωνα μπορούν να θεωρηθούν πολύ
προοδευτικοί.

Η νομοθεσία του Σόλωνα δεν ικανοποίησε ούτε τους ευγενείς, επειδή κατάρ-
γησε τα χρέη, ούτε το λαό που προσδοκούσε περισσότερα και πρό πάντων άναδασμό
της γης. Ο Σόλων άποφάσισε να ταξιδέψει στην Αίγυπτο, για να μην άναγκαστεί
ύποχωρώντας στις πιέσεις να αλλάξει τους νόμους του. Φρόντισε όμως να διαδοθεί
ότι δεν θά επέστρεφε, αν δεν περνούσαν δέκα χρόνια. Ο Άριστοτέλης στο έργο του
«Αθηναίων Πολιτεία» (11) λέει: «Ο Σόλων τάχθηκε αντιμετώπος και των δύο παρατά-
ξεων κι ενώ μπορούσε να γίνει τύραννος συμμαχώντας με τη μία ή την άλλη, προτί-
μησε να προκαλέσει την έχθρα και των δύο σώζοντας την πατρίδα του και προσφέ-
ροντας άριστους νόμους».

Η ΤΥΡΑΝΝΙΔΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (560 - 510 π.Χ.)

Η άνοδος της μέσης τάξης και ο περιορισμός της δύναμης των άριστοκρατών
στην Αθήνα επιβεβαιώνεται και από τις πρώτες υπερπόντιες επιχειρήσεις των Αθη-
ναίων, την κατάληψη άπ' αυτούς του Σιγείου, κοντά στον Έλλησποντο, τον έμπορικό
άνταγωνισμό με τα Μέγαρα και τον πόλεμο με τους Μεγαρείς για τη Σαλαμίνα, που
προσαρτήθηκε τελικά από τους Αθηναίους. Όλα αυτά έγιναν στη διάρκεια του βου
αι. π.Χ.

Στην περίοδο εκείνη επικρατούσαν στην Άττική τρία κόμματα με συγκρουόμε-
νες επιδιώξεις: των πεδιακών (μεγαλοκτηματιών) υπό το Λυκούργο, των παραλίων
(άστων) υπό τον Μεγακλή και των διακρίων (μικρογεωργών) υπό τον Πεισιστρατο.

Ο Πεισιστρατος είχε άποκτήσει μεγάλη φήμη στον πόλεμο εναντίον των Μεγα-
ρέων. Με την ύποστήριξη των άπαδών του κατέλαβε βίαια την έξουσία. Δύο φορές
έκδιώχτηκε, αλλά κατόρθωσε να επικρατήσει πάλι. Κυβέρνησε ως το θάνατό του (527
π.Χ.).

Ο Άριστοτέλης άποδίδει τη μακροβιότητα της τυραννίδας του Πεισιστράτου
στη μετριοπάθειά του. Δεν παρασύρθηκε σε λήψη μέτρων, που θά άνακούφιζαν
προσωρινά τους φτωχούς, αλλά θά κατέστρεφαν την οικονομία της Άττικής. Διατή-
ρησε το Σολώνειο πολίτευμα και έδειξε γενικά μετριοφροσύνη, με εξαίρεση την
έξορία του άριστοκρατικού γένους των Άλκμαιωνιδών. Έλαβε μέτρα για την
προστασία της γεωργίας και ιδιαίτερα για την καλλιέργεια της έλιάς. Καθιέρωσε

δικαστήρια που περιόδευσαν στην ύπαιθρο για επίλυση τῶν μικροδιαφορῶν καί περιόρισε τήν ἀστυφιλία. Προστάτευσε τέλος τή βιοτεχνία καί τό ἐμπόριο.

Μέ τή φορολογία τῆς δεκάτης (10% ἐπί τοῦ εἰσοδήματος) ἔκτισε ναούς καί ἔκανε δημόσια ἔργα, γιά νά δώσει δουλειά στούς ἀνέργους.

Ὁ Πεισίστρατος, ὅπως ἀναφέρθηκε καί σέ ἄλλο κεφάλαιο, ἐνδιαφέρθηκε γιά τή διοργάνωση τῶν ἑορτῶν τῶν *Παναθηναίων* καί τῶν *Διονυσίων*. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι στή χρόνια του καταγράφηκαν στήν Ἀθήνα γιά πρώτη φορά τά Ὀμηρικά ἔπη.

Ὅταν πέθανε ὁ Πεισίστρατος, τόν διαδέχτηκαν στήν ἐξουσία οἱ γιοί του Ἰππίας καί Ἰππαρχος. Μετά τή δολοφονία τοῦ Ἰππάρχου ὁ Ἰππίας ἔγινε φιλόποπος καί τυραννικός. Οἱ Ἀλκμαϊωνίδες μέ τή βοήθεια τῆς Σπάρτης κατάφεραν τελικά νά τόν ἐκδιώξουν. Ὁ Ἰππίας κατέφυγε στό Σίγιο καί ἀπό κεῖ στίς Σάρδεις. Ἡ ἀφιξή του στήν Ἀσία ἔδωσε στό Δαρεῖο μιά ἀπό τίς ἀφορμές γιά τήν πραγματοποίηση τῆς καθαρά ἰμπεριαλιστικῆς του ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

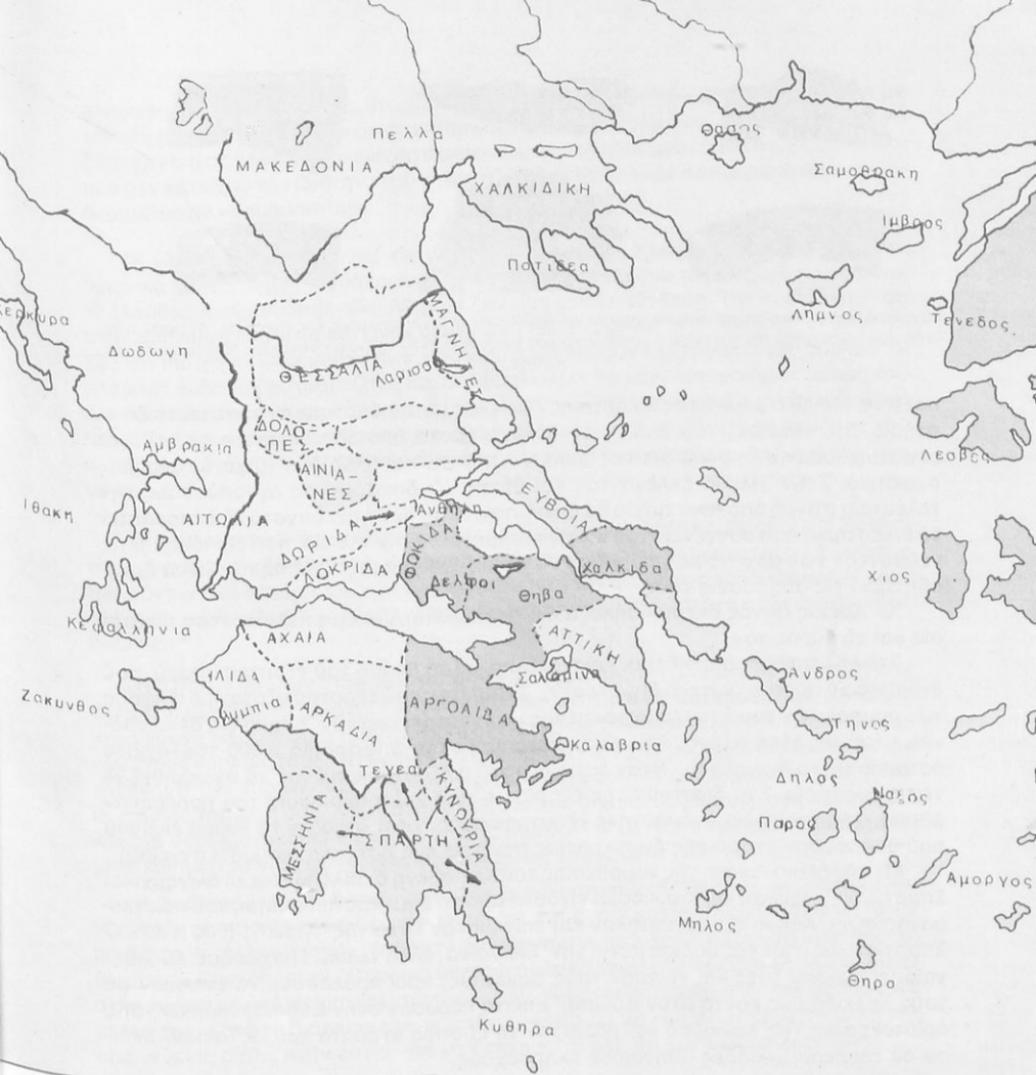
Μέ τήν κατάλυση τῆς τυραννίδας στήν Ἀθήνα ξανάρχισαν οἱ κομματικοί ἀγῶνες. Ὁ Ἰσαγόρας, νέος ἀρχηγός τῶν πεδιακῶν, μέ τή βοήθεια τῆς Σπάρτης προσπάθησε νά ἐπιβάλλει ὀλιγαρχία. Ὁ λαός ὅμως ἐξεγέρθηκε καί ἔφερε στήν ἐξουσία τόν ἀρχηγό τῶν παραλίων Κλεισθένη, εὐγενή στήν καταγωγή τοῦ γένους τῶν Ἀλκμαϊωνιδῶν ἀλλά δημοκράτη στίς πεποιθήσεις.

Ὁ Κλεισθένης ὀλοκλήρωσε ἕνα νομοθετικό ἔργο, πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μεγάλο θῆμα πρὸς τή δημοκρατία τοῦ Περικλή. Μέ τή νομοθεσία του διεύρυνε τά πολιτικά δικαιώματα καί ἔκανε τό ἀθηναϊκό πολίτευμα πιό δημοκρατικό. Διείρεσε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς σέ δέκα νέες φυλές. Κάθε φυλή ἀποτελέστηκε ἀπό δέκα δήμους. Στή συγκρότηση κάθε φυλῆς ἐφάρμοσε τό σύστημα τῶν τριτῶν. Κάθε δηλαδή φυλή περιέλαβε δήμους ἀπό τήν πόλη, τήν παραλία καί τήν ύπαιθρο, ὥστε νά μειωθοῦν οἱ τοπικές κι οἱ κοινωνικές διακρίσεις. Ἔτσι πέτυχε νά μειώσει τήν τοπική ἐπιρροή τῶν εὐγενῶν καί ταυτόχρονα δημιούργησε τή δυνατότητα νά ἐκλέγονται ὡς πρυτάνεις καί στρατηγοί οἱ ἰκανότεροι καί πιό μορφωμένοι κάτοικοι τῶν πόλεων, πού ἐκπροσωποῦσαν ὅμως καί τοὺς δήμους τῆς ύπαιθρου ἢ τῆς παραλίας. Τοῦτο εἶχε ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν ἐκλογή τῶν στρατηγῶν, πού ἔπρεπε νά εἶναι οἱ πιό ἐμπειροί πολῖτες, γιατί ἀπ' αὐτοὺς κρινόταν ἡ σωτηρία τῆς πόλης σέ περιστάσεις δύσκολες. Τό ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ ἦταν τό μόνο πού πρόσφερε δυνατότητα ἐπανεκλογῆς*.

Ὁ Κλεισθένης ἴδρυσε τή Βουλὴ τῶν πεντακοσίων, πού ἀποτελέστηκε ἀπὸ πενήντα βουλευτές ἀπὸ κάθε φυλή. Ἐπειδὴ οἱ βουλευτές δέν πληρῶνονταν καί ἦταν δύσκολο νά ἀφήνουν τίς δουλειές τους, ἡ Βουλὴ διαιρέθηκε σέ δέκα τμήματα. Οἱ πενήντα βουλευτές κάθε φυλῆς ἀντιπροσώπευαν γιά διάστημα 36 ἡμερῶν ὅλους τοὺς ἄλλους. Στὴ διάρκεια τῶν ἡμερῶν αὐτῶν διέμεναν καί τρέφονταν στό *πρυτανεῖο*** Οἱ βουλευτές αὐτοὶ λέγονταν *πρυτάνεις* (στό διάστημα τῶν 36 ἡμερῶν) ἢ φυλή τους *πρυτανεόουσα* κι ὁ ἐπικεφαλῆς τους *ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων*. Ἡ ἐξουσία τῆς Βουλῆς ἦταν νομοθετική (προβουλευτική), ἐκτελεστική καί δικαστική. Κυρίαρχο ὅμως σῶμα ἦταν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου στήν ὁποία συμμετεῖχαν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι

* Γιά τοῦτο ὁ Περικλῆς δέν ἐκλεγόταν ἀργότερα ὡς ἐπὶ ἄνωμος ἀρχὼν ἀλλ' ὡς στρατηγός, ἀφοῦ μόνο μέ τό ἀξίωμα αὐτό μπορούσε νά ἐπανεκλεγέται κάθε χρόνο.

** Ἦταν τό ἐπισημότερο ἀπὸ τά δημόσια κτήρια τῶν Ἀθηνῶν. Μέ βάση τήν περιγραφή τοῦ Πausανία ἐπισημάνθηκαν τά θεμέλιά του στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν κλασικῶν χρόνων.

**Ἡ Ἑλλάδα ἀπό τό 800
ὡς τό 600 π.Χ.**

Μέ τό πράσινο χρώμα σημειώνονται γεωργικές περιοχές, όπου ἐπιζει ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας τοῦ γένους. Μέ τό κόκκινο περιοχές όπου δημιουργήθηκαν πόλεις - κράτη. Μέ τό μπλε σημειώνονται κράτη πού ἀποτελέστηκαν ἀπό τήν πόλη καί τήν εὐρύτερη περιοχή γύρω ἀπό αὐτή.

Μερικά από τα όστρακα εξοστρακισμού που βρέθηκαν στις ανασκαφές της αρχαίας Αγοράς των Αθηνών. Διακρίνονται χαραγμένα στα όστρακα τα όνοματά των δύο αντιπάλων, Θεμιστοκλή και Αριστείδη.

πολίτες. Μεγάλο μέρος της δικαστικής εξουσίας μεταβιβάστηκε στο λαό με το δικαστήριο της Ήλιαίας, του οποίου τα δέκα τμήματα, από 500 δικαστές το καθένα, αντιστοιχοῦσαν στις δέκα αττικές φυλές. Υπήρχαν και άλλα δύο τμήματα αναπληρωματικά. Στην Ήλιαία εκλέγονταν και θήτες. Ο δικαζόμενος άγνοοῦσε ὡς τὴν τελευταία στιγμή από ποιο τμήμα θά δικαζόταν. Έτσι δέν ήταν δυνατό να επηρεαστεί τὸ δικαστήριο από συγγενείς του κατηγορούμενου. Στην Ήλιαία, πού ἐξετάζε και τις «εὐθύνες» τῶν ἀρχόντων, μπορούσε να καταφύγει ὁποῖος πολίτης ἤθελε να ἀμφισβητήσει τις ἀποφάσεις τους.

Ο ἄριστος Πάγος διατηρήθηκε, ἀλλά περιορίστηκε ἀκόμη περισσότερο ἡ ἐξουσία και τὸ κύρος του.

Στόν Κλεισθένη ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης και τὸ θεσμό του ἐξοστρακισμού, πού ἐγινε, για να προστατευτεί ἡ δημοκρατία. Ο πολίτης πού ἐξοστρακιζόταν με ψήφους τῶν συμπολιτῶν του ἦταν ὑποχρεωμένος να ἐγκαταλείψει τὴν Ἀθήνα για δέκα χρόνια, μέσα σε δέκα μέρες, ἐάν εἶχαν μετρηθεῖ στήν ψηφοφορία 6.000 τουλάχιστο ὄστρακα με τὸ ὄνομά του. Ἦταν ὅμως δυνατό ὁ ἐξοστρακισμένος να ἀνακληθεῖ με νέα ψηφοφορία. Στό διάστημα τῆς ἐξορίας ἡ τιμὴ και ἡ περιουσία του παρέμεναν ἀθικτα. Ἡ ψηφοφορία ὀνομάστηκε ἐξοστρακισμός, γιατί χάραζαν τὸ ὄνομα ἐκείνου πού θεωροῦσαν ἐχθρὸ τῆς δημοκρατίας πάνω σε ἓνα ὄστρακο (κομμάτι ἀγγείου).

Με τὴν ὀλοκλήρωση τῆς νομοθεσίας του Κλεισθένη διαβλέποντας οἱ ὀλιγαρχικοὶ Σπαρτιάτες, Βοιωτοὶ και Χαλκιδαῖοι κίνδυνο ἀπό τὴ δημοκρατικοποίηση του πολιτεύματος στήν Ἀθήνα συνασπίστηκαν και ἐπιτέθηκαν κατά τῆς Ἀττικῆς (506 π.Χ.). Ο Σπαρτιατικὸς στρατὸς θάδισε μέχρι τὴν Ἐλευσίνα, ἀλλά τελικὰ ὑποχώρησε. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐσπευσαν τότε και νίκησαν τούς Βοιωτούς, πρὶν προλάβουν να ἐνωθοῦν με τούς Χαλκιδαῖους κοντά στόν Εὐριπο. Ἐπειτα πέρασαν στήν Εὐβοία, νίκησαν τούς ἀριστοκράτες τῆς Χαλκίδας και μοίρασαν τὰ εὐφωρα κτήματα του Ἀηλιαντίου πεδίου σε τέσσερις χιλιάδες ἀθηναίους κληρούχους.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΑΡΤΗ. Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ

Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Με τὴ νομοθεσία του Κλεισθένη ἡ ἀριστοκρατία δέχτηκε ἰσχυρὸ πλῆγμα, ἐπειδὴ καταργήθηκαν οἱ παλιές κατά γέννη διαφέσεις κι ἔχασαν οἱ εὐγενεῖς τὴν τοπικὴ ἐπιρροή τους με τὴ νέα συγκρότηση τῶν φυλῶν. Στά χρόνια του Κλεισθένη, μάς

πληροφορεί ο 'Αριστοτέλης, διευρύνθηκαν πολύ οι τάξεις τῶν ἀθηναίων πολιτῶν μέ τήν παραχώρηση πολιτικῶν δικαιωμάτων σέ πολλοῦς μετοίκους. Δέν ἀποκλείεται νά δόθηκαν καί σέ δούλους δικαιώματα μετοίκων ἤ καί δικαιώματα πολιτῶν. Οἱ 'Αθηναῖοι πού δέν κατεῖχαν τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη ἐκ γενετῆς ἀλλά ἀπό ἐκχώρηση προνομίου ὀνομάζονταν «δημοποῖτοι».

Οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες. Μέ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη διαμορφώθηκαν ὀριστικά οἱ τάξεις τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, πού ἀπέτελεσαν τήν ἀθηναϊκή κοινωνία. 'Ο ἐλεύθερος πληθυσμός τῶν 'Αθηνῶν δέν εἶχε ἐνιαία σύνθεση. Τήν κυρίαρχη θέση στήν ἀθηναϊκή κοινωνία κατεῖχαν οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τῆς 'Αττικῆς, οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων, πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ἐργασία τῶν δούλων, οἱ πλοῦσιοι ἔμποροι, οἱ τραπεζῖτες καί οἱ ἐφοπλιστές. Τό μεγαλύτερο ὅμως μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ γεωργοί, πού καλλιεργοῦσαν τά μικρά χωράφια καί τά περιβόλια τους, οἱ μικροβιοτέχνες, οἱ ἐργαζόμενοι στά πλοῖα καί οἱ ἐργάτες τοῦ καθημερινοῦ μόχθου. 'Αλλά στήν ἀθηναϊκή κοινωνία ὅλοι αὐτοί εἶχαν τή δυνατότητα νά πλουτίσουν.

Οἱ δούλοι στήν 'Αθήνα. Οἱ περισσότεροι ἦταν Λυδοί, Φρύγες, Θράκες καί Σκύθες ἀπό τά παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Οἱ προικισμένοι μέ ἱκανότητες ἤ γνώσεις πωλοῦνταν ἀκριβότερα. Οἱ δούλοι χρησιμοποιοῦνταν στούς ἀγρούς ἀλλά καί σέ κάθε ἄλλο εἶδος ἐργασίας. 'Εργάζονταν ὑπό τήν ἐποπτεία ἐνός ἐπιστάτη, πού κι αὐτός ἦταν δούλος.

'Η ζωὴ τῶν δούλων στήν 'Αθήνα ἦταν καλύτερη ἀπό ὅ,τι ὑπῆρξε σ' ὀποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ σέ ἄλλες χώρες. Γιατί εἶχαν τή δυνατότητα νά ἀσχολοῦνται στόν ἐλεύθερο χρόνο τους μέ δική τους ἐργασία ἀντί ἐτήσιας ἀποφορᾶς (φόρου), πού πληρῶναν στούς κυρίους τους. 'Ἦταν σχετικὰ ἐλεύθεροι καί εἶχαν μερικά δικαιώματα ἀκόμη καί ἔναντι τῶν κυρίων τους. 'Υπῆρχαν μάλιστα καί δούλοι τοῦ δημοσίου, πού ἐργάζονταν ὡς ταμῖες ἢ ὑπάλληλοι στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, στή βουλή, στά δικαστήρια καί στά νομισματοκοπεῖα. Δούλοι ἐπίσης ὀπλισμένοι μέ τόξα ἀναλάβαιναν ἀστυνομικά καθήκοντα γιά τήν τήρηση τῆς δημόσιας τάξης στήν 'Αθήνα.

Οἱ δούλοι δέν εἶχαν δικαιώματα οὔτε ὑπόσταση νομική. "Όταν ὁμως κατέφευγαν σέ ἄσυλο, ὁ κύριός τους δέ μπορούσε νά τούς τιμωρήσει, παρά μόνο νά τούς πουλήσει σ' ἄλλον κύριο. 'Υπῆρχαν ἐπίσης νόμοι πού τούς προστατεύαν ἀπό τή βιαιότητα (δίκη ὕβρεως). "Όταν μιά ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια ἀγόραζε ἕνα δούλο, γίνονταν στήν οἰκογενειακὴ ἐστία τελετουργία, πού συμβόλιζε ὅτι θά τόν θεωροῦσαν ὡς μέλος τῆς. Κατά τή διάρκεια τῆς τελετῆς τόν ἔβαζαν νά καθίσει μαζί μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειας δίπλα στήν ἐστία, γιά νά δείξουν ὅτι δέ θά τόν θεωροῦσαν ξένο.

Σέ ὦρα πολεμικοῦ κινδύνου μπορούσαν οἱ δούλοι νά χρησιμοποιηθοῦν στό στρατό ἢ στό στόλο. "Όταν πρόσφεραν μάλιστα στήν πόλη ὑπηρεσία ἐξαιρετική, τό κράτος τούς ἐλευθέρωνε ἐξαγοράζοντας τήν ἐλευθερία τους μέ χρήματα τοῦ δημοσίου. Πολλοὶ πρόδεδεαν μετά τήν ἀπελευθέρωσή τους, ὅπως στήν περίπτωσι τῶν δύο δούλων, πού ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης, ὅτι διακρίθηκαν στήν τραπεζιτικὴ ἐργασία. Οἱ φιλόσοφοι ὅμως τῶν μεταγενέστερων χρόνων θεωροῦσαν τή δουλεία φυσική.

Οἱ μέτοικοι. Σημαντικὸ μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ μέτοικοι πού πλήρῶναν στό κράτος ἐτήσιο φόρο, τό *μετοίκιον*. Οἱ μέτοικοι δέ μπορούσαν νά κατέχουν κτήματα οὔτε νά συμμετέχουν στή διοίκηση τοῦ κράτους. 'Ασχολοῦνταν μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία. Μποροῦσαν ὅμως νά στρατεύονται στό ναυτικὸ καί

στό πεζικό. Κάθε μέτοικος υποχρεωνόταν να όρίσει ως προστάτη ή έγγυητή έναν άθηναίο πολίτη. Ήταν πολύ δύσκολο να γίνει ό μέτοικος άθηναίος πολίτης. Χρειάζονταν γι' αυτό δύο ψηφοφορίες με παρουσία 6.000 τουλάχιστο πολιτών. Ό μέτοικος όμως που γινόταν άθηναίος πολίτης δέν μπορούσε να αναδειχτεί άρχοντας. Άν δέν πλήρωνε τό μετοίκιο, μπορούσε να υποβιβαστεί στην τάξη των δούλων. Τουτό όμως συνέβαινε σπάνία. Οί περισσότεροι μέτοικοι προόδευσαν καί αρκετοί είχαν επιχειρήσεις με πολλούς δούλους.

Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οί Όμοιοι. Τόν Ζ' αιώνα έγιναν στή Σπάρτη οί κοινωνικές αλλαγές πού αποδόθηκαν στόν Λυκούργο. Βάση τής οικονομικής ζωής τής πόλης ήταν ή γεωργία. Ή γή ανήκε στό κράτος καί είχε διαιρεθεί σε ίσα τμήματα - κλήρους (*κλήρους*). Ή έπικαρπία μόνο των κλήρων ανήκε στα μέλη τής κοινότητας των όμοίων, τά όποια δέν είχαν δικαίωμα ούτε να μεταβιβάσουν τήν κυριότητά τους αλλά ούτε καί να τούς υποδιαροϋν. Γι' αυτό μόνο οί πρωτότοκοι κληρονομούσαν τό δικαίωμα τής νομής των κλήρων καί μόνο αυτοί θεωρούταν στή Σπάρτη έλεύθεροι πολίτες.*

Οί Περίοικοι. Δεύτερη τάξη στή Σπάρτη μετά τούς έλεύθερους Σπαρτιάτες ήταν οί περίοικοι. Τούς περίοικους άποτελοϋσαν Δωριείς, πού έγκαταστάθηκαν στα περίχωρα τής κοιλάδας του Εύρωτα, καί Άχαιοί, πού ήταν από πριν έγκαταστημένοι εκεί καί δέν είχαν αντίσταθεί στους Σπαρτιάτες. Ήταν προσωπικά έλεύθεροι, αλλά δέν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Οί περίοικοι είχαν συγκεντρωμένες στα χέρια τους όλες τίς βιοτεχνικές καί τίς έμπορικές έργασίες. Είχαν κάποια αυτοδιοίκηση καί όταν γινόταν πόλεμος στρατεύονταν.

Οί Δούλοι. Άφωσιωμένοι οί Σπαρτιάτες στόν πόλεμο ή στίς στρατιωτικές άσκήσεις δέν άσχολούνταν με τό εμπόριο καί τή βιοτεχνία ούτε καλλιεργούσαν οί ίδιοι τούς άγρους. Είχαν αναθέσει τήν καλλιέργεια των κλήρων στους είλωτες, πού δέν τούς ανήκαν όμως, γιατί κι αυτοί ήταν περιουσία του κράτους. Οί είλωτες ήταν υποχρεωμένοι να παραδίνουν στους κύριους των κλήρων μέρος του εισοδήματος, πού υπολογίζεται στό μισό περίπου. Οί κάτοχοι των κλήρων δέν μπορούσαν ν' απαιτήσουν περισσότερο εισόδημα από εκείνο πού καθόριζε τό κράτος. Δηλαδή οί είλωτες είχαν σχετική οικονομική άνεξαρτησία. Τουτό όμως δέ σήμαινε ότι ή ζωή τους ήταν εύκολη. Γιατί παρά τούς νόμους πού απαγόρευαν τόν άκρωτηριασμό ή τό φόνο των δούλων, επειδή ήταν περιουσία του κράτους, ή συμπεριφορά των κυρίων τους ήταν πολλές φορές έξαιρετικά σκληρή. Γι' αυτό γίνονταν συχνά έξεγέρσεις.

Ή Μεγάλη Ρήτρα. Κατά παράδοση οί νόμοι τής Σπάρτης δόθηκαν από τό μαντείο στό Λυκούργο υπό μορφή χρησμού. Ό χρησμός αυτός είναι γνωστός ως μεγάλη ρήτρα του Λυκούργου. Άναφέρεται στή διαίρεση του λαού σε πολιτικοστρατιωτικές μονάδες, στή συγκρότηση τής γερουσίας καί στή συνέλευση τής 'Απέλλας. Όλοι οί ενήλικοι καί με πλήρη πολιτικά δικαιώματα Σπαρτιάτες λάβαιναν μέρος στή συνέλευση τής 'Απέλλας, πού αντιπροσώπωνε στήν εκκλησία του δήμου των 'Αθηνών. Ή 'Απέλλα ήταν τό άνώτατο όργανο έξουσίας αλλά μόνο στόν τύπο. Οί Σπαρτιάτες δέν άνέπτυσαν τή γνώμη τους στήν 'Απέλλα ούτε έκαναν προτάσεις. 'Επιδοκίμαζαν μόνο ή αποδοκίμαζαν με φωνές (*διά βοής*) τίς προτάσεις τής γερουσίας.

Τή λαϊκή συνέλευση συγκαλοϋσαν οί δύο βασιλείς τής Σπάρτης. Ήταν έπικεφα-

* Οί δευτερότοκοι, τριτότοκοι κτλ. είχαν περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα.

λῆς τῆς γερουσίας καί ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ στίς ἐκστρατείες. Εἶχαν ἐπίσης καί μερικά θρησκευτικά καθήκοντα.

Τῆ γερουσία ἀποτελοῦσαν οἱ δύο βασιλιάδες καί εἴκοσι ὀκτώ ἄλλοι Σπαρτιάτες ἡλικίας ἐξήντα ἐτῶν καί πάνω, πού ἦταν ἰσόβια μέλη τῆς. Τούς ἐξέλεγε ἡ Ἀπέλλα ἀπό τοὺς πολίτες πού ἀνήκαν στίς ἰσχυρότερες οἰκογένειες. Ὅταν ἡ γερουσία ἐκρινε, πῶς μιά ἀπόφαση τῆς Ἀπέλλας δέν ἦταν συμφέρουσα γιά τὴν πόλη, μπορούσε νά τὴν ἀκυρώσει.

Ἰσχυρὸ ὄργανο τῆς ἐξουσίας ἦταν οἱ πέντε ἔφοροι, πού ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴν Ἀπέλλα. Μποροῦσαν οἱ ἔφοροι νά κατηγορήσουν τοὺς βασιλιάδες, νά ἀκυρώσουν ὀρισμένες ἀποφάσεις τους ἢ καί νά τοὺς τιμωρήσουν ἀκόμη. Συγκαλοῦσαν τὴ γερουσία καί ἦταν ὑπεύθυνοι γιά τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους καί τὰ οἰκονομικὰ του. Ἐπιτηροῦσαν τέλος τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων καί τῆ συμπεριφορὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐνῶ ὁμως οἱ ἔφοροι ἦταν ἀρχικά οἱ φύλακες τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, μὲ τὸν καιρὸ ἐγιναν ἐχθροὶ κάθε προοδευτικῆς κίνησης. Αὐτὸ ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι ἡ Σπάρτη δέν ἀνέπτυξε τὸν ἀποικισμό καί τὸ ἐμπόριο καί ἐπομένως δέν ἐξελίχθηκε πολιτικά, ἀλλ' ἀντίθετα ὀπισθοδρόμησε.

Ἰδιουπία τῆς Σπαρτιατικῆς κοινωνίας. Δέν ἐπιτρεπόταν σέ Σπαρτιάτῃ νά ταξι-δέψει ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα του παρά μόνο γιά κοινὴ ὑπόθεση, γιὰτὴ ὑπῆρχε φόβος νά μμηθεῖ καί νά μεταφέρει στὴ Σπάρτη ξενικὰ ἢ ἢ καί ἔθιμα. Γιά τὸν ἴδιο λόγὸ δέν ἐπέτρεπαν εὐκόλα σέ ξένο νά ἐπισκεφτεῖ τὴ Σπάρτη, ἀλλὰ τὸν ἐδιωχναν βία, ἂν τὸν θεωροῦσαν ὑποπο (ξενηλασία).

Ἡ ἀγαμία ἐθεωρεῖτο ἐπονεϊδιστῆ. Ὅσοι εἶχαν τέσσερες γιούς ἀπαλλάσσονταν ἀπὸ τοὺς φόρους. Ἐπιτρεπόταν ἡ χρῆση σιδερένιων μόνο νομισμάτων, ὥστε νά περιορίζεται ἡ δωροδοκία, ἡ κλοπὴ καί ἡ φιλαργυρία.

Τὰ ἀγόρια ἀπὸ ἐπτά ὡς εἴκοσι ἐτῶν ὑποχρεώνονταν σέ στρατιωτικὴ καί κοινωνικὴ ἀγωγή χαρακτηριστικὴ γιά τὴ σκληρότητά τῆς, μὲ σκοπὸ νά εἶναι ἱκανοὶ στὸν πόλεμο. Μάθαιναν νά ἔχουν βαθύ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τοῦ σεβασμοῦ στοὺς μεγαλύτερους, τῆς ἀγάπης γιά τὴν πατρίδα καί τῆς περιφρόνησης γιά τὸ θάνατο καί τὸν πόνο. Ὁ νέος πού ὑπόμεινε τὸ μαστίγωμα χωρὶς νά δακρύσει βραβεύεται. Στὸ μουσεῖο τῆς Σπάρτης ὑπάρχει μιά ἐνεπίγραφη στήλη μὲ μιά στεγγίδα*. Ἡ ἐπιγραφή μνημονεῖ τὸ ὄνομα τοῦ νέου, πού τὴν πῆρε ὡς βραβεῖο, ἐπειδὴ δὲ δάκρυσε στὸ μαστίγωμα.

Οἱ Σπαρτιάτες ἀπυκτοῦσαν πολιτικὰ δικαιώματα μόνο ὅταν κατατάσσονταν στὸ στρατό, στὸν ὁποῖο ὑπηρετοῦσαν ἀπὸ τὰ εἴκοσι ὡς τὰ ἐξήντα τοὺς χρόνια. Δέν τοὺς ἀπασχολοῦσε καμιά ἄλλη ἐργασία ἐκτός ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ. Ὁ λόγος τους ἔπρεπε νά εἶναι σύντομος καί περιεκτικὸς σέ νοήματα, ἄλλωστε εἶχαν μάθει νά ἀπεχθάνονται τὴν πολυλογία. Τὸν περισσότερο καιρὸ τους τὸν περνοῦσαν μακριὰ ἀπὸ τίς οἰκογενεῖς τους στὰ στρατόπεδα καί ἔτρωγαν στὰ συσσίτια.

Οἱ νεκροὶ στὴ Σπάρτη θάβονταν στοὺς περιβόλους τῶν ναῶν, γιά νά συνηθίζον οἱ νέοι στὴν ὄψη τους καί νά μὴ τοὺς ταραξοῖ ὁ θάνατος. Ἀπαγορευόταν τὸ στόλισμα τῶν νεκρῶν, πού ἔπρεπε νά θάβονται μὲ ἓνα ἀπλό κόκκινο πανί καί μὲ φύλλα ἐλιάς.*

Ὁ Σπαρτιατικὸς στρατὸς ἦταν λιτοδίατος, ἀσκημένος στίς σερήσεις καί γενναίος. Τὸν 6ο αἰ. π.Χ. ἡ φήμη του εἶχε ἤδη ξεπεράσει τὰ ὅρια τοῦ ἐλληνισμοῦ. Οἱ ἄνδρες τῶν ἐνωμοτιῶν, πού ἦταν οἱ μικρότερες στρατιωτικὲς μονάδες, συνδέονταν

* Ἔστρα λουτροῦ μὲ τὴν ὁποία οἱ νέοι ἐθγαζαν ἀπὸ τὸ σῶμα τους τὴ λάσπη τῆς παλαιστρας μετὰ τὴν πάλη.

* Στὰ χωριά τῆς Τσακωνιάς (Πάρνωνα), ὅπου μιλιέται ἀκόμη ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα μὲ πολλὰς δωρικὰς λέξεις, στολίζουν καί σήμερα τοὺς νεκροὺς μὲ κλάδους ἐλιάς.

μέ στενή φιλία επίσφραγισμένη με ὄρκο. Ἦταν ἐξασκημένοι ν' ἀλλάζουν ξαφνικά τούς σχηματισμούς τους ἀνάλογα με τὴν ἐξέλιξη τῆς μάχης καὶ μετακινούνταν με τέτοιο τρόπο, ὥστε οἱ καλύτεροι νὰ βρίσκονται πάντα ἐμπρός στὸν ἐχθρό. Συγχρόνως τὸ βῆμα τους καὶ στὸν πόλεμο καὶ στὶς ἀσκήσεις με τὴ μουσική τῶν αὐλῶν. Ἐάν οἱ ἐχθροὶ διασποῦσαν τὴν τάξη, σκόρπιοι ὀπλίτες ἔπαιρναν ἀμέσως τὴ θέση ἐκείνων πού εἶχαν πέσει. Ὁ καθένας εἶχε τὴ θέση του στοῦ σχηματισμοῦ, ἀνάλογα με τὴν ὁποία εἶχε καὶ ὀριμμένα καθήκοντα. Ἄλλες μονάδες τοῦ στρατοῦ ἦταν οἱ λόχοι καὶ οἱ μοῖρες.

Τὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς Σπαρτιατικῆς κοινωνίας ἦταν ἡ ὑποταγή τοῦ ἀτόμου στοῦ σύνολο, ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους σέ ὅλα, ἡ κοινότητα τῶν ἀγαθῶν μεταξύ τῶν πολιτῶν, ἡ στέρηση κάθε πολυτέλειας καὶ ἡ προσήλωση στὴν πατρίδα. Δὲν ὑπῆρχε θέση στὴ Σπάρτη γιὰ ἀτομικὴ ζωὴ. Καὶ ὁ καθένας ἦταν ἔτοιμος νὰ πεθάνει γιὰ τὴν πατρίδα.

Ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Σπάρτη εἶχαν τόσο διαφορετικὲς κοινωνίες, ὅσο διαφορετικὰ ὑπῆρξαν τὰ ἰδανικά τους. Κι ἂν θαυμάζουμε καὶ προτιμοῦμε τὴν Ἀθήνα, δὲν μπορούμε νὰ μὴ ἐκφράζουμε τὸ σεβασμὸ μας καὶ τὸν ἴδιο θαυμασμὸ γιὰ τὴν ψυχικὴ δύναμη, τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς Σπάρτης.

Με τὴν ἀλλαγὴ στὴ ζωὴ καὶ τὸ κοινωνικὸ σύστημα ἡ Σπάρτη εἶχε ἀρχίσει νὰ διεκδικεῖ τὴν πρώτη θέση στὴν Ἑλλάδα γύρω στὰ τέλη ἡδὴ τοῦ βου αἰ. π.Χ. Ἡ φήμη τοῦ στρατοῦ τῆς εἶχε πιά γίνει πανελληνία.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὀρθώνεται ἐξίσου ἰσχυρὸ ἀπέναντι στὴ Σπάρτη τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τὰ αἷτια τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λυκούργου;
2. Γιατί ἡ νέα πολεμικὴ τακτικὴ τῆς χρησιμοποίησης τῆς ὀπλικῆς φάλαγγας ὑπῆρξε ἀπαράγοντας πολιτικῆς προόδου;
3. Ποιές εἶναι οἱ σημαντικότερες διαφορὲς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ κράτους τῆς Σπάρτης;

4. Ποιά διαιρέση τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἀπχρεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ποιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τιμοκρατίας;
5. Τί ἦταν καὶ σέ τί ἀπέβλεπε τὸ σύστημα τῶν τριπτύων;
6. Μὲ ποιὰ ἐπιχειρήματα μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ ζωὴ τῶν δούλων στὴν Ἀθήνα δὲν ἦταν τόσο ἄθλια, ὅσο ἦταν σ' ἄλλες χώρες καὶ σ' ἄλλες ἐποχές;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδης, Δ, 80. Μετάφραση Φ. Παππά)

Ἐξόντωση στὴ Σπάρτη 2000 ειλῶτων

«Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυον θλάπτοντες τὴν Πελοπόννησον καὶ ἰδιαίτερως τὴν Λακωνικὴν, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐσκέφθησαν ὅτι θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ἐνεργήσουν ἀντιπερισπασμόν, ἂν ἔστειλλον στρατόν κατὰ τῶν συμμάχων των, ἐφόσον ἄλλωστε οὗτοι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀναλάβουν τὴν τροφοδοσίαν (τοῦ στρατοῦ), καὶ τούς πρόσέκαλον ἐκεῖ διὰ νὰ

ἀποστατήσουν. Συγχρόνως ἤθελον νὰ στείλουν ἕξω μερικoὺς τῶν Ειλῶτων, με ἰσχυρὸτε πρόφασιν, φοβούμενοι μήπως στασιάσουν ὑπὸ τὴν παρούσαν κατάστασιν, ἀφοῦ καὶ ἡ Πύλος κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Διότι ἔκαμαν ἀκόμη καὶ τὸ ἐξῆς, φοβούμενοι τὴν νεότητα (τῶν Ειλῶτων) καὶ τὸ πλῆθος των (οἱ πλείστοι θεσμοὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπέβλεπον εἰς τὸ πᾶς θὰ προφυλαχθοῦν οὗτοι ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐξέγερσιν τῶν Ειλῶτων) προεκήρυξαν, ὅτι ὅσοι ἐξ αὐτῶν αἰσθάνονται ἐαυτοῦς ἰκανοὺς εἰς τὰ πολεμικά θὰ τεθοῦν ὑπὸ κρίσιν, διὰ νὰ κηρυχθοῦν ἐλευθεροὶ. Καὶ αὐτὸ

ήτο δοκιμή, διότι έσκέπτοντο ότι, όσοι ήξι-
ωσαν πρώτοι νά έλευθερωθούν, θά ήσαν καί οι
πλέον Ικανοί και τολημροί νά τούς έπιτεθούν.
Προέκριναν λοιπόν δύο χιλιάδες έξ αυτών και
ούτοι στεφανωμένοι περιήρχοντο τούς ναούς
ώς άπελευθερωμένοι· αλλά μετ' ολίγον οι Λα-
κεδαιμόνιοι τούς έξηφάνισαν, χωρίς κανείς νά
μάθη πώς έξηφανίσθη καθένas από αυτούς».

(*Αριστοτέλη, 'Αθηναίων Πολιτεία, 5.
Μετάφρ. Γ. Κοτζιούλα*)

**'Ο Σόλων συμβουλεύει σέ στίχους του
τούς πλούσιους νά μήν είναι πλεονέκτες.**

«Καταπραύνετε κι έσεις τόν πόθο τόν άψύ-
σας
έςεις πού άπ' τά πολλά άγαθά παραχορτάσα-
τε.

Φανείτε βολικώτεροι· μās δέ θ' αλλάξ' ή γνώ-
μη
ούτε θά θγούνε σέ καλό όλα γιά λόγου σας».

(*Αριστοτέλη, 'Αθηναίων Πολιτεία, 12, 2. Μετάφρ.
Γ. Κοτζιούλα*)

**Συμβουλές του Σόλωνα γιά τό πώς πρε-
πει νά συμπεριφέρεται κανείς πρós τό
λαό.**

«Τότε ό λαός ακολουθάει πιστά τούς άρχη-
γούς του,
μήτε άν του άφήσουν τά λουριά, μήτε άν τά
παρασφίξουν.
Αύθάδεια ή χόρταση γεννά, πολλά σάν πέ-
σουν πλούτη
σ' ανθρώπους πού δέν έχουε τό νού τους
μετρημένο».

(*Πλουτάρχου, Λυκούργος, 8. Μετάφρ. 'Α. Ρα-
γκαθή*)

'Η ισότητα στή Σπάρτη

«Δεύτερον δέ πολιτικών μέτρον του Λυ-
κούργου και τολημρότατον είναι τής γής ή
διανομή. Διότι μεγάλη ύπήρχεν άνωμαλία, και
πολλοί άποροι και άκτήμονες έπλήρουσ τήν
πόλιν, και ό πλούτος είχεν εις ολίγιστους
συρρέσει. Τούτου ένεκεν ό Λυκούργος έξ-
είδωξε τήν ύπερηφάνειαν και τόν φθόνον και
τήν κακουργίαν και τήν τρυφήν και τά τούτων
προγενέστερα και μεγαλύτερα τής πολιτείας
νοσήματα, τόν πλούτον και τήν πενίαν και
έπεισε τούς πολίτας νά βάλωσιν εις τήν μέσσην
όλην τήν γήν και νά τήν διαιείμωσιν έξ άρχής
και νά ζώσιν όλοι ισότημους έχοντες και ίσο-
μεγέθεις τάς περιουσίας και εις μόνην τήν
άρετήν νά άπονέμωσι τό πρωτειον».

(*Διογένη Λαέρτιου Α, 56 και ΣΤ, 135*).

'Από τή νομοθεσία του Χαρώνδα

«... κάλλιστον δέ κάκειον· τόν έπίτροπον
τῆ τών όρφανών μητρί μή συνοικείν μηδ' έπι-
τροπεύειν, εις όν ή ουσία έρχεται τών όρφα-
νών τελευτησάντων.
... τῶ άρχοντι, άν μεθών ληφθῆ, θάνατον εί-
ναι τήν ζημίαν».

(*Διοδώρου 9, 2, 5*)

'Η γνώμη του Σόλωνα γιά τούς άθλητές

«... ότι ό Σόλων ήγειτο τούς μέν πύκτας
(πυγμαχούς) και σταδεις (δρομεις σταδίου)
και τούς άλλους άθλητάς μηδέν άξιόλογον
συνβάλλεσθαι ταίς πόλεσιν πρós σωτηρίαν,
τούς δέ φρονήσει και άρετή διαφέροντας μό-
νους δύνασθαι τάς πατρίδας έν τοίς κινδύνοις
διαφυλάττειν».

ΑΠΕΙΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗ

1. Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΙΚΗΣ

Οι Μήδοι και οι Πέρσες έγκραταστάθηκαν στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., κατά τη διάρκεια της μεγάλης μετανάστευσης των Ίνδοευρωπαϊών στο δυτικό Ίράκ, ανάμεσα στην Κασπία θάλασσα και τον Περσικό κόλπο. Το βόρειο μέρος της χώρας τό κατοίκησαν οι Μήδοι και το νότιο οι Πέρσες. Για ένα διάστημα οι Μήδοι βρέθηκαν υπό την ύποτελεια των Άσουριών. Έπειτα όμως απόκτησαν την ανεξαρτησία τους και κυριεύσαν μάλιστα τη χώρα των Περσών. Αργότερα οι Πέρσες με αρχηγό τον Κύρο επαναστάτησαν κι όχι μόνο κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, αλλά και ύπóταξαν τούς Μήδους. Από τότε Πέρσες και Μήδοι αποτέλεσαν ένα κράτος και ονομάζονταν Πέρσες ή Μήδοι.

Στά μέσα περίπου του 6ου αι. π.Χ. ο Κύρος ύπóταξε τό μικρασιατικό βασίλειο της Λυδίας και τις ελληνικές αποικίες της Μ. Ασίας. Οι διάδοχοί του Καμβύσης και Δαρείος άπλωσαν παντοδύναμη την περσική κυριαρχία σέ εικοσι διαφορετικούς λαούς. Από τότε οι βασιλιάδες της Περσίας για διάκριση από τούς άλλους ονομάζονταν «μεγάλοι βασιλείς».

Λόγω της άκμης του ελληνικού εμπορίου (στά εύρήματα της Μεσοποταμίας διαπιστώθηκε ότι τό ελληνικό εμπόριο έφτανε ως εκεί) οι Πέρσες είχαν τά σημαντικότερα εισοδήματά τους από τη φορολογία των ελληνικών μικρασιατικών πόλεων. Οι εμπορικές όμως και οι άλλες σχέσεις των Έλλήνων πού ζούσαν στα ανατολικά παράλια του Αιγαίου με τη μητροπολιτική Έλλάδα οδηγούσαν μοιραία σέ αναπόφευκτη σύγκρουση με τούς Πέρσες έξαιτίας των ιμπεριαλιστικών περσικών βλέψεων. Προηγήθηκε ή έκστρατεία των Περσών κατά των Σκυθών, ή πρώτη πού έκαναν σέ εύρωπαϊκό έδαφος. Οι ύποταγμένες στους Πέρσες ελληνικές πόλεις των νότιων παραλίων της Μαύρης Θάλασσας είχαν εμπορικές σχέσεις με τις ελεύθερες αποικίες στα βόρεια παράλια της. Έπρεπε λοιπόν νά καταληφθούν κι αυτές, για νά περιέλθει ολοκληρωτικά τό ελληνικό εμπόριο στους Πέρσες. Τά ελληνικά λιμάνια στα νότια παράλια του Εύξεινου ήταν οι πύλες για τά βόρεια. Αλλά κι οι ελληνικές πόλεις στό ανατολικό Αιγαίο ήταν για τούς Πέρσες οι πύλες για τό δυτικό. Η άφορμή για την έκστρατεία στις χώρες Β. του Δούναβη ήταν οι επιδρομές των Σκυθών. Αλλά κι οι άφορμές πού περίμεναν, για νά έκστρατεύσουν στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, δέν άργησαν νά δοθούν. Ήταν ή βοήθεια πού έστειλαν οι Άθηναίοι και οι Έρετριείς στην έξέγερση των Ίωνων και τό αίτημα του έκπτωτου τύραννου των Άθηνών Ίππία νά τον βοηθήσει ο Δαρείος νά ξαναπάρει την έξουσία.

Ίωνική έξέγερση και Άθήνα. Είναι γνωστό ότι στη διάρκεια της Ίωνικής επανάστασης (499 - 494 π.Χ.) οι Άθηναίοι έστειλαν βοήθεια στους Ίωνες 20 τριήρεις και οι Έρετριείς άλλες 5. Τά 20 πλοία πού έστειλαν οι Άθηναίοι δέν ήταν λίγα, άν ληφθεί ύπόψη ότι αναγκάστηκαν νά δανειστούν 20 σκάφη από την Κόρινθο, για νά άντιμετώπισουν τούς Αιγινήτες τό 496 π.Χ. Πρίν καταπνιγεί όμως ή έξέγερση, οι Άθηναίοι έγκατέλειψαν τούς Ίωνες και ανάκλεσαν τό στόλο τους. Η ανάκληση των 20 άθηναϊκών πλοίων πρέπει νά έγινε, επειδή επικράτησε προσωρινά στην Άθήνα ή ύδετε-

Τό βουνό Ἀγριλίκι
στήν ἄκρη τοῦ κάμ-
που τοῦ Μαραθῶνα.
Στίς ὑπώρειες του εἶ-
χαν στρατοπεδεύσει
οἱ Ἀθηναῖοι. Στή θέση
τοῦ παρεκκλησίου τοῦ
Ἁγίου Δημητρίου,
πού διακρίνεται στή
φωτογραφία, πρέπει
νά ἦταν τό ἱερό τοῦ
Ἡρακλή, ὅπου κατά
τόν Ἡρόδοτο βρισκό-
ταν τό ἑλληνικό στρα-
τηγείο.

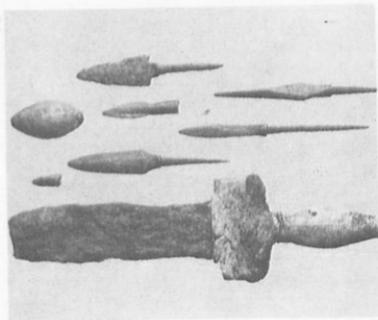
ρόφιλη παράταξη, πού τήν ἀποτελοῦσαν ἀριστοκράτες καί ὀπαδοί τοῦ Ἰππία. Ἐοι ἐξηγεῖται ἡ τιμωρία στήν Ἀθήνα τοῦ ποιητῆ Φρυνίχου μέ θαρῶ πρόστιμο, γιατί μέ τήν τραγωδία του «Μιλῆτου ἄλωσις» ἐξέγειρε τά ἀντιπερσικά αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ ἀνοδος ὅμως στήν ἐξουσία τοῦ ἡγέτη τῆς δημοκρατικῆς παράταξης Θεμιστοκλῆ λίγο μετά τή λήξη τῆς Ἴωνικῆς ἐξέγερσης, ἔδωσε στήν Ἀθήνα τήν εὐκαιρία νά προετοιμάσει τήν ἀμύνα τῆς στήν ἐπικείμενη περσική ἐπίθεση. Ὁ διορατικός Θεμιστοκλῆς διέβλεπε πῶς ἡ περσική κατάκτηση τῶν μικρασιατικῶν παραλίῶν ὀδηγοῦσε τοὺς Πέρσες σέ σύγκρουση μέ τοὺς Ἕλληνες καί ὅτι ὁ ἀγῶνας θά κερδιζόταν μόνο μέ τή ναυπήγηση ἰσχυροῦ στόλου, λόγω τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν στήν ξηρά ἀλλά καί τῆς ἀπειρίας τους στήν θάλασσα. Οἱ ἀριστοκρατικοί ὥστόσο φοβήθηκαν ὅτι θά ἔχαναν ἔδαφος μέ τή στρατολόγηση τῶν θητῶν, πού ἦταν ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπὶ ἀνδρῶνση τοῦ στόλου. Τήν ἀντίδρασή τους κατέπνιξαν οἱ δημοκρατικοί ἐξοστρακίζοντας τοὺς ἡγέτες τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης. Ὅστρακα πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν θυμίζουν τοὺς ἐξοστρακισμούς ἐκεῖνους.

Στόν πόλεμο πού ἐπακολούθησε πρωτοστάτησαν ἀνάμεσα στίς χωρισμένες ἐλληνικές πόλεις, πού στόν κοινὸ κίνδυνο ἔνωσαν ἐπιτέλους τήν ἀνάγκη νά συνεργαστοῦν, ἡ Πελοποννησιακὴ συμμαχία καί ἡ δημοκρατικὴ Ἀθήνα. Οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες μετά τίς δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη δὲ θά ὑστεροῦσαν σέ φρόνημα ἀπὸ τοὺς μαχητῆς τῆς Σπάρτης.

Τὸ 492 π.Χ. πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαρδόνιου πού ἀπότυχε, ἐπειδὴ πολλά περσικά πλοῖα καταποντίστηκαν, ἐνῶ προσπαθοῦσαν νά περιπλεύσουν τὸν Ἄθω.

Μαραθῶνας. Τὸ 490 ὁ Δάτης καί ὁ Ἀρταφέρνης ὀδήγησαν ἀπὸ τίς Κυκλάδες τὸν περσικὸ στόλο στό Ν. Εὐβοϊκὸ κόλπο. Μετά τήν ἄλωση τῆς Ἐρέτριας ἡ πόλη καταστράφηκε κι ὁ πληθυσμὸς τῆς μεταφέρθηκε στὰ βάθη τῆς Ἀσίας. Ἐπειτα οἱ Πέρσες ἀγκυροβόλησαν στόν κόλπο τοῦ Μαραθῶνα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν νά ἀντιπαραταχθοῦν στίς ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ, πού σήμερα λέγεται Ἀγριλίκι. Οἱ μόνοι πού ἦρθαν νά βοηθήσουν τοὺς 10.000 ὀπλίτες τῆς Ἀθήνας ἦταν οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς. Ἡ Σπάρτη δὲν μπόρεσε νά στείλει ἔγκαῖρα τὴ βοήθεια πού ζήτησε ἡ Ἀθήνα, γιατί ἦταν ἀποσχιλημένη μέ πόλεμο ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων.

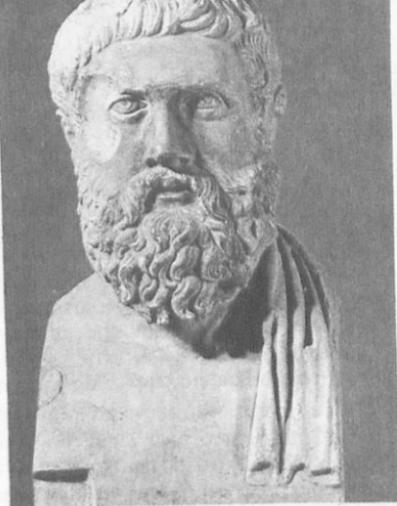
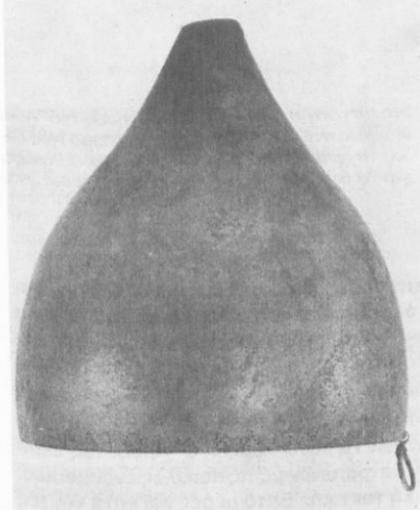
Αιχμές δοράτων, ξίφος, βλήμα σφενδόνας και αιχμή βέλους. Βρέθηκαν στο πεδίο της μάχης του Μαραθώνα. Έκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο, στο Λονδίνο.

ται φανερό από το γεγονός ότι εκεί έχουν βρεθεί και οι περισσότερες αιχμές περικών βελών. Το σχέδιο που εφάρμοσε ο Μιλτιάδης το μίληθηκαν αργότερα μεγάλοι στρατηγοί διαφόρων εποχών. Αντίθετα δηλαδή προς ό, τι έκαναν οι Πέρσες, αραίωσε το κέντρο και ενίσχυσε τὰ άκρα της άθηναικής παράταξης. Έτσι οι Έλληνες στά δύο άκρα μετά την προέλασή τους γύρισαν και περικύκλωσαν το περικό κέντρο, που είχε στο μεταξύ προελάσει καταδιώκοντας τὸ άσθενέστερο έλληνικό. Η περικύκλωση του κέντρου τους επέφερε στους Πέρσες πανωλεθρία. Πολλοί ύποχωρώντας πνίγηκαν στά έλη (13 Σεπτ. 490 π.Χ.).*

Όταν οι Πέρσες έπλευσαν στό Φάληρο, δέν τόλμησαν νά αποβιθαστούν βλέποντας παραταγμένους στους λόφους του Κυνοσάργους τούς νικητές του Μαραθώνα, που παρά τήν εξαντλητική μάχη είχαν φθάσει έγκαιρα στην Άθήνα μέ γρήγορη πορεία και ήταν έτοιμοι γιά νέα άναμέτρηση.

Άφου ὁ περικός στόλος είχε πιά αποπλεύσει γιά τήν Άσία, έφτασε στην Άθήνα σπαρτιατική ενίσχυση 2.000 ανδρών. Οι Σπαρτιάτες συγχάρηκαν τούς Άθηνάιους κι επισκέφτηκαν τό πεδίο τής μάχης, ὅπου θαύμασαν τό πλήθος τών λαφύρων. Μέ ένα μέρος τών λαφύρων φτιάχτηκε τό χάλκινο άγαλμα τής Προμάχου Άθηνάς. Στήθηκε στην Άκρόπολη μεταξύ Έρεχθείου και Προπυλαίων και ήταν ὀρατή από τό Σούνιο ή λάμψη τής περικεφαλαίας του. Άρκετά κράνη Περσών πού έπεσαν στό πεδίο τής μάχης άφιερώθηκαν στην Όλυμπία και μερικά από αυτά κοσμοῦν σήμερα τό Μουσείο τής. Εκεί βρίσκεται και τό περίφημο κράνος του Μιλτιάδη, πού τό άφιέρωσε στην Όλυμπία σέ άνάμνηση τής νίκης του. Πρόκειται γιά τό πιό σημαντικό εὔρημα τών άνασκαφών τής Όλυμπίας, πού δέν είναι και τό μόνο πολύτιμο ένθύμιο τής μάχης. Ίερότερο άκόμη ένθύμιο του Μαραθώνα είναι ὁ, τι άπόμεινε από τή νεκρική τέφρα τών 192 Άθηνάιων πού έπεσαν στόν άγώνα. Η μάζα τών καμένων ὁστών τους βρέθηκε μαζί μέ άγγελία στό θάθος σταυροειδούς τομής πού άνοιχτηκε σέ άνασκαφές του τύμβου και βρίσκεται σήμερα στό μικρό Μουσείο του Μαραθώνα, πού έχει τήν τιμή νά φυλάει τό πολυτιμότερο λείψανο τής άρχαίας ιστορίας μας. Πρόσφατα άνακαλύφτηκε κι ὁ τύμβος μέ τούς σκελετούς τών Πλαταιέων πού σκοτώθηκαν και

* Στην περιοχή του Σχινιά, ὅπου υπάρχουν άκόμη κατάλοιπα τών έλών, σώζεται τό τρόπαιο τής μάχης.

Άριστερά, Περσικό κράνος. Αφιέρωθηκε από τους Άθηναίους στην Όλυμπία ως λάφυρο της μάχης του Μαραθώνα.

Δεξιά, Ρωμαϊκό αντίγραφο αρχαιότερης προτομής του Μιλτιάδη. Στο πρόσωπό του εκφράζεται η δύναμη και αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του. Έθν. Μουσείο Ραθέννας.

θάφτηκαν στο Μαραθώνα. Το επίγραμμα που αφιέρωσε στους νεκρούς του Μαραθώνα ο Σιμωνίδης, *Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι χρυσοφόρων Μήδων ἐσθόρεσαν δύναμιν* (Οἱ Ἀθηναῖοι πολεμώντας μπροστά και για λογαριασμό όλων των άλλων Ἑλλήνων στο Μαραθώνα συνέτριψαν τη δύναμη των χρυσοντυμένων Περσῶν), αποκαλύπτει τη βαθύτερη σημασία και τό μήνυμα που διασάλπισε ἡ ἀθηναϊκή νίκη στους ἄλλους Ἕλληνες. Μὲ τό Μαραθώνα ὁ θρύλος τῆς περσικῆς παντοδυναμίας κλονίστηκε και φάνηκε καθαρά ἡ ὑπεροχή τοῦ φρονήματος.

Ἡ ἴττα τῶν Περσῶν στό Μαραθώνα δέν κλόνησε μόνο στήν Ἑλλάδα τό θρύλο τοῦ ἀήττητου τῶν Περσῶν. Ὁ ἀπόηχος τῆς ἔφτασε και στήν Ἀσία μέ ἀποτέλεσμα νά γίνουν ἀργότερα ἐξεγέρσεις ἐναντίον τῶν Περσῶν στή Βαβυλώνα και στήν Αἴγυπτο. Σ' αὐτές τίς ἐξεγέρσεις ὄφειλόταν ἡ μεγάλη καθυστέρηση τῆς νέας περσικῆς ἐκστρατείας κατά τῆς Ἑλλάδας. Μιά ἴττα μόνο δέν μπορούσε ν' ἀλλάξει τά ἐπεκτατικά σχέδια τῶν Περσῶν, που μπορούσαν ν' ἀντλήσουν ἀπεριόριστες δυνάμεις ἀπό τήν

Άριστερά. Κράνος μέ τήν ἐπιγραφή «Μιλτιάδης ἀνέθεκεν τῶ Δίῳ» βρέθηκε στίς ἀνασκαφές τῆς Όλυμπίας, στό ἐκεῖ ἱερό τοῦ Δία.

Δεξιά. Ὁ τύμβος τῶν Ἀθηναίων στήν πεδιάδα τοῦ Μαραθώνα.

Στό στενότερο σημείο της χερσόνησου του Ἴθω διακρίνονται ἀκόμη, δίπλα στὸν οἰκισμό Νέα Ρόδα, τὰ ἴχνη τῆς διώρυγας πού ἀνοίξε ὁ Ξέρξης, γιὰ νὰ ἀποφύγει νὰ περικλείσει τὴ χερσόνησο.

ἀπέραντη χώρα τους. Ἡ βραδυπορία ὁμως τῆς προετοιμασίας τους γιὰ τὴ νέα μεγάλη ἐκστρατεία ἐπέτρεψε στὸ Θεμιστοκλῆ νὰ ὀλοκληρώσει τὴ ναυπήγηση τοῦ στόλου τῶν 200 μεγάλων καὶ νεότευκτων τριήρων, πείθοντας τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαθέσουν τὰ εἰσοδήματά τους ἀπὸ τὰ ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρίου, γεγονός πού ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 480 π.Χ. Τὴν ἀνοίξη τοῦ 480 π.Χ. μιὰ τεράστια στρατιὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὶς Σάρδεῖς ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν Ξέρξη. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει γλαφυρὰ τὰ στρατιωτικὰ σώματα τῶν σατραπειῶν μὲ τὶς ποικίλες ἐνδυμασίες, τὰ ἀνόμοια ὄπλα καὶ τὴ διαφορετικὴ πολεμικὴ τακτικὴ. Ἐπτά μέρες καὶ ἑπτὰ νύχτες χρειάστηκαν κατὰ τὴν περιγραφή του οἱ Πέρσες, γιὰ νὰ περάσουν στὴν εὐρωπαϊκὴ του ἀκτὴ ἀπὸ τὶς δυὸ γέφυρες πού εἶχαν στήσει στὸν Ἑλλησποντο. Στὸ πέρασμά τους σκορποῦσαν παντοῦ τὴν ἀπόγνωση. Θεσσαλοὶ καὶ Βοιωτοὶ μῆδισαν, παρὰ τὴν ἀπόφαση πού πήραν οἱ Ἕλληνες στὸ πανελλήνιο συνέδριο στὴν Κόρινθο τὸ φθινόπωρο τοῦ 481 π.Χ. νὰ ἀντιτάξουν κοινὴ ἄμυνα. Πρῶτὴ φορά τὸ ἔθνος εἶχε παρουσιαστῆ ἐκεῖ ἐνωμένο. Στὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου ἀποφασίστηκε νὰ δοθεῖ ἡ ἀρχηγία στοὺς Σπαρτιάτες, παρόλο πού οἱ Ἀθηναῖοι διέθεταν τὸν ἰσχυρότερο στόλο. Πρῶτὴ γραμμὴ ἄμυνας ὀρίστηκε τὰ Τέμπε, ὅπου παρατάχθηκαν 10.000 Ἕλληνες. Χωρὶς ὁμως νὰ δώσουν μάχη ἀποσύρθηκαν στὴ δευτέρη ἀμυντικὴ γραμμὴ στὶς Θερμοπύλες.

Θερμοπύλες (480 π.Χ.). Ἡ τοποθεσία τῶν Θερμοπυλῶν προσφερόταν γιὰ ἄμυνα, γιὰτὶ τὰ στενά της, πού εἶχαν μῆκος 1300 μ. καὶ πλάτος 50 ὡς 15 μ., ἦταν ἡ μόνη διάβαση πρὸς τὴ Ν. Ἑλλάδα. Στὴ θέση τοῦ κάμπου, πού σχηματίστηκε ἀπὸ τὶς προσχώσεις τοῦ Σπερχειοῦ, πίσω ἀπ' τὸ σύγχρονο ἀγαλμα τοῦ Λεωνίδα, ἦταν ἡ θάλασσα. Τὴν τοποθεσία ἔκανε πιὸ ὀχυρὴ τὸ τεῖχος τῶν Φωκῶν πού ὑπῆρχε ἐκεῖ. Ἀλλεπάλληλες περσικὲς ἐπιθέσεις συντρίφτηκαν στὴν ἑλληνικὴ ἄμυνα. Ὅταν ὁ πέρσης στρατηγὸς Ὑδάρνης εἶχε σχεδὸν περικυκλώσει μὲ τοὺς ἄνδρες του ἀπὸ τὴν Ἀνοσιὰ ἀτραπὸ τὸν Λεωνίδα, ἐκεῖνος ἔστειλε τοὺς ὑπόλοιπους ἀπὸ τοὺς 7.000 Ἕλληνες πού εἶχαν παραταχθεῖ στὸ Στενό καὶ ἔμεινε μόνος μὲ τοὺς 300 Σπαρτιάτες καὶ τοὺς 700 Θεσπιεῖς. Αὐτοὶ ἀμύνθηκαν μέχρι τέλους ἡρωικὰ κι ἀπεγνωσμένα. Οἱ λίγοι πού ἀπέμειναν ὑποχώρησαν μὲ τὸ πτώμα τοῦ Λεωνίδα στὸ ψήλωμα τοῦ Κολωνοῦ*. Ἐκεῖ κατακαλύφθηκαν ἀπὸ τὰ βέλη τῶν Περσῶν πού εἶχαν πλημμυρίσει τοὺς γύρω λόφους. Οἱ νεκροὶ ὁμως Πέρσες ἦταν τόσο, ὥστε ὁ Ξέρξης διέταξε νὰ τοὺς κρύψουν, πρὶν προχωρήσει ὁ ὑπόλοιπος στρατὸς του.

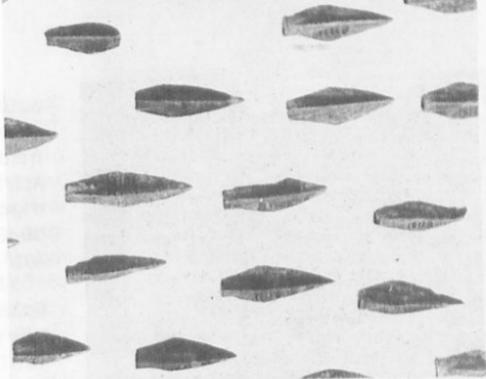
Ἡ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης στὶς Θερμοπύλες εἶναι τεράστια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθυστέρηση καὶ τὶς ἀπώλειες τῶν Περσῶν πολὺ σπουδαιότερη ἦταν ἡ ἠθικὴ σημασία τῆς αὐτοθυσίας τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Θεσπιέων. Ἀπὸ τὸ παράδειγμά τους οἱ Ἕλληνες ἐμψυχώθηκαν, γιὰ νὰ συνεχίσουν μὲ φρόνημα καὶ πίστη τὸν ἀγῶνα.

Στὸ λόφο τοῦ Κολωνοῦ στήθηκε μιὰ πλάκα μὲ τὸ ἐπίγραμμα:

*Ἦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.*

* Μικρὸ ὕψωμα στὶς Θερμοπύλες, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σύγχρονο μνημεῖο τοῦ Λεωνίδα.

Ἐκατοντάδες αἰχμῶν περικιῶν βελῶν
βρέθηκαν στό χώρο τοῦ Κολωνοῦ στίς
Θερμοπύλες. Ζωντανεῦσιν τή στιγμή
τοῦ θανάτου τῶν τελευταίων ἀνδρῶν
τοῦ Λεωνίδα. Μή τολμῶντας νά τοῦς
πλησιάσουν οἱ Πέρσες τοῦς σκότω-
σαν ἀπό ἀπόσταση μέ τά βέλη τους.
Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖο.

Τό πολυθρύλητο ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδη ἤχει μέσα ἀπό τοῦς αἰῶνες σ' ὄλους τοῦς λαούς, σ' ὄλες τίς ἐποχές, σάν χρέος, προσταγή καί ὑπόμνηση ὅτι δέν χωραίει σκοπιμότητα οὔτε συμβιβασμός, ὅταν πρόκειται γιά τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἐλευθερία.

Ἀρτεμῖσιο (480 π.Χ.). Τρομερή θύελλα πού κατάστρεψε 400 περσικά καράβια στά βράχια τοῦ Πηλίου ἀνάγκασε τόν Ξέρξη νά κτίσει τόν πρῶτο στόν κόσμο φάρο. Ἡ βάση του σώζεται στό ἀκρωτήρι στό Πήλιο, πού οἱ σημερινοί ναυτικοί τόν ξέρουν σάν «κάβο Λευτέρη». Ὁ περσικός στόλος ἀγκυροβόλησε στούς Ἀφέτες τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ἐνῶ ὁ ἑλληνικός ἔλαβε θέση στό ἀκρωτήριο Ἀρτεμῖσιο τῆς Β. Εὐβοίας. Ἄλλα 200 περσικά πλοῖα θυθίστηκαν ἀπό καταϊγίδα στά Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, ὅταν προσπάθησαν νά περικυκλώσουν ἀπό τό Νότιο Εὐβοϊκό τόν ἑλληνικό στόλο. Ἡ ναυμαχία τελικά πραγματοποιήθηκε τήν ἴδια μέρα μέ τή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ὄχι βέβαια ἀπό σύμπτωση, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ταυτόχρονης προσπάθειας τῶν Περσῶν νά περικυκλώσουν καί ἀπό τή θάλασσα τοῦς Ἕλληνες στίς Θερμοπύλες. Ἡ σύγκρουση ἦταν ἀμφίροπη.

Σαλαμίνα. Ὅταν πληροφορήθηκαν τή νύκτα στά ἑλληνικά πλοῖα τήν ἦττα στίς Θερμοπύλες, ἐπλευσαν μέσα ἀπό τόν Εὐβοϊκό κόλπο πρὸς τήν Ἀθήνα, ὅπου ἀγκυροβόλησαν μεταξύ τῶν ἀκτῶν τῆς Σαλαμίνας καί τῆς Ἀττικῆς. Στήν προσέγγιση τῶν Περσῶν ἡ πόλη ἐκκενώθηκε. Τά γυναῖκόπαιδα κατέφυγαν στά κοντινά νησιά καί τήν Τροιζήνα. Τήν παραμονή τῆς τελικῆς σύγκρουσης πραγματοποιήθηκε συμβούλιο τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν στή ναυαρχίδα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὅταν ὁ Σπάρτατης ναυαρχος Εὐρυβιᾶδης ἐπέμεινε στό πολεμικό συμβούλιο νά ἀποπλεύσουν τά πλοῖα πρὸς τόν Ἰσθμό, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶδε τόν κίνδυνο νά ναυαγήσουν τά σχέδιά του, πού ἡ πραγματοποίησή τους ἦταν τόσο κοντά τώρα. Τό μήνυμα πού ἔστειλε τότε στόν Πέρση ναύαρχο μέ τό δοῦλο του Σικκίνο νά περικυκλώσει τά ἑλληνικά πλοῖα, πού θά ἀπέπλεαν μέσα στή νύκτα, φανερώνει τό φλογερό πατριωτισμό ἀλλά καί τόν παράτολμο χαρακτήρα του. Γιατί, ἂν οἱ Πέρσες νικούσαν στή Σαλαμίνα, τό ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλῆ θά ἦταν ἀνώνυμο τῆς προδοσίας στούς αἰῶνες, σάν καί αὐτό τοῦ Ἐφιάλτη. Ἡ ἐπιμονή τοῦ Θεμιστοκλῆ νά ναυαχῆσουν κοντά στή Σαλαμίνα ὀφειλόταν στήν πρόβλεψη ὅτι στά στενά τῆς θά ἦταν ἀδύνατο νά ἐλιχθοῦν τά πλοῖα. Ἐτσι θά ὑπερείχαν οἱ νεότευκτες καί βαρύτερες ἀθηναϊκές τριήρεις.

Ὁ περσικός στόλος εἰσχώρησε τή νύκτα στά Στενά* καί περικύκλωσε τόν ἑλληνικό. Τό πρωῒ τῆς 21ης Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ. ἄρχισε ἡ ναυμαχία. Τήν περιγράφει παραστατικά στούς «Πέρσες» ὁ Αἰσχύλος, πού πολέμησε σ' αὐτή. Ὁ Ξέρξης παρακο-

* Σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τοῦ Ἡροδότου.

Τμήμα του βόρειου τείχους της Ακρόπολης. Διακρίνονται καθαρά τα έντεχνισμένα αρχιτεκτονικά μέλη των ναών που κατάστρεψαν οι Πέρσες.

καί τὰ ἀγάλματα πού τή στόλιζαν σπασμένα. Είναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅσα ἀγάλματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Αἰκρόπολης καί τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἦταν κομματιασμένα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν σέ λάκκους ὅσα ἀπ' αὐτά θεωροῦσαν ἱερά.*

Τά ἀρχιτεκτονικά μέλη τοῦ παλαιότερου Παρθενῶνα, πού τόν ἔκαψαν οἱ Πέρσες, τά ἐντεῖχισαν στό βόρειο τείχος τῆς Αἰκρόπολης, ὅπου φαίνονται ὡς σήμερα. Θέλησαν ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι νά θυμοῦνται τήν πυρπόληση τῶν ἱερῶν τους, ὥστε νά πάρουν κάποτε ἐκδίκηση.

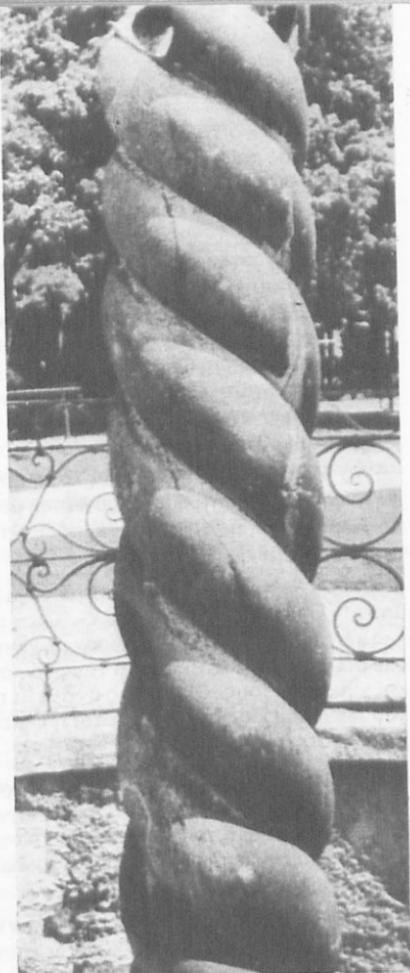
Πλατιαίς. Τήν ἀνοιξη τοῦ 479 π.Χ. ὁ Μαρδόσιος, ἀφοῦ προσπάθησε μάταια νά πάρει τούς Ἀθηναίους μέ τό μέρος του, προέλασε πρὸς Νότο. Γιά δευτέρη φορά ἡ Ἀττική ἐγκαταλείφτηκε ἀπό τούς κατοίκους της κι ἡ Ἀθήνα καταστράφηκε καί πάλι ἀπό τούς Πέρσες, πού ὅταν ἔμαθαν, ὅτι πλησίαζε συμμαχικός στρατός 110.000 Ἑλλήνων, ἀποσύρθηκαν στήν πεδιάδα τῆς Βοιωτίας ἀνατολικά τῶν Θηβῶν.

Τό ἑλληνικό στράτευμα ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ βασιλιά τῆς Σπάρτης Πausanias ἀντιπαρατάχθηκε στίς ὑπάρειες τοῦ Κιθαιρώνα, ἔξω ἀπό τίς Ἐρυθρές (σημερινό Κριεκούκι). Ἐκεῖ σέ μιά ἐπίθεση τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ σκοτώθηκε ὁ ἀρχηγός του Μασίστιος, ὁ ἰκανότερος καί πῶ δημοφιλής στρατηγός τῶν Περσῶν. Οἱ Ἕλληνες περιέφεραν τό πτώμα του πᾶνω σέ ἄρμα κατὰ μήκος τῆς παράταξής τους, ἐνῶ ἐπόμενες μέρες οἱ Ἕλληνες, γιά νά ὑδρεῦνται καλύτερα, στρατοπέδευσαν χαμηλότερα στήν πεδιάδα, κοντά στή *Γαργαφία* κρήνη. Ἐπειδὴ ὁμως κι ἐκεῖ δυσκολεῦνταν ἀπό τίς παρενοχλήσεις τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ, μετακινήθηκαν στή διάρκεια τῆς νύχτας πρὸς τή θέση «Νῆσο». Ἐτσι τό ἐπόμενο πρωῖ πού ἄρχισε ἡ μάχη (479 π.Χ.) τά ἑλληνικά τμήματα κατεῖχαν τρεῖς θέσεις. Τό κέντρο τῶν Ἑλλήνων βρέθηκε μακριά ἀπό τόν τόπο τῆς συμπλοκῆς. Τό ἱππικό τῶν Περσῶν πρόφτασε τότε τούς Σπαρτιάτες καί τούς Τεγεάτες στή δεξιὰ πτέρυγα τῆς ἑλληνικῆς παράταξης καί τούς καθήλωσε.

* Ἐτσι διατηρήθηκαν ὡς σήμερα τά χρώματά τους (κόρες Μουσείου Αἰκρόπολης), ἐπειδὴ μέσα στό χῶμα δέν ξεπλύθηκαν ἀπό τό φῶς καί τίς βροχές τῶν αἰῶνων.

Ἐπειτα ἔφτασαν Πέρσες πεζοὶ κι ἀφοῦ δημιουργήσαν μέ τίς ἀσπίδες τους τεῖχος, ἔριχναν ὄχυρωμένοι πίσω ἀπ' αὐτό ἀναρίθμητα βέλη κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Παρά τίς ἀπώλειές τους ὁμως ἐκείνοι ἀδρανοῦσαν, ἐπειδὴ περίμεναν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν θυσιῶν. Κι ὅταν αὐτές ἐγίναν εὐνοϊκές, Σπαρτιάτες καί Τεγεάτες ὄρμησαν ἀσυγκράτητοι καί πέτυχαν σύντομα ὀλοκληρωτικὴ νίκη, ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ Ἀθηναῖοι στό ἀριστερὸ τῆς ἑλληνικῆς παράταξης συνέτριβαν τοὺς συμμάχους τῶν Περσῶν Θηβαίους. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν Περσῶν ἦταν καί ὁ Μαρδόνιος. Ἀπὸ τὰ λάφυρα στό πεδίο τῆς μάχης οἱ Ἕλληνες ἀφιέρωσαν στοὺς Δελφοὺς χρυσὸ τρίποδα, πού στηριζόταν σέ πελώρια χάλκινη βάση τριῶν ἀλληλοσυμπλεκόμενων φιδιῶν. Στίς σπείρες τους χαράχτηκαν τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πού συμπαρατάχτηκαν στίς Πλαταιές. Τὸ πολῦτιμο μνημεῖο μεταφέρθηκε καί στήθηκε ἀργότερα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρίσκεται (χωρὶς τὸν τρίποδα) στὸν ἴδιο χώρο ὅπου στήθηκε, δηλαδὴ στό στίβο τοῦ βυζαντινοῦ ἵππόδρομου, πού εἶναι σήμερα μιὰ πλατεία τῆς σύγχρονης πόλης δίπλα στὴν «Ἁγία Σοφία».

Ὁ πόλεμος ἀλλάζει μορφή. Μετὰ τὴ νίκη στίς Πλαταιές συμπληρώθηκε ἡ καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στόλου. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος βρισκόταν στὴ Δῆλο, ὅταν ἔφτασε τὸ μήνυμα τῆς νίκης. Ἀπέπλευσε τότε πρὸς τὴ Σάμο. Στὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴ χερσόνησο τῆς Μυκάλης ἐντόπισε ἰσχυρὸ περσικὸ στρατόπεδο καί περσικά πλοῖα τραβηγμένα στὴν ξηρὰ (479 π.Χ.). Οἱ Ἕλληνες ἀποβιβάστηκαν καί συνέτριψαν τοὺς Πέρσες. Ἡ νίκη τῆς Μυκάλης ἦταν τὸ σύνθημα γιὰ ἐξέγερση τῶν ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας. Αὐτὴ τὴ φορά ἡ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα ἀνέλαβε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς τῆν ἐξέγερση. Ὁ ἀγώνας ἀπὸ ἀμυντικὸς γιὰ τὴν ἐλευθερία γίνονταν τώρα ἐπιθετικὸς. Ἐπειδὴ ἡ νίκη στὴ Μυκάλη ἦρθε σάν ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγγέλματος τῆς νίκης τῶν Πλαταιῶν, συσχετίστηκαν ἔτσι στὴν παράδοση οἱ δύο μάχες, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ ὁ θρύλος πὼς ἐγίναν τὴν ἴδια μέρα. Ἀντίστοιχος συσχετισμὸς ἐγινε μέ τὴ ναυμαχία Σαλαμίνας καί τὴ μάχη τῆς Ἰμέρας. Ἐνθαρρυσμένοι οἱ Καρχηδόνιοι ἀπὸ τὴν περσικὴ ἐκστρατεία τοῦ 480 ἢ καί παρακινήμενοι ἀπὸ τοὺς Πέρσες ἀποβιβάστηκαν στὴν ἀκτὴ τῆς Β. Σικελίας καί πολιορκήσαν τὴν Ἰμέρα. Ἐφτασε ὁμως στὴν Ἰμέρα ἑλληνικὸς

Ἡ ἔξι μέτρων ὕψους χάλκινη στήλη μέ τὴ μορφή τῶν φιδιῶν στό χώρο πού βρίσκεται σήμερα στὴν Κωνσταντινούπολη. Πάνω τους εἶναι χαραγμένα τὰ ὀνόματα 31 ἑλληνικῶν πόλεων πού πολέμησαν στοὺς Περσικοὺς πολέμους.

στρατός υπό τό Γέλωνα, τύραννο τῶν Συρακουσῶν καί τό Θήρωνα, τύραννο τοῦ Ἀκράγαντα, καί συνέντριψε τούς Καρχηδόνιους σώζοντας τόν ἑλληνισμό τῆς Μ. Ἑλλάδας. Καρχηδόνιοι αἰχμάλωτοι ἀπό τή μάχη αὐτή ἔκτισαν στίς Συρακοῦσες τό ναό τῆς Ἀθηνᾶς καί στόν Ἀκράγαντα τό ναό τοῦ Δία.

Οἱ παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς νίκης. Περιγράφοντας ὁ Ἡρόδοτος τίς περσικές δυνάμεις, πού ἐξεστράτευσαν κατά τῆς Ἑλλάδας, δίνει ἀριθμούς ὑπερβολικούς. Αὐτό ὀφείλεται στή φυσική σέ κάθε λαό παράδοση γιά μεγαλοποίηση τῆς νίκης, ὅσο κι ἂν νίκες σάν κι αὐτές τῶν ἑλληνοπερσικῶν πολέμων δέν εἶχαν ἀνάγκη ἀπό παρόμοια μεγαλοποίηση. Οἱ ἀριθμοί ὅμως τοῦ Ἡροδότου ἐκφράζουν ἔστω καί μέ ὑπερβολή μιά πραγματικά μεγάλη ἀριθμητική ὑπεροχή τῶν Περσῶν ἔναντι τῶν Ἑλλήνων. Γιά τοῦτο ἡ ἑλληνική νίκη θά μπορούσε νά δημιουργήσει ἀπορίες. Ὄφειλεται ὅμως στούς ἐξῆς λόγους:

α) Ἡ κοινωνική, ἡ πολιτική καί ἡ οἰκονομική ζωή τῆς Ἑλλάδας εἶχε φτάσει σέ ψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης σέ σύγκριση μέ τό περσικό κράτος, πού εἶχε συμπεριλάβει πολλούς λαούς μέ τή θία καί ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξή τους. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες εἶχαν ψηλότερο φρόνημα, πού ἦταν συνέπεια τῆς ἐλευθέρως ζωῆς στήν Ἑλλάδα.

β) Οἱ Ἕλληνες ἀγωνίστηκαν μέ μεγαλύτερο ἥρωισμό καί αὐτοθυσία, γιατί πολεμοῦσαν «ὑπέρ θωμῶν καί ἐστίων». Ὄταν π.χ. οἱ Θεσπιεῖς θυσιάζονταν στίς Θερμοπύλες καί οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχοῦσαν μέ γενναϊότητα ἀπαράμιλλη στή Σαλαμίνα, γνώριζαν ὅτι ἀπό τήν μαχητικότητα τους θά κρινόταν ἡ ζωή ἢ ἡ ὑποδούλωση τῶν παιδιῶν καί γυναικῶν τους. Οἱ Πέρσες ἀντίθετα πολεμοῦσαν, ἐπειδή αὐτή ἦταν ἡ ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ τους. Ἔτσι ἡ ἔλλειψη ἐνθουσιασμοῦ τῶν Περσῶν μείωνε τή μαχητικότητά τους.

γ) Ἐπειδή ὁ στρατός τῶν Περσῶν εἶχε στρατολογηθεῖ ἀπό διάφορες σατραπείες καί ποικίλους λαούς, χαρακτηριζόταν γιά τήν ἀνομοιομορφία του καί τήν ἔλλειψη συνοχῆς. Ὡς καί ἡ πολεμική τακτική τῶν ποικίλων περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἦταν διαφορετική. Τόν περσικό στόλο ἐξάλλου ἀποτελοῦσαν αἰγυπτιακά, φοινικικά, κυπριακά, ἰωνικά καί καρικά πλοῖα.

δ) Κατά τόν Ἡρόδοτο οἱ Πέρσες ἦταν κατώτεροι σέ εὐφυΐα ἀπό τοὺς Ἕλληνες καί ἀπειροί στά πολεμικά. Ὑστεροῦσαν ἐπίσης στή ναυτική ἱκανότητα, γιά τήν ὁποία ἀντίθετα οἱ Ἕλληνες φημιζονταν.

ε) Οἱ Ἕλληνες διέθεταν καλύτερο ὄπλισμό καί εἶχαν μεγαλύτερη σωματική ἀντοχή καί δύναμη, γιατί ἀγαποῦσαν τή γυμναστική, ἐνώ οἱ Πέρσες τήν ἀγνοοῦσαν. Οἱ Πέρσες μειονεκτοῦσαν ἀκόμη κι ὡς πρός τήν πολεμική ἐξάρτυση κι ἐνδυμασία.

στ) Ἡ ἀντιζηλία μεταξύ τῶν Περσῶν στρατηγῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἔλλειψη πνεύματος συνεργασίας καί ἀμύπνοιας μεταξύ τους. Ὁ Πέρσης στρατηγός Ἀρτάβαζος π.χ. κατηγορήθηκε ὅτι ἀδιαφόρησε σκόπιμα γιά τό Μαρδόνιο στίς Πλαταιές.

ζ) Οἱ Ἕλληνες εἶχαν σπουδαίους στρατηγοῦς. Τή μεγαλοφυΐα τοῦ Μιλτιάδη καί τοῦ Θεμιστοκλή δέν εἶχε κανένας πέρσης στρατηγός. Ὁ σημαντικότερος πάντως ἀπό ὅλους τοὺς παράγοντες τῆς νίκης ὑπῆρξε τό ἀνώτερο ἑλληνικό φρόνημα. Τά ὄνόματα Θερμοπύλες, Σαλαμίνα, Πλαταιές εἶναι σήμερα διεθνῶς γνωστά καί οἱ ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι διδάσκονται παντοῦ, γιατί ἐκφράζουν τή σύγκρουση δυο κόσμων μέ βασικά ἀντίθετους πολιτισμοῦς. Ἄν εἶχαν νικήσει οἱ Πέρσες, θά εἶχε ἐπικράτησι τό πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς δεσποτείας καί ἡ ζωή σήμερα θά ἦταν διαφορετική, ὁ δέ πολιτισμός ἀναμφισβήτητα πιό πίσω.

2. Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΑΘΗΝΩΝ – ΣΠΑΡΤΗΣ. ΣΦΑΙΡΕΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιζηλίας. Ὅσο κι ἂν τόνωσαν οἱ Ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι τὸ ἔθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, δὲν ὀδήγησαν στὴν πολιτικὴ τους ἔνωση. Ἀντίθετα ἐξαιτίας τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν τῆς στῆς ἔθνος ἢ Ἀθήνα κατέλαβε ξεχωριστὴ θέση στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, παρόμοια μὲ τὴ Σπάρτη, πού μέχρι τότε ἦταν ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἡγετικὴ δύναμη. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ἀντίθεση μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, πού ὁλοένα μεγάλωνε, γιὰ νὰ ὀδηγήσει τελικὰ στὸν ὀλέθριον Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

Ἀμέσως μετὰ τὴς Πλαταιῆς ἄρχισαν οἱ Ἑλληνες ἀντεπίθεση πού διάρκεσε 30 χρόνια, ἀλλὰ πού δὲν κατόρθωσε νὰ τοὺς ἐνώσει. Ἡ ἀντιζηλία τῶν Σπαρτιατῶν πού πίστευαν ὅτι μὲ τὸ στρατὸ τους οἱ Ἑλληνες νίκησαν στὴς Πλαταιῆς (εἶχαν παραταχθεῖ ἐκεῖ περίπου 45.000 Λακεδαιμόνιοι) καὶ τῶν Ἀθηναίων πού θεωροῦσαν ἀποφασιστικότερη τὴ νίκη στὴ Σαλαμίνα (τὴν ὀφειλόμενη κυρίως στὰ ἀθηναϊκὰ πλοία) ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ αἶτημα τῆς Σπάρτης νὰ σταματήσει ἡ ἀνέγερση τοῦ «Θεμιστόκλειου» τείχους. Μὲ τὸ τείχος αὐτὸ εἶχαν ἀρχίσει οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τειχίζουσαν τὴν πόλη τους κατὰ συμβουλή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Οἱ Σπαρτιάτες πρέσβεις δικαιολόγησαν τὴ σπαρτιατικὴ ἀπαίτηση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ τείχος ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἂν ξανακυριαύουν τὴν πόλη. Ὁ Θεμιστοκλῆς πῆγε τότε στὴ Σπάρτη, ὅπου ἀνέβαλλε νὰ παρουσιαστεῖ στοὺς ἐφόρους, ὥσπου ἀνυψώθηκαν τὰ τείχη. Τότε τοὺς δήλωσε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἑσωτερικὸ θέμα τῆς Ἀθήνας. Οἱ Σπαρτιάτες δὲ συγχώρησαν ποτέ τὴ στάση αὐτὴ τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Τὸ τέλος τοῦ Πausανία καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Στὸ μεταξύ ὁ συμμαχικὸς στόλος, ὑπὸ τὸν Πausανία ἔδωξε τοὺς Πέρσες ἀπὸ νησιά καὶ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπελευθέρωσε τὴς πόλεις Σηστό καὶ Βυζάντιο. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Πausανίας καταπίεζε τοὺς συμμαχικούς, ἀνακλήθηκε στὴ Σπάρτη, ὅπου βρέθηκε ἔνοχος προδοσίας καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Κατέφυγε τότε στὸ ναὸ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς. Ἐπειδὴ ἡ σύλληψή του ἐκεῖ θὰ ἦταν ἱεροσυλία, οἱ Σπαρτιάτες ἔκτισαν τὴς πύλες τοῦ ναοῦ, γιὰ νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα. Λέγεται ὅτι τὴν πρώτη πέτρα ἔβαλε ἡ μητέρα του. Μετὰ τὸ οἰκτρὸ τέλος τοῦ Πausανία οἱ σύμμαχοι στράφηκαν εἰς τὴν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν συμμαχία. Ἡ ἀντιζηλία τους ὁμως μὲ τὴν Ἀθήνα ἐνισχύθηκε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κύρος τους μειώθηκε. Ἀφότου μάλιστα ἡ συμμαχία τῆς Δήλου ὀργανώθηκε καὶ ἄρχισε νὰ μεταβάλλεται σὲ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, ὁ ἀνταγωνισμὸς Ἀθῆνας καὶ Σπάρτης γιὰ τὴν ἡγεσία στὴν Ἑλλάδα πῆρε ἔντονη μορφή. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀριστοκρατικῶν στὴν Ἀθήνα τὸ 472 π.Χ. καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες ὡς συνέννοχος τοῦ Πausανία. Ὁ δαιμόνιος πολιτικὸς κατέφυγε τότε στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου πέθανε τὸ 459 π.Χ. Κατὰ τὸν Πλούταρχο αὐτοκτόνησε, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν περσικὴ πίεση γιὰ συνεργασία (Θεμιστ. 32). Οἱ συγγενεῖς του σύμφωνα μὲ ἐπιθυμία του μετέφεραν τὰ ὄσα του καὶ τὰ ἐνταφίασαν στὴν εἰσοδὸ τοῦ λιμανιοῦ στὸν Πειραιᾶ.

Προσωρινὴ ἀνάπαυλα. Γιὰ ἓνα διάστημα πού τὴν Ἀθήνα κυβερνοῦσαν οἱ ἀριστοκρατικοί, στοὺς ὁποίους οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν ἐμπιστοσύνη, οἱ σχέσεις τῶν δύο πόλεων ἦταν καλές. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Κίμωνος, ἀρχηγοῦ τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης στὴν Ἀθήνα, ἦταν εἰρήνη μὲ τοὺς ὀμόφλους καὶ πόλεμος μὲ τοὺς βαρβάρους. Ὅταν μάλιστα ξέσπασε στὴν Πελοπόννησο ὁ Γ΄ Μεσσηνιακὸς Πόλεμος (468 - 458 π.Χ.), ὁ Κίμων ὑποστήριξε ψήφισμα γιὰ ἀποστολὴ ἀθηναϊκῆς βοήθειας στὴ Σπάρτη. Στὴν πραγματικότητα ὁ πόλεμος αὐτὸς ἦταν γενικὴ ἐξέγερση τῶν εὐλώτων τῆς Μεσσηνίας πού ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ Λακωνία.

Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν βοήθεια από τους Αθηναίους. Έξεστράτευσε τότε ο ίδιος ο Κίμων (462 π.Χ.) με στρατιωτικό σώμα 4.000 αθηναίων οπλιτών. Άλλα στο διάστημα της απουσίας του οι δημοκρατικοί έπεισαν την εκκλησία του δήμου να επιφέρει τροποποιήσεις στο πολίτευμα. Η μεταρρύθμιση στην Αθήνα έκανε τους Σπαρτιάτες να επανέλθουν στην παλιά τους δυσπιστία και να αποπέμψουν τελικά με προσχήματα τον Κίμωνα. Τό προσβλητικό αυτό γιά τήν Αθήνα γεγονός μείωσε τό κύρος του Αθηναίου πολιτικού και τό 461 π.Χ. οι δημοκρατικοί κατόρθωσαν να τόν έξοστρακίσουν.

Νέα όξυνση. Τό ίδιο έτος επικράτησε στην Αθήνα ή δημοκρατική παράταξη και έφάρμοσε άποφασιστικά τό πρόγραμμά της, πού έξωτερικά ήταν ή κραταίωση τής άθηναικής ήγεμονίας και έσωτερικά ή ένίσχυση τής δημοκρατίας. Η δύναμη του άθηναικού κράτους στην περίοδο εκείνη φαίνεται από τό γεγονός ότι από τό 459 ως τό 457 π.Χ. οι Αθηναίοι πολεμούσαν σέ τέσσερα μέτωπα συγχρόνως: στην Αίγυπτο κατά τών Περσών, στή Μέγαρα κατά τών Κορινθίων, στην Αττική κατά τών Αιγινητών και στή Βοιωτία κατά τών Σπαρτιατών. Η έχθρότητα μέ τή Σπάρτη είχε ήδη οδηγήσει σέ ρήξη. Τό 457 π.Χ. στή μάχη τής Τανάγρας νίκησαν οι Σπαρτιάτες. Δυέ μήνες όμως άργότερα στους άμπελώνες τών Οινοφύτων ό περίφημος στρατηγός τών Αθηναίων Μυρωνίδης πήρε τή νίκη πίσω, μέ αποτέλεσμα να προσχωρήσουν στην άθηναική συμμαχία οι Βοιωτοί, οι Φωκείς και οι Λοκροί.

Τό 447 π.Χ. οι Αθηναίοι νικήθηκαν από τούς Βοιωτούς, πού άποστάτησαν μέ τή παρακίνηση τής Σπάρτης. Οι Μεγαρείς, οι Φωκείς και οι Λοκροί άποσύρθηκαν από τήν άθηναική συμμαχία, ένw ταυτόχρονα επαναστάτησε και ή Εύβοια μέ ύποκίνηση τών Σπαρτιατών. Έξεστράτευσε τότε ό ίδιος ό Περικλής, ανάγκασε τούς Εύβοείς να επανέλθουν στή συμμαχία και μοίρασε τό Ληλάντιο πεδίο σέ 3.000 Αθηναίους κληρούχους.

Τριακοντούτεις σπονδαί. Τά πράγματα οδηγούσαν σέ νέο πόλεμο. Σπαρτιατικός στρατός προέλασε μάλιστα μέχρι τήν Έλευσίνα. Άλλά μέ ένέργεια του Περικλή συμφωνήθηκε ειρήνη, αι τριακοντούτεις σπονδαί, γιά 30 χρόνια (445 π.Χ.). Σύμφωνα μέ τούς όρους τής οι Αθηναίοι άφηναν στους Σπαρτιάτες τίς κτήσεις τους στην Πελοπόννησο, αναγνώριζαν τούς Μεγαρείς και τούς Βοιωτούς ως συμμάχους τής Σπάρτης και περιόριζαν τή συμμαχία τους στή νησιά και στίς άποικίες, έξw από τήν κυρίως Έλλάδα. Η συνθήκη δηλαδή αναγνώριζε τό καθεστώς πού ύπήρχε μέ μερικές παραχωρήσεις στους Πελοποννησίους.

Η ειρήνη όμως δέν έμελλε να διατηρηθεί πολύ. Τά βαθύτερα αίτια του πολέμου προϋπήρχαν κι οδηγούσαν στην έκρηξη του. Κι αυτά ήταν ή αύξηση τής άθηναικής δύναμης κι ό φόβος τής Σπάρτης, ότι θά μεγάλωνε ή δύναμη τών Αθηναίων ακόμη περισσότερο. Τή Σπάρτη άλλωστε τήν άνησυχούσε ή επιρροή τής Αθήνας στους συμμάχους, πού όλόένα αύξανόταν και ή πολιτική τής ύποστηρίξης τών κινημάτων τών δημοκρατικών. Τά πιό κάτω γεγονότα τών έτών 433/2 π.Χ., πού προκάλεσαν τό έξέσπασμα του Πελοποννησιακού πολέμου, όρθά θεωρούνται από τό Θεουκιδίδη άφορμές του μόνο.

Πρός πόλεμο. Η Κέρκυρα, πού βρισκόταν σέ σύγκρουση μέ τήν Κόρινθο, ζήτησε από τούς Αθηναίους βοήθεια. Η εμφάνιση του Αθηναϊκού στόλου στή ναυμαχία πού έγινε τό 433 π.Χ. μεταξυ Κορινθίων και Κερκυραίων και Σύβοτα (σημερα νησάκια Αη Νικόλα και Μαύρο Όρος στή παράλια τής Θεσπρωτίας) είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν οι Κορινθιοί βέβαιη νίκη από τά χέρια τους. Η έχθρότητα τής Κορίνθου προς τούς Αθηναίους ένεκα τής στροφής του οικονομικού ενδιαφέροντος τών Αθηνών

στη Δύση, κατ' έξοχή περιοχή άποικιακής κι έμπορικής δραστηριότητας τών Κορινθίων, έγινε τώρα μεγαλύτερη.

Γιά νά έδκικηθούν οι Κορίνθιοι τούς Άθηνάιους, έστειλαν στρατιωτική βοήθεια στην άποικία τους τήν Ποτειδαία (στή Χαλκιδική), πού ήταν μέλος τής άθηναικής συμμαχίας,άλλά είχε άποστατήσει. Άθηνάιοι καί Κορίνθιοι συγκρούστηκαν έξω από τά τείχη τής Ποτειδαίας κατά παράβαση τών σπονδών του 445 π.Χ. Ό Περικλής άντέδρασε μέ τό *Μεγαρικό ψήφισμα*. Άπαγόρευσε δηλαδή στους Μεγαρείς νά χρησιμοποιούν τά λιμάνια τής άθηναικής συμμαχίας καί νά διαβέτουν τά προϊόντα τους στις αγορές της. Τό μέτρο ήταν έξοντωτικό. Μεγαρείς καί Κορίνθιοι ζήτησαν τότε από τή Σπάρτη νά κηρύξει πόλεμο έναντίον τών Άθηνάιων. Ό Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν τώρα αναπόφευκτος. Μέ τούς αντίπαλους Άθηνάιους καί Σπαρτιάτες συμπαρατάχτηκαν άντίστοιχα όσες έλληνικές πόλεις βρέθηκαν στις σφαίρες έπιρροής τους. Άπό τή μία παράταξη δηλαδή ήταν ή Πελοπόννησος (έκτός του Άργους καί τών ουδέτερων άχαικών πόλεων) τά Μέγαρα, οι Φωκείς, οι Λοκροί, οι Βοιωτοί καί οι κορινθιακές άποικίες Λευκάδα καί Άμβρακία. Μέ τήν Άθήνα συντάχτηκαν οι σύμμαχοι του Αιγαίου, οι Θεσσαλοί, οι Πλαταιείς, οι Ναυπάκτιοι, οι Άκαρνάνες κι από τά Ιόνια νησιά ή Κέρκυρα, ή Κεφαλληνία καί ή Ζάκυνθος. Στή διάρκεια του πολέμου προσχώρησε στην παράταξη τών Λακεδαιμονίων καί ή Μακεδονία.

3. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ ΣΕ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

Μετά την περσική ήττα στή Μυκάλη καί τή νέα εξέγερση τών Ίωνικών πόλεων οι Έλληνες άντιμετώπισαν τό πρόβλημα τής προστασίας τών Έλλήνων τής Μ. Άσίας, πού ήταν δυνατή μόνο μέ έπιθετικό πόλεμο. Ό πόλεμος αυτός άρχισε, όπως προαναφέρθηκε, άμέσως μετά τή μάχη τών Πλαταιών. Η Σπάρτη μή μπορώντας νά αναλάβει ύπερπόντια έκστρατεία συνέστησε στους Ίωνες νά έγκαταλείψουν τή Μ. Άσία. Η Άθήνα όμως χάρη στο στόλο της είχε τή δυνατότητα νά ηγηθεί στον έπιθετικό άγώνα. Έτσι, μετά τό θάνατο του Πausανία, Ίωνες καί σύμμαχοι τής πρόσφεραν τήν ήγεσία. Ίδρύθηκε τότε ή *Συμμαχία τής Δήλου* (478 π.Χ.) μέ στόχο τήν έξασφάλιση τής έλευθερίας τών Έλλήνων τής Μ. Άσίας άπ' τό ζυγό τών Περσών. Τήν ήγεσία καί τήν όργάνωσή της ανέλαβε ό Άριστειδης. Θεμελιώδης άρχή της ήταν ή άυτόνομία τών συμμάχων. Οι συνεδρίες τους (*έξυνοδοι*) γίνονταν στο παλιό κέντρο τής Ίωνικής Άμφικτιονίας, τή Δήλο. Εκεί, στο ναό του Απόλλωνα, ήταν καί τό ταμείο τής συμμαχίας, πού διαχειρίζονταν δέκα Άθηνάιοι *Έλληνοταμίαι*. Όσοι σύμμαχοι δέν ήθελαν νά προσφέρουν πλοία καί πληρώματα έδιναν έτήσια εισφορά («φόρο»), πού τό συνολικό της ποσό ύπολογίστηκε από τόν Άριστειδη σε 460 τάλαντα. Σε μικρό διάστημα ή συμμαχία άπλώθηκε στις περισσότερες παραλιακές πόλεις καί τά νησιά του Αιγαίου. Στά 443 π.Χ. είχε συμπεριλάβει 236 πόλεις.

Μετά τό θάνατο του Άριστειδη (468 π.Χ.) τήν ήγεσία τής συμμαχίας ανέλαβε ό Κίμων καί μέ μεγάλη έπιτυχία συνέχισε τόν άγώνα κατά τών Περσών. Τά κατορθώματά του ήταν τόσα, ώστε τό όνο-

Άεροφωτογραφία τής Δήλου. Διακρίνονται τά έρείπια τής άρχαίας πόλης, πού ύπήρξε τό κέντρο τής όμόνομης Συμμαχίας.

μά του έγινε θρόλος. Έλευθέρωσε πόλεις στά παράλια τής Θράκης καί τής Χαλκιδικής. Ἀπάλλαξε τή Σκύρο ἀπό τούς Δόλοπες πειρατές κι ἐγκατέστησε στό νησί Ἄθηναίους κληρούχους*. Ἐδῶξε τούς Πέρσες ἀπό τά παράλια τής Καρίας καί τής Λυκίας. Τό 467 π.Χ. στά βόρεια τής Κύπρου, κοντά στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ἐυρμέδοντα στήν Παμφυλία, συνέτριψε σέ ναυμαχία καί πεζομαχία μεγάλη περσική δύναμη. Ἀλλά καί μετά τήν πτώση τής ἀριστοκρατικῆς παράταξης στήν Ἀθήνα ὁ Κίμων συνέχισε τήν πατριωτική δράση του. Ἀπό τόν τόπο τής ἐξορίας του διέταξε τούς ὄπαδούς του νά πολεμήσουν στή μάχη τής Τανάγρας κατά τών Σπαρτιανῶν. Ἐκεῖνοι πολέμησαν μέ τέτοια αὐτοθυσία, ὥστε εἶχαν 100 νεκρούς. Ἀλλά καί οἱ δημοκρατικοί στάθηκαν ἀξιοί τών περιστάσεων ἀναθέτοντας πάλι τήν ἡγεσία τοῦ στόλου στόν Κίμωνα, πού σέ νέα του ἐκστρατεία νίκησε τούς Πέρσες στήν Κύπρο, ἀλλά πέθανε στήν πολιορκία τοῦ Κιτίου (449 π.Χ.). Πρὶν πεθάνει ὁ Κίμων συμβούλευσε τούς διαδόχους του στή διοίκηση τοῦ στόλου νά διαλύσουν τήν πολιορκία καί νά κρύψουν τό θάνατό του. Ἐτσι, ὅταν σέ λίγο ὁ ἑλληνικός στόλος ξηνασυναντήθηκε κοντά στή Σαλαμίνα τής Κύπρου μέ τόν Περσικό, οἱ Πέρσες κατατροπώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ πανικοῦ τους, ἐπειδὴ νόμιζαν ὅτι ὁ Κίμων ζοῦσε ἀκόμη. Ἀποτέλεσμα τῶν νικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στήν Κύπρο ἦταν νά ὑπογραφεῖ ἡ *Καλλιεὺς εἰρήνη*, μέ τήν ὁποία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τούς Πέρσες ἡ ἐλευθερία τῶν μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν παραλιῶν (448 π.Χ.).

Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἀθηναίων εἶχαν στό μεταξύ δώσει μεγάλη αἴγλη, δύναμη καί αὐτοπεποίθηση στήν Ἀθήνα. Μέ τά χρήματα τῶν συμμάχων, φιλειρηνικῶν νησιωτῶν στήν πλειοψηφία τους πού δέν ἐπιθυμοῦσαν νά πολεμοῦν, οἱ Ἀθηναῖοι μεγάλωναν συνεχῶς τό στόλο τους. Αὐτό διευκόλυε τή βαθμιαία μετατροπὴ τῆς συμμαχίας σέ ἀθηναϊκή ναυτική δύναμη καί ἡγεμονία. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπόκτησαν τέλος τό δικαίωμα νά παρεμβαίνουν στά ἔσωτερικά τῶν συμμάχων ἐπιβάλλοντας τή θέλησή τους. Πολλές φορές ἡ προσπάθεια τῶν συμμάχων καί τῶν πιό ἰσχυρῶν ἀκόμη (ὅπως ἦταν ἡ Λέσθος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Νάξος καί ἡ Θάσος) νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν ἀθηναϊκή κηδεμονία καταπιγίνονταν βίαια. Πρέπει πάντως νά σημειωθεῖ ὅτι πολλές ἐξεγέρσεις κατά τῶν Ἀθηνῶν ἦταν στήν πραγματικότητα κινήματα τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν πού τούς ὑποστήριζαν οἱ Ἀθηναῖοι. Τά κινήματα αὐτά ξεσποῦσαν μέ τήν παρακίνηση τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀθηναῖοι πολλαπλασίασαν τότε τίς κληρουχίες τους, γιά νά ἐπιτηροῦν ἀποτελεσματικότερα τούς συμμάχους. Τελικά ἀπό ὄλους τούς συμμάχους μόνο ἡ Χίος, ἡ Λέσθος καί ἡ Σάμος διατηροῦσαν δική τους ναυτική δύναμη. Μέ τόν καιρό οἱ Ἀθηναῖοι ἄρχισαν νά ἐλέγχουν τούς συμμάχους τους καί οἰκονομικά. Τό ἀθηναϊκό νόμισμα ἔγινε γι' αὐτούς ὑποχρεωτικό. Τό 454 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι μετέφεραν τό συμμαχικό ταμεῖο στήν Ἀθήνα κι ἀπό τότε διέθεταν τά χρήματα σάν νά ἦταν δικά τους. Ὁ Περικλῆς στήν κατηγορία τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων ὅτι ἀνήγγειρε τά μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης μέ συμμαχικά χρήματα ἀπαντοῦσε πῶς τά χρήματα αὐτά ἀνήκαν στούς Ἀθηναίους, γιατί διεξῆγαν μέ συνέπεια τόν πόλεμο κατά τῶν Περσῶν, γιά χάρη τοῦ ὁποίου τούς τά ἔδιναν οἱ σύμμαχοι, καί πῶς μπορούσαν ἐπομένως νά τά διαθέσουν ὅπως ἤθελαν. Ἀλλά καί οἱ δικαστικές διαφορές πολιτῶν τῶν συμμαχικῶν πόλεων μέ Ἀθηναίους ἄρχισαν νά ἐκδικάζονται ἀπό ἀθηναϊκά δικαστήρια.

Μετά τήν Καλλιεὺς εἰρήνη ἡ διατήρηση τῆς συμμαχίας δέν εἶχε πιά νόημα. Ἐντονότερες τάσεις γιά τή διάλυσή της παρουσιάστηκαν τότε ἀνάμεσα στούς συμμάχους. Ὁ Περικλῆς προσπάθησε νά γίνεῖ στήν Ἀθήνα πανελληνιο συνέδριο γιά εἰρήνη

*Μέχρι σήμερα σώζονται στή Σκύρο ἀθηναϊκά τοπωνύμια, ὅπως π.χ. τοῦ ποταμοῦ Κηφισοῦ.

Ἐπιτόμβια στήλη Ἑλληνα ποῦ σκοτώθηκε στὴν Κύπρο ἀέ ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τοὺς Πέρσες (ἐκστρατεία τοῦ Κίμωνος). Κυπριακὸ Μουσεῖο, Λευκωσία.

ἀνάμεσα σ' ὄλους τοὺς Ἕλληνες. Τὸ σχέδιό του δὲν πέτυχε ἀπὸ ἀντίδραση τῆς Σπάρτης. Ἀκολούθησαν τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ποῦ ὀδήγησαν στὶς τριακοντούτειες ὀπονδίας τὸ 445 π.Χ. καὶ ἀργότερα οἱ ἀφορμές γιὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

4. ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥΣ

Ἀπὸ τὸ 461 ὠς τὸ 431 π.Χ. τὴν Ἀθήνα κυβερνοῦσε ὁ ἀρχηγὸς τῆς δημοκρατικῆς παράταξης ὁ Περικλῆς. Τὸ πολιτικὸ του πρόγραμμα στὸ διάστημα αὐτὸ θριάμβευσε καὶ ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ «χρυσοῦ αἰῶνα», ποῦ συνδέθηκε τόσο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου ἀθηναίου πολιτικοῦ. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλῆ ὀδηγοῦσε στὴ γενίκευση τῶν δημοκρατιῶν καὶ σὲ πιθανὴ ἔνωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ στροφὴ ὄμως τῆς ἀθηναϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στὴ Δύση καὶ οἱ παρεμβάσεις τῶν συμμάχων προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση ὀχι μόνου τῆς Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων της ἀλλὰ καὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ἀθήνας. Ὁ Περικλῆς ἐξχώρισε γρήγορα γιὰ τὴν παιδεία του, τὴ ρητορικὴ του δεινότητά καὶ τὴν πολιτικὴ ἀρετὴ του. Σοβαροῦς, πάντα ψύχραιμος καὶ εὐγενικός ποτέ δὲν κολάκευε τοὺς συμπολίτες του, ποῦ τοὺς ἐπηρέαζε ὠστόσο, ὠστε νὰ παίρνουν σωστὲς ἀποφάσεις.

Ὁ Περικλῆς ἔχεντας ὀλοκληρωμένη παιδεία καὶ πνεῦμα μεγαλοφυῆς ἐπίδωκε μὲ πάθος νὰ γίνεῖ ἡ Ἀθήνα τὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ πολυμέτωπος πόλεμος ποῦ ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν τὸν ἱκανοποίησε. Ὅταν ὄμως οἱ περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλαν, ὁ μεγάλος πολιτικὸς μεταβαλλόταν σὲ ἐξαιρέτου στρατηγῶ. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ Περικλῆ θεωρεῖται ἀσημαντή, ἂν συγκριθεῖ μὲ τὴ μεγάλη πολιτικὴ του διορατικότητά, τὸ ὕψηλό ἦθος καὶ τὴ σπάνια πνευματικὴ του καλλιέργεια. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Περικλῆ νὰ ἐδραιῶσει τὴν ἡγεσία τῶν Ἀθηναίων στὴν Ἑλλάδα ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γραμμὴ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Κίμων ἐπιζητοῦσε πόλεμο μόνου κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἀποφυγὴ κάθε ἐνέργειας ποῦ θὰ δυσαρεστοῦσε τὴ Σπάρτη.

Μιά τέτοια ἐνέργεια, ποῦ δὲν ἔθιγε ἄμεσα τὴ Σπάρτη (ἀφοῦ οἱ Σπαρτιάτες ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ ἐμπόριο) ἀλλὰ τὴ σύμμαχό της Κόρινθο, ἦταν ὁ ἀποικισμὸς τῶν Θουρίων ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους (443 π.Χ.). Μὲ τὴν προσπάθεια νὰ ἱδρῦσουν ἀθηναϊκὴ ἀποικία στὴ Ν. Ἰταλία οἱ Ἀθηναῖοι ἐκδήλωσαν ἐνδιαφέρον γιὰ μιά περιοχή, στὴν ὀποία οἱ Κόρινθοι ὠς τότε εἶχαν ζωτικὰ συμφέροντα. Οἱ Θούριοι κτίστηκαν στὴ θέση τῆς καταστραμμένης Σύβαρης. Μὲ πρόταση τοῦ Περικλῆ δόθηκε πανελλήνιος χαρακτήρας στὸν ἀποικισμὸ τους. Σ' αὐτὸν ἠγήθησαν ὁ περίφημος πολεοδόμος Ἰππόδαμος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἱστορικὸς Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι γνωστοὶ Ἕλληνες. Ἡ πόλη ὀργανώθηκε δημοκρατικὰ κατὰ τὸ ἀθηναϊκὸ πολίτευμα καὶ οἱ κάτοικοί της χωρίστηκαν σὲ δέκα φυλές. Γρήγορα οἱ Θούριοι ἔγιναν κέντρο γραμμάτων, τεχνῶν καὶ διάδοσης τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Δύση.

Όταν πέθανε ο Κίμων τόν διαδέχτηκε στήν ἡγεσία τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης ὁ συγγενῆς του Θουκυδίδης, γιός του Μελησία, ἐμπαθῆς πολιτικός καί ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος τοῦ Περικλή. Ὁ Θουκυδίδης ἦταν καί ρήτορας δεινός, ἀλλά παραπονοίταν γιά τήν κακοτυχία του νά ἔχει ἀντίπαλο τό σπουδαιότερο ρήτορα τῆς ἐποχῆς, τόν Περικλή, πού γιά τό ἥρεμο καί γαλήνιο ὕφος του καί τή ρητορική του δεινότητα τόν δνόμαζαν Ὀλύμπιο.

Ὁ Θουκυδίδης δραστηριοποίησε τοὺς ἀριστοκράτες τῆς Ἀθήνας, ἀνάπτυξε φιλικές σχέσεις μέ τοὺς Σπαρτιάτες καί παρουσιάστηκε ὡς ὁπαδός τῆς εἰρήνης. Κατηγόρησε τόν Περικλή γιά κακομεταχείριση τῶν συμμάχων καί γιά δημαγωγία, γιατί εἶχε καθιερώσει τή μισθοφορά, ἀμοιβή δηλαδή τῶν πολιτῶν πού προσέρχονταν στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου.

Στήν πολιτική διαμάχη τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπικράτησε ὁ Περικλῆς κι ὁ Θουκυδίδης ἐξοστρακίστηκε (443 π.Χ.).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε στή ναυπήγηση ἰσχυροῦ ἀθηναικοῦ στόλου; Πού ὀφείλεται ἡ ἀντίδραση τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων;
2. Ποιά εἶναι ἡ βαθύτερη σημασία τῆς νίκης τῶν Ἀθηναίων στό Μαραθῶνα;
3. Ποιά ἡ ἠθική καί ἐθνική σημασία τῆς θυσίας ἐκείνων πού ἔπεσαν στίς Θερμοπύλες;
4. Ποιά εἶναι ἡ παγκόσμια σημασία τῆς ἑλληνικῆς νίκης στοὺς Ἑλληνοπερσικούς πολέμους;
5. Ποιά εἶναι τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς ἀντίθεσης μεταξύ Ἀθηνῶν καί Σπάρτης;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ἡροδότου Ζ', 8. Μετάφρ. Ε. Πανέτσου).

Ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ Ξέρξη στό συμβούλιο τῶν ἀνώτατων ἀξιωματούχων Περσῶν γιά τήν ἐκστρατεία κατά τῆς Ἑλλάδας

«... Εἶναι εὐκαιρία ν' ἀποχτήσουμε δόξα μαζί καί χώρα, ὄχι μικρότερη οὔτε καί φτωχότερη, μάλιστα εὐφορότερη ἀπό αὐτή πού ἔχουμε καί ἐκτός τούτου ἐκδικούμεστε καί ἐξπλένουμε μία προσβολή πού μᾶς ἔγινε. Γι' αὐτό σᾶς κάλεσα σήμερα νά σᾶς ἐκθέσω αὐτό πού σκοπεῖω νά κάνω... Νά εἰστε βέβαιοι ὅτι ὁ ἥλιος δέν θά βλέπει ἄλλη χώρα νά συνορεύει μέ τή δική μας, ἀφοῦ ἐγώ θά διασχίσω ὅλη τήν Εὐρώπη καί θά τίς κάμω ὅλες δικές μας».

(Ἡροδότου Ζ, 40-41. Μετάφρ. Τ. Εὐσταθίου).

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Ξέρξη ἀπό τίς Σάρδεις

Πρῶτοι πῆγαναι οἱ σκευοφόρες καί τὰ μεταφορικά ζῶα, καί μετά ἀπό αὐτοὺς ἀνακατωμένος στρατός διαφόρων ἐθνικοτήτων χωρίς διάκριση. Ὅταν εἶχαν περάσει περισσότεροι ἀπό τοὺς μισούς, εἶχε ἀφθεθί ἓνα διάστημα καί εἶσι δέν ἔρχονταν σέ ἐπαφή μέ τό Βασιλιά. Μετά ἀπό αὐτό πρῶτοι ἔρχονταν χίλιοι ἵππεις διαλεγμένοι ἀπό ὅλους τοὺς Πέρσες· μετά χίλιοι ἀκοντιστές καί αὐτοὶ ὅπως καί οἱ ἄλλοι διαλεγμένοι ἀπό ὅλους καί κρατοῦσαν τίς λόγχες στραμμένες πρὸς τό ἔδαφος. Κατόπιν ἔρχονταν δέκα ἱεροὶ ἵπποι πού καλοῦνταν Νηραῖοι καί ἦσαν πολύ ὠραῖα στολισμένοι. Οἱ ἵπποι ὀνομάζονταν Νηραῖοι, γιατί ὑπάρχει στή Μηδία μία μεγάλη πεδιάδα μέ αὐτό τό ὄνομα, στήν ὁποία καί ἀνατρέφονται αὐτοὶ οἱ μεγαλόσωμοι ἵπποι. Πίσω ἀπό τοὺς δέκα αὐτοὺς ἵππους ἀκολουθοῦσε τό ἱερό ἄρμα τοῦ Δία, συρμένο ἀπό ὀκτῶ ἀσπρους ἵππους καί ὁ ἡνίοχος πεζὸς ἀκολουθοῦσε τοὺς ἵππους κρατώντας τὰ χαλινάρια· γιατί κανεὶς ἀνθρώπος δέν ἀνεβαίνει στό κάθισμα τοῦ ἄρματος αὐτοῦ. Πίσω ἀπὸ αὐτό ἔρχονταν ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης πάνω σέ ἄρμα, τό ὁποῖο ἔσυραν Νηραῖοι ἵπποι· παραπλεύρως θάβιζε ἡνίοχος, ὁ ὁποῖος ὀνομαζόταν Πατιράμφης, παιδί τοῦ Πέρση Ὅταν.

Μέ αὐτό τό τρόπο ἔκανε ὁ Ξέρξης τήν ἐξόρμηση ἀπὸ τίς Σάρδεις καί ὅποτε τοῦ ἔκανε ὄρεξη, ἄλλαξε θέση ἀπὸ τό ἄρμα του σέ μία ἄμαξα. Πίσω ἀπὸ αὐτὸν ἔρχονταν χίλιοι ἀκοντιστές, οἱ πρῶτοι γυνναῖοι καί πρῶτοι εὐγενεῖς τῶν Περσῶν, κρατώντας τίς λόγχες σύμφωνα

μέ τις συνθήξεις και μετά από αυτούς χίλιοι διαλεγμένοι έφιπποι Πέρσες, και μετά τό ιππικό δέκα χιλιάδες, οι όποιοί ήταν πεζοί, διαλεγμένοι από τούς υπόλοιπους Πέρσες. Χίλιοι από αυτούς στη βάση του δόρατος είχαν χρυσά ρόδια και περιέβαλλαν τούς άλλους. Οι έννιά χιλιάδες πού βρίσκονταν μέσα σε αυτούς είχαν άργυρά ρόδια. Χρυσά ρόδια είχαν ακόμη και εκείνοι πού κρατούσαν τις λόγχες στραμμένες προς τά κάτω και μήλα είχαν αυτού πού άκολουθούσαν άμέσως τόν Ξέρξη. Μετά από τις δέκα χιλιάδες πεζούς έρχονταν δέκα χιλιάδες Πέρσες έφιπποι. Μετά τό ιππικό ύπήρχε ένα διάστημα δύο σταδίων και μετά έρχόταν ό υπόλοιπος όχλος άνακατωμένος.

(*Ηροδότου Ε, 78. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου*)

Τό φρόνημα τών Αθηναίων

Οι Αθηναίοι λοιπόν τότε εύρίσκοντο εις πλήρη εύτυχία. Φαίνεται δέ όχι μόνον από ένα παράδειγμα, άλλα γενικά πόσον σπουδαίον πράγμα είναι ή Ισότης: διότι οι Αθηναίοι, έφ' όσον μέν διοικούnton τυραννικά, δέν ήσαν καθόλου καλύτεροι εις τά πολεμικά από κανένα τών γειτόνων των, άπαλλαγέντες όμως από τούς τυράννους ήγιναν πρώτιστοι όλων. Τούτο φανερώνει, ότι, όταν ήσαν δούλοι, συμπεριφέροντο έκουσίως ως δειλοί, σκεπτόμενοι ότι ειργάζοντο διά τών κύριόν των, ότε όμως ήλευθερώθησαν, ό καθένας έδεικνυε προθυμία να έργασθί σκεπτόμενος ότι εργάζεται διά τόν εαυτόν του.

(*Ηροδότου ΣΤ, 112. Μετάφρ. Ε. Πανέτσου*)

Η μάχη του Μαραθώνα

Αφού έπιασαν τις θέσεις τους και οι θυσίες ήγιναν ευνοϊκές, τότε καθώς άπολύθησαν οι Αθηναίοι, όρμησαν τρέχοντας κατά τών βαρβάρων. Τό ένδιάμεσο πού τούς χώριζε δέν ήταν λιγότερο από ένάμισο χιλιόμετρο. Οι Πέρσες τότε θλέποντας, ότι εβάδιζαν τρεχάτοι έναντίον τους, έτοιμάζονταν να τούς άποκρούσουν και τούς θεωρούσαν τούς Αθηναίους τρελλούς, πού βαδίζουν προς θέβαιη καταστροφή, επειδή τούς έβλεπαν λίγους και μάλιστα να έρχονται τρεχάτοι, χωρίς ιππικό και χωρίς τοξότες. Τέτοια λοιπόν συμπεράσματα έβγαζαν οι θάρβαροι οι Αθηναίοι όμως, άμα πλησίασαν συμπυκνωμένοι τούς βαρβάρους, πολεμούσαν άξίόλογα. Γιατί πρώτοι αυτοί άπ' όλους τούς Έλληνες, όσο ξέρω εγώ, χρησιμοποίησαν τό τρέξιμο στην έπίθεση κατά τών έχθρών, και πρώτοι τόληψαν να κρατηθούν θλέποντας στολές Μηδικές και τούς άντρες πού τις φορούσαν, ένω έως τότε οι Έλληνες, και τί λέξη Μηδος ν' άκουαν, τούς έπιανε τρόμος.

(*Ηροδότου Ζ, 104. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου*)

Από τήν όμίλια του Δημαράτου προς τόν Ξέρξη

«...Οι Λακεδαιμόνιοι ένας προς ένα πολεμούντες είναι άνώτεροι από όλους. Πολεμούντες όμως πολλοί όμοι είναι οι άνδρείοτατοι τών άνθρώπων, διότι, άν και είναι έλεύθεροι, δέν έχουν έλευθερία άπερίοριστον, άλλ' ύπακούουν εις ένα δεσποτήν, τόν νόμον, τόν όποιον φοβούνται πολύ περισσότερο παρ' όσον φοβούνται σε οι ίδιοί σου. Έκτελούν πάν, ό τι εκείνος τούς προστάζει, τούς προστάζει δέ πάντοτε τό αυτό και δέν τούς επιτρέπει να φεύγουν από τήν μάχην, όσον κι άν είναι τό πλήθος τών έχθρών, άλλα μένοντες εις τάς τάξεις τους ή να νικούν ή να άποθνήσκουν».

(*Ηροδότου Ζ, 225. Μετάφρ. Ε. Πανέτσου*)

Στίς Θερμοπόλες, μετά τό θάνατο του Λεωνίδα

«...Μόλις όμως έμαθαν οι Έλληνες ότι είχαν καταφθάσει, από εκείνη τή στιγμή πιά ό πόλεμος άλλαξε όψη. Γιατί άρχισαν ν' άποσύρωνται πίσω στο στενό σημείο του δρόμου, προσέπερασαν τό τείχος και ήγαν και στάθηκαν άπάνω στο λόφο όλοι οι άλλοι μαζί συγκεντρωμένοι, πλην τών Θηβαίων. Ο λόφος αυτός είναι στην έισοδο κοντά και εκεί επάνω σήμερα στέκει τό μαρμάρινο λιοντάρι προς τιμήν του Λεωνίδα. Ένώ άμύνονταν στο μέρος αυτό μέ τά σπαθιά, όσοι έτυχε να τούς μέινουν άκόμα, και άλλοι μέ τά χερά και μέ τό στόμα, τούς κατάχωσαν οι θάρβαροι μέ τά βλήματά τους, άλλοι όπως τούς άκολουθήσαν κατά μέτωπο και γκρέμισαν τό όχύρωμα του τείχους, και άλλοι τούς έζωσαν στη μέση από παντού».

(*Ηροδότου Η, 79. Μετάφρ. Αγγ. Βλάχου*)

Συνάντηση Αριστείδη - Θεμιστοκλή τήν παραμονή της ναυμαχίας

«Καθώς ήγηκε ό Θεμιστοκλής, ό Αριστείδης του έπετε τά έξης: Έχουμε χρέεις έμεις πού είμαστε αντίπαλοι να συναγωνιζόμαστε και σε άλλες περιστάσεις άλλα και σε τούτη, ποιός από τούς δύο θά ώφελήσει τήν πατρίδα περισσότερο».

(*Ηροδότου Η, 84. Μετάφρ. Αγγ. Βλάχου*)

Η αρχή της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα

«Μόλις παρατάχθηκαν, οι θάρβαροι τούς έκαναν έπίθεση. Όλοι οι άλλοι Έλληνες άνάκρουσαν πρύμνη κι άρχισαν να ύποχωρούν

πρός τήν ακτή, ὁ Ἀθηναῖος ὁμως Ἀμεινίας, ἀπό τό δῆμο τῆς Παλλήνης, ἔκανε ἐπίθεση μέ τό ἔμβολο ἐναντίον ἐχθρικοῦ καραβιοῦ. Ὃταν τό πλοῖο συγκροῦσθηκε καί δέν μπορούσαν νά τό χωρίσουν, τότε οἱ ἄλλοι ἔτρεξαν νά βοηθήσουν τόν Ἀμεινία καί ἄρχισε ἡ συμπλοκή».

(Αἰσχύλου, Πέρσες, 386 - 432. Μετάφρ. Γ. Ζερβού)

Ἡ ναυμαχία Σαλαμίνας

«...Κι ὅταν λοιπόν ἡ ἀσπρόφανη ἡμέρα τήν γῆν ὅλη ἐπιασεν, ὥστε πού καλοφῶτιστη νά ἦαι στή θλέψη, πρῶτα καλόχη φωνητό τραγοῦσιδᾶ εἰπωμένο ἀπό τούς Ἑλληνας θούιξε, πού δυνατά ἀμέως τό ἀπόδωκε μ' ἀλαλαγμό ὁ ἀντίλαλος τοῦ θράχου τοῦ νησιώτικου· καί φόβος σ' ὄλους ἦταν τούς θαρβάρους πού ἀπόφαζαν στή γνώμη· γιατί σεμνό παιᾶνα ἐψαλλαν τότε οἱ Ἕλληνες ὄχι σά γιά φευγάλα, ἀλλά σέ μάχη ὀρμώνας μέ παλληκαρισίον θάρρος· κι ἡ σάλπιγγα μ' ἦχον ὄξυ ἐκόρωνε ὅλα κείνα· κι εὐθύς μέ τοῦ ροχθόθουου κουπιού συνταίριασμένο λάμνημα κατά πρόσταξη τό θαθύ ἐχτύπησαν ἀρμυρονέρι καί γοργά ὄλοι φανήκαν μπρός μας. Πρῶτο τό κέρα τό δεξί πῆγγαιν' ἐμπρός μέ τάξη καί μέ ρυθμό, καί δευτέρ' ὄλος ὁ στόλος προχωροῦσε καί μέ πολλή βοή ὀμοδιαστά ἀκούσταν.

«Γυιοί τῶν Ἑλλήνων μπρός, ἐλευθερώστε τήν πατρίδα κι ἐλευθερώστε τά παιδιά, τίς γυναῖκες καί τῶν πατρικῶν θεῶν τά ἱερά καί τῶν προγόνων τούς τάφους· τώρα γιά ὅλα εἶν' ὁ ἀγώνας».

Καί τότε ἀπό μάς τῆς Περσικῆς γλώσσας ρόχθος ἐξαπατοῦσε, τί καιρός γιά χρόνισμα δέν ἦταν. Κι εὐθύς ἓνα πλοῖο χτυπᾶ μέ χάλκινο ἔμβολο ἄλλο πλοῖο. Κι ἄρχισε τῆ σύγκρουση Ἑλληνικό πλοῖο κάποιο, πού ἔσπασ' ἓνος ἄλλο πλοῖο φοινικικό τό πρόσωπ' ὄλο. Κι ἄλλος χυμοῦσε κατά πάνω σέ ἄλλο πλοῖο. Κι ἔτσι ὁμως στήν ἀρχή τοῦ Περσικοῦ στόλου τό ρέμα ἀντιστέκταν· μά καθώς σ' ἓνα στενό ἀθροισμένους ἦταν ὁ σωρὸς τῶν πλοίων κι οὔτε βοήθεια μπορεῖ νά δώσουν μεταξὺ τους, χτυπώντας τό 'να τ' ἄλλο μέ τά χάλκιστομα ἐμβόλα τους, ἔσπαζαν ὅλη τήν ἄρματωσιά 'πό τά κουπιά τους. Κι ὄχι ἀδέξια τά Ἑλληνικά τά πλοῖα χτυποῦσαν ἀπ' ὀδοῦθε γύρω κι ἀναποδογυρίζονταν ἔτσι τά καραβόσκάφια. Οὔδὲ τῆ θάλασσα πιά μπόρειε νά ἰδεῖ κανένας, γιατί γεμάτη ἀπό ναυάγια καί σκοτωμένους ἦταν.

Καί τ' ἀκρογᾶλια ἀπό νεκροῦς ἐγέμανε καί οἱ ξέρες, καί γι' ἀτακτη φευγάλα κάθε πλοῖο λαμνοκοποῦσε, ὅλα ὅσα ἦταν τοῦ θαρβαρικοῦ τοῦ στόλου. Κι ἐκείνοι σάμπως τόνους ἦ τοῦ διχτιοῦ ἄλλα ψάρια μέ κουπίων κομμάτια ἡ συντριμᾶ 'πό σπασμένα πλοῖα θαρούσαν καί ραχίζαν, καί τοῦ πελάου τήν ἄπλα κρατοῦσε

ἀγαλλιασμοῦ φωνῆ μαζί καί θρήνοι· ὡς πού τῆς σκοτεινῆς νύχτας τό μάτι ἐπαφεν ὄλα. Μά τῶν κακῶν τό πλῆθος νά σοῦ τό ἀνιστορήσω δέν θά δυνοῦμαι κι ἄν σοῦ μιλοῦσ' ἀράδα δέκα μέρες. Γιατί καλά νά ξαίρεις τοῦτο ἐδῶ, ἀνθρώπων τόσο πλῆθος δέν πέθανε ποτέ πουμενά ὄλλοῦ σέ μίαν ἡμέρα...»

(Ηροδότου Η, 87 - 88. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Τό πλοῖο τῆς Ἀρτεμισίας στή ναυμαχία Σαλαμίνας

«Ἐνῶ ἐπεκράτει μεγάλη ταραχή εἰς τό ναυτικόν τοῦ βασίλειου, τό πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας καταδιώκετο ἀπό Ἄττικόν πλοῖον· αὐτὴ δὲ μὴ δυναμένη νὰ διαφύγῃ, διότι ἐμπροσθεν τῆς ἦσαν ἄλλα φιλικὰ πλοῖα καί τό ἰδικόν τῆς ἦτο ἀπὸ τό μέρος, ἀπὸ τό ὅποιον ἤρχοντο οἱ ἐχθροί, ἔκρινε καλόν νὰ κάμῃ τό ἐξῆς, τό ὅποιον καί τήν ὠφέλησεν, ἀφοῦ τό ἔκαμεν. Διωκομένη ἀπὸ τό Ἄττικόν πλοῖον ἐπετέθη καί ἐκτύπησε ἓνα φιλικόν πλοῖον τῶν Καλυνδῶν (τῆς Καρίας)... καί τό ἐθύθισε... ὁ τριήραρχος τοῦ Ἄττικοῦ πλοῖου, καθώς τήν εἶδε νὰ κτυπᾶ βασιλικόν πλοῖον, ἐνόμισεν ὅτι τό πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας ἦτο ἐλληνικόν ἢ ὅτι ἠτομολοεῖ ἀπὸ τούς θαρβάρους καί ἐβοήθει τούς Ἕλληνας, καί διὰ τοῦτο ἔστρεψε καί κατεδίωκεν ἄλλα πλοῖα... Ὁ δὲ Ξέρξης γένοιον ὅτι εἶπε: Οἱ μέν ἄνδρες ποῦ ἔγιναν υἱαίους, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες».

Τό κείμενο τοῦ ψηφίσματος τῆς Τροιζήνας (Ἀπόδοση ἐλευθερῆ)

Θεοί

Ἡ βουλή καί ὁ δῆμος ἀποφάσισαν κατά πρόταση τοῦ Θεμιστοκλῆ γιοῦ τοῦ Νεοκλῆ τοῦ Φρεαρίου νά ἐμπιστευθοῦν τήν πόλην στήν Ἀθηνά..... τῆς Ἀθῆνας τήν Δέσποινα καί ὄλους τούς ἄλλους θεούς, γιά νά τήν φυλάξουν καί νά τήν προστατίσουν ἀπὸ τό θάρβαρο γιά χάρη τῆς χώρας. Οἱ Ἀθηναῖοι δέ οἱ ἴδιοι καί οἱ ξένοι πού κατοικοῦν στήν Ἀθῆνα νά μεταφέρουν τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους στή Τροιζῆνα..... τοῦ ἀρχηγέτη τῆς χώρας.

Οἱ γέροντες καί τά κινητὰ ὑπάρχοντα νά μεταφερθοῦν στή Σαλαμίνα.

Οἱ ταμίες καί οἱ ἱερεῖς στήν Ἀκρόπολη νά μείνουν, γιά νά προστατευτοῦν τά ἱερά. Ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἀθηναῖοι κι ὅσοι ξένοι εἶναι σέ στρατεύσιμη ἡλικία νά ἐπιβιβαστοῦν στά διακόσια πλοῖα πού ἔχουν ἐτοιμαστῆ καί ν' ἀγωνιστοῦν κατά τῶν θαρβάρων γιά τῆ δική τους ἐλευθερία καί γιά τήν ἐλευθερία τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, μαζί μέ τούς Λακεδαιμονίους, τούς Κορινθίους τούς Αἰγινήτες, καί ὄλους τούς ἄ-

λους πού θέλουν νά συμμετέχουν στό κίνδυνο. Νά διορίσουν οί στρατηγοί 200 τριήραρχους, ένα γιά κάθε πλοίο, άμέσως από αύριο, από εκείνους πού κατέχουν πατρική γη στήν Ἀθήνα καί παιδιά νόμιμα καί πού δέν είναι πάνω από 50 ἐτών. Στούς άνδρες αὐτούς τά πλοία θά δοθοῦν μέ κληρο. Νά ἐπιλέξουν ἀκόμα πεζοναυτές 20 γιά κάθε πλοίο ἡλικίας 20 - 30 ἐτών, καί 4 τοξότες. Νά κατανεύουν ὑπαξιωματικούς στό πλοία, ἀμέσως μόλις κληρωθοῦν οί τριήραρχοι. Νά καταγράψουν ἐπίσης οί στρατηγοί τά ὀνόματα τῶν πληρωμάτων σέ λευκοῦς πίνακες, παίρνοντας τά ὀνόματα ἀπ' τούς ληξιαρχικούς κατάλογους καί τά ὀνόματα τῶν ξένων ἀπ' τίς καταστάσεις τοῦ πολέμαρχου. Νά ἀναγράψουν τά ὀνόματα, ἀφοῦ κατανεμηθεῖ ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἀνδρῶν σέ 200 ἰσες τάξεις καί νά γραφεῖ ἐπάνω ἀπό κάθε τάξη τό ὄνομα τῆς τριήρας καί τοῦ τριήραρχου καί τῶν ὑπαξιωματικῶν, ἔτσι ὥστε νά γνωρίζει σέ ποιά τριήρη θά ἐπιβιβαστεῖ κάθε τάξη. Καί ὅταν κατανεμηθοῦν ὅλες οί τάξεις καί γίνει κλήρωση γιά τίς τριήρεις, νά συμπληρωσεῖ ἡ βουλή τήν ἐπάνδρωση τῶν 200 πλοίων. Κι οί στρατηγοί, ἀφοῦ θυσιάσουν ἐξευμενιστική θυσία στό Δία τόν παγκράτιο καί στήν Ἀθηνά καί στή Νίκη καί στόν Ποσειδῶνα τόν ἀσφάλειο... Ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπάνδρωση τῶν πλοίων, μέ 100 ἀπ' αὐτά νά σπεύσουν στό Ἄρτεμιον τῆς Εὐβοίας καί μέ τ' ἄλλα 100 νά μείνουν ἀνοικτά τῆς Σαλαμίνας καί τῆς ὑπόλοιπης Ἀττικῆς καί νά φυλάξουν τή χώρα. Γιά νά εἶναι ἐνωμένοι ὅλοι οί Ἀθηναῖοι στήν ἄμυνα κατά τοῦ βαρβάρου, ὅσο εἶχαν σταλεῖ ἐξορία γιά 10 χρόνια νά πᾶνε στή Σαλαμίνα καί νά μείνουν ἐκεῖ, μέχρι ν' ἀποφασίσει γι αὐτοῦς ὁ δῆμος, ἐνῶ ὅσοι στερήθηκαν τά.....

(Ἡροδότου Θ', 25. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)
Ὁ θάνατος τοῦ Μασίστιου

«...Οἱ δέ Ἕλληνες ἐπειδὴ ἐδέχθησαν τήν ἐπιθεσιν τοῦ ἰππικοῦ καί τήν ἀπέκρουσαν, ἔλαβον πῶλυ περισσότερον θάρρος. Καί πρῶτον μὲν θέσαντες τόν νεκρόν εἰς ἄμαξαν τόν περιεφεραν ἀνά τά διάφορα στρατιωτικά τμήματα, καί ἐπειδὴ ὁ νεκρός ἦτο ἀγιος θεός καί διά τό μέγεθος καί τήν ὠραιότητά του, οἱ στρατιῶται ἀφήνοντες τίς θέσεις τῶν ἐπήγαιναν νά δοῦν τόν Μασίστιον».

(Ἡροδότου Θ', 44 -45. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Πρὶν ἀπὸ τῆ μάχης τῶν Πλαταιῶν

«...Ὅταν δέ ἐπροχώρησε ἡ νύκτα καί ἐφαίνετο ὅτι ἦτο ἠουχία εἰς τά στρατόπεδα, οἱ δέ

ἄνθρωποι ἦσαν εἰς βαθύν ὕπνον, τότε πληθίσασα ἐπιππος εἰς τὰς προφυλακάς τῶν Ἀθηναίων ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Ἀμύντου, ὁ ὁποῖος ἦτο στρατηγός καί βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ἐζήτηε νά συνομιλήσῃ μέ τούς στρατηγούς. Ἐκ τῶν φρουρῶν οἱ περισσότεροί ἐμειναν εἰς τὰς θέσεις τῶν, μερικοὶ δέ ἔτρεξαν πρὸς τούς στρατηγούς... Οἱ στρατηγοὶ καθῶς ἤκουσαν αὐτά, ἀμέσως ἐπήγαν εἰς τὰς προφυλακάς, ὅταν δέ ἐφθασαν, ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς εἶπε: «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σὰς ἐμπιστεύομαι τούς ἐξῆς λόγους καί σὰς παρακαλῶ νά τούς κρατήσετε μυστικούς, χωρὶς νά τούς εἴπητε εἰς κανένα ἄλλον παρά μόνον εἰς τόν Πausανίαν μήπως καί μέ καταστρέψετε. Δέν θά ἔλεγον τοῦτους τούς λόγους, ἀν δέν ἐφρόντιζον ὑπερθολικά δι' ὅλην τήν Ἑλλάδα ἐν γενεῇ διότι καί ἐγώ εἰμαι Ἕλληνας ἀπό παλαιά καί δέν θά βαστούσε ἡ ψυχὴ μου νά βλέπω τήν Ἑλλάδα ὑποδουλωμένην ἀντὶ ἐλευθέρως... (Ὁ Μαρδόνιος) τώρα ἀπεφάσισε νά ἀφήσῃ κατά μέρος τά σφάγια καί μόλις ἀρχίη νά φέγγῃ ἡ ἡμέρα, νά συμπλακῆ μέ σὰς, διότι φοβεῖται καθὼς συμπεραίνω, μήπως συγκεντρωθῆτε περισσότεροι. Ἐάν δέ τυχόν ὁ Μαρδόνιος ἀναβάλῃ τήν σύγκρουσιν, κάμετε ὑπομονήν περιμένοντες, διότι δι' ὀλίγας μόνον ἡμέρας τοῦ μόνου τροφαί. Εἰμαι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδῶν».

(Ἡροδότου Θ', 62. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου)
Ἀπὸ τῆς Μάχης τῶν Πλαταιῶν.

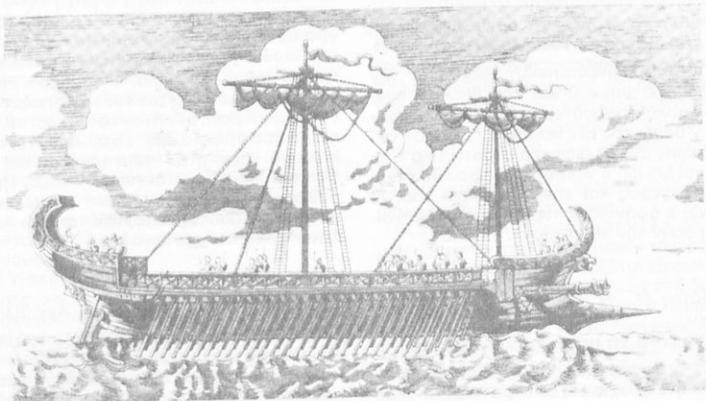
Ἐνῶ ἔκανε τήν ἐπίκληση αὐτή, πρῶτοι οἱ Τεγεᾶτες ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν Βαρβάρων. Ὑστερα ἀπὸ τήν εὐχή τοῦ Πausανία ἔγινε ἡ θυσία εὐνοϊκή. Τότε καί οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν Περσῶν, καί οἱ Πέρσες παράτησαν τά τόξα τους, γιά νά ἀντισταθοῦν. Στὴν ἀρχὴ ἡ μάχη ἔγινε γύρω ἀπὸ τό φράγμα τῶν ἀσπίδων καί ὅταν τό φράγμα αὐτό ἔπεσε, ἀρχισε σκληρὴ μάχη κοντά στό ἱερό τῆς Δημήτρας καί γιά πολλή ὥρα, ὥσπου ἦρθαν στό χέρι. Οἱ Βάρβαροι ἐπιαναν τὰ ἀκόντια μέ τὰ χέρια καί τά ἐσοπαζαν. Πράγματι, οἱ Πέρσες δέν ἦταν κατώτεροι σέ τόλμη καί ἀνδρεία, ἀλλὰ δέν εἶχαν προστατευτικό ὄπλισμό, δέν ἦταν γυμνασμένοι καί τοὺς ἔλειπε ἡ πείρα τῶν ἀντιπάλων τους. Προχωροῦσαν ἕνας ἕνας ἢ ἀνά δέκα ἢ σέ μικρές καί μεγάλες ομάδες, ἔπεσαν ἀπάνω στοὺς Σπαρτιάτες καί σκοτώνονταν.

(Ἡροδότου Θ', 78, 79. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου)

Στὶς Πλαταιές, στό στρατόπεδο τῶν Αἰγινίων ὑπῆρχε ὁ Λάμπων, γιὸς τοῦ Πυθέα, ἀπὸ τούς πρῶτους Αἰγινίτες πού πῆγε νά βρεῖ τόν Πausανία, γιά νά τοῦ πεί κάτι πολὺ ἀνόσιο.

Πήγε και τόν βρήκε θιαστικά και του είπε: «Γιενί του Κλεόμβροτου, κατόρθωσες ένα έργο τεράστιο και ώραϊότατο και ό θεός σέ διάλεξε νά έλευθερώσεις τήν Έλλάδα και νά άποκτήσεις τή μεγαλύτερη δόξα άπ' όσους Έλληνες ξέρω. Τώρα άποτελείωσες τό έργο σου, ώστε νά φημιστείς άκόμη περισσότερο και νά έμποδίσεις έτσι τούς βαρβάρους νά ξαναδείξουν τέτοια άλαζονεία άπέναντι των Έλλήνων. Όταν σκοτώθηκε ό Λεωνίδας στίς Θερμοπύλες, ό Μαρδόnius και ό Ξέρξης του έκοψαν τό κεφάλι και τό έστησαν σέ ένα παλουκι. Άν τό άνταποδώσεις, τότε θά σ' έπαινέσουν πρώτα όλοι οί Σπαρτιάτες. Πασάλωσε τόν Μαρδόnio και θά εκδικηθείς έτσι τόν θείο σου Λεωνίδα». Αύτά είπε ό Λάμπων νομίζοντας ότι θά εύχαριστήσει τόν Πausανία, εκείνος όμως του άποκρίθηκε: «Ξένε Αιγινίτη, σ' εύχαριστώ για τήν εύνοική σου διάθεση,

άλλά ή συμβουλή σου δεν είναι καλή. Άνέβασες πρώτα στα ύψη έμένα, τήν πατρίδα μου και τά έργα μου και ύστερα μ' έρριξες στό μηδέν, συμβουλεύοντάς με νά άτιμώσω ένα νεκρό και λέγοντάς μου ότι, άν τό κάνω αυτό, θά φημιστώ περισσότερο. Αύτά πρέπειν περισσότερο σούς βαρβάρους παρά σούς Έλληνες, τά όποία και όταν οί θάρραροι τά κάνουν τούς κατηγορούμε. Δεν έχω διάθεση με τέτοια πράγματα νά κερδίσω τήν εκτίμηση των Αιγινιτών και των όμοίων τους. Μου λές νά εκδικηθώ τόν Λεωνίδα, αλλά σου λέω έγώ, ότι τόν εκδικηθήκαμε περίφημα αυτόν και όσους σκοτώθηκαν στίς Θερμοπύλες με τίς άναρίθμητες ψυχές που χάθηκαν σ' αύτήν τήν μάχη. Τώρα μήν ξανάρθεις νά μου πεις τέτοια πράγματα, ούτε νά μου δώσεις τέτοιες συμβουλές. Και νά χρωστάς χάρη που φεύγει χωρίς νά πάθεις τίποτα».

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ (5ος ΑΙ. Π.Χ.)

Τήν πορεία γιά τήν πνευματική ανάπτυξη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. διαιροῦμε σέ δύο φάσεις: α) Στήν πρό καί κατά τή διάρκεια τῶν Μηδικῶν πολέμων καί β) Στή μετά τά Μηδικά καί μέχρι τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στήν πρώτη περίοδο ἡ τέχνη ἐλευθερώνεται ἀπό τά δεσμά τῆς ἀρχαϊκῆς παράδοσης καί δημιουργοῦνται νέα πρωτότυπα λογοτεχνικά εἶδη. Τοῦτο εἶναι συνέπεια τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος, πού γεννιέται στήν Ἀθήνα μετά τήν κατάλυση τῆς τυραννίδας. Στή δεύτερη περίοδο, μετά τόν ἑλληνικό θρίαμβο κατά τῶν Περσῶν, καί πάλι πρωτοστατοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, γιὰ αὐτοί ὠφελήθηκαν περισσότερο – ὄλικά καί ἠθικά – ἀπό τοὺς Περσικούς πολέμους. Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι διάλυσαν τό θρόλο τῆς περσικῆς παντοδυναμίας καί αὐτοί μέ τό στόλο τους χάρισαν τή νίκη στή Σαλαμίνα. Τό φρόνημα καί ἡ αὐτοπεποίθηση πού ἀπόκτησαν σέ συνδυασμό μέ τό δημοκρατικό πολίτευμα, πού ἐξέφυανε τήν προσωπικότητά τους, ἔδωσαν στοὺς Ἀθηναίους τήν ἠθική δύναμη γιά τή δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀνάπτυξη ἐξάλλου τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἐπέκταση τοῦ κράτους καί ἡ Συμμαχία τῆς Δήλου τοὺς πρόσφεραν τίς ὀλικές προϋποθέσεις γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ θαύματος ἐκείνου, πού λέγεται πολιτισμός τοῦ «Χρυσοῦ Αἰῶνα τοῦ Περικλή». Ἡ ἐποχή αὐτή δέν ἀποτελεῖ μόνο τή λαμπρότερη περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀλλά καί ὀλοκλήρης τῆς ἀνθρωπότητος.

Ι. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΣΤΟΝ ΠΕΖΟ ΛΟΓΟ

Ἀρχές τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Λογογράφοι. Τό κριτικό πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τοὺς ὀδηγεῖ ἀπό τή μυθολογία, πού ἀπό ξεχασμένους αἰῶνες διασώζει γεγονότα μέ μορφή μύθων, στήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία. Ὡς τόν 6ο αἰ. π.Χ. ἡ ἐπική ποίηση καί μάλιστα τό λεγόμενο «ἱστορικό ἐπος» ἱκανοποιοῦσε τήν ἀνάγκη τῆς ἀπομνημόνευσης τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἀπό τά τέλη ὀμως τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἐμφανίζονται στήν Ἰωνία οἱ πρῶτοι ἱστοριογράφοι, πού ἀνοίγουν τό δρόμο πρὸς τήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία γράφοντας σέ πεζο λόγο, γιά νά μπορέσουν ὀχι μόνο νά περιγράψουν γεγονότα, ἀλλά νά ἐκφράσουν καί κρίσεις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ στόχος τους δέν ἦταν μόνο αἰσθητικός, ἐγκατέλειψαν τόν ποιητικό λόγο. Οἱ ἱστοριογράφοι αὐτοί εἶναι γνωστοί ὡς λογογράφοι (πεζογράφοι). Ἀπό τά ἔργα τους, πού ἀναφέρονταν σέ γενεαλογίες θεῶν καί ἡρώων, σέ ἰδρύσεις πόλεων καί σέ περιγραφές ταξιδιῶν, διασώζονται ἀποσπάσματα μόνο. Ὁ γνωστότερος λογογράφος εἶναι ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, πού ἔζησε στά τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἐργα του εἶναι τά «Γῆς περίοδος» (περιήγηση) καί οἱ «Γενεαλογαίαι». Ὁ Ἐκαταῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού προσπάθησε νά διαπιστώσει τήν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του καί ἄσκησε μάλιστα καί κάποια κριτική. Οἱ ἱστορικές πληροφορίες πού δίσωσε βοήθησαν τόν Ἡρόδοτο στή συγγραφή τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου.

Σπουδαῖος λογογράφος εἶναι ὁ Ἑλλάνικος ἀπὸ τῆ Μυτιλήνη (480-405 π.Χ.). Ὅπως καί οἱ ἄλλοι λογογράφοι, ὁ Ἑλλάνικος δέν κατῴρθωσε νά ξεχωρίσει τήν ἱστορία ἀπό τό μῦθο. Ἡ ἰδιαιτέρη ὀμως σημασία τοῦ ἔργου του εἶναι ὅτι πρῶτος προσπάθησε νά περιγράψει γεγονότα στά πλαίσια μιᾶς γενικότερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἐγραψε 23 ἔργα πού δέν σώθηκαν. Μερικά ἀπ' αὐτά ἦταν γεωγραφικά. Ὁ Ἑλλάνικος προσπάθησε νά δημιουργήσει σταθερό χρονολογικό σύστημα γιά ὀλη τήν Ἑλλάδα.

Ήρόδοτος, ὁ «πατέρας τῆς Ἱστορίας». Ἔτσι ὠνόμασε τὸν ἱστορικό, πού γεννήθηκε τὸ 484 π.Χ. στὴν Ἀλικαρνασσὸ τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ρωμαῖος ρήτορας Κικέρων. Ὁ Ἁρόδοτος προσπάθησε πράγματι νὰ περιγράψει ἀμερόληπτα καὶ συστηματικά τὰ γεγονότα. Ἐλαβε μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τοῦ τυράννου τῆς Ἀλικαρνασσῶς κι ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὴ Σάμο, γιὰ τὸ κίνημα ἀπότυχου. Γιά ἓνα διάστημα ἔπειτα ἔμεινε στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ στοὺς Θουρίους, ὅπου ἐξέλεξε τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του. Τὸ ἔργο του Ἁρόδοτου, λόγω τῆς παραμονῆς του στὴ Σάμο, στὴν Ἀθήνα καὶ στοὺς Θουρίους, εἶναι γραμμένο στὴν Ἰωνικὴ διάλεκτο, ἂν καὶ ἡ καταγωγή του εἶναι δωρικὴ. Ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο, στὴ Βαβυλώνα, στὸν Εὐξείνιο Πόντο κι ἄλλοῦ. Τὶς πληροφορίες πού συγκέντρωσε στὰ ταξίδια του τίς περιέλαβε στὸ ἱστορικό ἔργο του πού δὲν εἶναι μόνον ἱστορικό. Περιέχει καὶ στοιχεῖα ἔθνογραφικά, γεωγραφικά, μυθολογικά, θρησκευτικά κ.ἄ. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τῶν παλαιότερων λογογράφων καὶ τῆς ἐποχῆς του γενικότερα. Γιά τὸ αὐτὸ παρά τὴν προσπάθειά του νὰ εἶναι ἀκριβῆς παρεμβάλλει μυθικὲς παραδόσεις στὴν ἐξιστόρηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἁρόδοτου ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, γιὰτὶ ἀφύπνισε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Δίκαια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ πρώτη ἐθνικὴ μας ἱστορία. Ἄλλη πλευρὰ τῆς σημασίας του εἶναι ἡ θέση πού παίρνουν σ' αὐτὸ οἱ ἠθικὲς ἀξίες. Μὲ τὴν ἀνατολικὴ χλιδῆ, τὴν ὑπερβολὴ καὶ δουλοπρέπεια ἔρχονται π.χ. σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση τὸ μέτρο τῶν Ἑλλήνων, ἡ λιτότητα καὶ ἡ ἐλευθερία. Γιά τὴν ἐλευθερία ἀγωνίστηκε κι ὁ ἴδιος στὰ νεανικά του χρόνια παίρνοντας μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν τυράννων κι ἀργότερα ἀφυπνίζοντας μὲ τὴν ἱστορία του τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἔργο τοῦ Ἁρόδοτου, μὲ τὸ ὁποῖο ἐνέπνευσε φρόνημα κι ἀγάπη γιά τὴν ἐλευθερία, εἶναι ἐπίσης τὸ πρῶτο ἱστορικό σύγγραμμα στὴν Εὐρώπη.

Θουκυδίδης. Ὁ πρῶτος κριτικὸς ἱστορικός. Ὁ Θουκυδίδης (460 - 395 π.Χ.), γιὸς τοῦ Ὀλόρου, καταγόταν ἀπὸ τὸ δῆμο Ἀλιμούντα (Ἀλίμου) τῆς Ἀττικῆς. Ἐξῆσε στὴν Ἀθήνα στὴν περίοδο τῆς μεγάλης πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀκμῆς τῆς. Τὸ 424 π.Χ., ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στὴ Θάσο, ἀπότυχε νὰ πλεύσει ἐγκαίρα στὴν Ἀμφίπολη μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες. Ἀναγκάστηκε τότε ὁ Θουκυδίδης, ἐπειδὴ κατηγορήθηκε γιά προδοσίαν, νὰ καταφύγει στὸ κτήμα του στὴ Θράκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ συνέγραψε ἐκεῖ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο μέχρι τὸ 411 π.Χ. Τὴ συνέχεια τοῦ πολέμου ἐξιστόρησε ὁ Ξενοφώντας στὰ «Ἑλληνικά» του. Στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του ὁ Θουκυδίδης σημειώνει ὅτι ἔγραψε τὴν ἱστορία του γιά τὴ χρῆση τῶν μελλοντικῶν γενεῶν (*κτῆμά τε ἐς αἰεὶ*) καὶ ὅτι προσπάθησε νὰ εἶναι ἀκριβῆς καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἀπὸ πάθη. Δέχεται, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς του, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴ μοῖρα του καὶ ὄχι οἱ θεοί. Ἄν καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀσχολήθηκε εὐκαιρικά μὲ τὴ συγγραφὴ, θεωρεῖται δίκαια ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι ὁ πρῶτος πού διακρίνει τὰ αἷτια καὶ τίς ἀφορμὲς καὶ πού ἐρμηνεύει σωστὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα ὡς ἀποτελέσματα πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν αἰτίων. Γιά τοῦτο δίκαια θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος ἱστορικός τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι πράγματι ἀξιοπεριεργὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ἓνας Ἀθηναῖος πού ἀσχολήθηκε περισσοῦτα μὲ τὴν ἱστορία, ἔγινε ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας κι ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἱστορικούς στὸν κόσμον. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ξενοφῶντα. Πρέπει ὅμως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ ὑψηλὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ στὴ διάρκεια τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τοῦ Περικλῆ.

Ἐπειδὴ ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορεῖ γεγονότα σύγχρονα, χρησιμοποιεῖ ὡς πηγὲς προφορικὲς μαρτυρίες προσώπων καὶ τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν. Προχωρεῖ ἔπειτα

στην εξακρίβωση και στην άναγραφή τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μέ εὐσυνειδησία καί ἀντικειμενικότητα, ἀναλύοντας τα καί ἀποκαλύπτοντας καί τά βαθύτερα κίνητρα τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τήν ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν φαινομένων συχνά ὁ Θουκυδίδης τή δίνει στούς λόγους πού παρουσιάζει νά ἐκφωνοῦν οἱ πολιτικοί τῶν ἀντίπαλων κρατῶν. "Ένας ἀπ' αὐτούς εἶναι ὁ «Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους» πού ἀποτελεῖ ἕμνο στή δημοκρατία καί στίς πολιτικές, κοινωνικές καί πνευματικές ἀρετές τῶν Ἀθηναίων. Στό λόγο αὐτό, πού ἐκφωνήθηκε ἀπό τόν Περικλή τό πρῶτο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναλύει τή σημασία τῆς θυσίας τῶν νεκρῶν, οἱ ὁποῖοι αὐτοπροαίρετα πρόσφεραν τή γεμάτη εὐτυχία καί δημιουργικό ἐνδιαφέρον ζωή τους γιά χάρη τῆς δημοκρατίας.

Ἐπιστημονική πρόοδος. Σπουδαῖος ἀστρονόμος καί μηχανικός τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἦταν ὁ ἀθηναῖος **Μέτων**, πού ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἀριστοφάνη στήν κωμῶδια τοῦ «Ὀρνίθες» καί ἀπό τόν Πλούταρχο στό βίο τοῦ Ἀλκιβιάδη. Γιά νά διορθώσῃ ἀτέλειες στό ἀρχαῖο ἡμερολόγιο, ὁ Μέτων ἐπίνοισε τόν ἡμερολογιακό κύκλο, πού εἶναι γνωστός ὡς κύκλος τοῦ Μέτων. Ὀνομάζεται ἀπό νεώτερους ἀστρονόμους καί κύκλος τῆς σελήνης, γιατί ἀρκεῖ νά παρατηρηθοῦν οἱ χρονολογίες τῶν πανσέληνων ἐπί 19 χρόνια, γιά νά προσδιοριστοῦν καί οἱ ἀπανσέληνοι τοῦ μέλλοντος. Ὁ κύκλος τοῦ Μέτων ἐφαρμόστηκε καί στό ἐβραϊκό ἡμερολόγιο καί ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε καί ἀπό τή χριστιανική ἐκκλησία γιά τόν προσδιορισμό τῶν ἡμερομηνιῶν τῶν ἑορτῶν.

Τόν 5ο αἰ. π.Χ. ἐξήση στήν Ἀθήνα ὁ φιλόσοφος **Ἄναξαγόρας** πού καταγόταν ἀπό τίς Κλαζομενές τῆς Μ. Ἀσίας. Τό 434 π.Χ. κατηγορήθηκε γιά ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπό πολιτικούς ἀντιπάλους τοῦ Περικλή, τοῦ ὁποῖο ὑπῆρξε δάσκαλος καί φίλος. Σώθηκε ἀπό καταδίκη σέ θάνατο μέ ἐπέμβαση τοῦ Περικλή καί κατέφυγε στή Λάμψακο. Ἡ κατηγορία γιά ἀσέβεια στηρίχτηκε στή διδασκαλία του ὅτι ὁ ἥλιος καί ἡ σελήνη ἦταν «λίθος καί γῆ». Ὁ Ἄναξαγόρας συνέγραψε καί ἔργο «περὶ φύσεως», πού εἶναι τό πρῶτο σύγγραμμα μέ σχέδια. Γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου ὁ ἴωνας φιλόσοφος ἔλεγε ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἦν τό χάος», δηλαδή ἡ ὕλη χωρὶς τάξη. "Ἐπειτα ὁ «Νοῦς» ἢ πρωταρχική, ἢ πιό λεπτή καί καθαρή οὐσία, ὠθήσε τήν ὕλη σέ περιδίνηση. Ἀπό τή γῆ ἀποσπάστηκαν τότε λίθοι πού διαπυρρώθηκαν ἀπό τόν αἰθέρα, ὁ ἥλιος – πολλὰ μείζων τῆς Πελοποννήσου – ἡ σελήνη καί τά ἀστέρια. Μέ τήν περιδίνηση ὁ Νοῦς ἔβαλε τήν ὕλη, ἀπό τό χάος, σέ τάξη καί ἁρμονία. Μέ τήν κίνηση πραγματοποιεῖται ἡ σύνθεση τῶν στοιχείων πού εἶναι ἡ γένεση, καί μέ τόν ἀποχωρισμό τους ἐπέρχεται ἡ ἀποσύνθεση, δηλαδή ὁ θάνατος. Δέν ὑπάρχει λοιπόν ἀρχή καί τέλος παρά μόνο ἀλλαγὴ. Κι αὐτὴ ὁμως εἶναι ἐπιφανειακή, ἀφοῦ στό βάθος τῆς ὑπάρχει ἀκίνησία, γιατί τά στοιχεία δέ χάνονται, ἀλλά ἐνώνονται καί ἀποσυντίθενται.

Λογική καί μηχανική ἐρμηνεία τοῦ κόσμου ἔδωσε καί ὁ **Δημόκριτος** ἀπό τή Θράκη, πού ἀνήκει στή σχολή τῶν ἀτομικῶν. Γεννήθηκε γύρω στό 470 π.Χ. στό Ἀθήνα. Ἦταν νεώτερος ἀπό τόν Ἄναξαγόρα καί μεγαλύτερος ἀπό τό Σωκράτη. Ταξίδεψε πολύ στίς Ἰνδίες, στήν Αἴγυπτο καί στή Μεγάλη Ἑλλάδα καί ἦταν στενός φίλος τοῦ Ἰπποκράτη. Ἐγγραψε πολλά συγγράμματα, πού ἀναφέρονται σ' ὄλους σχεδόν τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Ὁ Κικέρων θεωρεῖ τά συγγράμματα τοῦ Δημόκριτου ἐφάμιλλα τοῦ Πλάτωνα. Δυστυχῶς δέ σώθηκαν παρά λίγα ἀποσπάσματα τοῦς.

Δάσκαλος τοῦ Δημόκριτου ὑπῆρξε ὁ **Λεύκιππος**, πού θεμελίωσε τή φιλοσοφική θεωρία γιά τά ἄτομα. Κύριος ὁμως ἐκπρόσωπός της εἶναι ὁ Δημόκριτος, γιατί αὐτός τή συστηματοποίησε καί τήν ἀνάπτυξε. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμᾷ πολύ τόν Δημόκριτο καί συχνά κάνει στοῦ ἔργο του μνεία τῆς διδασκαλίας του. Κατά τόν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο τό πρῶτο συστατικό στοιχεῖο τοῦ κόσμου εἶναι τό ὄν, δηλαδή ὁ, τι κατέχει θέση στό χώρο, καί τό μή ὄν, δηλαδή ὁ κενός χώρος πού εἶναι ἀπειρος. Ἡ ὕλη τῶν ὄντων

Ἀναπαράσταση τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλή. Ἐγίνε μέ βάση τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

ἀποτελεῖται ἀπό ἀπειρα σωματιδία χωρισμένα μεταξύ τους μέ κενό καί τόσο μικρά, ὥστε δέ μποροῦν νά ὑποπέσουν στήν ἀντίληψή μας. Εἶναι ἀπλά καί ἀδιαίρετα, γι' αὐτό ὀνομάζονται ἄτομα. Τά ἄτομα εἶναι ἀφθαρτα, ἀναλλοίωτα καί αἰώνια. Ὡς πρός τό σχῆμα καί τό μέγεθος εἶναι ποικίλα καί ἀπό τήν ἔνωση τούς δημιουργοῦνται τά ὄντα, πού διαφέρουν μόνο ὡς πρός τή σύνθεση. Ἡ τάση γιά τή συνένωση τῶν ἀτόμων σέ σύμπλεγμα προέρχεται ἀπό τά ἴδια καί ὄχι ἀπό ἄλλη ἐξωτερική αἰτία. Ἀπό τήν ἔνωση τούς προκαλεῖται ἡ γένεση καί ἀπό τό χωρισμό τούς ἡ φθορά τῶν σύνθετων ὄντων. Ὁ Δημόκριτος πίστευε ὅτι μόνο ἡ ὄνηση μᾶς παρέχει τήν ἀληθινή γνώση, ἐνώ οἱ αἰσθήσεις μᾶς ἐξαπατοῦν. Γι' αὐτό δίδαξε ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἀνυψωθεῖ πάνω ἀπό τίς αἰσθήσεις.

Σημαντικός ἐκπρόσωπος τῆς ἐπιστήμης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι καί ὁ **Ἴπποκράτης** ἀπό τήν Κῶ. Ἡ φήμη του ἦταν μεγάλη. Συνέγραψε 59 ἔργα χαρακτηριστικά τῆς μεγάλης σοφίας, τῆς πείρας καί τοῦ ἐξοχου λογισμοῦ του, σέ ἰωνική διάλεκτο. Τά συγγράμματα αὐτά τοῦ Ἴπποκράτη θεωροῦνται τά ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς ἱατρικῆς. Στά γενικά του ἔργα ἀνήκουν τό «Περὶ ἀδένων», τό «Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς» καί ὁ περίφημος «ὄρκος» του, γνωστός σήμερα διεθνῶς.

Τήν ἐποχή τοῦ Περικλή ἔζησε στήν Ἀθήνα καί ὁ φιλόσοφος καί πολεοδόμος **Ἴππόδαμος** ὁ Μιλήσιος, πού ἀνέλαβε τήν ἐπιστοασία τῆς οἰκοδόμησης τοῦ Πειραιᾶ καί τῶν Θουρίων. Ὁ Ἴππόδαμος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὁ πρῶτος στόν κόσμο πολεοδόμος. Στόν Πειραιᾶ ἐφάρμοσε σχέδιο παράλληλων καί κάθετων ὁδῶν, πού χώριζαν τήν πόλη σέ ἴσα τετράγωνα. Στούς Θουρίους χώρισε τήν πόλη, πού κτίστηκε στά ἐρείπια τῆς καταστραμμένης Σύβαρης, σέ τέσσερες ζώνες κατά μήκος καί ἄλλες τρεῖς κατά πλάτος. Ὁ Ἴππόδαμος ἔγραψε καί σύγγραμμα «περὶ πολιτείας».

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ. ΣΩΚΡΑΤΗΣ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ)

Στό δεύτερο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ στίς ἐλληνικές πόλεις καί ἰδιαίτερα στήν Ἀθήνα ἐμφανίστηκαν οἱ σοφιστές. Προέρχονταν συνήθως ἀπό τίς ἀποικίες, ὅπου καί πρωτοδίδαξαν τή ρητορική, τίς πολιτικές ἐπιστήμες ἀλλά καί πολλούς τομείς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ προέλευση τῶν σοφιστῶν ἀπό τίς ἀποικίες εἶναι ἄλλη μιά ἀπόδειξη ὅτι οἱ ἀποικοὶ προηγήθηκαν στίς δημοκρατικές ἐξελίξεις. Γιατί ἡ ρητορική ὡς μέσο ἐπαφῆς τῶν ἡγετῶν καί τοῦ λαοῦ καί οἱ πολιτικές ἐπιστήμες ἀναπτύσσονται μόνο στίς δημοκρατίες. Ἐτσι δέν ἦταν περίεργη ἡ συρροή τῶν νέων ἐκεῖ ὅπου οἱ σοφιστές ἔφταναν γιά νά διδάξουν, ἰδιαίτερα στή δημοκρατική Ἀθήνα.

Οι παλαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν κοσμοθεωρητικοί. Τούς απασχολούσε δηλαδή τό πρόβλημα τής δημιουργίας τής ζωής καί του κόσμου, ή πορεία καί οι νόμοι του. Στόν 5ο αί. π.Χ. όμως τό αντικείμενο τής φιλοσοφίας διαφοροποιείται. Οι φιλόσοφοι έξακολουθούν νά ένδιαφέρονται γιά τή γενικότερη γνώση, αλλά ή έρευνά τους έχει τώρα χαρακτήρα περισσότερο πρακτικό. Μετά τούς Περσικούς πολέμους ή πρόοδος τών φυσικών επιστημών καί ή διάψευση παλαιότερων θεωριών γεννούν άμφιβολία καί δισπιστία γιά τό κατορθωτό τής γνώσης. Η νέα τάση οδηγεί στήν ένκατάλειψη τής θεωρητικής έρευνας καί στήν έξέταση πρακτικών προβλημάτων. Η φιλοσοφία δηλαδή γίνεται άνθρωποκεντρική*. Μέ τήν επικράτηση παράλληλα τών δημοκρατιών οι πολίτες έλπίζουν νά άνεθούν σέ μεγάλα αξιώματα. Τό πολιτικό ένδιαφέρον παύει, ιδιαίτερα στήν Αθήνα, νά είναι προνόμιο τών όλίγων. Γιά τήν πρόοδο στίς δημοκρατίες όμως είναι αναγκαία ή ρητορική ικανότητα καί ή άπόκτηση τής πολιτικής άρετής. Τήν ανάγκη αυτή ήλθαν νά καλύψουν οι σοφιστές. Δάσκαλοι κυρίως τής ρητορικής καί τής πολιτικής τέχνης διδασκαν άντί πολλών χρημάτων. Η δίψα τών νέων γιά μάθηση, στήν Αθήνα ιδιαίτερα, τούς έδωσε πλούτο καί φήμη. Σημαντική ήταν ή συμβολή τών σοφιστών καί στίς θετικές επιστήμες καθώς καί στή γραμματική καί στή λογική, ένώ στά θεολογικά προβλήματα κρατούσαν στάση άγνωστικιστική.** Οί πίο όνομαστοί σοφιστές ήταν:

α) **Ο Πρωταγόρας ό Αβδηρίτης.** Ασχολήθηκε μέ μελέτες μαθηματικές, άστρονομικές καί φυσικές. Πίο σημαντική ήταν ή συμβολή του στή διαμόρφωση τής λογικής, τής διαλεκτικής, τής ρητορικής καί τής γλωσσικής επιστήμης. Ο Πρωταγόρας πρώτος χώρισε τά γένη τών όνομάτων. Ο Πλάτωνας περιγράφει στό διάλογο «Πρωταγόρας» μέ τρόπο χαρακτηριστικό τή διδασκαλία τών σοφιστών καί τά μέσα πού χρησιμοποιούσαν, γιά νά άποστομώσουν τούς αντίπαλους τους. Στήν περιγραφή του Πλάτωνα ύπάρχει δόση ύπερβολής, τούτο όμως είναι φυσικό, γιατί ήταν αντίπαλός τους. Ο Πρωταγόρας έγραψε σύγγραμμα μέ τίτλο «Αλήθεια», όπου αναφέρεται στή σχετικότητα τής γνώσης.

β) **Ο Γοργίας** καταγόταν από τήν εύβοϊκή άποικία τών Λεοντίων τής Σικελίας. Ήταν από τούς θεμελιωτές τής άττικής ρητορικής καί συνέτεινε στή μελέτη του δικαίου, τών πολιτευμάτων, τών θρησκειών καί τής ήθικής. Ο Γοργίας απέδιδε έξαιρετική σημασία στό λόγο, πού τόν όνόμαζε «μέγαν δυνάστην». Ο Όλυμπιόδωρος, άρχαίος σχολιαστής νεοπλατωνικών κειμένων, μάς πληροφορεί ότι ό Γοργίας προκαλούσε τέτοιο ένθουσιασμό στήν Αθήνα, ώστε τίς μέρες πού διδασκε τίς χαρακτήριζαν μέρες γιορτής.

γ) **Ο Πρόδικος,** από τήν Κέα,*** συνέγραψε έργο «περί τών συνωνύμων», άσχολήθηκε όμως καί μέ τίς μαθηματικές επιστήμες. Διακρινόταν επίσης γιά τίς ιστορικές, τίς πολιτικές καί τίς νομικές του γνώσεις. Ο Πλάτων στούς διαλόγους του παρουσιάζει τό Σωκράτη νά συνιστά στούς μαθητές του πού ύστερούσαν στή διαλεκτική τό

* Έχει δηλαδή σάν στόχο νά βοηθήσει τόν άνθρωπο στήν καθημερινή ζωή του καί στήν άντιμετώπιση τών προβλημάτων τής.

** Άγνωστικισμός είναι ή φιλοσοφική θεωρία σύμφωνα μέ τήν όποία ή γνώση τής άρχής του κόσμου καί τής ούσίας τών όντων είναι άδύνατη.

*** Σήμερα Τζιά.

μάθημα του Προδίκου. Στόν «Πρωτάγορα» τόν παριστάνει σχολαστικό στή διάκριση τών λέξεων. Αναφέρεται γιά τόν Πρόδικο πώς συνήθιζε νά λέει ότι, ὅπως τό ἕνα χέρι νίθει τό ἄλλο, ἔτσι πρέπει νά δίνει κανεῖς χρήματα, γιά νά παίρνει σοφία. Τό φόβο τοῦ θανάτου ἀντιμετώπιζε ὁ Πρόδικος μέ τό συλλογισμό ὅτι, ὅσο ζοῦμε, θάνατος γιά μᾶς δέν ὑπάρχει κι ὅταν αὐτός ἔλθει, ἐμεῖς ἔχουμε πιά πάθει νά ὑπάρχουμε. Στό σύγγραμμά του «*Ὡραι*» περιεχόταν κι ὁ γνωστός μῦθος γιά τόν Ἡρακλῆ, πού ἐκλέγει τήν Ἄρετή ἀπό τήν Κακία. Ὁ μῦθος αὐτός ἄσκησε ἐπίδραση στή χριστιανική φιλοσοφία. Ὁ Πρόδικος ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα, ἀλλά σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα.

δ) Ὁ Ἰππίας ὁ Ἠλείος. Διακρινόταν γιά τήν πολύπλευρη καί πλατιά μόρφωση καθώς καί γιά τήν ἐξαιρετική του μνήμη. Μποροῦσε μιλώντας πρόχειρα νά ἀναπτύξει ὀποιοδήποτε θέμα καί ὑπερηφανεύονταν ὅτι κέρδιζε περισσότερα ἀπό κάθε ἄλλο σοφιστή. Ἐκφώνησε πολλούς πανηγυρικούς λόγους στήν Ὀλυμπία. Κάποτε καυχήθηκε ὅτι δέν εἶχε τίποτε πάνω του, πού νά μή τό εἶχε φτιάξει ὁ ἴδιος, ἀπό τό σφραγιδολίθο τοῦ δακτυλιδιοῦ του μέχρι τά ροῦχα καί τά σανδάλια του. Ὁ Ἰππίας ἦταν ἐπίσης μηχανικός καί ἀστρονόμος.

Οἱ σοφιστές ἔκαναν χρήση τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. *Διαλεκτική* εἶναι ἡ τέχνη τῆς ἀνάπτυξης τών συλλογισμῶν μέ λογικά συνδεδεμένες ἐρωταποκρίσεις. Συνήθως ὁμως οἱ σοφιστές ἔκαναν ἀπατηλή χρήση τών ἐννοιῶν, χωρίς νά ἀποδίδουν σημασία στό πραγματικό τους περιεχόμενο. Ἐτσι κατέληγαν σέ συμπεράσματα ἀκαταμάχητα μέν λογικά ἀλλ' ἀντίθετα πρὸς τήν ἐμπειρία καί συχνά πρὸς τήν ἠθική. Ξεκινώντας ἀπό τή συνεχή ἀλλαγὴ τών πάντων, πού διακήρυξαν οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι, δίδασκαν τήν ἀνυπαρξία τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Μέ τό νά ὑποστηρίζουν ὅτι «*κρημάτων ἀπάντων μέτρον ἀνθρώπος*» κλόνησαν τήν πίστη τών συγχρόνων τους στίς ἠθικές καί πνευματικές ἀξίες τῆς ἐποχῆς τους. Γι' αὐτό ἡ διδασκαλία τους θεωρήθηκε καί ἦταν ἐπικίνδυνη. Ἀντίθετα μέ τή διδασκαλία τών σοφιστῶν ἦταν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη (469 - 399 π.Χ.). Γιός τοῦ «*Λιθοῦ*» Σωφρονίσκου καί τῆς μαίας Φαιναρέτης» ἔζησε τή ζωὴ του «ἐν πενία μυρία», καί δέν πῆρε ποτέ χρήματα γιά ὅ,τι δίδασκε. Ἡ διδασκαλία του γινόταν ὑπό μορφή συζητήσεων στήν ἀγορά, στίς στοές, στίς παλαιστρες καί στά καταστήματα. Ἐκανε ὀρθή χρήση τῆς διαλεκτικῆς, πού ὁ σκοπός τῆς ἦταν ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης, καί ἡ θεμελίωση τών ἀναλλοίωτων καί αἰώνων ἠθικῶν νόμων. Κατά τό Σωκράτη ἡ γνώση ὀδηγεῖ στήν ἀρετή. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀρετὴ κάνει τόν ἄνθρωπο εὐτυχῆ, ἡ γνώση ὀδηγεῖ στήν ἀληθινὴ εὐτυχία. Ἀλλά γιά νά γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τήν ἀλήθεια, εἶναι ἀπαραίτητο νά γνωρίσει πρῶτα τόν ἑαυτό του (*Γνώθι σαυτόν*).

Ἡ πρωτοτυπία τῆς διδακτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη βρισκόταν στή συχνὴ χρήση τοῦ ὀρισμοῦ τών πραγμάτων, στή *μαιευτικὴ* του μέθοδο καί στήν εἰρωνεία (*Σωκρατικὴ εἰρωνεία*).

Μέ τή μαιευτικὴ μέθοδο ἐπιχειρεῖ μέ ἐρωταποκρίσεις νά βοηθήσει τόν ἀκροατὴ νά βρεῖ μόνος του τήν ἀλήθεια.

Ὁ Σωκράτης συνήθιζε μέ κατάλληλες ἐρωτήσεις καί συμπεράσματα νά παρὰσῆ τόν συνομιλητὴ του σέ ἀντιφάσεις, ὥστε νά ἀποκτάει συνείδηση τῆς ἀγνοίας του. Αὐτὸ τόν τρόπο τῆς διδασκαλίας ὀνόμασαν *εἰρωνεία*. Δέν πρόκειται γιά σαρκασμὸ ἀλλὰ γιά βοήθεια. Ἐπιδίδκει δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος νά γεννήσει στήν ψυχὴ ἀνησυχία καί ἀπὸ αὐτὴ τόν ἔρωτα γιά τὴ σοφία καί τήν ἀρετὴ. Μέ τό Σωκράτη ἡ φιλοσοφία τοποθετήθηκε σέ νέες βάσεις.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τό 399 π.Χ. ὁ Σωκράτης δικάστηκε μέ τήν κατηγορία ὅτι δίδασκε *κανὰ δαιμόνια* προσβάλλοντας τίς θρησκευτικὲς παραδόσεις τῆς ἐποχῆς του. Ρωτή-

ήθηκε τότε, σύμφωνα με συνήθεια της εποχής, ποιά νόμιζε πώς έπρεπε να είναι ή ποινή του. Έκείνος, συνεπής σέ ό,τι πίστευε, ζήτησε να σιζιζεται στο πρυτανείο, τήν πιό μεγάλη δηλαδή τιμή, πού μπορούσε ή δημοκρατία νά άπονείμει σέ 'Αθηναίο πολίτη. 'Η άπάντησή του θεωρήθηκε άσέβεια στό δικαστήριο. Έτσι άντί χρηματικής ποινής ή έξορίας καταδικάστηκε σέ θάνατο. Στήν καταδίκη του έπαιξαν ρόλο, φαίνεται, καί πολιτικά αίτια. Τήν παραμονή της έκτέλεσης οι μαθητές του προσπάθησαν νά τόν πείσουν νά δραπετεύσει. Όλα ήταν έτοιμα γιά τήν έπιτυχία της άπόδρασης. 'Αλλά συνεπής εκείνος στή διδασκαλία του γιά ύπακοή στούς νόμους δέ δέχτηκε. 'Αντίθετα έπεισε τούς μαθητές του γιά ποιούς λόγους έπρεπε νά πει άδιαμαρτύρητα τό κώνειο. Τό σχετικό διάλογο διέσωσε ό Πλάτων στό έργο του «Κρίτων». Ό Σωκράτης ύπήρξε ό μεγάλος αντίπαλος τών σοφιστών. Ένώ γιά τούς σοφιστές ύπάρχει μόνο ύποκειμενική άλήθεια, γιά κείνον ή άλήθεια είναι άντικειμενική καί άνεξάρτητη άπό τόν άνθρωπο καί τούς θεσμούς του. Οι σοφιστές ισχυρίζονταν ότι ήταν παντογνώστες. Ό Σωκράτης θεβαίωσε ότι *έν οίδη, ότι ουδέν οίδε*. Οι σοφιστές δίδασκαν τό δρόμο πρós τή δόξα καί τήν πολιτική δύναμη. Ό Σωκράτης άντίθετα άναζητώντας τήν άλήθεια καί πάντα διδασκόμενος ήταν ταπεινός καί ξεκινοϋσε άπό τήν άρχή ότι ή ήθική συνειδηση άποτελεί τήν κύρια φύση του άνθρώπου.

3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τό δράμα είναι άπό τίς μεγαλύτερες δημιουργίες του έλληνικού πολιτισμού. Γεννήθηκε, όπως είναι γνωστό, άπό τίς τελετουργίες τών γιορτών του Διονύσου, θεού της φύσης πού πεθαίνει καί άνασταίνεται. Στά τραγούδια πού ψάλλονταν σ' αυτές τίς γιορτές άπό χορό μεταμφιεσμένων σέ σατύρους ή τράγους βρισκομμε τά πρώτα στοιχεία θεατρικής δράσης. Άπό τό χορό αυτό προέρχονται καί οι λέξεις σατυρικό δράμα καί τραγωδία.*

Τόν 5ο αι. π.Χ. τό θέατρο παίρνει μεγάλη άνάπτυξη στήν Έλλάδα καί μάλιστα στήν Άθήνα, πού γίνεται τό σημαντικότερο κέντρο της πολιτιστικής ζωής.

Τόν 5ο καί 4ο αι. π.Χ. ή λογοτεχνία άναπτύχθηκε περισσότερο μέ νέα λογοτεχνικά είδη πού συνδέονται μέ τό θέατρο. Πολλές τραγωδίες καί κωμωδίες πού γράφτηκαν τότε είναι άκόμη έπίκαιρες παρά τήν πάροδο 2.500 περίπου χρόνων καί ή προκαλοϋν μάλιστα τήν κατάπληξη του παγκόσμιου κοινού γιά τόν πλοϋτο καί ή λεπτότητα της σκέψης ή τό θάθος καί ή δύναμη της καλλιτεχνικής τους έκφρασης.

Στήν Άθήνα αλλά καί στίς άλλες έλληνικές πόλεις άγαπούσαν πολύ τό θέατρο, πού ήταν κέντρο σπουδαίο της κοινωνικής καί της πολιτιστικής ζωής. Οι τραγικοί ποιητές έπαιρναν τά θέματα τους άπό τή μυθολογία κι όχι σπάνια άπό ιστορικά γεγονότα. Ό **Φρόνιχος**, άπό τούς παλιότερους άθηναίους τραγικούς, μετά τήν καταστροφή της Μιλήτου άπό τούς Πέρσες άνέβασε τήν τραγωδία «Μιλήτου άλωσις». Πρώτος όμως τραγωδός ήταν ό **Θέσπις**, πού πρόσθεσε στό διθυραμβικό χορό τών Διονυσιακών έορτών τόν πρώτο ήθοποιό (*ύποκριτή*) δημιουργώντας έτσι τόν πρώτο διάλογο ήθοποιού-χορού. Ό Θέσπις άνέβασε έργο του τό 534 π.Χ. 'Αλλά ή μεγάλη άνάπτυξη της τραγωδίας συνδέεται μέ τά όνόματα τών μεγάλων άθηναίων τραγικών **Αισχύλου**, **Σοφοκλή** καί **Εϋριπίδη**.

* Διακρίνεται σέ τραγωδία, κωμωδία καί σατυρικό δράμα.

Οι μεγάλοι τραγικοί. **Ο Αισχύλος** (525-456 π.Χ.) πρόσθεσε δεύτερο ήθοιοποιό και όργάνωσε καλύτερα τα μέρη της τραγωδίας χωρίζοντάς τα σε διάλογο και χορικά. Άργότερα ο διάλογος αναπτύχθηκε περισσότερο σε βάρος των χορικών.

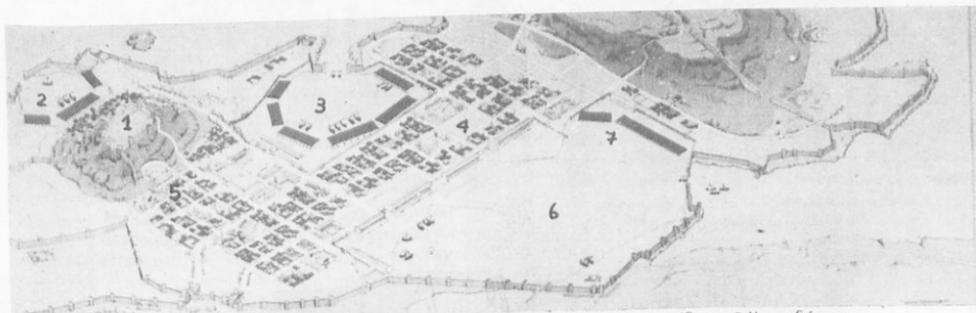
Τά νοήματα του Αισχύλου είναι ύψηλά και τά πρόσωπά του υπερφυσικά. Έγραψε 90 τραγωδίες, αλλά σώθηκαν μόνο 7. Άντλει τά θέματά του από τή μυθολογία μέ εξαίρεση τούς *Πέρσες*, όπου περιγράφει τήν καταστροφή των Περσών στή ναυμαχία τής Σαλαμίνας. "Άλλα έργα του Αισχύλου είναι ή τριλογία* «Άγαμέμνων, Χορηφόροι, Εύμενίδες», «Έπτά επί Θήβας», «Προμηθεύς Δεσμώτης» και «Ίκέτιδες».

Ο Σοφοκλής (496-405 π.Χ.) ήταν σύγχρονος του Περικλή. Άπό τά 120 έργα πού έγραψε σώζονται 7 τραγωδίες και ένα σατυρικό δράμα. Ο Σοφοκλής έχει χαρακτηριστεί ως ποιητής τής αρμονίας και του μέτρου. Οι μορφές των ήρώων του είναι περισσότερο εξιδανικευμένες παρά ύπαρκτές. Τά γνωστότερα έργα του έμπνέονται από τό θρηβαϊκό κύκλο («Οιδίπους τύραννος», «Οιδίπους επί Κολωνών», «Άντιγόνη»).

Ο Εύριπίδης, ό νεώτερος από τούς τρεις μεγάλους τραγικούς (484-406 π.Χ.), θεωρείται νεωτεριστής και μέγας γνώστης τής ανθρώπινης ψυχής. Παρουσιάζει τούς ανθρώπους όπως είναι στήν πραγματικότητα μέ τίς αδυναμίες τους και όχι όπως θά έπρεπε νά είναι. Γιά τή συχνή χρήση γνωμικών και αποφθεγμάτων όνομάστηκε *ό από σκηνής φιλόσοφος*. Άπό τά 92 έργα του σώθηκαν 18 τραγωδίες κι ένα σατυρικό δράμα. Γιά ένα διάστημα έζησε στήν πρωτεύουσα τής Μακεδονίας Πέλλα. Έκει έγραψε τήν τελευταία του τραγωδία τίς «Βάκχες». Άλλα έργα του Εύριπίδη είναι ή «Μήδεια», ή «Ηλέκτρα», ό «Ίππόλυτος», ή «Ίφιγένεια ή έν Αύλιδι», ή «Ίφιγένεια ή έν Ταύροις» κ.ά. Ήταν άξεπέραστος ό Εύριπίδης στήν έκφραση του πάθους και στήν έξιστόρηση δεινών. Στίς τραγωδίες του προβάλλει καθαρά τό πρόβλημα τής θέσης τής γυναίκας στήν οικογένεια και τήν κοινωνία τής εποχής του. Συνδυάζει τέλος τή λεπτή ψυχολογική παρατηρητικότητα μέ τόλμη άσυνήθιστη στήν έρμηνεία των ήθικών προβλημάτων.

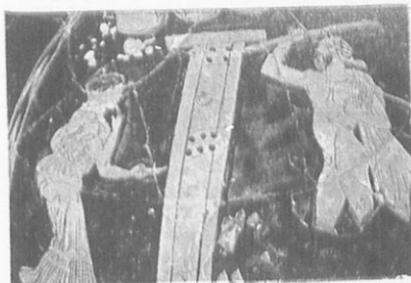
Η άθηναϊκή κωμωδία του 5ου αι. π.Χ. Στίς γιορταστικές πομπές του Διονύσου, πού είχαν διαδοθεί πλατιά στήν Ελλάδα και ιδιαίτερα στήν Άττική, ανταλλάσσονταν πολλά πειράγματα και χωρατά χωρίς παρεξήγηση. Άπό τόν άπλο περιπαικτικό διάλογο ανάμεσα στό χορό και στον ύποκριτή ή κωμωδία του 5ου αι. π.Χ. έφτασε στή χρησιμοποίηση του μύθου και τής πλοκής. Πιό πολύ αναπτύχθηκε στήν Άττική, όπου πήρε και έντονο πολιτικό χαρακτήρα. Άπό τίς πολιτικές κωμωδίες του 5ου αι. π.Χ. διασώθηκαν όλόκληρες μόνο μερικές κωμωδίες του **Άριστοφάνη** (445-385 π.Χ.), του σπουδαιότερου εκπρόσωπου τους. Άπό τίς 44 κωμωδίες που έγραψε σώζονται μόνο 11. Γιά νά εκτιμηθεί ή αξία των έργων του Άριστοφάνη, είναι άναγκαία ή γνώση των πολιτικών (και μάλιστα των καθημερινών) γεγονότων τής εποχής του. Γιατί στους στίχους του, πού πολλές φορές άλλο εκφράζουν έξωτερικά, άλλα άλλο ύπνοουөн βαθύτερα, γίνεται έντονη πολιτική σάτιρα των προσώπων και των πραγμάτων των ήμερών του. Η αίχμη τής σάτιράς του στρέφεται προπάντων κατά του δημαγωγού Κλέωνα. Ο Άριστοφάνης είναι άνεξάντλητος σε πρωτοτυπία, δριμύς σκόπτης, και μερικές φορές βαθύς λυρικός. Μέ τούς «Άχαρνείς», τήν «Ειρήνη» και τή «Λυσιστράτη», έργα πού συγγράφει στή διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, κτυπά άμείλικτα τόν πόλεμο, πού είχε προξενήσει μεγάλες συμφορές στό λαό. Άσυνήθιστη είναι ή τεχνοτροπία του γιά τήν πολυμορφία της και ή γλώσσα του γιά τή μεγάλη

*Τριλογίες λέγονταν οι τρεις τραγωδίες πού όφειλαν νά παρουσιάσουν όσοι συγγραφείς λάβαιναν μέρος στους δραματικούς άγώνες των Διονυσίων.

Ἀναπαράσταση τοῦ Πειραιᾶ. Τὰ οἰκοδομικά τετράγωνα χαρακτηρήσαν κατά τὸ σχέδιό τοῦ Ἱπποδάμου. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Μουνηχίας (σημερινῆς Καστέλλας) 1, εἶχε ἰδιαιτέρο ὄχυρωτικό περίβολο, πού ἴχνη του βρέθηκαν πρόσφατα. Τό μικρό λιμάνι τῆς Μουνηχίας (σήμερα Μικρολίμανο) 2, ἦταν ὄχυρωμένο μέ τείχη καί πύργους. Τοῦ ἀριστεροῦ τείχους μέ τόν πύργο αὐξεται μέρος. Στό σημερινό Πασαλιμάνι θριοκόταν ὁ πολεμικός ναύσταθμος τῆς Ζέας, 3. Πολλές ἀγκυρες τριήρων βρέθηκαν στό θυθό του καί σήμερα φυλάγονται στό ναυτικό Μουσεῖο Πειραιῶς. Γύρω στό λιμάνι ὑπῆρχαν 196 νεώσοικοι γιά τή συντήρηση τῶν τριήρων. Πολλά ἴχνη τῶν νεωσοίκων ἔχουν ἐπισημανθεῖ στήν περιοχή. Κοντά στή Β.Δ. γωνία τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ζέας ἦταν τό μικρότερο καί νεώτερο θέατρο τοῦ Πειραιᾶ, 4, ἐνώ τό μεγαλύτερο καί ἀρχαιότερο διακρίνεται στή Β. πλευρά τοῦ λόφου τῆς Μουνηχίας, 5. Στά δεξιά τοῦ σχεδίου τό κεντρικό λιμάνι τοῦ Κανθάρου, 6, ὄχυρωμένο κι αὐτό μέ τείχη καί πύργους. Στή θέση τοῦ σημερινοῦ Τελωνεῖου, 7, ἄλλοι νεώσοικοι.

Ἐρυθρόμορφο ἀγγεῖο. Εἰκονίζει τήν ἐπιστροφή τοῦ οὐζύγου στό σπίτι του μετά ὀλονόκτια διασκέδαση. Ἡ οὐζύγος σπεύδει νά του ἀνοίξει.

Θέατρο Διονύσου. Ἀθήνα. Στή σκηνή του πρωτοανεβάστηκαν τά ἀθάνατα καί διεθνῶς γνωστά ἔργα τῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν.

ποικιλία καί ζωντάνια τῆς. Χρησιμοποιεῖ πολυσύλλαβες λέξεις πού προξενοῦν κωμική ἐντύπωση καί μμεῖται περιπαιχτικά ἤχους μέ λέξεις πού ἤχητικά θυμίζουν τιτιθίσματα πουλιῶν ἢ κοᾶσματα βατράχων. Ὁ διάλογός του εἶναι ἀφάνταστα ὀρηκτικός καί γοργός. Γιά νά διακόψει τή σκηνική ψευδαῖσθηση, δέ διστάζει νά χρησιμοποιεῖ καί τά πιό ἀπροσδόκητα εὐρήματα, ὅπως στή σκηνή πού βάζει τόν ἦθοποιό τήν ὥρα πού πετά νά ἀπευθύνεται στό μηχανικό τῆς σκηνῆς, πού χειριζόταν τό μηχανήμα**, νά τόν παρακαλεῖ νά μή τόν ἀφήσει νά πέσει κάτω.

** Στό ἀρχαῖο ἐλληνικό θέατρο χρησιμοποιοῦσαν μηχανή εἰδική πού λέγονταν αἰώρημα. Μ' αὐτό παρουσίαζαν θεούς ἢ ἥρωες νά πετοῦν. Μέ παρόμοια ἐμφάνισή τους δινόταν πολλές φορές ἀπροσδόκητη λύση (ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός) στήν ὑπόθεση τοῦ δράματος.

Άριστερά: Ἡ πρόσταση τῶν Καρυατίδων. Ἡ ἀτμοσφαιρική μόλυνση τῶν τελευταίων ἐτῶν τοὺς ἐπέφερε μεγαλύτερη φθορά ἀπ' ὅ,τι τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν 2.500 περίπου χρόνων τῆς ἡλικίας τους. Δεξιά: Ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ οἱ μετόπες τοῦ εἰκονίζουσι καταρθώματα τοῦ Θησεί, ὁ λαὸς τὸν ὀνόμασε Θησεῖο.

Τὸ θέατρο στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα δὲν ἦταν διασκέδαση ἀλλὰ λειτουργήματα καὶ παιδεία γιὰ τοὺς πολίτες ὅλων τῶν ἡλικιῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες μάλιστα ἐπαιρναν ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο εἰδικὸ βοήθημα, τὰ θεωρικά, γιὰ τὰ πληρώνουσι τὴν εἴσοδὸ τοὺς στὸ θέατρο. Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ καὶ τὴ λειτουργία τῆς χορηγίας ἀντιμετωπίζονταν τὰ ἐξοδα τῶν παραστάσεων, πού ἦταν πολὺ μεγάλα.

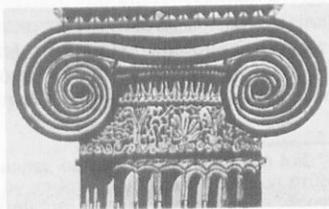
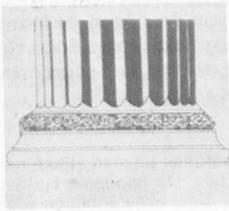
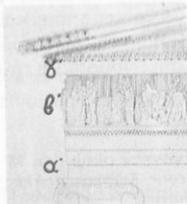
4. Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

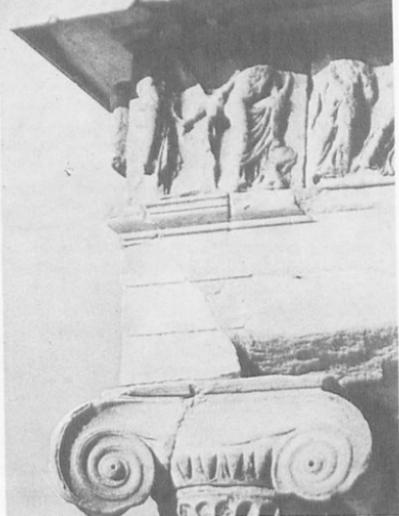
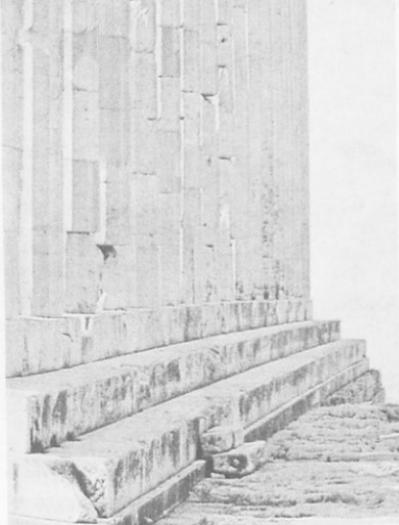
Λέγοντας Αἰὼνα τοῦ Περικλῆ ἐννοοῦμε ὄχι μόνον τὴ λαμπρότερη περίοδο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀλλὰ ὀλόκληρη τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς «χρυσοῦ» βασίζεται κυρίως στὴ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τέχνης, πού σημειώνεται ἰδιαίτερα στὴν περίοδο 450 μὲ 410 π.Χ. Πρόκειται γιὰ μιά περίοδο καλλιτεχνικῆς δημιουργίας μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀθήνα.

Παράγοντες ἐξέλιξης τῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ οικονομικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἀκμὴ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοὺς Ἑλληνοπερσικοὺς πολέμους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἡ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ τὸ φρόνημα πού τονώθηκε μὲ τὴ θριαμβευτικὴ νίκη ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκφράστηκαν μὲ ἰδιαίτερη δύναμη στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐπιτεύγματα τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως μὲ τὰ μέσα πού πρόσφερε ἡ συμμαχία τὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα, ἔχουσι ἀξία ἰδιαίτερη ὄχι μόνον γιὰ τὸν ἐλληνισμό ἀλλὰ γιὰ ὀλόκληρο τὸν κόσμον. Τοῦτο ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ Περικλῆ, πού ἤθελε νὰ κάνει τὴν Ἀθήνα ὄχι μόνον πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὸ κέντρο τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλα κέντρα ἀνάπτυξης τῆς τέχνης, ἐκτὸς τῆς Ἀθήνας, εἶναι ἡ Σικυώνα, τὸ

Ἄριστερά: Θριγκὸς καὶ ἀέτωμα τοῦ Ἐρεχθείου. α) ἐπιστόλιο β) ζωφόρος γ) γείσο.
Κέντρο: Βάση Ἰωνικοῦ κίονος Ἐρεχθείου. Δεξιά: Ἰωνικὸ κιονόκρανο βόρειας πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου.

Αριστερά: "Αν τοποθετήσει κανείς ένα αντικείμενο στην άκρη του στυλοβάτη του Παρθενώνα, δε θα μπορέσει, λόγω της καμπυλότητάς του, να τό δει από την άλλη του άκρη. Δεξιά: "Ιωνικό κιονόκρανο, επιστύλιο και ζωφόρος ναού "Αιπέρου Νίκης.

Πάνω από τό επιστύλιο τής έξωτερικής κιονοστοχίας του Παρθενώνα οι χαρακτηριστικές μετόπες καί τά τρίγλυφα του δωρικού ρυθμού. Πάνω από τό επιστύλιο τών έσωτερικών κίωνων ή φημισμένη ζωφόρος του μέ τήν πομπή τών Παναθηναίων. Θαυμάσια σύζευξη τών δύο ρυθμών πού έγινε σκόπιμα από τούς "Αθηναίους, γιά νά εκφράσει τό συνδυασμό τής έξωτερικής τούς δύναμης καί τής έσωτερικής τούς καλλιέργειας.

Ἡ Ζωφόρος τοῦ Παρθενώνα, πού εἰκονίζει τήν πομπή τῶν Παναθηναίων πρὸς τιμὴ τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς, ἔχει μήκος 160 μ. (στὶς 4 πλευρὲς τοῦ ναοῦ) καὶ ὕψος 1.01 μ. Στὴν εἰκόνα λεπτομέρεια ἀπὸ

Ἄργος, ἡ Αἴγινα (δωρικῆς τέχνης), ἡ Σάμος καὶ ἡ Νάξος (ιωνικῆς τέχνης) καὶ τὰ πανελλήνια ἱερά, προπάντων ἡ Ὀλυμπία καὶ οἱ Δελφοί.

Οἱ κλάδοι τῆς τέχνης πού ἐξελίχθηκαν περισσότερο ἦταν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἀγγειογραφία.

Ἀρχιτεκτονικὴ. Μετὰ τὰ Μηδικὰ ἀνεγείρονται πολλὰ εἶδη οἰκοδομημάτων στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ναοί, στοές, βουλευτήρια, στάδια κ.ἄ. Ἡ Ἀθήνα ἰδίως κυριαρχεῖται ἀπὸ οἰκοδομικὸ ὄργανο, γιὰ τὸ Περικλῆς ἤθελε νὰ τὴν κάνει ἀντάξιο κέντρο τῆς πανελληνίως πολιτικῆς του καὶ ταυτόχρονα νὰ δώσει ἐργασία σὲ χιλιάδες Ἀθηναίους καὶ ἄλλους Ἕλληνες πού ἐργάστηκαν στὰ ἔργα τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἄλλου, στὴν ἐξόρυξη καὶ λάξευση τοῦ μαρμάρου, στὴν κατασκευὴ τῶν δρόμων γιὰ τὴ μεταφορὰ του, στὴν οἰκοδόμησι τῶν κτηρίων καὶ στὴ διακόσμησή τους. Γιὰ τὴν Ἀθήνα οἰκοδομήθηκαν κατὰ τὰ τριάντα χρόνια τῆς διακυβέρνησης τοῦ Περικλῆ οἱ Παρθενώνας καὶ τὰ Προπύλαια στὴν Ἀκρόπολη, ἡ Ποικίλη Στοὰ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαιστοῦ στὴν Ἀγορὰ, τὸ Ὡδεῖο στὴ Ν.Α. πλευρὰ τῆς Ἀκρόπολης κ.ἄ. (Ἄλλὰ κι ἐξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν 5ο αἰ. οἰκοδομήθηκαν ναοὶ ὀνομαστοί, ὅπως τοῦ Ποσειδῶνα στὸ Σούνιο, τῆς Νέμεσης στὸ Ραμνούντα κ.ἄ.). Στὴν ἀνέγερση καὶ τὴ διακόσμησι τῶν αἰωνίων αὐτῶν μνημείων, πού ἦταν μοναδικὰ σὲ μεγαλοπρέπεια, ἁρμονία καὶ χάρι διακρίθηκαν ὁ Φειδίας, ὁ Καλλιμάχης, ὁ Ἴκτιος, ὁ Μνησικλῆς καὶ ὁ Κόροιβος. Χαρακτηριστικὸ μνημεῖο τοῦ ὕψους πού ἔφτασε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ Παρθενώνας, τὸ τελειότερο σὲ ἀναλογίες καὶ ἑναρμόνισι μὲ τὸ περιβάλλον κτίσμα τῆς παγκόσμιας ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἄν καὶ φαίνονται νὰ κυριαρχοῦν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ του οἱ εὐθεῖες γραμμές, στὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχει στὸν Παρθενῶνα καμιὰ εὐθεῖα γραμμὴ. Αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πιστοποιήσει καὶ μόνος του, ἂν π.χ. τοποθετήσει στὴ μιά ἄκρη τοῦ στυλοβάθου ἡ μίαν βαθμίδα τοῦ Παρθενῶνα τὸ καπέλλο του καὶ κυττάξει ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ βαθμίδες εἶναι καμπύλες, δὲ θὰ τὸ δεῖ. Πρὸκειται γιὰ μικρὸ παράδειγμα τῶν αισθητικῶν καὶ ὀπτικῶν κανόνων πού χαρακτηρίζουν τὸ ναὸ. Οἱ γωνιαῖοι κίονες τοῦ Παρθενῶνα εἶναι τόσο χοντρότεροι στὴ διάμετρο ἀπὸ τοὺς διπλανοὺς τους, ὅσο ἀκριθῶς χρειάζεται, γιὰ νὰ φαίνονται ἰσοπλατεῖς μὲ αὐτοὺς. Οἱ ἀρχαῖοι δηλαδὴ Ἕλληνες γνῶριζαν ὅτι ὅσο περισσότερο φωτίζεται ἕνα ἀντικείμενο, τόσο ἐξασθενεῖ σὲ ὄγκο καὶ φαίνεται λεπτότερο. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ

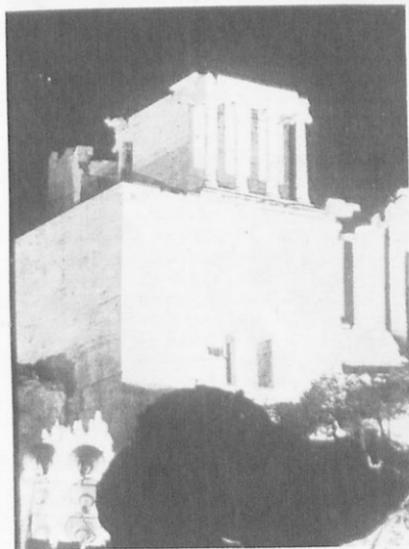
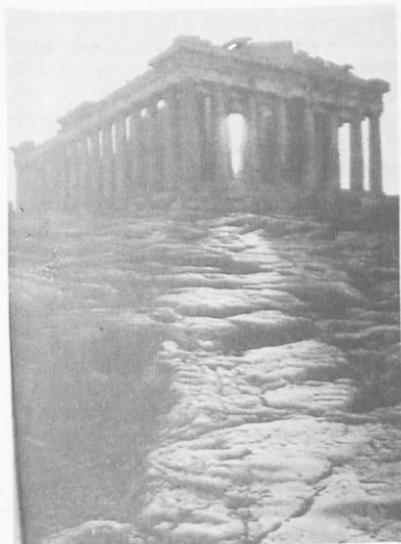

τήν απεικόνιση τῆς παρέλασης τῶν ἀθηναίων ἐφήθων. Στή μέση ἕνα ἀπό τά ἄλογα ἔχει ἀγριέψει. "Ένας ἄνδρας προσπαθεῖ νά τό συγκρατήσῃ.

γωνιαῖοι κίονες προβάλλονται στό κενό καί ἔτσι φωτίζονται περισσότερο, τοὺς ἔκαναν μεγαλύτερους σέ διάμετρο ἀπό τοὺς ἄλλους, γιά νά φαίνονται ἴσοι. Καί τό καταπληκτικότερο εἶναι ὅτι ἤξεραν πόσο ἀκριβῶς παχύτερους ἔπρεπε νά τοὺς κάνουν, γιά νά φαίνονται ὅμοιοι. Μέ ἀνάλογο ὀπτικό σκοπτό τά μετακίονια (ἀποστάσεις μεταξύ τῶν κίωνων) τῶν γωνιῶν τοῦ Παρθενῶνα τά κατασκεύασαν μικρότερα ἀπό τά διπλανά τους.

Οἱ γωνιαῖες κολόνες τοῦ Παρθενῶνα, ἐπειδή φωτίζονται περισσότερο, φαίνονται λεπτότερες ἀπό ὅ,τι πράγματι εἶναι.

Δεξιά ἀπό τά Προπύλαια ὑπάρχει ἀκόμα ὁ ἀμυντικός προμαχῶνας ἀπό τόν καιρό πού ἡ Ἀκρόπολη ἦταν φρούριο. Ἐπειτα κτίστηκε πάνω του ὁ ναός τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

‘Ο ναός του Ἀπόλλωνα στίς Βάσες τῆς Φιγάλειας. Οἰκοδομήθηκε τόν 5ο αἰ. π.Χ. καί εἶναι ἀπόλυτα ἑναρμονισμένος ἀρχιτεκτονικά καί αἰσθητικά μέ τή μεγαλοπρέπεια τοῦ ὄρεινῶ τοπίου τῆς Ἀρκαδίας πού τόν περιβάλλει.

Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνα ἀπέφυγαν τίς εὐθείες, ἐπειδή στή φύση δέν ὑπάρχει καμιά εὐθεία. Ὁ ναός λοιπόν θά ἑναρμονιζόταν περισσότερο μέ τό φυσικό περιβάλλον του, ἄν δέν εἶχε εὐθείες ἐπιφάνειες. Γιά τόν ἴδιο λόγο κανεῖς ἀπό τούς 46 μεγάλους ἐξωτερικούς κίονες τοῦ Παρθενῶνα δέν εἶναι ὅμοιοι στίς διαστάσεις του μέ τούς ἄλλους. Στή μέση περίπου τοῦ ὕψους τους οἱ κίονες ἔχουν μιᾶ ἀνεπαίσθητη ἐξόγκωση πού λέγεται στήν ἀρχαία ἀρχιτεκτονική *ἔνταση*. Ὁ σκοπός τῆς εἶναι αἰσθητικός. Κάνει δηλαδή τό μάρμαρο νά φαίνεται εὐπλαστο καί ζωντανό, καθώς δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐξόγκωση τῶν κίωνων προκαλεῖται ἀπό τήν πίεση τοῦ ὑπερκείμενου βάρους. Ἔτσι ἐξουδετερώνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τό μάρμαρο εἶναι θαρῶ καί «ἄψυχο» ὑλικό.

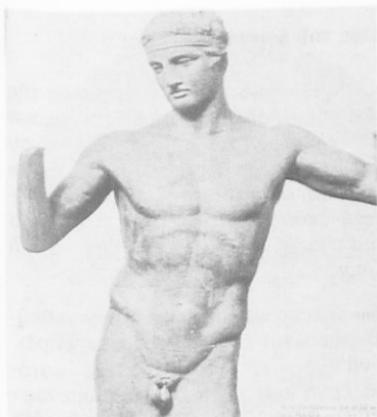
Ἀρχιτέκτονας τοῦ Παρθενῶνα ἦταν ὁ Ἴκτινός. Τή διακόσμησή του ἀνέλαβε ὁ

‘Ο Διακοβόλος τοῦ Μύρωνα. Ἀρχαῖο μαρμάρينو ἀντίγραφο τοῦ χάλκινου πρωτότυπου. Ρώμη, Μουσεῖο Θερμῶν.

Φειδίας μέ τούς μαθητές του. Πολλοί ἀπό αὐτούς ἦταν σχεδόν ἐφάμιλλοι του, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τήν ἐκπληκτική τέχνη τῶν 400 μορφῶν τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ, πού εἰκονίζει τήν πομπή τῶν Παναθηναίων καί ἔχει μήκος 160 περίπου μέτρα. Ὁ Παρθενῶνας στήν ἐξωτερική του περίσταση εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἐνώ ἐσωτερικά ἔχει στοιχεῖα ρυθμοῦ ἰωνικοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι συνδύασαν τούς δύο ρυθμούς σκόπιμα, γιά νά δείξουν τήν δύναμή τους ἀλλά καί τήν πνευματική τους καλλιέργεια. Οἱ ἐργασίες τοῦ Παρθενῶνα ἄρχισαν τό 447 καί τελείωσαν τό 432 π.Χ.

Ἡ γλυπτική. Ἡ γλυπτική διακόσμηση τῶν ναῶν καί ὁ πλοῦτος τῶν ἀφιερωμάτων στά πανελλήνια ἱερά εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τή μεγάλη πρόοδο τῆς γλυπτικής. Πολλά ἀγάλματα στόλιζαν τά αετώματα τῶν ναῶν καί πολλά ἀνάγλυφα τίς μετόπες καί τίς ζωφόρους. Ἐκτός ἀπό τά λατρευτικά ἀγάλματα πού ἔστηναν στόν κύριο ἐσωτερικό χώρο (σηκό) τῶν ναῶν, πολλά ἄλλα ἀγάλματα διακοσμοῦσαν τό χώρο ἔξω ἀπό τούς ναούς, τά θέατρα, τίς ἀγορές, τά βουλευτήρια κ.λ.π. Στήν ἀδριαντοποῖα ἐπικράτησε ἡ χαλκοπλαστική, ἐνώ καί ἡ μαρμαρογλυφία σημεί-

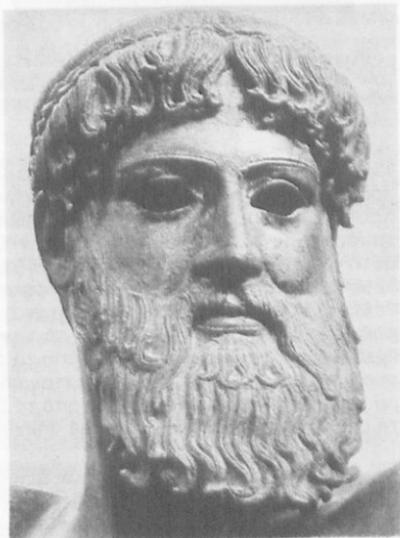

Ὁ Διαδούμενος τοῦ Πολυκλείτου. Ἀρχαῖο μαρμάρινο ἀντίγραφο τοῦ παλιότερου χάλκινου πρωτότυπου. Ἀρχαιολογικὸ Μοῦσειο Ἀθηνῶν.

Ἀναπαράσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Παρθενώνα (σηκοῦ) μὲ τὸ χρυσελεφάντινο ἀγάλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἔργο τοῦ Φειδία.

Ἀριστερά: Ἐξαιρετικὸ δείγμα τῆς γλυπτικῆς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ Ἡνίοχος τῶν Δελφῶν (470 π.Χ.). Τὰ μάτια τοῦ χάλκινου ἀγάλματος εἶναι ἐνθετα. Ὁ Ἡνίοχος φορεῖ στὰ μαλλιά του τὴν ταινία τοῦ νικητοῦ. Ἦταν μορφή μεγαλύτερης σύνθεσης, πού παρίστανε 4 ἀλογα τεθρίππου, τὸ ἄρμα πού ἐσουραν κι ἐπάνω του τὸν Ἡνίοχο καὶ τὸν ἀναθέτη τοῦ ἀφιερώματος. Ἡ στοιαστικὴ ἔκφραση τοῦ ἀγάλματος εἶναι τέλεια ἑναρμονισμένη μὲ τὴ σεμνότητα τῆς στάσης του. Τὸ ἔργο ἀφιερώθηκε ἀπὸ Ἕλληνας τῆς Σικελίας, σὲ ἀνάμνηση νίκης τους, στοὺς Δελφοὺς. Δεξιά: Τὸ κεφάλι τοῦ περιφρήνου χάλκινου Δία ἢ Ποσειδῶνα πού βρέθηκε σὸ θυθὸ τοῦ Ἀρτεμῖσιου ἀκρωτηρίου τῆς Β. Εὐβοίας. Θαυμάσιο ἔργο τοῦ 5ου αἰ. (450 π.Χ.), εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα ἀρχαῖα πρωτότυπα ἀγάλματα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μοῦσειοῦ μας.

ωσε μεγάλη πρόοδο. Οι περιφημότεροι γλύπτες του 5ου αι. π.Χ. είναι:

α) Ο Μύρων. Υπήρξε χαλκοπλάστης και είναι ο παλαιότερος εκπρόσωπος της αττικής τέχνης. Από τους πρώτους καλλιτέχνες που απαλλάχτηκαν από τα δεσμά της αρχαϊκής τέχνης κι από την ιερατική στάση των μορφών της, δίνει στα έργα του κίνηση κι έλευθερία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τεχνοτροπίας του είναι ο «δισκοβόλος», που μόνο το δεξί του πόδι πατάει στερεά, ενώ, καθώς το σώμα συστρέφεται για την έκτίναξη του δίσκου, το άριστερό χέρι άκουμπά στο δεξιό γόνατο. Άλλα περίφημα έργα του Μύωνα ήταν το σύμπλεγμα της Άθηνάς και του Μαρσύα κι η χάλκινη «βοῦς» που κοσμούσε πλατεία των Άθηνών.

β) Ο Πολύκλειτος. Έξαιρέτος χαλκοπλάστης, εκπροσωπεί την Πελοποννησιακή τέχνη. Έγγραψε βιβλίο με τίτλο «Κανών», όπου αναφέρεται στις αναλογίες που πρέ-

Άρχαιο νόμισμα των Ήλειων. Παριστάνει το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Όλυμπία, που θεωρείται ένα από τα έπτά θαύματα της αρχαιότητας.

πει νά έχουν τα αγάλματα. Τα γνωστότερα έργα του είναι ο «διαδούμενος» (άρχαιο αντίγραφο στο Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Άθηνών), ή «πληγωμένη άμαζόνα» (Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. Υόρκης) και ο «δορυφόρος» (Μουσείο Νεάπολης). Το έργο αυτό του Πολύκλειτου είναι γνωστό ως «κανών» για τις τέλειες αναλογίες και τη βαθιά ανατομική γνώση.

γ) Ο Φειδίας. Η ιδιοφυΐα του είναι διεθνώς αναγνωρισμένη. Ως μαρμαροπλάστης και χαλκοπλάστης είναι ο τέλειος εκπρόσωπος της αθηναϊκής τέχνης του «χρυσού αιώνα». Τα γνωστότερα έργα του είναι το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Άθηνάς, που βρισκόταν στο σηκό του Παρθενώνα, και το χρυσελεφάντινο του Δία στο ναό του Δία στην Όλυμπία. Άμυδρή ιδέα του πρώτου έργου, που είχε ύψος 12 μ. (μαζί με τη βάση 15 μ.), έχουμε από αντίγραφο, γνωστό ως «Άθηνά του Βαρθακείου». Το μεγαλείο, η σοβαρότητα αλλά και η αγαθότητα στην έκφραση του προσώπου της Άθηνάς έντυπωσιάζε. Φημισμένο για την μεγαλοπρέπεια και την έκφραστικότητα του ήταν και το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Όλυμπία. Μπορούμε να πάρουμε μία ιδέα για αυτό από τα νομίσματα των Ήλειων. Τα έργα του Φειδία διακρίνονται για την εξειδίκευση και για την τελειότητα του προσώπου, που τό χαρακτηρίζει η ευγένεια και η γαλήνη. Άλλο γνωστό έργο του ήταν η «Άθηνά των Λημνίων», άφιέρωμα των κληρούχων της Λήμνου, περίφημο για την αύστηρή και στοχαστική του έκφραση. Ο Φειδίας φιλοτέχνησε και πολλά από τα ανάγλυφα της ζωφόρου του Παρθενώνα. Τα περισσότερα βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο. Είναι γνωστά ως Έλγινεία μάρμαρα, γιατί λεηλατήθηκαν τό 1800 από τό Σκώτο διπλωμάτη Έλγιν, που συνέδεσε έτσι τό ονομά του μ' αυτά αλλά και μέ άπεχθή πράξη, που καλό είναι νά μη βρει μιμητές.

δ) Ο Άλκαμένης. Γνωστός και άξιος μαθητής του Φειδία. Τό γνωστότερο έργο του ήταν η *έν κήποις Άφροδίτη*. Εικόνηζε τη θεά νά κρατάει τό χρυσό μήλο του Πάρη και βρισκόταν σέ κήπο των Άθηνών, κοντά στους στύλους του «Όλυμπίου Διός».

Άριστερά: Έσωτερική διακόσμηση ερυθρόμορφης κύλικας. Νέος ψαρεύει με καλάμι και κύρτους. Δεξιά: Λευκή άττική λήκυθος του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. Παρουσιάζει πολεμιστή που κάθεται στον τάφο του.

Άρχαιο αντίγραφο του έργου αυτού του Άλκαμένη βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Τά γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης του 5ου αι. π.Χ., της γνωστής ως κλασικής, είναι η ύψηλοφροσύνη, η μεγαλοπρέπεια, η εύτυχία και η γαλήνη. Κι όλα αυτά εκφράζονται στα πρόσωπα των έργων της με πολύ λιτό αλλά και εξαιρετικά έκφραστικό τρόπο. Γι' αυτό η κλασική τέχνη υπήρξε πάντα και εξακολουθεί να είναι άξεπαστη αλλά και πρότυπο διεθνώς.

Η ζωγραφική. Λόγω των φθαρτών υλικών της δέ σώζονται έργα της ζωγραφικής του 5ου αιώνα π.Χ. Ότι όμως και η τέχνη αυτή προόδευσε πολύ τότε φαίνεται από τις πληροφορίες των αρχαίων φιλολογικών πηγών, από τις σύγχρονες της άγγειογραφίες καθώς και από μεταγενέστερα αντίγραφα χαμένων έργων ζωγραφικής σε τοιχογραφίες και σε ψηφιδωτά. Οι γνωστότεροι ζωγράφοι του 5ου αι. π.Χ. είναι ο **Πολύγνωτος**, ο **Μίκων**, ο **Ζεύξης** και ο **Παρράσιος**. Εκπρόσωποι της αρχαιότερης ζωγραφικής της περιόδου, που τη χαρακτηρίζει η μεγαλοπρέπεια, η αυστηρότητα κι ο άτελής χρωματισμός, είναι ο Πολύγνωτος από τη Θάσο και ο Μίκων. Ο Πausανίας αναφέρει ότι υπήρχαν ακόμη στον καιρό του δύο πίνακες του Πολυγνώτου στην Πινακοθήκη των Προπυλαίων. Ο ένας παρίστανε τη συνάντηση του Όδυσσέα με τη Ναυσικά και ο άλλος τον Άχιλλέα στο παλάτι του βασιλιά της Σκύρου Λυκομήδη. Ο Πολύγνωτος ήταν μεγαλοφυής και πρωτοπόρος, έξοχος στην παράσταση της γυναικείας καλλονής και στην απεικόνιση των διαφανών ενδυμάτων.

Ο Μίκων ήταν αθηναίος ζωγράφος, σύγχρονος και συνεργάτης του Πολυγνώτου. Διακόσμησε έναν τοίχο της Ποικίλης Στοάς με τό γνωστό κι από τη γλυπτική τέχνη θέμα της Άμαζονομαχίας. Ο Ζεύξης από την Ήρακλεια της Ιταλίας και ο

Παράρσιος από την Έφεσο εκπροσωποῦν τὴ νεώτερη ζωγραφικὴ τῆς περιόδου, πού χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ χάρη καὶ τοὺς τέλειους χρωματισμούς.

Ἄλλοι ζωγράφοι τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ «Ἀπολλόδωρος», ἐφευρέτης τῆς προοπτικῆς σκιαγραφίας καὶ ὁ «Ἀγάθαρχος», θεμελιωτὴς τῆς σκηνογραφίας.

Ἡ ἄγγειογραφία. Ἄν καὶ ἡ κεραμικὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶχε γίνει πιά βιομηχανία, τὰ προϊόντα τῆς εἶναι δημιουργήματα τέχνης καὶ ἀποτελοῦν ἀριστουργήματα. Ὁ «ἀνατολιζῶν» ρυθμὸς καὶ τὰ θέματα τοῦ ἔχουν ὑποχωρήσει τελειῶς. Ἐπικρατεῖ τώρα ὁ ἐρυθρόμορφος ρυθμὸς. Οἱ μορφές δηλαδὴ εἰκονίζονται μὲ ἐρυθρῶ π χρώμα στό μαῦρο φόντο τοῦ ἀγγείου. Τὰ θέματα τῶν ἀγγειογραφῶν παίρνονται ἀπὸ τοὺς μύθους, ἀλλὰ ζωγραφίζονται καὶ σκηνές ἀπὸ τὸν καθημερινὸ δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίο. Ἔτσι τὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γίνονται πολῦτιμες πηγές, γιὰ νὰ γνωρίσουμε τίς ποικίλες ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς στίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις.

Περίφημα ἀγγεῖα τῆς περιόδου εἶναι οἱ λευκὲς ἀττικές λήκυθοι, κομψότατα ἀγγεῖα νεκρικῆς χρήσης, πού προσφέρονταν στοὺς τάφους γιὰ χάρη τῶν νεκρῶν. Στὸ ἄσπρο φόντο τῆς ληκύθου εἰκονίζεται ὁ νεκρός, ἀόρατος ὑποτίθεται, νὰ παρακολουθεῖ δίπλα στό μνήμα τὴν ἐπίσκεψη συγγενικοῦ προσώπου. Συγκλονιστικὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς γαλήνιας μελαγχολίας στό πρόσωπο τοῦ νεκροῦ, πού συχνὰ πετυχαίνεται μὲ πολὺ ἀπλές ἀλλὰ ἀδρές γραμμές.

5. Η ΑΘΗΝΑ «ΣΧΟΛΕΙΟ» ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ἡ Ἀθήνα δέν ὑπῆρξε μόνο τὸ κέντρο τῆς Ἑλλάδας στίς τέχνες, στό θέατρο, στήν πολιτικὴ, στήν οικονομικὴ καὶ στήν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἐξίσου ὑπῆρξε «σχολεῖο» τῆς Ἑλλάδας στὴ ρητορικὴ καὶ στὴ φιλοσοφία. Ἡ ὠριμότητα τοῦ ἀθηναικοῦ λαοῦ δέν ἀνεχόταν τὸν κάθε τυχαῖο ρήτορα στό βῆμα τῆς Πνύκας. Ἔτσι τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀκμῆς τῆς ρητορικῆς βρίσκεται τὸν 5ο αἰ. π.Χ. στήν Ἀθήνα, μολοντί ὁ ρητορικός λόγος πρωτοκαλλιεργήθηκε στὴ Μ. Ἑλλάδα. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ ἀπασχόλησή τους στά δικαστήρια προώθησε τὴ ρητορικὴ στήν πράξη. Οἱ Ἀθηναῖοι πού μιλοῦσαν σὲ ἀκροατήριο χιλιάδων πολιτῶν στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἢ ἑκατοντάδων δικαστῶν στήν Ἡλιαία ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ πείθουν τοὺς μορφωμένους συμπολίτες τους μιλώντας ἀπὸ στήθους. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ παρουσία κορυφαίων πολιτικῶν ρητόρων στήν Ἀθήνα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ὅπως ἦταν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Περικλῆς, ὁ Θουκυδίδης τοῦ Μελησίου, ὁ Νικίας κ.ἄ.

Ἦταν φυσικὸ νὰ μὴν ὑστερήσει ἡ Ἀθήνα καὶ σὲ φιλοσοφικὲς σχολές. Σ' αὐτὲς ἀναπτύχθηκε καὶ ἐπεκτάθηκε ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Στίς σχολές αὐτὲς πού λέγονταν Σωκρατικὲς δὲ συμπεριλαμβάνεται ἡ Πλατωνικὴ Ἀκαδημία, γιατί ὁ Πλάτων ἦταν μὲν μαθητὴς τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἴδιος σπουδαῖος φιλόσοφος. Οἱ Σωκρατικὲς σχολές εἶναι ἡ Κυνικὴ, ἡ Κυρηναϊκὴ καὶ ἡ Μεγαρικὴ. Τὴν Κυνικὴ ἴδρυσε ὁ Ἀντισθένης, ἀντίπαλος τοῦ Πλάτωνα, πού θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸ μόνον γνήσιο σωκρατικὸ. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας του ἀναφέρεται στήν αὐτογνωσία ὡς προϋπόθεση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτέλεσμα τῆς αὐτογνωσίας εἶναι ἡ ἀρετὴ, πού εἶναι πηγὴ κάθε εὐδαιμονίας. Ὅποιοι εἶναι ἐνάρετοι, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλες γνώσεις. Γι' αὐτὸ ἀπέρριπτε ὁ Ἀντισθένης τὴ γεωμετρία καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὅποιος εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸ ἰδανικὸ τῆς ὀλιγάρκειας καὶ ἄρα ἐχθρὸς τῆς ἀρετῆς. Ὁ Ἀντισθένης δίδασκε ὅτι φύσει ὑπάρχει ἓνας θεὸς μόνο.

Σπουδαῖος μαθητὴς τοῦ Ἀντισθένη ἦταν ὁ Διογένης ἀπὸ τὴ Σινώπη, γνωστός στήν Ἀθήνα ὡς Διογένης ὁ κύων ἀπὸ τὸν ἰδιόρρυθμο τρόπο τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τὸ

Διογένη ή σχολή ονομάστηκε **Κυνική**. Κατά μία γνώμη αυτός ίδρυσε την Κυνική σχολή. Κατά τό Διογένη ή αρετή άσκειται με τή φυσική ζωή, τήν όλιγάρχεια καί τήν αϋτάρχεια. Είναι γνωστό ότι ό Διογένης έφάρμοσε τή διδασκαλία του στήν πράξη ώς τήν ύπερβολή χρησιμοποιώντας στήν Κόρινθο γιά κατοικία του ένα πιθάρι.

Ίδρυτής τής **Κυρηναϊκής σχολής** είναι ό **Άρίστιππος** από τήν Κυρήνη. Κατά τή διδασκαλία τής σχολής αϋτής άνώτατο άγαθό τής ζωής είναι ή ήδονή στήν εύρύτερη έννοια. Οί πνευματικές ήδονές όμως είναι άναγκαίαιες γιά τήν ολοκλήρωση τής εύτυχίας. Άπό τή σωκρατική διδασκαλία ό Άρίστιππος υιοθέτησε καί δίδασκε τό ιδανικό τής έσωτερικής έλευθερίας του άνθρώπου.

Τή **Μεγαρική σχολή** ίδρυσε ό **Εύκλείδης** από τά Μέγαρα. Ο Εύκλείδης συσχέτισε τή σωκρατική με τήν έλεατική φιλοσοφία καί έλεγε ότι τό άγαθόν άποτελεί τή μόνη πραγματικότητα καί είναι τό μόνο αιώνιο, άμετάβλητο, άγέννητο καί άφθαρτο, ένώ ή εικόνα του κόσμου είναι άπατηλή κι οι αισθήσεις μάς ξεγελοϋν.

6. ΑΚΜΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΚΛΗ (461-431 π.χ.)

Ή τέλεια δημοκρατικοποίηση του πολιτεύματος. Βασικό χαρακτηριστικό τής δημοκρατίας του Περικλή είναι ή κυριαρχία του λαού που προσωπικά συμμετέχει στή διοίκηση κι όχι με αντιπροσώπους. Τό δικαίωμα του «εκλέγειν καί του εκλέγεσθαι» είναι καθολικό καί ύπάρχει ολοκληρωτική ίσονομία καί ίσοπολιτεία. Γιά νά έξασφαλιστεί μεγαλύτερη δημοκρατικότητα οι άρχοντες καί οι δημόσιοι ύπάλληλοι, με εξαίρεση τούς δέκα στρατηγούς, εκλέγονται με κλήρωση. Γιά νά διευκολύνονται οι πτωχότεροι πολίτες νά συμμετέχουν στήν έξουσία καθιερώνεται ή μισθοφορά, δηλαδή ό *έκκλησιαστικός*, ό *βουλευτικός* καί ό *δικαστικός* μισθός. Καθιερώθηκε άκόμη τό *μετακλητόν*, δηλαδή δυνατότητα παύσης των άρχόντων από τούς εκλογείς. Ή άρμοδιότητα του Άρείου Πάγου περιορίστηκε σε θρησκευτικές καί φονικές δίκες. Άλλά καί ή έξουσία των έννέα άρχόντων μειώθηκε, ένώ πολλά από τά καθήκοντά τους κατνεμήθηκαν σε άλλους άρχοντες με νέες άρμοδιότητες. Ή Έκκλησία του δήμου, στήν όποία συμμετέχουν οι πολίτες που έχουν ηλικία 21 έτών καί πάνω, είναι κυρίαρχη.

Ή όργάνωση του κράτους. Ή δημοκρατία του Περικλή έξασφάλιζε στους πολίτες της τήν έλευθερία αλλά ταυτόχρονα τήν τάξη καί τήν εύνομία με τήν έπαρκή της όργάνωση καί τή σωστή κατανομή καθήκόντων. Γιατί ή όρθή δημοκρατία, έπειδή άκριβώς προστατεύει τήν έλευθερία, όφείλει νά είναι καί άυστηρή. Ή άυστηρότητα της δημοκρατίας του Περικλή φαίνεται καί από τούς πολλούς άρχοντες ειδικών καθηκόντων. Μερικοί από αυτούς ήταν:

α) *Οι έπτά νομοφύλακες*: στήν Πνύκα κάθονταν σε ψηλές έδρες κι άν έβλεπαν κάποιον νόμο νά παραβιάζεται, διέλυαν άμέσως τήν έκκλησία του δήμου. Έκτελοϋσαν επίσης τίς αποφάσεις τής βουλής.

β) *Οι φύλαρχοι*: είχαν καθήκοντα πολιτικών άρχόντων τής κάθε φυλής.

γ) *Οι άστυνόμοι*: ήταν υπεύθυνοι γιά τήν εύκοσμία καί τήν καθαριότητα τής πόλης.

δ) *Οι σωφρονιστάι*: επέβλεπαν τή συμπεριφορά των νέων.

ε) *Οι εύθυνοι*: έλεγχαν τούς άλλους άρχοντες.

Στους οικονομικούς άρχοντες περιλαμβάνονταν:

α) *Οι Έλληνοταμίαι*: ήταν υπεύθυνοι γιά τούς φόρους των συμμάχων ή των ύπηκόων.

β) Οί πωληταί· ἐκμίσθωναν τούς φόρους καί πουλοῦσαν τίς δημευόμενες περιουσίες.

γ) Οί πράκτορες εἰσέπρατταν τίς χρηματικές ποινές.

δ) Οί σιτοφύλακες ἀρμόδιοι γιά τήν τιμή καί τήν ἐπάρκεια τοῦ σίτου.

ε) Οί λογισταί· ἐλεγχαν τούς δημόσιους λογαριασμούς.

Εἰσοδήματα καί δαπάνες. Οἱ κύριες πρὸσοδοὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους ἦταν: α) Τά εἰσοδήματα ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρίου οἱ Ἀθηναῖοι

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὁδὸ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸν κῶρον τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων. Σ' ἐλάχιστα σημεῖα τῆς μόνο σώζεται τὸ ἀρχαῖο πλακόστρωτο.

εἶχαν μεταλλεῖα χαλκοῦ στὴ Θάσο καί χαλκοῦ καί σιδήρου στὴ Θράκη. β) Οἱ φόροι τῶν συμμάχων, γ) οἱ φόροι τῶν μετοίκων, (μετοίκιον) δ) Οἱ λιμενικοὶ φόροι στὰ εἰσαγόμενα καί ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα.

Οἱ δαπάνες τοῦ κράτους ἦταν οἱ μισθοὶ τῶν ἀρχόντων καί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου, οἱ ὀχυρώσεις, ἡ κατασκευὴ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, ἡ συντήρηση τῶν οἰκογενειῶν ὄσων ἐπῆσαν στὸν πόλεμο καί οἱ προετοιμασίες τῶν ἐορτῶν καί τῶν ἀγώνων. Στὶς δαπάνες τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους πρέπει νὰ συγκαταλεγοῦν καί τὰ θεωρικά, τὰ χρήματα δηλαδὴ ποῦ ἔδινε τὸ δημόσιο ταμεῖο στοὺς πολίτες γιά τὴν πληρωμὴ τῶν εἰσιτηρίων τους στὸ θέατρο. Μερικὰ ἀπὸ τὰ εἰσιτήρια αὐτὰ ἔχουν θρεθεῖ στὶς ἀνασκαφές τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου καί εἶναι μολύβδινα.

Οἱ λειτουργίες. Ἐπειδὴ ἡ ἄμεση φορολογία νομιζόταν ἀνάξια ἐλεύθερων πολιτῶν, οἱ πλούσιοι βοηθοῦσαν τὸ κράτος μὲ τίς λειτουργίες. Οἱ λειτουργίες ἦταν οἱ ἐξῆς:

α) Ἡ χορηγία. Ἐκεῖνος πού ἀναλάβαινε τὴ λειτουργία αὐτὴ λεγόταν χορηγός, γιὰ τὸ ἔδινε τὰ ἔξοδα γιά τὴν προετοιμασία τοῦ χοροῦ τῶν τραγωδιῶν. Ὁ χορηγός τῆς τραγωδίας πού θραβευόταν ἔπαιρνε ὡς θραβεῖο χρυσὸ τρίποδα, ποῦ μπορούσε νὰ τὸν στήσει σὲ ἀνάμνηση τῆς χορηγίας του ἐπάνω σὲ μνημεῖο, στὴ λεγόμενη ὁδὸ τῶν τριπόδων, στὶς ὑπῤρῆεις τῆς Ἀκρόπολης. Ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποῦ ὑπῤρχαν σ' ὅλο τὸ μήκος τῆς ὁδοῦ τῶν τριπόδων σώζεται μόνο τὸ χορηγικὸ μνημεῖο τοῦ Λυσικράτη, γνωστὸ σήμερα ὡς «φανάρι τοῦ Διογένη».

β) Ἡ γυμνασιαρχία, δηλαδὴ ἡ δαπάνη γιά τὴν ἐξάσκηση τῶν ἀθλητῶν καί τὴ διακόσμηση τοῦ χώρου τῶν ἀγώνων.

γ) Ἡ τριηραρχία, ἡ δαπάνη γιά τὴ συντήρηση καί τὸν ἐξοπλισμὸ τριήρων. Ἡ λειτουργία αὐτὴ ἦταν ἀπὸ τίς δαπανηρότερες. Ὁ τριηραρχος, ὅπως λεγόταν ὁποῖος τὴν ἀναλάβαινε, εἶχε τὸ δικαίωμα καί τὴν τιμὴ νὰ κυβερνᾷ τὴν τριήρη σὲ ὦρα πολέμου.

δ) Ἡ ἐστίασις, φυλετικὸ δεῖπνο στὸ ὁποῖο ἔτρωγαν δύο χιλιάδες ἄτομα γιά τὴ

γνωριμία τῶν μελῶν τῆς φυλῆς.

ε) Ἡ *λαμπαδαρχία*, δαπάνη δηλαδή γιὰ τὴ διοργάνωση νυκτερινῶν ἀγῶνων δρόμου μὲ πυρσούς πρὸς τιμὴ τοῦ Προμηθέα, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

Οἱ γιορτές. Ἡ πιὸ μεγάλη γιορτὴ στὴν ἀρχαία Ἀθῆνα ἦταν τὰ **Παναθήνια**, πού γιορτάζονταν τὸ μῆνα Ἰούλιο σὲ ἀνάμνηση τοῦ συνοικισμοῦ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς. Στὴ διάρκεια τῶν 6 ἡμερῶν πού κρατοῦσαν γίνονταν ἀγῶνες μουσικοὶ στό Ὄδειο τοῦ Περικλῆ, λεμβοδρομίες στὸν Πειραιᾶ κι ἄλλοι ἀγῶνες, ἀρματοδρομίας, ἵππικοί, καθὼς καὶ ρητορικοὶ καὶ ποιητικοί. Γινόταν ἀκόμη καὶ ἀγῶνας εὐανδρίας καὶ γερόντων. Ἡ σπουδαιότερη ὅμως ἐκδήλωση τῶν Παναθηναίων ἦταν ἡ ὁμώνυμη πομπὴ τῶν Παναθηναίων, πού πραγματοποιοῦταν τὴν τελευταία μέρα. Μεταφερόταν τότε στό Ἐρέχθειο, κρεμασμένος σάν ἰστό σὲ ἰστό πλοίου πού συρόταν σὲ τροχούς, ὁ νέος μάλλινος πέπλος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.* Εἶχε ὑφανθεῖ ἀπὸ ἀθηναίεσ παρθένες (τίς ἐργαστίνας) καὶ παρίστανε τὸν ἀγῶνα τῆς θεᾶς κατὰ τῶν γιγάντων. Στὴν πομπὴ συμμετείχαν, ὅπως βλέπουμε στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενῶνα, ἱερεῖς, ἄρχοντες, οἱ κληφῶρες, ἀντιπρόσωποι τῶν συμμάχων, μέτοικοι, ἀρματοπλάτες, ἵππεις καὶ τὰ ζῶα πού ὀδηγοῦνταν γιὰ τὴ θυσία (*ἐκατόμβη*).

Τὰ **Διονύσια** γιορτάζονταν τὸ Μάρτιο. Στὴ διάρκειά τους παρουσιάζονταν νέα δραματικὰ ἔργα κι ἀπονέμονταν βραβεῖα σὲ συγγραφεῖς καὶ ἠθοποιούς. Μιά ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τῶν Διονυσίων ἦταν ἡ μεταμφίεση νέων σὲ σατύρους, πού ἔλεγαν ἀπὸ ἄμαξα πειρακτικὰ λόγια στοὺς διαβάτες χωρὶς παρεξήγηση (τὰ *ἐξ ἀμάξης*), γιὰ νὰ προκαλεῖται εὐθυμία καὶ ζωηρότητα, πού χαρακτηρίζαν τίς γιορτές τῶν Διονυσίων. Ἐκτός ἀπὸ τὰ Διονύσια, τὰ λεγόμενα *μεγάλα ἢ κατ' ἄστυ*, γιορτάζονταν στὴν ὑπαιθρο καὶ τὰ *μικρὰ ἢ κατ' ἀγρούς* Διονύσια, ὅταν πρωτόπιναν τὸ νέο κρασί τῆς χρονιάς. Τότε γινόταν πομπὴ μὲ κωμικοὺς χορούς, ἀστεισμούς καὶ διθυραμβικὰ τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναπτύχθηκε τὸ σατυρικὸ δράμα καὶ ἡ κωμῶδία. Ἀπὸ τίς πομπές αὐτές τοῦ Διονύσου φαίνεται πὼς κατάγονται οἱ σύγχρονες ἀποκρηάτικες μασκαράτες.

Τὰ **Ἐλευσίνια** διοργανώνονταν τὸ Σεπτέμβριο πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Περσεφόνης καὶ κρατοῦσαν ἐννέα μέρες. Στὶς πρώτες πέντε γίνονταν προσευχές, θυσίες καὶ καθαρμοί. Τὴν ἕκτη μέρα γινόταν ἡ πομπὴ ἀπὸ τὴν Ἱερά ὁδὸ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, πού ἀκολουθοῦσαν μυριάδες λαοῦ κατὰ τὸν Ἡρόδοτο. Τὶς ἐπόμενες μέρες ἀκολουθοῦσαν τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια στό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, ὅπου ἀποκαλύπτονταν τὰ σύμβολα καὶ τὰ μυστικά, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μέλλουσα ζωὴ. Στὴν ἀρχὴ τὰ Ἐλευσίνια ἦταν γεωργικὴ γιορτὴ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὁπορὸ τοῦ αἵτου κι ἡ ἀναבלάστησή του ἀπὸ τὴ γῆ εἶχε κάτι τὸ μυστηριώδες, πού ὑπαινισσόταν καὶ ὁ γνωστός μῦθος τῆς Περσεφόνης, τὰ Ἐλευσίνια συνδυάστηκαν μὲ τὰ μυστήρια, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

* Μὲ τὸν πέπλο τύλιγαν τὸ ἱερὸ ξοανόμορφο ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς πού φυλαγόταν στό Ἐρέχθειο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο ελληνικός πολιτισμός έφτασε στο άποκορύφωμά του στην περίοδο που άκολουθεί τους έλληνοπερσικούς πολέμους;
2. Θεωρείται δίκαια ο Θουκυδίδης ιδρυτής της έπιστημονικής ιστοριογραφίας; Γιατί;
3. Πώς εξηγείται τό ότι οι σοφιστές προέρχονταν συνήθως από τις άποικίες;
4. Σέ τί διαφέρει ή κοσμοθεωρητική άπό την άνθρωποκεντρική φιλοσοφία;
5. Ποιά ή διαφορά μεταξύ τών άντιλήψεων τού Σωκράτη και της διδασκαλίας τών σοφιστών;
6. Πού όφειλεται ή μοναδικότητα της αισθητικής όμορφιάς τού Παρθενώνα;
7. Ποιά είναι τά γενικά χαρακτηριστικά της κλασικής τέχνης και γιατί ή τέχνη αύτή θεωρείται άξεπέραστη;
8. Τί φανερώνει ο μεγάλος άριθμός τών άρχόντων μέ τις ειδικές άρμοδιότητες στή δημοκρατία τού Περικλή;

σιδηρουργοί, λιθουργοί, βαφείς, χρυσοσχοί, έλεφαντουργοί, ζωγράφοι, διακοσμητά και τορνευτά. Προμηθευτά αύτών ήσαν εις μέν την θάλασσαν οι έμποροι, οι ναυτά και οι κυβερνήται, εις την ξηράν οι άμαξοποιοί, ζευγηλάται, ήνίοχοι, σχοινοποιοί, λινουργοί και ύποδηματοποιοί, όδοποιοί και μεταλλευτά. Κάθε τέχνη, καθώς ο στρατηγός, έχρησιμοποίησε όλόκληρον στράτευμα ανθρώπων έκ της τάξεως τών θητών. Τοιουτοτρόπως αι διάφοροι άνάγκαι κατένεμον και έσοκρπιζον την εύποριαν εις πάσαν ήλικίαν και φύσιν.

Τά έργα ύψώνοντο υπερέφανα κατά τό μέγεθος, άμίμητα εις την μορφήν και την χάριν. Μεγάλη ήτο ή φιλοτιμία τών τεχνιτών νά υπερβούν την δημιουργικήν εμπνευσιν μέ την τελειότητα και άξία θαυμασμού ήτο ή ταχύτης της προόδου τών οικοδομημάτων. Διά τούτο θαυμάζονταν περισσότερον τά έργα τού Περικλέους, διότι έντός όλίγου χρόνου έγιναν τοιαύτα, ώστε νά ζήσουν χρόνον πολύν».

(Θουκυδίδη Β, 40. Μετάφρ. Ε.Β.)

Άπό τόν Έπιτάφιο τού Περικλή

«Και γι' αύτά, νομίζω, ή πόλη είναι άξια θαυμασμού και γιά πολλά άλλα άκόμη. Άγαπούμε τις τέχνες συνδυασμένες μέ άπλότητα και φιλοσοφούμε χωρίς νά φτάνουμε σέ νωθρότητα» και τόν πλούτο χρησιμοποιούμε γιά έπιτέλεση έργων παρά σάν άφορμή γιά καυχσιολογίες» και δέ θεωρεί κανείς μας τή φτώχεια ντροπή, αλλά νομίζει αίτια ντροπής τό νά μή προσπαθεί νά την άποφύγει μέ την εργασία του. Άκόμη είναι δυνατό οι ίδιοι νά καταγινόμεστε και μέ τά οικογενειακά μας προβλήματα και μέ τά πολιτικά και, μολονότι ο καθένας μας έχει στραφεί πρός διαφορετική εργασία, μπορούμε νά έχουμε ίκανοποιητική γνώση τών πολιτικών πραγμάτων. Διότι μόνο έμεις θεωρούμε αύτόν που δέν άνακατεύεται σ' αύτά άχρηστο άνθρωπο κι όχι φιλήσυχο κι έμεις οι ίδιοι ή έκφράζουμε γνώμη σ' ό, τί προτείνουν άλλοι ή σκεπτόμαστε και ύποβάλλουμε στήν κρίση τών άλλων προτάσεις, επειδή πιστεύουμε ότι οι λόγοι δέ θάπνουν στά έργα, αλλά ό,τι θάππει νά μή φωτιστούμε μέ λόγια, πρίν φτάσουμε στήν πράξη. Γιατί και σ' αύτό διαφέρουμε πολύ από τους άλλους, στό ότι δηλαδή είμαστε έμεις οι ίδιοι έξαιρετικά τολμηροί, αλλά και πολύ καλά ύπολογίζουμε όσα πρόκειται νά επιχειρήσουμε. Άντίθετα στους άλλους ή άμάθεια φέρνει θράσος κι ο ύπολογισμός διαταγμό. Και πολύ γενναίοι θά μπορούσαν δίκαια νά θεωρηθούν έκείνοι, που γνωρίζουν καλά και τους κινδύνους τού πολέμου και τά καλά της ειρήνης, όμως δέν άποφεύγουν τόν κίνδυνο της μάχης.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Περικλής, 12 κ.έ. Μετάφρ. Ά. Ραγκαβή)

Ό Περικλής και τά έργα τών Άθηνών

«Έκείνο προπάντων, τό όποϊον έτερωσε και εκόσμησε τās Άθήνας και ύπερβολικά εξέπληξε τούς άλλους ανθρώπους και είναι τό μόνο μαρτύριον διά την Έλλάδα, ότι ή φημιζόμενη εκείνη δύναμις και ή παλαιά της εύτυχία δέν ήτο ψεύδος, είναι ή κατασκευή τών μνημείων, τά όποια ο Περικλής άνήγειρεν εις τās Άθήνας. Δι' αύτό τό πολιτικό του έργον έφθόνον κυρίως τόν Περικλέα οι άντίπαλοί του και θωόντες τόν κατηγορούν εις τās εκκλησίας.

Ό Περικλής εισήγαγεν εις τόν δήμον μεγάλας έπιχειρήσεις οικοδομών και σχέδια έργων, τά όποια όχι μόνον ήσαν πολύτεχνα, αλλά και χρόνον μακρόν άπήνουν. Σκοπόν είχε νά κινησει όλα τά άστικά επαγγέλματα, ώστε νά λάθουν άφορμήν και έκείνοι οι πολίται, οι όποιοι διέμενον εις την πατρίδα, νά ώφελούνται και νά μετέχουν της δημοσίας ώφελείας όπως και οι ναυτιλλόμενοι, οι φρουρούντες την πατρίδα και οι εκστρατεύοντες. Τά άπαιτούμενα ύλικά ήσαν λίθος, χαλκός, έλέφανς, χρυσός, έβενος και κυπάρισσος. Διά την κατεργασίαν αύτών άπητούντο ποικίλοι τεχνίται, τέκτονες, πλάσται,

(M. PERRY, *Man's unfinished journey*, σ. 41. 'Από τό βιβλίο τῆς Παγκόσμιας Ἱστορίας πού διδάσκειται στά γυμνάσια τῶν Η.Π.Α. Μετάφρ. Ε.Β.).

Ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός

«Ἡ συμβολή τῶν Ἑλλήνων στήν τέχνη, στά μαθηματικά, στά γράμματα, στήν πολιτική εἶναι μεγάλη. Εἶναι οἱ θεμελιωτές τῆς φιλοσοφίας καί πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Σέ κανένα ἄλλο λαό δέν χρωστάμε τόσα πολλά, ὅσα στούς ἀρχαίους Ἑλληνες. Ὅλα ἐνδιέφεραν τούς Ἑλληνες καί ἔκαναν σχεδόν τό καθετί τέλεια. Ποτέ στήν Ἱστορία δέν ἔδειξε ἄλλος λαός τέτοια ἰκανότητα σέ τόσο πολλούς τομείς. Ἀκόμη καί σήμερα μένουμε ἐκπληκτοί καί ἐμπνεόμεστε ἀπό τά ἐπιτεύγματά τους».

(F R. Schoder, *Greek Art*, σ. 1. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ κληρονομιά τῆς Ἑλλάδας

«Οἱ Ἑλληνες μᾶς ἔμαθαν νά ζοῦμε ἐλεύθεροι καί νά ἔχουμε πνευματικά ἐνδιαφέροντα. Ἡ ἐπίδρασή τους στόν πολιτισμό εἶναι ὀλοζώντανη ἀκόμη καί σήμερα· πολλές ἀπό τίς πολυτιμότερες ἀξίες καί ἀπό τά ἔργα τῆς τέχνης καί τῆς φιλολογίας μας ἀποτελοῦν κληρονομιά τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.»

(Παγκόσμια Ἱστορία ΕΣΣΔ, τ. Β1. Μετάφρ. Ἀ. Σαραντόπουλου, σελ. 161)

Ἡ ἀρχαία ἐλληνική τέχνη

«Τόν 5ο καί 4ο αἰ. π.Χ. ὁ ἄνθρωπος ἔκανε ἐνα τεράστιο βῆμα πρὸς τά ἐμπρός στή γνώση τοῦ γύρω κόσμου καθώς καί στήν καλλιτεχνική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ καθολικότητα, ἡ ἁρμονικότητα καί ἡ ἐπιθεθωατικὴ τῆς ζωῆς δύναμη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, πού οἱ ρίζες τῆς, παρά τόν κλασικό της χαρακτήρα, θρῖσκονται πολύ βαθιά μέσα στή λαϊκή βάση, ἔκαναν ἀθάνατα τά καλύτερα δημιουργήματά της, πού διατηροῦν τήν ἀξία τους ἀπό ὀρισμένες πλευρές σάν κανόνες καί ἀφθαστα πρότυπα».

(Σοφοκλῆ, Ἀντιγόνη, στ. 332 - 369. Μετάφρ. Κ. Μάνου)

Ἦμος στή δύναμη τοῦ ἀνθρώπου

«Τοῦ κόσμου ἀπό τά θάματα δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, πού νᾶναι σάν τόν ἄνθρωπο περήφανο, μεγάλο. Σέ φουσκωμένα κύματα, σέ θάλασσα ἀφρισμένη, αὐτός ξέρει καί μπαίνει

καί φύσαγε, νοτιά!
Καί τῆ θεά τήν ὑπέρτατη,
τῆ Γῆ τῆ φαρδειοπλάτα,
πού ἀκούραστα τά χαιρέται
τ' ἀθάνατά της νειάτα,
ζέβει στ' ἄλετρι τ' ἄλογα
καί τήν περικυκλώνει,
βαθεῖα τήνε πληγάνει
καί τήν καταπονά.

Πιάνει πουλιά γοργόφτερα,
βουνήσια ἀγρίμια πιάνει
τά ψάρια ἀπό τῆ θάλασσα
αὐτός μέ δίχτυα θγάνει.
Αὐτός τόν ταῦρο, τ' ἄλογο
ξέρει νά μεταπίσει
τῆ λευτεριά ν' ἀφήσει
καί στό ζυγὸ νά μπει.

Αὐτός καί γλώσσαν ἔμαθε,
καί σπίατα νά σκεπάξει
καί νόμους ἐστερέωσε,
καί φρόνημα σπουδάξει.
Μέ χίλιους τρόπους ἔρχεται
καί χίλιους τρόπους ξέρει,
καί μόνο δέ θά φέρει
θανάτου ἀποφυγή!

Αὐτός τό κάθε ἀνέλπιστο
μέ τέχνη μηχανεύει
πότε κακὸν ὀρέγεται,
πότε καλὸ γυρεύει!
Κι ἐκεῖνος ὅπου χαιρέται
ψηλά τήν ἐξουσία
τῶν νόμων τήν οὐσία
συχνά παρεξηγᾷ.
Μά πολιτείας ἀνάξιος
ἐκεῖνος πού τολμᾷει,
γιατί ἔτσι τό φαντάστηκε,
τ' ἄδικο ν' ἀγαπάει.
Καί δέν τόν θέλω σύμμαχο,
 φίλο μου δέν τόν πιάνω,
στό σπίτι δέν τόν βάνω,
ὅπου τά κάνει αὐτά!».

(Εὐριπίδης, Μήδεια, στ. 1236 - 1265. Μετάφρ. Παν. Λεκατοῦ)

Τὸ πάθος τῆς Μήδειας

«ΜΗ. Φίλες, τά λόγια τέλειωσαν, ἀπόφραση
τό πῆρα νά σκοτώσω τά παιδιά μου
καί νά τοῦ δίνω ἀπό τῆ χώρα. Μῆτε
στιγμὴ δέν πρέπει νά σταθῶ, ν' ἀφῆσω
νά μοῦ ξεκάμουν τά παιδιά μου χέρια
ἀπ' τά δικά μου πιὸ ἐχθρικά· κι ἔτσι κι ἄλλως
ἀνάγκη νά πεθάνουν· κι ἀφοῦ εἶν' ἔτσι
θά τά σκοτώσω ἡ ἴδια ἐγὼ πού τάκαμα.
Μά ἐμπρός, καρδιά μου, ὀπλίσου· δέν εἶν' ὦρα

για δισταγμούς, σάν επιβάλλ' ή ανάγκη
τά φοβερά κακά. Τι στέκεις; Έλα,
πανάθλιο χέρι, πάρε τό μαχαίρι,
πάρε και τράβα ώς τό στερνό του βίου
τό σκαλοπάτι τό πικρό, και μή δειλιάσεις,
μή θυμηθείς πώς ήταν ή λατρεία σου,
μηδέ και πώς τά γέννησες; μά τούτη
ξέχνα τή μέρα τή γοργή πώς έχεις
παιδιά, κι έπειτα θρήνα· και τί τάχα
σά γίνεις ό φονιάς τους; Πάντα, πάντα
θά σ' άκλουθα ή αγάπη τους, καθώς
πάντα θά σ' άκλουθα και ή δυστυχία».

(Ευριπίδη, Όρέστης, στ. 917 - 922. Μετάφρ.
Μ. Γαρίδη)

Ό αγρότης

«Τό παρουσιαστικό του δέν προκαλεί τήν
προσοχή, όμως είναι ό γενναίος
πού σπάνια τόν βλέπεις στήν πόλη και στήν
πλατεία.
είναι ένας από εκείνους πού ζούν μέ τή δου-
λειά των χειρών τους
και πού σώζουν τήν πατρίδα».

(Άριστοφάνη, Πλούτος, στ. 14 - 21. Μετάφρ.
'Η. Άγγελόπουλου)

Χρεμύλος και Καρίων.

[Ό Άθηναίος αγρότης Χρεμύλος άκολουθεί στό
δρόμο τόν Πλούτο, πού τόν είχε τυφλώσει ό Δίας. Ό
δούλος του Χρεμύλου Καρίων (πολλοί δούλοι στήν
Άθήνα ήταν από τήν Καρία) στρεφόμενος στό κοινό
λέει ότι τόν άφέντη του τόν κτύπησε ή τρέλλα...].

«Αύτός γυρεύει
ν' άκολουθαι άνθρωπο στραβά κι άπ' ό,τι
πρέπει
νά κάνει τ' άνάποδο. Γιατί τούς οδηγούμε
έμεις, πού μάτια έχουμε, εκείνους πού δέν
βλέπουν
ένώ αύτός άκολουθει στραβά και μέ προστά-
ζει

ν' άκολουθώ και ουδέ γυρ λέει για ποιά αίτια.

(στρεφόμενος προς τόν Χρεμύλο)

Έγώ λοιπόν, άφέντη μου, τό στόμα δέ θά
κλείσω,
άν δέν μου πεις και τό γιατί πηγαίνουμε από
πίσω
άπ' τόν στραβό και ήσυχο στιγμή δέ θά σ'
άφήσω.
Γιά νά μέ δειρεις; Δέν μπορείς, γιατί φορώ
στεφάνι». »

(Άριστοφάνη, Πλούτος, στ. 182-194. Μετάφρ.
Κ. Βάναλη)

«Χρεμύλος

(στόν Πλούτο)
Έσύ 'σαι ό μόνος αίτιος, νά τό ξέρεις,
για τά κακά και τά καλά στόν κόσμο.

Πλούτος

* Ένας έγώ μπορώ «αι κάνω τόσα;

Χρεμύλος

Ναι μά τό Δία, κι άκόμα περισσότερα,
πού κανένας ποτέ δέν σέ χορταίνει.
Όλα τ' άλλα μαθές, χορταίνονται; Έρωτας

Καρίων Καρβέλια...

Χρεμύλος Μουσική.....

Καρίων Κρασομεζέδες

Χρεμύλος Τιμές.....

Καρίων Γλυκά ταφιοϋ...

Χρεμύλος Άνδραγαθίες.....

Καρίων Σύκα...

Χρεμύλος Φιλοδοξίες.....

Καρίων Κριθαροκούλουρα

Χρεμύλος Στρατηγηλίκια.....

Καρίων Καί φακή.....»

* Σεθασμός όφειλόταν σ' όσους στεφανοφορούσαν.

Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (431-362 π.Χ.)

Μετά τήν περίοδο τής μεγάλης άκμής τών ελληνικών πόλεων και ιδιαίτερα τών 'Αθηνών, πού όφειλόταν στό ύψηλό φρόνημα από τίς ελληνικές νίκες έναντίον τών Περσών και στήν οικονομική πρόοδο και στήν επικράτηση τών δημοκρατιών, οι 'Ελληνες παρασύρθηκαν από έσωτερικές διαμάχες και από εμφύλιους πολέμους. Οι πόλεμοι αυτοί έγιναν μέ πείσμα και υπήρξαν όλεθριοι γιά τόν άρχαίο έλληνισμό. 'Ο πιό καταστρεπτικός υπήρξε ό Πελοποννησιακός πόλεμος, πού έγινε μεταξύ 'Αθηνών και Σπάρτης γιά τήν ήγεμονία τής 'Ελλάδας. Οι εμφύλιοι πόλεμοι έξασθέ- νισαν τίς ελληνικές πόλεις και δημιούργησαν καταστρεπτικές συνέπειες γιά νικητές και ήττημένους. 'Απέδειξαν επίσης ότι ό άτομικισμός τών ελληνικών πόλεων ήταν τόσο έντονος, όσο είναι σήμερα ό άτομικισμός τών συγχρόνων κρατών.

Ι. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.)

Πολιτικοκοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις. 'Η τάση τών πόλεων τής 'Αθη- ναϊκής συμμαχίας γιά άνεξαρτησία είχε τόν αντίκτυπό της και στήν έσωτερική τους κατάσταση. Πολλές προτίμησαν νά επανέλθουν στό παλιό σύστημα αυτοκυβέρνη- σης. Τήν πολιτική αυτή άκολουθοῦσαν οι άριστοκρατικοί σέ κάθε πόλη. 'Αντίθετα ή τάξη τών εμπόρων και τών βιοτεχνών προτιμοῦσε συμμαχία μέ τούς 'Αθηναίους, έστω κι άν βρισκόταν υπό τήν πολιτική τους εξάρτηση. 'Ετσι οι 'Αθηναίοι υποστήρι- ζαν παντού τά δημοκρατικά κόμματα, πού άποτελοῦσαν συνήθως οι έμποροι, οι βιοτέχνες και οι λαϊκότερες γενικά τάξεις.

'Η Σπάρτη, επειδή φθονοῦσε και φοβόταν τήν αύξηση τής δύναμης τοῦ αθηναϊ- κοῦ κράτους, τήν οικονομική του πρόοδο και τήν επέκταση τής ήγεμονίας του, υποστήριζε μέ κάθε τρόπο τά συντηρητικά κόμματα στίς πόλεις πού ήταν σύμμαχοι τών 'Αθηναίων και τά βοηθοῦσε νά αντίδρουν στίς δημοκρατικές κυβερνήσεις τους. 'Ετσι Σπάρτη και 'Αθήνα, τά δύο ισχυρότερα κράτη τής 'Αρχαίας 'Ελλάδας, έχοντας αντίθετα πολιτικά συστήματα κι άποβλέποντας κάθε μία στό συμφέρον της, βάδι- ζαν πρὸς πόλεμο. Τόν πόλεμο αυτόν επιτάχυναν ή γοργή ανάπτυξη τών πειραιϊκών λιμανιών και οι οικονομικές κατακτήσεις τοῦ αθηναϊκοῦ εμπορίου και τής βιομηχα- νίας στή Μεγάλη 'Ελλάδα. 'Εκεί κυριαρχοῦσαν, όπως προαναφέρθηκε, οι σύμμαχοι τής Σπάρτης, οι Κορίνθιοι και οι Μεγαρείς. Οι άνησυχίες τής Κορίνθου ιδιαίτερα αύ- ξήθηκαν από τότε πού ή Κεφαλληνία και ή Ζάκυνθος συντάχτηκαν μέ τούς 'Αθη- ναίους. 'Ετσι ζητοῦσαν οι Κορίνθιοι εύκαιρία νά κηρυχτεῖ ό πόλεμος. 'Η εύκαιρία αυτή δόθηκε μέ τή ρήξη Κερκυραίων-Κορινθίων λόγω τής 'Επιδάμου. Στή σύγ- κρουση άναμείχθηκαν και οι 'Αθηναίοι. 'Η κατάσταση επιδεινώθηκε μέ τήν έξέγερ- ση στήν Ποτεΐδα και τό αθηναϊκό ψήφισμα γιά τό εμπόριο τών Μεγαρέων.

Στό πελοποννησιακό συνέδριο, πού συνήλθε στή Σπάρτη μέ εισήγηση τών Κο- ρινθίων, παρά τή φιλειρηνική στάση τοῦ βασιλιά της 'Αρχιδάμου, επικράτησαν οι φιλοπόλεμοι. Οι Σπαρτιάτες έστειλαν τότε πρεσβεία στήν 'Αθήνα μέ προτάσεις πού φανέρωναν ότι ό πόλεμος είχε προαποφασιστεῖ. 'Η πρεσβεία άπαίτησε: α) νά έξορι- στοῦν οι 'Αλκμαωνίδες (ό Περικλῆς), β) νά άνακληθεῖ τό ψήφισμα γιά τούς Μεγαρείς, γ) νά παραχωρηθεῖ άυτόνομία στήν ήττημένη από τήν 'Αθήνα Αίγινα και δ) νά διαλυθεῖ

Αριστερά: 'Ο λοιμός έφερε σέ φοβερή θέση τούς Άθηναίους. Δεξιά: ανάγλυφο έξαιρετης τέχνης μέ σκηνή ίππομαχίας, μνημείο τής άθηναϊκής πολιτείας προς τιμή τών πρώτων νεκρών τού Πελοποννησιακού πολέμου. Villa Albani, Ρώμη.

ή Άθηναϊκή συμμαχία. Όπως ήταν επόμενο οι προτάσεις άπορρίφθηκαν. Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις διώχτηκαν. Ό άρχηγός τους άποχωρώντας είπε τήν ακόλουθη προφητική φράση: «*Ήδε ήμέρα τοίς Έλλησι μεγάλων κακών άρξει*».

Ό πόλεμος κηρύχτηκε επίσημα τό 431 π.Χ. Οικονομικά οι Άθηναίοι ήταν ισχυρότεροι, ένw στρατιωτικά οι Σπαρτιάτες είχαν ύπεροχή στήν Ξηρά, οι Άθηναίοι όμως στή θάλασσα. Οι συμπάθειες τών Έλλήνων στήν άρχή τού πολέμου ήταν μέ τό μέρος περισσότερο τών Σπαρτιατών, γιατί παρουσιάζονταν σάν πρόμαχοι τής έλευθερίας. Ό πόλεμος κράτησε μέχρι τό 404 π.Χ. και διαιρείται σέ τρεις περιόδους: α) τόν Δεκαετή ή Άρχιδάμειο πόλεμο (431-421 π.Χ.) β) τή Σικελική έκστρατεία (415-413 π.Χ) γ) τό Δεκελεικό πόλεμο (413-404 π.Χ.).

ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οι έχθροπραξίες άρχισαν μέ τήν επέμβαση τών Θηβαίων στίς Πλαταιές, ένw λίγο άργότερα ό βασιλιάς τής Σπάρτης Άρχίδαμος εισέβαλε στήν Άττική και τή λεηλάτησε. Κατά διαταγή τού Περικλή οι κάτοικοί της κλείστηκαν στά Μακρά τείχη.

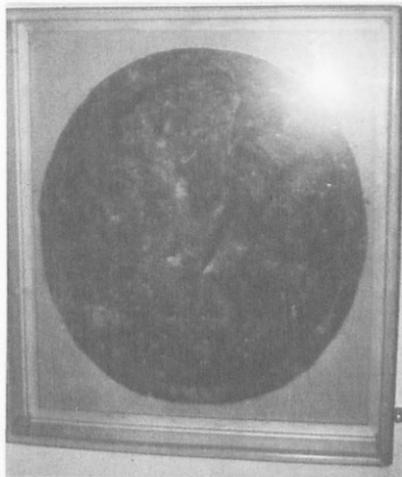
Τό δεύτερο έτος τού πολέμου φοβερή καταστροφή έπληξε τήν Άθήνα. Ένα πλοίο πού έφτασε από λιμάνι τής Άνατολής μετάδωσε φοβερή νόσο πού ό Θουκυδίδης όνομάζει λοιμό. Η άρρώστεια μεταδόθηκε άστραπιαία λόγω τής συγκέντρωσης τών κατοίκων τής ύπαίθρου τής Άττικής στόν περιορισμένο χώρο άνάμεσα στά Μακρά τείχη και τής σχετικής έλλειψης καθαριότητας. Η έπιδημία έξόντωσε τό ένα τρίτο περίπου τού πληθυσμού τής Άττικής. Για τή δραματική κατάσταση πού δημιουργήθηκε οι Άθηναίοι έβριξαν εύθύνες στόν Περικλή και τού άφαίρεσαν τό αξίωμα τού στρατηγού. Έκείνος, άν και είχε χάσει από τήν έπιδημία τούς δύο γιούς του, μέ αξιοπρέπεια και ψυχικό μεγαλειό άποσύρθηκε στήν ιδιωτική ζωή. Άργότερα τόν άνακάλεσαν στήν έξουσία, αλλά σύντομα πέθανε από τό λοιμό (429 π.Χ.). Ό θάνατος του ήταν συμφορά για τούς Άθηναίους, γιατί ήξερε νά τούς έπιβάλλει πειθαρχία, χωρίς νά τούς δεσμεύει τήν έλευθερία. Τόν διαδέχτηκε ό Κλέων, πλούσιος Άθηναίος ταπεινής καταγωγής, σπουδαίος ρήτορας αλλά μεγάλος δημαγωγός και φανατικός

οπαδός του πολέμου. Τό δυσαναπλήρωτο κενό πού άφησε ό θάνατος του Περικλή φάνηκε τότε άμέσως.

Η ήθική κατάπτωση. Η συνέχιση του πολέμου όδηγοΰσε τούς Έλληνες σε κατάπτωση ήθική κι άσυνήθιστες γι' αυτούς έκδηλώσεις βίας. Τό 427 π.Χ. Θηβαίοι και Σπαρτιάτες κατέλαβαν τίς Πλαταιές, σκότωσαν τούς τελευταίους ήρωικούς ύπερασπιστές της και έξανδραπόδισαν τά γυναικόπαιδα. Άλλά και οι Άθηναίοι δέν ύστέρησαν σε σκληρότητα. Τόν ίδιο χρόνο επαναστάτησε ή σύμμαχος τους Λέσθος. Μετά τήν κατάπιξη της έξέγερσης από τόν άθιναϊκό στόλο ό Κλέων πρότεινε στην έκκλησία κι ό δήμος ψήφισε νά θανατωθούν όλοι οι ένήλικοι Μυτιληναίοι. Άθιναϊκό πλοίο έπλευσε άμέσως γιά τό νησί μέ τή διαταγή της έκτέλεσης. Έγκαίρα εύτυχώς μεταμελήθηκαν οι Άθηναίοι κι έστειλαν δεύτερο πλοίο μέ διπλό πλήρωμα πού έναλλάσσόταν στην κωπηλασία. Έτσι τό δεύτερο πλοίο πρόλαθε τό πρώτο τή στιγμή μάλιστα πού έφτανε στό λιμάνι της Λέσθου. Καί ναί μέν σώθηκε ό πληθυσμός του νησιού, αλλά εκτελέστηκαν χίλιοι άριστοκρατικοί.

Τά γεγονότα της Πύλου. Τό 425 π.Χ. ό άθιναϊός στρατηγός Δημοσθένης μέ 5 πλοία προσορμίστηκε στόν όρμο της Πύλου και όχύρωσε τήν περιοχή, γιά νά τή χρησιμοποιήσει άν άνορμητήριο κατά της Σπάρτης. Οι Σπαρτιάτες έπιτέθηκαν έναντίον του από ξηρά και θάλασσα κι άποβίβασαν 420 όπλίτες στό νησάκι της Σφακτηρίας, γιά νά τόν πολιορκήσουν άποτελεσματικότερα. Ό Δημοσθένης άντιστάθηκε γενναία. Κι όταν ήλθε βοήθεια, όχι μόνο άπώθησε τούς Σπαρτιάτες, αλλά απέκλεισε τούς 420 όπλίτες στή Σφακτηρία. Μεταξύ τους ήταν γιοί τών καλύτερων οικογενειών της Σπάρτης. Τότε ό Κλέων ύποσχέθηκε στους Άθιναίους ότι σε 20 μέρες θά σκότωνε ή θά αίχμαλωτίζε τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Η ύπόσχεσή του χάρη στό Δημοσθένη πραγματοποιήθηκε. Οι 292 όπλίτες της Σπάρτης πού

Στό άκρωτήριο στό κέντρο της φωτογραφίας, στό άριστερό άκρο του στρογγυλού όρμου, σΰζονται άκόμη ίχνη του στρατοπέδου πού έκτισε ό Δημοσθένης. Τό στενόμακρο νησί στό βάθος είναι ή Σφακτηρία, όπου περικυκλώθηκαν και αίχμαλωτίστηκαν οι Σπαρτιάτες.

Η άσπίδα αυτή θρέθηκε στις άνασκαφές του χώρου της αρχαίας Άγοράς τών Άθηνών. Επιγραφή χαραγμένη πάνω της μνημονεύει ότι πρόκειται γιά λάφυρο πού πήραν οι Άθηναίοι από τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Τό βάρος της άσπίδας θυμίζει τή ρωμαλεότητα τών Σπαρτιάτων.

Ἀρχαῖος ἑλληνικὸς ναὸς στὴν Ἔγεστα τῆς Σικελίας. Ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἀνάμεσα στοὺς δύο τελευταίους κίονες τῆς πρόσοψης μᾶς βοηθᾶει νὰ καταλάβουμε τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιθλητικοῦ ναοῦ.

ἐπέζησαν μεταφέρθηκαν αἰχμάλωτοι στὴν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες δὲν τόλμησαν νὰ εἰσβάλουν στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ φόβο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι σκοτώσουν τοὺς αἰχμάλωτους.

Ἡ εἰρήνη τοῦ Νικία. Μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ θάνατο τοῦ Κλέωνα στὴν Ἀμφίπολη (422 π.Χ.), ὁ δρόμος γιὰ τὴν εἰρήνην ἦταν ἀνοιχτός. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 421 π.Χ. ὑπογράφηκε ἡ Νικίαιος εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τῶν Ἀθηνῶν στίς διαπραγματεύσεις Νικία, ἀρχηγὸ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος, ἐνάρετο καὶ πατριώτη ἀλλὰ ἥπιο πολιτικὸ. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰρήνην οἱ ἀντίπαλοι θὰ ἐπέστρεφαν ὅσα ἐδάφη εἶχαν κατακτήσει στὸν πόλεμο καθὼς καὶ τοὺς αἰχμάλωτους.

Ὁ Ἀλκιβιάδης. Τὸ 420 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεξαν στρατηγὸ τὸν Ἀλκιβιάδη, ἄνδρα μὲ πλοῦσια χάρισμα ἀλλὰ ὑπέρμετρα φιλόδοξο. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν γιὸς τοῦ Κλεινίου καὶ τῆς Δεινομάχης, τοῦ γένου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, καὶ συγγένευε μὲ τὸν Περικλῆ. Οὔτε ὁμως ὁ κηδεμόνας του, ὁ Περικλῆς, οὔτε ὁ δάσκαλός του, Σωκράτης, μπόρεσαν νὰ χαλιναγωγῆ-

σουν τὸν ἀτίθασο χαρακτήρα του. Μορφωμένος καὶ εὐγενῆς, ὠραῖος καὶ σπάταλος, πειστικὸς καὶ καταδεχτικὸς ἦταν κατὰ περιόδους πολὺ ἀγαπητὸς ἀπὸ τὸ λαό. Ἀγαποῦσε ὁμως τόσο τὴν ἐξουσία, ὥστε ἔγινε ἀρχηγὸς τῶν δημοκρατικῶν χωρὶς νὰ πιστεύει στὴ δημοκρατία καὶ τάχθηκε ὑπὲρ τοῦ πολέμου, γιατί σ' αὐτὸν θὰ μπορούσε νὰ ἀναδειχτεῖ. Ἔτσι ὑποκινώντας τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Ἀρκάδες ἐναντίον τῆς Σπάρτης ὀργάνωσε στὴν Πελοπόννησο ἀντισπαρτιατικὴ κίνηση, πού τελικὰ ἀπέτυχε (418 π.Χ.).

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

Εὐκαιρία γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλκιβιάδη δόθηκε, ὅταν οἱ κάτοικοι τῆς Ἐγεστας τῆς Σικελίας ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Σελινουτιῶν, τοὺς ὁποῖους ὑποστήριζαν οἱ Συρακούσιοι. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκστρατεύσουν στὴ Σικελία. Ἀρχηγοὶ ἐκλέχτηκαν οἱ Ἀλκιβιάδης, Λάμαχος καὶ Νικίας. Τίς παραμονές τῆς ἀναχώρησής τοῦ στόλου βρέθηκαν κομμένες οἱ κεφαλές τῶν ἐρμαικῶν στηλῶν. Μερικοὶ ὑποπτεύθηκαν τὸν Ἀλκιβιάδη κι ἐκεῖνος ζήτησε νὰ γίνουν ἀνακρίσεις. Ἡ δίκη ὁμως ἀναβλήθηκε σκόπιμα. Στὰ μέσα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 415 π.Χ. ὅλος σχεδὸν ὁ λαὸς τῆς Ἀθήνας κατέθηκε στό λιμάνι, γιὰ νὰ καμαρώσει τὸν ἀπόπλου τοῦ ἰσχυροῦ στόλου, πού ἔγινε σὲ ἀτμόσφαιρα πανηγυρικῆ. Λίγο μετὰ τὴν ἀφίξή τοῦ στόλου στὴ Σικελία κατέπλευσε ἀπροσδόκητα ἡ Σαλαμινία, ἕνα ἀπὸ τὰ ἱερὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, νὰ παραλάβει τὸν Ἀλκιβιάδη, πού ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς ὅλης ἐκστρατείας, γιὰ νὰ δικαστεῖ στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν

Ἐρμῶν.* Ὁ Ἄλκιβιάδης ἀκολούθησε τὴ Σαλαμινία μὲ τὴν τριήρη του ὡς τοὺς Θουρίους, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖ δραπέτευσε καὶ κατέφυγε στὴ Σπάρτη. Ἐκεῖ συμβούλευσε τοὺς Σπαρτιάτες νὰ στείλουν βοήθεια στὶς Συρακοῦσες καὶ νὰ τεχίσουν μόνιμα τὴ Δεκέλεια, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ὡς ὀρμητήριο κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πολιορκία τῶν Συρακοῦσῶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατέληξε σὲ πανωλεθρία**. Οἱ Συρακοῦσιοι αἰχμαλώτισαν 7.000 Ἀθηναίους ποῦ ἀπόμειναν. Ἄλλους ἀπ' αὐτούς, καί μετὰ τοὺς τοὺς στρατηγούς Νικία καὶ Δημοσοθένη, τοὺς ἐκτέλεσαν κι ἄλλους τοὺς ἔρριξαν στὰ λατομεῖα. Στὴν ὑγρὴ κι ἀποπνεκτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν λατομειῶν οἱ περισσότεροι πέθαναν. Ὅσοι ἐπέζησαν πούληθηκαν δούλοι. Μὲ τὴν τραγικὰ ἐπιγραμματικὴ φράση «οὐδὲν ἔστιν, ὃ, τι οὐκ ἀπώλετο» ὁ Θουκυδίδης δίνει χαρακτηριστικὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπιτύμβια στήλη τῶν Ἀθηναίων πολεμιστῶν Χαϊρεδήμου καὶ Λυκεία πού σκοτώθηκαν μαζί στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Πειραιᾶ.

ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἡ κατάσταση στὴν Ἀθήνα ἐπιδεινώθηκε μὲ τὴν ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ τὴν ἐπανάσταση συμμαχικῶν πόλεων (413/12 π.Χ.). Μὲ κίνημα τότε ἐγκαθιδρύθηκε ἡ ὀλιγαρχικὴ βουλή τῶν 400. Ἀλλὰ σύντομα ὁ λαὸς κατέλυσε τὴν ἐξουσία τῶν 400 μὲ τὴ βοήθεια τοῦ δημοκρατικοῦ στόλου κι ἀποκατάστησε τὴ δημοκρατία.

Ἀνάκληση τοῦ Ἄλκιβιάδη στὴν Ἀθήνα. Ὅταν ὁ Ἄλκιβιάδης ἦλθε σὲ προστριβὴ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες, κατέφυγε στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς συμβούλευσε ὅτι τοὺς συνέφερε νὰ πολεμοῦν μὲ ἴσες δυνάμεις ἢ Ἀθήνα καὶ ἢ Σπάρτη, ὥστε νὰ φθειρόνται περισσότερο. Ταυτόχρονα ἔστειλε μήνυμα στοὺς στρατηγούς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, ποῦ στᾶθμευε στὴ Σάμο, ὅτι θὰ ἐπειθε τοὺς Πέρσες νὰ σταματήσουν νὰ βοηθοῦν τὴ Σπάρτη. Μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν στρατηγῶν ὁ Ἄλκιβιάδης ἀνακλήθηκε. Δὲν γύρισε ὁμως στὴν Ἀθήνα παρά μόνο μετὰ ἀπὸ σημαντικὲς ἐπιτυχίες του. Ἡ σπουδαιότερη ἦταν στὴν Κυζίκιο, ὅπου συνέτριψε τὸ σπαρτιατικὸ στόλο (410 π.Χ.). Ἡ ἐπάνο-

* Πιθανὸ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ σκευωρία τῶν ἀντιπάλων του. Θὰ ἦταν περίεργο νὰ εἶχε προβεῖ ὁ Ἄλκιβιάδης σὲ μιά τόσο ἐπιπόλαιη ἐνέργεια τῆς μέρες πού θριάμβευε ἢ πολιτικὴ του μὲ τὴν προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας γιὰ τὴ Σικελία.

** Μόνο ὅταν ἐπισκεφτεῖ κανεῖς σήμερα τῆς φοβερῆς ὀχυρώσεως τῶν Συρακοῦσῶν, καταλαβαίνει τῆς ἀπώλειες τῶν Ἀθηναίων ποῦ ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης. Μὲ βάση τῆς ὀχυρώσεως αὐτῆς ὁ Διονύσιος, τύραννος τῶν Συρακοῦσῶν, ἔκτισε ἀργότερα τὴν ὀχυρὴ ἀκρόπολη τῶν Συρακοῦσῶν, ποῦ ἐνέπνευσε τοὺς γερμανοὺς στὴν κατασκευή τῆς ὀχυρῆς γραμμῆς τους Ζίγκφριντ στὰ σύνορα Γερμανίας – Γαλλίας.

—Στά λατομεία αυτά των Συρακουσῶν βρῆκαν τό θάνατο χιλιάδες αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι. Οἱ ἀνθρώπινες μορφές πού μόλις διακρίνονται στό βάθος μάς δείχνουν τό ὕψος τῶν λατομείων πού εἶναι τά μεγαλύτερα τεχνητά σπήλαια στόν κόσμο. Στήν ὄροφή τοῦ σπηλαίου καί στά κάθετα τοιχώματά του διακρίνονται ἴχνη ἀπό τήν ἀπόσπαση μεγάλων ὀρθογώνιων κομματιῶν βράχου.

δός του στόν Πειραιά μέ πολλά πλοῖα, χρήματα κι αἰχμαλώτους προκάλεσε παραλήρημα ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ λαός τόν ἀνακήρυξε στρατηγό αὐτοκράτορα, μέ ἀπεριόριστη δηλαδή ἐξουσία. Ἀλλά ἡ τύχη ἔπαψε πιά νά τόν συνοδεύει. Σέ σύγκρουση στό ἀκρωτήριο τῆς Μ. Ἀσίας Νότιο μέ τόν ἐξαίρετο στρατηγό τῆς Σπάρτης Λύσανδρο ὁ ἀθηναϊκός στόλος ἠττήθηκε. "Ἄν καί ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπουσίαζε σέ ἄλλη ἀποστολή, θεωρήθηκε ἀπεύθυνος καί ἀπομακρύνθηκε ἀπό τή στρατηγία. Ἀποσύρθηκε τότε σέ κτήμα του στή Χερσόνησο τῆς Καλλιπόλης, ἀπό ὅπου κατά περίεργη σύμπτωση ἐπρόκειτο νά παρακολουθήσει τήν τελευταία σύγκρουση τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ Ναυμαχία τῶν Ἀργινοῦσῶν καί ἡ καταδίκη τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν (406 π.Χ.). Τό 406 π.Χ. τέλειωσε ὁ χρόνος τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου. Τόν διαδέχτηκε ὁ Καλλικρατίδας πού κατόρθωσε νά ἀποκλείσει τόν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα στό λιμάνι τῆς Μυτιλήνης. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλευσαν πρὸς βοήθεια τοῦ Κόνωνα μέ ὅσα ἄλλα πλοῖα μπόρεσαν νά συγκεντρώσουν. Οἱ δύο στόλοι συγκρούστηκαν κοντά στίς Ἀργινοῦσες, νησάκια μεταξύ τῆς Λέσβου καί τῶν μικρασιατικῶν ἄκτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι θριάμβευσαν, ἀλλά κηλίδωσαν τή νίκη τους, γιατί καταδίκασαν σέ θάνατο καί ἐκτέλεσαν ἕξι νικητές στρατηγούς μέ τήν κατηγορία ὅτι δέν περισυνέλεξαν τούς ναυαγούς καί τούς νεκρούς.

Τό τέλος τοῦ πολέμου. Στή διάρκεια τῆς ναυμαχίας στίς Ἀργινοῦσες ὁ Καλλικρατίδας πνίγηκε. Στή θέση του οἱ Σπαρτιάτες ἐπανεφέραν τό Λύσανδρο ἀλλά ὡς ὑποναύαρχο, γιατί οἱ νόμοι τους δέν ἐπέτρεπαν νά ξαναεκλεγεῖ ναύαρχος. Ὑποκρινόμενος ὁ Λύσανδρος ὅτι ὑποχωρεῖ ἐπλευσε στόν Ἑλλήσποντο καί ἀγκυροβόλησε στή Λάμψακο, στήν ἄσι-

ἽΟχυρή τάφος τῶν Συρακουσῶν.

ατική άκτῆ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθώντας τον ἄγκυροβόλῳ στην θέση «Αἰγός ποταμοί», στήν εὐρωπαϊκῆ ἄκτῆ τοῦ Ἑλλησπόντου. Τό ἄγκυροβόλιό τους δέν τούς ἀσφάλιζε ἀπό αἰφνιδιαστικῆ ἐπίθεση τοῦ ἔχθρου. Μάταια ὁ Ἀλκιβιάδης, πού παρακολουθοῦσε ἀπό τό κτῆμα του τίς κινήσεις τῶν στόλων, συμβούλευσε τούς Ἀθηναίους νά ἄγκυροβολήσουν ἄλλου. Καθημερινά οἱ ἀθηναϊκές τριήρεις ἀνοίγονταν στό πέλαγος καί προκαλοῦσαν τόν ἔχθρό σέ σύγκρουση. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν πιά βεβαιωθεῖ ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέφεινε νά ναυμαχήσει, καί εἶχαν χαλαρώσει τά μέτρα ἐπιτήρησης, οἱ Σπαρτιάτες ἐπιτέθηκαν αἰφνιδιαστικά, κυρίευσαν τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου καί αἰχμαλώτισαν τά πληρώματα (405 π.Χ.). Κηλῖδωσαν ὁμως τή νίκη τους σκοτώνοντας τούς αἰχμαλώτους. Μόνο ὁ Κόνων διέφυγε μέ 12 πλοῖα στήν Κύπρο. Ἐξέφυγε ἐπίσης καί τό ἱερό πλοῖο Πάραλος, πού ἔφερε στήν Ἀθήνα τά νέα τῆς καταστροφῆς. Ἡ ἥττα τῶν Ἀθηναίων ἦταν πιά ὀριστικῆ. Στό συνέδριο τῶν νικητῶν πού ἔγινε στή Σπάρτη, Θηβαῖοι καί Κορίνθιοι πρότειναν νά μὴ δεχτοῦν συνθηκολόγηση, ἀλλά νά καταστρέψουν τήν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες τότε, πρὸς τιμῆ τους, ἀρνήθηκαν νά καταστρέψουν πόλη «μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις τῆς Ἑλλάδος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ στά «Ἑλληνικά» του ὁ Ξενοφῶν. Σύμφωνά μέ τῆ συνθήκη πού ὑπογράφηκε, οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν: 1. Νά γκρεμίσουν τὰ Μακρὰ τεῖχη καί τίς ὀχυρώσεις τοῦ Πειραιᾶ. 2. Νά παραδώσουν τό στόλο τους πλὴν 12 πλοίων. 3. Νά ἐπαναφέρουν τούς πολιτικούς ἐξόριστους. 4. Νά ἔχουν τούς ἴδιους ἔχθρους καί φίλους μέ τῆ Σπάρτη.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁλέθριες κι ἀνεπανόρθωτες ἦταν οἱ ζημιές ἀπό τό μακροχρόνιο καί πεισματικό ἐμφύλιο πόλεμο. Πόλεις ὀλόκληρες εἶχαν ἐξαφανιστεῖ καί οἱ πληθυσμοί τους εἶχαν ἐξοντωθεῖ. Ἡ ὑπαιθρος εἶχε δενδροτομηθεῖ κι ἐγκαταλειφτεῖ. Ἀπό τίς μάχες, τίς ἐπιδημίες, τίς ἐκτελέσεις καί τίς στερήσεις ἀμέτρητες χιλιάδες Ἕλληνες εἶχαν χαθεῖ. Τά ἔργα τῆς προκοπῆς καί τῆς εἰρήνης εἶχαν ξεχαστεῖ. Ἡ ὑλική φθορά ὁμως, ὅσο κι ἂν ἦταν τεράστια, ὠχριοῦσε μπροστά στήν ἠθικὴ κατὰπτωση. Καί οἱ δύο ἀντίπαλοι λησμόνησαν τόν πολιτισμό τους ἀλλά καί τό μέτρο πού χαρακτήριζε τούς Ἕλληνες. Συναγωνίστηκαν σέ πράξεις σκληρότητας φτάνοντας μερικές φορές σέ βαρβαρότητα. Ἀπαρνήθηκαν ἔτσι τούς κοινούς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Περσῶν, τά κοινά ἱερά, τά ἴδια ἦθη, τήν κοινὴ τους καταγωγή, τούς θεῖους καί τούς ἀνθρώπινους νόμους. Ἐφτασαν στό σημεῖο νά πουλοῦν γιά δούλους Ἕλληνες καὶ ὅσοι σκοτώνουν τούς αἰχμαλώτους, καί τό χειρότερο ἀπό ὅλα νά δέχονται περσικὴ βοήθεια κατὰ τῶν ὁμοεθνῶν τους. Τὴν ἠθικὴ αὐτὴ κατὰπτωση πού ἐπέφερε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀναλύει ὁ Θουκυδίδης μέ παραστατικότητα.

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ Θουκυδίδης χαρακτηρίζει ἀπάνθρωπη τὴν ἐξέλιξη πού πῆρε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καί προσθέτει ὅτι οἱ ὠμότητες πού διαπράχτηκαν ἔκαναν φοβερὴ ἐντύπωση, γιατί ὁ πόλεμος αὐτός ἦταν ὁ πρῶτος ἀπὸ τούς ἄλλους ἐμφύλιους πού ἀκολούθησαν. Μεγάλο ρόλο στή σκληρότητα, πού ἐπιδειχτήκε κι ἀπὸ τούς δύο ἀντιπάλους, ἔπαιξε ἡ κομματικὴ ἐμπάθεια, πού ἦταν τόση, ὥστε καλοῦσαν σέ βοήθεια οἱ δημοκρατικοὶ τούς Ἀθηναίους κι οἱ ἀριστοκρατικοὶ τούς Σπαρτιάτες ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν τους. Κι ὅσο βέβαια ἐπικρατοῦσε εἰρήνη, ἢ ἀνάμειξη τῶν δύο μεγάλων πόλεων στά ἐσωτερικά τῶν μικρότερων δέν ἦταν πάντα εὐκόλη. Ὅταν ὁμως ξέσπασε ὁ πόλεμος, οἱ ἐπεμβάσεις ἦταν ἀδίστακτες, γιατί τόσο οἱ Ἀθηναῖοι ὅσο καί οἱ Σπαρτιάτες ἐπιδί-

ωκαν νά βροῦν νέους συμμάχους. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρεται στά πολλά καί μεγάλα παθήματα τῶν διαφόρων πόλεων ἀπό τίς ἐπεμβάσεις αὐτές καί τούς ἐμφύλιους πολέμους καί προσθέτει τή γνώμη του, ὅτι αὐτά τά πράγματα θά συμβαίνουν πάντοτε, ὅσο ἡ ἀνθρώπινη φύση θά παραμένει ἀμετάβλητη.

Ὅσο συνεχίζοταν ὁ πόλεμος, τόσο μεγάλωνε ὁ φανατισμός καί ἐπινοοῦνταν νέοι τρόποι ἐξόντωσης τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων. Ἄλλαξαν καί τή συνηθισμένη σημασία τῶν λέξεων, λέει ὁ Θουκυδίδης, ἀποδίδοντάς τους ὄχι τήν πραγματική τους ἔννοια, ἀλλά ἐκείνη πού τούς φαίνονται κατά περίπτωση κατάλληλη. Ὅσο μεγαλύτερη δυστυχία εὔρισκε στή διάρκεια τοῦ πολέμου τόν πληθυσμό μίδς πόλης, τόσο μεγαλύτερη γινόταν ἡ ἠθική του ἐξαχρείωση. Ἀκόμη καί οἱ συγγενικοί δεσμοί θεωρήθηκαν χαλαρότεροι ἀπό τούς κομματικούς. Ἀλλά καί ἡ κομματική τοποθέτηση γινόταν σύμφωνα μέ τά προσωπικά συμφέροντα ἢ γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐξουσίας. Ἐτσι πολλοί μέ λόγια μόνο φρόντιζαν γιά τά κοινά, ἐνῶ στήν πραγματικότητα τά θεωροῦσαν σάν ἔπαθλα προορισμένα γιά τούς νικητές τῶν κομματικῶν συγκρούσεων. Σ' αὐτές ἐπικρατοῦσαν οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένοι πνευματικά, γιατί καθῶς συναισθάνονταν τήν κατωτερότητά τους, ἐνεργοῦσαν βίαια ἢ παρασκηνιακά. Ἀντίθετα οἱ καλύτεροι ἐξολοθρεύονταν, γιατί δέν προφυλάγονταν καί δέν ἤθελαν νά μεταχειριστοῦν βίαια ἢ ἀνέντιμα μέσα. Αὐτά περιγράφει ὀλοζώντανα γιά τά πολιτικά ἤθη τῆς ἐποχῆς ὁ Θουκυδίδης. Καί εἶναι ἀξία ἀπορίας, ἐπειδὴ ἡ κατάσταση αὐτή τῆς ἠθικῆς παρακμῆς ἀκολούθησε περίοδο ἀκμῆς τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς δημοκρατίας. Ἀλλά πρόκειται γιά μιά ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τῆς ἐκβαρβάρωσης, στήν ὁποία ὀδηγεῖ τούς ἀνθρώπους ὁ πόλεμος.

2. ΠΤΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Μαζί μέ τό γκρέμισμα τῶν τειχῶν, πού ἔγινε μέ μουσική καί αὐλητρίδες, σέ ἔνδειξη ὅτι ἄρχιζε ἡ ἐλευθερία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, κατέρρευσε καί ἡ δημοκρατία. Ἀλλά οἱ ἐλπίδες τῶν πρώην συμμάχων τῶν Ἀθηναίων σύντομα διαψεύστηκαν. Στήν Ἀθήνα ἐγκαθιδρύθηκε ἡ τυραννίδα τῶν τριάντα τυράννων. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου καί ἡ Ἡλιαία καταργήθηκαν. Ἡ τρομοκρατία πού ἐπικράτησε στήν Ἀθήνα πρέπει νά ἀποτελεῖ παράδειγμα τῶν ὄσων συνέβαιναν καί στίς ἄλλες πόλεις, ὅπου ὁ Λύσανδρος ἐγκαθίδρυσε τίς δεκαρχίες, ὀλιγαρχικές δηλαδή δεκαμελεῖς κυβερνήσεις. Ἐχοντας οἱ τύραννοι τῆς Ἀθήνας τήν προστασία τῆς σπαρτιατικῆς φρουρᾶς πού ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀκρόπολη, ἐπιχείρησαν ἀκόμη καί ἀνηλεῆ σφαγή τῶν δημοκρατικῶν. Δήμεσαν περιουσίες, ἀπαγόρευσαν τήν ἀνώτερη ἐκπαίδευση καί ἐξόρισαν τούς μισούς σχεδόν Ἀθηναίους. Ἀπό τούς 30 τυράννους ὁ Θηραμένης μόνο ἀντέδρασε στά τρομοκρατικά μέτρα. Τελικά οἱ ἄλλοι τύραννοι τόν ἀνάγκασαν νά πιεῖ τό κώνειο.

Ἡ τυραννίδα διάρκεσε ὀκτώ μόνο μῆνες. Ἡ σύντομη πτώση τῆς ὀφειλόταν στή σκληρότητά της κι ἦταν ράπισμα στό γόητρο τῆς Σπάρτης. Τή δημοκρατία ἀποκατάστησε ὁ Θρασύβουλος (403 π.Χ.).

3. Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ «ΞΕΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ» ΣΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ

ΒΟΙΩΤΙΚΟΣ Η ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (395-387 π.Χ.)

Τό 401 π.Χ. ὁ Κύρος, νεώτερος ἀδελφός τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξη, μέ 13.000 Ἕλληνες μισθοφόρους καί 100.000 Πέρσες ἐξεστράτευσε ἐναντίον τοῦ ἀδελ-

φοῦ του, γιά νά πάρει τό θρόνο. Στή μάχη πού ἔγινε στό Κούναξα νίκησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀπέναντι παραταγμένους Πέρσες τοῦ Ἄρταξέρξη, ἀλλά ὁ Κύρος σκοτώθηκε. Ἔτσι βρέθηκαν ἀπομονωμένοι στό θάθη τῆς Ἀσίας, ὅμως ἀρνήθηκαν νά παραδώσουν τά ὄπλα τους. Συμφωνήθηκε τότε νά συνοδεύσει τοὺς Ἕλληνες ὁ Τισσαφέρνης, ἔμπιστος σατράπης τοῦ Ἄρταξέρξη, ὡς τά μικρασιατικά παράλια. Ἀλλά σέ συμπόσιο «συμφιλίωσης» ὁ πανοῦργος σατράπης παγίδευσε καί σκότωσε τοὺς Ἕλληνες στρατηγούς. Ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφώντας, πού παρακολουθοῦσε τὴν ἐκστρατεία, ἔγινε τότε στὴν οὐσία ἀρχηγός τῶν «Μυρίων». Μετά ἀπὸ πολλές περιπέτειες 8.600 Ἕλληνες πού ἐπέζησαν ἔφτασαν στὴν Τραπεζούντα κι ἀπὸ ἐκεῖ προχώρησαν παραλιακά στό Βόσπορο, ἀπὸ ὅπου 6.000 ἐπέστρεψαν στὴ Μ. Ἀσία, γιά νά ὑπηρετήσουν ὑπὸ τίς διαταγές τοῦ Σπαρτιάτη Θίβρωνα. Ἡ παρουσία τῶν Σπαρτιατῶν ἐκεῖ ὀφειλόταν στὴν ὑποχρέωση πού ἐπέβαλε ἡ ἡγεμονικὴ τους θέση στὴν Ἑλλάδα νά διαδεχτοῦν τοὺς Ἀθηναίους στό καθῆκον τῆς προστασίας τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Μεγαλύτερη ἔκταση πῆρε ὁ πόλεμος, ὅταν ἤλθε στὴ Μ. Ἀσία ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, πού μὲ 20.000 στρατὸ νίκησε τὸν Τισσαφέρνη κοντὰ στὶς Σάρδεις. Ἀποφάσισε τότε νά προχωρήσει στὴν ἐνδοχώρα, γιατί ἡ ἐπιστροφή τῶν Μυρίων ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα εἶχε φανερώσει τί μπορούσε νά ἐπιτύχει ἡ γενναϊότητα καί ἡ πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καί τὴν ἀδυναμία παράλληλα τοῦ περσικοῦ κράτους. Μὲ τὴν ὑποκίνηση ὁμων τῶν Περσῶν καί μὲ περσικά χρήματα συγκροτήθηκε τότε συνασπισμός κατὰ τῆς Σπάρτης ἀπὸ τὴ Θήβα, τὴν Κόρινθο, τὸ Ἄργος καί τὴν Ἀθήνα. Ὁ πόλεμος πού ἀκολούθησε λέγεται *Βοιωτικὸς ἢ Κορινθιακός*, γιατί ἄρχισε στὴ Βοιωτία καί συνεχίστηκε στὴν Κορινθία. Ὁ Ἀγησίλαος ἀνακλήθηκε ἐσπευσμένα ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία. Μὲ πορεία 30 ἡμερῶν ἔφτασε στὴ Βοιωτία. Στὴ μάχη τῆς Κορώνειας νίκησε (394 π.Χ.) ἀλλὰ τὴ νίκη του ἐπισκίασε μεγάλη ἥττα τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου στὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου ἀπὸ τὸν Κόνωνα, πού τὸν βοήθησε ὁ Πέρσης σατράπης Φαρνάβαζος. Ἀποτέλεσμα τῆς ἥττας τῆς Σπάρτης ἦταν νά ἀνατραποῦν οἱ ἀριστοκρατικὲς κυβερνήσεις καί νά διωχτοῦν οἱ σπαρτιατικὲς φρουρὲς ἀπὸ τίς περισσότερες ἐλληνικὲς πόλεις.

Τὸ 392 π.Χ. ἡ κατάσταση γιὰ τὴ Σπάρτη χειροτέρευε μετὰ τὴν ἥττα τῶν Λακεδαιμονίων στὴν περιοχή τοῦ Λεχαιῶ ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο στρατηγὸ Ἴφικράτη καί τὸ νέο ὄμμα τῶν πελταστῶν* πού συγκρότησε.

ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (387 π.Χ)

Ἡ δράση τοῦ Κόνωνα ἔδωσε πρόσχημα στὴ Σπάρτη νά προσεγγίσει μὲ τὴ σειρά τῆς τοῦς Πέρσες καί νά ὑπογράψει τὴν ἀτιμωτικὴ γιά τοὺς Ἕλληνες Ἀνταλκίδειο εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἔφορο τῆς Σπάρτης Ἀνταλκίδα, πού ἔκανε τίς διαπραγματεύσεις. Οἱ μικρασιατικὲς πόλεις καί ἡ Κύπρος παραδίνονταν οὐσιαστικά στοὺς Πέρσες. Ἀναγνωρίζονταν ἡ αὐτονομία τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, ἐκτός τῶν ἀθηναϊκῶν κληρουχιῶν Ἰμβρου, Λήμνου καί Σκύρου. Ἡ Σπάρτη ὀριζόταν ἐγγυητρία δύναμη. Στὴν πραγματικότητα, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας καί τῆς Κύπρου, ζητοῦσε νά ἐξασφαλίσει περσικὴ ὑποστήριξη γιὰ ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς τῆς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ αὐτονομία δηλαδὴ δὲν ἀπέβλεπε παρὰ στὴν ἐξασθένηση τῶν ἀντιπάλων τῆς.

Οἱ ἐπεμβάσεις τῆς Σπάρτης πού ἀκολούθησαν σὲ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπαίσχυντης

* Ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ τὴν πέλτη, ἐλαφριά σὲ σχῆμα μισοφέγγαρου ἀσπίδα. Ὁ ἐλαφρὸς ὀπλισμὸς τῶν πελταστῶν τοὺς ἔφερνε σὲ πλεονεκτικὴ θέση ἀπέναντι στὴ βαριά καὶ δυσκίνητη σπαρτιατικὴ φάλαγγα. -

Ἐπιτύμβιο μνημείο με ανάγλυφη παράσταση ἵππομαχίας πρὸς τιμὴ νεκρῶν τοῦ Βοιωτικοῦ ἢ Κορινθιακοῦ πολέμου. Κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις: «οἶδε ἀπέθανον ἐν Κορινθῶ καὶ ἐν Βοιωτοῖς» ἦταν γραμμένα τὰ ὄνοματὰ τῶν νεκρῶν κατὰ φυλές.

συνθήκης μείωσαν πολύ τὸ κύρος της σὲ πανελλήνια κλίμακα. Ἡ προκλητικότερη ἐπέμβαση ἔγινε στὴ Θήβα, ὅταν ὁ Σπαρτιάτης στρατηγὸς Φοιβίδας, κατέλαβε μὲ τούς ἀνδρες του τὴν Καδμεία. Ὅπως κάποτε οἱ δημοκρατικοὶ Ἀθηναῖοι εἶχαν καταφύγει στὴ Θήβα, ἔτσι τώρα οἱ δημοκρατικοὶ Θηβαῖοι βρῆκαν καταφύγιο στὴν Ἀθήνα (382 π.Χ.).

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ὁ Πελοπίδας, ἕνας ἀπὸ τούς ἡγέτες τῶν Θηβαίων δημοκρατικῶν, μὲ ἐλάχιστους συντρόφους του ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ἐπαναλάβει τὸ κατόρθωμα τοῦ Θρασύβουλου. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἄρχοντες τῆς Θήβας διασκέδαζαν τὸ βράδυ ἐκεῖνο σὲ συμπόσιο, ὅταν ἔφτασε ἕνα γραπτὸ μήνυμα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ποῦ ἀποκάλυπτε τὴ συνωμοσία. Ὁ φρουράρχος Ἀρχίας, γιὰ νὰ μὴ διακόψει τὴ διασκέδαση, εἶπε τότε «ἐς αὔριον τὰ σπουδαῖα» καὶ ἡ φράση του ἔμεινε ἱστορική. Σὲ λίγο οἱ δημοκρατικοὶ κατόρθωσαν μεταμφιεσμένοι νὰ μπουῖν στὴν αἴθουσα τοῦ συμπόσιου καὶ νὰ ἐξοντώσουν τούς ἀρχηγούς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἀνοιχθηκαν ἔπειτα οἱ φυλακές καὶ ὁ λαὸς ἐνώθηκε μὲ τούς συνωμότες (379 π.Χ.).

Β' ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (378 π.Χ.)

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στὴ Θήβα καὶ ἡ συγκρότηση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας φανέρωσαν τὴν ἀδυναμία τῆς Σπάρτης νὰ ἐπιβάλει τὴν Ἀνταλκίδειο Συνθήκη. Στὴ Β' Ἀθηναϊκῆ Συμμαχία πῆραν μέρος τὸ Βυζάντιο, ἡ Εὐβοία, ἡ Ρόδος, ἡ Χίος, ἡ Λέσθος καὶ ἄλλα νησιά. Οἱ σύμμαχοι διατήρησαν τὴν αὐτονομία τους καὶ ἀντὶ φόρου κατέβηκαν τώρα τὶς εἰσφορές (*συντάξεις*). Μόνιμο συνέδριο ἀντιπροσώπων τους, ποῦ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴν Ἀθήνα, ὄριζε τὸ ποσοῦ τῶν συντάξεων καὶ ἔπαιρνε τὶς ἀποφάσεις. Ἡ συμμαχία μὲ τούς Ἀθηναίους στρατηγούς Χαβρία καὶ Τιμόθεο, γιὸ τοῦ Κόνωνα, σημείωσε σπουδαῖες ἐπιτυχίες στὴ θάλασσα σὲ βάρος τῆς Σπάρτης. Ἐνῶ ἡ Β' Ἀθηναϊκῆ Συμμαχία ἀναπτυσσόταν, ἡ Θήβα ἐδραῖωνε τὴν ἡγεμονία της στὶς λοιπές βοιωτικὲς πόλεις.

4. Η ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Λευκτρα. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 371 π.Χ. συνήλθε στὴ Σπάρτη συνέδριο τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ κατοχυρώσουν μὲ συνθήκη τὴν αὐτονομία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ὁ ἐκπρό-

Σ' αὐτὴ τὴν τοποθεσία δόθηκε ἡ μάχη τῶν Λεύκτρων. Ἀσπίδες καὶ ἄλλα τμήματα τοῦ στρογγυλοῦ βάθρου βρέθηκαν ἀκόρτια στὰ γύρω χωράφια καὶ ἀναστηλώθηκαν στὴν ἐποχὴ μας. Προκειται γιὰ τρόπαιο, ποῦ ἐστῆσαν οἱ Θηβαῖοι στὸν τόπο τοῦ θριάμβου τους. Τὰ τρόπαια στήνονταν στὸ σημεῖο, ὅπου οἱ ἐχθροὶ εἶχαν τραπεῖ σὲ φυγή.

σωπος τῶν Θηβῶν Ἐπαμεινώνδας ἀξίωσε νὰ ὑπογράψει τὴ συνθήκη ὡς ἀρχηγός τῆς ἐνώσεως τῶν Βοιωτῶν κι ὄχι μόνο τῶν Θηβαίων. Ἀλλὰ ὁ Ἀγροίλαος δὲν τὸ ἐπέτρεψε κι ὁ βοιωτάρχης Ἐπαμεινώνδας ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ συνέδριο. Ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτος με 11.000 Λακεδαιμονίους εἰσέβαλε τότε στὴ Βοιωτία. Στὴν πεδιάδα τῶν Λεύκτρων συγκρούστηκε με 7.000 Θηβαίους ὑπὸ τὴς διαταγῆς τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Ἡ γενναϊότητα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, ποῦ εἶχε ἐπικεφαλῆς τὸν Πελοπίδα, καὶ ἡ λοξὴ φάλαγγα, παραλλαγή τῆς παράταξης τῶν Ἀθηναίων στὸ Μαραθῶνα, βοήθησαν τοὺς Θηβαίους νὰ συντρίψουν τοὺς εἰσβολεῖς. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν τῆς Σπάρτης ἦταν καὶ ὁ Κλεόμβροτος. Ἡ νίκη τοῦ Ἐπαμεινώνδα προκάλεσε ἐκπληξη στὴν Ἑλλάδα κι ἀποτέλεσε σταθμὸ, γιὰτὶ σημεῖωσε τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἀντίθετα, στὴ Βοιωτικὴ συμμαχία, ποῦ ὀργανώθηκε κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἀθηναϊκῆς, προσχώρησαν ἀρκετὲς πόλεις τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Στὴν περίοδο ἐκείνη γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Βοιωτικῆς ἡγεμονίας δημιουργήθηκαν ναυτικὲς βῆσεις καὶ λιμάνια (Φθιωτικὲς Θῆβες, Ἀνηθώνα.

Εἰσβολὴ στὴν Πελοπόννησο. Ἡ δύναμη τῶν Θηβαίων αὐξήθηκε τόσο, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας τόλμησε νὰ εἰσβάλει στὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ ρυθμίσει τὴν ἐκεῖ πολιτικὴ κατάσταση σύμφωνα με τὰ συμφέροντα τῶν Θηβῶν. Βοήθησε τοὺς Ἀρκάδες, τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Ἡλείους νὰ ὀργανωθοῦν ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Βοιωτῶν. Συγκρότησε ὁμοσπονδία τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων, ἴδρυσε τὴ Μεγαλόπολη καὶ ὀργάνωσε ἀνεξάρτητο Μεσονιακὸ κράτος με πρωτεύουσα τὴ Μεσσήνη (370 π.Χ.). Ἐξασφάλισε ἐπίσης τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Μεσονησίων ὀχυρώνοντας τὴν περιοχὴ μεῖ τεῖχος ἰσχυρὸ καὶ πύργους ποῦ σῶζονται ἐπιβλητικοὶ ὡς σήμερα. Στὸ διάστημα τῆς παρουσίας του στὴν Πελοπόννησο θάδισε με τὸ στρατὸ του μέχρι τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα. Πρῶτη φορά τότε τὰ γυναικόπαιδα τῆς Σπάρτης εἶδαν τὸν ἐχθρὸ τόσο κοντὰ. Ἡ ἐξασθενημένη Σπάρτη μπροστὰ στὴν ἀνοδο τῶν Θηβῶν παραμέρισε τὴν παλαιὰ ἀντιζήλια της με τὴν Ἀθήνα. Οἱ δύο πόλεις συγκρότησαν συμμαχία (369 π.Χ.), στὴν ὁποία προσχώρησε καὶ ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος.* Ὁ πραγματικὸς κίνδυνος γιὰ τὴν Ἀθήνα προερχόταν τώρα ἀπὸ τὴ Θῆβα.

Ἡ ἐπιρροή τῶν Θηβῶν στὸ μεταξύ ἐπεκτεινόταν. Τὸ 368 π.Χ. ὁ Πελοπίδας συμμάχησε με τοὺς Μακεδόνες καὶ γιὰ ἐγγύηση πῆρε ὡς ὁμήρους εὐγενεῖς νέους ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Ἐνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ μετέπειτα βασιλιάς τῆς Φιλίππος ὁ Β'. Τὸ 364 π.Χ. ὁ Πελοπίδας μετὰ πρόσκληση τῶν Θεσσαλῶν εἰσέβαλε στὴ Θεσσαλία ἐναντίον τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου. Στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ ὁ Πελοπίδας σκοτώθηκε.

* Ὁ Διονύσιος ἀπέκρουσε τοὺς Καρχηδόνιους καὶ ὀργάνωσε κράτος ποῦ ἀπλώθηκε ὡς τὸ νησὶ Ἑλβα. Ἰδρυσε ἀκόμη τὴς πόλεις Ἀγκῶνα καὶ Ἀδρία. Ἡ ἐξουσία του διάρκεσε 40 χρόνια.

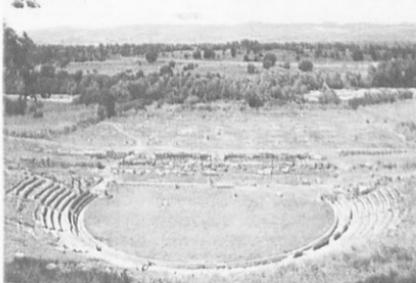
Ο Έπαμεινώνδας βοήθησε τούς Μεσσηνίους νά ανεγείρουν τείχος πού θά τούς προστατεύει από τίς σπαρτιατικές επιθέσεις. Στή φωτογραφία τμήμα τού Μεσσηνιακού τείχους. Κατά διαστήματα διακόπτεται από τετράγωνους ή κυκλικούς πύργους.

Πολεμώντας ό Έπαμεινώνδας μπροστά τραυματίστηκε βαριά, ένώ καταδίωκε τούς αντίπαλους. Τόν χτύπησαν μέ δόρυ τόσο δυνατά, πού έσπασε καί ή αιχμή του παρέμεινε στό στήθος του. Μέ πείσμα οί αντίπαλοι πάλαψαν γιά τό σώμα του. Τελικά οί Θηβαίοι έτρεψαν σέ φυγή τούς Λακεδαιμόνιους. Ο Έπαμεινώνδας ρώτησε άν νικούσαν κι άν είχε σωθει ή άσπίδα του.* Κι όταν πήρε καταφατική άπάντηση διάταξε νά θγάλουν από τό στήθος του τό σπασμένο δόρυ. Μέ τό θάνατο τού Έπαμεινώνδα χάθηκε καί ή δύναμη τών Θηβών. Άλλά ό χαμός του ήταν άπώλεια καί γιά τήν Έλλάδα. Ήταν μεγάλος στρατηγός, σπουδαίος πολιτικός, έξαίρετος ρήτορας. Λεγόταν ότι ήταν δικαιότερος κι από τόν Άριστειδή άκόμη. Σέ τόσο λίγο διάστημα είχε πετύχει νά άπαλλάξει τήν Έλλάδα από τήν κηδεμονία τών Άθηνών καί τής Σπάρτης. Άν ζούσε περισσότερο, μπορεί νά τή γλύτωνε κι από τόν έμφύλιο σπαραγμό. Η μάχη τής Μαντινείας είχε άμφίρροπο αποτέλεσμα. Ο θάνατος τού Έπαμεινώνδα σήμανε καί τό τέλος τής ήγεμονίας τών Θηβών. Στήν κατάσταση σύγχυσης πού δημιουργήθηκε τότε στήν Έλλάδα θά έβαζε τέλος ή Μακεδονία.

Πανελλήνια κηρύγματα. Στούς λόγους τών ρητόρων τής έποχής άναζητούνται λύσεις πού εκφράζουν τόν πόθο τών Έλλήνων νά θεθει τέρμα στήν έμφύλια διαμάχη καί νά ένωθεί πολιτικά ό έλληνισμός. Ο Γοργίας από τόν 5ο ήδη αι. π.Χ. είχε πρώτος συλλάβει τήν ιδέα γιά τήν πραγματοποίηση τής ένότητας τών Έλλήνων. Γνωστός είναι ό λόγος πού εκφώνησε στήν Όλυμπία γιά τήν όμόνοια τών Έλλήνων, όπου είπε ότι «τά μέν κατά βαρβάρων τρόπια ύμνος άπατεί, τά δέ κατά τών Έλλήνων θρηνοους». Τήν ένότητα τών Έλλήνων είχε σάν σκοπό τής ζωής του κι ό Σπαρτιάτης ναύαρχος Καλλικρατίδας πού χάθηκε στίς Άργινούσες. Άλλά κυριότερος κήρυκας τής πανελληνίας ιδέας στόν 4ο αι. είναι ό Ίσοκράτης. Στούς πολιτικούς του λόγους κυριαρχεί πάντα ή ευγενική ιδέα τής ένωσης τών Έλλήνων. Πιστεύει σ' αυτή μέ ειλικρίνεια καί έχει τήν πεποίθηση ότι είναι δυνατή ή πραγματοποίησή της. Ονειρεύεται μία Έλλάδα ένωμένη, πατρίδα κάθε πνευματικής δραστηριότητας καί πολιτισμού. Στόν *Πανηγυρικό*, τόν άριστουργηματικό του λόγο πού εκφώνησε στήν Όλυμπία τό 380 π.Χ., ύμνει τήν Άθήνα παρουσιάζοντας άνάγλυφα τήν τότε κατάσταση στήν Έλλάδα καί έξορκίζει τούς Έλληνες νά άνανεώσουν τήν παλιά τους συμμαχία.

* Η άπώλειά της νομιζόταν ντροπή.

Δυό χρόνια αργότερα φιλοξενήθηκε από τόν Κύπριο βασιλιά Ευαγόρα, πού μόνος συνέχιζε τόν πόλεμο έναντίον τών Περσών. Γιά τό γιό του Ευαγόρα Νικοκλή ό 'Ισοκράτης έγραψε αργότερα τό λόγο του «Πρός Νικοκλέα», στόν όποιο τόν παρακινεί νά δειχτεί άξιος του έλληνικού όνόματος. Τήν ένότητα αύτή πού όνειρευόταν ό 'Ισοκράτης και πού δέν μόρρεσαν νά τήν όλοκληρώσουν ό Περικλής και ό 'Επαμειώνδας θά πετύχαινε ή Μακεδονία.

'Η Μεγαλόπολη, πρωτεύουσα τών 'Αρκάδων, ιδρύθηκε από τόν 'Επαμειώνδα. Τό θέατρό της ήταν τό μεγαλύτερο στήν 'Αρχαία 'Ελλάδα. Σήμερα όμως σώζονται λίγες σειρές τών κερκίδων του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί στις πόλεις τής 'Αθηναϊκής συμμαχίας οι άριστοκρατικοί ύποστήριζαν τούς Σπαρτιάτες και οι έμποροι και βιοτέχνες τούς 'Αθηναίους;
2. Ποιές νομίζετε χειρότερες: τίς ύλικές ή τίς ήθικές ζημιές του Πελοποννησιακού πολέμου; Γιατί;
3. Ποιές αντιφάσεις βρίσκουμε στό χαρακτήρα και στή συμπεριφορά του 'Αλκιβιάδη;
4. Ποιά πράξη 'Αθηναίων και Σπαρτιατών ήταν άξιοκατάκριτη στό Βοιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδη Β, 50. Μετάφρ. 'Ι. Δημάρατου)

'Ο λοιμός

«Τά πτηνά και τά τετράποδα ζώα, όσα τρώγουν άνθρωπινα πτώματα, ή δέν έπλησίαζαν εις τά άταφα πτώματα τών άπονησκόντων εκ τής νόσου ταύτης, τά όποια ήσαν πολλά, ή όσα έφαγαν από αυτά έμολύνθησαν και απέθανον. Σημείον δέ του γεγονότος τούτου

διά μέν τά πτηνά ύπήρξεν ή αποδεδειγμένη έξαφάνισις αύτών και από τά μέρη, όπου εύρίσκοντο άταφα πτώματα...».

(Θουκυδίδη Δ, 34. Μετάφρ. Φ. Παππά)

'Η περικύκλωση τών Σπαρτιατών στή Σφακτηρία

«'Επειτα όμως, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι δέν είχαν πλέον τήν δύναμιν νά τρέχουν τόσο ταχέως έναντίον τών 'Αθηναίων, όπου ούτοι ένηργουν επίθεσεις, οι ψιλοί αντίληφθέντες ότι αι κινήσεις του έχθρου έγινοντο τώρα μέ κάποιαν βραδυότητα και θλέποντες ότι ήσαν πολυαριθμότεροι τών Λακεδαιμονίων, έλαβον περισσότερο θάρρος και συνήθισαν νά μή θεωρούν πλέον τόσο φοβερούς τούς αντίπαλους των. Διότι δέν έπαθαν άμέσως όσα έπερίμεναν νά πάθουν από αυτούς, όταν κατά πρώτον άπεβιάζοντο εις τήν νήσον έχοντες τήν προκατάληψιν του φόβου, ότι πρόκειται νά έπιτεθούν έναντίον Λακεδαιμονίων. 'Επαυσαν πλέον νά τούς φοβούνται και μέ πολεμικές κοουγάς ώρμησαν συγκεντρωμένοι έναντίον των κτυπώντες αυτούς μέ ό,τι είχαν εκαστος πρόχειρον, ήτοι μέ λίθους, μέ βέλη και μέ άκόντια. Μέ τήν ταυτόχρονον αύτήν κραυγήν και έπίθεσιν οι Λακεδαιμόνιοι περιέπεσαν εις έκπληξιν, διότι ήσαν άνθρωποι άσυνήθιστοι εις τοιούτου ειδους μάχας».

ἐπειδή δέ εἶχεν ἀποτεφρωθῆ πρό ὀλίγου ἢ βλάστησις, καί ἡ τέφρα ἀνυψοῦτο εἰς τόν ἀέρα πυκνή, ἦτο ἀδύνατον νά ἴδῃ κανεῖς τί συνέβαινε πρό αὐτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ἐκτός τῆς τέφρας ἔφεραν σύγχυσις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰ θέλη καί οἱ λίθοι πού ἐρρίπτοντο πυκνά ταυτοχρόνως ὑπό πολλῶν ἀνθρώπων. Καί εἰς τό σημεῖον αὐτό καθίστατο διά τοὺς Λακεδαιμονίους δύσκολος ὁ ἀγών. Διότι οὔτε τὰ κρᾶνή ἦσαν ἱκανά νά τοὺς προστατεύσουν ἀπό τὰ θέλη, ἐξ ἄλλου δέ εἶχον θραυσθῆ καί ἐμπηχθῆ ἐντός αὐτῶν τεμάχια βλημάτων ριπτομένων ἐναντίον των, καί τοιούτῳ οἱ Λακεδαιμόνιοι δέν ἤξευραν πῶς νά χρησιμοποιήσουν τὰ δυνάμεις των, ἐφάσον οὔτε νά ἴδουν ἐμπροσθέν των ἡδύναντο, οὔτε νά ἀκούσουν τὰς ὑπό τῶν ἀρχηγῶν διδομένας διαταγὰς, ἔνεκα τῆς μεγάλης κραυγῆς τῶν ἐπιτιθεμένων. Ὁ κίνδυνος λοιπόν τοὺς εἶχε πανταχόθεν περικυκλώσει καί δέν ἤξευραν κατά ποῖον τρόπον ἔπρεπε νά ἀμυνθοῦν διά νά σωθοῦν».

(Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης 23,3-5. Μετάφρ. Ν. Μαγγιῶρου)

Ὁ Ἀλκιβιάδης στή Σπάρτη

«Εἰς τήν Σπάρτην ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο πολὺ ἀρεστός δημοσίως καί ἐθαυμάζετο ἰδιωτικῶς, ἐδραμαγῶγι δέ τὸ πλήθος καί τὸ ἐνοχέτευε, λακωνίζων κατὰ τόν τρόπον τοῦ ζῆν· ὥστε οἱ θλέποντες αὐτόν νά ξυρίζεται σὺρριζα, νά λοῦεται εἰς ψυχρόν ὕδωρ καί νά τρώγῃ μέλινα ζωμόν ἡπόρουσιν καί δέν ἐπίστευον, ἂν ποτέ ὁ ἀνθρώπος οὗτος εἶχε μάγειρον εἰς τήν οἰκίαν του, ἂν εἶδῆ ποτε μυρεψόν (ἀρωματοποιό) ἢ ἡγγισε χλαμῦδα ἐκ Μιλήτου. Διότι, ὡς λέγουσιν, αὐτῆ ἦτο μία ἐκ τῶν μεγάλων ἱκανοτήτων του καί τρόπος διά νά γοηθεῖ τοὺς ἀνθρώπους, τὸ νά προσαρμόζεται πρὸς τὰ ἔθιμα καί τήν ζωὴν ἐκάστου μέρους, ὧν εὐμεταβλητότερος τοῦ χαμαιλέοντος· καί μάλιστα τὸ μὲν ζῶον τοῦτο ἀδύναται, ὡς λέγεται, νά ἀφομοιωθῆ πρὸς ἓν χρῶμα, τὸ λευκόν, διά δέ τόν Ἀλκιβιάδην, ὁ ὁποῖος μετ' ἴσης εὐκολίας ἐπραττε τὰ καλὰ καί τὰ κακά, οὐδέν ὑπῆρχε, τὸ ὅποιον νά μὴ δύναται νά μιμηθῆ καί νά ἐπιτηδευθῆ. Ἄλλ' ἐν μὲν τῇ Σπάρτῃ ἦτο σκυθρωπός, ἐνδύμενος καί ζῶν ἐντελῶς καί ἀσκούμενος τῶν ἀθλητισμῶν, ἐν Ἰωνία φιληθδους, ὀκνηρὸς καί φιλάρεσκος, ἐν Θεσσαλίᾳ ἀσχολούμενος μὲ τήν ἵππασίαν καί ἐν Θράκῃ ἐπιρρηπῆς πρὸς μέθην».

(Θουκυδίδη, Ζ, 27. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας

«Ἡ Δεκέλεια... ἔβλαπτε πολὺ τοὺς Ἀθηναίους καί οἱ ἀπώλειες σέ ἀνθρώπους καί οἱ ὑλικές χειροτέρευσε τὴν κατάσταση. Δέν εἶχαν μόνο οἱ Ἀθηναῖοι χάσει ὅλη τὴν ὑπαίθρο, ἀλλὰ εἶχαν αὐτομολήει στὸν ἔγχθρο πᾶνω ἀπό 20.000 δούλοισιν... κι εἶχαν χαθεῖ ὅλα τὰ πρόβατα καί τὰ ὑποζύγια· κι ἐπειδὴ οἱ ἵππειοι ἔκαναν κάθε μέρα ἐπιδρομὲς στῆ Δεκέλεια καί φύλαγαν τὴ χώρα, τὰ ἄλογα τους κούτσιαιν, γιατί κάλπαζαν σέ μέρη πετρώδη καί συνεχῶς ταλαιπωροῦσαν, πολλὰ δέ τραυματίζονταν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 25. Μετάφρ. Ε.Β.)

Τὰ τεχνάσματα τῶν ἀντιπάλων

(Οἱ Ἀθηναῖοι προσπαθοῦν νά καταστρέψουν τὰ πλοῖα τῶν Συρακοσίων στὸν ὄρμο τῶν Συρακουσῶν.)

«Ἐγιναν δέ καί μικροσυμπλοκές στὸ λιμάνι καί γιὰ τοὺς πασσάλους πού εἶχαν τοποθετησεῖ οἱ Συρακοῦσιοι μπρὸς ἀπὸ τοὺς παλιούς νεώσοικους (ὑπόστεγα πλοίων) στῆ θάλασσα, γιὰ νά προστατεύσουν τὰ πλοῖα τους καί γιὰ νά μὴ ἐπιτιθενταῖ οἱ Ἀθηναῖοι καί κόνουν ζημιές σ' αὐτά. Ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ρυμούλκησαν ἓνα πλοῖο πολὺ μεγάλο μὲ ξύλινοσ πύργους καί προστατευτικά παραπετάματα, ἔδεναν τοὺς πασσάλους μὲ τὰ ἀκάτια καί τοὺς τραβοῦσαν καί τοὺς ἔσπαζαν περιστρέφοντας τὴ μηχανή, ἄλλους δέ τοὺς πρίονίζαν κολυμπώντας. Οἱ Συρακοῦσιοι ἐβρῖχαν βέλη ἀπὸ τοὺς νεώσοικους κι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὸ φορητὸ ἔκαναν τὸ ἴδιο. Τέλος οἱ Ἀθηναῖοι κατὰστρεψαν τοὺς περισσότερους πασσάλους. Μεγαλύτερη δυσκολία εἶχαν οἱ ὑποβρύχιοι πάσσαλοι, γιατί εἶχαν καρφῶσει μερικούς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, ὥστε ἦταν ἐπικίνδυνο νά πλησιάσουν τὰ πλοῖα, καθῶς δέν γνῶρίζαν τὴν ἀκριβῆ τους θέση. Ἀλλὰ κι αὐτοὺς τοὺς πρίονισαν δύτες πού πληρώθηκαν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 53. Μετάφρ. Ἐλ. Λαμπριδῆ)

Τὸ πρῶτο «πυρπολικό»

«Καί θέλοντας νά βάλουν φωτιά στὰ ὑπόλοιπα πλοῖα, (οἱ Συρακοῦσιοι) γέμισαν ἓνα παλιὸ φορητὸ μὲ κληματοβέργες καί δαδί (κι ὁ ἄνεμος τὸ σπρωχνε ἀπὸ πίσω πρὸς τοὺς Ἀθηναίους), τὸ ῥίξαν καταπάνω τους ἀφοῦ ἀναψαν τὸ φορτίο του».

(Θουκυδίδη, Ζ, 44. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἐπίθεση τῶν Ἀθηναίων στὶς Συρακοῦσες

«Ἡ σελήνη ἦτο λαμπρά καὶ ἔβλεπον ἀλλήλους, ὅπως εἶναι φυσικὸν νὰ θλέπει κανεὶς μὲ τὸ σελήνωφως, δηλαδὴ νὰ θλέπουν τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἀμφιβάλουν ἂν ὁ ἐρχόμενος εἶναι φίλος (ἢ ἐχθρὸς). Πολλοὶ ὀπλίται τῶν δύο στρατῶν κυκλοφόρουν εἰς στενὸν χώρον. Ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ἐνικῶντο καὶ ἄλλοι ἐπροχώρουν ἀήττητοι μὲ τὴν ἴδιαν ὀρμὴν... Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ στρατεύματος εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀναβῆ, ἄλλο ἀνάβαινεν ἀκόμη καὶ δὲν ἐγνώριζον πρὸς τὰ διευθυνθῶν. Οἱ πρῶτοι ἀναβάντες στρατιῶται, κατόπιν τῆς ὑποχωρήσεως, περιήλθον εἰς σύγχυσιν καὶ ἦτο δύσκολο νὰ διακρίνουν λόγῳ τῆς θοῆς... Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνεζήτουν ἀλλήλους, πάντα δὲ ἐρχόμενον ἐξ ἀντιθέτου ἀκόμη καὶ ἐάν ἦτο ἰδικὸς των ἐκ τῶν φευγόντων ὅπως, τὸν ἐξέλαμβαν ὡς ἐχθρὸν. Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε ἄλλο μέσον νὰ γνωρίσουν τοὺς δικούς των, ἐζήτουν διαρκῶς τὸ σύνθημα... κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον τὸ ἐφανέρωσαν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο οἱ Συρακοῦσιοι ὅταν συναντοῦσαν ἰσχυροτέραν ἐχθρικήν δύναμιν, διέφευγον χάρις εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ συνθήματος, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀπαντήσουν, καταδύοντο...καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐρρίπτοντο εἰς τοὺς κρημνοὺς καὶ ἐχάνοντο, ἐπειδὴ ἦτο στενὴ ἡ κατάσσις (ὁ ἔρμος πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὴν παραλία).

(Θουκυδίδη Ζ, 63-64. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἡ Νικίας ἐμψυχώνει τοὺς Ἀθηναίους πρὸ τῆς ναυμαχίας στον ὄρμον τῶν Συρακοῦσῶν

(Μετὰ τὴν ἦττα τους στὴν Ξηρά οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφασίζουν νὰ διαφύγουν πρὸς τὴ θάλασσα. Ἄφρον τούς τραυματίες μὲ φρουρὰ καὶ ἐπιβιβάσθησαν στὰ πλοία. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Συρακοῦσιοι προσπάθησαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν τὸν ἀπόπλου κλείνοντας τὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ μὲ τρήρεις καὶ ἄλλα πλοίαρια. Ὁ Νικίας προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσει τοὺς Ἀθηναίους ἀπευθυνόντας λόγους, στὸν ὅποιο δίνει καὶ τὶς πρὸ κάτω συμβουλές:)

«Ὅταν πλοῖο σας πέσει πάνω σ' ἐχθρικό, νὰ μὴ χωρίζεστε ἀπ' αὐτό, πρὶν ρίξετε τοὺς ὀπλίτες ἀπὸ τὸ ἐχθρικό κατὰστρωμα στὴ θάλασσα. Κι αὐτὰ λέω γιὰ τοὺς ὀπλίτες ἄλλων παρὰ γιὰ τοὺς ναῦτες, γιὰτὶ ἡ σωτηρία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅσους θὰ εἶναι στὸ κατὰστρωμα κι οἱ ἐλπιδες μας γιὰ τὴ νίκη στηρίζονται τώρα περισσότερο στοὺς πεζοὺς. Τοὺς ναῦτες συμβουλεύω καὶ μαζὶ παρακαλῶ νὰ μὴ χάσουν τὸ

ἠθικό τους ἀπὸ τὶς συμφορὲς μας, γιὰτὶ τώρα τὰ καταστρώματα ἔχουν εἰομαστῆ καλύτερα καὶ τὰ πλοία εἶναι περισσότερα. Σκεφθεῖτε ὅτι ἀξίζει νὰ δισαθεῖτε γιὰ χάρη τῆς εὐτυχίας ποὺ ἀπολαμβάνετε, σεις ποὺ θεωρεῖστε Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ δὲν εἴσαστε [ἀπευθύνεται στοὺς μέτοικους], ποὺ σὰς θαυμάζουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ γνῶση τῆς γλώσσας μας καὶ τὴ μίμηση τῶν ἠθῶν μας, ποὺ μετέχετε στὴν ἔξουσία μας μὲ τὰ ἴδια ὠφέληματα, λόγω τοῦ φόβου ποὺ ἐμπνέετε στοὺς ὑπηκόους μας καὶ τῆς προστασίας μας ἀπὸ κάθε ἀδικία. Σεις λοιπὸν ποὺ μετέχετε στὴν ἔξουσία μας, χωρὶς περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας σας, μὴ τὴν προδῶστε σήμερα ποὺ κινδυνεύει... Καὶ σὲ ὅσους ἀπὸ σὰς εἴσαστε Ἀθηναῖοι, ἐναθυμίζω ὅτι δὲν ἔχετε ἀφήσει τὰ ἐνώρια τῶν Ἀθηναίων πλοία ὅμοια μ' αὐτὰ ἐδῶ οὐτὲ ἐφρεδρία ὀπλιτῶν. Ἄν λοιπὸν συμβεῖ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ νίκη, οἱ ἐχθροὶ θὰ ἐκπλεύσουν ἀπὸ ἐδῶ, γιὰ νὰ πολεμήσουν στὴν Ἀττικὴ καὶ οἱ ἐκεῖ συμπολίτες μας δὲ θὰ μποροῦν νὰ ἀμύνονται ταυτόχρονα στοὺς ἐχθρούς ποὺ εἶναι ἐκεῖ καὶ στοὺς νέους ἐχθρούς ποὺ θὰ ἐπέλθουν ἐναντίον τους».

(Θουκυδίδη, Ζ, 65-71. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ναυμαχία στὸν ὄρμον τῶν Συρακοῦσῶν

(Οἱ Συρακοῦσιοι πληροφορήθηκαν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι θὰ χρησιμοποιῶσαν σιδηρένιες ἀράγες). «Πρὸς τοῦτο ἔλαθον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα. Ἰδιαίτερώς περιεκάλυψαν μὲ δέρματα τὰς πῦρες καὶ μέγα μέρος τῆς ἀνω ἐπιφανείας τῶν πλοίων, διὰ νὰ γλυστράῃ ἡ σιδηρὰ χεὶρ ριπτομένη καὶ νὰ μὴ εὐρίσκη λαθῆν... Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐφθασαν εἰς τὸ ζεύγμα, μὲ τὴν πρώτην ἐπιθέσει ἐνίκησαν τὰ πλησίον παραταγμένα πλοία καὶ προσεπάθησαν νὰ ἀνοίξουν διόδον. Ἄλλὰ κατόπιν ὤρμησαν ἐναντίον των οἱ Συρακοῦσιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ συνήψθη ναυμαχία ὀχι μόνον πλησίον τοῦ ζεύγματος ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν λιμένα... Ἐνεκα τῆς συσφύσεως πολλῶν πλοίων εἰς στενὸν χώρον, αἱ ἀπ' εὐθείας ἐπιθέσεις διὰ τῶν ἐμβόλων ἦσαν σπάνια, ἐπειδὴ δὲν ἤδύναντο οὔτε νὰ ὑποχωρήσουν οὔτε νὰ διασχίσουν τὴν ἀντίπαλον γραμμὴν... Ὅταν ἔν πλοῖον ἐπιλήρῳζε τὸ ἄλλο, διὰ νὰ ἐπιπέσει κατ' αὐτοῦ, οἱ ἐπί τοῦ καταστρώματος στρατιῶται ἐρριπτον ἄφθονα ἀκόντια, βέλη καὶ λίθους ἐναντίον του· ὅταν ὅμως τὰ πλοία ἤρχοντο εἰς ἐπαφήν, οἱ ἐπιβαίνοντες ἤρχοντο εἰς χεῖρα καὶ προσεπάθουν νὰ ἀναθῶν εἰς τὰ πλοία τῶν ἀντιπάλων. Λόγω τοῦ στενοῦ χώρου συνέβαινε πολυάκις, ἐν πλοῖον ἐπιτιθέμενον κατ' ἄλλου νὰ δεχθῆ καὶ αὐτὸ ἐπιθεῖν δι' ἐμβόλων ἐκ μέρους ἄλλου καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ εὐρεθῶν

γύρω του δύο ή άλλοι και περισσότερα πλοία άνηρτημένα και μη δυνάμενα να άπαλλαγούν ... Φοβερός θόρυβος, προερχόμενος εκ των πολλών συγκρουόμενων μεταξύ τους πλοίων, έπροξάνε τρόμος και συγχρόνως έμπόδιζε να ακούωνται τα παραγγέλματα των κελευστών' ... Τέλος οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί των, κατόπιν μακράς και πεισματώδους ναυμαχίας, έτρεψαν εις φυγήν τους 'Αθηναίους... και τους κατεδίωξαν πρός την ξηράν... ουδέμιαν έλπίδα είχαν να σωθούν διά ξηράς, εκτός άν συνέβαινε κάτι τό ανέλπιστον».

(Θουκυδίδη, Ζ, 74-86. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Οι Συρακούσιοι αιχμαλωτίζουν τους 'Αθηναίους καθώς ύποχωρούν

(Οι 'Αθηναίοι έκαμαν τα πλοία τους κι' έτομαζόν-ται να ύποχωρήσουν πρός τό έσωτερικό τό νησιού).

«'Εν τῷ μεταξύ ό Γυλιππος και οι Συρακούσιοι έξήλθον έγκαιρώς μέ τόν κατά ξηράν στρατόν και έφραξαν μέ τούς δρόμους, από όπου επρόκειτο να περάσουν οι 'Αθηναίοι, κατέλαθον τάς διαβάσεις των χειμάρρων και των ποταμών και παρετάχθησαν παντού, όπου ένδομίζον ότι θα διήρχοντο οι έχθροί... Οι νεκροί ('Αθηναίοι) παρέμειναν άταφοι και όταν κάποιος εκ των στρατιωτών άντίκρυζε τό πτώμα φονευθέντος φίλου του, έδοκίμαζε αίσθημα λύπης άνάμεικτον μέ φόβον: όσοι δ' έγκατελείποντο ζωντανοί, πληγωμένοι ή άσθενείς, προεκάλυον τόν οίκτον των άπερχομένων περισσότερο παρα ό αποθανόντες. Μέ τάς παρακλήσεις και τούς ολοφυρμούς των έθεται τόν στρατόν εις φρικτή άμηχανίαν... 'Η κατάστασις αυτή έγένεσε μέ δάκρυα όλόκληρον τόν στρατόν... Τό πλήθος που έβάδιζε δέν ήτο όλιγώτερον των 40.000 άνδρών' ... 'Αντί των εύχών και των παιάνων, μέ τούς όποιους είχαν αποπλεύσει, άπεμακρύνοντο σήμερον μέ στεναγμούς και θρήνους... Περικλεισθέντες εις ένα χώρον, γεμάτον έλαιόδενδρα, γύρω από τό όποιον ύπήρχε μικρόν τεϊχος και ό όποιο περιωριζέτο ένθεν και ένθεν δι' ενός δρόμου, εκτυπώντο από όλα τα σημεία διά θελών. Εύλόγως δέ οι Συρακούσιοι έχρησιμοποίησαν τό ειδος τουτο της έπιθέσεως μάλλον ή της μάχης εκ συστάδην, διότι δέν είχαν συμφέρον να ρισκοκινδυνέψουν έναντίον άνθρώπων άηληπισμένων.

...Οι 'Αθηναίοι έσπευδον πρός τόν ποταμόν, άφ' ενός μέν διότι επιέζοντο πανταχόθεν από έπιθέσεις πολυαριθμού ίππικού... άφ' έτέρου δέ, διότι έβασανίζοντο από δίγαν. Μόλις έφθασαν εις τάς όχθας του, έρρίφθησαν έντός αυτού, χωρίς να τηρούν πλέον καμμίαν τάξιν, και ό καθείς ήθελε να διαθή πρώτος, ένώ οι έχθροί επετίθεντο... έπιπτον οι μέν έπί

των δέ και κατεπάτουν άλλήλους. 'Εν μέσφ των δοράτων και των σκευών άλλοι έφονεύοντο άμέσως και άλλοι έμπλεκόμενοι παρεσύροντο υπό του ρεύματος. Εις την άπάναν όχθην τόν ποταμού, ή όποια ήτο απόκρημνος, εύρίσκοντο παραταγμένοι οι Συρακούσιοι, οι όποιοι εκτύπων από ύψηλά τούς 'Αθηναίους, οι πλείστοι των όποιών μέ ήδονήν κατεγίνοντο να πίνουν άπληστως, συσσωρευόμενοι ατάκτως εις την βαθείαν κοίτην του ποταμού. Οι Πελοποννήσιοι τότε καταβάντες ήρξισαν να σφάζουν τούς έντός του ποταμού. 'Αμέσως τό νερό έθόλωσεν, αλλά οι 'Αθηναίοι έξηκολούθουν να τό πίνουν, μολονότι αιματωμένον και θορβορώδες, πολλοί μάλιστα συνεπλέκοντο πρός άλλήλους χάριν αυτού.

...Και όλους μέν τούς άλλους 'Αθηναίους και τούς συμμαχους, που είχαν συλλαβεί αιχμαλώτους, κατεβίθασαν εις τα λατομεία, θεωρούντες ταύτα ως άσφαλεστάτην φυλακήν, τόν δέ Νικίαν και τόν Δημιοσθένην άπεσφασαν, παρα την θέλησιν του Γυλιππου».

(Ξενοφόντα, 'Ελληνικά, Α, 6, 7. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου)

'Ο Καλλικρατίδης για τόν έμφύλιον πόλεμο.

«... είπεν ότι οι 'Ελληνες είναι άθλιώτατοι, που κολακεύουν τούς θαρβάρους χάριν χρημάτων, και διεθεβαίνωεν ότι εάν επανέλθη σώς εις την πατρίδα του θα φροντίσθι τό κατά δύναμιν να συμφιλιώσθι τούς 'Αθηναίους μέ τούς Λακεδαιμονίους...».

(Ξενοφόντα, 'Ελληνικά, Β, 1,25-26. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου)

Πριν από την καταστροφή στούς Αίγους ποταμούς

«Ο 'Αλκιβιάδης όμως παρατηρήσας εκ των τειχών ότι οι 'Αθηναίοι ήσαν προσωρμισμένοι εις άλλιμενον άκτην και καμμία πόλις δέν ήτο πλησίον και ότι έπρομηθεύοντο τάς ζωτροφίας από την Σηστόν, άπομακρυνόμενοι 15 στάδια εκ των πλοίων των, τούς είπεν ότι δέν είναι προσωρμισμένοι εις καλόν μέρος, και τούς προέτρεψεν να μεθορμιστούν εις την Σηστόν. 'Εκει, τούς είπεν, εύρισκόμενοι θα ναυμαχήσετε, όπότεν θελήσθι σεΐς. 'Αλλ' οι στρατηγοί, προπάντων ό Τυδεύς και ό Μένανδρος, τόν διάεξαν να άπέλθι, λέγοντες ότι αυτοί ήσαν τώρα στρατηγοί και όχι εκείνος».

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Β, 3, 50-51. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ἡ καταδίκη τοῦ Θηραμένη

(Μετά τήν ἀπολογία τοῦ Θηραμένη στή βουλή ὁ Κρίσιος φροβάτι μήπως τόν ἀθωώσουν) «... μεταβάς καί συζητήσας μέ τούς τριάκοντα ἐξήλθε καί διάεταξά νά ἔλθουν οἱ ἔχοντες τά ἐγγχειρίδια καί νά σταθοῦν φανερά εἰς τήν βουλήν ἀπέναντι τοῦ κιγκλιδώματος. Πλὴν δέ ἐισελθὼν εἶπε: «Ἐγώ, ὦ βουλή, νομίζω ὅτι ἔργον πραγματικοῦ ἀρχηγοῦ εἶναι, ὅταν βλέπῃ τούς φίλους του νά ἐξεπατώνται νά μή ἐπιτρέπῃ τοῦτο. Αὐτό, λοιπόν, θά κάμω... Ἀναγράφεται δέ εἰς τούς νέους νόμους ἐκ μὲν τῶν ἀνηκόντων εἰς τούς τρισχιλίους κανεῖς νά μή φονεύεται ἄνευ τῆς ἰδικῆς σας ψήφου, ἐκείνους δέ πού εἶναι ἐξω τοῦ καταλόγου τοῦτου ἀναγράφεται ὅτι ἔχουν δικαίωμα νά φονεύσουν οἱ Τριάκοντα. Ἐγώ λοιπόν, εἶπε, τόν Θηραμένη τοῦτον ἐδῶ ἐξαλείφω ἐκ τοῦ καταλόγου, ἀφοῦ ὀλοίμας συμφωνοῦμε».

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Β, 4, 2-7. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ὁ Θρασύβουλος ἀπελευθερνεῖ τήν Ἀθήνα

«Τότε ὁ Θρασύβουλος ἀναχωρήσας ἐκ τῶν Θηβῶν μέ ἐβδομήκοντα περίπου ἀνδρας καταλαμβάνει τήν Φυλήν, τοποθεσίαν ὄχυράν. Οἱ δέ Τριάκοντα ἐσπευδον εἰς βοήθειαν ἐκ τῆς πόλεως μέ τούς τρεῖς χιλιάδας ἀνδρας καί τούς ἵππους, ἐνῷ ἦτο πολύ καλός καιρός. Ὅτε ἐφθασαν, μερικοί νέοι πολύ τολμηροί προσέβαλον τήν ὄχυράν τοποθεσίαν, ἀλλά δέν κατόρθωσαν τίποτε καί ἀπεσύρθησαν τραυματισμένοι.

Ἐνῷ δέ οἱ Τριάκοντα ἤθελαν νά ἀποκλείσουν διά τείχους τό ὄχυρόν, διά νά τούς ἀναγκάσουν νά παραδοθοῦν, ἀφοῦ τούς ἀποκλείσουν τήν εἰσαγωγῆν τροφίμων, πίπτει ἀφρονος χιών κατά τήν νύκτα καί τήν ἐπομένην ἡμέραν. Οὔτοι τότε καλυπτόμενοι ὑπό τῆς χιόνος ἀπήλθον εἰς τήν πόλιν, ἀφοῦ ἔχασαν πολλούς ὑπηρέτας, φονευθέντας ὑπό τῶν ἐντός τῆς Φυλῆς, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν ἔξοδο.

Ἀντιλαμπανόμενοι δέ ὅτι καί τούς ἀγρούς θά ἐλεπλάτουν, ἄν δέν ὑπῆρχε κάποια φρουρά, στέλλουν πρὸς τάς ἐσχατίας, περίπου ὀκτα πέντε στάδια ἀπὸ τῆς Φυλῆς, σχεδόν ὅλην τήν φρουράν τῶν Λακεδαιμονίων καί ἐκ τῶν ἵππων δύο φυλάς. Οὔτοι δέ στρατοπεδεύσαντες εἰς τοποθεσίαν πυκνόδενδρον ἐφύλασσαν. Ὁ Θρασύβουλος ἐν τούτοις, ὅταν ἦδη εἶχον συναθροισθῆ εἰς τήν Φυλήν περίπου ἑπτακόσιοι, ἀφοῦ ἔλαβαν αὐτούς κατήλθεν ἐν καιρῷ νυκτός· διατάξας δέ νά ἀφήσουν τά ὄπλα κατά γῆς, περίπου τρία ἔως

τέσσαρα στάδια μακράν τῶν φρουρῶν, ἤσυχάζεν.

Ὅταν ὁμως ἐπλησίαζε νά ἐξημερώσῃ καί ἡδὴ ἐσοκόνωντο καί μετέβαιναν ἕκαστος μακράν τοῦ στρατοπέδου, ὅπου εἶχεν ἀνάγκην, καί οἱ ἵπποκόμοι ξυστριζόντες τούς ἵππους ἔκαμαν θόρυβον, τότε λαθόντες τά ὄπλα τῶν οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον τροχάδην ἐπετίθεντο κατ' αὐτῶν· καί μερικούς μὲν ἔρριψαν κάτω ἀπὸ τούς ἵππους, ὄλους δέ τρέξαντες εἰς φυγὴν κατεδίωξαν ἐξ ἡ ἐπτά στάδια, καί ἐφόνευσαν ἐκ μὲν τῶν ὀπλιτῶν περισσοτέρους τῶν ἑκατὸν εἴκοσι, ἐκ δέ τῶν ἵππῶν τόν Νικόστρατον τόν ἐπικαλούμενον καλὸν καί ἄλλους δύο, ἀφοῦ τούς εὔρον ἀκόμη νά κοιμῶνται».

(Michel, Recueil des Inscriptions Grecques, 500.

Ἐπιγραφή ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς τῆς Μ. Ἀσίας).

Τίμές στὸν Κόνωνα

Τά γράμματα στίς ἀγκύλες δέν σώζονται

[Ἐδοξεν] τῇ βουλῇ καί τῷ [δῆμῳ Κ] ὄναμα ἀναγράψαι [εὐεργ] ἔτην Ἐρυθραίων [καί π] ρόζενον καί προε-[δρ] ἰην αὐτῷ εἶναι ἐν Ἐρυ-[θρ] ἦσιν καί ἀτέλειαν [π] ἄντων χρημάτων καί [έσο] ἀγωγῆς καί ἐξαγωγῆς [κ] αἱ πολέμου καί εἰρήνης [καί] Ἐρυθραίων εἶναι [ἦν] βούληται· εἶναι δέ [ταῦ] τα καί αὐτῷ καί ἐκ-[γόνου]ς. Ποιήσασθαι δέ [αὐτοῦ ε] ἰκόνα χαλκῆν [ἐπίχρυσον] καί στήσας [ἴπου ἀν δόξῃ] Κόνωνι...

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Ζ, 5 23. Μετάφρ. Α. Λαζάρου)

Στὴ μάχη τῆς Μαντινείας

«Ὁ Ἐπαμεινώνδας ὠδήγει τό στράτευμα κατά τοῦ ἐχθροῦ ὡσάν τριῆρη μέ τήν πύραν, πεπεισμένος ὅτι παντοῦ, ὅπου ἤθελε διεισδύσει εἰς τάς ἐχθρικές γραμμάς, θά τās διέσπα καί θά κατέστρεφεν ὀλόκληρον τό ἐχθρικόν στράτευμα. Διότι προετοιμάζετο ν' ἀγωνισθῆ μέ τό ἐκλεκτότερον μέρος τοῦ στρατεύματός του, ἐνῷ τό ἀσθενέστερον ὅπισθεν καί μακράν εἶχε τοποθετησῆ, διότι ἐγνώριζεν ὅτι, ἐάν ἡττηθῆ, θά μεταδώσῃ τήν θείλιαν εἰς τούς ἰδικούς του καί τό θάρρος εἰς τούς ἐχθρούς».

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, ΣΤ, 4. 16. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ἡ ἀναγγελία τῆς ἧττας τῆς Μαντινείας στή Σπάρτη

«Μετά τό γεγονός τοῦτο, ὁ μέν ἀποσταλεῖς εἰς τήν Λακεδαίμονα διά νά ἀναγγεῖλῃ τό δυστύχημα, ἐφθασε κατά τήν τελευταίαν ἡμέραν τῶν γυμνοπαιδιῶν καί μάλιστα ἐνῶ ὁ χορός τῶν ἀνδρῶν εὐρίσκετο ἐπί σκηνῆς· οἱ δέ ἔφοροι, ἀφοῦ ἐπληροφορήθηκαν τήν συμφοράν, ἐλυποῦντο μέν, ὅπως νομίζω, ἦτο φυσική ἀνάγκη νά λυπῶνται, ἀλλά τόν χορόν δέν ἐξ-

ἤγαγον ἐκ τοῦ θεάτρου καί τόν ἀφῆσαν νά τελειώσῃ τοὺς ἀγῶνας του. Καί τά μέν ὀνόματα τῶν φονευθέντων ἀνεκοίνωσαν εἰς ἑκαστον τῶν οἰκείων των, συνέστησαν δέ εἰς τάς γυναῖκας νά μή κραυγάζουν, ἀλλά νά ὑποστοῦν τό πάθημά των ἐν σιωπῇ. Τήν δέ ἐπομένην ἡμέραν ἦτο δυνατόν νά βλέπη κανεῖς ἐκεῖνους μέν τῶν ὁποίων εἶχον φονευθῆ οἱ συγγενεῖς νά παρουσιάζωνται δημοσίᾳ μέ πρόσωπον λαμπρόν καί φαιδρόν, ἐξ ἐκείνων δέ εἰς τοὺς ὁποίους ἤλθεν ἡ εἰδησις διτι οἱ συγγενεῖς των ζοῦν, ὀλίγους μόνον ἠδύνασο νά βλέπῃς νά περιφέρονται, καί μάλιστα σκυθρωπούς καί ταπεινωμένους».

Στό πρῶτο πλάνο τῆς φωτογραφίας ὀχυρώσεις τῶν ἀρχαίων Συρακουσῶν. Στό βάθος ἡ πεδιάδα, ὅπου στρατοπέδευσαν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἄρχαία στήν ἀκρόπολη τῶν Συρακουσῶν, στήν κατάσταση πού βρίσκονται σήμερα.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟ ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Ἡ κοινωνική ἀποσύνθεση πού ἔφερε ὁ πόλεμος καί ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν κλόνισαν τήν πίστη στούς θεούς καί στά παλιά ἰδανικά. Σ' αὐτά ἀντιτάχθηκε τώρα ἡ ὑποκειμενική σκέψη καί τό δικαίωμα τοῦ ἀτόμου νά ἀσκεῖ σέ ὅλα κριτική. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶχε τήν ἐπίδρασή της καί στήν τέχνη. Ἡ μορφή τοῦ ἀτόμου, τὰ συναισθήματα καί τὰ πάθη του πῆραν μεγαλύτερη θέση σ' αὐτήν. Ὡς καί οἱ θεοὶ παρουσιάζονταν στά ἀγάλματα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. σάν ἀνθρωποὶ κι ὄχι μέ τὴ θεϊκὴ ἀταραξία καί γαλήνη πού θλέπομε στά ἔργα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ δεξιοτεχνία στήν καταργασία τοῦ μαρμάρου ἔφτασε σέ τελειότητα. Ἡ Ἀθῆνα ἐξακολούθησε νά εἶναι τό σπουδαιότερο καλλιτεχνικὸ κέντρο.

Ι. Η «ΜΕΣΗ» ΚΑΙ Η «ΝΕΑ» ΑΤΤΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ

Ἡ περίοδος 400 - 320 π.Χ. χαρακτηρίζεται γιὰ τήν ἀνθιση τῆς *Μέσης Κωμωδίας*, πού δέν ἔχει πιά πολιτικὴ ἀστίρα, ἀλλὰ στρέφεται σέ θέματα καθημερινῆς ζωῆς. Δέν ἔχει ἐπίσης τὰ τολμηρὰ ἀστεία τῆς *Ἀρχαίας Κωμωδίας*. Ὁ ρόλος τοῦ χοροῦ ἔχει περιοριστεῖ, γιατί ἦταν πολυδάπανος καί ὁ πόλεμος δέν ἐπέτρεπε σπατάλες. Τό πολιτικὸ περιεχόμενον τῆς παλαιᾶς κωμωδίας ἀντικαταστάθηκε μέ τό κοινωνικὸ κι ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται οἱ χαρακτηριστικοὶ κωμικοὶ τύποι τοῦ πονηροῦ δούλου, τοῦ κόλακα, τοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ παρασιτικά σέ θάρος ἄλλων κ.ἄ.

Οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς Μέσης Ἀττικῆς Κωμωδίας εἶναι ὁ **Ἀντιφάνης** καί ὁ **Ἀλεξῆς**. Λέγεται ὅτι ὁ καθένας εἶχε γράψει πάνω ἀπὸ 200 ἔργα. Ἡ μεγάλη θεατρικὴ παραγωγὴ ὄφειλόταν στή διάδοση τοῦ θεάτρου στήν Ἑλλάδα. Τόν 4ο αἰ. π.Χ. δέν ὑπῆρχε στή χώρα πόλη χωρὶς θέατρο.

Ἀπὸ τὴ Μέση Κωμωδία δημιουργήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἡ *Νέα Κωμωδία*. Σ' αὐτὴ παραγκωνίστηκε ἐντελῶς ὁ δημόσιος βίος. Ἐπιδιώκεται τώρα ἡ ἐντεχνη πλοκὴ καί ἡ ἐπιδέξια λύση. Οἱ διάφοροι τύποι τῆς κοινωνίας γίνονται πιά χαρακτηριστικοί. Ἐνῶ στή Μέση Κωμωδία διακωμωδοῦνται μύθοι, στή *Νέα Κωμωδία* διαμυθολογικὰ θέ-
Τό εἰδώλιο εἰκονίζει τό θρᾶσὺ δούλο, ἓνα τυποποιημένο χαρακτήρα τῆς Νέας Ἀττικῆς Κωμωδίας πού τὸν δημιούργησε, ὄσο κι' ἂν παρουσιάζεται ὑπερβολικά, ἢ πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ δούλος κάθεται σέ βωμὸ καί κοροϊδεύει τὸν ἀφέντη του, πού δέν μπορεῖ, ἐκεῖ πού κάθεται, νά τὸν πειράξει. Μουσεῖο Princeton, Η.Π.Α.

Τό θέατρο τῶν Δελφῶν ἀνεγέρθηκε τόν 4ο αἰ. π.Χ. Ἀνακαινίστηκε ἀργότερα μέ δαπάνες τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγάμου Εὐμένη τοῦ Β'.

ματα ἔχουν παραμεληθεῖ. Κύριοι ἐκπρόσωποι αὐτοῦ τοῦ θεατρικοῦ εἴδους εἶναι ὁ **Φιλήμων** καί ὁ **Μένανδρος**, ὁ τελευταῖος διακρίνεται γιά τήν ἐκφραστική καί φυσική του γλώσσα καί εἶναι ὁ δεύτερος μετά τόν Ἀριστοφάνη κωμικός συγγραφέας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

2. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΔΙΚΑΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκτός ἀπό τό θέατρο τῆς ἐποχῆς ἡ πνευματική ζωὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκφράζεται καί στήν ἀκμὴ τῆς ρητορικῆς καί ἰδιαίτερα τοῦ δικανικοῦ λόγου. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηνῶν εἶναι φανερὴ σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, φαίνεται ὅμως ἰδιαίτερα στή Φιλοσοφία καί στή Ρητορική. Ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ρήτορες, ὁ Ἴσοκράτης καί ὁ Λυσίας*, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ὑπερεΐδης, ὁ Δημάδης κ.ἄ. ἔζησαν καί διακρίθηκαν στήν Ἀθήνα. Κι αὐτό δέν ἦταν τυχαῖο. Οἱ ρητορικοὶ λόγοι διακρίνονται σέ *δικανικούς*, πού

* Ἡ δράση τους ὡς ρητόρων χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Σύγχρονη παρουσίαση χορού αρχαίας ελληνικής τραγωδίας.

αναφέρονται σέ κατηγορία ή απολογία του δικαζόμενου, σέ συμβουλευτικούς καί σέ επίδεικτικούς ή πανηγυρικούς.

Στούς δικανικούς λόγους καθώς καί στούς συμβουλευτικούς διακρίθηκαν ιδιαίτερα ὁ Δημοσθένης καί ὁ Αἰσχίνης. Ὁ **Δημοσθένης**, ἀρχηγός τῆς ἀντιμακεδονικῆς παράταξης, ὄνειρευόταν νέα ἡγεμονία τῆς Ἀθήνας. Θεωρεῖται ὁ κορυφαῖος ρήτορας στόν κόσμο γιά τήν ἀκρίβεια, τό πάθος καί τή ζωηρότητα τῆς ἐκφρασης. Γνωστοί συμβουλευτικοί λόγοι τοῦ Δημοσθένους εἶναι οἱ *Φιλίππικοί* καί ὁ *Ὀλυμπιακοί*, καί ἀπό τούς δικανικούς περίφημος εἶναι ὁ λόγος *περί τοῦ στεφάνου*.

Μεγάλος ἀντίπαλος τοῦ Δημοσθένη ἦταν ὁ **Αἰσχίνης**, ἀρχηγός τῆς φιλομακεδονικῆς ἀθηναϊκῆς παράταξης. Ὁ *κατά Κτησιφώντος* δικανικός λόγος του μάς δείχνει τό νευρώδες ὕφος του. Ἄλλοι σπουδαῖοι ρήτορες τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ **Υπερίδης**, πού ἡ γλώσσα του εἶναι χαρακτηριστική τοῦ ἀττικοῦ ὕφους καί ὁ **Λυκοῦργος**, τοῦ ὁποῖου ὁ *κατά τοῦ Λεωκράτους* δικανικός λόγος σώθηκε ἀκέραιος. Ὁ Λυκοῦργος ἦταν ἀμείλικτος γιά ὅποιον πρόδινε τήν πόλη ἢ παρέβαινε τούς ἠθικούς καί πολιτικούς κανόνες. Οἱ δικανικοί λόγοι ἐκτός ἀπό τή ρητορική ἰκανότητα προϋπέθεταν καί πάθος, πού τό δημιουργοῦσαν οἱ ἐμφύλιοι καί ἐσωτερικοί πόλεμοι τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ιδιαίτερη ἐπίδοση στό δικανικό λόγο τήν περίοδο ἐκείνη.

3. ΤΕΧΝΕΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Σημαντικός εἶναι ὁ ἀντίχτυπος πού εἶχε στήν τέχνη ἡ ἐξασθένηση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἐξαιτίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τό ἐνδιαφέρον γιά τίς τέχνες ἦταν τώρα ἰδιωτικό, γιατί οἱ πόλεις δέν εἶχαν πιά τή δυνατότητα νά τίς προστατεύουν. Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ φαινόμενου ἦταν νά ἐπικρατήσῃ στήν τέχνη ἕνας ἀτομικισμός. Ἡ γαλήνη καί ἡ ἡρεμία, πού χαρακτηρίζε τήν ἐκφραση τῶν ἀγαλμάτων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἀνῆκε πιά στό παρελθόν. Τά πολεμικά γεγονότα ἔκαναν τούς ἀνθρώπους εὐερέθιστους καί εὐαίσθητους. Τά πάθη καί τά συναισθήματά τους ἐκφράζει ἔντονα ἡ

Κορινθιακό κιονόκρανο της θόλου της 'Επιδαύρου.

κορινθιακού ναού έγινε πλουσιότερη απ' αυτήν του δωρικού και του ιωνικού.

Λέγεται ότι τόν Κορινθιακό ρυθμό εμπνεύστηκε ένας καλλιτέχνης στή διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν είδε φύλλα ακάνθου νά έχουν περιζώσει ένα καλάθι πάνω σέ ένα εγκαταλεημένο τάφο.

Τόν πυρήνα του κορινθιακού κιονόκρανου αποτελεί ο *κάλαθος*. Πάνω του είναι ο *άβαξ*. Τή βάση του καλάθου περιβάλλουν δύο σειρές φύλλων ακάνθου. Τό κορινθιακό κιονόκρανο είναι πιό γραφικό από τό ιωνικό και πιό διακοσμητικό από τό δωρικό.

Παράλληλα μέ τήν τελειότητα της αρχιτεκτονικής δημιουργούνται και νέα στερεότυπα είδη κτισμάτων. Έτσι τόν 4^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε ένα νέο αρχιτεκτονικό είδος: στρογγυλά οικοδομήματα μέ κωνική στέγη, πού ονομάζονται *θόλοι*. Περίφημη θόλος κτίστηκε στήν 'Επίδαυρο από τόν 'Αργείο γλύπτη και αρχιτέκτονα **Πολύκλειτο**

τέχνη της εποχής. Τά καλλιτεχνικά έργα είναι άφθονα και ή δεξιοτεχνία τών δημιουργών τους ξαφνιάζει.

'Αρχιτεκτονική. Στήν ήπειρωτική 'Ελλάδα εξακολουθει νά επικρατεί ο δωρικός ρυθμός. Κτιζονται νέοι ναοί του 4ου αι. π.Χ., όπως ο ναός του Δία στή Νεμέα, του 'Ασκληπιού στήν 'Επίδαυρο, του 'Απόλλωνα στους Δελφούς και της 'Αλέας 'Αθηνάς στήν Τεγέα. Ο 'Ιωνικός ρυθμός εξακολουθει νά κυριαρχεί στή Μικρασιατική 'Ελλάδα. Τότε κτίζεται στή νέα του μορφή ο περίφημος ναός της 'Αρτεμης στήν 'Εφεσο, ένα από τά επτά θαύματα της αρχαιότητας, και ο ναός του 'Απόλλωνα στά Δίδυμα της Μιλήτου, πού ήταν δίπτερος μέ διαστάσεις κολοσσιαίες.

Τόν 4^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε ένας

νέος ρυθμός στήν αρχιτεκτονική, ο **Κορινθιακός**. 'Η παλιά λιτότητα τών ναών δέν ικανοποιούσε πιά τούς ανθρώπους, γι' αυτό ή αρχιτεκτονική διακόσμηση του

του **νεώτερο** και στους Δελφούς από τόν **Θεόδωρο** τόν **Φωκαέα**. Θόλο οικοδόμησε στήν Όλυμπία και ο Φίλιππος μετά τή νίκη του στή Χαιρώνεια. Τήν ονόμασαν *Φιλίππειο*. Τό Φιλίππειο αποπεράτωσε ο γιός του 'Αλέξανδρος και έστησε εκεί χρυσελεφάντινα αγάλματα τών γονέων του, τών γονέων του Φιλίππου και του εαυτού του, έργα όλα του γλύπτη **Λε-**

'Η θόλος τών Δελφών είναι γνωστή σαν ιερό της «Προναίας 'Αθηνάς». Ονομάστηκε έτσι, γιατί ήταν πρό του κύριου ιερού τών Δελφών, δηλαδή του ναού του 'Απόλλωνα.

ωχάρη*. Τόν 4^ο αἰ. π.Χ. χτίστηκε τό θέ-
ατρο τοῦ Διονύσου στήν Ἀθήνα καί τό
θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἡ πλαστική. Στίς εἰκαστικές τέχνες
ἐπικράτησαν ρεαλιστικές τάσεις καί δό-
θηκε προσοχή στά ἀτομικά χαρακτηρι-
στικά τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, πού δέν
ἐνδιέφεραν τούς καλλιτέχνες τῆς προ-
ηγούμενης ἐποχῆς. Οἱ κύριοι ἐκπρόσω-
ποι τῆς τέχνης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι:

α) Ὁ Ἀθηναῖος **Κηφισόδοτος**. Γνωστό
τοῦ ἔργο ἦταν ἡ Εἰρήνη, πού κρατοῦσε
στήν ἀγκαλιά της ἕνα παιδί, τόν πλοῦτο.
Τό χάλκινο αὐτό ἔργο ἦταν ἕνα ἀπό τά
πολλά ἀγάλματα, πού στόλιζαν τήν
Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Τό πρωτότυπο δέ
σώζεται, ἀλλά τό γνωρίζουμε ἀπό μαρ-
μάρينو ἀντίγραφο πού βρίσκεται στή
γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου.

β) Ὁ **Σκόπας** ἀπό τήν Πάρο. Τά ἔργα
τοῦ διακρίνονται γιά νέες τάσεις, ἰδιαί-
τερα γιά τό ἔντονο πάθος καί τήν ἐσωτε-
ρική πνοή. Διακόσμησε τό ναό τῆς
Ἀλέας Ἀθηνᾶς στήν Τεγέα καί τό Μαι-
σωλεῖο τοῦ Μαισώλου. Γνωστά ἔργα του
εἶναι ὁ Μελέαγρος, ἡ Μαινάδα, ἡ Ἀφρο-
δίτη (τό μόνο χάλκινο ἔργο τοῦ Σκόπα),
κ.ά.

γ) Ὁ **Πραξιτέλης**, γιός τοῦ Κηφισοδό-
του τοῦ Ἀθηναίου. Χαρακτηριστικά τῆς
τέχνης του εἶναι ἡ μεταβολή τῆς ἐπιφά-
νειας τοῦ μαρμάρου σέ ζωντανή καί «ζε-
στή» ἐπιδερμίδα, ἡ ἀπαλότητα στή
στάση τῶν ἀγαλμάτων καί ἡ γλυκύτητα
τῆς μορφῆς τους. Ὅσα ἔργα του εἰκονί-

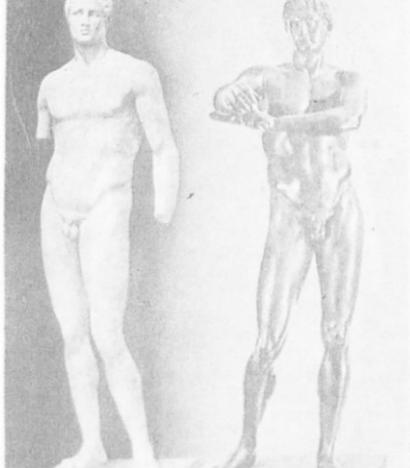
Τό κεφάλι τοῦ φημιομένου ἀγάλματος τοῦ Ἑρμῆ
τοῦ Πραξιτέλη στό Μουσεῖο Ὀλυμπίας. Ὁ Παυ-
σανίας ἐπισκέφθηκε τήν Ὀλυμπία καί περιγρά-
φει ἀρκετά ἀγάλματα πού τοῦ ἔκαναν ἐντύπω-
ση. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἀναφέρει ἀπλά καί τόν
Ἑρμῆ, χωρίς νά δείχνει ὅτι πρόκειται γιά ἔργο ἐ-
ξαιρετικά ἀξιόλογο. Ἐντυπωσιάζει πλήν ἄλλων
καί τό διπλό ὕψος στήν ἔκφραση τοῦ θεοῦ: Φαι-
δρῆ διάθεση ἀπό τό θέαμα τοῦ θρέφους Διονύ-
σου ἀλλά καί στοχαστικότητα. Ἡ σκέψη του δη-
λαδῆ ταξιθεύει ταυτόχρονα ἄλλοῦ, ὅπως θά ταί-
ριαζε σέ θεό.

* Μικρογραφίες τους θρέθηκαν στόν τάφο
(τοῦ Φιλίππου;) στή Βεργίνα.

Ἡ θεά Εἰρήνη καί ὁ Πλοῦτος, ἔργο τοῦ ἀθη-
ναίου γλύπτη Κηφισοδότου, ἐκφράζει τήν ἐπι-
θυμία τῶν Ἀθηναίων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. γιά εἰρή-
νη, ἐπεῖτα ἀπό μακροχρόνιους πολέμους.

Ἀριστερά ὁ Ἅγιος τοῦ Λυσίππου, ἀρχαῖο μαρμάρينو ἀντίγραφο τοῦ πρωτότυπου ποῦ ἦταν ἀπὸ χαλκὸ (336 π.Χ. Μουσεῖο Δελφῶν.) Δεξιά σύγχρονο ἀντίγραφο τοῦ « Ἀποξομένου » τοῦ Λυσίππου. Μουσεῖο Βαρσοβίας.

ἀπὸ τὸ σῶμα του. Ὁ Λύσιππος ἦταν ὁ Ἄλεξάνδρου, τοῦ ὁποῦ τὴν ἐκρηκτικὴ προσωπικότητα ἀπόδωσε στὶς προτομέες του μὲ ἐκπληκτικὴ δεξιότηχιά.

Στὸν 4^ο αἰ. π.Χ. ἀνῆκουν καὶ γνωστὰ ἔργα ἀγνωστων καλλιτεχνῶν ὅπως ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθῆρων, ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνα, τὸ σύμπλεγμα τῆς Νιόβης, ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης, ὁ Ἀπόλλων τοῦ Μπελβεντέρε κ.ἄ. Τὰ δύο πρῶτα βρίσκονται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ τὰ ἄλλα σὲ ξένα μουσεῖα.

Ἱστορία. Ἡ ἱστοριογραφία ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Θουκυδίδη καὶ περιορίστηκε στὸ ὠραῖο ὕφος. Ἡ ἱστορικὴ παραγωγή εἶναι συστηματικὴ κι ἔχει κύριο ἐκπρόσωπο τὸν **Ξενοφῶντα** τὸν Ἀθηναῖο (430 - 354 π.Χ.), ποῦ συνεχίζει τὴ συγγραφὴ τοῦ Θουκυδίδη (μετὰ τὸ 411 π.Χ.) στὰ *Ἑλληνικά*. Τὴν ἐξιστορήσῃ του τελειώνει στὸ σύγγραμμα αὐτὸ μὲ τὴ μάχη τῆς Μαντινείας (362 π.Χ.). Ἄλλο ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Ξενοφῶντα εἶναι ἡ *Κύρου Ἀνάβασις*. Διαφορετικοὺ περιεχομένου ἔργα του εἶναι ἡ *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* (πολιτικοῦ), τὰ *Σωκράτους Ἀπομνημονεύματα* (φιλοσοφικοῦ), ὁ *Οἰκονομικός*, ὁ *Κυνηγετικός*, κ.ἄ. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντα εἶναι ἀπλή, γλαφυρὴ καὶ ἐκφραστικὴ. Θεωρεῖται ὑπόδειγμα τοῦ πεζοῦ ἄττικοῦ λόγου. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη, τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε

ζοῦν θεοὺς, τοὺς παρουσιάζουν μὲ χάρη καὶ εὐγένεια ἀνθρώπινη, γιατί ἡ τέχνη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι πιὸ κοντὰ στὸν ἄνθρωπο. Τὰ γνωστότερα ἔργα τοῦ Πραξιτέλη εἶναι ὁ Ἑρμῆς μὲ τὸ μικρὸ Διόνυσος στὴν ἀγκαλιά του (στὸ Μουσεῖο τῆς Ὀλυμπίας), ὁ σαυροκτόνος Ἀπόλλων (στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου), ὁ ἀναπαυόμενος σάτυρος, ἡ Κνιδία Ἀφροδίτη κ.ἄ.

δ) Ὁ **Λύσιππος** ὁ Σικυώνιος. Ἦταν ἐξαιρετος καὶ πολὺ παραγωγικὸς χαλκοπλάστης. Ἐλεγε ὅτι εἶχε κατασκευάσει 1.500 ἔργα. Ἡ τέχνη του χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν ἀνεπιτήδευτη στάση, τὴ συμμετρία καὶ τὴν ποικιλία στὴν ἐκφραση. Γνωστὰ ἔργα του εἶναι ὁ ἄθλητῆς Ἅγιος στοὺς Δελφούς, ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Ἀποξομένος κ.ἄ. Τὸ τελευταῖο ἔργο του εἰκονίζει ἄθλητὴ ποῦ μετὰ τὴ νίκη του βγάζει μὲ τὴ *στλεγγίδα* τὸ λάδι καὶ τὸ χῶμα εὐνοοῦμενος ἀνδριαντοποιὸς τοῦ Μ.

Ὁ Ξενοφῶντας μαθητῆς, εἶχε βαθιὰ ἐπίδραση στὸ χαρακτῆρα του. Οἱ ἀναμνήσεις του ἀπὸ αὐτὴν περιέχονται στὰ *Ἀπομνημονεύματα*.

Ἄλλοι ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς εἶναι ὁ **Θεόπομπος** ἀπὸ τὴ Χίο, ποῦ τὸ ἔργο του ἐκτός λίγων ἀποσπασμάτων ἔχει χαθεῖ καὶ ὁ **Ἐφορος** ὁ Κυμαῖος, ποῦ ἔγραψε γενικὴ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ

Στὴν τέχνη τοῦ 4ου αἰ. ἡ Γοργώ - Μέδουσα δὲν ἐμφανίζεται πιά τερατόμορφη ἀλλὰ πραγματικὰ ἐξανθρωπισμένη.

Άριστερά: ο Έρως του Μαραθώνα (Αρχαιολογικό Μουσείο 'Αθηνών.) Το έργο ανήκει στο 340 π.Χ. Βρέθηκε από ψαράδες στο βυθό του όρμου του Μαραθώνα. Τα μάτια του όρεχάλκινου αγάλματος είναι «ένθετα» από διαφορετικό υλικό. Πρόκειται για άγαλμα χαρακτηριστικό της τέχνης των άπικων έργαστηρίων πλαστικής. Ο νέος που εικονίζει δέν έχει τή μουική διάπλαση του εφήβου των Άντικυθήρων, έργου Πελοποννησιακού έργαστηρίου, αλλά έχει μεγαλύτερη πνευματικότητα, όπως ακριβώς θά ταίριαζε σέ εφήβο 'Αθηναίο.

Δεξιά: ή Νίκη τής Σαμοθράκης είναι ένα από τά πιο γνωστά κι αξιοθαύμαστα άγάλματα στόν κόσμο. Βρίσκεται στό Μουσείο του Λούβρου στόν πιο επίσημο χώρο του. Ειδική μελέτη απόδειξε ότι τό άγαλμα κατασκευάστηκε, για νά τό βλέπουν από χαμηλότερα κι από τά άριστερά, όπως ακριβώς σ' αυτή τή φωτογραφία. Τό βάρος των άνοικτων φτερών πρός τά πίσω εξισορροπείται από τήν κλίση του σώματος πρός τά εμπρός. Η δύναμη κι ή σταθερότητα του σώματος έρχεται σέ αντίθεση μέ τόν άνεμο, που προσκολλάει τό ένδυμα επάνω του και τό κάνει νά διαγράφεται θαυμάσια πίσω από αυτό. Άξιοπρόσεκτος είναι και ή συνδυασμός των αντίθετικών κινήσεων φτερών και σώματος. Κατά μία γνώμη τό έργο έγινε σέ ανάμνηση τής νίκης του Δημητρίου Πολιορκητή στήν Κύπρο κατά του Πτολεμαίου του Α' τής Αιγύπτου, τό 306 π.Χ.

Άρχαιολογικές άνασκαφές στήν Κω άποκάλυψαν τό Άσκλητειό τής που ήταν τό πιο φημισμένο στήν άρχαιότητα. Τή φήμη του τό Άσκλητειό τής Κω τήν όφείλει στόν Ίπποκράτη.

της καθόδου των Ήρακλειδών. Τήν ίδια εποχή οι λεγόμενοι *Ἀτθιδιογράφοι* ιστορικοί έγραψαν αξιόλογη τοπική ιστορία των Ἀθηνών.

Οἱ θετικές ἐπιστήμες γνώρισαν σημαντική πρόοδο τόσο στή μητροπολιτική Ἑλλάδα όσο και στίς ἀποικίες. Τά **Μαθηματικά** καί ἡ **Ἀστρονομία** σημειώνουν νέα ἀκμή μέ τή σχολή των Πυθαγορείων ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Ταραντίνου **Ἀρχύτα**.

Ὁ **Ἡρακλείδης** καταγόταν ἀπό τήν ἀποικία Ἡράκλεια τοῦ Πόντου. Ἦταν μαθητής τοῦ Πλάτωνα καί ἐξησε στήν Ἀθήνα, ὅπου συνέγραψε 50 περίπου συγγράμματα γεωγραφικά καί ἄλλα. Σημαντικός γεωγράφος καί ἀστρονόμος τῆς ἐποχῆς ἦταν καί ὁ **Εὐδοξος** ὁ Κνίδιος, πού ἀπόδειξε πρῶτος τή σφαιρικότητα τῆς γῆς καί τή διαίρεσε σέ ζῶνες.

Ἡ Ἰατρική. Ἡ ἀκμή πού τῆς ἔδωσε ὁ Ἱπποκράτης συνεχίστηκε τόν 4^ο αἰ. π.Χ. Τά Ἀσκληπιεῖα τῆς Κῷ, τῆς Ἐπιδαύρου, των Ἀθηνών καί τῆς Περγάμου καί οἱ ἰατρικές σχολές τῆς Κνίδου καί τῆς Κῷ συνέβαλαν στήν πρόοδο αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης.

4. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Οἱ φιλοσοφικές σχολές πού προήλθαν ἀπό τή *σωκρατική* διδασκαλία ἐκφράζουν τά ἰδεολογικά ρεύματα καί τίς ἀνησυχίες τῆς ἐποχῆς. Ἡ διδασκαλία τοῦ **Πλάτωνα** (427 - 347 π.Χ.) παρουσιάστηκε στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μετά τό θάνατο τοῦ Σωκράτη, ὁ Πλάτων ἀναγκάστηκε νά φύγει ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀλλά γύρισε μετά 15 περίπου χρόνια καί ἱδρυσε φιλοσοφική σχολή, πού ὀνομάστηκε *Ἀκαδημία* ἀπό τό ἱερό τοῦ ἥρωα *Ἀκαδήμου*, πού ὑπῆρχε στήν περιοχή τῆς. Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα ὁ ὕλικός κόσμος εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ κόσμου των *ιδεῶν*, οἱ ὁποῖες εἶναι αἰώνιες καί ἀφθαρτες. Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἐξῆσε στόν κόσμο των ιδεῶν. Ἔτσι ἡ γνώση τους εἶναι προσιτή στόν ἀνθρώπο, γιατί μπορεί μέ τήν ἀνάμνηση (*μύθεξη*) νά τίς θυμηθεῖ. Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ἐκθέτει τίς θεωρίες του, εἶναι γραμμένοι μέ μεγάλο ταλέντο συγγραφικό. Τά ἔργα του εὐτυχῶς σώθηκαν. Στήν *Πολιτεία* ἀναπτύσσει τή θεωρία του γιά ἕνα ἰδανικό κράτος, πού τό κυβερνοῦν οἱ χωρίς περιουσία καί οἰκογένεια φιλόσοφοι. Σέ νεώτερό του σύγγραμμα, τοῦς *Νόμους*, προτείνει μέτρα γιά τόν περιορισμό τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς θιοτεχνίας. Τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὁ Πλάτων ἀπαθανάτισε ἰδιαίτερα στά ἔργα του *Συμπόσιον* καί *Φαῖδωνα*.

Στόν Πλάτωνα ἄσκησε ἐπίδραση ἡ διδασκαλία των Πυθαγορείων γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί τή μετεμψύχωση. Συνδύασε ἀκόμη τή θεωρία του γιά τίς ἰδέες μέ τή διδασκαλία των Πυθαγορείων περί των ἀριθμῶν. Τά Μαθηματικά, πού γνώρισε ἀπό τό φίλο του Ἀρχύτα καί τοῦς Πυθαγορείους, ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στήν Ἀκαδημία. Ὁ σπουδαιότερος μαθητής τοῦ Πλάτωνα ἦταν ὁ **Ἀριστοτέλης** ἀπό τά Στάγειρα (384 - 322 π.Χ.). Ἄν καί σ' ὅλη του τή ζωῆ ἔτρεφε ἀγάπη καί σεβασμό γιά τόν Πλάτωνα, ἀμφισβήτησε τήν πλατωνική θεωρία των ιδεῶν, γιατί πίστευε πῶς μόνο ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου μέ τίς αἰσθήσεις του μπορεί νά εἶναι ἡ πηγή γιά τή γνώση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μετά ἀπό περίοδο διαμονῆς του στήν Πέλλα ἦλθε στήν Ἀθήνα τό 355/4 π.Χ. καί ἀργότερα κατά τό πρότυπο τῆς Ἀκαδημίας ἱδρυσε τό *Λύκειον* ἢ τήν *Περὶπατητική Σχολή*. Ἐκεῖ διδάξε 13 χρόνια. Μετά τό θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διώχτηκε ἀπό τήν Ἀθήνα καί πῆγε στή Χαλκίδα, ὅπου πέθανε τό 322 π.Χ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τήν πλατωνική φιλοσοφία καί τή θεωρία προχώρησε στήν εἰδική ἐμπειρική ἔρευνα. Γιά τή μελέτη των φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ ἴδιος καί οἱ μαθητές του συγκέντρωσαν τεράστιο ὕλικό. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πρῶτος μέγας θεμελιωτής καί ὀργανωτής τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Κανείς δέν μπορεί νά συγκριθεῖ μαζί του στήν εὐρύτητα

των γνώσεων. Δέν ήταν μόνο φιλόσοφος αλλά και μεγαλοφυής επιστήμονας. Τά έργα του έχουν έξαιρετική σημασία γιά τή γνώση τής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας των έλληνικών πόλεων. Τό σπουδαιότερο από τά πολιτικά του συγγράμματα είναι τά *Πολιτικά* πού συντέθηκαν μέ βάση τήν Ιστορία των πολιτευμάτων διαφόρων πόλεων μεταξύ των οποίων ή *Αθηναίων Πολιτεία*. Στο έργο του *Περί τά ζώα ιστορία* γίνεται ή πρώτη στόν κόσμο προσπάθεια ζωολογικής επιστημονικής ταξινόμησης. Έγραψε και πολλά άλλα έργα φιλολογικά, ιστορικά, φιλοσοφικά, ψυχολογικά, κ.τ.λ. Ο Άριστοτέλης είχε δάσκαλο τόν Πλάτωνα και ό Πλάτων τό Σωκράτη. Η διαδοχή αυτή των τριών γιγάντων τής φιλοσοφίας δέν έχει άλλο παράδειγμα στήν Ιστορία τής ανθρωπότητας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές νέες μορφές παρατηρούνται στήν αρχιτεκτονική του 4ου αΙ. π.Χ. και ποιός νέος ρυθμός δημιουργείται τότε;
2. Ποιοί τομείς των θετικών επιστημών προόδευσαν τόν 4° αΙ. π.Χ. και ποιοί υπήρξαν οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποί τους;
3. Πώς εξηγείται ή διαφορά του περιεχόμενου των έργων τής Αρχαίας και τής Νέας Κωμωδίας;
4. Πώς μπορούμε νά εξηγήσουμε ή διαφορά πού παρατηρείται μεταξύ τής πλαστικής τέχνης του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ.;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλάτωνα, *Φαιδων*, 57. Μετάφρ. Α. Λαζάρου)

Η Ζωή μετά θάνατο

«...Όφειλομεν, ώ άνδρες, τούτο νά σκεφθώμεν, ότι, επειδή ή ψυχή είναι άθάνατος, έχει ανάγκην επιμελείας όχι μόνον διά τόν χρόνον τούτον, τόν όποιον ονομάζομεν ζωήν, αλλά και διά τήν αιωνιότητα, και ότι ό κίνδυνος θά είναι μέγιστος, άν τήν παραμελήσωμεν. Διότι, άν ό θάνατος ήτο άπαλλαγή του παντός, θά ήτο κέρδος εις τούς κακούς μέ τόν θάνατον ν' άπαλλαγούν του σώματος συγχρόνως και τής κακίας των μετά τής ψυχής. Έπειδή όμως είναι άθάνατος, ούδεμία άλλη άποφυγή των κακών ή σωτηρία υπάρχει εις αυτήν παρά νά γίνη όσο τό δυνατόν καλύτερα και καθαρωτέρα».

(Πλουτάρχου, *Δημοσθένης*, 11. Μετάφρ. Α. Ραγκαβή)

Πώς διόρθωσε ό Δημοσθένης τά σωματικά του έλαττώματα

«Τήν ασάφειαν και τήν τραυλότητα τής γλώσσης του εξήλειψε και επανώρθωσε, λαμβάνων εις τό στόμα του λιθάρια, και άπαγγέλλων συγχρόνως περικοπάς τήν δέ φωνήν του έγύμναζε τρέχων, και αναβαίνων θέσεις άνωφερείς, και συγχρόνως διαλεγόμενος ή προφέρων λόγους τινάς ή στίχους, ενώ ή πνοή του έγίνετο πυκνότερα. Είχε δέ και μέγα κάτοπρον εις τήν οίκίαν του, και άντικρυ τούτου ιστάμενος έμελέτα. Λέγεται δ' ότι προσήλθε ποτέ άνωθρώπως τις πρός αυτόν, έχων ανάγκην συνγορίας, και του είπεν ότι έκτυπήθη υπό τινος. Άλλά σύ, είπεν ό Δημοσθένης, ούδέν έπαθες. Τότε ύψωσε τήν φωνήν του ό άνωθρώπος και έβόα. Έγώ, ώ Δημοσθένης, δέν έπαθα τίποτε; Μά τόν Δία, άπεκρίθη τότε ό Δημοσθένης, τώρα άκούω φωνήν άδικηθέντος και παθόντος. Ούτως ενόμιζεν ότι μεγάλως συντείνει ό τόνος και ή υπόκρισις των λεγόντων εις τό νά καθιστά αυτούς πιστευτούς».

(Χρ. Τσοούντα, *Ιστορία τής αρχαίας Έλληνικής Τέχνης*, σ. 466)

Ο Έρμης του Πραξιτέλη

«... Καθ' όδόν ό θεός έσταμάτησε διά νά αναπαυθής και άκούμθησεν εις κορμόν δένδρου, παίζων δ' έπεδείκνυε σταφυλήν, πιθανώτατα, πρός τήν όποιαν ό Διόνυσος τείνει τάς χείρας... Άπό αρχαίου συγγραφέως μόνος ό Πausανίας αναφέρει τό σύμπλεγμα

τούτο και αυτός με ὀλίγας ξηράς λέξεις, διότι προφανῶς δέν ἦτο ἀπό τὰ διασημότερα δημιουργήματα τοῦ καλλιτέχνη. Ἡμεῖς ὁμως δέν ἐχομεν ἴσως κανέν ἄλλον ἔργον, τό ὁποῖον νά ἀναπαριστάνη τόσον ἐναργῶς τήν μορφικήν ἀγλαΐαν τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, ὅπως θά τήν ἐβλεπον εἰς τὰ ὄραματά των οἱ μεγάλοι πλάσται και ζωγράφοι τῆς ἀρχαιότητος. Τό σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι εὐρωστον, ἀλλά συνάμα και ἀνθηρόν και ἄβρόν και λεπταί μεταβάσεις συνάπτουν τήν μίαν ἐπιφάνειαν μέ τήν ἄλλην· εἶναι ἄβρόν, διότι τήν εὐρωστίαν του χρωστέϊ ὁ Ἑρμῆς, ὄχι εἰς ἐπιπόνοους ἀσκήσεις, ἀλλ' εἰς τήν θείαν του φύσιν, τό περικαλλές δέ πρόσωπον μέ τό ἀρρενωπόν μέτωπον ἀπαυγάζει ὄλην τήν εὐμενῆ και φαειδράν διάθεσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ σκέψεις τοῦ νεανικοῦ θεοῦ δέν δύνανται νά περιορισθοῦν εἰς τό παιδίον (τό Διόνυσος στήν ἀγκαλιά του) και τό θλέμμα του πλανᾶται μακράν εἰς ἀορίστους ρεμβαμούς».

(Ἰσοκράτη, Πανηγυρικός, 29. Μεταφρ. Μυτιληναίου)

Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων

«Μέχρις αὐτόν τόν καιρό λοιπόν ξέρω πῶς ὅλοι θά συμφωνήσουν ὅτι ἡ πόλη μας ἔχει προσφέρει πάρα πολλές ὑπηρεσίες και ὅτι θά ἀνῆκε σ' αὐτήν δικαιοματικά ἡ ἡγεμονία, μετά ὁμως ἀπ' αὐτά μᾶς κατηγοροῦν μερικοὶ ὅτι, ἀφοῦ πήραμε τήν ἡγεμονία στή θάλασσα, γίναμε αἰτία πολλῶν συμφορῶν γιά τούς Ἕλληνας, και μ' αὐτά τὰ λόγια φέρνουν μπροστά μας τήν κατηγορία γιά τήν ὑποδούλωση τῶν Μηλιῶν και τήν ἐξόντωση τῶν Σκιωναίων. Ἄλλά ἐγώ νομιζῶ ὅτι, ἐάν μερικοὶ ἀπ' αὐτούς πού μᾶς πολέμησαν φαίνεται πῶς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό καθόλου δέν σημαίνει ὅτι

ἀσκήσαμε μέ τρόπο κακό τήν ἐξουσία, ἀλλά ἀντίθετα εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπόδειξη πῶς διοικούσαμε καλά τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, γιατί ἀπ' τίς πόλεις πού ἦσαν κάτω ἀπ' τή δική μας ἐπιρροή καμιά δέν ἔπρεσε σ' αὐτές τίς συμφορές. Ἐπειτα, ἐάν μερικοὶ ἄλλοι ἀντιμετώπισαν τήν ἴδια κατάσταση μέ μεγαλύτερη ἐπιεικία, θά ἦταν φυσικό νά μᾶς κατηγοροῦν· ἐάν ὁμως οὔτε αὐτό τό πράγμα συνέβηκε, οὔτε εἶναι δυνατό νά κρατή κανεῖς τόσες πόλεις, ἐάν κάποιοι δέν τιμωρῆ ὅσους παρεκτρέπονται, δέν εἶναι ὠστό νά μᾶς ἐπαινοῦν, πού μπορέσαμε νά κρατήσουμε πάρα πολύ καιρό τήν ἐξουσία τιμωρώντας ἐλαχίστους;».

(Μενάνδρου, Δύσκολος, 797-812. Μεταφρ. Θρ. Σταύρου)

Ἡ ἀβεβαιότητα τοῦ πλοῦτου

«Σῶστρος: Γιά χρήματα μιλάς, ἀβέθαιο πράμα. Ἄν ξέρεις πῶς αὐτά θά μείνουν πάντα κοντά σου, φύλαγέ τα και μὴ δίνεις μερίδιο σέ κανένα. Μά ἀπό πράμα πού τό χρωστάς στήν τύχη, πού δέν εἶσαι ἀπόλυτός του κύριος, μὴ διατάξεις, πατέρα μου, νά δίνεις και στοὺς ἄλλους. Ἡ τύχη πού τὰ χάρισε σ' ἐσένα, ἡ ἴδια μπορεῖ ἀπό σένα νά τὰ πάρει και σέ κάποιον ἀνάξιο νά τὰ δώσει. Νομιζῶ, ἐγώ τουλάχιστο, ὅτι πρέπει, ὅσον καιρό στά χέρια σου εἶν' ἀκόμα, γενναιοδωρὸς νά δείχνεσαι, πατέρα, ὅλους νά τούς βοηθᾶς και νά πλουτίζεις κι ἄλλους, ὅσους μπορεῖς, μέ τ' ἀγαθά σου. Μόνον αὐτό εἶν' ἀθάνατο, κι ἐάν ἴσως κάποτε ἡ τύχη ἀνάποδα τὰ φέρει, κείθε θά θρεῖς ὅτι καλό ἔχεις κάμει. Κάλιο ἕνας φίλος πού μπροστά σου λάμπει παρά πλούτη κρυφά, στή γῆ θαμμένα».

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΟΝ 5^ο - 4^ο ΑΙΩΝΑ Π.Χ.

Ἡ πολιτιστικὴ ἀκτινοβολία τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στὴ Δ. Μεσόγειο καὶ ἰδιαίτερα στὴ Ν. Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία ἐξακολουθεῖ τὸν 5^ο καὶ τὸν 4^ο αἰ. π.Χ. νὰ εἶναι ἰσχυρὴ. Σὲ ὀρισμένους μάλιστα τομεῖς εἶναι σημαντικότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας, ὅπως προαναφέρθηκε, οἱ Λατῖνοι ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Κυμαίους ἀποίκους τὴ χρῆση τοῦ χαλκιδικοῦ ἀλφάβητου.

Ι. ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἡ παρουσία στὶς Συρακοῦσες ἐκλεκτῶν ἐκπροσώπων τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐποχὴ τοῦ τυράννου Ἰέρωνα, πού ἦταν καὶ ὁ ἴδιος πνευματικὰ καλλιεργημένος, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀκμῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στὴ Σικελία. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἀναφέρονται ὁ Σιμωνίδης, ὁ Βακχυλίδης, ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Ξενοφάνης. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ζοῦσαν στὶς Συρακοῦσες οἱ ποιητὲς Ἐπίχαρμος καὶ Φόρμης πού συνέβαλαν στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου.

Ὁ **Ἐπίχαρμος** ἦταν Συρακοῦσιος καὶ ἐξῆσε σὸ πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐγραψε δράματα καὶ κωμωδίες πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη.

Ὁ Ἐπίχαρμος καὶ ὁ σύγχρονός του Φόρμης εἶναι οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς πού παρουσίασαν ἔργα μὲ ἑνιαία πλοκὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει γιὰ τὸν Ἐπίχαρμο ὅτι ἐπηρέασε τὴν ἐξέλιξη τῆς κωμῆς στὴν Ἀθήνα.

Ὁ **Φόρμης** ἔγραψε κωμῶνες καὶ βελτίωσε τὴν τεχνικὴ τοῦ Ἐπιχάρμου. Ὁ Φόρμης καὶ ὁ Ἐπίχαρμος, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποίησαν πρῶτοι στὰ ἔργα τους μυθολογικὰ θέματα.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ τυράννος τῶν Συρακουσῶν **Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος** ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συγγραφή δραμάτων, ὁ δὲ γιός του **Διονύσιος ὁ νεώτερος** συνέθεσε παίανες.

Ἡ ποίηση τοῦ **Στησιχόρου** ἀπὸ τὴν Ἱμέρα καὶ τοῦ **Ἰβύκου** ἀπὸ τὸ Ρήγιο μᾶς βεβαιώνουν γιὰ τὴν παράδοση πού εἶχε ἡ Μ. Ἑλλάδα στὴν ποίηση ἀπὸ τὰ παλαιότερα χρόνια.

Ἀξίζει τέλος νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς σὲ στίχους ἐξέφρασαν τὶς φιλοσοφικὰς τους ἀντιλήψεις.

2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Οἱ πολιτικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ ρητορικὴ ἀναπτύχθηκαν νωρὶς στὴ Μ. Ἑλλάδα. Περιφῆμο ἦταν τὸ ρητορικὸ ὕφος τοῦ σοφιστῆ ἀπὸ τοὺς Λεοντίνους **Γοργία**, πού μὲ τὴ δεινότητά του λόγου του ἐνθουσίασε τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν ἦλθε στὴν Ἀθήνα τὸ 427 π.Χ. Τὸ ὕφος αὐτὸ ἄσκησε ἐπίδραση στὴ συγγραφή τοῦ Θουκυδίδη, ἰδίως στὶς δημηγορίες του. Ἡ ἰκανότητά του Γοργία στὸ λόγο δὲν ἦταν παρὰ ἀποτέλεσμα τῆς ρητορικῆς προπαίδειάς του στὴ Σικελία, ὅπου εἶχε δάσκαλο τὸν περιφῆμο ρητοροδιδάσκαλο **Τεισία** ἀπὸ τὶς Συρακοῦσες. Στὸν Τεισία, πού ἐξῆσε τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ἀποδίδεται ἡ εὐρεση τῆς ἐντεχνῆς καὶ ἐπιτηδευμένης ἀπαγγελίας. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Συρακοῦσιου ρήτορα πού διέπρεψαν στὴ ρητορικὴ ἦταν ἐκτός ἀπὸ τὸ Γοργία, ὁ

Λυσίας και ὁ Ἰσοκράτης. Ἡ μακροχρόνια παράδοση τῆς ρητορικῆς στὶς Συρακοῦσες φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ Τεισίας ἦταν μαθητὴς τοῦ ἐπίσης φημισμένου ρητοροδιδάσκαλου καὶ πολιτικοῦ **Κόρακα**, πού εἶχε διακριθεῖ τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. στὶς Συρακοῦσες ὡς ἐξοχος δικανικός ρήτορας. Ἡ ἐντατικὴ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ ρητορικὴ παρακίνησε τὸν Κόρακα νὰ ἀναζητήσει καὶ νὰ καθιερώσει τοὺς κανόνες τῆς, πού τοὺς περιέλαβε σὲ σπουδαῖο σύγγραμμα τῆς ἐποχῆς μὲ τὸν τίτλο *Τέχνη*.

Νεώτερος σοφιστὴς ἀπὸ τὸ Γοργία καὶ δάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἦταν ὁ **Πῶλος** ἀπὸ τὸν Ἀκράγαντα τῆς Σικελίας.

Σχετικὴ μὲ τὴν ἀκμὴ τῆς ρητορικῆς στὴ Μ. Ἑλλάδα ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκεῖ ἀνάπτυξη τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ἐλληνικῶν θεάτρων, πού διασώθηκαν στὴν Ἰταλία, θυμίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πού τὰ θεάτρα δὲν ἦταν μόνο κέντρα καλλιέργειας τῆς δραματικῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ τόποι συγκεντρώσεων γιὰ ἀγορεύσεις καὶ λήψη ἀποφάσεων σὲ πολιτικὰ θέματα.

Καὶ ἡ **πολεοδομία** ἔχει τὴν προϊστορία τῆς στὴ Ν. Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἀεροφωτογραφίες καὶ ἀνασκαφές δείχνουν ὅτι οἱ ἀποικίες Ἀκράγαντας, Σελινούντας καὶ Ποσειδωνία χτίστηκαν μὲ βάση πολεοδομικὸ σχέδιο παραλληλεπίπεδων μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀγορά. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὴ Μ. Ἑλλάδα πολλὰ χρόνια πρὶν τὸ ἐφαρμόσει σὲ εὐρεία κλίμακα ὁ σπουδαῖος πολεοδόμος **Ἰππόδαμος**.

Τὰ **Μαθηματικά** γνώρισαν ἰδιαίτερη ἀκμὴ στὸν Κρότωνα μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάσταση (530 π.Χ.) τοῦ Σάμιου φιλοσόφου Πυθαγόρα, ὅπου, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἱδρυσε τὴ σχολὴ τῶν Πυθαγορείων. Στὸν Κρότωνα ὑπῆρξε καὶ περὶ φημὴ σχολὴ ἱατρικῆς, τὸ ἴδιο ὀνομαστὴ μὲ τὴν ἱατρικὴ σχολὴ τῆς Κυρήνης. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Πυθαγόρα διακρίθηκαν στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν οἱ Κροτωνιάτες Ἀλκμαίων καὶ Φιλόλαος καθὼς καὶ ὁ Ταραντῖνος Ἀρχύτας. Ὁ **Ἀλκμαίων** ἦταν φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ διάσημος γιαντρός. Τὸ σύγγραμμά του *Περὶ φύσεως* εἶναι τὸ παλιότερο γνωστὸ ἐλληνικὸ σύγγραμμα. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλκμαίων ὑπῆρξε ὁ πραγματικὸς πατέρας τῆς ἐλληνικῆς ἱατρικῆς. Πρῶτος θεώρησε τὸν ἐγκέφαλο ἔδρα καὶ κέντρο τῶν αἰσθησῶν. Στὶς θεωρίες του γιὰ τὴν ἰσορροπία τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται κατὰ τὸν Ἀλκμαίωνα ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει ἡ πυθαγόρεια ἰδέα τῆς ἁρμονίας.

Ὁ **Φιλόλαος** δίδαξε τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. στὴ Θήβα τῆς Βοιωτίας, ὅπου εἶχε μαθητὲς τοὺς σωκρατικούς *Σιμμία* καὶ *Κέβητα*. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ὅλα στὴ φύση ἔχουν σχηματιστεῖ κατὰ μίμηση τῶν ἀριθμῶν. Οἱ κοσμολογικὲς θεωρίες τοῦ Φιλόλαου ἀποτέλεσαν τὴ βάση τοῦ ἀστρονομικοῦ συστήματος τοῦ Κοπέρνικου. Ὁ φίλος τοῦ Πλάτωνα **Ἀρχύτας** δὲ διακρίθηκε μόνον στὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ. Ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὴ θεωρία τῶν μουσικῶν διαστημάτων καθὼς καὶ μὲ προβλήματα γεωμετρίας καὶ μηχανικῆς. Σ' ἄλλο κεφάλαιο προαναφέρθηκε πῶς τὰ μαθηματικά πῆραν νέα ὠθηση τὸν 4^ο αἰ. π.Χ. μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀρχύτα.

Τὰ ταξίδια τῶν Φωκαέων δυστικότερα στὴ Μεσόγειο συνέβαλαν στὴν πρόοδο τῆς **Γεωγραφίας** καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἐλληνικὰ νομίσματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔχουν θρεθεῖ στὶς ἀκτές τοῦ Μαρῶκου καὶ στὶς Ἀζόρες.

Ὁ **Πυθέας** ἀπὸ τῆς Μασσαλίας στὰ τέλη περὶπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πέρασε τίς Ἠράκλειες στήλες (Γιβραλτάρ) καὶ κατευθύνθηκε πρὸς τὸ Βορρᾶ. Περιέπλευσε τὴν Ἀγγλία καὶ συνέχισε μετὰ θόρεια ὡς τὴ *Θούλη*, πού πρέπει νὰ εἶναι ἡ Ἰσλανδία ἢ ἡ Νορβηγία. Ἐπειτα ἐπλευσε νότια στὴ Βαλτικὴ μέχρι τίς ἐκβολές τοῦ Βιστούλα στὴν Πολωνία. Ἐνα νησί ὅπου ἀγκυροβόλησε καὶ ὅπου στὶς ἀκτές του οἱ ἰθαγενεῖς μά-

ζευαν ήλεκτρο (κεχριμπάρι), πρέπει νά ήταν ή Έλιγολάνδη, άπέναντι από τίς έκβολές του ποταμού Έλβα. Παλαιότερα άμφισθητήθηκε τό ταξίδι του Πυθέα καί ή περιγραφή που άφησε για τίς χώρες που είδε. Η νεώτερη όμως έπιστήμη δέ φαίνεται νά άμφιβάλλει τόσο για τό ταξίδι του όσο καί για τήν άκρίβεια τής περιγραφής του, που ήταν τόσο λεπτομερής (π.χ. δίνει τό μήκος τών άκτων τής Άγγλίας), ώστε επί πολλούς αιώνες άποτέλεσε τή βάση για τή χαρτογράφηση τών μακρινών χωρών του Βορρά.

Ο μεγάλος αριθμός τών ιστορικών συγγραφέων φανερώνει τήν άκμή καί τής **ιστοριογραφίας** στή Μ. Έλλάδα.

Έκτός από τόν Ηρόδοτο, που για άρκετά χρόνια έζησε στους Θουρίους, μεταξύ τών ιστορικών τής Μ. Έλλάδας αναφέρεται ό **Ίμπυς** από τό Ρήγιο. Έζησε στους χρόνους τών Περσικών πολέμων καί έγραψε *Κτίσιν Ίταλίας* καί *Σικελικών θιβλία*, από τό όποία σώθηκαν έλάχιστα μόνο άποσπάσματα.

Σπουδαιότερο είναι τό έργο του **Φιλίστου**, ιστορικού που έζησε στίς Συρακούσες ανάμεσα στόν 5^ο καί στόν 4^ο αί. π.Χ. Τόν καιρό τής πολιορκίας τών Συρακουσών από τούς Άθηναίους έλαβε μέρος στήν άμυνα τής πόλης που είχε όργανώσει ό Γύλιππος. Έγραψε *Σικελικά*, δηλαδή ιστορία τής Σικελίας μέχρι καί τών χρόνων του Διονυσίου του νεώτερου (363 π.Χ.). Καί αυτού του έργου σώθηκαν μόνο άποσπάσματα. Ο Κικέρων όνομάζει τό Φιλιστο μικρό Θουκυδίδη.

3. ΤΕΧΝΕΣ

Η ελληνική πλαστική στή Δύση λόγω τής εκεί έλλειψης του μαρμάρου περιορίστηκε σέ πήλινα, λίθινα καί χάλκινα πλαστικά έργα.

Άξιοσημείωτα είναι τά πολυάριθμα πήλινα άγαλματίδια καί άφιερώματα τής Ήρας, τής Δήμητρας καί τής Περσεφόνης, που βρίσκονται παντού στή Μ. Έλλάδα, γιατί ή εκεί λατρεία τών θεοτήτων αυτών ήταν πολύ διαδεδομένη. Πολλά από αυτά δέχονται έξαιρετη γνώση τής πλαστικής τέχνης.

Η **άρχαιτεκτονική** προόδευσε σημαντικά στίς ελληνικές άποικίες τής Ίταλίας. Άξίζει νά αναφερθει ότι περισσότεροι άρχαίοι ελληνικοί ναοί βρίσκονται σήμερα εκεί από ό,τι στήν Έλλάδα. ΟΙ ναοί αυτοί παρουσιάζουν διαφορές από τούς ναούς τής μητροπολιτικής Έλλάδας. Η γλυπτική τους διακόσμηση είναι φτωχότερη στά άετώματα καί στίς μετόπες. Αυτό όφείλεται στήν έλλειψη του μαρμάρου. Ο ναός όμως δέν έπαυε νά είναι έντυπωσιακός μέ τήν πλούσια, στά άλλα του ίδιως μέρη, χρωματισμένη πήλινη

Άγαλμα πήλινο από τούς Λοκρούς τής Κάτω Ίταλίας. Τό άλογο του ίππεία, που πρέπει νά είναι ένας από τούς Διόσκουρους, στηρίζεται σέ Σφίγγα. Έθνικό Μουσείο του Ρέτζιο, Ίταλία

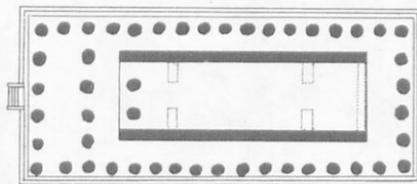

* Στήν κύρια καί τή νησιώτικη Έλλάδα υπάρχουν 16 περίπτεροι άρχαίοι ναοί του βου καί του ου αιώνα π.Χ. Μόνο ή Σικελία έχει 20 παρόμοιους ναούς τής ίδιας περιόδου.

Ο έντυπωσιακός αυτός δωρικός ναός με τις ογκώδεις κολόνες σώζεται στην άποικία του Σελινούντα στην Σικελία.

του Ξενοφάνη επηρέασαν τό μεταγενέστερο του **Παρμενίδη**, πού γεννήθηκε στην Έλεά τό 515 π.Χ. Γύρω στό 450 π.Χ. ό Παρμενίδης επισκέφθηκε τήν Άθήνα, όπου συνάντησε, νέο τότε, τό Σωκράτη. Φημισμένη ήταν ή σεμνότητα τής ζωής του Παρμενίδη, ώστε νά γίνει παροιμακή μετά τό θάνατό του ή φράση *παρμενιδειος βιος*. Τίς φιλοσοφικές του ιδέες διατύπωσε σέ έμμετρο σύγγραμμα, από τό όποιο σώθηκαν μερικοί μόνο στίχοι. Ο Παρμενίδης πίστευε ότι ή γένεση, ή φθορά και ή άλλοίωση είναι άπάτη τών αισθήσεων, ενώ ή ουσία τών πραγμάτων είναι ένιαία, αναλλοίωτη και άκίνητη. Έτσι τό **όν**, σύμφωνα μέ τόν Παρμενίδη, δέ γεννιέται ούτε πεθαίνει, δέν έχει άρχή ή τέλος και είναι αναλλοίωτο και νοητό μόνο μέ τή νόηση.

Κάτοψη του δωρικού περίπτερου ναού του Απόλλωνα στίς Συρακούσες. Ο όπισθόδομος δέν έχει θύρα προς τό περιστύλιο.

θησε νά σκοτώσει τόν τύραννο τής πατρίδας του και θανατώθηκε, άφού βασάνιστηκε.

Σπουδαίος φιλόσοφος τής Σικελίας ήταν κι ό **Έμπεδοκλής** ό Άκραγαντίνας, πού ό Άριστοτέλης χαρακτηρίζει θεμελιωτή τής ρητορικής. Έζησε τόν 5ο αί. π.Χ. και άναμειχτηκε στά πολιτικά του Άκράγαντα και στόν άγώνα κατά τών όλιγαρχικών. Διακρίθηκε και γιά τή γνώση του στή μηχανική, στήν ίατρική και στή μουσική.

* Ένας από τούς ναούς π.χ. του Σελινούντα έχει μήκος 110 μ. και πλάτος 50.

διακόσμηση. Η έλληνική δυτική άρχιτεκτονική διακρίνεται γιά τήν επιβλητικότητα.* Χωρίς νά άγνοεί τόν Ίωνικό ρυθμό προτιμά τό Δωρικό, και σ' όρισμένες άποικίες, όπως στόν Τάραντα, άρχίζει νά χρησιμοποιεί και τόν Κορινθιακό.

4. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

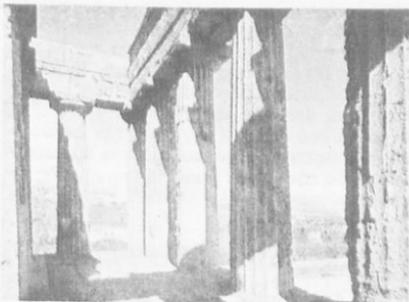
Σέ προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκαν οι Έλεάτες φιλόσοφοι Ξενοφάνης και Παρμενίδης, πού άντέταξαν στους Ίωνες φιλοσόφους του βου αί. π.Χ. τήν άρνηση τής μεταβολής. Ο Ξενοφάνης στά μέσα περίπου του βου αί. π.Χ. μετανάστευσε από τήν Ίωνία στή Δύση. Αντιτάχθηκε στόν πολυθεϊσμό, άπόρριψε τόν άνθρωπομορφισμό του και παραδέχτηκε τήν ύπαρξη ενός θεού, πού κυβερνούσε τό σύμπαν μέ τή σκέψη μόνο. Οι θεωρίες

Μαθητής του Παρμενίδη ήταν ό **Ζήνων** από τήν Έλεά. Γεννήθηκε τό 490 π.Χ. και συνόδευσε τό δάσκαλό του στό ταξίδι του στήν Άθήνα. Αναφέρεται από τόν Άριστοτέλη ότι ό Ζήνων επινόησε τήν διαλεκτική. Μέ λογική μέθοδο προσπάθησε νά στηρίξει τίς θεωρίες του Παρμενίδη και τίς μεταφυσικές αντίληψεις τής Έλεατικής σχολής. Άσχολήθηκε όπως και οι σοφιστές και μέ τήν πολιτική, τήν έθλεπε όμως πιά ιδεαλιστικά κι όχι ως μέσο προσωπικής άνάδειξης. Προσπά-

Στό λαιμό χάλκινου κρατήρα από τον Τάραντα εικονίζονται εναλλακτικά πολεμιστές και άρματα.
Μουσείο Σατιγιόν, Γαλλία.

Έκτός από τις αποικίες της Μ. Ελλάδας η φιλοσοφία γνώρισε άκμή και στην Κυρήνη, τον 5^ο αϊ. π.Χ., όπου ο μαθητής του Σωκράτη **Άρίστιππος** ο Κυρηναίος ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, που λειτουργούσε και στα έλληνοιστικά χρόνια. Η σχολή αυτή ανήκει στις Σωκρατικές. Ο Άρίστιππος δίδασκε ότι οι αισθήσεις κάθε ανθρώπου είναι ύποκειμενικές καταστάσεις της ψυχής και ότι δημιουργούν στο σώμα κίνηση πού, αν είναι όμαλή, προκαλεί στον άνθρωπο ευχαρίστηση, και αν είναι ανώμαλη, προκαλεί στενοχώρια ή ψυχικό πόνο. "Έτσι ή ίδια ή φύση φανερώνει πώς ό,τι φέρνει ευχαρίστηση είναι αγαθό, ενώ ό,τι φέρνει δυσaréσκεια είναι κακό. Γι' αυτό σκοπός τού ανθρώπου πρέπει να είναι ή απόλαυση όσων φέρνουν ευχαρίστηση και ευδαιμονία. Όμως ο Άρίστιππος δέ θεωρούσε την ευδαιμονία σαν κατάσταση ήρεμίας της ψυχής, αλλά σαν δραστηριοποίηση της προς κάποια θετική απόλαυση.

Ο ναός της Όμόνοιας στον Άκράγαντα.

Οι έλληνικές αποικίες δέν ύστέρησαν σέ πολιτισμό από τή μητροπολιτική Ελλάδα. Κι ήταν αυτό φυσικό, αφού πάντα διατηρούσαν μέ την πατρίδα στενούς δεσμούς και μ' ένθουσιασμό συμμετείχαν στις πανελλήνιες γιορτές και αγώνες στην Όλυμπια", στους Δελφούς, στον Ίσθμό και στη Νεμέα. Οι θησαυροί και τά έργα τέχνης πού αφιέρωσαν στην Όλυμπία και στους Δελφούς είναι εφάμιλλα και μερικές φορές άνωτερα από τά αφιερώματα των Έλλήνων της κύριας Ελλάδας.

*Στους Όλυμπιακούς αγώνες ιδιαίτερα συνέρρεαν Έλληνες από τις αποικίες. Βλέποντας εκεί οι Έλληνες τους όμογενείς τους συναθροισμένους αισθάνονταν δυνατοί κι έβλεπαν την ώραιότητα, τη δύναμη και την εύφύια της φυλής, αφού έκτός από τούς γυμνικούς αγώνες ποιητές άπάγγελαν στην Όλυμπία ποιήματα, μουσικοί τις συνθέσεις τους και σοφοί τά βίθλια τους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές έπιστημες προόδευσαν ιδιαίτερα στις ελληνικές αποικίες της Ν. Ιταλίας και της Σικελίας;
2. Ποιοί ήταν οι σπουδαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι στη Δύση και στη Β. Αφρική;
3. Πού φαίνεται η παλιά παράδοση και η άκμή της ρητορικής στη Σικελία;
4. Πού οφείλεται και ποιά είναι η βασική διαφορά ανάμεσα στην αρχιτεκτονική της μητροπολιτικής Ελλάδας και στην αρχιτεκτονική των ελληνικών αποικιών στη Δύση;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πυθαγόρα, Χρυσά Έπη, στ. 40-48. Μετάφρ. Έ. Παντελάκη)

Συμβουλές του Πυθαγόρα

«...Μηδέ νά δέχεσαι εις τούς όφθαλμούς τόν γλυκύν ύπνον, πριν έξετάσης τρίς έκαστον τών έργων σου τής ημέρας: τί (κακόν) έπραξα; τί (καλόν) έπραξα; τί έπρεπε νά τό πράξω και δέν τό έπραξα; άρχίσας από τού πρώτου έργου σου νά εξετάζης πάντα κατά σειράν και μετέπειτα δι' όσα μέν κακώς έπραξες νά κατηγορής τόν έαυτόν σου, διά δέ τάς χρηστάς σου πράξεις νά τέρπεσαι. Ταύτα τά παραγγέλματα προσπάθει νά εφαρμόζεις, εις ταύτα νά άσκησai, αυτά πρέπει ν' αγαπάς: αυτά θά σου δείξουν τήν όδόν τήν άγουσαν εις τήν θείαν άρετήν: ναι, μά τόν έμφυτεύον εις τήν ψυχήν ήμών τήν πηγήν τής αιωνίας φύσεως».

(Άριστοτέλη, τών μετά τά Φυσικά 996, α, 29-35. Μετάφρ. Ε-Β.)

Ο Άρίστιππος γιά τά Μαθηματικά

«...Διότι στά μαθήματα αυτά... δέν αποδεικνύεται καθόλου τί είναι καλύτερο ή χειρότερο..., ώστε γι' αυτό μερικοί σοφιστές, όπως ό Άρίστιππος, τά περιφρονούσαν. Γιατί στίς άλλες τέχνες, άκόμη και στίς κατώτερες, όπως στήν ξυλουργική και στήν τέχνη έπεξεργασίας τών δερμάτων, μπορεί κανείς νά

χαρακτηρίσει κάτι καλύτερο ή χειρότερο, αλλά τά μαθηματικά δέν διακρίνουν καθόλου τί είναι καλό και τί κακό».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 3. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο Παρμενίδης

«Ήταν ό πρώτος πού βεβαίωσε ότι ή γή ήταν σφαιρική ή ότι βρισκόταν στό κέντρο τού σύμπαντος. Επίσης δίδασκε ότι ύπήρχαν δύο στοιχεία, ή φωτιά και ή γή... Συνήθιζε επίσης νά λέει ότι ό άνθρωπος πρωτοφιάχτηκε από πηλό... Άλλη θεωρία του ήταν ότι πνεύμα και ψυχή ταυτίζονται...».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 5. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο θάνατος του Ζήωνα

«...Ο Έρμιππος διηγείται ότι έθαλαν τό Ζήωνα πάνω σέ μία στρογγυλή λίθινή βάση και τόν κατέκοψαν.

Ήθελες, Ζήων, νά σκοτώσεις τόν τύραννο και νά άπελευθερώσεις τήν Έλέα από τή δουλεία. Άλλά δαμάστηκες. Γιατί σέ συνέλαθε ό τύραννος και σέ θωμό πάνω σέ κομμάτιο. Άλλά τί λέω; Τό σώμα σου δάμασε, κι όχι πάντως έσένα».

(Ξενοφόντα, Άπομνημονεύματα, Β, 1, 8. Μετάφρ. Έ. Παντελάκη)

Ο Άρίστιππος γι' αυτούς πού άρχουν

(Ο Σωκράτης ρωτάει τό μαθητή του Άρίστιππο σέ ποιά τάξη πολίτου βάζει τόν έαυτό του. Έκείνος τού άπαντάει:)

«Ουδαμώς θέθαια κατατάσσω τόν έαυτόν μου εις τήν τάξιν τών επιθυμούντων νά άρχωσι. Διότι νομίζω ότι είναι ίδιοι άνοήτου ανθρώπου, ένώ είναι πολύ δύσκολο έργον νά παρασκευάζη τις εις έαυτόν τά δέοντα, νά μή άρκηται εις τούτο, αλλά προσέτι νά αναλάβη νά πορίζη και εις τούς άλλους πολίτας έκείνα, τών όποιων έχουσιν ανάγκην: και εις αυτόν μέν νά έλλειπωσι πολλά έξ όσων θέλει, όταν δέ γίνη άρχων τής πόλεως, εάν δέν κατορθώση όλα όσα θέλει ή πόλις, νά τιμωρήται ένεκα τούτου, πώς δέν είναι μεγάλη άνοησία: Άφού, ως γνωστόν, αι πόλεις έχουν τήν αξίωσιν νά μεταχειρίζονται τούς άρχοντάς των, όπως άκριβώς έγώ τούς δούλους μου».

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Οί μακροχρόνιοι εμφύλιοι πόλεμοι εξασθένησαν τούς Έλληνες. Η Θήβα δέν ειχε τόν πλοῦτο οὔτε τόν πολιτισμό οὔτε τό ιστορικό παρελθόν τῶν Ἀθηναίων, γιά νά δημιουργήσει ἐξουσία παρόμοια μέ ἐκείνη τῆς Ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας. Ἄλλωστε ὁ Ἐπαμεινώνδας πέθανε, χωρίς νά ἀναδειχτεῖ ἄλλος Θηβαῖος ἐφάμιλλός του. Οἱ Ἀθηναῖοι δέ μπόρεσαν νά διατηρήσουν τή συμμαχία τους, περνοῦσαν ἄλλωστε περίοδο πολιτικῆς κατάπτωσης. Μετά τήν ἐξασθένηση τῆς Θήβας ἡ πολιτική κατάσταση στήν Ἑλλάδα βρισκόταν σέ χάος. Ἀπό τήν ἀναρχία ἐπιωφελήθηκε ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος, γιά νά ἐπέμβει στή νότια Ἑλλάδα. Πολλοί διορατικοί Ἕλληνες, ὅπως ὁ Ξενοφών, ὁ Πλάτων καί ὁ Ἰσοκράτης ἐβλεπαν μέ ἀγωνία τόν ἀλληλοσπαραγμό, στόν ὁποῖο ὀδηγοῦσε τούς Ἕλληνες ὁ τοπικισμός. Στήν περίοδο πού ὁ Φίλιππος ζοῦσε στή Θήβα ἄνηρωσε ἐπισημάνει ὅτι, ὅταν μιᾶ ἑλληνικῆ πόλη ἐξασθενοῦσε, οἱ ἄλλες ἔχαιραν. Νωρίς φαίνεται σχεδίασε νά ἐνώσει τούς Ἕλληνες ὑπό τήν ἡγεμονία του. Ἡ ἐνωσή τους ἐπιβαλλόταν, γιατί οἱ Πέρσες δέν ἔπαιαν νά ἀναμειγνύονται στά ἐσωτερικά τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὁ Ἀθηναῖος ρήτορας Ἰσοκράτης θεώρησε κατάλληλο τό Φίλιππο, γιά νά ἡγηθεῖ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας τελικά πέτυχε νά τούς ἐνώσει, ἀλλά ἡ δολοφονία του δέκοψε τή δράση του. Τήν ἐκστρατεία κατά τῶν Περσῶν, πού θά σταθεροποιοῦσε τήν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, συνέχισε ὁ νεαρός γιός του Φιλίππου Ἀλέξανδρος. Δικαιότερα ἀπό κάθε ἄλλον στήν ἱστορία ὀνομάστηκε ὁ Ἀλέξανδρος Μέγας, ὄχι τόσο γιατί κατέλυσε σέ σύντομο χρόνο τή μεγάλη περσική αὐτοκρατορία, ὅσο γιατί πρῶτος καί μόνος στήν ἱστορία προσπάθησε νά συγχωνεύσει τόν Ἀνατολικό μέ τό Δυτικό κόσμο. Ἡ συγχώνευση αὐτή πέτυχε. Οἱ συνέπειές της ἦταν κοσμοϊστορικές.

Ι. ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ ἀρχαιότερη Μακεδονία. Ἡ Μακεδονία λόγω τῆς γεωγραφικῆς της διαμόρφωσης καί τῶν ἐπιδρῶν πού ἔκαναν στό ἔδαφός της ἀπό τά Βόρεια οἱ Ἰλλυριοί, οἱ Ἑθάρκες καί οἱ Παίονες δέ συμβάδισε χρονικά μέ τήν ἐξέλιξη τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας. Ὁ ὄγκος τοῦ Βερμίου, πού ἀπλώνεται μέ κατεύθυνση ἀπό Β. πρὸς Ν. τή χῶριζε στήν Ἄνω Μακεδονία (σημερινή Δυτική) καί τήν Κάτω (σημερινή κεντρική Μακεδονία). Ἡ Ἄνω Μακεδονία, μέ μεγάλη ὑψομετρική διαφορά, ἦταν κατάλληλη γιά κτηνοτροφία, ἐνῶ ἡ παραθαλάσσια Μακεδονία μέ τίς εὐφορές πεδιάδες, πού ἀρδεύονται ἀπό τόν Ἀξιό καί τόν Ἀλιάκμονα, προσφερόταν στή γεωργία. Ἡ χώρα δέν εἶχε κατάλληλα λιμάνια. Ἐτσι οἱ παλιότεροι κάτοικοί της ἦταν κτηνοτρόφοι καί γεωργοί. Οἱ Ἀργεάδες, βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀπό τόν 7^ο αἰ. π.Χ., θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τους ἀπόγονους τοῦ Ἡρακλῆ καί τοῦ Δία. Οἱ Ἑλλανοδίκες στήν Ὀλυμπία ἀναγνώριζαν τό δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τους στούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες. Ἡ μακεδονική γλώσσα ἦταν ἑλληνική διάλεκτος ἀρχαϊκότερης μορφῆς. Ἀπό τόν 6^ο καί 5^ο αἰ. ἤδη π.Χ. ἡ Θεσσαλομακεδονική Σχολή στή γλυπτική τέχνη παρουσιάζει τεχνοτροπία ὅμοια μέ τήν τέχνη τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων. Τά θέματά της μάλιστα εἶναι παρόμοια.

Μέρος άνασκαφής ιδιωτικών οικημάτων στην Πέλλα. Στο βάθος τό σύγχρονο χωριό Πέλλα. Κάτω από τά σπίτια του πρέπει νά βρίσκονται τά σπουδαιότερα έρείπια τής άρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας.

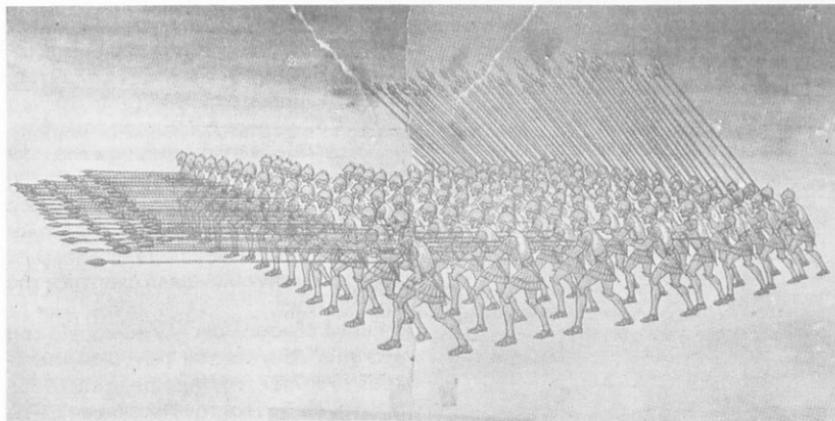
Όμοιότητα ύπάρχει καί στά νομίσματα, στην κεραμική, στη χρυσοχοΐα καί στη ζωγραφική, πού τήν άκμή της στη Μακεδονία φανερώνουν οι εξαίρετικές τοιχογραφίες τής Βεργίνας.

Οι Μακεδόνες λάτρευαν τούς Όλύμπιους θεούς καί ιδιαίτερα τό Δία. Εΐχαν τέλος τά ίδια ήθη καί έθιμα μέ τούς νότιους Έλληνες. Τήν άγάπη του γιά τούς άγώνες, πού διοργάνωνε ο Μέγας Άλέξανδρος καί στίς δύσκολες άκόμη φάσεις τής εκστρατείας του στην Άσία, τήν είχε κληρονομήσει από τή μακροχρόνια μακεδονική παράδοση.

Άνάμεσα στους παλιότερους βασιλιάδες τής Μακεδονίας ο Άλέξανδρος Α΄ (498-454 π.Χ.) έγινε ο θεμελιωτής τής ένότητάς της ένοποιώντας τήν Άνω καί τήν Κάτω Μακεδονία. Τό 496 π.Χ. πήρε μέρος στους Όλυμπιακούς άγώνες, όπου διακρίθηκε σέ άγώνα δρόμου. Ο Άρχελαος (413-399 π.Χ.) έκανε αλλαγές στη διοίκηση καί, γιά νά αναπτύξει τό έμπόριο, μετέφερε τήν πρωτεύουσα από τίσ Αϊγές (Βεργίνα ή Έδεσσα) στην Πέλλα, όπου στη λίμνη της έφταναν τά πλοία από τόν

Αύτός ο κρατήρας πού βρέθηκε σέ μακεδονικό τάφο στό Δερβένι, έξω από τή Θεσσαλονίκη, βεβαιώνει τό ψηλό επίπεδο τής τέχνης τής Μακεδονίας. Τά πρόσωπα στίς λαβές του άγγείου δείχνουν ότι είχε άπονεμηθεί ίσως σέ ήθοποιό πού νίκησε σέ δραματικό άγώνα.

Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα ἦταν δημιούργημα τοῦ Φιλίππου. Οἱ ἄνδρες τῆς ἦταν ὀπλισμένοι μὲ μακρὸ δόρυ κατασκευασμένο ἀπὸ εὐκαμπτο καὶ ἐλαφρὸ ξύλο κρانيάς. Οἱ ἄνδρες τῶν 4 πρώτων σειρῶν κρατοῦσαν τὴ σάρισα ὀριζόντια, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἀδιαπέραστο τείχος. Στὶς πρὸς πίσω σειρὲς κρατοῦσαν τὶς σάρισες πρὸς τὰ πάνω μὲ ἐλαφριά κλίση. Σ' αὐτὸ τὸ κάθετο φράγμα τῶν δοράτων ἀναχαιτίζονταν ἡ ὀρμὴ τῶν ριπτομένων ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ βλημάτων (ἀκοντίων, βελῶν, καὶ λίθων). Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα στὴ μάχη τῆς Χαϊρώνειας τὸ 338 π.Χ. εἶχε παραταχθεῖ σὲ βάρους 10 ἀνδρῶν. Ἀργότερα τὸ βάρος τῆς ἐγίνε 16 σειρῆς. Οἱ ἄνδρες τῶν πίσω σειρῶν συμπλήρωναν τὰ κενὰ ποῦ δημιουργοῦσαν ὅσοι φονεῦντο ἢ τραυματίζονταν.

ποταμὸ Λουδία*. Ἀπὸ τότε οἱ Αἰγῆς παρέμειναν θρησκευτικὸ κέντρο καὶ τόπος ταφῆς τῶν Ἀργαδῶν βασιλιάδων. Ὁ Ἀρχέλαος ἀγαποῦσε τὴ συναναστροφή μὲ σοφοὺς καὶ καλλιτέχνες. Στὸ παλάτι του, ποῦ διακόσμηση ὁ ζωγράφος Ζεῦξης, φιλοξενήθηκαν ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ ποιητῆς Ἀγάθων καὶ Τιμόθεος, ἐνῶ στὴν αὐλὴ τοῦ **Περδίκκα τοῦ Γ'** (365-359 π.Χ.), ποῦ συνέχισε τὴν ἐκπολιτιστικὴ προσπάθεια τοῦ Ἀρχελαίου, ἐξῆσε ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος *Εὐφραῖος*, ἀπὸ τὸν Ὠρωπὸ. Ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης *Λεωχάρης* ἐργάστηκε στὴν Πέλλα, ὅπου ἐφτιαξε τὰ 5 χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τῶν μελῶν τῆς οικογένειας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', ποῦ προορίζονταν γιὰ τὸ Φίλιππειο τῆς Ὀλυμπίας. Αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Μακεδονία ἀκολούθησε σύντομα στὸν πολιτισμὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα.

Ὁ Φίλιππος ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία του. Ὅταν ὁ Φίλιππος πῆρε τὴν ἐξουσία (359 π.Χ.), οἱ περιστάσεις ἦταν κρίσιμες. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος προερχόταν ἀπὸ τὶς λαφυραγωγικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Ἰλλυριῶν, Παϊόνων καὶ Θρακῶν. Ὁ Φίλιππος ἀναδιοργάνωσε τὸ πεζικὸ, δημιούργησε τὴν περίφημὴ μακεδονικὴ φάλαγγα καὶ ἐφοδίασε τὸ στρατὸ μὲ κατάλληλο πολιορκητικὸ ὕλικό, καταπέλτες, κριοὺς καὶ πολιορκητικὸς πύργους Ὅργάνωσε μόνιμο στρατὸ μὲ ὑποχρεωτικὴ θητεία. Μὲ συνεχεῖς πορεῖες, ἀσκήσεις καὶ ψευτομάχες ἐμφύσησε πειθαρχία, φρόνημα καὶ ἐνότητα, ποῦ εἶχαν ἐπίδραση καὶ στὸ λαό.

Τὴ μακεδονικὴ φάλαγγα, σχηματισμὸ πεζῶν σὲ 16 σειρῆς, ποῦ ἦταν ὀπλισμένοι μὲ δόρυ μῆκους 6 μ., τὴ σάρισα, ξίφος καὶ μικρὴ ἀσπίδα, πλαίσιανε μὲ ἵππικὸ καὶ ἐλαφρὸ πεζικὸ. Στὴ μάχη ἐπίδωκε ρῆγμα ἐξαπολύοντας σφοδρὴ ἐπίθεση τοῦ ἵππι-

* Στὶς ἀνασκαφῆς τῆς Πέλλας θρέθηκε ἀποβάθρα μὲ κρῖκους πρόσδεσης πλοίων.

Ἄνασκαφές στὴν Ὀλύμπου ἀποκάλυψαν τὴ ρυμοτομημένη μὲ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τὰ σπία τῆς ἔχαν δάπεδα στολιωμένα μὲ ὁμορφα ψηφιδωτά. Στὴν εἰκόνα ψηφιδωτῆ διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καὶ εἰσοδού σπιτιοῦ τῆς Ὀλύμπου. 400 π.Χ.

χες τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶχαν τελειωμό. Ἄλλα καὶ ἄλλος ἐμφύλιος πόλεμος ξέσπασε, πού ἔδωκε ἀφορμὴ στό Φίλιππο νά ἐπεκτείνει πρὸς Ν. τὴν κυριαρχία του. Ὅταν τό ἀμφικτιονικό συνέδριο στοὺς Δελφούς καταδίκασε τοὺς Φωκεῖς σέ πρόστιμο, γιατί εἶχαν καλλιεργήσει κτήματα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ἐκεῖνοι λεηλάτησαν τοὺς θησαυροὺς του. Θηβαῖοι, Λοκροὶ καὶ Θεσσαλοὶ ἀνέλαβαν τότε ἱερό πόλεμο (355 π.Χ.), ἐπειδὴ ὁμως δυσκολεύτηκαν, ζήτησαν τὴ βοήθεια τοῦ Φιλίππου ἐναντίον τῶν Φωκῶν.

Ὁ μακεδονικός στρατός προέλασε μέχρι τίς Θερμοπύλες, ἀλλὰ ἀπόφυγε νά συγκρουστεῖ μὲ τοὺς Ἀθηναίους, πού εἶχαν παραταχτεῖ ἐκεῖ. Τό 348 π.Χ. ὁ Φίλιππος κυρίευσε τὴν Ὀλύμπου καὶ τὴν κατέστρεψε. Ἐνῶ ὁ ἱερός πόλεμος ἐξακολουθοῦσε, οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν στὴν Πέλλα πρεσβεία ὑπὸ τοῦ Φιλοκράτη, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Αἰσχίνης. Ὑπογράφηκε τότε ἡ *Φιλοκράτειος εἰρήνη* (346 π.Χ.). Οἱ ἀντίπαλοι συμφώνησαν νά κρατήσουν ὅσα μέρη κατεῖχαν ὡς τότε. Ἀπὸ τὴ συμφωνία ὁ Φίλιππος ἐπέμεινε νά ἐξαιρεθοῦν οἱ Φωκεῖς. Ἔτσι προέλασε στὴ Φωκίδα, ὅπου συγκάλασε τό ἀμφικτιονικό συνέδριο. Ἀποφασίστηκε τότε: α) νά κατασκαφοῦν οἱ φωκικεῖς πόλεις, β) νά πληρωθοῦν οἱ Φωκεῖς πρόστιμο 50 τάλαντων κάθε χρόνο, ὡστού ἐξοφληθεῖ ἡ ἀξία τῶν θησαυρῶν πού ἄρπαξαν ἀπὸ τοὺς Δελφούς, γ) νά δοθοῦν στό Φίλιππο οἱ δύο ψῆφοι τῶν Φωκῶν στό συνέδριο καὶ ἡ προεδρία στοὺς πυθικούς ἀγῶνες.

Ἐπιστολές τοῦ Ἰσοκράτη πρὸς τό Φίλιππο. Ἐνῶ στὴν Ἀθήνα ὁ Δημοσθένης

κοῦ, γιά νά πλευροκοπήσει τόν ἐχθρό στό καίριο σημείο. Ἡ πολεμική αὐτὴ τακτική ἦταν ἐξέλιξη τῆς λοξῆς φάλαγγας, πού εἶχε μάθει στὴ Θῆβα. Μὲ τό νέο στρατό συνέντριψε ὁ Φίλιππος τοὺς βαρβάρους. Παράλληλα φρόντισε γιά τὴν πολιτιστική καὶ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας, ἴδρυσε πόλεις καὶ θέσπισε νόμους. Οἱ *πεζεταίροι*, πού στρατολογοῦνταν ἀπὸ τόν πληθυσμό τῶν πόλεων, μαρτυροῦν τὴν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας*.

Γιά νά ἐξασφαλίσει τὴν κυριαρχία του στό χρυσορυχία τοῦ Παγγαίου, κατέλαβε τό 357 π.Χ. τὴν Ἀμφίπολη καὶ τό 356 π.Χ. τὴν Πύδνα καὶ τὴν Ποτειδαία. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ξεοπάσει μὲ ἀποστασία τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηνῶν ὁ *Συμμαχικός πόλεμος* (358 - 355 π.Χ.), πού ὀδήγησε στὴ διάλυση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας. Ὁ Συμμαχικός πόλεμος ἐνθάρρυνε τό Φίλιππο νά ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσία του στὴν Ἑλλάδα, γιατί ἔδειχνε ὅτι οἱ διαμά-

* Ὁ Στέφ. Βυζάντιος ἀναφέρει 70 μακεδονικές πόλεις, ἐνῶ οἱ ἀνασκαφές πού ἔγιναν στὴν Καλαμαριά, στὴν Καλίνδουα, στό Δίο, στὴν Πέλλα καὶ στὴν Ἐδεσσα θεβαίωνων ὑπαρξη πόλεων ἀπὸ τόν 6^ο αἰ. π.Χ. στὴ Μακεδονία. Οἱ ἐπιπεδόμορφοι λόφοι στίς ὑπώρειες τοῦ Παγγαίου πρέπει νά κρύβουν ἐπίσης λησμονημένες μακεδονικές πόλεις.

Ἐναπαράσταση τοῦ τάφου ποῦ βρέθηκε πρόσφατα στὴ Βεργίνα. Ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν τάφο τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', πατέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὸ θέλος δείχνει τὸ σημεῖο ἀπὸ ὅπου μῆχαν στὸν τάφο οἱ ἀρχαιολόγοι, γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν τίς χρυσές ὀστεοθήκες, τὸν ἐξαιρετικὴ τέχνης χρυσοῦ θώρακα, τίς κνημίδες καὶ πολλὰ ἄλλα σπουδαῖα εὐρήματα.

ἀγωνιζόταν κατὰ τῶν «φιλιππιζόντων», ὁ Ἀθηναῖος ρήτορας Ἰσοκράτης συμβούλευε μὲ ἐπιστολές τὸ Φίλιππο νὰ ἐνώσει τίς ἑλληνικὲς πόλεις, γιὰ νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Τῆ Φιλοκράτειο συνθήκη, ποῦ ὁ Δημοσθένης ὀνόμαζε ἀνάξια τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἰσοκράτης τὴ θεώρησε ἀντάξια τῆς παράδοσης τῶν δύο μεγάλων ἑλληνικῶν κρατῶν. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς συνθήκης ὁ Ἰσοκράτης ἐπανῆλθε στὸ πρό 40 ἐτῶν πανελλήνιο κήρυγμα, ποῦ βρίσκουμε στὸν Πανηγυρικὸ του λόγο. Τὴν ἔνωση δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν.

Οἱ συμβουλές τοῦ Ἰσοκράτη στὸ Φίλιππο ἦταν πράγματι ὅ,τι ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις. Ἡ πραγματοποιήσῃ τους θὰ ἀνάγκαζε τοὺς Ἕλληνες νὰ τερματίσουν τὸ μακροχρόνιο ἐμφύλιο σπαραγμὸ, ποῦ τοὺς εἶχε ἐξαθλίψει οἰκονομικὰ καὶ δημογραφικὰ. Ἐπιπλέον εἶχαν παρακμάσει ἐξαιτίας τοῦ πολέμου καὶ τὰ πολιτεύματα. Σὲ ἀρκετὲς πόλεις εἶχαν κυριαρχήσει οἱ ὀλιγαρχικοὶ μὲ ἀποτέλεσμα τὰ κτήματα, καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις καὶ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, νὰ ἔχουν περιέλθει στὰ χέρια λίγων. Ὑπῆρξαν καὶ πόλεις ποῦ ὑπέφεραν ἀπὸ ὀλιγανδρία ὅπως π.χ. ἡ Σπάρτη. Ἀλλὰ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος δὲν εἶχε ἀκόμη τελειώσει.

Χαιρώνεια (338 π.Χ.). Μὲ πρόσχημα νὰ τιμωρήσει τοὺς Λοκρούς, ποῦ εἶχαν κατηγορηθεῖ ὅτι καλλιέργησαν κτήματα τοῦ μαυτείου τῶν Δελφῶν, ὁ Φίλιππος προέλασε στὴν Ἐλλάδα. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ δρόμος ἦταν ἐλεύθερος πρὸς τὴ Βοιωτία καὶ τὴν Ἀττικὴ. Ἐπειτα ἀπὸ παρότρυνση τοῦ Δημοσθένη οἱ Ἀθηναῖοι συμμάχησαν μὲ τοὺς Θεβαίους, ἀναγνωρίζοντας γιὰ πρώτη φορὰ τὴ βοιωτικὴ κυριαρχία τους. Σὲ λίγο στὴ Χαιρώνεια 32.000 Μακεδόνες ἀντιμετώπισαν 30.000 Ἀθηναίους, Θεβαίους καὶ συμμάχους τους Ἰχαιούς, Κορινθίους, Εὐβοεῖς). Στὴ μάχη διακρίθηκε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μακεδονικοῦ ἱππικοῦ σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν. Ὁ Φίλιππος ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδα ἀραίωσε τὴ δεξιὰ του παράταξη, γιὰ νὰ διασπάσει τοὺς συμμάχους. Ὅταν, ὅπως τὸ ἐπέδιωσε, οἱ Ἀθηναῖοι ποῦ εἶχαν παραταχθεῖ ἀπέναντι στὴ δεξιὰ του πτέρυγα προέλασαν, δημιουργήθηκε ρῆγμα στὴ συμμαχικὴ παράταξη. Διεισδύοντας στὸ ρῆγμα ὁ Ἀλέξανδρος πλευροκόπησε καὶ ἐξόντωσε τὴ Θεβαϊκὴ φάλαγγα. Ἡ ἐπέλαση τοῦ ἱππικοῦ τὴν κατάλληλη στιγμή πρωτοκαθιερώθηκε στὴ Χαιρώνεια καὶ τελειοποιήθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο. Τὸν μιμήθηκαν ἔπειτα μεγάλοι στρατηγοὶ σ' ὅλες τίς ἐποχές ἀκόμη καὶ στὴ δικὴ μας. Στὸ χωρὸ τῆς μάχης ὁ Λέων τῆς Χαιρώνειας μᾶς θυμίζει σήμερα τὴν ἀνδρεία τῶν ἀνδρῶν τοῦ θηβαϊκοῦ Ἰερού λόχου, ποῦ δὲν ὑποχώρησαν καὶ ἔπασαν μὲχρι ἐνός.

Μετὰ τὴ νίκη του ὁ Φίλιππος συγκάλεσε πανελλήνιο συνέδριο στὴν Κόρινθο (337 π.Χ.), ποῦ τὸν ἀνακήρυξε εὐεργέτη καὶ ἡγεμόνα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν θαρβάρων. Ἐπακολούθησε ἡ δολοφονία του στὴ Μακεδονία, στὸ θέατρο τῶν Αἰγῶν, στὴ διάρκεια τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἀσίας (336 π.Χ.).

Στόν άσούλητο βασιλικό τάφο τής Βεργίνας θρέθηκαν καί πέντε κεφαλάκια από έλεφαντοστό. Πιστεύεται ότι παριστάνουν τά μέλη τής βασιλικής οίκογένειας του Φιλίππου. Στο είκονιζόμενο κεφαλάκι του τάφου τής Βεργίνας διακρίνονται τά προσωπικά χαρακτηριστικά του Φιλίππου. Στο σκόπμα μεγεθυμένο δεξί μάτι ό καλλιτέχνης άποδίδει έντυπωσιακά τό τραύμα που είχε δεχτεί σ' αυτό ό Φίλιππος. Τό μικροσκοπικό αυτό έργο είναι χαρακτηριστικό του ρεαλισμού που θά κυριαρχήσει σέ λίγο άπόλυτα στή διάρκεια τής ελληνιστικής περιόδου.

Ό Άλέξανδρος συνεχίζει τό έργο του Φιλίππου. Ό Άλέξανδρος διαδέχτηκε τό Φίλιππο σέ ηλικία 20 ετών. Είχε ήδη δείξει τή δυνατή προσωπικότητα καί τόν όρμητικό χαρακτήρα του. Ό τρόπος όμως που άντέδρασε στίς δυσκολίες των πρώτων ήμερών τής βασιλείας του ξάφνιασε όλους. Άφου πρώτα στράφηκε κατά των άνταπαιτητών του θρόνου,

προχώρησε μέ στρατό στήν Κόρινθο, όπου σέ νέο συνέδριο οι άντιπρόσωποι των ελληνικών πόλεων, έκτός από τή Σπάρτη, άνακήρυξαν τό νεαρό ήγγέτη άρχιστράτηγο των Έλλήνων στήν έκστρατεία κατά των Περωών. Μετά έκστράτευσε εναντίον των βαρβάρων, που είχαν άρchiσει νά κινούνται στό Βορρά. Τότε έμαθε ότι οι Θηβαίοι επαναστάτησαν. Μέ άπίστευτη ταχύτητα επέστρεψε στή Θήβα, κατάπνιξε τήν εξέγερση καί κατάσκαψε τήν πόλη εξαιρώντας τήν Καδμεία, τούς ναούς καί τήν οίκία του Πινδάρου, ό όποίος είχε ύμνήσει τή νίκη του Άλεξάνδρου του Α' στήν Όλυμπία. Έπειτα, άφου οι εκπρόσωποι των πόλεων άνάνεωσαν στόν Ίσθμό τήν εμπιστοσύνη τους στό πρόσωπό του, επέστρεψε στή Μακεδονία.

2. ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μέ σκοπό νά έλευθερώσει τίς ελληνικές πόλεις τής Μ. Άσίας καί νά σταματήσει για πάντα τίς περσικές παρεμβάσεις ό Άλέξανδρος ξεκίνησε από τήν Πέλλα μέ 30.000 πεζούς καί 5.000 ίππεις. Όταν έφτασε στήν Άσία, θυσίασε στόν τάφο του Άχιλλέα στήν Τροία καί όδήγησε τό στρατό του στό Γρανικό ποταμό. Έκει έδωσε τήν πρώτη του μάχη εναντίον 20.000 Περωών καί ισάριθμων Έλλήνων μισθοφόρων του τότε βασιλιά τής Περσίας Δαρείου Γ' του Κοδομανού. Ό ήρωισμός των Μακεδόνων καί ή θυελλώδης επέλαση του Άλεξάνδρου χάρισαν στήν ελληνική παράταξη τή νίκη (334 π.Χ.). Στή διάρκεια τής μάχης ό στρατηγός Κλείτος έσωσε τόν Άλέξανδρο από φονικό χτύπημα του Πέρση στρατηγού Σπιθριδάτη. Τριακόσιες άσπίδες από τά περσικά λάφυρα αφιέρωσε ό Άλέξανδρος στόν Παρθενώνα*. Άφου άπελευθέρωσε έπειτα τίς

*Ακόμη σώζονται τά σημάδια που έγιναν στό μάρμαρο του επιστύλιου για τή στερέωσή τους.

Στό Μουσείο του Βερολίνου βρίσκεται τό χρυσό αυτό περίσπτο (μενταγιόν) μέ τό ώραία χαρακτηριστικά του Μ. 'Αλεξάνδρου. 'Ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους.

έλληνικές πόλεις στά παράλια τής Μ. 'Ασίας, κατευθύνθηκε στό έσωτερικό τής. Στό Γόρδιο, κόβοντας μέ τό σπαθί του τό «Γόρδιο δεσμό» έδειξε στους λαούς τής 'Ασίας ποιός ήταν ό κυρίαρχός τής καί ταυτόχρονα τή γνωστή έτοιμότητά του.

Στή μάχη τής 'Ισσοῦ (333 π.Χ.) ό Δαρειός αντιμετώπισε προσωπικά τόν 'Αλέξανδρο μέ 400.000 στρατό. Σίγουρος γιά τή νίκη του ή γιά νά έμψυχώσει τούς άνδρες του, ό βασιλιάς τών Περσών είχε φέρεи στό πεδίο τής μάχης τήν οικογένειά του. 'Έκανε όμως τό λάθος νά πολεμήσει στή στενή πεδιάδα τής 'Ισσοῦ, όπου δέν μπορούσε νά εκμεταλλευτεί τήν άριθμητική ύπεροχή του. Μπρός στήν άνώτερη στρατηγική καί τήν όρμή του 'Αλεξάνδρου άναγκάστηκε νά ύποχωρήσει έγκαταλείποντας τήν οικογένειά του. Στά μέλη τής βασιλικής οικογένειας ό 'Αλέξανδρος φέρθηκε μεγαλόψυχα.

'Ακολούθησε ή κατάληψη τής Φοινίκης. 'Η όχυρή Τύρος, κτισμένη σέ νησί, άντιστάθηκε 7 μήνες. Μέ έπιχωμάτωση τής θάλασσας ό 'Αλέξανδρος κατόρθωσε νά τήν καταλάβει. Θυμήθηκαν τότε τήν προφητεία του 'Ιεζεκιήλ, ότι ή Τύρος θά καταστρεφόταν από τό χώμα τής (Παλαιά Διαθήκη ΚΖ, 7). 'Ακολούθησε ή ύποταγή τής Παλαιστίνης καί τής Αιγύπτου, όπου δέχτηκαν οι Αιγύπτιοι τόν 'Αλέξανδρο ως έλευθερωτή τους από τούς Πέρσες. 'Εκείνος σεβάστηκε τόν πολιτισμό τους. Μέ μοναδική διορατικότητα έκτισε στίς έκβολές του Νείλου τήν 'Αλεξάνδρεια, πού τόσο σύντομα θά γινόταν κέντρο του παγκόσμιου έμπορίου καί φάρος του έλληνικού πολιτισμού στο επίκαιρο γεωγραφικά σημείο, όπου ή 'Αφρική ενώνεται μέ τήν Εύρώπη καί τήν 'Ασία.

Στή μάχη τών Γαυγαμήλων (331 π.Χ.), άνατολικά του ποταμού Τίγρη, ό 'Αλέξανδρος, ένισχυμένος μέ νέες δυνάμεις από τήν 'Ελλάδα, αντιμετώπισε τό κο-

Τά εύρήματα του άούλητου τάφου τής Βεργίνας περιελάμβαναν δύο χρυσές λάρνακες σοναλικού βάρους 20 κιλών, 2 ζεύγη κνημίδων, άσπίδα, θώρακα, διάδημα, πολλά άγγεία καί τή χρυσή φάρετρα τής φωτογραφίας.

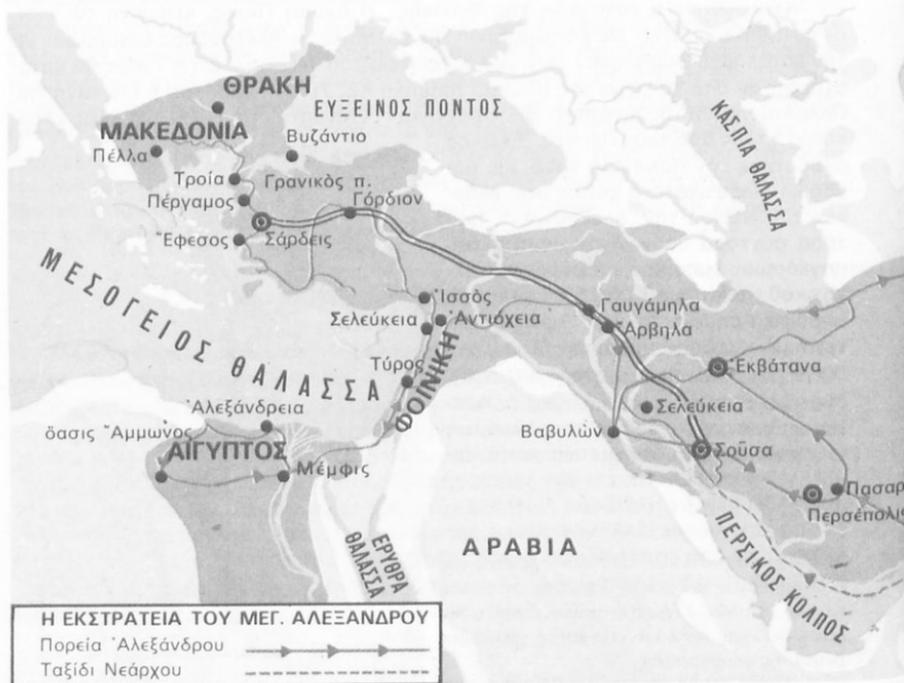

Λεπτομέρεια από τό ψηφιδωτό τής Πομπηίας πού εικονίζει τή μάχη τής Ισοού. Στά μάτια του Βουκεφάλα ὁ καλλιτέχνης πέτυχε νά αποτυπώσει τήν ένταση τής μάχης, ενώ στήν έκφραση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπέδωσε τή μεγάλη σημασία μιᾶς στιγμῆς ἀποφασιστικῆς γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα.

πυρπόλησης τῶν Ἀθηνῶν τό 480 π.Χ. Μέ τήν πράξη του αὐτή τερμάτισε τήν ἐκδικητική φάση του πολέμου. Στό ἐξῆς ἡ ἐκστρατεία θά ἀλλάζε μορφή, γιά νά πάρει στό τέλος τό χαρακτηρισμό «τῆς ἐνοπιῆς ἐξερεύνησης».

Τήν Ἐνοιξη τοῦ 330 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος προέλασε στά Ἐκβάτανα. Ἐκεῖ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς του θρῆκαν μέσα στό ἄρμα του βαριά τραυματισμένο τό Δαρεῖο. Ὅσοτου νά φτάσει ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ μέγας βασιλιάς εἶχε ξεψυχίσει. Τόν

λοσισαῖο στρατεύμα πού συγκέντρωσε ὁ Δαρεῖος. Ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε μέ τέχνασμα τόν κίνδυνο τῶν δρεπανηφόρων περσικῶν ἀρμάτων, μέ ριψοκίνδυνες ἐπελάσεις πλευροκόπησε τελικά τό Δαρεῖο καί τόν ἀνάγκασε νά τραπεῖ καί πάλι σέ φυγή. Ἡ περσική στρατιά διαλύθηκε. Μέ ραγδαία προέλαση κατέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος ἔπειτα τίς μεγάλες περσικές πόλεις Βαβυλώνα, Σοῦσα, Περσέπολη καί Πασαργάδες, Στά Σοῦσα θρῆκε καλλιτεχνήματα πού εἶχε λαφυραγωγῆσει ὁ Ξέρξης ἀπό τήν Ἀθήνα καί τά ἐπέστρεψε στούς Ἀθηναίους. Στήν Περσέπολη ἔκαψε τά ἀνάκτορα σέ ἀναπαύοση τῆς

έθαψε τότε με τιμές και αυτοανακηρύχτηκε διάδοχος της έξουσίας των Άχαιμενιδών. Τό Δαρείο δολοφόνησε ό Βήσσοσ, σατράπης τής Βακτριανής, πού είχε διακριθεί στή μάχη στά Γαυγάμηλα. Άρχισε τότε μιá δραματική καταδίωξη του Βήσσοσ, γιά νά μήν προλάβει νά όργανώσει νέα άμυνα. Άκολούθησε ή κατάκτηση τής Υγκανίας, τής Παρθίας και τής Άρείας.

Τόν χειμώνα του 330/29 π.Χ. μπήκε στή Βακτριανή και περνώντας τό όρος Ίνδοκοός (Ίνδικό Καύκασο) κατέβηκε στήν κοιλάδα του ποταμού Ώξου. Ό Βήσσοσ, πού είχε πάρει τό περσικό στέμμα, κατέφυγε στή Σογδιανή. Ό στρατηγόσ Πτολεμαίοσ με τό άπόσπασμά του, μετά έξαντλητική καταδίωξη, συνέλαβε τελικά τό σφετεριστή. Ό Άλέξανδροσ τόν έστειλε στά Βάκτρα, όπου καταδικάστηκε σέ θάνατο με βασανισμό από περσικό δικαστήριο συγγενών του Δαρείου.

Ό Άλέξανδροσ προχώρησε έπειτα άκόμη μακρύτερα, στήν κοιλάδα του Ίαξάρτη, όπου ίδρυσε τήν Άλεξάνδρεια τήν έσχάτη (σήμερα Λενιναμπάντ). Δυό χρόνια περίπου χρειάστηκε εκεί, γιά νά ύποτάξει τίς ντόπιεσ πολεμικές φυλέσ, πού άποφεύγοντασ τό κύριο έλληνικό στράτευμα κτυπούσαν και έξόντωναν τά μεμονωμένα άποσπάσματα ή ρίχνονταν στίς έλληνικές φρουρέσ. Χρησιμοποιώντας τήν πολεμική τακτική των ντόπιων καθώς και ντόπια άλογα άναπροσάρμοσε τήν πολεμική του τακτική στό γεωγραφικό περιβάλλον του τόπου και κατόρθωσε τελικά νά τούσ ύποτάξει. Στο διάστημα αυτό παντρεύτηκε τήν άσύγκριτη σέ όμορφιά Ρωξάνη, κόρη άρχοντα τής Σογδιανής, και υιοθέτησε άνατολικές συνήθειεσ, όπωσ τό προσκύνημα,

Έρείπια των Βάκτρων στο σημερινό Άφγανιστάν.

ἐπιζητώντας πολιτιστική προσέγγιση μέ τούς ντόπιους. Ἡ πολιτική του αὐτή πέτυχε. Μέρος τῶν ἰθαγενῶν ἐντάχθηκε στίς δυνάμεις του καί τό ἵππικό του ἐνισχύθηκε μέ τούς περίφημους Βακτριανούς ἱππείς. Ἀλλά ταυτόχρονα ἄρχισαν οἱ πρῶτες δυσσεύσεις τῶν Μακεδόνων, πού κατέληξαν σέ συνωμοσίες ἐναντίον του. Τότε καταδικάστηκε ἀπό μακεδονικό στρατοδικεῖο καί ἐκτελέστηκε ὁ ἀρχηγός τοῦ ἱππικοῦ Φιλῶτας καί στή συνέχεια θανατώθηκε ὁ πατέρας του Παρμενίωνας. Ἀργότερα, σέ ἕνα συμπόσιο, ὁ Ἀλέξανδρος σέ ξέσπασμα ὀργῆς γιά δηκτικό ὑπαινιγμό του σκότωσε τόν Κλεῖτο ὑπό ἐπήρεια μέθης. Σέ λίγο ὀργανώθηκε συνωμοσία τῶν *παίδων*, βασιλικῶν δηλαδή σωματοφυλάκων, πού ἦταν γιοί ἀριστοκρατικῶν μακεδονικῶν οἰκογενειῶν. Γιά τήν συνωμοσία αὐτή θανατώθηκε καί ὁ ιστοριογράφος τῆς μακεδονικῆς αὐτῆς *Καλλισθένης*. Δέν ἔχει ἐξακριβωθεί, ἂν οἱ συνωμοσίες ὀφείλονταν στή δυσσεύσεια τῶν Μακεδόνων, σέ προσωπικά κίνητρα ἤ στόν παλιό ἀνταγωνισμό τῆς μακεδονικῆς ἀριστοκρατίας γιά τήν ἐξουσία. Ἔνα ἐῖναι πάντως βέβαιο: ὅσο ρίζωνε στόν Ἀλέξανδρο ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατορίας, τόσο λιγότευε ἡ ψυχική του ἐπαφή μέ τούς Μακεδόνες. Ἰσως γιὰτί μοῖρα τῶν μεγάλων εἶναι νά πορεύονται τό δρόμο τους μόνοι.

Ἐκστρατεία τῶν Ἰνδιῶν. Τό 327 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔχοντας ἐνισχύσει σημαντικά τό στρατό του ξεκίνησε γιά τήν κατάκτηση τῶν Ἰνδιῶν. Ὁ ἰνδός ἡγεμόνας *Ταξιλῆς* συμμάχησε μέ τόν Ἀλέξανδρο. Ἀλλά ὁ ἰσχυρός *Πῶρος* ἐτοιμάστηκε νά τόν ἀντιμετωπίσει.

Τό Μάιο τοῦ 326 π.Χ. νίκησε τόν Πῶρο στόν παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ Ἰγδάσπη ἐξουδετερώνοντας μέ ἀπρόσμενη κυκλωτική κίνηση τήν ὑπεροχή τῶν Ἰνδῶν, πού στήριζονταν στό πλήθος τῶν πολεμικῶν ἐλεφάντων. Μετά τή νίκη του ἱδρυσσε τίς πόλεις *Βουκεφάλεια* καί *Νίκαια* καί προχώρησε ἀνατολικά. Πέρασε τόν Ἀκεσίνη κι ἔφτασε στόν ἀνατολικότερο παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ, τόν Ἰγφαση. Ἦθελε τώρα νά προχωρήσει, σύμφωνα μέ τίς τότε ἀντιλήψεις, στήν ἄκρη τῆς γῆς καί νά γνωρίσει τίς γεωργικές γνώσεις τῶν ντόπιων στήν κοιλάδα τοῦ Γάγγη. Ἀλλά οἱ στρατιῶτες του, ἐξαντλημένοι ἀπό τίς ἀτέλειωτες τροπικές βροχές στήν ἀγνωστή κι ἀπομακρυσμένη χώρα, ἀρνήθηκαν πεισματικά νά προχωρήσουν. Μέ αὐτούς συμφώνησαν καί οἱ διοικητές καί οἱ πιό ἄμεσοι ἀκόμη συνεργάτες του. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγκάστηκε νά διατάξει ὑποχώρηση, ἀφοῦ φρόντισε νά ἱδρύσει στά ἰνδικά ἐδάφη δύο σατραπεῖες.

Ἡ ἐπιστροφή ἦταν στήν πραγματικότητα μία νέα ἐκστρατεία. Μέ πλωτά μέσα ὁ μακεδονικός στρατός ἐπλευσε ἀπό τόν Ἰγδάσπη πρὸς τίς ἐκβολές του, ἐνῶ ἄλλα τμήματά του πεζοποροῦσαν στίς ὄχθες του. Στή χώρα τῶν Μαλλῶν ὁ Ἀλέξανδρος κινδύνευσε παράτολμα στήν πολιορκία μιᾶς πόλης βραχμάνων καί τραυματίστηκε σοβαρά. Ἀφοῦ ἀνέρρωσε καί ὀργάνωσε τήν περιοχή ἐγκαθιστώντας φρουρές καί ἱδρύοντας πόλεις, διέταξε τόν ἀρχηγό τοῦ στόλου του καί φίλο του *Νέαρχο* νά πλεύσει δυτικά κατὰ μήκος τῶν ἀκτῶν ὡς τίς ἐκβολές τοῦ Ἰγῆρη καί τοῦ Εὐφράτη. Μέ ἐντολή τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Νέαρχος χαρτογράφησε τότε τά παράλια τῆς Ἀραβικῆς θάλασσας καί συγκέντρωσε σπάνια ψάρια καί φυτά, ἀργότερα δέ ἔγραψε τόν *Παράπλουον*. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος μέ μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ προχώρησε ἀπό τή φοβερή ἔρημο τῆς *Γεδρωσίας* (Βελουχιστάν). Βουλιάζοντας στήν καφτή ἄμμο, ὑποφέροντας ἀπό τρομερή δίψα καί πείνα κι ἐγκαταλείποντας πίσω του ἄνδρες καί ζῶα, πού καταδικάζονταν σέ φοβερό θάνατο στήν ἔρημο, ὁ στρατός προχωροῦσε ἀργά ἀπό τήν ἐξάντληση. Ἄλλο τμήμα του ὑπό τόν Κρατερό ἐπέστρεψε ἀπό τήν Ἀραχωσίδα. Τό 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔφτασε στίς Πασαργάδες τερματίζοντας ἐκεῖ τή δεκαετή ἐκστρατεία του.

Ἡ στρατηγική ἱκανότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Θά ἦταν ἀρκετό ὁ θαυμασμός τοῦ Μ. Ναπολέοντα γιά τόν Ἀλέξανδρο, γιά νά μᾶς πείσει γιά τή στρατηγική ἰδιοφυΐα τοῦ

νεαρού Μακεδόνα βασιλιά. Ο τρόπος πού συνδύαζε τις επιθέσεις των διαφόρων στρατιωτικών σωμάτων, ή έκλογή της κατάλληλης στιγμής και θέσης, όπου εξαπέλυε τις θυελάδες του επελάσεις, ή προσαρμογή της πολεμικής του τακτικής στο περιβάλλον, ή μέριμνα γιά τή ψυχαγωγία και τό φρόνημα των στρατιωτών πού έκδηλωνόταν μέ συχνές γιορτές κι άγώνες, ή άταμάτητη καταδίωξη του άντιπάλου, γιά νά μή βρεϊ καιρό νά άνασουργκοτηθεϊ, ή πορεία μέ διασπασμένες κι ή επίθεση μέ ένωμένες τις δυνάμεις του, όλα αυτά άποτελούν έπινοήσεις του Άλεξάνδρου, πού μιμήθηκαν οϊ μεταγενέστεροι. Δέν προέλαυνε επίσης ο Άλέξανδρος, άν δέν εξασφάλιζε πρώτα τά ώτα του κι άν δέν οργανωνε, και μάλιστα άξιοθαύμαστα, τά δδάφη πού είχε καταλάβει. Πρίν προχωρήσει, έστελνε πάντα άνιχνευτική έμπροσθοφυλακή. Οϊ σύγχρονοι στρατιωτικοί άπορούν όχι τόσο γιά τις κατακτήσεις του, όσο γιά τόν τρόπο πού εξασφάλιζε τήν κυριαρχία του σέ έκτάσεις άχανεις. Στο θέμα αυτό μάς λείπουν δυστυχώς πολλές πληροφορίες. Άξιζει όμως νά σημειωθεί ότι σέ άκατοίκητες και έρημες περιοχές τής Άσίας έχουν έπισημανθει ίχνη στρατοπέδων και φρουριών πού είχε ίδρύσει ο Μ. Άλέξανδρος.

Η πολιτική του Άλεξάνδρου. Οϊ μυστικιστές και όνειροπόλοι, όπως ήταν ο Άλέξανδρος και όσοι γενικά συλλαμβάνουν σχέδια τολμηρά, δέν έχουν συνήθως τήν ικανότητα νά τά εφαρμόσουν. Ο Άλέξανδρος όμως συνδύαζε τις δύο ικανότητες, όπως άπόδειξε και στήν τολμηρή γιά τήν έποχή του ίδιως προσπάθεια νά συναδελφώσει τούς λαούς και νά συγχωνεύσει τούς πολιτισμούς τους. Ο δάσκαλός του Άριστοτέλης τόν είχε μάθει νά πιστεύει στήν άνωτερότητα του έλληνικού πολιτισμού. Πρέπει λοιπόν νά γνώριζε ότι δέν ύπήρχε κίνδυνος νά άφομοιωθεϊ ο έλληνικός πολιτισμός από τόν άσιατικό, άλλ' ότι θά συνέβαινε τό αντίθετο, όπως και πράγματι κατά βάση συνέβη.

Μόλις τέλειωσε τις πολεμικές έπιχειρήσεις αντιμετώπισε τό πρόβλημα πώς νά κρατήσει στήν έξουσία του τήν άπέραντη αυτοκρατορία μέ τό μικρό στρατό του, πού οϊ τάξεις του είχαν άλλωστε άραιώσει από τις άπώλειες, τήν εγκατάσταση παλαιμάχων στις πόλεις πού ίδρυε και από τήν τοποθέτηση φρουρών. Σ' αυτό τό πρόβλημα ή λύση ήταν μόνο μία: Άρμονικές σχέσεις μέ τούς ντόπιους. Έφαρμόζοντας έτσι ο Άλέξανδρος στήν πράξη τήν πολιτική της συγχώνευσης οργάνωσε στα Σούσα μεγαλοπρεπείς γιορτές. Στη διάρκεια τους έγιναν όμαδικοί γάμοι 10.000 πολεμιστών του και 80 εταίρων. Ο ίδιος νυμφεύθηκε τή μεγαλύτερη κόρη του Δαρείου Βαρσίνη και ο Ήφαισίων τή μικρότερη. Μεγαλύτερη σημασία είχε ή χρησιμοποίηση ντόπιων σέ υπεύθυνες διοικητικές θέσεις και στό στρατό. Παράλληλα ο Άλέξανδρος εκμεταλλεύτηκε τήν πίστη των Άσιατών γιά τή θεϊκή καταγωγή της βασιλικής του έξουσίας. Νέα αντίδραση των Μακεδόνων αντιμετώπιστηκε στήν άρχή αύστηρά κι έπειτα μέ συμπόσιο συμπιλιώσης 9.000 προσώπων, όπου ο Άλέξανδρος ήπιε κρασί από τό ίδιο κύπελλο μέ τούς στρατιώτες του. Μετά τή συμπιλιώση 10.000 παλαιάμαχοι έφυγαν γιά τή Μακεδονία, όπου κατά διαταγή του Άλεξάνδρου τούς άπένειμαν έξαιρετικές τιμές.

Τό τέλος του Άλεξάνδρου. Ο θάνατος του Ήφαιστίωνα στα Έκβάτανα (324 π.Χ.) κατάθλιψε τόν Άλέξανδρο. Έχει έκφρασει ή γνώμη ότι ή θλίψη του γιά τό θάνατο του γαμημένου του φίλου, μαζί μέ τις κακουχίες και τόν υπερβολικά έντονο ρυθμό της ζωής του, οδήγησαν τόν Άλέξανδρο στό θάνατο. Η γνώμη αυτή δέν στέκει, γιατί λίγο πρίν από τό θάνατό του ο Άλέξανδρος είχε ξανάβρει τή συνηθισμένη του ζωτικότητα και σχεδίαζε τόν περίπλου της Άραβίας από τόν Περσικό κόλπο ως τό Σουέζ. Τήν άνοιξη του 323 π.Χ. έφθασε στή Βαβυλώνα, όπου τόν χαιρέτησαν πρεσβείες από όλο σχεδόν τόν τότε κόσμο άναγνωρίζοντάς τον κύριο της Άνατολής. Τό

γεγονός αυτό θα ενίσχυσε τά σχέδιά του νά προχωρήσει στην κατάκτηση τῆς Δύσης, γιατί ἄρχισε τότε νά ναυπηγεί ἰσχυρό στόλο στή Βαβυλώνα κι ἄλλου. Οἱ τελευταῖες του μέρες πέρασαν μέ πυρετώδη προετοιμασία γιά τόν περίπλου τῆς Ἀραβίας. Τρεῖς ἐξερρηνητικές ἀποστολές, πού εἶχε στείλει γιά τό σκοπό αὐτό, εἶχαν ἀποτύχει. Τόν ἴδιο καιρό ἐπλευσε στίς ἐκβολές τοῦ Εὐφράτη ἔχοντας σχέδια νά ἀλλάξει τό ροῦ του, γιά ἄρδευση νέων ἐδαφῶν. Λίγο μετά, στή διάρκεια γιορταστικῶν συμποσίων, προσβλήθηκε ἀπό ἰσχυρό πυρετό. Τό νοσογόνο κλίμα τῆς Βαβυλώνας τοῦ μετᾶδωσε φαίνεται ἐλονοσία βαριάς μορφῆς καί ἡ ἀρρώστια ἐπιδεινώθηκε, ἐπειδὴ συνέχισε τίς πρωινές θυσίες πού συνήθιζε καί τὰ λουτρά του. Ἀπό τίς βασιλικές ἐφημερίδες, τό ἐπίσημο δηλαδή ἡμερολόγιο τῆς αὐλῆς, βλέπουμε ὅτι ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἀραβίας, παρά τόν ψηλό πυρετό του, τόν ἀπασχολοῦσε σχεδόν μέχρι τέλος. Χαιρετώντας μέ νεῦμα τούς παλιούς του συμπολεμιστές, καθώς ἕνας - ἕνας περνοῦσαν ἀπό τήν ἐπιθανάτια κλίνη του, πέθανε στίς 13 Ἰουνίου τοῦ 323 π.Χ., πρὶν κλείσει τὰ 33 του χρόνια. Ἡ μορφή τοῦ Ἀλεξάνδρου γέμισε τόν κόσμο μέ κατάπληξη καί θαυμασμό. Τά κατορθώματά του μῆκαν στή μέχρι σήμερα ζωντανή παράδοση πολλῶν λαῶν. Γιατί ἦταν ὁ μοναδικός κατακτητής, πού οἱ κατακτήσεις του δέν ἔφεραν καταστροφές ἀλλά πολιτισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

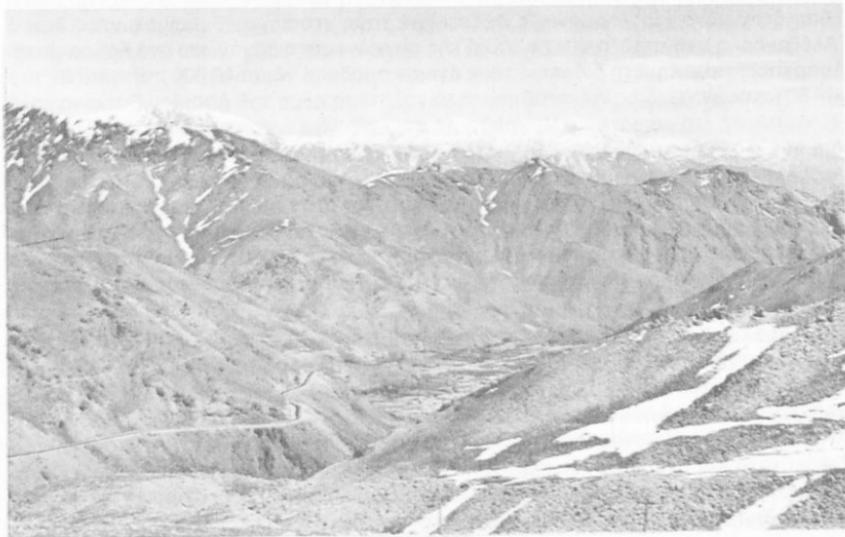
Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν τεράστιο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωνε, ἡ διαταγή

Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν τεράστιο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωνε, ἡ διαταγή

Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν τεράστιο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωνε, ἡ διαταγή

Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν τεράστιο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωνε, ἡ διαταγή

Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν τεράστιο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωνε, ἡ διαταγή

γιά τόν παράπλου πού έδωσε στό Νέαρχο, ή δίψα του νά γνωρίσει νέες μεθόδους καλλιέργειας στίς Ίνδιες, δίκαια έδωσαν στήν έκστρατεία του Μ. Άλεξάνδρου τό χαρακτηρισμό τής *Ένοπλης Έξερεύνησης*. Στόν Ίνδικό Καύκασο επιδόθηκε σέ κλιματολογικές καί γεωλογικές παρατηρήσεις. Στίς όχθες του Ώξου, στή Βακτριανή, ενδιαφέρθηκε γιά τό φλεγόμενο ύγρό (πρώτη μεία πετρελαίου). Ειδικοί τεχνικοί τών μετάλλων διατάχθηκαν νά έρευνήσουν τά ινδικά όρυχεία, ενώ άλλοι έρευνητές σκορπίστηκαν στίς κοιλάδες τών ινδικών παραποτάμων, γιά νά συγκεντρώσουν πληροφορίες γιά τή ζωή τών Ίνδων. Από τούς «θηματιστές» μετρήθηκαν ό άποστάσεις πού διάνυσε ό στρατός του. Από τήν Αίγυπτο ό Άλέξανδρος έστειλε άποστολή στό Σουδάν, γιά νά μελετήσει τά αίτια τών πλημμυρών του Νείλου.

Έκτός όμως από τούς έπιστήμονες άκολουθοΰσαν τόν Άλέξανδρο μόνιμα ή μέ έπισκέψεις καί στά θάθη άκόμη τής Άσίας, καλλιτέχνες θεάτρου, πού μέ άδρή άμοιθή παρουσίαζαν δράματα καί μουσικούς άγώνες μέ άπονομή θραβείων. Πολλούς ύποκριτές καλούσε από τήν Έλλάδα καί μάλιστα από τήν Άθήνα. Έτσι παντού όπου έφτανε ό έλληνομακεδονικός στρατός, μετάφερε μαζί του καί τήν πνοή τής ελληνικής ζωής. Πρώτοι πού μάθαιναν τόν ελληνικό πολιτισμό καί γίνονταν φορείς του ήταν οι Πέρσες καί άλλοι Άσιάτες, πού είχαν πάρει αξιώματα στό περιβάλλον του Άλεξάνδρου.

Οι περιγραφές του Νεάρχου καί του Άνδροσθένη, άρχηγού μιάς από τίς άνιχνευτικές άποστολές πού έστειλε ό Άλέξανδρος γιά τόν περίπλου τής Άραβίας, διεύρυναν τούς όρίζοντες τής γεωγραφίας καί τής έθνογραφίας, ενώ παράλληλα πλούτισαν μέ νέες γνώσεις τή φυσική, τή ζωολογία, τή βοτανική καί τήν ιστορία. Τά μαθηματικά καί ή άστρονομία πήραν μεγαλύτερη εξέλιξη από τήν έπαφή του ελληνικού μέ τόν άνατολικό κόσμο. Μέ τήν ίδρυση ελληνικών πόλεων σέ έπίκαιρα σημεία τής Άσίας ό πολιτισμός τών Έλλήνων εισχώρησε στή ζωή τών λαών της. Η ελληνική ζωή καί σκέψη άφύπνισε τούς Άσιάτες από τήν άμάθεια, στήν όποία τούς κρατούσε ό περσικός ζυγός. Τεράστια ήταν ή ώφέλεια τών Άσιατών από τήν έπαφή τους μέ τίς νεοϊδρυμένες ελληνικές πόλεις, όπου οι παλαίμαχοι κι όσοι έποικοι ήλθαν άργότερα από τήν Έλλάδα έφεραν τά ελληνικά ήθη, τούς άγώνες, τήν αγορά, τίς ποικίλες έκδηλώσεις καί τήν τέχνη τους. Ο Ίσοκράτης πρώτος είχε συμβουλεύσει τό Φίλιππο νά ιδρύσει πόλεις στήν Άσία γιά τή θεμελίωση εκεί του ελληνικού πολιτισμού. Ο Άλέξανδρος πραγματοποίησε τή συμβουλή. Η θέση τόσο τής Άλεξάνδρειας τής Αίγυπτου όσο καί τής Άλεξάνδρειας τής Συρίας (Άλεξανδρέττας) ήταν εκείνες πού έπρεπε γιά τήν έπιτυχία τού σκοπού. Σέ 70 άνεθάσσα ό Πλούταρχος τίς πόλεις πού έκτισε ό Άλέξανδρος στήν Άσία.* Η ελληνική γλώσσα καί παιδεία άπλώθηκε παντού καί νέος πολιτισμός δημιουργήθηκε, γνωστός μέ τό όνομα **έλληνιστικός**. Η σημασία του γεγονότος ύπήρξε κοσμοϊστορική γιά τήν πορεία τής άνθρωπότητας, γιά τήν προετοίμασε νά δεχτεί άργότερα τό χριστιανισμό.

Τόν Άλέξανδρο άκολουθοΰσαν πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες, άρχιτέκτονες καί τεχνικοί, πού τούς χρησιμοποιούσε καί στήν κατασκευή ειρηνικών έργων. Οι τεχνικοί αύτοί σχεδίασαν τίς ελληνικές πόλεις μέ τά βουλευτήρια, τίς αγορές, τούς ναούς, τά στάδια καί τίς άκροπόλεις. Κατασκεύασαν άκόμη λιμάνια, γέφυρες κι άρδευτικά έργα, ενώ οι καλλιτέχνες διακοσμούσαν καί τίς άσιατικές πόλεις μέ δικά τους άγάλματα. Έτσι τό πνεΰμα καί ή τέχνη τών Έλλήνων άπλώθηκε από τήν Αίγυπτο καί τήν Άραβία μέχρι τόν Καύκασο καί τήν Κασπία.

* Φαίνεται ότι πολλές από τίς 70 πόλεις πού άναφέρει ό Πλούταρχος κτίστηκαν άργότερα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπεκτάθηκε ὡς τὶς Ἰνδίες. Ἐπὶ αἰῶνες διατηρήθηκαν ἐκεῖ στὴν ἀρχὴ Ἕλληνες καὶ ἔπειτα «ἑλληνίζοντες» ἡγεμόνες, ποὺ ἔκοβαν ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ φοροῦσαν ἑλληνικὲς ἐνδυμασίες. Ντόπιοι ἄρχοντες θυσίαζαν στοὺς βωμοὺς τῶν 12 θεῶν, ποὺ ἔστησε ὁ Ἀλέξανδρος στὶς ὄχθες τοῦ Ὑφαση ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Καὶ σήμερα ἀκόμη σέ ἀπομονωμένες περιοχὲς τῶν Ἰνδιῶν καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν υπάρχουν φυλές ποὺ χρησιμοποιοῦν παραφθαρμένες ἑλληνικὲς λέξεις, λατρεύουν τὴ μνήμη τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιμάχων του. Ὡς καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Βούδα σέ ὀρισμένες περιοχὲς παρουσιάζουν ἐντονα τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης γιὰ αἰῶνες.

Τὸ κοσμοκρατορικὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου κατάρρευσε σύντομα. Τὸ πολιτιστικὸ ὅμως ἦταν κοσμοϊστορικὸ καὶ αἰώνιο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιζεῖ ἀκόμη στοὺς θρύλους, στὰ παραμῦθια καὶ στὴν παράδοση πολλῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν. Ἀκόμη καὶ μεγάλοι Πέρσες ποιητές, ὅπως ὁ Νιζαμί (1141 - 1203 μ.Χ.), ἔγραψαν ἔπη μὲ ἥρωα τὸν Ἀλέξανδρο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι μοναδικὸ στὴν ἱστορία καὶ δείχνει πάνω ἀπὸ ὅλα τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ νεαροῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Στὶς πόλεις ποὺ ἴδρυσε ὁ Ἀλέξανδρος στὴν Ἀσία ἀρχικὰ ἐγκαθιστοῦσε Ἕλληνες παλαίμαχους ἢ ἀνάπηρους ἢ ὄσους γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο εἶχαν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. Μὲ τὸν καιρὸ συνέρρεαν τόσο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅσο κι ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας πολλοὶ Ἕλληνες, ἔμποροι, τεχνίτες, καλλιτέχνες, μικροεπιχειρηματίες γιὰ καλύτερη τύχη ἢ κι ἀπὸ τὴ μεταναστευτικὴ τάση ποὺ χαρακτήριζε ἀπὸ παλιὰ τοὺς Ἕλληνες.

Ὁ Ἀλέξανδρος μερίμνησε γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο κατασκευάζοντας μεγάλους ἐμπορικοὺς δρόμους, διανοίγοντας διώρυγες καὶ βελτιώνοντας τὴν καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν μὲ ἀρδευτικὰ ἔργα καὶ τὴ συγκοινωνία μὲ τὴν κατασκευὴ γεφυρῶν καὶ λιμανιῶν.

Ἡ προσέλκυση μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων στὶς νέες πόλεις φανερῶνει τὴν οἰκονομικὴ τους εὐημερία, ποὺ κατὰ θάσση ὀφειλόταν στὴν βελτίωση τοῦ ἐμπορίου τῆς περιοχῆς καὶ στὴν καλύτερη ὀργάνωση καὶ διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων ἀπὸ

τοὺς Ἕλληνες. Οἱ περισσότερες πόλεις ἦταν αὐτόνομες ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ ἢ τοῦ διοικητῆ ποὺ τὸν ἐκπροσωποῦσε. Οἱ μετανάστες εἶχαν πολλές διευκολύνσεις. Ἀπολάμβαναν πολιτικὰ προνόμια, εἶχαν φορολογικὲς ἀπαλλαγές καὶ ἔπαιρναν πλοῦσια κτήματα, γιὰ νὰ τὰ καλλιεργήσουν ἢ μεγάλες ἐκτάσεις, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν τὴν κτηνοτροφία τους.

Τὰ μέτρα αὐτὰ ἀπέφεραν σύντομα πλοῦσιους καρπούς στὸν τομέα τῆς οἰκονομίας καὶ δυνατότητες γιὰ μεγαλύτερη ἀκόμη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Οἱ σχέσεις πράγματι μὲ τὶς Ἰνδίες, τὴν Ἀραβία καὶ τὶς περιοχὲς τῆς Κασπίας θάλασσης ἔγιναν σέ λίγο στενές.

Οι επιτυχίες αυτές του 'Αλεξάνδρου είχαν αντίκτυπο και στον κοινωνικό τομέα, όχι μόνο στην 'Ασία αλλά και στην 'Ελλάδα, που έστειλε στην 'Ανατολή πλήθος εμπόρων, τεχνιτών, επιστημόνων, πολεμιστών και ανθρώπων που αγαπούσαν την περιπέτεια.

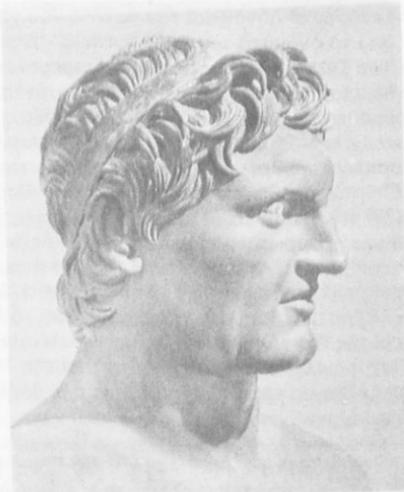
5. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ. ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΣ. ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ

Συγκρούσεις των διαδόχων καταλήγουν στην ίδρυση ελληνιστικών κρατών. 'Η παγκόσμια μοναρχία που ίδρυσε ο 'Αλέξανδρος δέν κράτησε πολύ. Μέ τη σειρά της απότυχε κι αυτή να άποκαταστήσει όμόνοια και ειρήνη.

Σφοδρές συγκρούσεις έπακολούθησαν ανάμεσα στους διαδόχους. Οι μακροχρόνιοι άγωνες όδήγησαν στη διάλυση του άπέραντου κράτους που ίδρυσε ο 'Αλέξανδρος και στη δημιουργία ελληνικών κρατών, των ελληνιστικών βασιλείων, γνωστών για τη μεγάλη πολιτιστική και οικονομική τους άκμή. Στις συγκρούσεις αυτές ξεχώρισαν ό διοικητής του στρατού της Μακεδονίας, 'Αντίπατρος, ό έμπιστος στρατηγός του 'Αλεξάνδρου Περδίκκας, ό μονόφθαλμος στρατηγός 'Αντίγονος, που είχε διοριστεί από τον 'Αλέξανδρο σατράπης της Φρυγίας, ό άρχηγός των έταίρων Σέλευκος και ό φίλος του 'Αλεξάνδρου Πτολεμαίος. Διακρίθηκαν επίσης, οι στρατηγοί Λυσίμαχος και Εύμένης.

'Αλλά και στην 'Ελλάδα ό θάνατος του νεαρού βασιλιά στάθηκε άφορμή να άναζωογονηθεί τό άντιμακεδονικό πνεύμα και να προκαλέσει τό **λαμιακό** πόλεμο. 'Αθηναίοι και άλλοι 'Ελληνες κατέλαβαν τις Θερμοπύλες. 'Ο 'Αντίπατρος τούς προσέβαλε, αλλά ήττήθηκε και πολιορκήθηκε στη Λαμία. Οι Μακεδόνες τελικά νίκησαν στην Κραννώνα της Θεσσαλίας, όταν έφτασαν ένισχύσεις από την 'Ασία, (322 π.Χ.). 'Ο άρχηγός της άντιμακεδονικής μερίδας Δημοσθένης αυτοκτόνησε, για να μη παραδοθεί στους διώκτες του. Στην 'Αθήνα και στις πόλεις που είχαν στρατηγική σημασία τοποθετήθηκαν μακεδονικές φρουρές.

Στην 'Ανατολή ξέσπασε σύντομα ό πόλεμος για την έξουσία, άνάμεσα στους διαδόχους του 'Αλεξάνδρου που κράτησε 50 περίπου χρόνια. Στην πρώτη φάση των συγκρούσεων ξεχώρισε, στην 'Ασία, ό 'Αντίγονος κι ό γιός του 'Αντιπάτρου Κάσσανδρος στη Βαλκανική χερσόνησο. 'Ως κι ή 'Αθήνα άναγκάστηκε να συμμαχήσει μαζί του και να έγκαταστήσει όλιγαρχικό πολίτευμα. Κυβερνήτης της τότε έγινε ό Δημήτριος ό Φαληρέας, γνωστός φιλόσοφος και νομοθέτης. Τό 307 π.Χ. ό γιός του 'Αντιγόνου Δημήτριος

'Ο ίδρυτής του βασιλείου των Σελευκιδών Σέλευκος ό Νικάτωρ. 'Αντίγραφο προτομής άρχαιότερης που κατασκευάστηκε από τό γλύπτη Βρούαξη γύρω στο 300 π.Χ. Μουσείο Νεάπολης, 'Ιταλία.

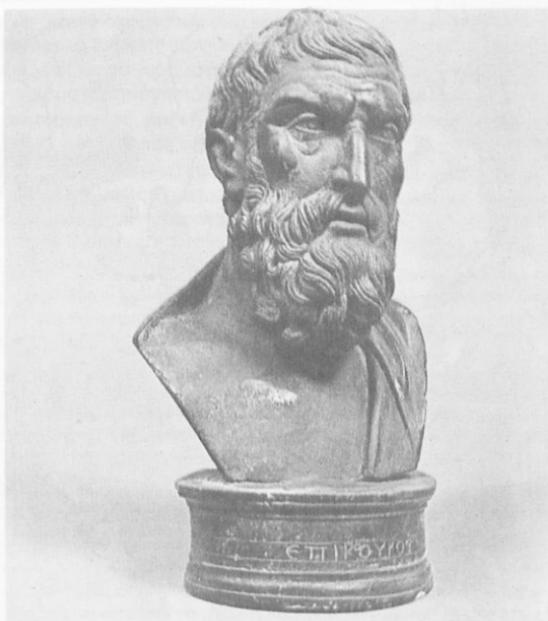
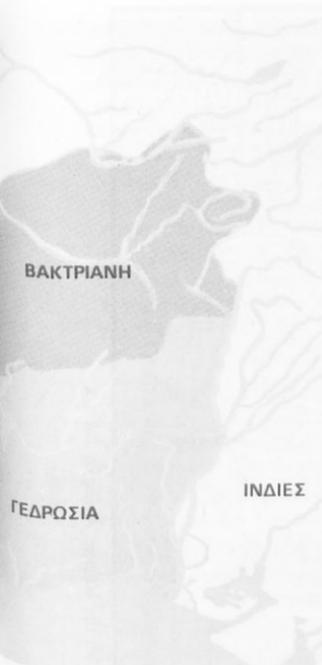
ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

*Πολιορκητής** κατέπλευσε στην Αθήνα κι αποκατάστησε τη δημοκρατία. Οι Αθηναίοι έστησαν σ' αυτόν και τον πατέρα του χρυσούς ανδριάντες κι ονόμασαν δύο φυλές από τ'α ονόματά τους (Αντιγονίδα - Δημητριάδα). Αποφασιστική ήταν η μάχη στην Ίψο (301 π.Χ.), όπου οι συνασπισμένοι αντίπαλοι του Αντιγόνου Κάσσανδρος, Πτολεμαίος, Λυσίμαχος και Σέλευκος αντιμετώπισαν το στρατό του Αντιγόνου, που έπαθε πανωλεθρία από τους ελέφαντες του Σελεύκου.

Ακολούθησε νέα φάση αγώνων που τελείωσε το 276 π.Χ. με την ανάρρηση στο μακεδονικό θρόνο του Αντιγόνου Γονατά, γιου του Δημητρίου του Πολιορκητή. Ο Γονατάς ανέβηκε στο θρόνο μετά τη νίκη του στη Λυσιμάχεια έναντι των Γαλατών (277 π.Χ.), που είχαν εισβάλει στην Ελλάδα. Στίφη απ' αυτούς πέρασαν στην Ασία, όπου τρομοκρατούσαν τις ελληνικές πόλεις, μέχρις ότου εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Αγκυρας, που πήρε το όνομα Γαλατία. Έντωμεταξύ από τις συγκρούσεις των διαδόχων είχαν δημιουργηθεί, εκτός από το βασίλειο της Μακεδονίας, τα ελληνιστικά βασίλεια της Συρίας υπό το Σέλευκο, της Αιγύπτου υπό τον Πτολεμαίο και της Περγάμου, που ίδρυσε ο Φιλέταιρος, άλλ' αργότερα κυβέρνησε ο Εύμενης**. Ίσχυρό ελληνικό βασίλειο ήταν και της Ηπείρου υπό τον Πύρρο, που εκστράτευσε στην Ιταλία κατά των Ρωμαίων προς βοήθεια των εκεί Ελλήνων. Παρά τις νίκες του

* Ονομάστηκε έτσι αργότερα από την πολιορκία της Ρόδου, το 305 π.Χ.

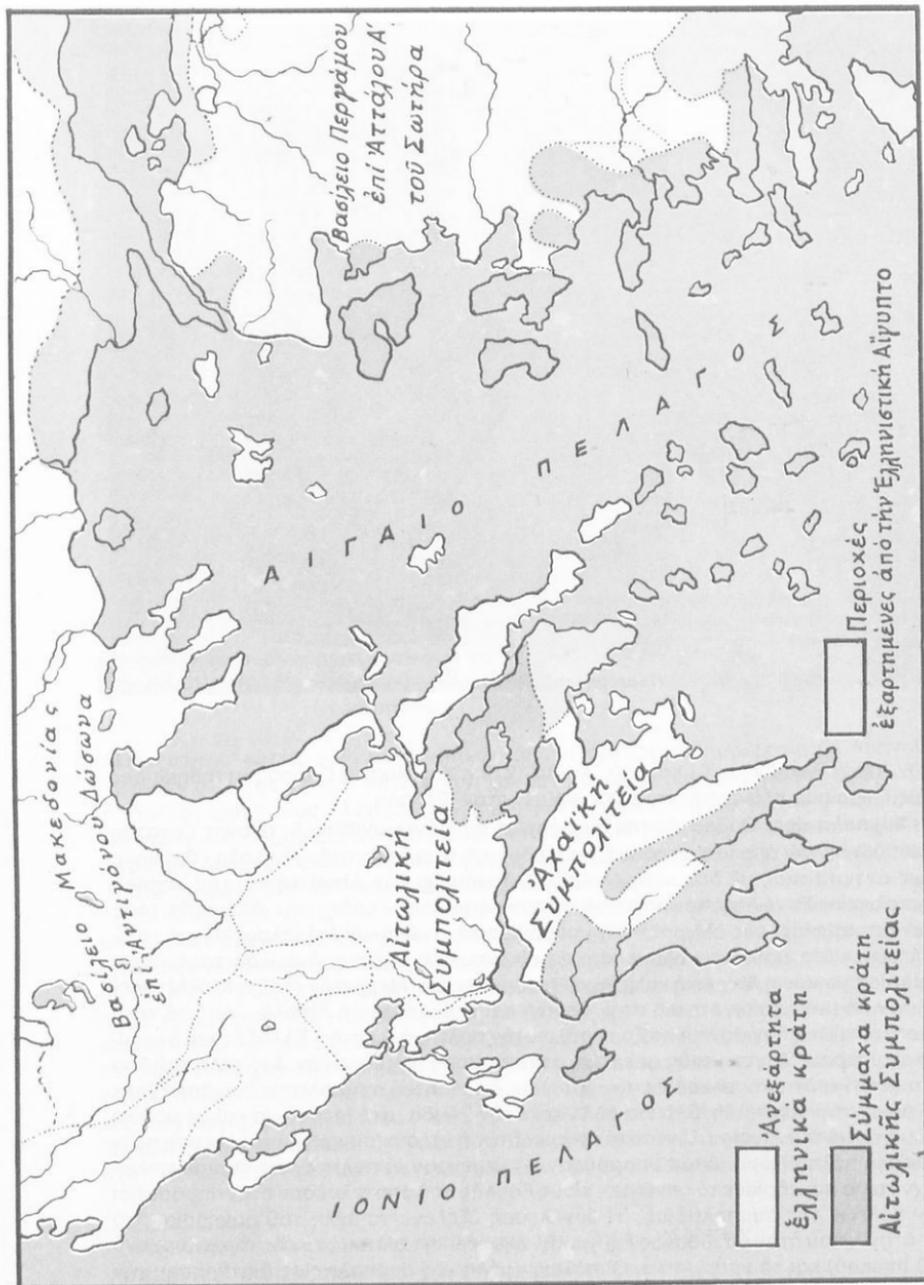
** Το βασίλειο της Θράκης, υπό το Λυσίμαχο, υπήρξε εφήμερο.

Προτομή του Έπικούρου, του 2ου αϊ. π.Χ. Έθνικό Μουσείο Νεάπολης.

στήν *Ήράκλεια* (280 π.Χ.) και στο *Άσκλο* (279 π.Χ.) τελικά ο Πύρρος ήττήθηκε από τους Ρωμαίους κι αναγκάστηκε νά γυρίσει στην Έλλάδα.

Συμπολιτείες. Ο ίδρυτής τής δυναστείας των Άντιγονιδών Άντίγονος Γονατᾶς προσπάθησε νά ἀποκαταστήσει τή μακεδονική ἡγεμονία στήν Έλλάδα, βρέθηκε ὁμως ἀντιμέτωπος μέ δύο νέες ἑλληνικές δυνάμεις, τήν *Αἰτωλική* καί τήν *Άχαϊκή* συμπολιτεία. Συνειδητοποιώντας οἱ ἑλληνικές πόλεις - κράτη τήν ἀδυναμία τους ἀπέναντι στίς ἰσχυρές ἑλληνιστικές μοναρχίες ὁργανώθηκαν ἐπὶ τέλους σέ μιά πολιτική συνένωση, πού διευκόλυνε καί τίς οἰκονομικές σχέσεις ἀνάμεσά τους. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ἡ Αἰτωλική καί ἡ Άχαϊκή συμπολιτεία. Μέχρι τόν 4^ο αἶ. π.Χ. οἱ Αἰτωλοὶ ζοῦσαν σέ μικρές κοινότητες στήν ὄρεινὴ καί κτηνοτροφικὴ Αἰτωλία. Ἀπὸ τὰ τέλη ὁμως τοῦ αἰῶνα ἄρχισαν νά παίζουν ρόλο στήν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Έλλάδας καί διακρίθηκαν ὑπερασπίζοντας τούς Δελφοὺς στήν εἰσβολὴ τῶν Γαλατῶν. Στὰ τέλη τοῦ 3ου αἶ. π.Χ. συγκρότησαν τὸ *κοινὸν τῶν Αἰτωλῶν*, δηλαδὴ μιά συμπολιτεία πού ἀπλώθηκε ὄχι μόνο στήν Κεντρικὴ Έλλάδα ἀλλὰ καί στήν Ἠλιδα, στή Μεσσηνία καί σέ μερικά ἀκόμη νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἀνώτατο ὄργανο ἦταν ἡ ἐτήσια (συνήθως) συνέλευση στήν αἰτωλικὴ πόλη *Θέρμο*, ὅπου μπορούσαν νά μετέχουν οἱ πολῖτες τῆς συμπολιτείας. Συχνότερα συνεδρίαζε τὸ *συνέδριο*, εἶδος βουλῆς πού ἀποτελοῦσαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων τῆς συμπολιτείας. Ἡ συνέλευση ἐξέλεγε τὰ μέλη τοῦ συνεδρίου, τὸ *στρατηγὸ*, πού ἦταν ὑπεύθυνος καί γιὰ τήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, τὸν *ἵππαρχο* (ἀρχηγὸ τοῦ ἵππικοῦ) καί τὸ *γραμματέα*. Οἱ πόλεις - μέλη τῆς συμπολιτείας διατήρησαν τήν

Ἡ Ἑλλάδα καί τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τό 228 π.Χ.

αυτοδιοίκησή τους, αλλά είχαν κοινό στρατό και ίδια νομίσματα, μέτρα και σταθμά. Οι συμπολιτείες υπήρξαν παράγοντες ένωσης των Έλλήνων. Ἄλλά προσπαθώντας νά ἀπλώσουν τίς σφαίρες ἐπιρροῆς τους συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Καί ἡ Ἀχαΐα ἦταν μέχρι τόν 4 αἰ. π.Χ. περιοχὴ καθυστερημένη πολιτικά καί οικονομικά. Μετά τή συγ- κρότηση ὅμως τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, καί τήν προσχώρηση σ' αὐτή τῆς Σικυώνας (253 π.Χ.) καί τῆς Κορίνθου (243 π.Χ.) ἄρχισε νά ἐξελισσεται. Ὁ Ἄρατος, πού γιά 30 χρόνια ἦταν στρατηγός τῆς συμπολιτείας κατεύθυνε τήν πολιτική τῆς. Ἡ ὀργάνωσή τῆς ἦταν ἡ ἴδια περίπου μέ τῆς Αἰτωλικῆς συμπολιτείας. Πρωτεύουσα εἶχε τό Αἴγιο. Ἀνότερα ὄργανα τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας ἦταν ἡ σύνοδος (συνέλευση), ὅπου μπορούσαν νά μετέχουν ὅλοι οἱ πολῖτες τῶν πόλεων τῆς ὀμοσπονδίας πού εἶχαν συμπληρώσει τά 30 καί ἡ σύγκλητος (συμβούλιο) ἀντίστοιχη μέ τό Αἰτωλικό συνέδριο. Ἡ σύνοδος συνεδρίαζε δύο φορές τό χρόνο, ψήφισε τούς ἀρχόντες καί ἀποφάσιζε γιά τίς σπουδαίες ὑποθέσεις. Κοινό χαρακτηριστικό τῆς Αἰτωλικῆς καί Ἀχαϊκῆς συμ- πολιτείας ἦταν ὅτι δέν ὑπῆρξε ἡγεμονία μιᾶς πόλης πάνω στίς ἄλλες.

Ἡ παρακμὴ τῆς πόλης - κράτους. Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι κι οἱ παρεμβάσεις τῶν ἐλληνιστικῶν μοναρχιῶν ὀδήγησαν τό θεσμὸ τῆς πόλης - κράτους σέ παρακμῆ. Τά περιθώρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στένεψαν, καί σέ μερικές περιπτώσεις ἔχασαν καί τήν πολιτική τους αὐτοτέλεια ἢ καί τά δικαιώματα νά ρυθμίζου ἐσωτερικά τους ζητήματα, ἰδιαίτερα στίς πόλεις ὅπου ἐγκαταστάθηκαν μακεδονικές φρουρές, γιά νά ὑποστηρίζου ὀλιγαρχικές κυβερνήσεις.

Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου εἶχαν δημιουργήσει τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ πόλη - κράτος εἶχε πιά θεματίσει τόν ἱστορικό ρόλο τῆς. Οἱ πολιτικές καί κοινωνικές ἀντιθέσεις τῶν ὀλιγαρχικῶν καί τῶν δημοκρατικῶν στίς πόλεις διευκόλυναν τίς ἐπεμβάσεις τῶν Διαδόχων, πού ὑποστήριζαν τή μιὰ ἢ τήν ἄλλη παράταξη. Ἡ πολιτική δηλαδή τῶν Διαδόχων ρυθμιζόταν ἀπό τά κατά περίόδους συμφέροντά τους, κι ὄχι ἀπό ἰσολογικά κριτήρια. Ὅλα αὐτά ἐξηγοῦν, γιατί ἡ πόλη - κράτος ὀδηγήθηκε στήν παρακμῆ.

6. ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Ἡ Σπάρτη στά μέσα περίπου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἦταν σέ μεγάλη παρακμῆ, γιατί δέν εἶχε ἐξελιχτεῖ πολιτικά καί ὑπόφερε ἀπό ὀλιγανδρία, ἀποτέλεσμα τῶν πολλῶν νεκρῶν τῶν συνεχῶν πολέμων. Ἐξάλλου ἡ οικονομικὴ καταστροφή πολλῶν Σπαρτιατῶν εἶχε περιορίσει σέ λίγες ἑκατοντάδες μόνο τούς πολῖτες μέ πολιτικά δικαιώματα. Τά 6/7 τῶν πολιτῶν τῆς μὴ ἔχοντας κλῆρο οὔτε πολιτικά δικαιώματα ζητοῦσαν ἀναδασμό τῆς γῆς καί κατάργηση τῶν χρεῶν. Ὁμάδα πατριωτῶν μέ ἀρχηγό τὸ βασιλιά **Ἄγη**, ἀνησυχώντας γιά τήν ἐξασθένιση αὐτῆς τῆς Σπάρτης, προσπάθησε νά ξαναφέρει τὸ καθεστῶς τοῦ Λυκούργου. Ὁ Ἄγης (βασιλεύσε ἀπὸ τό 245 ὡς τό 241 π.Χ.) πρότεινε στήν Ἀπέλλα ἀναδασμὸ καί διανομὴ 4500 κλῆρων στοὺς ἀκτῆμονες Σπαρτιάτες καί 15000 κλῆρων στοὺς περίοικους. Ὅλοι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν κλῆρων θά ἔπαιρναν πολιτικά δικαιώματα. Ὁ ἴδιος, οἱ συγγενεῖς καί οἱ φίλοι του ἔδωσαν τὸ παράδειγμα προσφέροντας τὰ κτήματά τους. Οἱ νέοι τῆς Σπάρτης πῆγαν μέ τὸ μέρος τοῦ Ἄγη. Ἄλλὰ οἱ μεγαλοκτηματίες ἀντέδρασαν στή μεταρρύθμιση πού ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται. Μεταξύ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἦταν κι ὁ βασιλιάς Λεωνίδα, πού στίς ἀρχές τῆς μεταρρύθμισης ἐξορίστηκε. Ὃταν ὁ Ἄγης ἔλειψε σέ ἐκστρατεία, ὁ Λεωνίδα γύρισε στή Σπάρτη καί συνέτριψε μέ μισθοφόρους τήν ἀντίσταση τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἄγη. Τόν ἴδιο, ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τήν ἐκστρατεία, τόν συνέλαβαν καί τόν θανάτωσαν.

Ὁ γιός τοῦ Λεωνίδα **Κλεομένης** (βασιλεύσε ἀπὸ τό 235 ὡς τό 221 π.Χ.) νυμφεύ-

θηκε νέος τῆ χήρα τοῦ Ἄγη Ἀγιατίδα, κι ἀφοῦ κατηχήθηκε ἀπ' αὐτὴ στὶς ιδέες ἐκείνου, προσπάθησε νὰ δλοκληρώσει τὴ μεταρρύθμιση. Γιὰ νὰ μὴν ἔχει ὁμοῦς τὸ ἴδιο τέλος μὲ τὸν Ἄγη, κινήθηκε πιὸ συστηματικά. Θέλοντας νὰ ἰσχυροποιήσει τὴν τυπικὴ στὴ Σπάρτῃ βασιλικὴ ἐξουσία, ἄρχισε ἐκστρατείες ἐναντίον τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἄφησε τὸ κύριο μέρος τοῦ στρατοῦ του στὴν Ἀρκαδία καὶ μὲ τμῆμα του γύρισε ξαφνικά στὴ Σπάρτῃ καὶ ἐξόντωσε τοὺς ἐφόρους, πού ἔσπευαν ἐμπόδιο στὰ σχέδιά του. Τὰ κτήματα ξαναμοιράστηκαν, τὰ χρέη καταργήθηκαν καὶ πολλοὶ νέοι πολῖτες γράφτηκαν τότε στοὺς κατάλογους τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐλευθερώθηκαν 6000 δοῦλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2000 πύκνωσαν τὶς τάξεις τοῦ σπαρτιατικοῦ στρατοῦ. Ἄνεμος ἐλευθερίας ἐπνευσε τότε στὴ Σπάρτῃ, πού γιὰ πρώτη φορὰ παρουσίασε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ γίνει γιὰ ἓνα διάστημα καταφύγιο ὄλων τῶν δημοκρατικῶν τῆς Ἑλλάδας.

Τότε ὁ ὀλιγαρχικὸς ἡγέτης τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Ἄρατος, ἀδυνατώντας νὰ ἀντιμετωπίσει στρατιωτικὰ τὸν Κλεομένη, ζήτησε τὴν ἐπέμβαση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου Δύσωνα. Στὴν ἄνιση σὲ δυνάμεις ἀντιπάλων μάχη τῆς Σελλασίας, κοντὰ στὴ Σπάρτῃ, ὁ Δύσων συνέτριψε τὸν Κλεομένη (222 π.Χ.). Οἱ Μακεδόνες ἀποκατάστησαν τὸ παλιὸ καθεστῶς στὴ Σπάρτῃ. Ὁ Κλεομένης κατέφυγε στὴν Αἴγυπτο.

7. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ

Ἡ παρακμὴ τῆς πόλης - κράτους, ἡ ἐπικράτηση τῶν μοναρχιῶν, ἡ κόπωση ἀπὸ τοὺς πολέμους κι ἡ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἔκαναν τὰ ἤθη ποικιλότερα καὶ τὴ ζωὴ πιὸ ὕλιστικὴ. Ἡ πίστη στὰ παλιὰ ἰδανικὰ κλονίστηκε. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀφθονη ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ψυχικὴ κόπωση πού τὴ συνόδευε, ὀδήγησαν τελικὰ τὴ φιλοσοφία σὲ περιφρόνηση τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν. Εἶδαμε τὴν τάση αὐτὴ νὰ πρωτοεκφράζεται στὸν κυνισμό, πού δίδαξε τὴν αὐτάρκεια.

Οἱ νεώτεροι κυνικοί. Στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ οἱ κυνικοὶ δὲν ἀσχολήθηκαν, ὅπως παλαιότερα, μὲ τὴν καταπολέμηση τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ δίδαξαν τὴν προσαρμογὴ στὶς διάφορες καταστάσεις τῆς ζωῆς. Παρ' ὅλα αὐτὰ στάθηκαν ἀρνητὲς τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, ἀκόμη καὶ τῆς ζωῆς, πού τὴν παρομοίαζαν μὲ θέατρο. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ παίρνομε σοβαρὰ τὴ ζωὴ, δίδασκαν, ὅπως κάνουν οἱ ἠθοποιοὶ μὲ τοὺς ρόλους τους. Ἀπὸ τοὺς γνωστότερους κυνικοὺς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἦταν ὁ Βίων ἀπὸ τὴν ἀποικία τοῦ Πόντου Ὀλβία, ὁ Μένιππος ἀπὸ τὰ Γάδαρα τῆς Συρίας κι ὁ Μενέδμος ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια.

Στὰ χρόνια τῶν Διαδόχων τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ νέα φιλοσοφικὰ ρεύματα, ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ ὁ στωικισμὸς ἐκφράζοντο τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Καὶ τὰ δύο φιλοσοφικὰ συστήματα ἀποβλέπουν στὴ γαλήνη τῆς ψυχῆς.

Ἐπικουρισμὸς. Ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ὁ Ἐπίκουρος ἀπὸ τὴ Σάμο. Ἰδρυσε φιλοσοφικὲς σχολές στὴ Μυτιλήνη, στὴ Λάμψακο καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου δίδαξε 36 χρόνια. Ἐγράψε πολλὰ συγγράμματα, ἀλλὰ δὲ σώθηκαν. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχει μοναδικὸ σκοπὸ τὴν εὐτυχία. Κάθε γνώση πού δὲν τὴν ἐξυπηρετεῖ εἶναι περιττὴ. Τὰ Μαθηματικά π.χ. εἶναι περιττά, γιατί δὲν ὀδηγοῦν στὴν εὐτυχία. Ἡ ἀστρολογία εἶναι ἀγυρτεία κι ἡ ρητορικὴ ἀπάτη. Ἡ γνώση τοῦ κόσμου βρίσκεται στὴν αἴσθηση κι ὄχι στὶς θεωρίες καὶ τοὺς ὀρισμούς.

Τὸ μεγαλύτερο ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐπίκουρο, πρέπει νὰ εἶναι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς. Ἡ ἡδονὴ ἀκόμη κι ἡ χαρὰ εἶναι περιττὴ, γιατί προκαλοῦν

ταραχή. Ἐποὶ ὁμως ἀπὸ φύσιν ὁ ἄνθρωπος ἀποφεύγει τὸν πόνο καὶ ἐπιδιώκει τὴν εὐχαρίστηση, πρέπει αὐτὴν νὰ θεωρεῖ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Λέγοντας ἡδονὴ ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἔννοεῖ τὴν ἡδονὴ τῶν ἀσώτων καὶ παρόμοιες ἀπολαύσεις, ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ πονεῖ το ὄμμα καὶ νὰ μὴ ταραζεῖται ἡ ψυχὴ. Τὴν εὐχάριστη ζωὴ, προσθετὴ, δὲν τὴν κάνουν οἱ ὕλικές ἀπολαύσεις ἀλλ' ἡ καθαρὴ λογικὴ. Αὐτὴ διαλύει τὶς φαντασιώσεις, πού φέρνουν τὶς ψυχικὲς ταραχές. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εὐτυχήσῃ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐπιστήμης, πού πολεμᾷ ὅσες ἐνοχλήσεις προέρχονται ἀπὸ τὸ φόβο, τὴν ἀμάθεια καὶ τὴ φιλοδοξία. Εἶναι ἀδύνατη ἡ ζωὴ χωρὶς ὁμορφιά, δικαιοσύνη καὶ εὐχαρίστηση στὰ πλαίσια τῆς λογικῆς. Μεγάλη σημασία ἔχει γιὰ τὸν Ἐπίκουρο ἡ φιλία, ὅχι ἐπειδὴ μᾶς ἐξασφαλίζει τὴ βοήθεια τῶν φίλων, ἀλλὰ γιατί μᾶς χαρίζει τὴν ἐμπιστοσύνη τους.

Ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ὅτι πρῶτος καταπολέμησε τὸ φόβο, ὑποστήριξε τὴν ἀνθρωπιά καὶ διάδωσε τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἰσορροπία καὶ τὸ μέτρο πού πρέπει νὰ ἔχουμε στὴ ζωὴ μας.

Στωικισμός εἶναι ἡ φιλοσοφία πού δίδαξε στὴν Ποικίλη Στοά τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ ὅπου πῆρε καὶ τὸ ὄνομά της, ὁ **Ζήνων** ἀπὸ τὸ Κίτιο τῆς Κύπρου. Ἡ στωικὴ φιλοσοφία εἶναι νέα θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ ἀντίδραση στὴ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων, ἂν καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα οἱ θεωρίες τους πλησιάζουν. Ὁ στωικισμὸς ἔχει τὶς ρίζες του στὴ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Ζήνων ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν κυνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ προσπάθησε νὰ τὴν θεμελιώσῃ θεωρητικὰ, ὥστε νὰ μὴ συγκρούεται μὲ τὴν κοινωμία. Ἐνῶ ὁ Ἐπίκουρος πολέμησε τὸ φόβο διδάσκοντας ὅτι ὁ θεὸς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὁ Ζήνων πίστευε στὴν πρόνοια τοῦ θεοῦ γι' αὐτόν. Πρόνοια εἶναι καὶ ὁ φυσικός νόμος, πού ρυθμίζει τὸ σύμπαν στὸ ὅποιο συνυπάρχει ὁ θεός. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος τοῦ θεοῦ καὶ τῆς φύσης πρέπει νὰ τῆς ἔχει ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη, καὶ νὰ ζεῖ σύμφωνα μ' αὐτὴν (ὁμολογουμένως τῆ φύσει ζῆν). Ὅ,τι ἀντιτίθεται στὸ λόγο (πού εἶναι μῦριο τοῦ θεοῦ λόγου), ὅπως οἱ ὁρμές καὶ τὰ πάθη, εἶναι ἀνήθικο. Οἱ ὁρμές καὶ τὰ πάθη ἀποβλέπουν στὰ ὕλικὰ ἀγαθὰ. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ αὐτὰ καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, ὥστε νὰ γίνουμε αὐτάρκειες, ψυχικὰ δυνατοὶ καὶ ἐσωτερικὰ ἐλεύθεροι. Ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ μόνον ἀληθινὸ ἀγαθόν. Ὅλα τὰ ἄλλα, ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, ἀκόμη καὶ ἡ ὑγεία πρέπει νὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορα. Οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ μετέχουν τοῦ θεοῦ λόγου, εἶναι τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ ἀδέλφια μεταξύ τους. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν διαφορὲς μεταξύ τῶν φυλῶν, τῶν γενῶν καὶ τῶν δύο φύλων. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπὸ φύσιν τοῦ τὴν ὁρμὴ πρὸς τὴ φιλία καὶ τὸ γάμο, ἐπιβάλλεται ἡ συμμετοχὴ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Στὸν πολιτικὸ βίον ὁμως ἡ ἐνεργητικὴ ἀνάμειξη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ κράτους. Αὐτὲς εἶναι οἱ βασικὲς ἀντιλήψεις τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, πού ἐπηρέασε βαθιὰ τὸν ἑλληνιστικὸ καὶ τὸ ρωμαϊκὸ κόσμον ὡς τὸ τέλος τῶν ἀρχαίων χρόνων προετοιμάζοντας τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Κοσμοπολιτισμὸς. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας τῶν κυνικῶν καὶ τῶν στωικῶν φιλοσόφων ἀναπτύχθηκε στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸν κοσμοπολιτισμὸν τὰ καθήκοντα ἀπέναντι στὴν πατρίδα δὲν πρέπει νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ καθήκοντα πρὸς ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι πολῖτες μιᾶς καθολικῆς κοινότητας ὀλόκληρου τοῦ κόσμου. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς δὲν ἀποκλείει τὸν πατριωτισμὸν, γιατί τὸ ἔθνος εἶναι μέλος τῆς ἀνθρώπινης πολιτιστικῆς κοινότητος. Τὸν κοσμοπολιτισμὸν ὑποστήριξαν οἱ Κυνικοί, οἱ Στωικοί καὶ μερικοὶ Ἐπικουρείοι φιλόσοφοι. Ἀργότερα μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ

ιδέες για την οικουμενική ένότητα και αγάπη μεταξύ των ανθρώπων διαδόθηκαν πλατύτερα. Η εποχή της πόλης – κράτους άνηκε πιά οριστικά στο παρελθόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πόσα και ποιά συνέδρια πού έγιναν στην Κόρινθο μπορούν να χαρακτηριστούν πανελλήνια;
2. Στο στρατιωτικό τομέα ποιά μέτρα του Μ. Αλεξάνδρου θεωρήθηκαν αργότερα βασικές άρχές της τέχνης του πολέμου;
3. Μέ ποιές του πράξεις ο Μ. Αλέξανδρος έδειξε την πολιτικότητα και τή διπλωματική του ικανότητα;
4. Από ποιές πράξεις ιδίως του Αλεξάνδρου φαίνεται ότι εύσταθεί ο χαρακτηρισμός πού του άπένεψε η Ιστορία ως μεγάλου;
5. Ποιά ήταν η συμβολή των ελληνικών πόλεων στην άνοδο του πολιτισμού των λαών της Ασίας;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ισοκράτη, Φίλιππος, 51, Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου)

Ο Ισοκράτης συμβουλεύει τό Φίλιππο νά έκστρατεύσει κατά των Περσών.

«Διότι τώρα τουλάχιστον πολύ δικαιολογημένα θά ήμπορούσε κανείς νά έκπλαγη δι' όσα έχουν συμβή και νά μάς καταφρονήση, διότι εις μέν τούς θαρβάρους τούς όποιους έβεωρήσαμεν ως μαλθακούς και άπειρους των στρατιωτικών πραγμάτων και διεφθαρμένους από την τρυφηλήν ζωήν των, παρουσιάσθησαν άνδρες πού έκριναν τούς έαυτούς των άξίους νά κυριαρχήσουν της Έλλάδος, έκ δέ των Έλλήνων κανείς δέν ήσθάνθη τόσοσ ύψηλόν φρόνημα, ώστε νά προσπαθήση νά μάς κάμη κυριάρχους της Ασίας. Τόσον δέ κατώτερο ειμεθα των θαρβάρων, ώστε εκείνοι μέν δέν έδίστασαν νά έκδηλώσουν πρώτοι τό μίσος των εναντίον ήμών, ένφ ήμεις δέν τολμώνεν ούτε νά τούς έκδικηθώμεν διά τās άδικίας πού μάς έκαμαν. Καίτοι δέ οι θάρβαροι όμολογούν, ότι εις όλους τούς πολέμους δέν έχουν ούτε στρατιώτας ούτε στρατηγούς ούτε τίποτε άλλο από εκείνα πού χρησιμεύουν διά τήν άπόκρουση των κινδύνων του πλέμου, αλλά όλα αυτά τά προμηθεύονται από ήμάς, ήμεις κατελήφθημεν από άουγκράτητον επιθυμίαν νά θλάπτωμεν ό ένας τόν άλλον».

200

(Πλουτάρχου, Αλέξανδρος, 8, Μετάφρ. Α. Ραγκαβή)

Η φιλομάθεια του Αλεξάνδρου

«Νομίζω δ' ότι και την κλίση προς την ιατρικήν ο Άριστοτέλης υπέρ πάντα άλλον ένέπνευσεν εις τόν Αλέξανδρον. Καί ού μόνον την θεωρίαν ήγάπησεν αλλά και έβοήθει τούς φίλους του όταν ήσθόνουν και συνέταττε συνταγάς θεραπείας και διαίτης, ως δυνάμεθα νά ίδωμεν εις τās έπιστολάς του. Ητο δέ και φύσει φιλόλογος και φιλομαθής και φιλαναγνώστης. Και την μέν Ιλιάδα, έφόδιον πολεμικής άρετής και νομίζων και όνομάζων, έλαβε διορθωθείσαν υπό του Άριστοτέλους, και αύτη είναι ή «έκ του νάρθηκος»* καλουμένη. Την είχε δέ πάντοτε υπό τό προσκεφάλιόν του μετά του έγχειριδίου του, ως ιστορεί ο Όνησίκριτος. Άλλα δέ βιβλία ή έχων έν τή άνω Ασία, διέταξε τόν Άρπαλον νά τω πέμψη τινά: και εκείνος τω έπεμψε τά βιβλία του Φιλίστου, και πολλάς των τραγωδιών του Εύριπίδου, του Σοφοκλέους και Αισχύλου και τούς διθυράμβους του Τελέστου και Φιλοξένου. Τόν δ' Άριστοτέλην εθαύμαζε κατ' άρχάς, και τόν ήγάπα, ως ο ίδιος έλεγεν, ούχ ήττον του πατρός του, διότι παρ' εκείνου μέν είχε τό ζην, παρά τούτου δέ τό καλώς ζην.»

(Άρριανού, Αλεξάνδρου Άνάβασις, Β, 12, 6, Μετάφρ. Δ. Λύκα)

Ο Αλέξανδρος έπισκέπτεται την αιχμάλωτη οικογένεια του Δαρείου

«Λέγεται δέ ότι και ο ίδιος ο Αλέξανδρος την επομένην ήμέραν εισήλθεν εις την σκηνήν των βασιλισσών συνοδευόμενος από τόν Ηφαιστίωνα μόνον από τούς έταίρους: και ότι, επειδή ή μήτηρ του Δαρείου άμφέβαλλε ποίος άπ' αούτους τούς δύο ήτο βασιλεύς, διότι και οι δύο ήσαν ένδεδυμένοι εξ ίσου λαμπρώς, έπροχώρησε προς τόν Ηφαιστίωνα και προσεκύνησεν αύτόν, διότι της έφάνη ύψηλότερος κατά τό άνάστημα. Όταν δέ ο Ηφαιστίων άπεούρη προς τά όπίω, και κάποιος

* Γιατί ο Αλέξανδρος φιλάγε τό αντίγραφο αυτό σέ πολυτελή θήκη.

ἀπ' τὴν συνοδείαν τῆς, ἀφοῦ ἔδειξε τὸν Ἀλέξανδρον, εἶπεν ὅτι ἐκείνος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκείνη μὲν ἐπειδὴ ἐντροπιάσθη διὰ τὸ λάθος τῆς ἐτραθήθη πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος εἶπεν ὅτι αὐτὴ δὲν ἐπιλήθη διότι λέγουν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶπεν ὅτι καὶ ἐκείνος εἶναι Ἀλέξανδρος».

(Ἀρριανῶ, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, Β', 14, 4-9. Μετάφρ. Δ. Λύκα)

Γράμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου στό Δαρεῖο

Μετά τὴ μάχη τῆς Ἴσσοῦ ὁ Δαρεῖος γράφει στόν Ἀλέξανδρο καὶ ζητεῖ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μ. Ἀσίας, ταυτόχρονα παραποιεῖται, γιὰ τοὺς Μακεδόνας ἀρχισαν ἀδικη ἐπίθεση. Ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ ἀπαντᾷ.

«Οἱ ἰδικοί σας πρόγονοι, ἀφοῦ ἦλθαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐπροξένησαν κακὰ εἰς ἡμᾶς, ἐνθ' δὲν εἶχαν πάθει κανένα ἀδικημα ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐγὼ δὲ ἀφοῦ ἐξελέγην ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπειδὴ ἤθελα νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Πέρσας, ἐπέρασα εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐπειδὴ οἱ σεις πρώτοι ἐκάματε ἀρχὴν ἐχθρικὴν. Διότι καὶ τοὺς Περσικοὺς ἐβουλήσατε καὶ εἰς τὴν Θράκην, τὴν ὁποία ἡμεῖς ἐξουσιάζομεν, ἐστελεε στρατιωτικὴ δύναμις ὁ Ὄχος. Ἀφοῦ δὲ ἐφρονεῖσθε ὁ πατήρ μου ἀπὸ τοῦς ἐπιβουλεύθεντάς τιν' ζωῆ τοῦ συνομήτερος, τοὺς ὁποίους σεις ὠργανώσατε, ὅπως σεις οἱ ἴδιοι διεδώσατε κομψαστικῶς μὲ τὰς ἐπιστολάς, ... καὶ ἐνθ' ἔστελετε ἐχθρικά γράμματα περὶ ἐμοῦ εἰς τοὺς Ἑλληνας παρακινῶν αὐτοὺς νὰ μὲ πολεμοῦν, καὶ ἐνθ' ἀπέστελλετέ χρημάτων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ πρὸς μερικοὺς ἄλλους ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐνθ' οὐδέμια ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων τὰ ἐδέχθη, μόνον δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰ ἔλαβαν, καὶ ἐνθ' οἱ ἐκ μέρους τοῦ ἀποσταλέντου διέφθειραν τοὺς φίλους μου καὶ ἐπεχειροῦσαν νὰ διαλύσῃ τὴν εἰρήνην, τὴν ὁποίαν συνῆψα μὲ τοὺς Ἑλληνας, – ἐξεστράτευσαν ἐναντίον σου, ἐνθ' οὐ πρώτος ἐδωσες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐχθραν. Ἀφοῦ δὲ ἐνίκησα εἰς μάχην πρῶτον μὲν τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς διοικητὰς σου, τώρα δὲ σὲ καὶ τὸν μαζί μὲ σὲ στρατὸν σου καὶ τὴν χώραν κατέχω, ἀφοῦ μοῦ τὰ παρεχώρησαν οἱ θεοί, – ὅσοι ἀπὸ τοῦς πολεμήσαντας μαζί μὲ σὲ δὲν ἐφρονεῦσθησαν, ἀλλὰ κατέφυγαν πρὸς ἐμέ, ἐγὼ φροντίζω δι' αὐτούς, καὶ αὐτοὶ ὄχι παρά τὴν θέλησίν των μένουσιν πλησίον μου, ἀλλὰ θεληματικῶς ἐκστρατεύουσιν μαζί μὲ ἐμέ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐγὼ εἶμαι κύριος ὅλης τῆς Ἀσίας, ἐλθέ πρὸς ἐμέ: ἐάν δὲ φοβῆσαι μήπως, ἀφοῦ ἔλθῃς, πάθῃς κανένα κακὸν ἀπὸ ἐμέ, στείλει μερικοὺς ἀπὸ τοῦς φίλους σου νὰ λάβουσιν ἐνόρκους διαβεβαιώσεις. Ὅταν δὲ ἔλθῃς πρὸς ἐμέ, ζήτησε καὶ λάμβανε τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας σου καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλεις. Διότι εἰς ὅ,τι καὶ ἂν μὲ πείθῃς αὐτὸ θὰ τὸ λάθῃς. Καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅταν

στέλλεις κανένα πρὸς ἐμέ, ἔχε ὑπ' ὄψιν σου ὅτι τὸν στέλλεις πρὸς βασιλέα τῆς Ἀσίας, μὴδὲ νὰ μοῦ γράφῃς ὡς ἴσος πρὸς ἴσον, ἀλλ' ἐάν χρειάζῃσαι τίποτε, νὰ ὀμιλήῃς, ὡς πρὸς τὸν κύριον ὅλων τῶν ἰδικῶν σου: ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει, ἐγὼ θὰ ἀποφασίσω περὶ σοῦ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι μὲ ἀδικεῖς. Ἐάν δὲ μοῦ διαφιλονικῆς τὴν θασυλείαν, ἀφοῦ σταθῇς, ἀκόμη ἀγωνίσου δι' αὐτὴν, καὶ μὴ φεύγῃς, διότι ἐγὼ θὰ βαδίσω κατὰ σοῦ ὅπουδῆποτε καὶ ἂν εἰσαι».

(Ἰεζεκιήλ, ΚΣΤ', 4 καὶ 12. Μετάφρ. Ι. Γιαννακόπουλου)

Προφητεία γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Τύρου

«Θὰ λιχνίσουν (οἱ ἐχθροὶ) καὶ θὰ ἐξαφανίσουν τὸ χῶμα τῆς Τύρου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ μέσῳ αὐτῶν θὰ καταστῶν τὴν πόλιν ταύτην γυμνὴ ὡς τὴν λεῖαν πέτραν».

...«καὶ αὐτὸ τὸ χῶμα σου θὰ ρίψῃ εἰς τὸ μέσον τῆς θαλάσσης».

(Διοδώρου Σικελιώτη, ΙΖ', 97, 1-3. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ὁ Ἀλέξανδρος κινδυνεύει στὴ συμβολὴ τῶν ποταμῶν Ἰνδοῦ - Ἀκεσίην - Υἰδάσπη.

«Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιβιβάσθη πάλι μὲ τοὺς φίλους τοῦ στὰ πλοία καὶ συνέχισε τὸ ταξίδι στό ποτάμι μέχρι τῆ συμβολῆ τοῦ Ἰνδοῦ μὲ τοὺς παραποτάμους τού. Καθὼς δὲ ἰσχυρὰ ρεῦματα συνέρρασαν στὸν ἴδιο χῶρο, σχημάτιζαν πολλές καὶ φοβερές δίνες πρὸς περιδινούσαν καὶ κατέστρεφαν τὰ πλοία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὄρμη τοῦ ρεῦματος ἦταν γρήγορη καὶ δυνατὴ καὶ ὑπερίσχυε ἀπὸ τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν κυβερνητῶν τῶν πλοίων, δύο μεγάλα σκάφη βυθίσθησαν καὶ πολλά ἐξώκειλαν. Ὅταν ἡ ναυαρχίδα παρασύρθηκε σὲ μεγάλο καταρράκτη, ὁ βασιλεὺς ἦλθε στὸν ἔσχατο κίνδυνον. Ἄντιμετωπίζοντας τὸ θάνατο ὁ Ἀλέξανδρος γυμνώθηκε καὶ πήδηξε στό νερό γιὰ νὰ σωθεῖ, ἐνθ' οἱ φίλοι τοῦ κολυμπούσαν κοντὰ τοῦ σπεύδοντας νὰ σώσουν τὸν βασιλέα, καθὼς ἀνατρεπόμεν τὸ πλοιο».

(Ἀρριανῶ, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, ΣΤ', 9, 3 καὶ 10, 1. Μετάφρ. Ν. Γκριτζαλή)

Τραυματισμὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν χώρα τῶν Μαλῶν

«Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπειδὴ νόμιζε ὅτι αὐτοὶ ποῦ κοιβαλοῦσαν τίς κλίμακες ἀρμποροῦν ἀπὸ νωθρότητα, ἀφοῦ ἀρπαξε μίαν κλίμακα ἀπὸ ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ τίς μετέφεραν, τὴν

έσθησε στο τείχος και άφου άναδιπλώθηκε πίσω από την άσπιδα άνέθηκε πάνω στην κλίμακα. Τόν άκολουθούσε ο Πευκέστας πού έφερε την ήρη άσπιδα, την όποια ο Άλέξανδρος παρέλαθε από τόν ναό της Άθηνας στην Τροία. Μετά από αυτόν στην ίδια κλίμακα άνέβαινε ο Λεοννάτος, ένας από τούς σωματοφύλακές του, και στην άλλη κλίμακα ο Άθρέας, ένας από τούς διμοιρίτες της έκστρατείας...

Στό μεταξύ ο Πευκέστας, ο διμοιρίτης Άθρέας και μετά από αυτόν ο Λεοννάτος, οι μόνοι πού άνέθηκαν πάνω στο τείχος, πριν συντριβούν οι κλίμακες, έπήδησαν και αυτοί κάτω και έμάχοντο πρό του βασιλιά τους. Ο Άθρέας τότε έπεσε εκεί νεκρός, άφου θλήθηκε μέ τόξο στό πρόσωπο και ο ίδιος ο Άλέξανδρος κτυπήθηκε στό στήθος, πάνω από τόν μαστό μέ τόξευμα πού τρύπησε τόν ώρρακα, ώστε όπως αναφέρει ο Πτολεμαίος από τό τραύμα έβγαινε μαζί μέ τό αίμα και άέρας.»

(Άρριανού, Άλέξανδρου Άνάβασις, ΣΤ, 24. Μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη)

Ή πορεία του Μ. Άλεξάνδρου στην έρημο της Γεδρωσίας

«... Καί ή φλογερά θερμokraσία λοιπόν, και ή έλλειψις του ύδατος κατέστρεφαν πολύ μέρος του στρατού και προπάντων τά κτήνη ταύτα μέν λοιπόν, κατεστράφησαν και από τό βάθος της άμμου και την θερμότητά της, διότι ήτο πυρωμένη, και τά πλείοτερα από την δίψαν... Η δέ μεγάλη άπόσταση των διαδοχικών σταθμών δέν έστενοχωρούσεν ολιγώτερον την στρατιάν· διότι ένεκα της έλλειψιως ύδατος κατ' άνάγκην έκαναν τάς πορείας όχι κανονικάς. Καί όταν μέν διήρχοντο νύκτα την όδόν την όποιαν έπρεπε να διανύσουν και ήθελον φθάσει εις ύδωρ την χαραγγήν, δέν έταλαιπωρούντο πολύ· άν όμως ή ημέρα τούς έπαιρνε κατά την εκτέλεσιν της μακρινής πορείας (και τό ύδωρ όπου θεν έστάθμυσον ήτο άκόμη μακράν) άν έβαν όπωσιν πορευόμενοι, τότε πλέον έταλαιπωρούντο, διότι τούς εύρισκε και ή θερμότης του ήλιου και άκατάπαιυτη δίψα τούς κατείχε».

(Άρριανού, Άλέξανδρου Άνάβασις, ΣΤ, 26. Μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη)

Περιστατικό κατά τή διάβαση της έρήμου της Γεδρωσίας

«... Έπορευέτο μέν ή στρατιά διά μέσου της άμμου και κάτω από φλογεράν θερμότητα... και ο ίδιος δέ Άλέξανδρος, έπειδή κατείχετο από δίψαν, μόλις μέν και δυσκόλως, άλλ' όμως πεζός έπροχωρούσεν... Εν τά μεταξύ δέ μερικοί από τούς ψήλους, οι όποιοι άπεμα-

κύνθησαν από την στρατιάν προς άναζήτησιν ύδατος, εύρον εις μίαν χαράδραν, όχι βαθειαν, ύδωρ μαζευμένον... αυτό δέ άφου μέ δυσκολίαν τό έμάζευσαν, έτρεξαν προς τόν Άλέξανδρον... καθώς δέ έπλησίασαν, άφου έβθλαν μέσα εις κράνος τό ύδωρ, τό προσέφεραν εις τόν βασιλέα. Έκείνος δέ τό έδέχθη μέν και έπήνεσε αυτούς πού τό έφεραν· άφου όμως τό έλαβε τό έχυσεν, ενώ όλοι έβλεπον. Καί από αυτήν την πράξιν του... έξυψώθη τό φρόνημα όλοκλήρου της στρατιάς...».

(Άρριανού, Άνδική, 30, 1-7. Μετάφρ. Ν. Γκριτζαλη)

Συνάντηση Νέαρχου μέ τά κήτη

«Μέγάλα θαλάσσια κήτη ζούν συνήθως εις τόν Όκεανό και πολύ μεγαλύτεροι Ιχθύες, άπ' ότι στην ίδικη μας Μεσόγειο θάλασσα. Ο Νέαρχος αναφέρει ότι, ενώ παρέπλεαν την χώρα των Κυζίων, κατά την αύγή, είδαν νερό της θάλασσας τό όποιο έκτασσοσαν και ύψωνόταν μέ όρμητικότητα, όπως ακριβώς συμβαίνει μέ τίς καταγίδες. Έπειδή κατεπλήγησαν, ζήτησαν να μάθουν από εκείνους οι όποιοι έπλεαν προς την παραλία, τί ήταν αυτό τό φαινόμενο και από τί έδημιουργείτο. Αυτοί άποκριθηκαν, ότι ύπήρχαν θαλάσσια κήτη, τά όποια περιπλανώμενα στην θάλασσα, έξετίνασαν τό νερό προς τά πάνω μέ φύσημα, όποτε έντρομοι οι ναύτες άφησαν να τούς πέσουν οι κώπες από τά χέρια.

Μόλις ο Νέαρχος έφθασε τούς πρόετρεπε και τούς ενεθάρρυνε, και εις τούς τόπους όπου έφθανε παραπλεύων, διάταξε να προχωρούν τά πλοία κατά μέτωπο, σαν να έπρόκειτο για ναυμαχία, να εκβάλλουν αλαλαγμούς, παράλληλα προς τόν ρόχθο της θάλασσας και ή κωπηλασία να γίνεται γρήγορα και μέ πολύ πάταγο. Κατ' αυτό τόν τρόπο άνέλαθαν θάρρος και ο στόλος από κοινού έπλεε μέ σύνθημα. Όταν πλησίαζαν πλέον προς τά θαλάσσια κήτη, οι ναύτες εκραύαζαν μέ όλες τίς δυνάμεις τους, οι σάλπιγγες εσάλπιγγαν και ο πλαταγισμός από την κωπηλασία άκουγόταν στην μεγαλύτερη κατά τό δυνατόν άπόσταση.

Έτσι τά κήτη έθεάθησαν να θυβίζονται από τρόπο, πριν τά πλησιάσουν οι πρώρες των πλοίων, άλλά αναδύμενα μετά από λίγο από τό μέρος των πρυμνών, επέπλεαν επί της επιφανείας και αναφυσούσαν πάλι σε μέγα ύψος την θάλασσα. Οι ναύτες χειροκρότησαν τότε για την άπροσδόκητη σωτηρία και άνέμεμψαν επίδοκμασία προς τόν Νέαρχο για τό τόλμημα και τό τέχνασμα».

(Πλουτάρχου, Κλεομένης, 13. Μετάφρ. Ά. Πουρνάρα)

Ή άπλότητα του Κλεομένη

«Σέ όλα γίνονταν δάσκαλος αυτός ο ίδιος,

προτεινόντας σάν παράδειγμα σωφροσύνης τή λιτή και άφελή ζωή του, πού δέν είχε καμιά επίδειξη ούτε τίποτε τό ξεχωριστό από τούς άλλους πολίτες. Αυτό τούδωκε και κάποια έπιρροή στά Έλληνικά πράγματα. Γιατί οι άνθρωποι, όταν παρουσιάζονται στους άλλους βασιλείς δέν αισθάνονται καθόλου κατάρπληξη από τά πλούτη τους και τήν πολυτέλειά τους, αλλά μάλλον σιχαμάρα γιά τήν ύπεροψία τους και τήν άκαταδεξία τους και τήν άπαίσια και σκληρή συμπεριφορά τους σ' αυτούς πού παρουσιάζονται μπροστά τους. Όταν όμως πήγαιναν στόν Κλεομένη, πού κι αυτός ήταν και λεγόταν βασιλιάς, τόν έδλεπαν χωρίς πορφύρες και χλαμύδες γύρω του, χωρίς ντιθάνια και φορεία. Τίς άπαντήσεις δέν τίς έπαιρναν ούτε διά μέσου πολλών άγγελιαφόρων και θυρωρών, ούτε μέ σημειώματα, ούτε δύσκολα και άργά, αλλά μόνος του, ντυμένος μέ ένα όποιοδήποτε φόρεμα, δεχόταν τούς επισκέπτες και συζητούσε μαζί τους, ώρα πολλή μένοντας μέ όσους είχαν τήν ανάγκην του, μέ τρόπο εύχάριστο και φιλόανθρωπο».

(Πλουτάρχου – Κλεομένης, Γράκχοι, 2. Μετάφραση Α. Πουρνάρα)

Σύγκριση Άγη - Κλεομένη και Γράκχων

«Θά ήταν ίσως άληθινώτερο νά λέγαμε ότι κατήργησε τή μεταβολή πού είχε φέρει όλα τά κακά, και ξανάφερε τήν πόλη και τήν άποκατάστησε στήν παλιά της μορφή. Μπορεί ακόμα νά είπη κανείς και αυτό, ότι δηλαδή στήν πολιτική των Γράκχων ήταν αντίθετοι οι δυνατότεροι από τούς Ρωμαίους, σέ όσα όμως έπιχείρησε ό Άγης και τά τελειοποίησε ό Κλεομένης, ύπήρχε τό ώραιότατο και μεγαλοπρεπές παρράδειγμα, ... Τό σπουδαιότερο είναι, ότι μέ τίς πολιτικές πράξεις των Γράκχων ή Ρώμη δέν κέρδισε τίποτε παραπάνω από όσα είχε, μέ όσα όμως έκανε ό Κλεομένης, μέσα σέ λίγο χρονικό διάστημα είδε ή Έλλάδα τή Σπάρτη νά κυριαρχεί στήν Πελοπόννησο, και νά διαγωνίζεται μέ τούς ισχυρότερους τής εποχής εκείνης».

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (323 - 30 π.Χ.)

Τά ελληνιστικά κράτη ήταν σπουδαία κέντρα τής ελληνικής τέχνης καί παιδείας. Οί πρωτεύουσές τους Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια καί Πέργαμος συναγωνίζονταν στήν πρόοδο τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν. Ἡ συμβολή τῶν Ἑλλήνων στήν ἐξέλιξη τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ κατά τήν ἑλληνιστική περίοδο ἦταν ἀκόμη σπουδαιότερη καί πλαυότερη παρά στό παρελθόν. Οἱ λαοί τῆς Ἀνατολῆς ἀφυπνίστηκαν ἀπό τό φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἦταν ὁμως ἐπόμενο νά χάσει κι αὐτό τήν ἀγνότητά του ἀπό τόν κοσμοπολιτισμό πού ἐπικράτησε μέ τήν ἀνάμειξη τῶν λαῶν. Ἔτσι ὁ ἑλληνικός πολιτισμός ἀλλοιώθηκε σ' ὄλους σχεδόν τούς τομείς, ὅπως στόν πολιτικό μέ τήν ἐξάπλωση τῶν κληρονομικῶν μοναρχιῶν, στήν τέχνη πού ἐγινε πύο ρεαλιστική, στή λογοτεχνία πού ἀπό τή δημιουργική συγγραφή περιορίστηκε στήν κριτική τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Τήν καθαρῆ ἀπτική διάλεκτο ἀντικατάστησε ἡ ἀπλούστερη *κοινῆ ἢ ἀλεξάνδρεια*, στήν ὁποία ἀργότερα γράφτηκε καί ἡ Καινή Διαθήκη.

Στή φιλοσοφία ἐπικράτησε ρεῦμα κοσμοπολιτισμοῦ. Οἱ θετικές ἐπιστήμες στή ἑλληνιστικά χρόνια προόδευσαν πολύ μέ τό συστηματικό ἐνδιαφέρον πού ἐδειξαν γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα οἱ βασιλεῖς τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν.

Ἡ Ἀθήνα ἐξακολούθησε καί στήν περίοδο αὐτή νά εἶναι τό πνευματικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας. Ἀλλά τήν ὥς τότε πνευματική ἡγεμονία τῆς ἀμφισβήτησαν οἱ πρωτεύουσες τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν καί ἡ Ρόδος.

I. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ - ΑΣΙΑΣ

Τήν πολιτική τῆς συγχώνευσης τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ, πού τόλμησε νά πρωτοεφαρμόσει ὁ Ἀλέξανδρος, ὀνόμασαν πετυχημένα «γάμο» τῆς Εὐρώπης μέ τήν Ἀσία (πρόκειται γιά τίτλο ζωγραφικοῦ πίνακα). Τό παράδειγμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀκολούθησαν καί οἱ Διάδοχοι.

Ἡ ἀλυσιδα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πού ἴδρυσε ὁ Ἀλέξανδρος ἀπό τήν Αἴγυπτο ὡς τά Ἰμαλία, ἦταν φάροι φωτός κι ὄχι κρίκοι σκλαβιάς στό λαίμο τῶν ἀσιατικῶν λαῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος φρόντισε ὥστε ἡ μορφῆ τῶν πόλεων καί ἡ ἐσωτερική ὀργάνωσή τους νά εἶναι καθαρῶ ἑλληνική. Αὐτό ἀποδεικνύει ὅτι δέν κατακτήθηκε ἀπό τόν ἀσιατικό πολιτισμό ἡ δέν ἐπηρεάστηκε ἀπ' αὐτόν παρά μόνο ὄσο ὁ ἴδιος ἤθελε. Γι' αὐτό ἄλλωστε χάρισε προνόμια στίς ἑλληνικές πόλεις, γιά νά μή χάσουν δηλαδή μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τήν ἑλληνικότητά τους, ἀφοῦ μόνο μ' αὐτήν θά μπορούσε νά ἐπιδράσει τό ἑλληνικό πνεῦμα στό ἀσιατικό. Παράλληλα ὁμως συνειδητοποίησε ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι ἔπρεπε νά σεβαστεῖ καί τίς συνήθειες τῶν ντόπιων. Ὅταν π.χ. ἐπισκέφθηκε στήν ὄαση Σίβα τῆς Αἴγυπτου τό μαντεῖο τῶν Ἄμμωνος, ἐπωφελήθηκε ἀπό τό γεγονός, ὅτι ὁ Αἰγύπιος ἱερέας τόν ἀποκάλεσε παιδί τοῦ Δία. Λέγεται ὅτι ὁ ἱερέας ἤθελε νά τόν ὀνομάσει «παιδίον» δηλαδή νέο. Ἐκανε ὁμως λάθος καί τόν ἀποκάλεσε «παῖ Διός». Ὁ Ἀλέξανδρος παρουσιάστηκε τότε στούς Αἰγύπτιους σάν γιόσ θεοῦ, σύμφωνα μέ τήν πίστη τῶν Αἰγυπτίων γιά τή θεϊκή καταγωγή τῶν Φαραῶ. Ἀργότερα στήν Ἀσία υιοθέτησε τήν προσκύνηση καί διάλεξε 30.000 Πέρσες, πού τούς ἐκπαίδευσε στή μακεδονική πολεμική τακτική καί στή ἑλληνικά γράμματα.

Είναι φανερό ότι ο Άλεξανδρος δέν υίοθέτησε τήν προσκύνηση από φιλοδοξία αλλά από σκοπιμότητα. Γιατί πώς θά μπορούσαν νά τόν δούν οι Πέρσες σάν βασιλιά τους, όταν ανάκηρύχτηκε διάδοχος τών Άχαιμενιδών, άν δέν τόν προσκυνούσαν κατά τίς συνήθειές τους; Τό ότι δέν πίστευε ό ίδιος στήν προσκύνηση φαίνεται από τό γεγονός ότι συνέχισε νά πολεμάει στήν πρώτη γραμμή ανάμεσα στους εταίρους ή νά μοιράζεται τίς κακουχίες μέ τούς στρατιώτες του. Αυτό έκανε π.χ., στήν έρημο τής Γεδρωσίας, όταν, για νά τούς έμψυχώσει και νά τούς παραδειγματίσει, έχυσε τό λιγοστό νερό πού του έφεραν μέσα σ' ένα κράνος, θυμίζοντας ότι όλοι έπρεπε νά συμμετέχουν τό ίδιο στίς στερήσεις. Άργότερα, στό συμπόσιο συμπιλίωσης, ήπια κρασί από τό ίδιο κύπελλο πού έπιναν και οι στρατιώτες του. Για τήν ίδια σκοπιμότητα δέχτηκε ό Άλέξανδρος όρισμένα άσιατικά έθιμα, φόρεσε άνατολίτικα ένδύματα κι άσπάστηκε άκόμη τήν πίστη και τήν λατρεία τών Αιγυπτίων και τών Άσιατών θεωρώντας ισότιμους τούς θεούς τους μέ τούς θεούς τών Έλλήνων. Στήν Άλεξάνδρεια μαζί μέ τά ιερά τών θεών τών Έλλήνων ίδρυσε και ναό τής αιγυπτιακής θεότητας Ίσιδας. Στή Βαβυλώνα θυσίασε στό θεό Βήλο και διέταξε τήν άνοικοδόμηση παλιών ιερών πού είχαν καταστραφεί από τούς Πέρσες.

Τήν πολιτική αυτή του Άλεξάνδρου συνέχισαν μέ τήν ίδια έπιτυχία οι Διάδοχοι του και οι άπόγονοί τους, γνωστοί στήν ιστορία ως Έπίγονοι. Έτσι διευρύνθηκε τό έλληνικό πνεύμα μεταδίδοντας για πρώτη φορά στήν ιστορία τάσεις οικουμενικότητας και ένότητας τών ανθρώπων ύπερεθνικής.

Οι Πτολεμαίοι κυβένησαν τήν Αίγυπτο ως άπόγονοι τών Φαραώ και σύμφωνα μέ τή θεοκρατική τους αντίληψη για τήν έξουσία. Άλλα χρησιμοποίησαν Έλληνες στό στρατό και στή διοίκηση και μέ κάθε τρόπο ενθάρρυναν τή μετανάστευσή τους στήν Αίγυπτο.

Οι Σελευκίδες βασιλιάδες τής Συρίας, πού ή έξουσία τους απλώθηκε σέ πολλούς λαούς και τεράστιες έκτάσεις (Παλαιστίνη, Συρία, Φοινίκη, Μ. Άσία, Μεσοποταμία, παλιά Περσία μέχρι τόν Καύκασο, Άρμενία και κοιλάδα άκόμη του Γάγγη), βασίστηκαν στόν έλληνικό πολιτισμό και τόν χρησιμοποίησαν σάν παράγοντα ένότητας τών άνομοιογενών πληθυσμών πού κυβερνούσαν.

Ο Σέλευκος ίδρυσε πόλεις στίς πιό εύφορες περιοχές τής Μ. Άσίας, τής Συρίας και τής Μεσοποταμίας, ενώ ό διάδοχος του Άντίοχος ό Α΄ έκτισε άλλες έλληνικές πόλεις στό Ίράν, πού έγιναν και σπουδαίοι συγκοινωνιακοί κόμβοι. Οι πιό γνωστές έφεραν τό όνομα Άντιόχεια, Σελεύκεια, Απάμεια, Στρατονικεια. Ο πληθυσμός τους ήταν μεικτός από Έλληνες και ντόπιους διαφόρων έθνικοτήτων. Πυκνότερη συγκέντρωση Έλλήνων

Ναός τής αιγυπτιακής θεότητας Ίσιδας στή Δήλο. Στό βάθος τό άκέφαλο άγαλμα τής θεάς. Η Δήλος γνώρισε μεγάλη οικονομική εύημερία στά έλληνιστικά χρόνια.

παρατηρήθηκε στη ΒΔ. Μεσοποταμία και στη Β. Συρία.

Όπως οι Πτολεμαίοι έτσι και οι Σελευκίδες σεβάστηκαν τον πολιτισμό των ντόπιων, δέν είχαν προκατάληψη έναντιόν τους ούτε έκαναν διακρίσεις για λόγους έθνικούς ή φυλετικούς.

Ανάλογη πολιτική ακολούθησαν και οι βασιλιάδες του έλληνοιστικού βασιλείου της Βακτριανής* στο σημερινό Τουρκεστάν και Β. Αφγανιστάν, πού αργότερα επεκτάθηκε και σέ ινδικά έδάφη στίς ανατολικές περιοχές του Ίνδου. Στίς αρχές του 2ου αι π.Χ. ο Έλληνας βασιλιάς τής Βακτριανής Δημήτριος δημιούργησε έλληνοϊνδικό κράτος, πού επεκτάθηκε μέχρι τήν κοιλάδα του Γάγγη ποταμού. Μετέφερε τότε τήν πρωτεύουσα του βασιλείου, από τά Βάκτρα στήν *Εύθυδήμεια*, Α. του Ίνδου. Μετά τό θάνατό του ο στρατηγός του Δημητρίου Μένανδρος πήρε τό στέμμα του βασιλιά των Ίνδων. Ο Δημήτριος σεβάσθηκε τόν πολιτισμό των ντόπιων και πέτυχε τή συνεργασία Έλλήνων και Ίνδων, πού πρώτος τήν όραματίστηκε ο Άλέξανδρος. Τό όνομά του παρέμεινε στήν ινδική παράδοση μέχρι τούς νεώτερους χρόνους. Ο Βοκκάκιος τόν αναφέρει ως *Εμέτριος*, βασιλιά των Ίνδων.

Ο διάδοχός του Μένανδρος αγωνίστηκε για τή συγχώνευση των πολιτισμών. Ο ίδιος μύηθηκε στό Βουδισμό μεταφέροντας έλληνικές δοξασίες σ' αυτόν και πήρε θέση στήν ινδική θρησκευτική παράδοση μέ τό όνομα *Μιλίντα*. Θεωρήθηκε μάλιστα αργότερα βουδιστής άγιος. Νομίσματα του Μενάνδρου βρέθηκαν μέχρι και τό κινεζικό Τουρκεστάν. Έχουν πάνω τους γράμματα έλληνικά και ινδικά και θυμίζουν τό σεβασμό των Έλλήνων ήγεμόνων τής Βακτριανής και των Ίνδων στό ντόπιο πολιτισμό, τή θρησκεία και τήν ινδική παράδοση γενικότερα. Ο Μένανδρος προστάτευσε τή θρησκεία και τή φιλοσοφία και συνέχισε τήν πολιτική του Άλεξάνδρου τοποθετώντας ίθαγενείς ήγεμόνες στίς ινδικές έπαρχίες. Άλλοι 23 Έλληνες βασιλείς και 2 Έλληνίδες βασίλισσες κυβέρνησαν διαδοχικά στίς Ίνδιες μετά τό θάνατο του Μενάνδρου. Από νομισματικές ένδείξεις διαπιστώνεται ότι ή έλληνική γλώσσα διατη-

Νόμισμα του βασιλιά τής Βακτριανής και των Ίνδων Μενάνδρου. Βρεττανικό Μουσείο, Λονδίνο.

* Τά έλληνικά βασίλεια τής Περγάμου και τής Βακτριανής και τά έξελληνισμένα θαρβαρικά κράτη τής Καππαδοκίας, τής Παρθίας και τής Άρμενίας δημιουργήθηκαν μέ απόσπαση έδαφών από τό βασίλειο των Σελευκιδών.

ρήθηκε εκεί άλλα 200 χρόνια μετά το θάνατο του τελευταίου Έλληνα βασιλιά των Ίνδων Έρμαιού (25 π.Χ.).

2. ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Οικονομικές συνέπειες. Η εγκατάσταση σημαντικού αριθμού Έλλήνων εμπόρων στα ελληνιστικά κράτη και η όρθη οικονομική πολιτική των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών ενύπνευσε την οικονομία των Ασιατών και των Αιγυπτίων, πού ώφελήθηκαν από την ελληνική δραστηριότητα προπάντων στο εμπόριο.

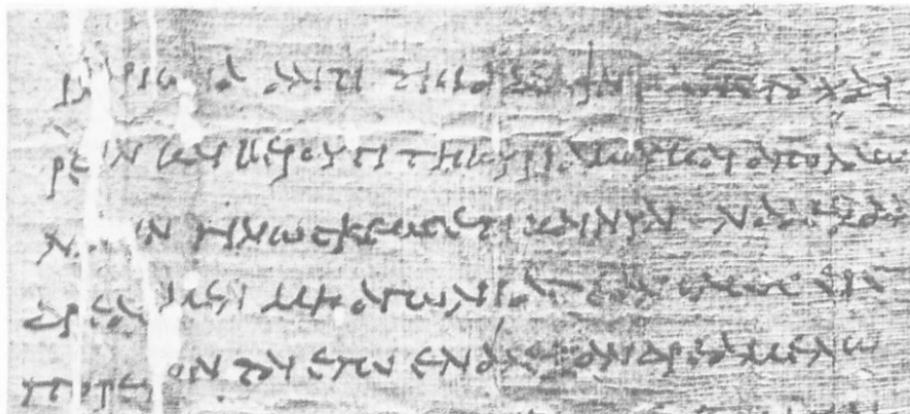
Ο ρόλος πού έπαιξαν οι Έλληνες στην ανάπτυξη ενός οικουμενικού εμπορίου όφειλόταν και στην επικαιρότητα των θέσεων, όπου ιδρύθηκαν οι ελληνικές πόλεις. Στην Άλεξάνδρεια τής Αιγύπτου π.χ. κατέληγαν τά έμπορεύματα τών μεσογειακών λιμανιών, πού έφταναν από θαλάσσιους δρόμους και τά προϊόντα τής Αφρικής και τής Άσίας, πού διαμετακομίζονταν από δρόμους καραβανιών. Τό ίδιο συνέβαινε μέ τή Σελεύκεια και τή Λαοδίκεια, τά σπουδαιότερα δηλαδή λιμάνια τής Συρίας, μέ τή πρωτεύουσά τής Άντιόχεια, και μέ τή Σελεύκεια στίς όχθες του Τίγρη, όπου κατέληγαν οι έμπορικοί δρόμοι από τήν Άραβία, τήν Περσία και τίσ Ίνδιες. Σέ άνάλογες θέσεις - κόμβους ήταν και ή Μίλητος, ή Έφεσος, ή Σμύρνη, ή Σινώπη, τό Βυζάντιο και πολλές άλλες ελληνικές πόλεις.

Η εξάπλωση του ελληνικού εμπορίου διαπιστώνεται και από ελληνικά νομίσματα πού βρέθηκαν ως άκρη και τήν περιοχή του Δελχί στίς Ίνδιες. Η τεχνική έμπειρία τών Έλλήνων στάθηκε επίσης εύεργετική γιά τούς Άσιάτες και τούς Αιγυπτίους. Άγονες ως τότε εκτάσεις αξιοποιήθηκαν μέ νέα έργα άποξηραντικά και άρδευτικά, στά όποια χρησιμοποιήθηκαν άγνωστα ως τότε στούς ντόπιους μηχανήματα άντλησης και άνύψωσης ύδάτων. Συγγράμματα γράφτηκαν γιά τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία και τήν άλιεία. Η ελληνική έμπειρία στή μεταλλουργία αξιοποίησε τά μεταλλεύματα στην Άφρική και στην Άσία περισσότερο από κάθε άλλη εποχή. Νέες μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν στή ναυπήγηση πλοίων. Σημειώθηκε άκόμη μεγάλη πρόοδος στή βιοτεχνική παραγωγή. Άκμή γνώρισαν και οι θιομηχανίες τών όπλων. Μόνο ό Πτολεμαίος ό Β΄ π.χ. είχε άποθηκεύσει στούς στρατώνες του 300.000 πανοπλίες.

Η διάδοση τής ελληνικής γλώσσας. Στην κλασική εποχή ή ελληνική γλώσσα διακρινόταν σέ διαφορετικές διαλέκτους. Η άκτινοβολία του άθηναϊκού πολιτισμού ήταν τόση, ώστε ή άττική διάλεκτος επηρέασε και άφομοίωσε μέ τόν καιρό τίς άλλες. Την άττική διάλεκτο, έξελιγμένη σέ άπλούστερη μορφή, υιοθέτησαν και οι Μακεδόνες και τήν έκαναν επίσημη γλώσσα τους. Μ΄ αυτή διοίκησαν και εκπολίτισαν τούς άσιατικούς λαούς. Είναι γνωστή ως *Κοινή άττική*. Η γενίκευση τής χρησιμοποίησης τής «κοινής» έχει σημασία έξαιρετική, γιατί έδωσε στον έλληνισμό γλωσσική ενότητα και βοήθησε στον έξελληνισμό τών λαών τής Άνατολής. Η εκμάθησή τής από τούς Άσιάτες φανερώνει ότι πρόθυμα υιοθέτησαν τόν ελληνικό πολιτισμό. Η ελληνική κοινή γλώσσα βοήθησε τούς Άσιάτες νά άφυπνισθούν πολιτιστικά και νά μυηθούν στίς άνθρωπιστικές άξίες του ελληνικού πνεύματος. Σ΄ αυτήν μεταφράστηκαν και τά κείμενα τής Παλαιάς Διαθήκης οι άργότερα σ΄ αυτήν γράφτηκαν στο πρωτότυπο τά κείμενα τής Κοινής Διαθήκης.*

Ός τό 2^ο αί. π.Χ. ή ελληνική γλώσσα παρουσίασε σημαντική εξέλιξη. Τά μακρά και τά βραχεία φωνήεντα έπαψαν νά προφέρονται ως μακρόχρονα και βραχύχρονα και

* Μέ τήν έξαίρεση του Εύαγγελίου κατά Ματθαίον πού γράφτηκε στήν Άραμαϊκή, αλλά μεταφράστηκε στήν Έλληνική.

Πάπυρος της ελληνιστικής Αιγύπτου. Πρόκειται για επιστολή που γράφτηκε στα ελληνικά τον 1ο αι. π.Χ. στην Αίγυπτο. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Βικτωρίας, Τορόντο, Καναδάς.

προφέρονταν τώρα όλα ισόχρονα. Ἡ τονισμένη συλλαβή σταμάτησε νά προφέρεται σέ τόνο μουσικά ψηλότερο. Ὁ τόνος στό ἐξῆς σήμαινε ὅτι ἡ συλλαβή θά προφερόταν ἀπλῶς δυνατότερα. Μ' αὐτές τίς ἀλλαγές ἡ ἑλληνική γλῶσσα διείσδυσε ἀπό τήν Αἴγυπτο ὡς τή Βακτριανή καί τίς Ἰνδίες.

Τότε ἐπινοήθηκαν οἱ τόνοι καί τά πνεύματα, γιά νά μαθαίνουν οἱ ἄλλοι λαοί εὐκολότερα τό τονισμό καί τήν προφορά τῶν ἑλληνικῶν λέξεων. Ἡ πρώτη πάντως χρήση τῶν τόνων ξεκίνησε ἀπό τήν ἀνάγκη πού ἀντιμετώπιζαν Ἕλληνες σπουδαστές τῶν φιλολογικῶν σχολῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς νά προφέρουν σωστά λέξεις ὁμηρικῶν ἢ κλασικῶν κειμένων, ἀπαρχαιωμένες κι ἄγνωστες πιά στήν καθημερινή ζωή. Πρῶτος πού χρησιμοποίησε ὀξεία καί περισπωμένη ἦταν ὁ φιλόλογος Ἀριστοφάνης ἀπό τό Βυζάντιο (3ος αἰ. π.Χ.). Στήν παλιότερη ἑλληνική γλῶσσα ἡ περισπωμένη ἦταν ἔνωση ἑνός τόνου μουσικά ψηλοῦ κι ἑνός χαμηλοῦ. Δηλαδή ἔδειχνε ὅτι ἡ φωνή τοῦ ἀναγνώστη ἔπρεπε νά ἀνέβει μουσικά στό πρῶτο μέρος τοῦ μικροῦ φωνήεντος καί κατέβει στό δεῦτερο. Ἡ λέξη π.χ. πρᾶγμα ἔπρεπε νά προφερθεῖ πρᾶγμα. Ἡ ὀξεία σήμαινε ἀντίθετα ὅτι ἡ φωνή κατέβαινε στό πρῶτο μέρος ὅτι ἀνέβαινε στό δεῦτερο. Ἐτοί ἡ λέξη πρᾶγματος ἔπρεπε νά προφερθεῖ πρᾶγματος. Ἐπειδὴ ὅμως στήν Κοινή δέ γίνονταν διάκριση μακρῶν καί βραχέων, οἱ τόνοι χρησίμευαν γιά τή σωστή προφορά τῆς ἀρχαιότερης μόνο γλώσσας. Ἡ Κοινή γλῶσσα ἐξῆσε μέχρι τόν 6^ο αἰ. μ.Χ. Ἀπό τότε μέχρι τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἐπιβίωσε μέ τή μορφή τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, γιά νά συνεχιστεῖ ἔπειτα ὡς Νεοελληνική. Ἡ Κοινή δάνεισε πολλές λέξεις τῆς στίς γλώσσες τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς. Πολλές ἀπ' αὐτές χρησιμοποιοῦνται ὡς σήμερα στίς γλώσσες τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰθίοπων, τῶν Ἀρμενίων, τῶν Κοπτῶν (Αἰγυπτίων χριστιανῶν) καί τῶν Σύρων. Τῆ μεγάλη διάδοση τῆς Κοινῆς ἀποδεικνύουν κι οἱ ἀνασκαφές. Οἱ ἀρχαίες ἑλληνικές ἐπιγραφές, πού βρέθηκαν στίς χώρες ὅπου εἶχαν ἀπλωθεῖ τά Ἑλληνιστικά κράτη, ἀκόμα καί ἐπιγραφές τῶν φτωχικῶν τάφων, εἶναι περισσότερες ἀπό τίς ἐπιγραφές πού χαραχτήκαν στίς τῶπιες γλώσσες. Πολλοί Ἀσιάτες εἶχαν ἔτισης ἑλληνικά ὀνόματα. Σέ κείμενα παπύρων τῆς ἑλληνιστικῆς Αἴγυπτου μετρήθηκαν 15.000 ὀνόματα, ἀπό τά ὁποῖα 8.000 εἶναι ἑλληνικά. Ἴδια περίπου ἀναλογία παρατηρήθηκε καί στά

ονόματα σέ πήλινες πινακίδες τῆς Ἑλληνιστικῆς Μεσοποταμίας. Στὴν Παλαιστίνη ὡς καὶ Ἑβραῖοὶ ἀρχιερεῖς εἶχαν ὀνόματα ἑλληνικά.

Πνευματικὴ διείσδυση. Ἀλληλένδετη καὶ σέ στενὴ σχέση μετὰ τὴν χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἦταν ἡ πνευματικὴ ἀφύπνιση τῶν Ἀσιατῶν. Κι ἐδῶ κυρίως βρίσκεται ἡ σημασία τῆς προσφορᾶς τῆς Κοινῆς στὸν παγκόσμιον πολιτισμὸν. Ἀνάλογο πρὸς τὴν ἐκφραστικότητα μιᾶς γλώσσας εἶναι καὶ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ ποῦ τὴν χρησιμοποιεῖ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κάθε ἄνθρωπος σκέπτεται μετὰ ἔννοιες - λέξεις, ὅσο πῶς ἐκφραστικὴ σέ ἀποχρώσεις καὶ πῶς συστηματικὴ εἶναι ἡ γλώσσα ποῦ χρησιμοποιεῖ, τόσο πῶς βαθύτερα καὶ συστηματικὰ μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ.

Τοὺς ἴθαγενεῖς ἀφύπνισε παράλληλα κι ἡ ἐπαφή τους μετὰ τὶς ἑλληνικὰς πόλεις. Μόνον στὶς Ἰνδίες κτίσθηκαν 27 ἑλληνικὰς πόλεις, 19 στὴ Βακτριανὴ καὶ 11 στὶς ἀκτές τῆς Ἀφρικῆς.

Δὲν ὑπῆρχε πόλη ἑλληνικὴ χωρὶς γυμνάσιον κι ὀργανωμένη συστηματικὰ παιδεία. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὰ γυμνάσια* δὲν ἦταν ἀπλῶς χώροι ἀθλήσεως τῶν νέων ἀλλὰ κέντρα πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Οἱ ἀπόφοιτοὶ τοὺς ὀργανώνονταν σέ συλλόγους, τὰ μέλη τῶν ὁποίων διατηροῦσαν στενὸν δεσμὸν. Ἀρχιτεκτονικὰ καὶ λειτουργικὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γυμνάσια ἦταν ἀνοικτὰ στὴν πόλιν καὶ σέ στενὴ ἐπαφή μετὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴ τῆς. Ὑπῆρχαν μάλιστα καὶ ἐξέδρες, δηλαδὴ ἀνοικτοὶ χώροι συζητήσεων μετὰ τὸ κοινόν.

Οἱ βασιλιάδες τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ πλοῦσιοι ἰδιῶτες πρόσφεραν μεγάλα ποσὰ γιὰ τὴν ἰδρυση βιβλιοθηκῶν καὶ γυμνασίων. Σέ πολλὰς περιπτώσεις πλήρωναν τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων καὶ προκήρυσσαν βραβεῖα γιὰ τοὺς ἀριστοὺς μαθητὰς.

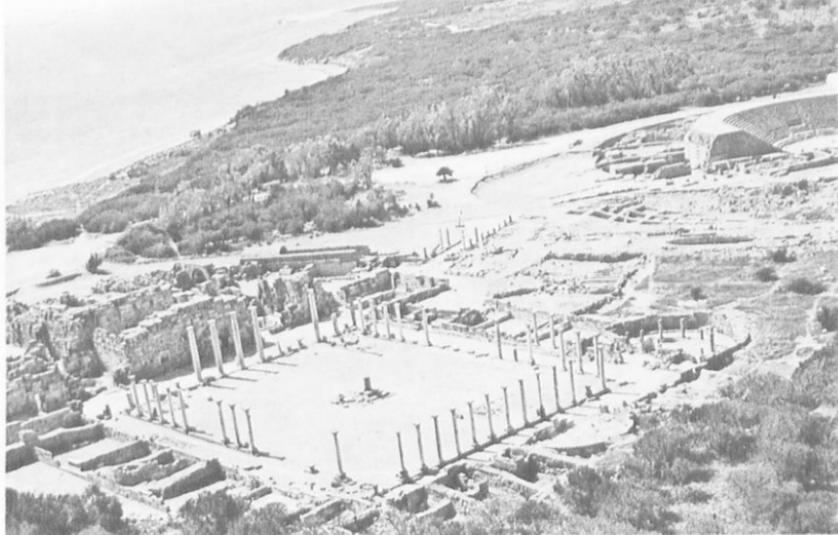
Γιὰ πρώτη φορὰ γνώρισαν οἱ Ἀσιάτες καὶ τὸ θέατρο. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ θεάτρα, ποῦ κτίσθηκαν στὶς νέες πόλεις, περιοδεύοντες ἑλληνικοὶ θίασοι παρουσίαζαν ἑλληνικὰ ἔργα.

Ἑλληνικὰ θεάτρα χτίσθηκαν ὡς τὰ πῶς ἀκραῖα ὄρια τῶν ἑλληνικῶν κατακτήσεων. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ σώζονται ἀκόμη καὶ σήμερον στὴν Ἀσία, ὅπως στὸ Ἀμάν, στὰ Γέρασα, στὸ Μπάαλμπεκ καὶ στὴ Βαβυλώνα. Οἱ ἠθοποιοὶ καὶ οἱ μουσικοὶ ἀπολαμβάναν προνομικὰ μεταχείριση. Μόνον αὐτοὶ π.χ. μπορούσαν νὰ περνοῦν τὰ σύνορα σέ ὦρα πολέμου. Τὶς παραστάσεις τῶν ἑλληνικῶν δραμάτων παρακολοῦθοῦσαν καὶ Ἀσιάτες. Σέ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἀσίας σώζονται ἑλληνικὰ θεάτρα, ποῦ εἶχαν θέσεις περισσότερες ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστημένων Ἑλλήνων. Ὁ Πausanias ἀναφέρει ὅτι ἡ τραγωδία Φαῖδρα ἦταν γνωστὴ στοὺς Ἀσιάτες. Ἀπὸ ἐπιγραφήν ποῦ βρέθηκε στὸ θέατρο τῆς Μιλήτου διαπιστώνεται ὅτι ἓνα τμῆμα τοῦ προοριζόμενου γιὰ Ἑβραῖους θεατὰς. Διοργανώνονταν παντοῦ ἐπίσης ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀθλητικοὺς θεατρικοὺς καὶ μουσικοὺς ἀγῶνες. Φημισμένοι γιὰ τὴν τελειότητά τους ἦταν οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες τῆς Ἀλεξάνδρειας.

* Ὀνομάσθηκαν ἐταί, ἐπειδὴ οἱ νέοι ἔκαναν ἐκεῖ τὶς ἀσκήσεις τους γυμνοί.

Στὴ φωτογραφία εἰκονίζεται μέρος μόνον τοῦ γυμνασίου τῆς Περγάμου. Ἀριστερὰ δ, τι σῶθηκε ἀπὸ τὴν κιονσοστοιχία τῆς στοᾶς τοῦ Γυμνασίου καὶ τὶς αἶθουσες πίσω ἀπὸ αὐτὴ, 2ος αἰ. π.Χ.

Σαλαμίνα Κύπρου. Δεξιά στη φωτογραφία τό άρχαίο της θέατρο καί άριστερά τό γυμνάσιο. Γύρω άπό τή μεγάλη περίστυλη αύλή του ύπήρχαν οι διάφορες αίθουσες. Στη δεξιά γωνία του γυμνασίου ή εξέδρα του, όπου γίνονταν δημόσιες συζητήσεις καί διαλέξεις.

Μεταφέροντας οι Έλληνες στην Άσία τόν τρόπο τής ζωής τους μετέδιδαν ταυτόχρονα τήν παιδεία, τήν τέχνη, τήν ποίηση, τή φιλοσοφία τους. Δημιούργησαν έτσι μιά κοινοπολιτεία παιδείας καί ήθικου πολιτισμού, τέχνης, έπιστήμης καί έμπορίου. Η κοινοπολιτεία αύτή δημιούργησε τīs πολιτιστικές βάσεις πού θεμελιώσαν τόν Εύρωπαϊκό πολιτισμό καί άνοιξαν τό δρόμο στό χριστιανισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Στά Έλληνιστικά κράτη επικράτησε τό πολίτευμα πού ονομάστηκε *έλληνιστική μοναρχία*. Τά κράτη αύτά είχαν ιδιομορφία ανάλογη μέ τούς λαούς πού κυβερνούσαν καί τήν προσωπικότητα του μονάρχη. Οί βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών είχαν έξουσία άνεξέλεγκτη. Σύμφωνα μέ τīs αντίληψεις των ίθαγενών ίσχυρίζονταν ότι κατάγονταν άπό θεούς. Μερικοί μάλιστα Πτολεμαίοι καί Σελευκίδες άναγορεύτηκαν θεοί. Δέν προβάλλονταν όμως σαν θεοί μπρός στους Έλληνες, όπως φανερώνουν σωζόμενα κείμενα έπιστολών των Διαδόχων, πού άπευθύνονται σέ έλληνικές πόλεις.

Οί βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών ήταν ιδιοκτήτες τής γής, όπως παλιότερα οι Φαραώ. Μέ τούς φόρους συντηρούσαν τό στρατό τους, τούς ύπαλλήλους τής διοίκησης καί τīs βασιλικές αύλές τους. Τό δικαίωμα του μακεδονικού στρατού νά συμβουλευεί ή νά διαφωνεί μέ τό βασιλιά περιορίστηκε καί οι συλλεύσεις του έγιναν τυπικές. Οί έλληνιστικοί στρατοί άνήκαν στό βασιλιά καί είχαν στīs τάξεις τους καί ντόπιους. Στά τέλη του 3ου αι. π.Χ. συγκροτήθηκε αϊγυπτιακή όπλιτική φάλαγγα ύπό Έλληνες αξιωματικούς.

Στήν Αίγυπτο ή έξουσία του βασιλιά ήταν πιό συγκεντρωτική καί οι περιορισμοί των κατοίκων των εκεί έλληνικών πόλεων μεγαλύτεροι. Μέ τόν καιρό τά πολιτικά τους δικαιώματα περιορίστηκαν στην επίλυση των δημοτικών προβλημάτων. Τότε δηλαδή έγινε ή άλλαγή άπό τήν αύτοδιοικούμενη πόλη στην πόλη-οίκισμό τής έποχής μας.

Δέν υπήρχε ελληνική πόλη χωρίς θέατρο. Στην εικόνα το αρχαίο ελληνικό θέατρο στην πόλη Ξάνθο της Λυκίας.

Οι σπουδαιότερες θέσεις στην ελληνική διοίκηση της Αιγύπτου ήταν του διοικητού, του αρχιδικαστού, του γραμματέως των δυνάμεων και του γραμματέως του ναυτικού.

Ο διοικητής ήταν επικεφαλής πολύπλοκης υπηρεσίας με κεντρικούς και περιφερειακούς υπαλλήλους, που απλωνόταν ως και το τελευταίο χωριό της Αιγύπτου. Η υπηρεσία αυτή ήταν υπεύθυνη για τη γεωργική παραγωγή, τη συγκέντρωση των προϊόντων που έπρεπε να δοθούν στο στέμμα, και την είσπραξη των φόρων και των ενοικίων των μεγάλων βασιλικών κτημάτων και μεταλλείων. Στο βασιλιά ανήκαν και βιοτεχνικά εργαστήρια, που παρήγαν είδη όχι μόνο για τη βασιλική αύλη αλλά και για το εμπόριο. Η παραγωγή της μύρας και των άρωμάτων π.χ. ανήκε στο βασιλικό μονοπώλιο. Η ιδιωτική παραγωγή και καλλιέργεια ελέγχονταν μέχρι και το τελευταίο χωριό.

Στη Φαραωνική Αίγυπτο οι αξιωματούχοι ήταν φεουδάρχες. Στην Πτολεμαϊκή ήταν άπλοϊ υπάλληλοι, στην πλειοψηφία τους Έλληνες. Οι κατώτεροι υπάλληλοι ήταν Αιγύπτιοι συνήθως.

Έλληνικές αντιλήψεις και μέθοδοι, που χρησιμοποιήθηκαν στον κρατικό μηχανισμό, επέτρεψαν στους Πτολεμαίους να γνωρίζουν κάθε στιγμή με ακρίβεια την οικονομική κατάσταση και πρόοδο της χώρας. Έκτός από τόν κρατικό έλεγχο στη γεωργία και στη βιοτεχνία ελεγχόταν με αυστηρότητα και το εμπόριο.

Η όρθότητα της οικονομικής πολιτικής των Πτολεμαίων φάνηκε από την μεγάλη ανάπτυξη της παραγωγής και την πρωτοφανή για την Αίγυπτο εμπορική δραστηριότητα. Μέ επέκταση τέλος των καναλιών άμμόδεις εκτάσεις έγιναν κτήματα και παραχωρήθηκαν στους Έλληνες.

Η εξουσία των Σελευκιδών στο ελληνιστικό βασίλειο της Συρίας ήταν λιγότερο συγκεντρωτική. Η αυτονομία που παραχώρησαν στις ελληνικές πόλεις οι Έλληνες βασιλιάδες έποικιλλε. Μέρος της εξουσίας τους έδωσαν στους «στρατηγούς», που έβαλαν επικεφαλής των σατραπειών τους. Οι Σελευκίδες δέν είχαν βιοτεχνικές επιχειρήσεις και περιόρισαν τη βασιλική ιδιοκτησία τους σε μικρότερα κτήματα.

Άσκεισαν την εκτελεστική εξουσία με τη βοήθεια Έλλήνων συμβούλων, που είχαν τόν τίτλο των φίλων ή συγγενών. Οι σπουδαιότεροι αξιωματούχοι στην Έλληνη-

στική Συρία ήταν *ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων* (ὑπουργός Οικονομικῶν) καὶ ὁ *ἀρχιγραμματεὺς τῶν δυνάμεων* (ὑπουργός Στρατιωτικῶν).

Καὶ στὸν οἰκονομικὸ τομέα οἱ Σελευκίδες εἶχαν πῶ ἐλεῦθερη ὀργάνωση ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους. Τὰ πῶ σημαντικὰ τοὺς ἔσοδα ἦταν ἀπὸ τὴ φορολογία. Οἱ φόροι ἦταν σταθεροὶ καὶ ἔτσι περίττειε ὁ ἔλεγχος τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἔδρυση τῶν νέων πόλεων, ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ χρῆση κοινοῦ νομισματοῦ εὐνόησαν τὸ ἐμπόριο στὴν Ἀσία. Ἐξωτικά προϊόντα κατέληγαν στὰ λιμάνια τῆς Συρίας κι ἀπὸ τὴν Ἄπω Ἀνατολή ἀκόμη καὶ ἑλληνικά προϊόντα ἔφταναν ἀντίστοιχα μέχρι τὸν Καύκασο, τὴν Ἀραβία καὶ τὶς Ἰνδίες. Ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι, ἔτσι καὶ οἱ Σελευκίδες μέ βελτιώσεις στὴν ὕδρευση, στὴν καλλιέργεια καὶ στὴν ἐπιλογή τῶν σπόρων, αὐξησαν τὴ γεωργικὴ παραγωγή. Οἱ τιμές τῶν εἰδῶν διατροφῆς, πῶ ἀνέβαιναν στὰ χρόνια τῶν Περσῶν, ὄχι μόνο σταθεροποιήθηκαν, ἀλλὰ καὶ ὑποχώρησαν στὰ ἑλληνιστικά χρόνια. Ἰχνη ἀρδευτικῶν ἔργων, πῶ ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες στὴν Ἀσία, προκαλοῦν τὸ θαυμασμὸ ἀκόμη καὶ σήμερα.

4. ΝΕΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ δίψα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνῶση, πῶ ἔδειξε ὁ Ἀλέξανδρος ὀργανώνοντας ἐξερευνητικὰ ἀποστολὰς καὶ συγκεντρώνοντας σπάνια ζῶα καὶ φυτὰ, συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς Διαδόχους. Τὸ νέο πνεῦμα στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, πῶ θεμελίωσε ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἡ διεύρυνση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρίζοντα ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἀγνωστων ὡς τότε χωρῶν, σὲ συνδυασμὸ μέ τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, προώθησαν τὶς ἐπιστῆμες σὲ ὕψος ἀπίστευτο. Γιὰ πρώτη φορὰ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἔρευνα τὸ πείραμα καὶ γράφτηκαν πάρα πολλὰ ἐπιστημονικά συγγράμματα. Οἱ ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστῆμης. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔγινε σπουδαία ἔδρα τῶν φυσικομαθηματικῶν σπουδῶν. Οἱ γνῶσεις πῶ ἀποκτήθηκαν χρησιμοποιήθηκαν στὴν πρόοδο τῆς μηχανικῆς καὶ πραγματοποιήθηκαν τότε σημαντικὲς ἐφευρέσεις.

Μηχανική. Ὁ *Κτησίβιος* ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπινόησε ἀτμοκίνητη μηχανή. Ὁ *Φίλων* ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἔγραψε σύγγραμμα 9 βιβλίων μέ τίτλο *Μηχανικὴ Συλλογὴ*. Τὸ τέταρτο βιβλίο, γνωστὸ ἀπὸ ἀραβικὴ μετάφραση (μόνο αὐτὴ σώθηκε), ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ πυροβόλων.

Ὁ *Ἡρων*, μαθητὴς τοῦ Κτησίβιου, ἔφτιαξε ρολοὶ, ἀρμόνιο ὕδραυλικῆς πίεσης καὶ μηχανήμα βολῆς μέ πεπιεσμένο ἀέρα. Εἶχε ἀκόμη γράψει σύγγραμμα γιὰ τὸν κενὸ χῶρο, πῶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπαρχὴ τῆς σύγχρονης ὕδρομηχανικῆς καὶ ἀερομηχανικῆς. Ἄλλ' οἱ σπουδαῖες αὐτὲς ἐπινοήσεις δὲν ἐφαρμόστηκαν στὴν πράξη εὐρύτερα, γιὰτὶ οἱ δοῦλοι ἀφθονοῦσαν καὶ ἡ ἐργασία τῶν χειρῶν τοὺς στοιχίζε φθηνότερα. Ἐνα εἶναι πάντως βέβαιο, ὅτι γιὰ τὴν τεχνολογία τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγνοοῦμε πολλά*.

Στὴν Αἴγυπτο ὁ Ἀρχιμήδης ἐπινόησε σύστημα ἀντλησης νεροῦ ἀπὸ τὸ Νεῖλο μέ ἑλικοειδῆ ἀντλία. Στὶς Συρακοῦσες, χρησιμοποιώντας συνδυασμὸ μοχλῶν, κατόρθωσε μέ μικρὴ δύναμη νὰ καθελκύσει τὴ *Συρακοσία*, ἕνα πολὺ μεγάλο πλοῖο τοῦ

* Αὐτὸ ἀποδείχτηκε καὶ ἀπὸ τὸν «ἀστρολάβο» τῶν Ἀντικυθέρων. Ἔτσι εἶχε ὀνομαστῆ ἕπεριογο κατασκευάσμα πῶ εἶχε βρεθεῖ στὸ ναυάγιο τοῦ ἀρχαίου πλοίου, πῶ μετέφερε καὶ τὸν περίφημο ἔφηβο τῶν Ἀντικυθέρων. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀσυνήθιστο καὶ πολυσύνθετο μηχανήμα, γιὰ ἕνα ὕπολογιστὴ πῶ πῶ σύνθετο ἀπὸ τὰ τελειότερα σημερινὰ ρολογία. Τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὰ ἑλληνιστικά χρόνια, γιὰ νὰ θροῦν τὴν ὦρα ἀνατολῆς καὶ δύσης τῶν ἀστρῶν καθώς καὶ τὴν πορεία τοὺς στὸ στερέωμα.

τύραννου Ίέρωνα. Τότε είπε την περίφημη φράση του: «Δός μοι πᾶ σῶν καί τὰ γὰν κινήσω». Ἐπινοώντας ἐπίσης ὁ Ἀρχιμήδης τὴν ἀρχὴ τῆς ὑδροστατικής δημιουργήσε τὴν ὁμώνυμη ἐπιστῆμη.

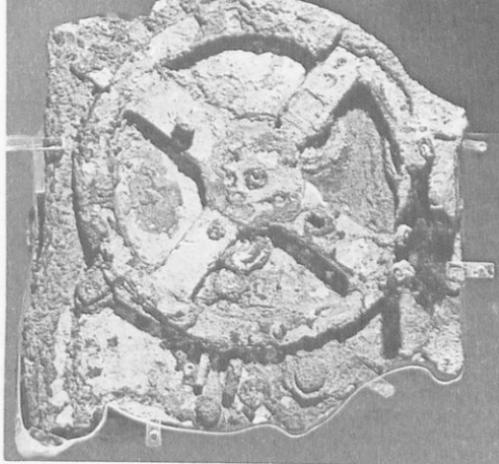
Ίατρικὴ - Ἀνατομία. Μεγάλῃ πρόοδῳ σημείωσαν ἡ χειρουργικὴ καὶ ἡ βιολογία μὲ τὶς ἀνατομικὰς ἔρευνες ποῦ ἔγιναν στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Ἡρόφιλος ἀπὸ τῆ Χαλκηδόνα, μαθητὴς τοῦ Ἱπποκράτη, ποῦ ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια γύρω στὸ 300 π.Χ., ἦταν ὁ πρῶτος ἀνατόμος. Ἔκανε μάλιστα τομὲς μπρὸς σὲ κοινὸ. Ἐρεῦνησε κυρίως τὸν ἐγκέφαλο καὶ τὸ νευρικό σύστημα. Πρῶτος ξεχώρισε τὰ αἰσθητήρια ἀπὸ τὰ κινήτηρια νεῦρα καὶ συσχέτισε τὸ νευρικό σύστημα μὲ τὸν ἐγκέφαλο. Ἔδωσε τὴν ὀνομασία τοῦ δωδεκαδάκτυλου καί, ξεχώρισε τὸ ὀπτικό νεῦρο τῶν ὀφθαλμῶν.

Πρῶτος ἐπίσης ὀνόμασε ἔτσι τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα καὶ τὸν κερατοειδῆ. Ἐπινόησε ἀκόμη ὄργανο γιὰ τὴ μέτρηση τῶν σφυγμῶν, γιὰτὶ κατάλαβε τὴ σημασία τῆς μέτρησής τους, ποῦ καὶ σήμερα εἶναι βάση γιὰ τὴ διάγνωση πολλῶν ἀσθενειῶν. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ γιτροῦ ἀπὸ τῆ Χαλκηδόνα προϋπέθεταν ἀνοιγμα τοῦ σώματος σὲ ἐποχὴ ποῦ αὐτὸ νομιζόταν ἱεροσουλία. Ὁ Ἡρόφιλος πράγματι κατηγορήθηκε γιὰ ζωτομία (τομὴ σὲ ζωντανὸ σῶμα) μαζί μὲ τὸ σύγχρονό του φυσιολόγο Ἐρασίστρατο, ποῦ ἔκανε ἔρευνες στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ τὴν καρδιάν. Λεγόνταν ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ δίνονται κακοῦργοι σὲ γιτροὺς, γιὰ νὰ κάνουν τομὲς σὲ ζωντανὸ τους σῶμα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Ἡρόφιλος ἔκανε πειράματα καὶ τομὲς σὲ ζῶα μόνο, γιὰτὶ ἀναφέρει σὲ σύγγραμμά του μιά οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, ποῦ βρίσκεται μόνο στὰ ζῶα. Τὶς θεωρίες τοῦ Ἡροφίλου ἀναφέρει ὁ Γαληνός, περίφημος γιτροπὸς καὶ βιολόγος ποῦ ἔζησε στὴν Πέργαμο τὰ ρωμαϊκά χρόνια, στὸ ἔργο του Ἑγκυκλοπαίδεια, ἀπὸ ὅπου ἔγιναν γνωστές στὴν Εὐρώπη τὸ 16^ο αἰ.

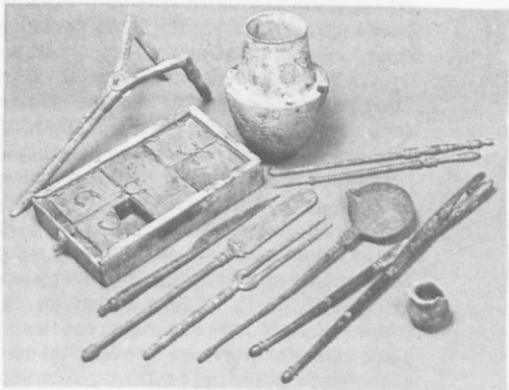
Στὴν **βοτανολογία** μεγάλη ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Θεοφράστου ἀπὸ τὴν Ἑρεσὸ τῆς Λέσθου: Ὁ Θεόφραστος, ποῦ διαδέχτηκε τὸν Ἀριστοτέλη στὴ διευθύνη τῆς Περιπατητικῆς σχολῆς, ξεχώρισε κι ὀνόμασε 17 νέα φυτὰ. Στὸ ἔργο του *Περὶ Φυτῶν*, συγκέντρωσε τεράστιο ὕλικὸ ποῦ ἐπεξεργάστηκε μὲ ἐπιμέλεια, ἀκρίβεια καὶ συστηματικότητα.

Στὴ **Φυσικὴ** διακρίθηκε ὁ *Στράτων*, δάσκαλος τοῦ βασιλιά τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Φιλαδέλφου. Υἱοθετώντας τὴν ἀτομικὴ – μοριακὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου

– *Χειρουργικὰ καὶ ἀνατομικὰ ἐργαλεῖα ἑλληνιστικῶν χρόνων. Βρετανικὸ Μουσεῖο. Λονδίνο.*

Ἡ «ἀστρολάβος» τῶν Ἀντικυθέρων. Βρέθηκε στὴν πρώτη στὸν κόσμο ὑποβρύχια ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, ποῦ ἔγινε στὰ Ἀντικύθηρα στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Μόνο πρόσφατα ὁμως ἐξακριβώθηκε ἡ χρῆση του.

δημιούργησε ο Στράτων τή θεωρία γιά τό κενό καί προκαθόρισε έτσι τό δρόμο τών βετικών έπιστημών.

Καί ή **Ζωολογία** προχώρησε πολύ. Ό Θεόφραστος καί ο Στράτων συνέγραψαν βιβλία γιά τά ζώα. Οι Διάδοχοι ένδιαφέρθηκαν προσωπικά γιά τήν πρόοδο αúτης τής έπιστήμης. Ό Σέλευκος έστειλε στήν Άθήνα ίνδικό τίγρη. Ό Πτολεμαίος ο Α΄ στό Μουσείο, πού ίδρυσε στήν Άλεξάνδρεια, ένα είδος δηλαδή Άκαδημίας Έπιστημών, όργανωσε ζωολογικό κήπο μέ σπάνια ζώα καί έρπετά τής Άφρικής.

Μέ τή γνωριμία τώσων νέων χωρών προόδευσε καί ή **Γεωγραφία**. Οι γνώσεις της αύξήθηκαν μέ τόν παραπλοιο του Ίνδικού από τόν Νέαρχο καί τών άραβικών άκτών από τίς έξερευνητικές άποστολές πού έστειλε ο Άλεξάνδρος λίγο πρίν πεθάνει. Ό Δικαίαρχος ο Περιπατητικός έκανε τόν πρώτο χάρτη του τότε γνωστού κόσμου. Μέτρησε τό ύψος τών έλληνικών βουνών καί όρισε τήν περιφέρεια τής γής σέ 300.000 στάδια.

Ό Έρατοσθένης από τήν Κυρήνη πίστευε ότι από τήν Ίσπανία μπορούσε νά πλεύσει κανεις άκολουθώντας τίς άκτές τής Άφρικής πρός τίς Ίνδιες. Μέτρησε τήν περιμετρο τής γής μέ βάση τή σκιά πού δημιουργούσε τήν ίδια στιγμή ο ήλιος σέ 2 πηγάδια, ένα στήν Άλεξάνδρεια κι ένα στό Άσουάν. Έκανε λάθος κατά 322 μόνο χιλιόμετρα, αλλά καί γι' αύτό δέν έφταγαι, γιατί ή άπόσταση Άλεξάνδρειας - Άσουάν του δόθηκε σάν 820 χιλιόμετρα. ένώ ήταν 800. Πρώτος άκόμη ο Έρατοσθένης όρισε τή θέση ένός σημείου μέ βάση τούς παράλληλους καί τούς μεσημβρινούς. Τή μέθοδο αύτή τελειοποίησαν άργότερα ο Ίππαρχος καί ο Κλαύδιος Πτολεμαίος.

Τά **Μαθηματικά** μέ τόν Άρχιμήδη έφτασαν στή μεγαλύτερη άκμή τους.

Ό Εύκλείδης, δεύτερος μετά τόν Άρχιμήδη μαθηματικός τής άρχαιότητας, έζησε στήν Άλεξάνδρεια γύρω στό 300 π.Χ. Κάνενα σύγγραμμα δέ χρησιμοποιήθηκε τόσοσιν αιώνας, όσους τό έργο του *Στοιχεία Γεωμετρίας* από 13 βιβλία. Η Εύρώπη τό έμαθε από άραβικές μεταφράσεις του 8ου αι. μ.Χ. Άλλα συγγράμματα του είναι τά *Όπτικά*, τά *Κάτοπτρα* καί τά *Φαινόμενα* (άστρονομικά). Μεταξύ τών μαθητών του ήταν καί ο Πτολεμαίος ο Α΄ πού, όταν κάποτε τόν ρώτησε, αν μπορούσε νά κάνει τό μάθημά του εύκολότερο, ο Εύκλείδης του άπάντησε ότι δέν ύπάρχει βασική όδός γιά τή Γεωμετρία.

Εκπληκτική ήταν ή πρόοδος στήν **Άστρονομία**. Ό Ηρακλείδης από τόν Πόντο πρώτος διακήρυξε ότι ή γή στρέφεται γύρω από τόν άξονά της. Τήν τολμηρή γιά τήν έποχή θεωρία υιοθέτησε ο Άριστάρχος ο Σάμιος (3ος αι. π.Χ.), πού έγραφε γιά τό μέγεθος καί τήν άπόσταση ήλιου - σέληνης καί έξηγήσε ότι ή γή κάθε μέρα όλοκληρώνει μία στροφή γύρω από τόν έαυτό της καί κάθε χρόνο γύρω από τόν ήλιο.

Ό Ίππαρχος από τή Νίκαια τής Βιθυνίας, πού έζησε στή Ρόδο κι έπειτα στήν Άλεξάνδρεια, προώθησε τήν Άστρονομία. Όταν τό 134 π.Χ. παρατήρησε ένα νέο άστέρι, έγραψε κατάλογο μέ τή θέση 1000 άστέρων γιά τή χρήση τών μεταγενέστερων, γιά νά ξέρουν δηλαδή ποιά άστέρια ύπήρχαν στήν έποχή του καί ποιά φάνηκαν άργότερα. Τό σύγγραμμα του Ίππαρχου είναι ή βάση τών νεώτερων άστρονομικών καταλόγων καί έχει συντελέσει στήν καθιέρωση τών έλληνικών όνομασιών τών άστέρων καί άστερισμών.

Η ίδρυση τώσων νέων έλληνικών πόλεων άνέπτυξε τήν **πολεοδομία**. Η Άλεξάνδρεια καί ή Άντιόχεια είχαν θαυμάσια ρυμοτομία καί μεγάλο πληθυσμό. Η Σελεύκεια, στίς όχθες του Τίγρη, λίγο ύπερτώσε σέ πληθυσμό από τήν Άλεξάνδρεια. Τό σύστημα πού εφάρμοσε στά χρόνια του Περικλή ο Ίππόδαμος τώρα γενικεύτηκε. Ό Ιστορικός τών Έλληνιστικών χρόνων Πολύβιος παρομοιάζει τήν έλληνιστική πόλη μέ στρατόπεδο ρωμαϊκής λεγεώνας. Δύο κύριες λεωφόροι, πού σέ σχήμα σταυρού τή

Άριστερά: άνασκαφές στην Άλεξάνδρεια άποκάλυψαν τόν έπιθλητικό αυτό έλληνικό ταφικό μνημείο. 3ος αϊ. π.Χ.

Δεξιά: 'Η διπλή κιονοστοιχία τής άνατολικής (στενής) πλευρής τού ναού τού 'Απόλλωνα στα Δίδυμα τής Μιλήτου. 'Η διάμετρος κάθε κολόνας είναι περίπου 2 μέτρα. 'Ο ναός είναι ιωνικού ρυθμού. Χαρακτηριστική είναι ή πλούσια διακόσμηση τής θάσης τών κιόνων. 3ος αϊ. π.Χ.

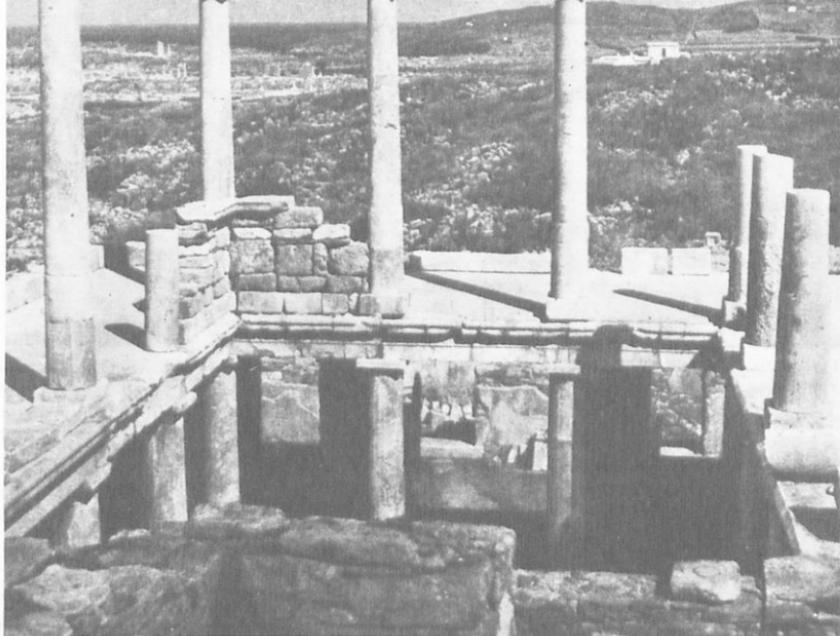
χώριζαν σε 4 τετράγωνα, τερμάτιζαν σε 4 πύλες. Όπως άποδείχτηκε από τίς άνασκαφές, ή Άγορά βρισκόταν στή μιά πλευρά τού κύριου δρόμου, άλλα ποτέ πάνω σ' αυτόν. Στίς 3 πλευρές της είχε στοές κι άλλα δημόσια κτήρια. 'Η τέταρτη πλευρά της ήταν άνοικτή στόν κύριο δρόμο. 'Ο προσανατολισμός τής πόλης ήταν τέτοιος, ώστε όλα τά σπίτια νά έχουν ήλιο τή χειμώνα και θέα πρός τή θάλασσα. Οί δρόμοι είχαν ώραία πλακόστρωση (Σμύρνη). Αύστηρά πρόστιμα επιβάλλονταν γιά τή ρύπανση (Πέργαμος). Περιφέρμη ήταν ή ρυμοτομία τής Άλεξάνδρειας. Δύο μεγάλες λεωφόροι πλάτους 31 μ., πού διασταυρώνονταν σε μεγάλη πλατεία, χώριζαν τήν πόλη σε 4 συνοικίες. Δημόσιοι κήποι κάλυπταν μεγάλο μέρος της. Άνάλογη ήταν ή μεγαλοπρέπεια τής πρωτεύουσας τών Σελευκιδών Άντιόχειας, στίς όχθες τού ποταμού 'Ορόντη. Άπό τό κέντρο της διερχόταν μεγαλόπρεπη λεωφόρος μήκους 3 χιλιομέτρων. Μέ τή λεωφόρο αυτή, πού στολιζόταν μέ στοά τετραπλής κιονοστοιχίας, διασταυρωνόταν άλλη, κι αυτή μέ μαρμάρινες στοές. 'Η Άντιόχεια άπόκτησε πληθυσμό 500.000 κατοίκων και συναγωνίστηκε τήν Άλεξάνδρεια σε οικονομική και πολιτιστική άκμή.

Στήν Άρχιτεκτονική κυριάρχησε ό Κορινθιακός ρυθμός και πρωτοχρησιμοποήθηκε ή γνωστή άπέ τή Βαβυλώνα άψίδα και καμάρα. Τά σπίτια κτίζονταν πιά άνετα και πολυτελή κι οί έσωτερικοί τους τοίχοι στολιζόνταν μέ τοιχογραφίες. Προστέθηκε περιστύλιο* στό αίθριο** και χρησιμοποιήθηκε πολύ τό μάρμαρο. Είναι χαρακτηριστική ή γνώμη γιά τήν Άλεξάνδρεια, ότι δέ μπορούσε νά καεί, γιατί ήταν κτισμένη μέ μάρμαρο. Λόγω τής άστυφιλίας άρχισαν νά κτίζονται και πολυώροφα οικόδομήματα. Τό έπιθλητικότερο κτήριο κτίστηκε στήν Άλεξάνδρεια άπό τόν περίφημο άρχιτέκτονα Σώστρατο, άπό τήν Κνίδο. Ήταν ό περίφημος φάρος της, πού οικόδομήθηκε στα χρόνια τού Πτολεμαίου τού Β' τού Φιλαδέλφου (283 - 246 π.Χ.), στή νησίδα Φάρο, άπό τήν όποία κι όνομάστηκε έτσι. Τό καταπληκτικό αυτό οικόδομημα είχε ύψος 130 μ. Στήν κορυφή του 8 κολόνες ύποστήριζαν θόλο πού κάτω του έκαιγε φωτιά. Τό φώς άντανακλούσαν κοίλα κάτωτρα σε μεγάλη άπόσταση.

Ίστοριογραφία. Τό πνεύμα πού μετάδωσε ό Άριστοτέλης και τό ένδιαφέρον πού προκάλεσαν οί μακεδονικές κατακτήσεις έδωσαν ώθηση στήν ιστοριογραφία τής έποχής. Γενικεύτηκαν οί ιστορίες πόλεων (κατά τό πρότυπο τών Άθιδογράφων) και γιά πρώτη φορά γράφτηκαν ιστορίες πολιτικών άνδρών, κατά τό παράδειγμα τού

*Σειρά κιόνων όλόγυρα.

**Έσωτερική έξοσκηπή αύλή.

Ίδιωτικό οίκημα στη Δήλο με περιστύλιο στο αίθριο (εσωτερική αύλη). Ώλόγυρα ήταν τὰ δωμάτια.

Ώλεξάνδρου ἢ φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν. Ώ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη Ἀριστόξε-
νος ἔγραψε βίους φιλοσόφων κι ὁ Ἀντίγονος ἀπὸ τὴν Κάρυστο βίους καλλιτεχνῶν. Ώ
Ἀρατος ὁ Σικυῶνιος ἔγραψε αὐτοβιογραφία του. Ἀγαπητὸ θέμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ
Ώλεξάνδρου Ἀνάβασις. Οἱ καλύτερες ἐξιστορήσεις τῆς «Ἀναβάσεως» γράφτηκαν
ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Πτολεμαῖο (τὸ μετέπειτα βασιλιά τῆς
Αἰγύπτου) καὶ Ἀριστόβουλο, πού πήραν μέρος στὴν ἐκστρατεία. Στὸ ἔργο τους βασί-
στηκε ὁ Ἀρριανὸς, γιὰ νὰ ἐξιστορήσει τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὰ μετὰ
τόν Ἀλέξανδρο γεγονότα ἐξιστόρησε ὁ Ἰερώνυμος ἀπὸ τὴ Θράκη, στρατηγὸς τοῦ
μακεδονικοῦ στρατοῦ. Τὸ ἔργο του χρησιμοποίησε ἀργότερα ὁ Διόδωρος Σικελιώτης,
ὁ σπουδαιότερος Ἕλληνας ἱστορικός στὴ Δύση.

Τὴν Ἑλληνιστικὴ ἱστοριογραφία τῆς κύριας Ἑλλάδας ἐκπροσωπεῖ ὁ Πολύβιος
ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολη. Μερικοὶ ἱστορικοὶ τὸν θεωροῦν δεῦτερο μετὰ τὸ Θουκυδίδη. Ώ
Πολύβιος περιέγραψε τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 264 - 146 π.Χ. σὲ 40 βιβλία. Πίστευε
ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἴδια αἷτια ὀδηγοῦν στὰ ἴδια ἀποτελέσματα, εἶναι δυνατὴ ἡ πρόβλεψη
τοῦ μέλλοντος μετὰ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀφοῦ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται.
Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος ὀνομάστηκε δάσκαλος τῶν μελλοντικῶν γεγονότων.

Ἡ **φιλολογικὴ ἐπιστὴμη**. Οἱ Πτολεμαῖοι ἔδειξαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλο-
λογία, ἐπιστὴμη πού δημιουργήθηκε στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δηλαδὴ,
δὲ χαρακτηρίζεται τόσο ἀπὸ τὴ συγγραφὴ νέων ἔργων, ὅσο ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ τὸ
σχολιασμὸ τῶν παλιότερων. Τὰ κλασσικὰ ἔργα ἀντιγράφονταν καὶ κυκλοφοροῦσαν σὲ
μεγάλο ἀριθμὸ στίς ἀγορὲς τῶν πόλεων. Ἀλλὰ μετὰ τὴ συνεχὴ τους ἀντιγραφὴ εἰσχώ-
ρησαν λάθη. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ κείμενα καὶ νὰ δίνονται ἐρμηνευτικὲς
σημειώσεις γιὰ τὴν κατανόησι λέξεων, πού δὲν χρησιμοποιοῦσαν ἑσῶς χρόνους
αὐτοῦς καὶ γι' αὐτὸ ἦταν δυσνόητες (π.χ. λέξεις τοῦ Ὁμήρου) δημιούργησε τὴ
φιλολογικὴ ἐπιστὴμη. Νέα ποιητικὰ εἶδη τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Ἀλεξανδρινὴ καὶ ἡ Βουκο-

λική ποίηση. Κύριοι εκπρόσωποι της πρώτης είναι ο 'Απολλώνιος ο Ρόδιος και ο Καλλίμαχος. Ο 'Απολλώνιος έγραψε τό έπος 'Αργοναυτικά κι ο Καλλίμαχος τούς 'Υμνους. Τά ποιήματα αυτά διακρίνονται γιά τή γλωσσική τελειότητα, αλλά δέν έχουν δύναμη έμπνευσης. Έκπρόσωπος τής Βουκολικής ποίησης, πού είναι προσπάθεια αντίδρασης στήν άστυφιλία τής εποχής, ήταν ο Θεόκριτος ο Συρακόσιος. Έζησε γύρω στό 300 π.Χ. Γνωστό είναι τό έργο του *ειδόλλια*. Στήν κωμωδία τής εποχής διακρίθηκε ο *Λοκόφρων*, συγγραφέας 55 έργων. Καταγόταν από τή Χαλκίδα και έζησε στήν 'Αλεξάνδρεια, όπου ο Πτολεμαίος ο Φιλάделφος του είχε αναθέσει τή διεύθυνση του τμήματος κωμωδίας τής βιβλιοθήκης 'Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης. Ο *Εύφοριων* από τή Χαλκίδα, διευθυντής τής Βιβλιοθήκης τής 'Αντιόχειας, διακρίθηκε επίσης στήν ποίηση, ήταν όμως δυσνόητος γιά τό ύφος του και τούς άρχαίσιμους του.

Η ρητορική διδάχτηκε και τήν εποχή εκείνη σάν τομέας εύρύτερης παιδείας. Περιορίστηκε όμως στους δήμους, στά δικαστήρια, στή διπλωματία και στίς βασιλικές αούλες. Γνωστές σχολές ρητορικής ύπήρχαν στή Ρόδο και στή Δ. Μικρά 'Ασία.

Έπιστημονικά κέντρα. Βιβλιοθήκες. Τό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας συνέβαλε πολύ στήν πρόοδο των έπιστημών. Στό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας καλλιεργήθηκαν εύρύτερα οί έπιστήμες. Ήταν δηλαδή ένα είδος 'Ακαδημίας Έπιστημών. Οί Πτολεμαίοι, προστάτες των γραμμάτων και των τεχνών, θέλησαν μέ τό Μουσείο νά κάνουν τήν 'Αλεξάνδρεια μεγάλο πνευματικό κέντρο. Τό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας, συνέχεια των Πτολεμαϊκών ανακτόρων, περιελάμβανε 'Αστεροσκοπείο, 'Ανατομείο, Βοτανολογικό και Ζωολογικό κήπο, αίθουσες διαλέξεων και τήν περιφημη 'Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη μέ τούς 700.000 τόμους της, πού ή πυρκαγιά της χαρακτηρίστηκε ως ή μεγαλύτερη συμφορά στήν ιστορία του πολιτισμού. Ήταν ή πρώτη μεγάλη βιβλιοθήκη στον κόσμο. Στά βιβλία της ύπήρχε όλη ή σοφία των άρχαίων Έλλήνων. Μέ τήν πυρκαγιά τά περισσότερα χάθηκαν γιά πάντα. Ο ζωολογικός κήπος του Μουσείου είχε λεοπαρδάεις, αγριόγατους, βοοειδή των 'Ινδιών και τής 'Αφρικής, ρινόκερους, πύθωνες 15 μ., άκόμη και άρκουδες πολικές. Είχε επίσης όλα τά είδη των έξωτικών πτηνών. 'Ανάλογο πλούτο είχε και ο Βοτανολογικός κήπος.

Τό Μουσείο διέθετε και καταλύματα γιά τούς λόγιους, πού ζούσαν εκεί μέ άνεση, γιά νά άφιερώνονται στήν έρευνα, νά διδάσκουν και νά δίνουν διαλέξεις. Έκει διδάσκαο ο Εύκλείδης μαθηματικά κι ο 'Ηρόφιλος ανατομία και φυσιολογία. Ο Πτολεμαίος ο Β' παρακολουθούσε ο ίδιος μαθήματα φυσιολογίας και ο Πτολεμαίος ο Γ' μαθηματικά.

Στήν 'Αντιόχεια, πού βοήθησε στή διάδοση του έλληνικού πολιτισμού, ο 'Αντίοχος Φιλοπάτωρ (2ος αι. π.Χ.) ίδρυσε Μουσείο και όνομαστή βιβλιοθήκη. 'Αλλά ή δεύτερη έξακουστή βιβλιοθήκη τής αρχαιότητας, μετά τήν 'Αλεξανδρινή, ήταν τής Περγάμου,

Τοιχογραφία του 1ου αι. π.Χ. μέ σκηνικό κωμωδίας. Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. 'Υόρκης.

όπου οι Άτταλίδες βασιλιάδες της προστάτευσαν τά γράμματα μέ παρόμοιο ζήλο, όπως καί οι Πτολεμαίοι.

Η ανάπτυξη τών έπιστημών στά ελληνιστικά χρόνια όφειλόταν στό ενδιαφέρον τών Διαδόχων, στίς οικονομικές προϋποθέσεις πού δημιούργησε ή διεύρυνση του έμποριου καί στήν έπαφή μέ τήν Άσία, τής όποίας μερικές έπιτεύξεις, όπως ή βαθυλωναική άστρονομία, άξιοποιήθηκαν από τούς Έλληνες. Στή διάδοση του νέου πνεύματος άσκησαν επίδραση τά έπιστημονικά ίδρύματα, οι βιβλιοθήκες καί ή πλατιά χρήση νέων γραφικών ύλων. Όταν οι Πτολεμαίοι άπαγόρευσαν τήν έξαγωγή παπύρου από τήν Αίγυπτο, ή Πέργαμος τελειοποίησε τήν κατεργασία τών δερμάτων μικρών ζώων, πού όνομάστηκαν *περγαμηνές* από τόν τόπο τής κατασκευής τους. Στήν έπεξεργασία τής νέας γραφικής ύλης χρησιμοποιήθηκαν άκόμη καί δέρματα έμβρύων κατοικίων, γιά νά είναι οι περγαμηνές λεπτές. Άφοϋ έγραφαν στίς περγαμηνές, τίς τύλιγαν σέ κυλίνδρους, πού τοποθετούσαν σέ ράφια τών βιβλιοθηκών. Από κάθε κύλινδρο κρεμόταν σέ κομματάκι περγαμηνής ή παπύρου ό τίτλος του περιεχομένου του καί τό όνομα του συγγραφέα. Υπήρχαν καί βιβλιοθηκάριοι, πού λέγονταν *γραμματείς* ή *επιμεληταί τών βιβλιοφυλακίων*, καί κατάλογοι πού διευκόλυναν τήν άνεύρεση του κυλίνδρου. Βιβλιοθήκες είχαν άρκετές πόλεις τής Μ. Άσίας, ή Κύπρος, ή Κρήτη, ή Ρόδος, ή Κώς, ή Σάμος, ή Δήλος καί ή Εύβοια. Στήν ήπειρωτική Ελλάδα, εκτός από τήν Άθήνα, βιβλιοθήκες είχαν ή Σπάρτη, ή Πέλλα, οι Φίλιπποι, οι Δελφοί καί ή Επίδαυρος.

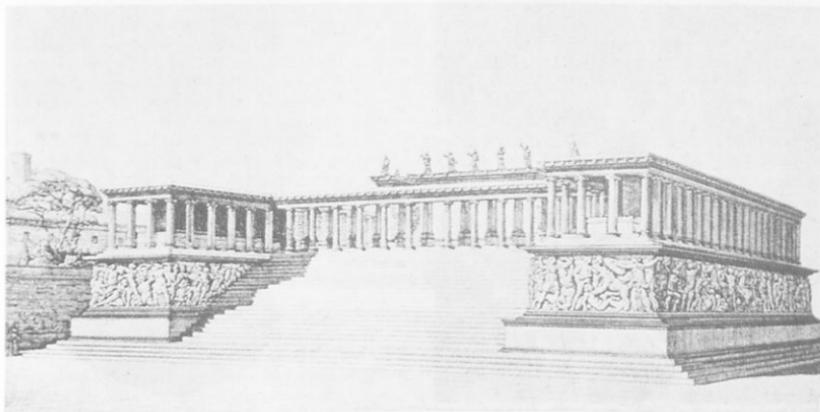
5. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Στόν τομέα τής τέχνης συναγωνίστηκαν οι πόλεις Άλεξάνδρεια, Άντιόχεια, Πέργαμος καί Ρόδος. Η ελληνιστική τέχνη σημείωσε βαθειά άλλαγή, πού δέν είναι παρακμή, αλλά εξέλιξη καί προσαρμογή στό ρεύμα τής έποχής. Η γαλήνια δύναμη του Φειδία, ή χάρη του Πραξιτέλη, τό πάθος του Σκόπα καί ή λεπτότητα του Λυσίππου άνήκουν πιά στό παρελθόν. Τήν τέχνη τών γλυπτικών σχολών τής Ρόδου καί τής Περγάμου χαρακτηρίζουν ή άγωνία, οι γεμάτες ταραχή κινήσεις κι ό ψυχικός ή καί ό σωματικός πόνος. Άλλο χαρακτηριστικό τής τέχνης τών ελληνιστικών χρόνων είναι τό έπιθλητικό καί τό πομπώδες, πού όφειλόταν στό γεγονός ότι πολλοί καλλιτέχνες έργάζονταν στίς αϋλές τών μοναρχών, όπου ευρίσκαν προστασία. Όμως οι νέες τάσεις στή γλυπτική δέν παύουν νά άποτελούν εξέλιξη τής τέχνης του 4ου αι. π.Χ. μέ τό ρεαλισμό τους καί τίς έντονες κινήσεις του σώματος.

Περίφημα είναι τά γλυπτά τής Περγάμου, πού ή άκρόπολη τής μετά τή νίκη

Ό Διόνυσος πάνω σέ πάνθηρα. Ένα από τά ωραιότερα ψηφιδωτά πού σώθηκαν από τόν άρχαίο κόσμο. Εκπληκτική είναι ή ζωντανεία, ή άγριότητα κι ή ελαστικότητα στίς περήφανες κινήσεις του ζώου. Σέ αντίθεση μέ αυτές έρχεται ή θεική άταραξία του Διονύσου πού μέ τή θέλησή του μόνο κατευθύνει τό ζώο. Δήλος. «Οικία Προσωπείων» 100 π.Χ.

Ἀναπαράσταση τοῦ θωμοῦ τῆς Περγάμου (180 - 150 π.Χ.)

ἐναντίον τῶν Γαλατῶν στολίστηκε μέ θαυμάσια μνημεῖα. Τό πιό ἐπιβλητικό κι ὠραῖο ἦταν ὁ μέγας θωμός τοῦ Δία, ἓνα ἀπό τά ἐπτά θαύματα τῆς ἀρχαιότητος. Οἰκοδομήθηκε ἀπό τόν Εὐμένη τό Β' (197-159 π.Χ.). Ὁ θωμός τῆς Περγάμου εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό ὄσα δείγματα σώζονται τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλά βρῖσκεται μακριά ἀπό τό χώρο στόν ὁποῖο ἀνεγέρθηκε. Μέγας μέρος του ἔχει μεταφερθεῖ κομμάτι-κομμάτι ἀπό τή Μ. Ἀσία στό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου (σήμερα ἀνατολικοῦ). Μνημειακή σκάλα ὁδηγεῖ σέ ἐξέδρα σχήματος Π, πού περιβάλλεται ἀπό ἰωνικές κιονοστοιχίες. Τή βάση τοῦ θωμοῦ στολίζει ὀλόγυρα ζωφόρος μήκους 130 καί ὕψους 2.30 μ. Τά ἀνάγλυφα τῆς παρουσιάζουν μέ μεγάλη τέχνη καί ἐκρηκτικὴ δραματικότητα μάχη θεῶν καί γιγάντων, συμβολικὴ τῆς Ἑλληνογαλατικῆς σύγκρουσης στήν Ἀσία. Πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τά λίγα μεγαλειώδη ἔργα πού ἔγιναν στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ τόλμη, ἡ βιαιότητα τῶν κινήσεων καί ἡ ὀρμη τῶν μορφῶν συγκλονίζουν.

Περίφημα ἦταν καί τά χάλκινα ἀγάλματα πού ὁ βασιλιάς Ἄτταλος ὁ Α' (241-197 π.Χ.) ἔστησε στήν ἀκρόπολη τῆς Περγάμου σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης κατὰ τῶν Γαλατῶν.

Ἡ γλυπτικὴ σχολὴ τῆς Ρόδου φημιζόταν γιά τό ρεαλισμό καί τὴ γνώση τῆς ἀνατομίας. Χαρακτηριστικό καί πασίγνωστο ἔργο τῆς εἶναι ὁ *Λασκόων*. Εἶναι ἀπίστευτη ἡ ἔνταση τῆς ἀγωνίας καί τῆς μυικῆς προσπάθειας πού δειχνεῖ τό πρόσωπό του, καθώς ἀγωνίζεται νά σωθεῖ ὁ ἴδιος καί νά ἀποσπᾶσει τά παιδιὰ του ἀπό τό θανάσιμο ἀγκάλιασμα τῶν φιδιῶν. Αὐτό τό μνημειακὸ ἔργο κατασκευάστηκε ἀπό τοὺς Ρόδιους γλύπτες *Ἀγήσανδρο*, *Ἀθηνόδωρο* καί *Πολύδωρο*. Ληλατημένο ἀπό τοὺς Ρωμαίους, βρέθηκε τό 1506 στά ερείπια τοῦ παλατιοῦ τοῦ Νέρωνα στή Ρώμη. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος ἦταν ἀπό τοὺς πρῶτους πού ἀποθαύμασαν τότε τό ἑλληνικὸ καλλιτέχνημα.

Ἡ τέχνη ἐξακολούθησε νά ἀκμάζει καί στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στήν Ἀττικὴ κι ἄλλοῦ ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀκαμμία καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια. Ἐργο ἀττικοῦ ἐργαστήριου φαίνεται νά εἶναι ὁ «τζόκεῦ» πού θρέθηκε στή θάλασσα τοῦ Ἀρτεμῖσιου στή Β. Εὐβοια. Ἡ κίνηση τοῦ ἀλόγου, πού στηρίζεται στά πίσω μόνο πόδια του, ἀποτελεῖ τόλμημα στήν ἱστορία τῆς πλαστικῆς.

Ἀπό τά τελευταῖα ἔργα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶναι καί ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στό γυμνὸ σῶμα καί τίς πτυχές τοῦ χιτῶνα τῆς, ἡ

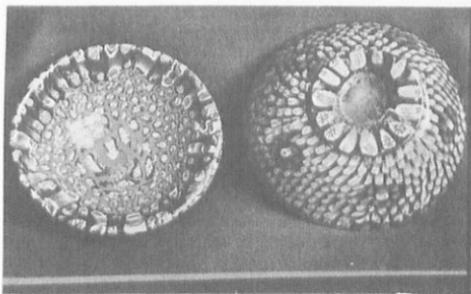

Άριστερά: ο Λαοκόων προσπαθεί να σώσει τον εαυτό του και τὰ παιδιά του από τὰ φίδια. Έργο τῆς γλυπτικῆς σχολῆς τῆς Ρόδου. Είναι ἐκπληκτικός ὁ ρεαλισμός, τὸ πάθος τῶν μορφῶν κι ἡ ἀνατομικὴ γνῶση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ὁ μικρὸς γυιὸς τοῦ Λαοκόοντα φαίνεται ἐτοιμοθάνατος, ἐνῶ ὁ μεγαλύτερος εἶναι κοντὰ στὴ διάσωση. Μουσεῖο Βατικανοῦ. Ρώμη. Δεξιά: μὲ τὸ πορτραῖτο αὐτοῦ σὲ χαλκὸ (2ος Ἰλος αἰ. π.Χ.) ἡ ἑλληνιστικὴ τέχνη φτάνει στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ρεαλισμοῦ τῆς. Τὰ φοβισμένα μάτια, τὸ μισάνοικο στόμα, τὰ θουλιαγμένα μάγουλα, τὸ ἀτημέλητο μαλλί δείχνουν στὸ πρόσωπο τοῦ ἡλικιωμένου ἀνθρώπου πού τὸν ἐγκαταλείπουν οἱ δυνάμεις του, τὸ φόβο γιὰ τὸ θάνατο, πού κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει. Μουσεῖο Νεάπολης. Ἰταλία.

Άριστερά: μορφὴ γίγαντα πού καταβάλλεται ἀπὸ τὴ θεὰ Ἄθηνά. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴ Γιγαντομαχία πού κοσμοῦσε τὴ βάση τοῦ θωμοῦ τῆς Περγάμου.

Δεξιά: ὁ δίσκος Φαρνέζε κατασκευάστηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια ἕνα περίπου αἶωνα μετὰ τὴν ἰδρύση τῆς. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι τὸ πολυτιμότερο οὐδέποτε τοῦ εἶδους στὸν κόσμο. Σκαλίστηκε σὲ σαρδόνυχα, ἡμιπολύτιμη πέτρα, πού ἔχει στρώματα διαφόρων χρωμάτων. Ἐτοῖ ἀνάλογα μὲ τὸ θάθος πού σκάλιζε ὁ τεχνίτης, πετύχαινε διαφορετικὰ χρώματα. Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ὁ Νεῖλος μὲ τὸ κέρασ τῆς Ἀμάθειας. Πάνω ἀπὸ τὴ μεσοαἶα μορφὴ, πού θυμίζει τὸν Μ. Ἀλέξανδρο, οἱ ἐτήσιοι ἀνεμοὶ (μελτέμια), πού βοηθοῦσαν τὸν πλοῦ στὸ Νεῖλο. Στὰ δεξιά δύο νύμφες. Ἐθνικὸ Μουσεῖο Νεάπολης. Ἰταλία.

Άριστερά: Το σπουδαιότερο κέντρο υαλουργίας στα ελληνιστικά χρόνια ήταν η 'Αλεξάνδρεια. Η τεχνική με την οποία φτιάχτηκε το σκεύος της φωτογραφίας επινοήθηκε από Έλληνες τεχνίτες στην 'Αλεξάνδρεια. Γυάλινες φόρμες ποικίλων χρωμάτων και σχημάτων ενσωματώνονταν σε διάφανο γυαλί. 1ος αι. π.Χ. Μουσείο Αρχαίας Τέχνης, Μόναχο.

Δεξιά: Γλυπτό της Περγάμου: Γαλάτης την ώρα που πεθαίνει από τραύμα θανάσιμο. 220 π.Χ. Μουσείο Καπιτώλιου. Ρώμη. Το έργο είναι χαρακτηριστικό της τέχνης της γλυπτικής σχολής της Περγάμου. Ο πόνος, ο θάνατος, η θιαιότητα είναι συχνά θέματα της σχολής αυτής. Η ρωμαλεότητα κι ο ρεαλισμός αποτελούν άλλα χαρακτηριστικά της τέχνης της. Το τραχύ μαλλί, το άσυνήθιστο μουστάκι και το περίεργο κόσμημα στο λαιμό του γαλάτη τονίζουν την αρχαία ελληνική αντίληψη για τους θανάτους. Ο καλλιτέχνης παρουσιάζει στο γλυπτό το γαλάτη ακαλλίεργητο και άξεστο αλλά και με συμπάθεια για την αγωνία του θανάτου του. Με ρεαλισμό αποδίδει επίσης τα φυλετικά του χαρακτηριστικά καθώς και τα τραύματά του. Το έργο είναι μαρμάρινο αντίγραφο αγάλματος όρεχάλκινου.

σοβαρότητα του προσώπου και η όλη χάρη του έργου, που βρίσκεται σήμερα στο Παρίσι, στο Μουσείο του Λούβρου, κάνουν το άγαλμα ανεπανάληπτο.

Την περίοδο εκείνη αναπτύχθηκε και η ζωγραφική καθώς και η τέχνη των ψηφιδωτών. Τα ελληνιστικά ψηφιδωτά επηρέασαν τόσο στα θέματα όσο και στην τεχνολογία τους την τέχνη των λαών της Ευρώπης, της Αφρικής και της Ασίας επί πολλούς αιώνες. Περίφημο είναι το ψηφιδωτό του 2ου αι. π.Χ. της Πομπηίας, που εικονίζει τη μάχη της Ίσσου. Έχει πλάτος 5 μ. περίπου και ύψος 2.50 μ. και αποτελείται από 1.500.000 περίπου μικρές ψηφίδες μεγέθους ρυζιού. Το ψηφιδωτό αυτό έχει εξαιρετική σημασία, γιατί μπορεί να μάς δώσει μιá άμυδρή ιδέα των χαμένων πινάκων της ελληνιστικής ζωγραφικής, επειδή αντιγράφει πιστά γνωστό πίνακα του ζωγράφου Φιλοξένου από την Ερέτρια. Ο Φιλόξενος χρησιμοποίησε στο έργο του αυτό μόνο τέσσερα χρώματα και τα ίδια χρώματα αντιγράφηκαν στο ψηφιδωτό. Η ταραχή και η αγωνία της μάχης εικονίζονται σ' όλη τους τη δραματικότητα, αλλά είναι ιδιαίτερα έκδηλες στα μάτια του Βουκεφάλα και των αλόγων του άρματος του Δαρείου. Αν το ψηφιδωτό δημιουργεί τέτοια εντύπωση, καταλαβαίνουμε τι συναίσθημα θα προκαλούσε ο πίνακας που χάθηκε.

Η 'Αλεξάνδρεια ήταν και ονομαστό κέντρο υαλουργίας. Έλληνες τεχνίτες ώφελήθηκαν από την πείρα των ανατολικών στην υαλουργία κι έφτιαξαν κομψότατα σκεύη από πολύχρωμο γυαλί, εφάμιλλα των περίφημων σύγχρονων γυαλικών Μουράνο της Βενετίας. Το συνήθως μπλέ, κόκκινο ή μαύρο διάφανο γυαλί τους κοσμούσαν εσωτερικά ποικιλόχρωμα σχήματα. Αλλά τα πιο ωραία και πολύτιμα σκεύη, που δέν ξαναφτιάχτηκαν από ανθρώπινο χέρι, ήταν τα άγγεια με τις ανάγλυφες παραστά-

σεις, πού κατασκευάζονταν από πολύτιμες πέτρες ή θαλάσσια όστρακα. Τά κομψά αυτά καλλιτεχνήματα κατασκευάστηκαν με μιά τεχνική πού αναπτύχθηκε μόνο στήν πτολεμαϊκή Άλεξάνδρεια.

Ψηφιδωτό άλεξανδρινής τέχνης από τό Πρενέστε της Ίταλίας. Σκηνή από τό Νείλο με «Έλληνες τών Πτολεμαϊκών χρόνων».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σέ ποιούς τομείς ίδίως ή έπαφή Έλλήνων καί Άσιατών ώφέλησε τούς δευτέρους;
2. Έπηρέαστηκαν οι Έλληνες από τούς Άσιάτες; Πού περισσότερο;
3. Γιατί προόδευσε τό έμποριο στήν Άσία στούς χρόνους τών Διαδόχων;
4. Ποιά ήταν ή προσφορά του «Μουσείου» τής Άλεξάνδρειας στήν ιστορία του πολιτισμού;
5. Σέ τί διαφέρουν βασικά ή κλασική καί ή έλληνιστική τέχνη; Μπορούμε μέσα από αυτές νά δούμε καί τό βαθύτερο πνεύμα τών έποχών πού τις δημιούργησαν;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Α. Reinach, Μετάφρ. Ξ. Μακκά, σ. 249)

Ή άκτινοβολία του Έλληνισμού

«Ό μέγας Γερμανός Ιστορικός Droysen έχει δώσει τόν τίτλον Ίστορία του Έλληνισμού εις

τό έργον του όποίου ό πρώτος τόμος έπιγράφεται Ίστορία Άλεξάνδρου του Μεγάλου. Καί τούτο είναι απολύτως δίκαιον. Ό έλληνισμός, ώς δύναμις έπεκτάσεως, είναι έργον του Άλεξάνδρου. Είδομεν τόν έλληνισμόν νά σχηματίζεται, καί κατόπιν ν' άκτινοβολή προς ένα κύκλον επί μάλλον καί μάλλον εύρυνόμενον. Παρήγαγε τά πλείστα αυτού άριστουργήματα. Άλλά τά άριστουργήματα ταύτα, τόνσον τά καλλιτεχνικά όσον καί τά φιλολογικά, θά έφθανον άραγε μέχρις ήμών χωρίς τόν Άλεξάνδρον;»

(Στράβωνα ΙΖ', 1, 8. Μετάφρ. Ε.Β)

Ή Άλεξάνδρεια

«Ή πόλη όλη διαιρείται με δρόμους κατάλληλους γιά ίππείς καί άρματα καί με δύο λεωφόρους πολύ φαρδιές πού έχουν πλάτος μεγαλύτερο από ένα πλέθρο καί ή κάθε μιά κόβει τήν άλλη κάθετα στή μέση. Ή πόλη έχει ώραία άλση, ιερά καί άνάκτορα, πού καλύπτουν τό ένα τέταρτο ή καί τό ένα τρίτο της όλης έκτασης της. Γιατί, ό καθένας από τούς βασιλείς φιλοδοξούσε νά τήν κοσμήσει με μνημεία πρόσθετα με δική του δαπάνη καί με

νέα κτίσματα στά υπάρχουντα, ὥστε νά λέγεταί ἀπό ποιητή "τό 'να κτίσμα πάνω στό ἄλλο"... Τό Μουσείο εἶναι ἐπίσης τμήμα τῶν 'Ανακτόρων καί ἔχει χώρο γιά περίπατο, ἐξέδρα (ἡμικυκλικό χώρο μέ περιστύλιο) μέ καθίσματα καί μεγάλο κτήριο, ὅπου διαμένουν οἱ λόγιοι».

(Στράβωνα Β, 3,4. Μετάφρ. Α. Ἀρβανιτόπουλου)

Ἀποστολή ἀπό τήν Αἴγυπτο στίς Ἰνδίες

«...Ἀναφέρει (ὁ Ἡρακλείδης Ποντικός, μαθητής τοῦ Πλάτωνα), ἔνα Εὐδοξόν Κυζικηνόν, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταθεῖ στήν Αἴγυπτο κατά τήν ἐποχὴν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου... καί συνειργάσθη μέ τόν βασιλεῖα καί τούς ἐπιτελεῖς του διά τόν διάπλουον τοῦ Νείλου πρός τὰς πηγάς. Ἐτυχε λοιπόν νά φέρουν οἱ φύλακες τοῦ μυχθοῦ τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου ἕναν Ἰνδόν πρός τόν βασιλεῖα καί τοῦ ἔλεγον ὅτι τόν εὗρον ἡμιθανή καί μόνον μέσα εἰς ἕνα πλοῖον, μέ τό ὅποιον εἶχαν ἔλθει, ἀλλά δέν ἐγνώριζον ποῖος ἦτο καί ἀπό πῶδ, ἰδίῳ δέν κατενόουν τήν γλῶσσαν του· ὁ βασιλεὺς τόν παρέδωσε εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι θά τόν ἐδίδασκον νά ὁμιλῇ ἑλληνιστί. Ὅταν ἔμαθε νά ὁμιλῇ, διηγήθη ὅτι ἤρχετο ἀπό τήν Ἰνδικήν καί περιεπλανήθη, ἐσώθη δέ εἰς τό μέρος ἐκεῖνο μόνος, ἀφοῦ ἔχασεν ὅλους τούς συντρόφους του ἀπό τήν πείναν· τῶρα δέ πού ἐσώθη, ὑπεσχέθη εἰς τόν βασιλεῖα νά ὀδηγήσῃ διά θαλάσσης εἰς τὰς Ἰνδίας τούς ἀνθρώπους πού θά ἐξέλεγε· ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦτο καί ὁ Εὐδόξος. Ἀφοῦ λοιπόν ἐπῆγεν εἰς τὰς Ἰνδίας φέρων δῶρα, ἐπανήλθε φορτωμένος καί αὐτός μέ ἀράματα καί πολυτίμους λίθους, ἀπό τούς ὁποῖους ἄλλους φέρουν πρός τά κάτω οἱ ποταμοί μαζί μέ τὰ χαλίκια καί ἄλλους τούς ἐξάγουον σκάπτοντες τήν γῆν... Κατά τήν ἐπάνοδόν του παρεούρηθ ὑπό ἀνέμων πέραν τῆς Αἰθιοπίας· εἰς μερικοῦς τόπους ὅπου ἐπλησίασε, συνῆψε φιλικῶς σχέσεις μέ τούς ἐκεῖ κατοικοῦντας εἰδών εἰς αὐτούς τρόφιμα καί οἶνον καί γλυκίσματα ἀπό σῦκα, τὰ ὁποῖα ἐκείνοι δέν εἶχον, καί ἀντί αὐτῶν ἐλάμβανε ὕδωρ καί πληροφορίας· ἔγραψε καί μερικά ἀπό τά λεγόμενά τῶν...».

(Διοδώρου Σικελιώτη Γ, 18,4. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἄ Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης στέλνει ἀποστολή γιά τήν ἐξερεύνηση τῶν παραλίων τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης

«Καί ὁ Πτολεμαῖος ὁ Γ', πού ἀγαποῦσε πολύ τό κυνήγι τῶν ἐλεφάντων πού ζοῦν στήν περιοχή αὐτή, ἔστειλε ἕναν ἀπό τούς φίλους του ὀνομαζόμενον Σιμίνα νά ἐπισκεφθεῖ τήν χώρα (τῶν ἰχθυοφάγων, στά παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς)· αὐτός μέ τὰ κατάλληλα ἐφόδια ἐξερεύνησε μέ

ἐπιμέλεια τίς φυλές πού κατοικοῦν στά παράλια, καθὼς βεβαιώνει ὁ Ἀγαθαρχίδης, ὁ ἱστοριογράφος ἀπό τήν Κνίδο».

(Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος, Β', 42-43. Μετάφρ. Κ. Φριλλίγγου)

Οἱ Ἑβραῖοι στήν Ἀλεξάνδρεια

«...Ἀπό ἔλλειψη κατοίκων δέ μάζεψε ἐκεῖ ὁ Ἀλεξάνδρος, στήν πόλη πού ἔκτισε μέ τόσο ζήλο ('Αλεξάνδρεια), μερικοῦς ἀπό τούς δικούς μας, παρά δοκιμάζοντάς τούς ὅλους μέ προσοχή γιά τήν ἀρετή τους καί γιά τήν πιστότητά τους, τότες μονάχα ἔδωσε στούς δικούς μας αὐτή τήν τιμή. Γιατί τό τιμοῦσε τό ἔθνος μας, ὅπως λέει γιά μᾶς καί ὁ Ἐκαταῖος, πῶς γιά τήν καλωσύνη καί τήν ἀφοσίωση πού δεῖξαν σ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, προσάρτησε στή χώρα τους τή Σαμάρεια καί τήν ἄφρα μέγιστα ἀφορολόγητη».

(Διοδώρου Γ, 6, 2-4. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἄ Ἑλληνισμός ἐπιδρά στήν Αἰθιοπία

«Στή Μερὴ τῆς Αἰθιοπίας οἱ ἱερεῖς εἶχαν τόση δύναμη, ὥστε, ὅταν ἤθελαν, παράγγελλαν στό βασιλεῖα τοῦ τόπου ὅτι οἱ θεοὶ ἐπιθυμοῦσαν νά βάλει τέλος στή ζωή του. Οἱ βασιλεῖδες ἀπό δεσποδαιμονία ὑπάκουον κι αὐτοκτονοῦσαν.

Στά χρόνια τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰθιοπῶν Ἐργαμένης, πού πήρε ἑλληνική μόρφωση καί σπούδασε φιλοσοφία, πρῶτος τόλμησε νά περιφρονήσει τέτοιο μῆνυμα. Γιατί ἔχοντας ἀποκτήσει φρόνημα ἀνάξιο τῆς βασιλείας ἤλθε μέ στρατιώτες του στόν ἱερό χώρο, ὅπου ἦταν ὁ χρυσός ναός τῶν Αἰθιοπῶν, καί τούς μέν ἱερεῖς ἐσφαξε, τό δέ ἔθιμο κατήργησε».

(Πολυβίου ΙΑ', 34, 14-16. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἄ Ἀντίοχος ὁ Μέγας

«...Δέν ὑπόταξε μόνο τούς σατράπες στά θάθη τῆς Ἀσίας ἀλλά καί τίς παρθαλάσσιες πόλεις καί τούς ἄρχοντες τῆς ἐδῶ μεριάς τοῦ ὅρου Ταύρου καί μέ δύο λέξεις ἐξασφάλισε τό βασίλειο, ἀφοῦ κατέπληξε μέ τή γενναϊότητα καί τή δραστηριότητά του ὅλους τοῦς ὑπόδουλους· γιατί μέ αὐτὴν τήν ἐκστρατεία του φάνηκε ἀξίος τῆς βασιλείας ὄχι μόνο στήν Ἀσία ἀλλά καί στήν Εὐρώπη».

(Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Δ', 155 Β. Μετάφρ. Ε. Β.)

Στήν αὐλή τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου

«...Στήν αὐλή τοῦ βασιλεῖ Ἀντιόχου, πού ὀνομάστηκε Μεγάλος, στό δειπνο χόρευαν

ἐνοπιοὶ ὄχι μόνο οἱ φίλοι τοῦ βασιλιά, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι. Ὅταν δὲ ἦλθε ἡ σειρά νά χορῶψαι, ὁ Ἡγησιάνναξ ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀπὸ τὴν Τρωάδα, πού ἔγραψε τίς «ἱστορίες», ἀφοῦ σηκώθηκε ὀρθίος εἶπε: Τί ἀπὸ τὰ δύο, βασιλιά, θέλεις, νά μέ δεῖς νά χορῶω ἄσχημα ἢ νά μέ ἀκούσεις νά ἀπαγγέλλω ὠραία δικά μου ποιήματα; Ἀφοῦ τοῦ ζήτησε νά ἀπαγγεῖλαι, τόσο εὐχαριστήθηκε ὁ βασιλιάς, ὥστε ὁ Ἡγησιάνναξ ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους του».

(Παυσανία Η', 33, 3. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἡ ἀκμή τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῆς Ἀντιοχείας

«Ἀλλὰ ἡ πόλη τοῦ Ἀλεξάνδρου στήν Αἴγυπτο καί τοῦ Σελεύκου στόν ποταμό Ὀρόντη, πού ἰδρύθηκαν πρόσφατα, ἔχουν φτάσει στήν τωρινή τους ἑκταση καί ἀκμή, γιατί ἡ τύχη τίς εὐνοεῖ».

Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκή Ἀρχαιολογία, ΣΤ, 189 - 191)

Ὁ Ἰουδαῖος Ἰκσηπος γράφει στή «Κοινή»

(Ὁ Δαυῖδ) ..«κατέθηκεν ἐκ τοῦ χειμάρρου λίθον ἕνα καί ἀρμόσας τῇ σφενδόνῃ θάλλει ἐπὶ τόν Γολιάθον εἰς τό μέτωπον· καί διήλθεν ἕως τοῦ ἔγκεφάλου τό θληθέν, ὡς εὐθύς καρωθέντα πεσεῖν τόν Γολιάθον ἐπὶ τὴν ὄψιν... πεσών δ' ὁ Γολιάθος ἦττα καί φυγή γίνεται Παλαιστίνους.»

(Ἰησοῦς, Περὶ Διαίτης Ὁξέων, 2. Μετάφρ. Κ. Μητρόπουλου)

Οἱ ἀσθένειες ὀξείας μορφῆς

«Προπάντων δὲ ἤθελον ἐπαινέσει τόν

ιατρὸν ἐκεῖνον, ὅστις εἰς τὰ ὄξεα νοσήματα, τὰ ὅποια θανατώνουν τοὺς πλείστους, ὠριζε διάφορόν τι, ἀπὸ ὅ,τι ὀρίζει διὰ τὰ χρόνια νοσήματα, τό ὅποιον θά ἐκαλυτέρευε τὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. Εἶναι δὲ τὰ ὄξεα νοσήματα ὅσα οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεσαν πλευρίτιν, περιπνευμονίαν, φρενίτιν (πυρετό μέ παραλήρημα), λήθαργον καί καῦσον (μεγάλο πυρετό) καί ὅσα εἶναι ἐπακόλουθα τούτων, τῶν ὁποίων οἱ συνεχεῖς πυρετοὶ προκαλοῦν τόν θάνατον».

(Εὐκλείδης, Στοιχεῖα, Α, 5.)

Τά ἰσοσκελῆ τρίγωνα

«Τῶν ἰσοσκελῶν τριγῶνων αἱ πρὸς τῇ θάσει γωνίαί ἴσαι ἀλλήλαις εἰσίν, καί προσεκβληθειῶν τῶν ἴσων εὐθειῶν αἱ ὑπὸ τὴν θάσιν γωνίαί ἴσαι ἀλλήλαις ἔσσονται.»

(Γαληνοῦ, Περὶ Κεφάλου, Μετάφρ. Ε. Β.)

Τά εἶδη τῶν κεφάλων

«Ὁ κέφαλος ἀνήκει στό γένος τῶν λεπίδων ψαριῶν καί γεννιέται ὄχι μόνο στή θάλασσα ἀλλὰ καί στίς λίμνες καί στά ποτάμια· γι' αὐτό οἱ κατὰ περιοχῆς κέφαλοι διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Καλύτερη εἶναι ἡ σάρκα τῶν κεφάλων πού τρέφονται σέ καθαρή θάλασσα, σ' αὐτές δὲ πού ὀνομάζονται λιμνοθάλασσες εἶναι χειρότερη· ἀπὸ τοὺς κέφαλους πού γεννιοῦνται στά ποτάμια εἶναι καλύτεροι ὅσοι ζοῦν σ' ἐκεῖνους τοὺς ποταμούς, πού τό ρεῦμα τους εἶναι ὀρμητικό καί μεγάλο· σ' ἐκεῖνους πού λιμνάζουν δὲν εἶναι καλοί.»

Ο ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΑΠΟ ΤΟ 2^Ο ΑΙΩΝΑ π.Χ. ΩΣ ΤΟΝ 3^Ο ΑΙΩΝΑ μ.Χ)

Η ιστορία της Αρχαιότητας συμπληρώνεται και κλείνει με τη Ρωμαϊκή Ιστορία· ο ελληνιστικός κόσμος απορροφήθηκε σταδιακά (μέσα στους δυό τελευταίους προ-χριστιανικούς αιώνες) από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Στους κόλπους της αυτοκρατορίας αυτής αναπτύχθηκε ο χριστιανισμός· αυτή η θρησκεία και η ελληνική παράδοση συνετέλεσαν αργότερα στη μεταμόρφωση του ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους σε Βυζαντινό (από το 330 μ.Χ.). Έτσι η Ρωμαϊκή Ιστορία καταλήγει στην αρχή του Μεσαίωνα και αφήνει τη ρωμαϊκή κληρονομιά διάσπαρτη στον ευρωπαϊκό χώρο: ρωμαϊκή τέχνη, γλώσσα, νομοθεσία, διοικητική παράδοση, ιδέα και ανάμνηση μιάς οικουμενικής ενότητας.

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Μιά ρωμαϊκή παροιμία συνόψιζε τη μακραίωνη προσπάθεια που χρειάστηκε για τη δημιουργία του Ρωμαϊκού Κράτους: *Roma non est condita in una die* (η Ρώμη δέ χτίστηκε σε μία μέρα). Η ιστορία του Ρωμαϊκού Κράτους, που κυριάρχησε σε όλες τις χώρες γύρω από τη Μεσόγειο και για όρισμένη περίοδο έκτεινόταν ως τη Βρετανία, τη Δακία (σημερινή Ρουμανία) και την Αρμενία, έχει τουτο το ιδιαίτερο γνώρισμα: δέν ήταν έργο κάποιου μεγάλου ηγέτη και κατακτητή, δέν ήταν άποστέλεσμα κάποιου σχεδίου· δημιουργήθηκε σταδιακά με τη συμμετοχή και επενέργεια πολλών παραγόντων (των ρωμαίων πολιτών, που για αρκετούς αιώνες μετείχαν στα κοινά και ενδιαφέρονταν για τά κοινά και πολέμησαν για τό μεγαλείο της Ρώμης, και της Ρωμαϊκής Συγκλήτου, που για πολλούς αιώνες χειριζόταν με σύνεση, με συνέπεια και εύκαμψία την εξωτερική πολιτική).

Η παράδοση τοποθετεί χρονικά την ίδρυση της Ρώμης στό 753 π.Χ. Η παράδοση αυτή είναι δημιούργημα μεταγενέστερο και συνδέεται με τό χρονολογικό σύστημα που χρησιμοποίησαν οι ρωμαίοι (από την κτίση της πόλης, *ab urbe condita*). Στην πραγματικότητα λατινικά (ρωμαϊκά) χωριά υπήρχαν στην περιοχή της Ρώμης από τό 10^ο αι. π.Χ.

Βορειότερα ζούσαν οι Έτρουσκοι με τη δική τους πολιτιστική παράδοση. Στα νοτιότερα παράλια άνθουσαν ελληνικές αποικίες, φορείς του ελληνικού πολιτισμού. Στα δυτικά της Σικελίας και τά άλλα νησιά και παράλια της δυτικής Μεσογείου, κυριαρχούσαν οι έμποροναυτικοί Φοίνικες. Ανάμεσα σ' αυτές τίς τρεις δυνάμεις γεννήθηκε και επεκτάθηκε σταδιακά κι επίμονα τό ρωμαϊκό κράτος, που είχε άφετηρία του τούς περιτειχισμένους 6 λόφους της Ρώμης*.

Πολιτειακές εξελίξεις - θεσμοί. Ός τό 510 π.Χ. τό πολίτευμα της Ρώμης ήταν βασιλεία· που σήμανε πιθανότατα την έτρουσική παρουσία στη Ρώμη. Τότε οι Ρωμαίοι απομάκρυναν τόν τελευταίο βασιλιά κι έγκαθίδρυσαν πολίτευμα, που είναι

* Λόφος Καπιτωλίου, Παλατίνου κλπ. Ένας 7ος λόφος, ό Άβεντίνος, περιτειχίστηκε τόν 4^ο αιώνα και άπαρτίστηκε έτσι ή επτάλοφη πόλη.

γνωστό ως Δημοκρατία (509 - 31 π.Χ.). Ἡ Κοινωνική σύνθεση ἀναφέρει δυό τάξεις πολιτῶν: τοὺς πατρίκιους (περίπου 8%) καὶ τοὺς πληβείους (92%). Τίς ἐξουσίες νέμονταν κυρίως οἱ πατρίκιοι· οἱ πληβεῖοι πάλεψαν αἰῶνες διεκδικώντας ἴση συμμετοχή στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα.

Συγκεκριμένα: ἡ *Συγκλήτος* ἀπαρτιζόταν ἀπὸ 300 πατρίκιους καὶ χειριζόταν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, τὰ στρατιωτικὰ. Οἱ *ὑπατοὶ* ἦταν ἀρχοντες αἰρετοὶ γιὰ ἓνα χρόνο, εἶχαν τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ καὶ δὲ μπορούσαν νὰ ἐπανεκλεγοῦν, πρὶν περάσουν δέκα χρόνια ἀπὸ τὴν προηγουμένη θητεία τους. Ὁ καθένας εἶχε δικαίωμα ἀρνησι쿠ρίας στὶς πράξεις τοῦ ἄλλου. Ὡς τὸ 367 π.Χ. ὑπατοὶ μπορούσαν νὰ γίνουν μόνο οἱ πατρίκιοι. Οἱ *πραιτορες* εἶχαν δικαστικὰ καθήκοντα. Ὡς τὸ 367 τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔπαιρναν μόνο πατρίκιοι. Ἀπὸ τὸ 242 π.Χ. ἐμφανίζεται καὶ πραιτορ γιὰ τοὺς ξένους (*praetor peregrinus*)^{*} γιὰ τὴν ἐπίλυση διαφορῶν ἀνάμεσα σὲ ρωμαίους πολίτες καὶ ξένους ἢ ἀνάμεσα σὲ ξένους.

Οἱ *ἀγορανόμοι* ἐπέβλεπαν τὸ τοπικὸ ἐμπόριο, τοὺς νόμους δανεισμοῦ, συναλλαγῶν καὶ διανομῆς ἀγαθῶν, καὶ μεριμοῦσαν ἐπίσης γιὰ τοὺς δρόμους.

Ἡ σημαντικότερη κατάκτηση τῶν πληβείων ἦταν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν δικούς τους ἀντιπροσώπους (δημάρχους), γιὰ νὰ μετέχουν στὴ συγκλήτου. Οἱ δημαρχοὶ εἶχαν τὸ δικαίωμα ἀρνησικυρίας ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου, ἂν διέβλεπαν σ' αὐτὲς ζημία γιὰ τοὺς πληβείους. Ἡ θητεία τους ἦταν ἐνιαυτία. Προέδρευαν στὴ λαϊκὴ συνέλευση καὶ εἶχαν δικαίωμα νὰ εἰσηγοῦνται νόμους γιὰ ψήφισα. Καθένας εἶχε δικαίωμα ἀρνησικυρίας ἐναντι τῶν ἄλλων· ἔτσι ἦταν ἀρκετὸς ἓνας – εὐνοημένος ἢ προωθημένος ἀπὸ τοὺς πατρίκιους – γιὰ νὰ ἀνατρέψει τίς ἀποφάσεις τῶν ὑπολοίπων.

Λαϊκὲς συνελεύσεις. Θεωρητικὰ μετεῖχαν σ' αὐτὲς ὅλοι οἱ πολίτες καὶ μάλιστα οἱ πληβεῖοι· πρακτικὰ μετεῖχαν μόνο ὅσοι ζοῦσαν μέσα στὴ Ρώμη· Ὡς τὸ 287 π.Χ. τὰ ψήφισματὰ τους χρειάζονταν ἐπικύρωση ἀπὸ τὴ Σύγκλητου. Ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μὲ τὸ λεγόμενον νόμο τοῦ Ὀρτενσίου οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας ἀποτελοῦσαν νόμους. Ἡ ἐπικύρωση τῆς Συγκλήτου ἦταν τυπικὴ.

Κατακτήσεις: Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνα π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι κυριάρχησαν στὴν κεντρικὴ Ἰταλία καὶ ἀπόκρουσαν μὲ ἐπιτυχία τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γαλατῶν (390 π.Χ.). Κατὰ τὸν 3^ο αἰῶνα ἐπεκτάθηκαν στὴ νότια Ἰταλία. Ὡς τὸ 265 π.Χ. εἶχαν κυριαρχήσει στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδῃ. Σὲ λίγο ἄρχισαν δραματικὴ πάλῃ μὲ τὴν Καρχηδόνα καὶ ἐπέκτειναν τὴν κυριαρχία τους στὴ βόρεια Ἰταλία, στὴν Ἰβηρικὴ χερσόνησο καὶ σ' ὅλη τὴ Σικελία (τὸ 212 π.Χ. κατέλαβαν τίς Συρακοῦσες).

Ἦδη εἶχαν βρεῖ ἀφορμὴ γιὰ ἐπέμβαση στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο· ἀκολούθησαν μιά σειρά πόλεμοι (Μακεδονικοὶ), ποὺ εἶχαν ἀποτέλεσμα ἡ Μακεδονία (148 π.Χ) καὶ ἡ ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα (146 π.Χ.) νὰ γίνουν ἐπαρχίες ρωμαϊκῆς^{**}. Τὸν ἴδιο χρόνο οἱ Ρωμαῖοι ἰσοπέδωσαν τὴν Καρχηδόνα. Νωρίτερα εἶχαν ἔρθει σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἀντίοχο τὸν Γ' τῆς Συρίας. Τὸ 133 π.Χ. πεθαίνοντας ὁ βασιλιάς τῆς Περγῆνου Ἀτταλος Γ' ἄφησε τὸ κράτος του κληρονομιά στους Ρωμαίους (πράξη πρωτοφανῆς στὴν ἱστορία). Ὑστερα ἀπὸ αἱματηρὴ ἀντίσταση (133-129) οἱ Περγαμηνοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ δεχτοῦν τὴ μοίρα τους. Ἔτσι ἡ Ρώμη κυριάρχησε ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ ὡς τὴ δυτικὴ Μ. Ἀσία. Ἀλλὰ ἡ

* ἄλλοδαπός, ξένος.

** Κύριες φάσεις αὐτῶν τῶν πολέμων εἶναι: Ἡ ἤττα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Φιλίππου τοῦ Ε' στὶς Κυνὸς Κεφαλές ἀπὸ τὸν ὑπατο Φλαμίνιο τὸ 197 π.Χ. Ἡ ἤττα τοῦ Περσῶς (γιου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε) ἀπὸ τὸν Αἰμίλιο Παῦλο στὴν Πύδνα τὸ 168 π.Χ. Ἡ ἤττα τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας στὴ Σκάρφια τῆς Λοκρίδας, τὸ 147 π.Χ., καὶ στὴ Λευκόπετρα τῆς Κορινθίας, τὸ 146 π.Χ.

έπεκτατική πολιτική είχε δυσάρεστα έπακόλουθα γιά τούς ίδιους τούς νικητές· είχε έρθει ή ώρα ή Ρώμη νά πληρώσει τό τίμημα τής νίκης.

2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΙΚΗΤΩΝ

Ο πλοῦτος τῶν ἐπαρχιῶν. Τό σταδιακό ἀποτέλεσμα τῶν κατακτήσεων μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στά παρὰ κάτω: ὁ πλοῦτος τῶν ἐπαρχιῶν πηγαινε περισσότερο σέ ἰδιωτικά χέρια παρά στό δημόσιο ταμεῖο. Οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν (ἀνθύπατοι) προέρχονταν ἀπό τήν τάξη τῶν μεγάλων ἀξιωματούχων (ὑπατοι, πραιτορες, συγκλητικοί): καί ἀγόραζαν τή θέση τοῦ ἀνθύπατου μέ τήν πρόθεση νά εἰσπράξουν πολλαπλάσια ἀπό ἐκεῖνα πού ὀφείλαν νά διαβιβάσουν στό κράτος καί πού εἶχαν δαπανήσει, γιά νά ἐξασφαλίσουν τό διορισμό τους. Ἐνα ἀνέκδοτο τῆς ἐποχῆς ἔλεγε ὅτι ὁ ρωμαῖος διοικητής ἐπαρχίας ἔπρεπε νά συγκεντρώσει τρεῖς (παράνομες) μερίδες ἀπό τήν ἐπαρχία του: μιά γιά νά πληρώσει ἐκείνους πού τόν δάνεισαν ὡς τήν ἐκλογή του, μιά γιά νά ἐξαγοράσει τούς δικαστές (σέ περίπτωση πού θά παραπεμπόταν σέ δίκη γιά οἰκονομικά σκάνδαλα) καί μιά γιά νά ζήσει ἀνετα, μέ ρωμαϊκή δηλαδή πολυτέλεια – τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Ἡ παλιά ρωμαϊκή προσηλωση στή δικαιοσύνη καί τήν πατρίδα εἶχε ἐξασθενήσει κάτω ἀπό τό βάρος τοῦ πλοῦτου πού ἔφεραν οἱ κατακτήσεις καί πού διέφθειρε τίς συνειδήσεις. Εὐκόλος ἦταν ὁ πλουτισμός γιά τούς στρατηγούς, πού διοικοῦσαν καί λεηλατοῦσαν τίς νέες ἐπαρχίες, γιά τούς ἐπιχειρηματίες τῆς ἐποχῆς, πού ἀσκοῦσαν ἐμπόριο στήν περιοχή τῆς Μεσογείου μέ ὄρους πού οἱ ἴδιοι καθόριζαν ἀπό τό διοικητικό κέντρο, τή Ρώμη, καί γιά τούς τοκογλύφους τῆς Ρώμης, πού δάνειζαν μέ ἐπιτόκια ληστρικά.

Οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί. Ὅσο γιά τούς μικροκαλλιεργητές, αὐτούς πού θυσιάζονταν ὡς στρατιῶτες γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, ἡ ἐξέλιξη ἦταν τραγική: εἴτε ὡς στρατιῶτες ἀπουσίαζαν χρόνια καί ὅταν γύριζαν ἔβρισκαν τό κτήμα τους πουλημένο ἢ ὑποθηκευμένο μέ ὄρους τόσο βαριοῦς, ὥστε δέν ἀπέμενε λύση ἄλλη ἀπό τήν τελική ἐκποίηση, εἴτε (κι ὅταν ἀκόμα ἦταν παρόντες καί καλλιεργοῦσαν τά κτήματά τους) ἀδυνατοῦσαν νά συναγωνιστοῦν τούς μεγαλοκτηματίες (πού χρησιμοποιοῦσαν δούλους καί ἔκαναν ἐντατική καλλιέργεια μέ χαμηλό κόστος παραγωγῆς). Ἐτσι ἀναγκάζονταν πρῶτα νά δανειστοῦν μέ ὑψηλά ἐπιτόκια καί τελικά νά πουλήσουν τό μικρό κτήμα τους, γιά νά μεγαλώσει ἐκεῖνο τοῦ μεγαλοκτηματία.

Ἀναγκάζονταν λοιπόν οἱ μικροκαλλιεργητές, οἱ παλιοί ἐλεύθεροι γεωργοί (ἡ σπονδυλική στήλη τῆς παλιάς ρωμαϊκῆς κοινωνίας) νά παίρνουν τό δρόμο γιά τίς πόλεις, κυρίως γιά τή Ρώμη, ὅπου ἔβρισκαν ἀνεργία, ἀστοργία καί παροχή ἄρτου καί θεαμάτων γιά λόγους ἡσυχίας καί τάξης. Ἐκεῖ ὑποχρεώνονταν νά προσκολληθοῦν ὡς προστατευόμενοι σέ κάποιον ἰσχυρό παράγοντα. Ἡ περυσία πού τούς ἀπόμεινε ἦταν ἡ ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή ἡ ψήφος πού τή δίδεταν κατά τή βούληση τοῦ προστάτη τους. Ἄλλο περιουσιακό στοιχεῖο ἦταν τά παιδιά τους (λατινικά *proles*, ἀπ' ὅπου ὁ νεώτερος ὄρος προλετάριοι).

Οἱ κατακτήσεις εἶχαν αὐτό τό κοινωνικό ἀποτέλεσμα καί δημιούργησαν ἕνα τεράστιο πρόβλημα πού ζητοῦσε τή λύση του. Ἡ λύση θά ἦταν νά δοθοῦν κτήματα στούς ἀκτήμονες, γιά νά ξαναγίνουν δημιουργικά κύτταρα τῆς κοινωνίας. Τέτοιο μέτρο ὅμως δέν ἦταν πρόθυμοί βέβαια νά προτείνουν οἱ συγκλητικοί, ἀφοῦ αὐτοί εἶχαν τά μεγάλα κτήματα. Μόνο οἱ δήμαρχοι μπορούσαν νά τό προτείνουν, πού ἀντιπροσώπευαν τό λαό. Εἶχε ὠριμάσει ἡ κατάσταση γιά μιά μεταρρύθμιση. Ἦταν ἡ ὠρα τῶν Γράκχων.

Προσπάθεια μεταρρυθμίσεων. Έκφραστής της δυσφορίας του άνεργου και άκτημου πληθυσμού έγινε ο Τιβέριος Γράκχος στην προεκλογική του κίνηση για θέση δημάρχου τὸ 133 π.Χ. Ἀμέσως πρότεινε ἀγροτική μεταρρύθμιση: νά περιοριστοῦν δηλαδή τὰ μεγάλα κτήματα σέ 500 πλέθρα (καί 250 γιά τόν καθένα ἀπό δυό γιούς): ὅσοι εἶχαν περισσότερες ἐκτάσεις ὄφειλαν νά τίς ἐκχωρήσουν στό κράτος (μέ ἀποζημίωση) γιά τήν ἀποκατάσταση ἀκτημόνων. Ἡ πρόταση, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, προκάλεσε βίαιη ἀντίδραση τῶν συγκλητικῶν. Ὁ Τιβέριος ἔκανε δύο ἐνέργειες τυπικά ἔκνομες: παραμέρισε ἕνα δήμαρχο πού εἶχε ἀντιρρήσεις κι ἔτσι ἡ πρόταση ἔγινε νόμος. Τόν ἐπόμενο χρόνο ξανάβαλε ὑποψηφιότητα (ἀντίθετα πρὸς τήν παράδοση), γιά νά ξαναγίνει δήμαρχος καί νά συνεχίσει τήν πολιτική του. Οἱ πιό ἀντιδραστικοί συγκλητικοί ὄργανωσαν τή δολοφονία του (132 π.Χ.).

Τῆ μεταρρυθμιστική προσπάθεια συνέχισε ὕστερα ἀπό δέκα χρόνια ὁ νεώτερος ἀδερφός του Γάιος Γράκχος, πού προσπάθησε νά προεταίρισε τήν τάξη τῶν ἐπιχειρηματιῶν καί νά ἱδρύσει ἀποικίες γιά τούς ἀκτῆμονες. Πρότεινε τή χορήγηση σίτου στούς φτωχοῦς σέ χαμηλές τιμές. Οἱ συγκλητικοί ἀντέδρασαν πάλι μέ βία. Τό 122 π.Χ. ὁ Γάιος ὀδηγήθηκε σέ αὐτοκτονία καί ἡ μεταρρύθμιση ἀφέθηκε νά σθῆσει. Ὅπου ὅμως ἀποτυγχάνουν οἱ μεταρρυθμίσεις, ἐκεῖ ἐνεδρεῖ ὁ μαρσός ἢ οἱ ἐκρήξεις: γιά τή Ρώμη ἀκολουθήσαν ὅλα τὰ δεινά ἄμεσα ἢ μακροπρόθεσμα καί περίοδος ἐμφύλιων πολέμων (ὡς τὸ 31 π.Χ.) μέ ὅλες τίς θλιβερές συνέπειες.

Ἀλλαγή στά στρατιωτικά ἤθη. Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι (κατά τοῦ Ἰουγούρθα, τῶν Κίμβρων καί τῶν Τευτόνων κλπ.) ἀπαιτοῦσαν μακροχρόνια θητεία, ἀδάσταχτη γιά τούς φτωχοῦς πολίτες. Τελικά ὁ στρατηγός Μάριος ἔδωσε τή μοιραία λύση δημιουργώντας στρατό ἐπαγγελματικό. Ἀπό τὸ μέτρο αὐτό πρόκυψαν πολλά δεινά: οἱ ἐπαγγελματίες ἔβλεπαν τόν πόλεμο ὡς ἐπιχείρηση λεηλασίας: οἱ πολίτες, πού δέν ἦταν οὔτε καλλιεργητῆς πιά οὔτε ὑπερασπιστῆς τῆς πατρίδας, ἔχαναν κάθε ἐνδιαφέρον γιά τὰ κοινά: καί οἱ στρατιῶτες ἄρχισαν νά ἐνδιαφέρονται γιά τούς ἀρχηγούς πού τούς παρεῖχαν ἢ ὑπόσχονταν τὰ περισσότερα. Ἔτσι ἀκολουθεῖ μιά περίοδος, ὅπου τὸ κράτος συγκλονίζεται ἀπό τίς προσωπικές συγκρούσεις στρατηγῶν, πού ἐμφανίζονται ὡς ἀρχηγοί τῆς δημοκρατικῆς ἢ τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδας. Μάριος - Σύλλας, Πομπήιος - Καίσαρας, Ὁκταβιανός - Ἀντώνιος κάλυψαν μέ τίς ἀντιδικίες τους 60 χρόνια. Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα 90 - 31 π.Χ. ἡ ρωμαϊκὴ κοινωνία γνώρισε ἐμπειρίες δραματικές. Συνοπτικά μνημονεύονται κάποια ἐνδεικτικὰ περιστατικά:

1. Ἐνας «πόλεμος συμμαχικός»: ἡ Ρώμη ἐναντίον τῶν συμμάχων πόλεων στήν Ἰταλία πού διεκδικοῦσαν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη· τὸ πήραν, ἀφοῦ ὅμως νικῆθηκαν καί ταπεινώθηκαν (91-88 π.Χ.).

2. Γενικὴ σφαγὴ τῶν Ρωμαίων στή Μ. Ἀσία (ἀπὸ τὸ Μιθριδάτη) κι ἐξέγερση μιᾶς ἐπαρχίας πού πνίγηκε στό αἶμα (88 - 84 π.Χ.).

3. Δυὸ περίοδοι προγραφῶν τῶν πολιτῶν: μέσα στήν ἴδια τῆ Ρώμη ἡ παράταξη πού κυριαρχοῦσε τοποθετοῦσε στό Forum* κατάλογο τῶν ἀντιπάλων πού προγράφονταν ὄποιοι τούς σκότωνε ἔπαιρνε τήν ἀμοιβή του (82 - 43 π.Χ.).

4. Ἐξέγερση τῶν δούλων μέ ἀρχηγὸ τὸ Σπάρτακο (73 - 71 π.Χ.) ὅταν νικῆθηκαν, 6.000 ἀπ' αὐτοὺς σταυρώθηκαν σέ δυὸ σειρές σταυροῦς στό δρόμο πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Ρώμη πρὸς τὴν Καμπανία, γιά νά δείχνει τὸ μακάβριο αὐτὸ θέαμα τὴ δύναμη τῆς Ρώμης.

5. Ἐνας νέος τρόπος γιά τὴ διεκδίκηση καί διανομὴ τῶν ἀνάτατων ἀξιωματῶν: ἡ πρώτη Τριανδρία (Πομπήιος, Καίσαρας, Κράσσο, 60 π.Χ.), καί ἡ δευτέρη Τριανδρία

*Ρωμαϊκὴ Ἀγορά.

(Ἄντωνιος, Ὀκταβιανός, Λέπιδος, 43 π.Χ.) εἶναι σύμπραξη φιλόδοξων ἀρχηγῶν γιὰ τὴ διανομὴ καὶ νομὴ τῆς ἐξουσίας. Καὶ οἱ δύο τριανδρίες γρήγορα κατέληξαν σὲ σύγκρουση τῶν ἑταίρων καὶ ἐμφύλιο πόλεμο.

6. Δυὸ περίοδοι προσωπικῆς δικτατορίας (Σύλλας: 82 - 79 π.Χ. Καίσαρας 48 - 44 π.Χ.) ἀποτέλεσαν προάγγελους ὀριστικῆς κατάλυσης τῆς δημοκρατίας.

Ἄγωνία τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες πού ἐπικράτησαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ ὕστερα τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα κλυδωνίζεται. Ἡ ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση μετατρέπεται σὲ πεδίο μάχης. Δήμαρχοι δολοφονοῦνται· περιστασιακοὶ ἡγέτες περιβάλλονται δικτατορικῆ ἐξουσία (ὁ Σύλλας τὸ 82-79 π.Χ., ὁ Καίσαρας τὸ 48-44 π.Χ.), ἡ Σύγκλητος ὑποχωρεῖ στοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ἡ ἀναρχία καὶ ἡ τρομοκρατία καλλιεργοῦν τὸ κλίμα τῆς ὑποταγῆς σὲ κάποιον πού μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ὅλους καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐπιφανειακὴ ἐκείνη τάξη πού κρύβει μέσα της τὸ μαρασμὸ.

3. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΟΡΓΑΝΩΝΕΤΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ (27 π.Χ. – 14 Μ.Χ.), ΑΜΥΝΕΤΑΙ, ΕΠΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΥΝΕΤΑΙ (14 – 330 μ.Χ.) ΗΓΕΜΟΝΙΑ – ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ (PRINCIPATUS - DOMINATUS)

Ὁ τελευταῖος πού μπόρεσε νὰ ἐπικρατήσει μέσα ἀπὸ τὶς θύελλες τῶν ἐμφύλιων πολέμων ἦταν ὁ Ὀκταβιανός, ἀνεψιὸς τοῦ Καίσαρα. Τὸ 31 π.Χ. κέρδισε τὴν κρίσιμη ναυμαχία στὸ Ἄκτιο καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο ἀπαλλάχθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του Ἄντωνιο καὶ τὴν τελευταία Ἑλληνίδα βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα, πού εἶχε βοηθήσει τὸν Ἄντωνιο. Ἡ Αἴγυπτος ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἐτοὶ συμπληρώθηκε ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στὴ Ρώμη καὶ ἡ Μεσόγειος ἔγινε «λίμνη» ρωμαϊκῆ.

Ἐπιστρέφοντας στὴ Ρώμη ὁ Αὐγουστος συγκέντρωσε σταδιακὰ τὸν πρῶτο πού τὶς κυριότερες ἐξουσίες, πού τοῦ παρεῖχαν ἀρμοδιότητες νομοθετικῆς, δικαστικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ. Οὐσιαστικὰ ἔγινε μονάρχης· ὁμως προσαποῦσε πάντα νὰ φαίνεται ὅτι μοιράζεται τὶς ἐξουσίες μὲ τὴ Σύγκλητο καὶ προτιμοῦσε τὸν τίτλο *princeps* (πρῶτος). Ἐτοὶ ἡ περίοδος τῆς ἀρχῆς του πῆρε τὴν ὀνομασία *principatus* (μὲ τὸ νόημα ὅτι ὁ πρῶτος πολίτης εἶναι προστάτης ὅλων τῶν ἄλλων). Στὴν ἱστορία καθιερώθηκε ὁ τίτλος *imperium* (ἐξουσία, αὐτοκρατορία).

Ἐπιδόθηκε μὲ πολὺ ζήλο ὁ Αὐγουστος στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Προσπάθησε νὰ ἀνακόψει τὴ διαφθορὰ τῶν διοικητῶν καὶ τὴν κακοδιοίκηση καὶ καθιέρωσε νόμιμη μισθοδοσία τους ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο. Τὸ μέτρο τοῦς ἔκανε νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐξάλλου μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἀνθυπάτου ἀνέλαβε προσωπικὰ τὴ διοίκηση πολλῶν ἐπαρχιῶν. Θέλησε νὰ ἀναχαιτίσει τὴν ἐκκλυση τῶν ἐπαρχιακῶν διοικήσεων, ἀλλὰ οἱ νόμοι του παραβιάζονταν καὶ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του. Ἐπειδὴ τὸν ἀνησυχοῦσε ἡ παρακμὴ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας, ἐφθασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ καθιερῶσει ἐιδικὲς παροχές σὲ κείνους πού εἶχαν νόμιμη οἰκογένεια καὶ τρία ἢ περισσότερα παιδιά. Ἡ κυριότερη προσφορά του στὸ κράτος πού ἦταν ἡ διασφάλιση ἐσωτερικῆς εἰρήνης, πού ἀποτέλεσε τὴν ἀρχὴ μιᾶς εἰρηνικῆς περιόδου 2 αἰῶνων. Ὀνομαζεταί ἡ περίοδος αὕτη (ὡς τὸ 180 μ.Χ.) τιμητικὰ *Pax Romana* (Ρωμαϊκὴ Εἰρήνη). Αὐτὸ ὁμως δὲ σημαίνει ὅτι σταμάτησαν οἱ πόλεμοι τῶν συνόρων. Ἐκεῖ οἱ Ρωμαῖοι ὀργανώνονται ἀμυντικὰ, ἂν καὶ πολλὲς φορές περνοῦν τὰ σύνορα καὶ ἐπεκτείνουν τὰ ὅρια τοῦ κράτους (κατὰ τὸν 1^ο καὶ 2^ο αἰῶνα μ.Χ.) ὡς τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀρμενία, τὴ Μεσοποταμία, τὴ Δακία (Ρουμανία).

Κατὰ τὸν 3^ο αἰ. μ.Χ., ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 235 ὡς τὸ 284 βασιλεύει στὸ κράτος ἀναρχία.

Στήν περίοδο αυτή αυτοκράτορες ονομάζονται καί καθαιρούνται ανάλογα μέ τίς προτιμήσεις τών λεγεώνων. Κατά τόν 3^ο αι. μ.Χ. ό τίτλος *principatus* πού δήλωνε(μέ κάποια δόση άθρόπτητας) ότι ό αυτοκράτορας ήταν προστάτης τών πολιτών έγκαταλείπεται. Τή θέση του παίρνει ό νέος όρος τής *dominatus* (άπόλυτης κυριαρχίας). Ό αυτοκράτορας τώρα ονομάζεται *dominus* (κύριος, κυρίαρχος). Τόν τίτλο χρησιμοποίησε πρώτος ό Σεπίμιος Σεθήρος (193 - 211) ώς έκφραση τής άπόλυτης έξουσίας του. Στίς άρχές του 4ου αι. ό Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα είδος μυστικής άστυνομίας (*agentes in rebus*) καί τό 332 επέβαλε τήν ύποχρεωτική παραμονή τών τέκνων στό Έπάγγελμα τών γονέων τους. Έρωμαϊκή κοινωνία είχε άλλαξει άρχιζε ό μεσαιώνας.

4. ΤΟ ΚΑΥΧΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ: ΕΙΡΗΝΗ, ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Όπωςόποτε ήταν τό καύχημα τής Ρώμης ότι διασφάλισε μακροχρόνια ειρήνη καί έδωσε σταδιακά σ' όλους τούς ύπηκόους τό δικαίωμα του Ρωμαίου Πολίτη (212). Αυτό σήμαινε ότι ίσχυε γιά όλους ή ίδια νομοθεσία καί είχαν τά ίδια δικαιώματα. Στήν πραγματικότητα, όταν άπόκτησαν τό δικαίωμα του πολίτη, έπωμίστηκαν τίς ίδιες ύποχρεώσεις (κυρίως στρατιωτικές), ενώ συνεχίζονταν καί κατά περιόδους έντείνονταν οι διώξεις τών Χριστιανών, γιατί ή θρησκεία τους δέν τούς επέτρεπε τή λατρεία του αυτοκράτορα.

Νομοθεσία. Από τά μέσα του 5ου αι. π.Χ. πραγματοποιήθηκε ή πρώτη ύποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου στή Ρώμη (451 π.Χ. Δωδεκάδελτος). Τό κείμενο αυτό λεγόταν *Jus civile* (άστικό δικαιο) καί ασφάλιζε γιά τούς ρωμαίους πολίτες κάποια βασικά δικαιώματα. Τό σώμα του δικαίου πλουτίστηκε μέ μεταγενέστερους νόμους καί αποφάσεις. Άλλά ιδιαίτερο πρόβλημα παρουσιάστηκε, όταν ή δημοκρατία περιλάμβανε στούς κόλλπους τής λαούς ξένους: τότε δημιουργήθηκε ένα σώμα δικαίου περισσότερο εύπροσάρμοστο γιά τούς λαούς τών έπαρχιών: αυτό λεγόταν *jus gentium* (διεθνές δικαιο). Τούτο τό δικαιο μέ τήν πάροδο του χρόνου άπόκτησε περισσότερο σημασία, άφου οι ξένοι λαοί ήταν πολυαριθμητοροι άπό τούς ρωμαίους πολίτες. Τά δυό συστήματα *jus civile* καί *jus gentium* έπαυσαν νά έχουν διάκριση άπό τό 212 μ.Χ., όταν χορηγήθηκε σ' όλους τούς κατοίκους τής αυτοκρατορίας τό δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη.

Όμως τό πλήθος τών νόμων καί οι περιστάσεις έφαρμογής τους δημιουργούσαν προβλήματα έρμηνείας καθώς μάλιστα είχαν πηγές διαφορετικές: αποφάσεις του λαού καί τής Συγκλήτου, διατάγματα τών πραιτόρων καί τών αυτοκρατόρων. Γι' αυτό χρειάζονταν ειδικό νομομαθεϊς γιά τή σωστή καί δίκαιη έφαρμογή του δικαίου. Αυτόι άπόκτησαν μεγάλη σπουδαιότητα καί αύγλη στούς αιώνες τής αυτοκρατορίας. Πολλοί άπ' αυτούς ήταν έπηρεασμένοι καί άπό τή στωική διδασκαλία περί φυσικού δικαίου, πού σήμαινε εισαγωγή τής έννοιας του άνθρωπισμού καί τής λογικής στά νομικά θέματα, έκτός άπό τήν άυστηρή προσήλωση στά ήθη ενός έθνους ή τίς ιδέες ενός άνθρώπου.

Μεγάλοι νομομαθεϊς άναφέρονται στά χρόνια τής αυτοκρατορίας, όπως οι: Γάιος, Ούλπιανός, Παύλος, Παπινιανός, Μοδεστίνος.

Τό πλήθος τών νόμων καί τά προβλήματα έρμηνείας έθεταν μιά άλλη άνάγκη: τήν κωδικοποίηση του δικαίου. Στά χρόνια του Άδριανού έγινε ή κωδικοποίηση τών διαταγμάτων τών πραιτόρων (*jus praetorium*).

Άλλά μνημειώδεις κωδικοποιήσεις,μέ τίς όποιες διασώθηκε τό ρωμαϊκό δικαιο πού άπέτέλεσε τή βάση του νεώτερου άστικού δικαίου, έγιναν σέ βυζαντινούς χρόνους. Τό 438 μ.Χ.,στά χρόνια του Θεοδοσίου Β', έγινε ό λεγόμενος Θεοδοσιανός Κώδικας, συλλογή αυτοκρατορικών διαταγμάτων πού ίσχυαν τότε στά δυό τμήματα του ρωμαϊκού κράτους (Άνατολικό καί Δυτικό). Άκολούθησε (έκατό χρόνια άργότερα) ή με-

γάλη και πίο συστηματική κωδικοποίηση του 'Ιουστινιανού' από αυτή πρόκυψε το *Corpus juris civilis* (σώμα άστικού δικαίου), πού άποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας.

'Εκλατινισμός. Πρέπει να σημειωθεί ότι ή μακροχρόνια παραμονή τόσων λαών κάτω από τήν ίδια διοίκηση και νομοθεσία επέφερε πολιτιστική ανάμειξη και ως ένα βαθμό άφομοίωση, ιδιαίτερα όρατή στή γλώσσα* ή λατινική επικράτησε στις χώρες τής δυτικής Εύρώπης και όχι λίγο στή Δακία, (περίπου, σημερινή Ρουμανία), όπως διαπιστώνεται και στή σημερινή μορφή των λεγόμενων νεολατινικών γλωσσών, πού δέχτηκαν και άργότερα τήν επίδραση τής λατινικής μέσω του χριστιανισμού και του άνθρωπισμού.

5. ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

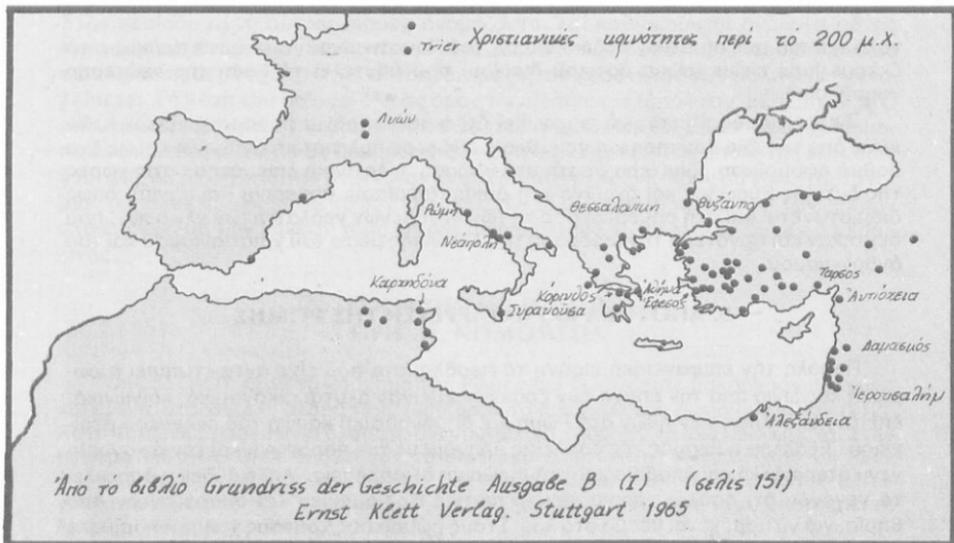
Παρόλη τήν επιφανειακή ειρήνη τά προβλήματα πού είχε άντιμετωπίσει ή ρωμαϊκή κοινωνία από τήν εποχή των Γράκχων έμειναν άλυτα: οικονομικά, κοινωνικά, έπειτα και έκλυση των ήθων στή Ρώμη και δημογραφική κάμψη του ρωμαϊκού στοιχείου. Έξάλλου ό θεσμός τής δουλείας ύπνόμεινε τήν παραγωγή και τήν οικονομία γενικότερα, αλλά και ύποβίβαζε τήν άνθρώπινη άξιοπρέπεια. Άπλή ένδειξη άποτελεί τό γεγονός ότι δούλοι χρησιμοποιούνταν για θηριομαχίες και σπαράζονταν από θηρία, για να παρέχεται θέαμα στο λαό. Στους ρωμαϊκούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος θανάτωσης ή σταύρωση*. Είναι γνωστό τό περιστατικό τής σταύρωσης των 6.000 δούλων ύστερα από τήν καταστολή τής εξέγερσής τους. Ό δούλος στή ρωμαϊκή κοινωνία ήταν *res* (πράγμα). Έξάλλου ή θεοποίηση του άυτοκράτορα, πού εκδηλώθηκε από τά χρόνια του Αύγουστου, άποτελεί φανερή ένδειξη παρακμής και μαρασμού.

Οι μόνοι κάτοικοι τής Άυτοκρατορίας πού άρνήθηκαν αυτή τή θεοποίηση ήταν οι χριστιανοί, πού με τήν προβολή των δικών τους άρετών (πίστη, έλπίδα, άγάπη) και τήν προσδοκία άναπόδοσης και δικαιοσύνης για τους κατατρεγμένους και άδικημένους, πρόσφεραν τό μόνο έλπιδοφόρο κήρυγμα μέσα στή ρωμαϊκή κοινωνία. Καί γι' αυτό προκάλεσαν τήν όργη και δίωξη από τήν πλευρά τής ρωμαϊκής διοίκησης, πού ως τότε ήταν άνεξιθρησκη προς όλες τς κατευθύνσεις (χαρακτηριστικό μνημείο άνεξιθρησκείας τό Πάνθεο).

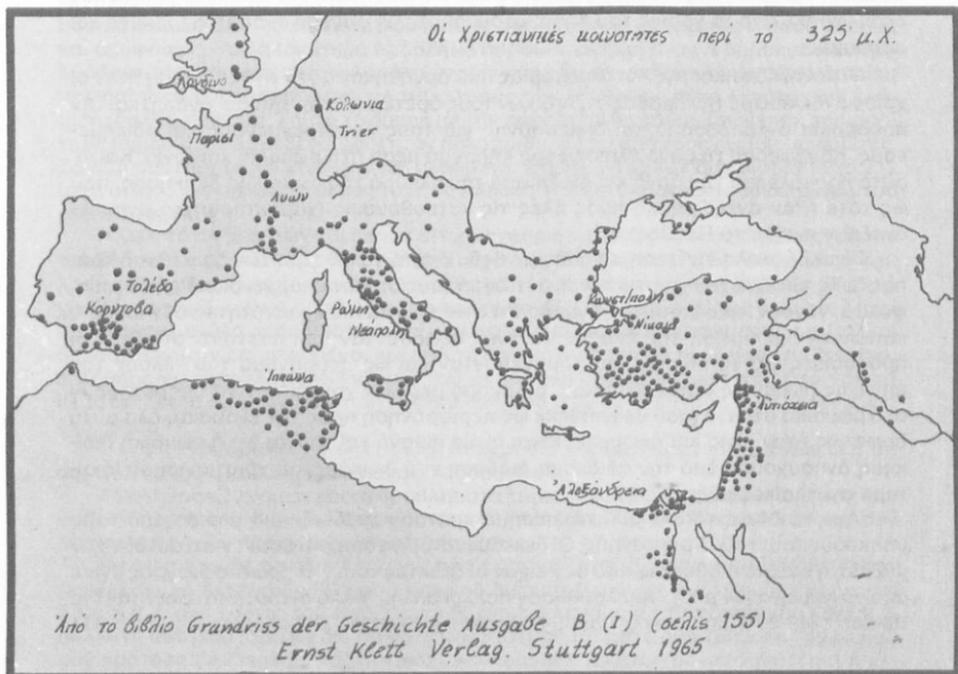
Είναι δύσκολο να έπισημανθούν με βεβαιότητα τά κίνητρα των δικτών* ό τρόπος ζωής των πρώτων χριστιανών, ή αντίληψη τους ότι δεν ύπάρχει διάκριση έθνους, φύλου, γένους, πλούτου, τό γεγονός ότι στίς χριστιανικές κοινότητες δεν ίσχυε ή κοινωνική διάρθρωση τής εποχής και όλοι θεωρούνταν ίσοι άπέναντι στο Θεό, οι προσδοκίες για τό Μεσία, πού έρμηνεύονταν και ως προμήνυμα του τέλους τής επίγειας ρωμαϊκής άυτοκρατορίας, ή άρνηση μερικών χριστιανών να ύπηρετήσουν στο ρωμαϊκό στρατό (πού θεωρήθηκε ως περιφρόνηση προς τήν έξουσία), όλα αυτά άσφαλώς ήταν αίτια και άφορμές. Είναι όμως πιθανό και τούτο: ότι ή ρωμαϊκή διοίκηση άνησυχούσε από τήν άδιάκοπη διάδοση του δικώμενου χριστιανισμού ιδιαίτερα στίς λαϊκές μάζες.

Άπό τό 64 ως τό 311 μ.Χ. τό έπίσημο κράτος καταδίωξε μιά μερίδα από τους ύπηκόους του, τους Χριστιανούς. Οι δικώμενοι όμως θριάμβευσαν, γιατί αυτοί είχαν μιά πίστη και μιά βιοθεωρία πού δεν είχαν οι διώκτες τους. Ό πρώτος διωγμός έγινε από τό Νέρωνα (64 μ.Χ.). Άκολούθησαν πολλοί άλλοι. Άλλά οι σκληρότεροι ήταν επί Δεκίου (249-251) και Διοκλητιανού-Γαλερίου (303-311). Ό Γαλέριος όμως τό 311

*Η σταύρωση ήταν γνωστή και σε παλαιότερους χρόνους.

Στους χάρτες σημειώνεται η ραγδαία διάδοση του Χριστιανισμού στην Εύρωπη, στην Άσια και στην Άφρική.

έξεδωσε τό πρώτο διάταγμα άνεξιθρησκείας έναντι τών χριστιανών. Ὁ Λικίνιος καί ὁ Κωνσταντίνος, ὡς συνάρχοντες, τό 313 συνεννοήθηκαν στό Μιλάνο καί ἀποφάσισαν νά ἀκολουθήσουν τήν ἴδια πολιτική. Ἀργότερα ὁ Κωνσταντίνος στηρίχθηκε στό χριστιανικό στοιχείο καί ἐνδιαφέρθηκε γιά τό χριστιανισμό. Δεῖγμα τῆς μέριμνας του ἡ Α΄ Σύνοδος, (τό 325). Εἶχε σημεῖνε ἡ ὥρα τοῦ θριάμβου γιά τούς διωκόμενους καί ἀρχίζει ὁ χρυσός αἰώνας τῆς χριστιανικῆς φιλολογίας, πού μᾶς ἔδωσε θαυμάσια κείμενα, μερικά ἀπ' αὐτά μοναδικά στό εἶδος τους. Ἀργότερα ὁ Θεοδόσιος Α' ὄρισε τό χριστιανισμό ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους (380) καί καταδίωξε τούς εἰδωλόλατρες (392). Ὁ θρίαμβος ὀλοκληρώθηκε. Μόνο πού ὁ ἐναγκαλισμός τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτεία δέν ἀποδείχτηκε πάντα σωτήριος γιά τή Χριστιανική πίστη.

6. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ (ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ)

Μέ διάφορους τρόπους ἡ ρωμαϊκή τέχνη εἶχε παλιότερα ἐπηρεαστεῖ ἀπό τήν Ἑλληνική: οἱ κατακτητές μετέφεραν ἔργα ἑλληνικά στή Ρώμη, γιά νά διακοσμήσουν δημόσια ἢ ἰδιωτικά κτίσματα. Ἐφεραν ἐπίσης τεχνίτες Ἑλληνες, γιά νά ἐργαστοῦν στή Ρώμη· ἀκόμη ωριότερα εἶχαν οἱ Ρωμαῖοι ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τούς Ἑλληνες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας, ὅπου βρίσκονταν σέ ἀκμή ἡ μνημειακή ἀρχιτεκτονική κι ἄλλες μορφές τέχνης. Δημιούργησαν ὁμως καί οἱ Ρωμαῖοι (συννά γιά λόγους πρακτικούς) νέες τεχνικές καί μορφές στήν τέχνη. Ἰδιαίτερα ἐκδηλώθηκε ἡ δημιουργικότητά τους: στήν ἀρχιτεκτονική, στό ἱστορικό ἀνάγλυφο, στήν πλαστική προσωπογραφία.

Σημαντική προσφορά στήν **ἀρχιτεκτονική** εἶναι ἡ χρησιμοποίηση τόξου ἢ ἀψίδας, καμάρας (μέ ἢ χωρίς σταυροθόλια) καί ἡμισφαιρικοῦ θόλου. Ἡ μετάβαση αὐτή ἀπό τήν ἑλληνική εὐθεία γραμμή στήν καμπύλη ἀποτελεῖ ἐπιβίωση προόδο, γιατί μεταβάλλει τή στατική τῶν κτισμάτων, μεταφέρει τό βάρος ἀπό τό κέντρο τῶν κτισμάτων στά πλάγια, δημιουργεῖ τεράστια πλευρική πίεση καί ἀπαιτεῖ ἀνάλογη στήριξη. Πιό συγκεκριμένα, τό *τόξο* χρησιμοποιήθηκε γιά γέφυρες, ὑδραγωγεία, μνημεία. Ἡ *ἡμι-κυλινδρική καμάρα* ἦταν χαρακτηριστική σέ ἕνα καινούργιο τύπο ρωμαϊκοῦ κτίσματος, τῆ *βασιλικῆς*· ἴσως αὐτό τό εἶδος οἰκοδομῆς (μέ τούς παχείς τοίχους) χρονολογεῖται ἀπό τό 184 π.Χ. Ἐπηρεάσε ἀργότερα τή χριστιανική ἀρχιτεκτονική, ἰδιαίτερα τή γοτθική. Ἡ χρήση θόλου ἡμισφαιρικοῦ ἦταν πολύ κοινή στή ρωμαϊκή ἀρχιτεκτονική· τό τεράστιο βάρος τοῦ θόλου στηρίζονταν πάνω σέ παχείς τοίχους. Τό μεγαλύτερο ρωμαϊκό κτίσμα μέ θολωτή στέγη ἦταν τό *Πάνθεο*· ἡ διάμετρος τοῦ θόλου του εἶναι 43,50 μ. περίπου.

Τά ρωμαϊκά κτίσματα προορίζονταν γιά πρακτικούς σκοπούς. Οἱ Ρωμαῖοι συγκεντρώνονταν στά ἀμφιθέατρα (ὅπως στό Κολοσσαῖο), στά λουτρά, στά κτήρια διοίκησης (βασιλικές).

Ἡ ρωμαϊκή ἀρχιτεκτονική ἔδινε ἔμφαση στό μέγεθος, τό μεγαλεῖο, τήν εὐστάθεια καί τή διακόσμηση (προπάντων γλυπτική).

Ἡ καθαυτό ρωμαϊκή **γλυπτική** ἐκδηλώνεται μέ δυό χαρακτηριστικά δημιουργήματα της: ρεαλιστική προσωπογραφία καί ἱστορικό ἀνάγλυφο. Οἱ προτομές ἰδιωτῶν, αὐτοκρατόρων καί ἀξιωματοῦχων ἀποδίδουν μέ πολλή πιστότητα (ρεαλιστικά) τά πρόσωπα τῶν εἰκονιζομένων. Πρόκειται γιά ἔργα κοσμικά, χωρίς ἐξειδανίευση, σέ μέγεθος φυσικό. Καί ἀντίθετα πρὸς τούς Ἑλληνες, οἱ ρωμαῖοι γλύπτες ἔκαναν μικρὴ προσπάθεια νά δώσουν στά ἔργα τους πνευματικότητα.

Ἐργα ἀνθρώπινα θέλησαν νά διηγηθοῦν μέ τό λεγόμενο *ἱστορικό ἀνάγλυφο*. Σ' αὐτό παρουσίασαν μέ τρόπο θριαμβικό τά κατορθώματά τους, συνήθως πολεμικά. Παράδειγμα οἱ *δακικὸι πόλεμοι* τοῦ Τραϊανοῦ στὸν ὁμώνυμο κίονα, ὅπου ὁ γλύπτης

άφηγείται, σέ μιά άτέλειωτη έλικοειδή σειρά από τή θάση του κίονα ως τήν κορυφή, τά πολεμικά έργα του αύτοκράτορα. Στο ιστορικό ανάγλυφο παραβιάζονται οι κανόνες προοπτικής. Τό βάθος δηλώνεται μέ διαφορετικό επίπεδο, μέ υπερκείμενες ζώνες και παρατηρείται κίνηση πολλή και συνωστισμός προσώπων.

Δείγματα πολλά τής ρωμαϊκής τέχνης διατηρήθηκαν στην Ίταλία και σέ άλλες χώρες (άλλοτε έπαρχιες ρωμαϊκές). Τής ρωμαϊκής **τοιχογραφίας** τά καλύτερα δείγματα άποκαλύφθηκαν μέ τίς άνασκαφές στην Πομπηία. Η ρωμαϊκή τέχνη έπηρέασε πολύ τή μεταγενέστερη εύρωπαϊκή, ιδιαίτερα από τήν Άναγέννηση και ύστερα από τίς άνασκαφές του 18ου αιώνα.

Πνευματικά ρεύματα. Η σημαντικότερη συμβολή του έλληνισμού στά χρόνια τής ρωμαιοκρατίας είναι ότι άποτέλεσε πάντα κέντρο και πηγή άνώτερης παιδείας. Άπό τό 2^ο αί. π.Χ. και σέ όλους τούς αιώνες πού άκολούθησαν οι πλούσιοι Ρωμαίοι είτε ταξίδευαν στην Έλλάδα, γιά νά φοιτήσουν στις φιλοσοφικές σχολές της είτε έφερναν άπό τήν Έλλάδα παιδαγωγούς στη Ρώμη.

Άπό τίς φιλοσοφικές σχολές πού ιδρύθηκαν στην Άθήνα τόν 4^ο αί. (Άκαδημία του Πλάτωνα, Λύκειο του Άριστοτέλη, Στοά του Ζήνωνα και Κήπος του Έπικούρου), οι δυο τελευταίες είχαν ιδιαίτερη επίδραση στους Ρωμαίους, γιαντί ήταν προσιτότερες στό πνεύμα και τίς αντιλήψεις τους.

Ο Στωικισμός άποτελεί τήν κυριότερη πνευματική έκφραση τής αύτοκρατορικής Ρώμης· οι Ρωμαίοι θέβαια δέν ενδιαφέρονταν γιά έννοιες άφηρημένες, αλλά έπηρέαστηκαν άπό τόν ένγκόσμιο προσανατολισμό τής στωικής ήθικής φιλοσοφίας. Η έννοια του καθήκοντος και ή ύψηλή αίσθηση ήθικότητας ήταν άρετές στωικές και άσκούσαν έλεξη σέ πολλούς Ρωμαίους. Ο **Σενέκας** (4 - 65 μ.Χ.), σύμβουλος του Νέρωνα, έγραψε μερικά έξαιρετικά δοκίμια γιά τή στωική φιλοσοφία (περί Όργης, περί Έπιεικειάς κ.ά.). Πιο χαρακτηριστικό έργο του (μέ στωικό πνεύμα) είναι οι 'Ηθικές έπιστολές.

Ο **Έπίκτητος** (55-135 μ.Χ.) παρότρυνε τούς ανθρώπους νά άποδέχονται ήρεμα αυτό πού είναι άναγκαίο και άναπότρεπτο. Στο έργο του *Διατριβαί* άναπτύσσει (αυτός ό δούλος) τήν ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι.

Μαθητής του ήταν ό φιλόσοφος αύτοκράτορας **Μάρκος Αύρήλιος** (161 - 180 μ.Χ.). Τό φιλοσοφικό στοχασμό του διαβάζουμε στό έργο του *τά εις εαυτόν*. Στο πρώτο μέρος του συγγράμματος αυτού έκφράζει τήν εύγνωμοσύνη του πρός όλους όσοι βοήθησαν άμεσα ή έμμεσα στην άγωγή του και σημειώνει (Α, 14) ότι από τίς διηγήσεις του άδελφου του συνέλαβε τήν ιδέα ένός κράτους, όπου νά ύπάρχει ίσονομία γιά όλους, όπου νά έχουν ίσα δικαιώματα όλοι, όπου ή κυβέρνηση νά σέβεται πάνω άπό όλα τήν έλευθερία των κυβερνημένων.

Δέν ήταν λιγότεροι όμως εκείνοι πού άκολούθησαν μιά παρεξηγημένη παραλλαγή τής έπικούριας φιλοσοφίας παρερμηνεύοντας τήν έννοια τής εύδαιμονίας σέ έκλυτη και άκόλαστη ζωή. Πάντως ό Ρωμαίος **Λουκρήτιος** (94 - 55 π.Χ.) άποτελεί και γιά μās τήν κυριότερη πηγή ή τή διδασκαλία του Έπικούρου και των Άτομικών, παράλληλα μέ τό **Διογένη Λαέρτιο** (3ος αί. μ.Χ.), πού άφιέρωσε τό δέκατο βιβλίο του έργου του άποκλειστικά και μέ ιδιαίτερη φροντίδα στη διδασκαλία του Έπικούρου και των Έπικουρείων.

Γενικότερα πρέπει νά σημειώσουμε ότι σ' αυτούς τούς αιώνες τής ρωμαϊκής αύτοκρατορίας, όπου οι άνθρωποι είχαν ξεριζωθεί άπό πόλεις και πατρίδες και πάτριες θρησκείες και λοιπούς θεσμούς, ό φιλοσοφικός στοχασμός ένδιαφέρθηκε περισσότερο γιά θέματα ήθικής, γιά τήν ψυχική γαλήνη του ανθρώπου, γιά παρηγορία και έλπίδα. Σ' αυτό τό κλίμα μέσα γεννήθηκε ό Χριστιανισμός, πού έφερε στόν

κόσμο τό μήνυμα τῆς σωτηρίας, τῆς ἀγάπης, τῆς ἐλπίδας. Πολλοί χριστιανοί ἀφομοίωσαν ἀρκετά γόνιμα στοιχεῖα τῆς στωικῆς διδασκαλίας. Αὐτό τό διακρίνουμε ἄμεσα καί στή διδασκαλία τοῦ Ἀπόστολου Παύλου καί εἰδικότερα στήν ὁμιλία του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους «γιά τόν ἄγνωστο» θεό. Τούς εἶπε τότε ὁ Ἀπόστολος: *ὄν οὖν ὑμεῖς ἄγνωστον εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν... Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινου-
μεθα καί ἐομέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι.* Τό σημεῖο αὐτό μαρτυρεῖται γνῶση τοῦ ὕμνου τοῦ στωικοῦ Κλεάνθη πρὸς τό Δία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοί εἶναι οἱ παράγοντες τῆς ἀκμῆς καί ποιοί τῆς παρακμῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους;
2. Ἡ δημιουργία τῶν μεγάλων κτημάτων ἐθλασε τή Ρώμη; Γιατί;
3. Ποιά ἦταν τά αἷτια τῶν διωγμῶν κατά τῶν Χριστιανῶν;
4. Σέ τίς ἐκφράζεται ἰδιαίτερα τό μέγεθος τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Διοδώρου Ε, 38. Μετάφρ. Ε. Β.)

Στά Ρωμαϊκά μεταλλεῖα τῶν Πυρηναικῶν

«Οἱ ἐργαζόμενοι στά μεταλλεῖα φέρνουν ἀπίστευτα πλοῦτη στοὺς ἀφέντες τους. Κατα-
τυρρανῶντας μέρα - νύκτα τά σώματά τους
στά ὑπόγεια ὀρύγματα πεθαίνουν ἀπό τίς
ὑπερβολικές κακουχίες (γιατί δέν ὑπάρχει
ἀνεση ἢ ἀνάπαυλα στήν ἐργασία τους, ἀλλά
μέ τά κτυπήματα τῶν ἐπιστατῶν, πού τοὺς
αναγκάζουν νά ὑπομένουν τίς συμφορές...)
μερικοί δέ πού ἀντέχουν, ἐπειδὴ ἔχουν σωμα-
τική δύναμη ἢ ψυχική καρτερία, ταλαιπω-
ροῦνται πολὺ χρόνο. Καί βέβαια ὁ θάνατος
εἶναι γι' αὐτοὺς προτιμότερος ἀπό τέτοια
ζωή».

(Πλουτάρχου, Γ. Γράκχος, 8. Μετάφρ. Ἀ. Ραγ-
καθῆ)

Οἱ πλούσιοι ἰδιοποιούνται τή γῆ

«Οἱ Ρωμαῖοι ὄσσην χῶραν τῶν γειτόνων των
ἐκυρίευσαν εἰς τόν πόλεμον, ἐν μέρει μὲν τήν
ἐπώλουν, ἐν μέρει δέ τήν καθίσταν δημοσίαν,
καί τήν ἔδινον εἰς τοὺς ἀκτήμονας καί ἀπό-
ρους πολίτας νά τήν διανεμηθοῦν, μικρόν
φόρον δίδοντες εἰς τό δημόσιον. Ἐπειδὴ
ὁμως ἤρχισαν οἱ πλούσιοι νά αὐξάνουν τά
τέλη καί ἐξεδίωκον τοὺς πτωχοὺς, ἐγράφη
νόμος εἰς οὐδένα ἐπιτρέπων νά ἐχη πλεῖθρα

γῆς περισσότερα τῶν 500. Καί ἐπ' ὀλίγον ἀνε-
χαίτισε τήν πλεονεξίαν ἡ διάταξις αὐτή καί
ἐβοήθησε τοὺς πτωχοὺς... Ὑστερον δέ ἄρχι-
σαν οἱ πλούσιοι νά μεταφέρουν εἰς ἑαυτοὺς
τάς ἐνοικιάσεις δι' ἄλλων ὑποβολιμαίων
προσώπων, καί τέλος κατεῖχαν τά πλείεστα φα-
νερῶς ὥστε ἐξωσθέντες οἱ πτωχοὶ οὔτε εἰς
τάς ἐκστρατείας ἦσαν πλέον πρόθυμοι καί
ἤμελουν νά ἀνατρέφουν παιδιά καί οὕτως ἡ
Ἰταλία ἠσθάνθη ὀλιγανδρίαν καί ἐπληρώθη
δεσμοτηρίων περιεχόντων θαρβάρους, μέ
τούς ὁποῖους οἱ πλούσιοι ἐκαλιέργουν τήν
χώραν, ἀποδιώξαντες τοὺς πολίτας».

(Πλουτάρχου, Γ. Γράκχος, 17. Μετάφρ. Ἀ. Ραγ-
καθῆ)

Ἡ δολοφονία τοῦ Γαίου Γράκχου

«Ἐνῷ λοιπόν ἔφευγε ὁ Γάιος καί οἱ ἐχθροὶ
ἐπῆρχοντο καί τόν ἐπρόφθασαν περὶ τήν Ξυ-
λίην γέφυραν, οἱ μὲν δύο φίλοι τοῦ εἶπαν νά
προχωρήσῃ καί αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς τοὺς δι-
ώκοντας καί μαχόμενοι πρό τῆς γεφυρας, οὐ-
δένα ἀφῆκαν νά διέλθῃ, ἕως ὅτου ἀπέθανον.
Μετά τοῦ Γαίου δ' ἔφευγεν ἕνας μόνον ὑπη-
ρέτης, ὀνόματι Φιλοκράτης... κανεῖς δέ δέν
τόν ἐβοήθει, οὔτε ἵππον. τόν ὁποῖον ἐζήτηι,
θέλησε κανεῖς νά τοῦ δώσῃ... Καί οἱ δύο συνε-
λήφθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ζῶντες· ἀλλά ὁ
Φιλοκράτης ἐνηγκαλίσθη τῶν κύριόν του καί
οὐδεὶς ἤδυνήθη νά πληγώσῃ ἐκεῖνον, πρὶν
φονεῦθαι αὐτός, ὑπὸ πολλῶν κτυπώμενος.
Τήν δέ κεφαλὴν τοῦ Γαίου λέγουσιν ὅτι ἄλλος
μὲν ἀπέκοψε καί ἔφερε, τήν ἀφήρεσε δέ ἀπ'
αὐτόν ὁ Σεπτίμουμυλῆος».

(Ἀντιπάτρου Σιδωνίου, Ἑλληνική ἀνθολογία.
Μετάφρ. Σ. Μενάρδου)

Ἐπίγραμμα στήν Κόρινθο

«Ποῦ ἴναι Δωριδα Κόρινθε, τά ξακουστά σου
κάλλη; Ποῦ τῶν τευχῶν οἱ στέφανοι, τά πλοῦτη
τά παλιά; Ποῦ τῶν μακάρων οἱ νοαὶ τά μύρια
πλήθη πάλι, οἱ ἄνδρες, οἱ γυναῖκες σου μέ τ'
ἀκριβά φιλιὰ;

Τίποτε, τίποτ' από σέ, πολύθλιθθ, δέν μένει!
"Όλα τά πήρε, τάφαγε κατακτητής θαρύς·
μόνο οι Νηρηίδες άπιαστες, του ώκεανού οι
παρθένοι, σου μέιναν τής μοίρας σου Άλκυ-
όνες τής σκληρής.»

Έπίγραμμα στις Κορινθίες Βόισκα και Ροδόπη

«Άρρώστια δέν έφαγ' έμάς, Βοίσκαν και Ρο-

δόπην. Ρωμαίος δέν μάς σκότωσε μέ τό μακρύ
σπαθί, μόν' οι ίδιες, σάν έσκλάβωσαν τήν Κό-
ρινθον κατόπιν, έμείς έπροτιμήσαμε τόν Άδθ
τόν θαθύ.

Μ' έσφαζε έμένα ή μάνα μου ή Βόισκα μέ
μαχαίρα καί τήν δική της τήν ζωή δέν έλυπήθη
αυτή, μά μέ θηλειά κρεμάστηκε. Καί κόρη καί
μητέρα θανήν πήραμε λεύτερη παρά σκλαβιά
φρικτή.»

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

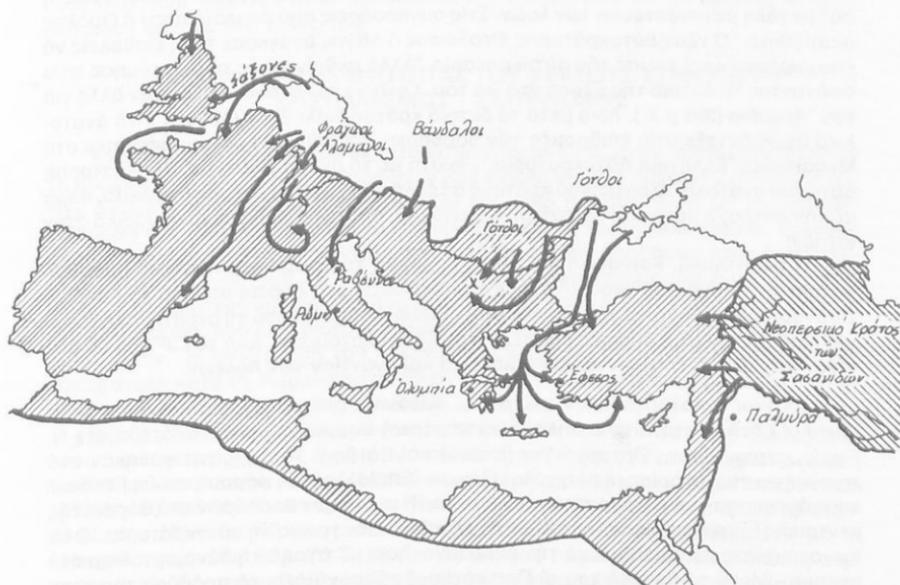
1. ΑΙΤΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τόν 4^ο αί. ή ρωμαϊκή αύτοκρατορία παρουσίασε συμπτώματα κατάπτωσης και μαρασμού, γιά νά καταρρεύσει λίγο άργότερα. Ποιά ήταν όμως τά αίτια τής παρακμής του άλλουτε ρωμαϊκού μεγαλείου; Οι συνεχείς πόλεμοι και οι έμφύλιες συγκρούσεις είχαν έξασθενήσει τούς Ρωμαίους. Άγρότες και μικροκτηματίες είχαν προτιμήσει τήν εύκολότερη ζωή τών πόλεων. Άσιάτες, Γαλάτες, Ίσπανοί και Βορειοαφρικανοί πλημύρισαν τήν ύπαιθρο, ένώ ό έλληνορωμαϊκός κόσμος έχασε τή δύναμη πού είχε δείξει στό παρελθόν νά άφομοιώνει τούς λαούς πού ύπόταξε. Άπέραντες έκτάσεις περιήλθαν σέ μεγαλοκτηματίες πού τίς καλλιεργούσαν μέ πολυάριθμους δούλους. Οι δούλοι κι άπόγονοί τους, άναπόσπαστο μέρος τών κτημάτων, μεταβιβάζονταν κληρονομικά μαζί μέ αυτά. Μέ τήν καταναγκαστική εργασία τών δούλων και τίς άλλες συνθήκες διαβίωσης ή γή δέν μπορούσε νά άποδώσει τήν ίδια παραγωγή πού έδινε, όταν τήν καλλιεργούσαν έλεύθεροι γεωργοί.

Τό ίδιο έβλαψε τό ρωμαϊκό κράτος και ή άποχέρωση. Στίς Μεσογειακές χώρες κλιματολογικοί λόγοι δέν έπιτρέπουν τήν άνάνεωση του έπιστρώματος τής γής, πού μόνο ή καλλιέργεια μπορεί νά διατηρήσει. Άν οι άγροί παραμεληθούν, βροχές και άνεμοι άπογυμνώνουν μόνιμα τό έδαφος από τό χώμα. Η καταστροφή του τότε είναι άνεπανόρθωτη. Έτσι και στούς άρχαίους χρόνους οι πόλεμοι από τή μία πλευρά και ή έγκατάλειψη τής ύπαιθρου από τήν άλλη άποχέρωσαν τεράστιες έκτάσεις, ιδιαίτερα στήν Ίταλία και στήν Έλλάδα. Η άποχέρωση αυτή ήταν άλλη αίτία τής παρακμής του έλληνορωμαϊκού κόσμου. Η σπουδαιότερη όμως αίτία τής ρωμαϊκής παρακμής ήταν ή καταπίεση τών ύπόδουλων λαών από τή διεφθαρμένη διοίκηση τών Ρωμαίων. Η Έλλάδα ήταν άνάμεσα στίς χώρες πού έπαθε πολλά από τήν ύποδούλωσή της στή Ρώμη. Μεγάλες έκτάσεις της και πολλά νησιά της έρημώθηκαν τελείως και πολλές πόλεις της γνώρισαν φοβερή παρακμή.

Ο Παισανίας πού περιηγήθηκε πολλά έλληνικά μέρη τό 2^ο αί. μ.Χ. αναφέρει στό έργο του Έλλάδος περιήγησης έγκαταλειμμένες πόλεις, λησμονημένα ιερά και άκατοίκητα νησιά. Ο Δίων ό Χρυσόστομος, πού έζησε γύρω στίς άρχές του 2ου αί. μ.Χ., περιγράφει στό έργο του Εύβοϊκός πόλεις τής Εύβοιας σχεδόν άκατοίκητες,

Ἅπειλή του Ρωμαίου Κράτους από Γερμανικές ἐπιδρομές κατά τὰ μέσα
του τρίτου αἰώνα μ. Χ.

Ἀπό τὸ βιβλίο *Grundriss der Geschichte Ausgabe B (I)* (σελίς 152)
Ernst Klett Verlag. Stuttgart 1965

προσθέτοντας ὅτι μόνο ἐρείπια φανέρωσαν πιά τὸ μεγαλεῖο πού εἶχε κάποτε ἡ Ἑλλάδα.

Παρόμοια κατάσταση ἐπικρατοῦσε καί στίς ἄλλες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ ἐμπόριο παρήκμαζε παντοῦ. Τίς θάλασσες λυμαίνονταν πειρατές. Ἡ τοκογλυφία ὀργιάζε. Μόνο ἡ ἀριστοκρατία ἐξακολουθοῦσε νά ζεῖ σέ πολυτέλεια ἀλλά καί ἠθική παρακμή. Τόν οἰκονομικά ἐξαθλιωμένο λαό ἐξαχρείωναν περισσότερο τὰ θάρβαρα θεάματα, πού παρουσίαζε ἀφθονά στὰ ἀμφιθέατρα ἢ ρωμαϊκὴ πολιτεία. Μόνο ἡ Ἑλλάδα, πρὸς τιμὴ τῆς, δέν ἀνέχτηκε παρόμοια θεάματα. Τὸ μοναδικὸ αἴτημα «ἄρτον καὶ θεάματα» τοῦ λαοῦ στὴ Ρώμη τὰ χρόνια τῆς παρακμῆς δείχνει ὅτι δέν ὑπῆρχε ἄλλο σκαλοπάτι, γιὰ νά κατέβουν χαμηλότερα οἱ Ρωμαῖοι στὴ σκάλα τῆς ἐξαθλίωσης.

2. ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ

Ἀντιδρώντας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὴν κατάσταση αὐτὴ ἔκανε τὸ χριστιανισμὸ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους καί μετέφερε τὴν πρωτεύουσα στὴν Κωνσταντινούπολη. Πεθαίνοντας μοίρασε τὸ κράτος του στοὺς 3 γιούς του. Τελικὰ στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουλιανός, πού θαυμάζοντας τὸν ἀρχαῖο ἑλληνισμὸ προ-

στάτευσε τήν ἀρχαία θρησκεία. Ὁ Ἰουλιανός πέθανε πολεμώντας κατά τῶν Περσῶν. Τόν διαδέχθηκε ὁ *Οὐαλεντινιανός* πού ἀνακήρυξε συνάρχοντα στήν Ἀνατολή τόν *Οὐάλη*. Στά χρόνια του ἔγινε ἡ εἰσβολή τῶν βαρβάρων στά βόρεια σύνορα, γνωστή σάν **μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν**. Στίς συγκρούσεις πού ἀκολούθησαν ὁ Οὐάλης σκοτώθηκε. Ὁ νέος αὐτοκράτορας *Θεοδοῶσιος ὁ Μέγας* ἀνάγκασε τούς εἰσβολείς νά ὑποχωρήσουν καί ἔνωσε τήν αὐτοκρατορία. Ἀλλά πεθαίνοντας τή διχοτόμησε πάλι ἀφήνοντας τό δυτικό τῆς μέρους στό γιό του *Ονώριο* καί τό ἀνατολικό στόν ἄλλο γιό του *Ἀρκάδιο* (395 μ.Χ.). Λίγο μετά τό δυτικό κράτος διαλύθηκε (476 μ.Χ.). Τό ἀνατολικό ὅμως ἄντεξε στίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων καί βαθμιαία μεταμορφώθηκε στή Μεσαιωνική Ἑλληνική Αὐτοκρατορία, γνωστή μέ τό ὄνομα **Βυζάντιο**. Ἡ μετατροπή αὐτῆ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σέ ἑλληνικό χωρίς ἐξέγερση ἢ πόλεμο, παρά μέ τήν ὑπεροχή μόνο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποτελεῖ φαινόμενο μοναδικό στήν ἱστορία.

Ἡ οἰκονομική, κοινωνική καί ἠθική παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους παρουσιάστηκε σέ ἐποχή πού νέος κίνδυνος τό ἀπειλοῦσε στά βόρεια σύνορά του ἀπό τό Δούναβη ὡς τό Ρήνο: οἱ γερμανικοί λαοί. Ἐπωφελοῦμενοι ἀπό τή στρατιωτική ἀναρχία εἰσεβάλλαν στίς θόρειες ἐπαρχίες καί τίς λεηλατοῦσαν. Ἀπό τόν 3^ο ἤδη αἰ. μ.Χ. εἶχαν ἀρχίσει νά ἐπιτίθενται αἰφνιδιστικά καί ἐναντίον τῶν πόλεων.

Φράγκοι ἐγκαταστάθηκαν στό Ρήνο, *Βάνδαλοι* στήν Οὐγγαρία καί *Βησιγόθοι* (δυτικοί Γότθοι) στή *Δακία*, δηλαδή τή σημερινή Ρουμανία. Ἀνατολικότερα, στή Ν. Ρωσία, κατοικοῦσαν *Ὀστρογόθοι* (ἀνατολικοί Γότθοι). Ταυτόχρονα φάνηκαν στό προσκήνιο τῆς ἱστορίας οἱ *Μαγγόλοι Οὐννοι*. Ἐπιβάλλοντας φόρους στούς Γότθους τούς ἀνάγκασαν νά μεταναστεύσουν δυτικά. Ἡ πίεση τῶν βαρβάρων στά βόρεια τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης χώρισε στά δύο τήν ἐξασθενημένη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ὁ Ο.Μ. Κωνσταντῖνος προσπάθησε νά τήν ἀναζωογονήσει μέ τήν ἠθική δύναμη τοῦ χριστιανισμοῦ. Μετά τό θάνατό του οἱ Βησιγόθοι ἔφθασαν μέχρι τά πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης κι ἐγκαταστάθηκαν στή Βουλγαρία, ἐνῶ οἱ Βάνδαλοι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν Οὐγγαρία.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ὀνώριου στή Δύση ὁ ἀρχηγός τῶν Βησιγόθων *Ἀλάριχος*, προέλασε στήν Ἰταλία καί κατέλαβε τή Ρώμη (410 μ.Χ.). Καμιά ἠθική δύναμη δέν ὑπῆρχε πιά νά σώσει τήν Δύση, ὅπου, ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι συνέβαινε στήν Ἀνατολή, ὁ κόσμος ἀγνοοῦσε τά θιβλία ἢ διάβαζε ἐλάχιστα, οἱ ἱερεῖς ἦταν ἀγράμματοι καί ἐπικρατοῦσε δεισιδαιμονία καί φόβος.

Ἐπακολούθησε μετακίνηση τῶν Βανδάλων πρὸς τήν Ἰσπανία. Ἀπό ἐκεῖ ἐπλευσαν στή Β. Ἀφρική μέ ἀρχηγό τό *Γεζέριχο*, ὅπου δημιούργησαν κράτος ἀνάλογο σέ ἔκταση καί δύναμη μέ τήν Καρχηδόνα. Τό ἐπόμενο κύμα ἐπιδρομῶν ἦταν τὸ χειρότερο κι ἔδωσε τὸ χαρακτηριστικὸ πλῆγμα στό ἐτοιμοθάνατο δυτικὸ κράτος. Μογγόλοι νομάδες, οἱ Οὐννοι, ἀναγκάστηκαν ἀπὸ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τὴν ἐπέκταση τῆς Κινεζικῆς αὐτοκρατορίας νά κινηθοῦν πρὸς τὴν Εὐρώπη. Τὸν 5^ο αἰ. μ.Χ. ὁ ἀρχηγὸς τούς *Ἀττίλας*, ἀφοῦ ἐρήμωσε τίς βόρειες ἐπαρχίες τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, εἰσεβῆκε στή Γαλατία (451 μ.Χ.), ὅπου ἀντιμετώπισε ἐνωμένους Ρωμαίους, Φράγκους καὶ Βησιγόθους στή *μάχη τῶν Ἐθνῶν*. Τὸν ἐπόμενο χρόνο λεηλάτησε τὴν Ἰταλία, ἀλλὰ σὲ λίγο ὁ θάνατός του ἀπάλλαξε τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τίς ἐπιδρομές του (453 μ.Χ.).

Ὅμως στή Ρώμη ἡ κατάσταση χειρότερη. Μισθοφορικὰ στρατεύματα ἀνεβοκατέβασαν στό θρόνο 10 αὐτοκράτορες μέσα σὲ 20 χρόνια. Ἐπωφελήθηκαν οἱ Βάνδαλοι τῆς Καρχηδόνας, κατέλαβαν καὶ λεηλάτησαν τὴ Ρώμη τὸ 455 μ.Χ. (Βανδαλισμός). Τέλος ὁ ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων μισθοφόρων τῆς Ρώμης *Ὀδόακρος* καθαί-

πρесе τόν τελευταίο αυτοκράτορα τής Ρώμης Ρωμόλο Αύγουστόλο καί έστειλε μή-
νυμα στήν αὐλή τής Κωνσταντινούπολης, ὅτι εἶχε τελειώσει ἡ ρωμαϊκή ἐξουσία στό
δυτικό τμήμα τής αυτοκρατορίας. Μὲ τήν ἀνάρρηση στήν ἐξουσία τοῦ Γότθου Θε-
οδώριχου, πού πήρε τόν τίτλο τοῦ βασιλιά τής Ἰταλίας (476 μ.Χ.), ὁ ἀρχαῖος κόσμος
στό ἔθνος ἔφτασε στό τέλος του.

3. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΙΣΤΗ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ - ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐνῶ ἡ Λατινο-Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ψυχωραγοῦσε, στήν Ἄνατολή γεννιόταν
τό Βυζάντιο. Τῆ θεομηνία τῶν βαρβάρων πού εἰσέβαλαν στό Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος
εἶχε ἀντιμετωπίσει καί τό Ἄνατολικό. Καί ὄχι μόνο σώθηκε, ἀλλά μέ τῆ ζωογόνο
ἐπίδραση τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξῆσε ἄλλα χίλια χρόνια. Ὁ λόγος
πού ἡ ἑλληνόφωνη ἀνατολή ἄντεξε στίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων ἦταν ἡ μεγαλύ-
τερη πολιτική τῆς συνοχῆς καί ἡ βαθύτερη καί φιλοσοφικά τεκμηριωμένη χριστιανική
πίστη. Ἡ μεγαλύτερη συνοχῆ τῆς Ἄνατολῆς ἀπέναντι στή Δύση ὀφειλόταν στήν ἀκμή
τοῦ ἑλληνισμοῦ, πού εἶχε ριζώσει βαθιά στήν Ἀσία κατά τῆ διάρκεια τῶν ἑλληνιστι-
κῶν χρόνων. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στίς ἀνατολικές περιοχές
συνεχίστηκε κατά τῆ Ρωμαιοκρατία δίνοντας στήν Ἄνατολή ἀναμφισβήτητη πνευ-
ματική καί πολιτιστική ὑπεροχῆ ἀπέναντι στή Δύση.

Μέ τό χριστιανισμό ὁ ἄνθρωπος ὑψώθηκε στίς πραγματικές του διαστάσεις,
ὅπου ὁ ἑλληνισμός πρῶτος ἀγωνίστηκε νά τόν τοποθετήσει. Γι' αὐτό ὁ χριστιανισμός
διαδόθηκε εὐκολότερα καί θεμελιώθηκε βαθύτερα στά μέρη ὅπου εἶχαν ἐπικρατήσει
οἱ Ἕλληνες. Καί δέν εἶναι σύμπτωση ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑψωσε στή νέα πρωτεύ-
ουσα, τήν ἑλληνόφωνη Κωνσταντινούπολη, τό λάβαρο τοῦ χριστιανισμοῦ μέ τά
ἑλληνικά γράμματα, ἄν καί ὁ ἴδιος εἶχε συνείδηση ρωμαϊκή. Δέν εἶναι ἐπίσης σύμ-
πτωση ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶχε βαθιά ἑλληνική μόρφωση κι ἔγραψε τίς ἐπιστο-
λές του σέ γλῶσσα ἑλληνική. Οὔτε τό ὅτι οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ ἔγραψαν στά
ἑλληνικά τά Εὐαγγέλια καί τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Δέν εἶναι τέλος σύμπτωση
ὅτι οἱ πρῶτες χριστιανικές ἐκκλησίες ἰδρύθηκαν σέ ἑλληνικές πόλεις (Ἀντιόχεια,
Λαοδίκεια, Ἐφεσος, Κολοσσές, Σμύρνη, Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Κόρινθος καί Ἀθή-
να).

Ἡ ἑλληνική φιλοσοφία ετοίμασε τό δρόμο στό χριστιανισμό λυτρώνοντας τό
ἀνθρώπινο πνεῦμα. Οἱ ἀπολογητές τοῦ Χριστιανισμοῦ Ὁριγένης καί Κλήμης δίκαια
θεώρησαν τόν ἑλληνισμό προβαθμίδα τοῦ χριστιανισμοῦ. Κι ἄν τό διαλεκτικό πνεῦμα
τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰσχώρησε στό χριστιανισμό μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουρ-
γηθοῦν οἱ αἰρέσεις σέ ἑλληνικές περιοχές μόνο, τοῦτο σέ τελευταία ἀνάλυση δέν
ἔβλαψε. Γιατί ἡ προσπάθεια νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ αἰρετικοί καί ἡ ὄλη διαμάχη γύρω
ἀπό τίς αἰρέσεις ὀδήγησε σέ συστηματικότερη καί βαθύτερη θεμελίωση τοῦ χριστι-
ανισμοῦ στήν Ἄνατολή.

Ὁ χριστιανισμός κατανοήθηκε καί ἐρμηνεύθηκε ἀπό τόν ἑλληνισμό. Μὲ τίς δύο
αὐτές δυνάμεις ἔλαμψε τό Βυζάντιο ἐπὶ χίλια ἀκόμη περίπου χρόνια. Ἀπό τίς δύο
αὐτές πηγές τῆς ζωῆς προέρχονται καί πολλά στοιχεία τοῦ σημερινοῦ νεοελληνικοῦ
πολιτισμοῦ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Οι άρχες της Ρωμαϊκής Ίστορίας

- 753** π.Χ. Κτίση Ρώμης (σύμφωνα με την παράδοση)
- 510** απομάκρυνση των Έτρούσκων βασιλέων· επικράτηση των πατρικίων· *άρχή δημοκρατίας*.
από τό **490** ως τό **287** άγώνες των πληθειών για νομική, κοινωνική και πολιτική έξίσωση μέ τους πατρικούς.
- 450** ή *δωδεκάδελτος* (πρώτη, ύποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου).
- 366** δικαίωμα των πληθειών νά γίνονται ύπατοι
- 287** οί αποφάσεις της Έκκλησίας (των πληθειών) έχουν δύναμη νόμου (μέ ή χωρίς τή συναίνεση της Συγκλήτου).
- Ή ανάπτυξη της Ρώμης σέ δύναμη κυρίαρχη στή Δ. Μεσόγειο**
- 264-241** α΄ Καρχηδονικός πόλεμος (δυτική Σικελία, Κορσική και Σαρδηνία γίνονται ρωμαϊκές έπαρχίες).
- 228** ή Ίλλυρία γίνεται ρωμαϊκό προτεκτοράτο.
- 222** ή Έντεϋθεν των Άλπεων Γαλατία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 218-201** β΄ Καρχηδονικός πόλεμος.
- 216** νίκη του Άννίβα στίς Κάννες.
- 202** τελική ήττα του Άννίβα στή Ζάμα.
- 201** συνθήκη ειρήνης· ή Καρχηδόνα χάνει τήν Ίσπανία (ρωμαϊκή έπαρχία τό **197**).
- Ρωμαϊκή επέκταση στήν Άνατολή**
- 197** ήττα του Φιλίππου Ε΄ της Μακεδονίας στίς «Κυνός Κεφαλές».
- 190** ήττα του Άντιόχου του Γ΄ της

Συρίας κοντά στή Μαγνησία της Μ. Άσίας.

- 168** ήττα των *Μακεδόνων* στήν *Πύδνα*.
- 148** ή Μακεδονία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 146** καταστροφή της Κορίνθου και της Καρχηδόνας· ή Έλλάδα γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 133** κατάκτηση της Νουμιδίας.
- 133** οί Ρωμαίοι *κληρονομοούν* τό κράτος της Περγάμου - Έπαρχία Άσίας **129** π.Χ.
- 65** ύποταγή Συρίας.
- Περίοδος έμφυλίων πολέμων**
- 133 - 121** μεταρρυθμίσεις των Γκράκων.
- 111 - 105** πόλεμος κατά του Ίουγούρθα. Μάριος.
- 113 - 101** άγώνες έναντίον των Κίμβρων και των Τευτόνων.
- 91 - 88** Συμμαχικός πόλεμος (άνάμεσα στή Ρώμη και τους Ίταλιώτες συμμαχούς).
- 88** Άσιατικός Έσπερινός (γενική σφαγή των Ρωμαίων στή Μ. Άσία.)
- 82** προγραφές πολιτικών άντιπάλων στή Ρώμη.
- 82 - 79** δικτατορία του Σύλλα.
- 73 - 71** εξέγερση των δουλων.
- 60** α΄ Τριανδρία (Καίσαρας, Πομπήιος, Κράσσος).
- 58 - 51** κατάκτηση Γαλατίας.
- 49 - 48** έμφύλιος πόλεμος (Καίσαρας - Πομπήιος).
- 48 - 44** δικτατορία του Καίσαρα
- 44** δολοφονία του Καίσαρα.
- 43** β΄ Τριανδρία (Άντώνιος, Όκταβιανός, Λέπιδος).
- 31** νίκη του Όκταβιανού στό Άκτιο.
- 30** ή Αίγυπτος Ρωμαϊκή έπαρχία.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Αύγουστος	27 π.Χ. 14 μ.Χ.	Βαλεριανός και ο γιός του	253-260
Τιβέριος	14-37	Γαλληνός	253-268
Γάιος (Καλιγούλας)	37-41	Κλαύδιος ΙΙ	268-270
Κλαύδιος Ι	41-54	Αύρηλιανός	270-275
Νέρωνας	54-68	Τάκιτος	275-276
Βεσπασιανός	69-79	Πρόβος	276-282
Τίτος	79-81	Διοκλητιανός	284-305
Δομτιανός	81-96	Μαξιμιανός	286-305
Τραϊανός	98-117	Κωνσταντίνος Χλωρός	292-306
Άδριανός	117-138	Γαλέριος	293-311
Πίος Άντωνίνος	138-161	Μαξέντιος	306-312
Μάρκος Αύρηλιος	161-180	Λικίνιος	311-323
Κόμμοδος	180-192	Κωνσταντίνος	306-337
Σεπτίμιος Σεβήρος	193-211		
Καρακάλλας	211-217		
Ή εποχή τών «30 τυράννων»	235-284	Μέ τόν Κωνσταντίνο αρχίζει ο έκχριστιανισμός και έξελληνισμός τού κράτους.	
Φίλιππος	244-249		
Δέκιος	249-251		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ἄριστοτέλη, Πολιτικά.
Ἡροδότου, Ἱστορία.
Θουκυδίδη, Ἱστορία.
Ξενοφώντος, Ἑλληνικά.
Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Δημόπουλου Π., Δημόσιοι καὶ Ἰδιωτικὸς Βίος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθήνα, 1933.
«Ἐκδοτικῆς», Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμοι Α (1970), Β (1971), Γ1 (1972), Γ2 (1972), Δ (1973) καὶ Ε (1974).
Θεοχάρη Δ., Νεολιθικὴ Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1973.
Μαρινάτου Σ., Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1959.
Blegen C., The Mycenaean Age, Cincinnati, 1962.
Bonwetsch G., (κ.ἄ.), Grundriss der Geschichte, ausgabe B, Band I, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965.
Carry M., A History of the Greek World, London, 1959.
Casson L. Ancient Egypt, N. York, 1965.
Charlesworth M., The Roman Empire, London, 1958.
Crossland R-Birchall A, Bronze Age Migrations in the Aegean, N. Jersey, 1974.
Edwardes M., Every day Life in Early India, London, 1969.
Ehrenberg V., From Solon to Socrates, London, 1973.
Freeman K., Greek City States, N. York, 1950.
Hammond N., A History of Greece, Oxford, 1963.
Hood S., The Minoans, London, 1971.
Kitto J, Palestine from the Patriarchal Age to the Present Time, N. York.
Kramer S., Cradle of Civilization, N. York, 1967.
Moscati S., The World of the Phoenicians, London, 1968.
Prideaux T., Cromagnon Man, N. York, 1973.
Schafer E., Ancient China, N. York, 1967.
Schoder R., Greek Art, N. York, 1965.
Starr C., The Origins of Greek Civilization, London, 1962.
Ventris M. — Chadwick J., Documents in Mycenaean Greek, Cambridge, 1973.
Wilcken U. Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἱστορία, Ἀθήνα, 1976.
Woodhouse W., The Tutorial History of Greece, London, 1953.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦ. Α'	Ἡ Ἱστορία ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, καύχημα καί εὐθύνη του	5
ΚΕΦ. Β'	Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἐξέλιξή του	9
ΚΕΦ. Γ'	Ἡ Ἀνατολική πολιτιστική παράδοση	12
ΚΕΦ. Δ'	Ἡ Προϊστορική Ἑλλάδα	39
ΚΕΦ. Ε'	Μεταβατική ἐποχή	58
ΚΕΦ. ΣΤ'	Μητροπολιτικός καί ἀποικιακός Ἑλληνισμός ἀπό τόν 8 ^ο ὡς τό τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.	65
ΚΕΦ. Ζ'	Πολιτική καί Πολιτιστική ἐξέλιξη ἀπό τόν 8 ^ο ὡς τό τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.	78
ΚΕΦ. Η'	Ἡ Ἀθήνα καί ἡ Σπάρτη ὡς τίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.	89
ΚΕΦ. Θ'	Ἀπειλή τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν Ἀνατολή. Θρίαμβος καί ἀκμή.	102
ΚΕΦ. Ι'	Ὁ Ἑλληνικός Διαφωτισμός (5ος αἰ. π.Χ.)	121
ΚΕΦ. ΙΑ'	Ἡ δοκιμασία τῶν ἐσωτερικῶν πολέμων (431 - 362 π.Χ.)	145
ΚΕΦ. ΙΒ'	Τέχνη καί διανόηση τόν 4 ^ο αἰ. π.Χ.	163
ΚΕΦ. ΙΓ'	Ἡ πολιτιστική ἐπίδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Δ. Μεσόγειο τόν 5 ^ο καί 4 ^ο π.Χ. αἰ.	173
ΚΕΦ. ΙΔ'	Ὁ Μακεδονικός ἑλληνισμός ἐπιβάλλει τήν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων. Διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στήν Ἀνατολή	179
ΚΕΦ. ΙΕ'	Ἑλληνιστικός πολιτισμός	204
ΚΕΦ. ΙΣΤ'	Ὁ Ἑλληγορωμαϊκός κόσμος. (2ος π.Χ. αἰ. – 3ος μ.Χ. αἰ.)	225
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		242

